

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
החוג לתרבות העברית – המגמה ללשון העברית

המילים השאולות מיוונית ומלטינית במשנה: לקסיקון ותורת הגה

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת

שי היימנס

מנחה

פרופ' חיים א' כהן

הוגש לסנאט של אוניברסיטת תל אביב

תמוז תשע"ג

יולי 2013

שלמי תודה

חובה נעימה היא לי להודות לצוות עובדי הספריות של אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת בר-אילן והאוניברסיטה העברית, לעובדי מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית ולעובדי המכון לתצלומי כתבי יד שבספריה הלאומית והאוניברסיטאית, על הסיוע שהגישו לי במהלך כתיבת העבודה. ברצוני להודות גם למרצים ולעמיתים על הערותיהם, עצותיהם ועידודם: פרופ' בנימין איזק, ד"ר עמוס דודי, ד"ר אורנה הררי, פרופ' דוד טלשיר, ד"ר דורון יעקב, ד"ר אוהד לזר, ד"ר חזי מוצפי, ד"ר משה מורגנשטרן, ד"ר וילם סמליק, פרופ' שמואל פסברג, פרופ' מיכאל ריזיק, פרופ' אורה שורצולד, ד"ר רבקה שמש. ידידי, ד"ר אורי מור, ד"ר אלכסיי יודיצקי, ד"ר נועם מזרחי, ד"ר איציק פריינטה ומר אוהד אבודרהם דרבנו אותי והעירו הערות מועילות, ברכת תודה שלוחה להם. העבודה נכתבה בסיוע מלגת קיום מטעם נשיא אוניברסיטת תל אביב ובסיוע המלגה ע"ש יעקובי מטעם המחלקה ללשון העברית, ותודתי נתונה לוועדות הממונות על חלוקת מלגות אלו. תודות כפולות ומכופלות לבן דודי טלור, לחבריי שרי, דניאל וענבל, ולעמרי, על הרוח הרעננה שהפיח בי בחודשי הכתיבה האחרונים. ואחרונים חביבים, הוריי היקרים, שעמדו לצדי במהלך שנות הכתיבה, תודת בן אוהב שלוחה להם.

ש"ה

רמת גן, תמוז תשע"ג

תוכן

1	מבוא
19	חלק א: לקסיקון
	חלק ב: תורת ההגה
	1. עיצורים
235	1.1 τ, κ, π
241	1.2 δ, γ, β
245	1.3 θ, χ, ϕ
248	1.4 ρ, λ
251	1.5 ν, μ
253	1.6 ζ, σ
257	1.7 ψ, ξ
	2. תנועות
259	2.1 α
262	2.2 ε
264	2.3 η
267	2.4 ι
269	2.5 \omicron
272	2.6 υ
274	2.7 ω
	3. דיפתונגים
275	3.1 $\alpha\iota$
275	3.2 $\varepsilon\iota$
276	3.3 $\omicron\iota$
276	3.4 $\varepsilon\upsilon, \alpha\upsilon$
277	3.5 $\sigma\upsilon$
278	3.6 $\iota\eta$
	4. עניינים שונים
279	4.1 ספיריטוס לניס
280	4.2 ספיריטוס אספר
281	4.3 חיטוף תנועות
285	4.4 שיכול עיצור-תנועה
286	4.5 מעתק $-10\nu < -1\nu$
287	סיכום
291	נספח: רשימת המילים שנדונו בעבודה
297	ביבליוגרפיה

מבוא

1. מטרת המחקר

מטרת מחקר זה היא לבדוק את האופן שבו שאלה לשון המשנה מילים מן היוונית ומן הלטינית. ההשערה העומדת בבסיס המחקר היא שהמילים העבריות במשנה קרובות יותר בצורתן למקבילותיהן היווניות והלטיניות מכפי שסברו עד כה, ובלבד שהשוואה נעשית, מצד העברית, על פי צורות בכתבי יד משובחים של לשון חז"ל, ומצד היוונית, על פי הידוע לנו על תורת ההגה של לשון זו בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית.

2. שיטת המחקר

שלב מקדים לעריכת השוואה בין המילים העבריות ומקבילותיהן ביוונית ובלטינית הוא כינונו של קורפוס מילים שאולות. לצורך כינון הקורפוס נבדק אוסף מקדמי של 323 מילים מן המשנה הנחשבות לשאולות מן היוונית ומן הלטינית.¹ היות שאין לפנינו מילון בר-סמך עדכני לאטימולוגיה של מילים יווניות בספרות חז"ל, נדרש בירור פרטני לגבי כל מילה ומילה על מנת לבדוק האם הצעת האטימולוגיה שלה בטוחה דיה על מנת להיכלל בקורפוס. לצורך כך נאספו גרסאות של כל מילה מכתבי יד ומדפוסים קדומים, נבדקה הפרשנות המסורתית שלה, ונסקרו הזיהויים האטימולוגיים שהוצעו למילה בספרות המחקרית. שלב זה במחקר הוא החלק הראשון של העבודה. אם התברר שהזיהוי האטימולוגי של המילה בטוח דיו (לפי הקריטריונים המנויים להלן), נכללה המילה בקורפוס.

הקריטריונים שעמדו לפני בעת קבלת הזיהוי האטימולוגי הם שלושה: 1. המילה היוונית המוצעת מתועדת בלשון היוונית; 2. קיימת חפיפה פונטית סבירה בין המילה היוונית המוצעת לבין המילה העברית; 3. המשמעות של המילה היוונית המוצעת, או אחת המשמעויות שלה, תואמת את המשמעות המיוחסת למילה העברית בפרשנות המסורתית.² במקרים ספורים כללתי מילה בקורפוס גם כאשר לא עמדה בתנאים האמורים, ובמקרים אלו נימקתי את החלטתי. רשימה מסכמת של הזיהויים האטימולוגיים שנתקבלו כבטוחים דיים ניתן למצוא בנספח שבסוף העבודה.

לאחר כינון הקורפוס ניתן היה לעבור לשלב השני של המחקר, והוא כתיבת תורת הגה על בסיס המילים שבקורפוס. שלב זה של המחקר הוא החלק השני של העבודה. חלק זה אינו מתיימר להציג בפני הקורא תיאור פונולוגי הדן בכל אחת מאלפי הגרסאות שנאספו; מטרתו להתמקד

¹ אוסף מילים זה מבוסס על הרשימה שהכין אלבק, מבוא, עמ' 203-215. לא כללתי באוסף זה את השמות הפרטיים (כגון: הרקנוס, המירוס) שכן הגייתם עשויה לשמר יסודות זרים או קדומים שאין עניינם לכאן. כמו כן לא נכללו מילים שרק נחשדו במוצא יווני ("יש אומרים שהיא מילה יוונית"), ואין לגביהן הצעה אטימולוגית קונקרטית (כגון: בוכריה, כומס).

² יש להדגיש שמילים שלא עמדו בתנאים אלו, ועל כן לא נכנסו לקורפוס, אינן בהכרח מילים שלא נשאלו מיוונית או מלטינית, אלא שהזיהוי האטימולוגי שלהן אינו בטוח דיו כדי לבסס עליו תורת הגה.

בתופעות העיקריות העולות מתוך מרבית הגרסאות, ובפרט הגרסאות של כתבי היד קאופמן ופארמה א, על מנת לתאר את המאפיינים הפונולוגיים הבולטים של דרכי השאילה.³ בחלק זה נמנעתי מלציין מראה מקום לכל צורה, שכן הדבר היה מכביד על הקריאה יתר על המידה; את הפירוט ניתן למצוא בחלק א. גם שמות המקורות הובאו על פי קיצוריהם בחלק א, כגון: פִּסְקָתָר (פא). צורות ללא סימון מקור נלקחו מכתב יד קאופמן.

3. תרומת המחקר

לדיון אטימולוגי ופונולוגי במילים השאולות מיוונית ומלטינית בלשון חז"ל במשנה יש שלוש תרומות עיקריות: 1. העמקת ידיעותינו באשר למידת ודאותן של ההצעות האטימולוגיות של המילים הנבדקות; 2. שיפור היכולת להעריך את הגרסאות השונות למילה מסוימת בכתבי היד, ולברור מתוכן את הגרסאות הטובות; 3. תיאור המאפיינים של דרכי השאילה, תיאור העשוי להיות לעזר במחקרים אטימולוגיים עתידיים של מילים שאולות מיוונית ומלטינית בלשון חז"ל.⁴

4. מחקרים קודמים

המחקר המקיף היחיד העוסק במישרין בתורת ההגה של המילים השאולות מיוונית ומלטינית במשנה הוא דקדוקו של קראוס.⁵ עם צאתו זכה ספר זה לביקורת בלתי מחמיאה מאת זיגמונד פרנקל, שהיה באותה עת מרצה לפילולוגיה שמית באוניברסיטת ברסלאו. ביקורתו תוארה על ידי קוטשר כ"קטלנית", אולם בדבריו יצא פרנקל לא נגד השיטה אלא נגד הפרטים: הוא חלק על

³ באשר לאופן העמדת המחקר (חלוקת העבודה לשני חלקים – לקסיקון ותורת הגה, המידע שכולל כל ערך, וכו') השתדלתי ללכת בעקבות עבודות דומות הדנות במילים שאולות: ספרו של קאופמן על המילים השאולות מאכדית בארמית (קאופמן, השפעות האכדית); ספרו של מנקובסקי על המילים השאולות מאכדית בעברית המקראית (P. V. Mankowski, *Akkadian Loanwords in Biblical Hebrew*, Winona Lake 2000); ספרו של וגנר על המילים השאולות מארמית בעברית המקראית (M. Wagner, *Die lexikalischen und grammatikalischen Aramäismen im*) *alttestamentlichen Hebräischen*, Berlin 1966); עבודתה של צ'אנקגליני על המילים השאולות מפרסית בסורית (C. A. Ciancaglini, *Iranian Loanwords in Syriac*, Wiesbaden 2008); ועבודתו של אליצור על שמות המקומות הקדומים בארץ ישראל (אליצור, שמות מקומות). ראה גם את עבודתו של הוך על המילים השמיות במצרית: J. E. Hoch, *Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*, Princeton 1994.

⁴ באופן דומה מתאר קאופמן, השפעות האכדית, עמ' 5, את תרומת מחקרו על המילים השאולות מאכדית בארמית; דבריו נכונים גם לעבודה זו.

⁵ S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, vol. 1: *Grammatik*, Berlin 1898 (קראוס, דקדוק). בספר זה מתאר קראוס את הפונולוגיה והמורפולוגיה של המילים השאולות, שאותן אסף מתוך ספרות חז"ל הקלאסית, ושאותן קיבץ למילון שהופיע שנה מאוחר יותר: S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, vol. 2: *Wörterbuch*, Berlin 1899. שנה לפני פרסום דקדוקו של קראוס הופיע מאמרו של שוואב: M. Schwab, "Mots grecs et latins dans le livres rabbiniques", *Semitic Studies in Memory of Rev. Dr. Alexander Kohut*, G.A. Kohut (ed.), Berlin 1897, pp. 542-514. מאמר זה דן בתורת ההגה של המילים השאולות באופן דומה מאוד לזה של קראוס. הוא מתבסס על חומר המצומצם ממנו בהיקפו, ולוקה, מטבע הדברים, באותם ליקויים (ראה להלן). אני מודה לידידי ד"ר א' יודיצקי שהפנה אותי למאמר זה.

מרבית האטימולוגיות שהציע קראוס. פרנקל אף שיבח מספר פרקים בספר, בעיקר בתחום המורפולוגיה.⁶

פרט לבעיות הנקודתיות בקשר לאטימולוגיות שהציע קראוס, יש לספר האמור שלוש בעיות מתודולוגיות. הראשונה היא הסתמכותו של קראוס על המהדורות המשובשות של חיבורי חז"ל שהיו קיימות בזמנו. המהדורות הביקורתיות, המבוססות על כתבי יד, החלו לצאת רק לאחר פרסום העבודה.⁷ קראוס גם לא יכול היה להיעזר בקטעי הגניזה, שמיונם וקטלוגם טרם החל בזמן כתיבת הספר.⁸ הבעיה המתודולוגית השנייה היא העירוב בין רובדי הלשון: קראוס, כמו רוב חוקרי זמנו, לא הבחין בין לשון תנאים ולשון אמוראים, בין לשון ארץ ישראל ולשון בבל, וגרסאות מרבדים שונים משמשות אצלו בערבוביה: אנו מוצאים חומר מהמסנה המשמש לצד חומר מהתלמוד ומן המדרשים המאוחרים, וחומר מתוך חיבוריהם של אמוראי ארץ ישראל המשמש לצד חומר מהתלמוד הבבלי. גורם שלישי שהקשה על קראוס היא העובדה, שהמחקר המדעי של לשון הקוינה⁹ היה עדיין בחיתוליו בעת שכתב את ספרו. שפע הפירושים היווניים ממצרים, המהווים את התרומה החשובה ביותר לידיעותינו על לשון הקוינה, רק החלו להתפרסם בסוף המאה הי"ט, ומחקרים דקדוקיים שיטתיים של לשונם כלל לא היו בנמצא.

במחקר זה השתדלתי לתקן שלוש בעיות אלו: גרסאות המילים השאלות נאספו מתוך כתבי יד; המילים נאספו מתוך מקור אחד, מוגדר מבחינת זמנו ומקומו – המסנה; ותורת ההגה מבוססת על השוואה עם מחקרים דקדוקיים מודרניים של היוונית בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית.

5. מבנה הערכים הלקסיקליים

בחלק הראשון של העבודה מופיעים בסדר אלפביתי 323 ערכים. שם הערך מופיע כצורתו בדפוס המקובל של המסנה, הוא דפוס וילנא. כל ערך כולל את הסעיפים הבאים: תיעוד, גרסאות, פירוש מסורתי, אטימולוגיה, ותיעוד בשפות שמיות נוספות (אם ישנו).

⁶ S. Fraenkel, *ZDMG* 52 (1898), pp. 290-300; י" קוטשר, "מצב המחקר של לשון חז"ל (בעיקר במילונות) ותפקידיו", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת גן תשל"ב, עמ' 8.

⁷ כדוגמה ניתן לציין את המהדורה המדעית של מדרש בראשית רבה בעריכת תיאודור, אשר הוצאתה לאור החלה בשנת תרס"ג (1903).

⁸ אמנם לשבחו של קראוס ייאמר, כי בבדיקת המילים שבמסנה נעזר לעתים בכ"י קאופמן (אשר באותה עת עדיין היה שמור אצל פרופ' קאופמן, מורו של קראוס), וגרסאות מנוקדות מתוך כתב היד מופיעות גם במילון.

⁹ "קוינה" (מיוונית κοινή διάλεκτος "ניב משותף") הוא הכינוי לניב היווני העל-דיאלקטלי שדובר בתקופה ההלניסטית והרומית, כלומר בין 300 לפנה"ס לערך לבין 300 לספירה לערך. הניב שימש כלינגוואה פרנקה בממלכות ההלניסטיות, והמשיך לשמש ברחבי המזרח גם לאחר עלייתה של רומא. תרגום השבעים והברית החדשה כתובים בניב זה.

5.1 תיעוד

בסעיף זה נמנים המקומות שבהם נקריית המילה הנדונה במשנה. מתוך 323 מילים, 50 מילים מופיעות יותר מחמש פעמים במשנה. באשר למילים אלו הסתפקתי בציון מספר היקרויותיהן, ולא הבאתי רשימה מלאה של מראי המקומות.

5.2 גרסאות

בסעיף זה הובאו חילופי הגרסאות של המילה מתוך כתבי יד ודפוסים, כפי שיפורט להלן. לעתים קרובות הובאו גרסאות של המילה גם מחוץ למשנה, ואלו נוספו אחרי קו מפריד. חילופי הגרסאות של 50 המילים המופיעות למעלה מחמש פעמים במשנה הובאו מתוך כתבי היד ק, פא, ל בלבד. ואלו הם המקורות ששימשו אותי:

ק, ק2 כתב יד קאופמן. כתב היד שמור באוסף קאופמן שבספריית האקדמיה למדעים בבודפשט, ומספרו A 50.¹⁰ פקסימיליה מהודרת של כתב היד יצאה בהאג בשנת 1929, ופקסימיליה נוספת, צילום מוקטן של הראשונה, יצאה בירושלים בשנת תשכ"ח.¹¹ כתב היד מחזיק 572 עמודים, הכוללים כמעט את כל המשנה,¹² וכן את הפרק הראשון של מסכת דרך ארץ רבה.¹³ הוא כתוב בידי סופר אחד, למעט חמישה עשר עמודים אשר הושלמו בידי סופר אחר (חלק זה של כתב היד סומן: ק2).¹⁴ הוא נכתב, כפי הנראה, באיטליה, באמצע המאה הי"ב או במחצית הראשונה של מאה זו.¹⁵ כתב היד מנוקד, אך מסורתו של המנקד שונה ממסורתו של הסופר, כפי שניתן ללמוד

¹⁰ כתב היד נוסף בשנת 1896 לאוסף כתבי היד של פרופ' דוד קאופמן, מרצה בבית המדרש לרבנים בבודפשט. על תולדותיו לפני כן לא ידוע הרבה. הוא נושא ציון בעלות איטלקי וחתימת שני צנזורים איטלקיים מן השנים 1575 ו-1611; ראה קראוס, כ"י קאופמן, עמ' 460-461. לאחר מותו של קאופמן הועבר כתב היד לאקדמיה ההונגרית למדעים.

¹¹ קופמן, שני כרכים, ירושלים תשכ"ח. לאחרונה העלתה האקדמיה למדעים בבודפשט לרשת האינטרנט תמונות איכותיות, צבעוניות, של כל כתב היד (<http://kaufmann.mtak.hu>). צילומים אלו עולים באיכותם על הצילומים בשתי הפקסימיליות הנדפסות, ובמידה רבה מיייתרים אותן.

¹² דף אחד חסר במסכת כריתות: פרק ג משנה ז עד פרק ה משנה ב, בין עמודים 418-419 בפקסימיליה.
¹³ פרק א של מסכת דרך ארץ רבה הוסף לאחר מסכת קידושין, עמ' 252-254 בפקסימיליה. שתי העמודות האחרונות של הפרק אינן מנוקדות, "אולי משום שהנקדן הבחין שהטקסט שלפניו אינו מן המשנה" (קראוס, כ"י קאופמן, עמ' 63).

¹⁴ נידה ד, ד עד נידה ו, ד (עמ' 543-544 בפקסימיליה), וזבים ב, ב עד סוף המשנה (עמ' 557-571 בפקסימיליה). יש להצטער על כך שלא הגיעו לידינו דפיו האחרונים של כתב היד, לא רק בשל אובדן הנוסח, אלא גם משום שדפים אלו כללו מן הסתם את קולופון כתב היד.

¹⁵ מ' בית-אריה, "כ"י קאופמן של המשנה – מוצאו וזמנו", קובץ מאמרים בלשון חז"ל, בעריכת מ' בר-אשר, חלק ב, ירושלים תש"ס, עמ' 84-99. רוזנטל שיער שכתב היד נכתב עוד קודם לכן, במאה הי"א; ראה רוזנטל, עבודה זרה, א, עמ' 107-112, 123.

ממילים רבות המנוקדות בניגוד לכתיב.¹⁶ בעיקרון שיטת הניקוד היא טברנית, אולם ניכרים בה נהגי ניקוד השאולים מן השיטה הארצישראלית-טברנית, כגון מפיך תחת האות (ולא במרכזה), פתח גנוב תחת אם קריאה ורפה מעל סמ"ך.¹⁷ בניקוד המילים הולך המנקד על פי רוב לפי השיטה הטברנית, המבדילה בין פתח וקמץ, סגול וצירי; אולם במילים השאולות מיוונית ומלטינית, שלגבי ניקודן אין לסופר סמך במקרא, ניכרים חילופים המשקפים את מסורת הגייתו: אָוִיר / אֲוִיר / אָוִיר, אֶפִּיטְרוֹפִים / אֶפִּיטְרוֹפִים, לָפֶס / לָפֶס, לִיסְטִים / לִיסְטִים, ועוד.¹⁸ מסורתו של סופר כתב יד קאופמן היא מסורת ארצישראלית מובהקת, והוא נחשב לעד המהימן ביותר של מסורת זו;¹⁹ מסורתו של המנקד אף היא מסורת ארצישראלית משובחת, אולם היא נופלת מזו של הסופר.²⁰

כתב יד פארמה א. כתב היד שמור באוסף הספריה הפלטינית בפארמה, ומספרו 3173.²¹ פקסימיליה של כתב היד, שנעשתה מתוך מיקרופילם, יצאה בירושלים בשנת תש"ל.²² כתב היד מחזיק 389 עמודים, והוא כולל את כל המשנה. הוא כתוב בידי חמישה סופרים לפחות, אולם המסורת היסודית של כולם היא אחת.²³ הוא נכתב כפי הנראה באיטליה במאה ה-11.²⁴ ניקוד מופיע ב-168 מתוך 389 עמודי הטקסט, בעיקר

א9

¹⁶ לדברי בר-אשר מספר ההבדלים הגלויים בין הכתיב לניקוד עולה על חמשת אלפים; ראה בר-אשר, נשכחות בלשון התנאים, עמ' 100. המנקד הגיה את הכתיב על ידי הוספת אותיות, על ידי מחיקתן באמצעות קו, או על ידי החלפתן (באמצעות גירוד האות וכתיבת אות אחרת במקומה, כגון: בְּסִבּוּטִים, שבת ו, א; נ"ן נכתבה על גבי למ"ד שנמחקה). וראה עוד גולדברג, שבת, עמ' מ-מא; הנ"ל, עירובין, לו-לט. ויש לציין שבמקומות שונים ניתן לזהות בבירור הגהות של יד שלישית; ראה גולדברג, אהלות, עמ' יז.

¹⁷ כגון: רִאשָׁה (פאה, ה, א), מְבוֹי (שבת טז, א); יוֹדֵי (שקלים ה, א), פּוֹתִיחַ (סנהדרין ז, ב); קִנְיָה (כלאים ה, ח), מְרוֹשֶׁס (שבת ח, ה). אף על פי שהרפה מעל הסמ"ך בא להבחין בין סמ"ך למ"ם סופית (שבכתב היד קשה מאוד, ולעתים בלתי אפשרי, להבחין ביניהן), נראה שמקורו בשיטת הניקוד הא"י-טברנית; ראה מאמרי "הערה על סימן הרפה בכתב יד קאופמן למשנה", לשוננו סט (תשס"ז), עמ' 397-398.

¹⁸ על חילופי פתח וקמץ, סגול וצירי בכתב היד ראה עוד גולדברג, אהלות, עמ' כג.

¹⁹ ראה בעיקר י' קוטשר, "לשון חז"ל", ספר חנוך ילון, בעריכת ש' ליברמן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 246-280; הנ"ל, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כ"י קאופמן)", בר-אילן ב (תשכ"ט), עמ' 51-77; בר-אשר, הטיפוסים השונים.

²⁰ ראה מאמריו של קוטשר הנזכרים בהערה הקודמת וכן ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 28-31; בר-אשר, שם; הנ"ל, נשכחות בלשון התנאים, עמ' 99-103. עד מחקריו של קוטשר לא הוכרה חשיבותו של הניקוד. קראוס סבר כי "אין לייחס לניקוד כתב היד ערך רב" (קראוס, כ"י קאופמן, עמ' 56), אם כי החשיב אותו מספיק על מנת להביא ממנו תיבות שונות במילונו למילים השאולות.

²¹ בספרות המחקר הוא נזכר לעתים קרובות במספרו לפי קטלוג דה רוס, 138.

²² ששה סדרי משנה: כתב-יד פארמה דה רוססי 138, ירושלים תש"ל.

²³ הנמן, תורת הצורות, עמ' 8. הנמן מעלה את האפשרות שכל הסופרים העתיקו ממקור אחד.

²⁴ ההשערה בדבר מקומו וזמנו מבוססת על הדמיון שגילה הנמן בין צורת הכתב של אחד מסופריו לצורת הכתב של כ"י וטיקן 31, שהעתקתו נסתיימה בשנת 1073. ראה: הנמן, שם, עמ' 6. בהשערה בדבר מקומו תומכת העובדה שבשולי כתב היד רשומות גלוסות למילים קשות הכתובות בניב איטלקי. מוצאו של ניב זה לפי המשוער בדרום איטליה, מאה י"א או י"ב; ראה קואומו, לעזי פארמה. אמנם ראייה גמורה אין כאן, כפי שציין רוזנטל, משום שגלוסות אלו ייתכן והוספו לאחר שהעובר כתב היד ממקומו; ראה רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 131.

בשלושת הסדרים הראשונים, והוא מעשה ידיהם של מנקדים שונים.²⁵ שיטת הניקוד ברוב הטקסט המנוקד היא טברנית-ארצישראלית.²⁶ הן מסורת הסופרים והן מסורת המנקדים היא מסורת ארצישראלית מובהקת, וכתב היד נחשב לעד השני בחשיבותו לבירור מסורת זו, לאחר כ"י קאופמן.²⁷ כתב היד שימש בסיס לחיבורו של גדעון הנמן על הפועל בלשון המשנה.²⁸

כתב יד מספר Add.470.1 באוסף כתבי היד העבריים בספריית האוניברסיטה של קיימברידג'. זמן כתיבתו מתוארך למחצית השנייה של המאה הטי"ו, והוא מחזיק את כל המשנה ב-250 דפים בכתיבה ביזנטינית.²⁹ שמו ומקומו המדויק של הסופר אינם ידועים,³⁰ אולם לדעת הנשקה חילופי צ-ס/ש וחילופי כ-ק בכתב היד מקורן בהשפעת הלשון המדוברת של הסופר, ומעידה על השתייכותו של לקהילה היהודית ביוון.³¹ כתיבו דומה לכתיב הארצישראלי, הנהוג בכתבי היד ק ו-9א (אם כי מרובה בו השימוש בסימנים הרבים -ים במקום -ין).³² לפי גולדברג הוא נופל מכתבי היד ק ו-9א מבחינת לשונו.³³ למעט ניקודים ספוראדיים כתב היד איננו מנוקד. העתקה מודפסת של כתב היד יצאה בשנת 1883,³⁴ ועל פיה הובא החומר בעבודה זו.

²⁵ הנמן חילק את הטקסט המנוקד בכתב היד לארבע חטיבות עיקריות: (א) ברכות א, א – כתובות א, ד; (ב) כתובות א, ד – גיטין א, א; (ג) חולין ט, ד – בכורות ו, יא; (ד) כריתות ג, ז – כלים טז, ג. בנוסף לארבע החטיבות העיקריות מצויים בכתב היד קטעים מנוקדים קטנים יותר, וכן ניקודים ספוראדיים. ראה הנמן, שם, עמ' 9-10. הניקוד בפקסימיליה, בעיקר בשתי החטיבות (ג) ו-(ד), לעתים קשה לקריאה. במקרים קשים במיוחד נעזרתי בצילומים של קוטשר, שהיו גם לפני הנמן בעת כתיבת עבודתו, אם כי אלו לא תמיד הבהירו את הספקות. תודתי נתונה למכון לתצלומי כתבי יד על האפשרות להשתמש בצילומים אלו.

²⁶ ראה תיאורו המפורט של הנמן, שם, עמ' 11-24. לסקירה כללית על שיטת הניקוד הטברנית-ארצישראלית ראה S. Heijmans, "Palestino-Tiberian Vocalization", *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics* (forthcoming).

²⁷ ראה גולדברג, שבת, עמ' מב; בר-אשר, הטיפוסים השונים, עמ' 190.

²⁸ הנמן, תורת הצורות. הנמן ביקש לתאר את כל תורת ההגה והצורות, אולם נפטר לפני שהספיק להגשים את תוכניתו זו. בעיזבונו נותר תיאור מלא של כינויי הגוף הפרודים לפי כ"י פארמה, וכן דפים ראשונים מתיאור משקלי השמות ונטייתם. חומר זה הודפס בסוף ספרו, כפי שנמצא בעיזבונו (הנמן, תורת הצורות, עמ' 437-468).

²⁹ S. C. Reif, *Hebrew Manuscripts at Cambridge University Library*, Cambridge 1997, עמ' 118; גולדברג, עירובין, עמ' מה הערה 64. לדעת מ' גלצר יש לתארך את כתב היד, לפי סימן מים שעליו, לשנת 1410. דעתו נזכרת אצל ת' זכורה-מיטשם, משנת נידה עם מבוא, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשמ"ט, עמ' 117-118. כתב היד סומן בספרור משני "1" כדי להבדילו מקטע כתב יד מן המאה ה-11 שנמצא בכריכתו הכולל חיבור נוצרי, ואשר סומן 470.2; ראה S. M. Schiller-Szinessy, *Catalogue of Hebrew Manuscripts Preserved in the University Library*, vol. 2, part III, עמ' 11.

³⁰ שילר-סינשי שיער ששמו של הסופר התחיל באות צד"י, משום שאות זו שימשה אותו למילוי השורות; ראה דבריו שם, בעמ' 10.

³¹ יי הנשקה, "העיצורים הנחציים בכתב יד קיימברידג' (הוצאת לו) של המשנה", לשוננו עב (תשי"ע), עמ' 421-450. בהקשר זה ראוייה לציון העובדה שכתב היד היה שייך לבית המדרש באיסטנבול לפני שהועבר לאדם שמכר אותו לספריית האוניברסיטה של קיימברידג'; ראה שילר-סינשי, שם, עמ' 12.

³² ברודי, שם, עמ' 21; גולדברג, אהלות, עמ' כט; הנ"ל, שבת, עמ' מה.

³³ גולדברג, שבת, עמ' מג.

³⁴ W. H. Lowe, *The Mishnah on which the Palestinian Talmud Rests*, Cambridge 1883. המהדורה יצאה שוב בדפוס צילום בירושלים בשנת תשכ"ז. השוואה בין נוסח כתב היד לנוסח ההעתקה עבור מסכת תמיד נעשתה על ידי

כתב יד מס' 328-329 באוסף כתבי היד העבריים בספרייה הלאומית הצרפתית בפאריס. כתב היד נכתב בצפון איטליה בין השנים 1399-1401, וכולל את כל המשנה עם פירוש הרמב"ם. נוסח המשנה שבו נוקד בידי הסופר או בידי חכם מבית מדרשו.³⁵ מסורת הלשון המשתקפת בכתב יד זה נחקרה על ידי בר-אשר, אשר העמיד על כך שלניקוד כתב היד מאפיינים טברניים-ארצישראליים, כגון חילופי קמץ ופתח, חילופי סגול וצירי.³⁶ שני מאפיינים נוספים של שיטת הניקוד, שיש בהם עניין לעבודה זו, הם תופעת המעבר $u < o$ בהברות פתוחות בלתי מוטעמות, ודיגוש בגי'ד כפ"ת תחיליות גם לאחר תיבה הנחתמת באהו"י.³⁷

נוסח המשנה של הרמב"ם, כנתון לפנינו בפירושו למשנה. אך מסמן את נוסח האוטוגרף, ו-דק את נוסח מהדורת קאפח.³⁸ השתמשתי ב-דק במקומות שבהם האוטוגרף חסר – בעיקר במסכת שבת ובסדר טהרות. בחילופי גרסאות מתוך מסכת שבת ציינתי בדרך כלל גם לגרסת קטע הגניזה של אוטוגרף הפירוש למסכת שבת.³⁹ ככלל הבאתי את התיבה כפי שהיא מצויה בנוסח המשנה, אולם לעתים הבאתי בנוסף (או במקום, אם התיבה חסרה) את גרסתה בגוף הפירוש (ואז ציינתי: "בפירוש"). מסורת הלשון המשתקפת בכתב היד נחקרה על ידי צורבל.⁴⁰

קטעי גניזה של משנה בניקוד טברני, ארצישראלי או טברני-ארצישראלי, מתוך החומר שאסף בירנבאום.⁴¹

כתב יד פארמה ב. כתב היד שמור באוסף הספרייה הפלטינית בפארמה, ומספרו 2596.⁴² הוא מחזיק 163 דפים, וכולל את כל סדר טהרות, עם ניקוד וטעמים.⁴³ בית-אריה משער שנכתב בצפון אפריקה, אולי במאה הי"ב, או בפרס.⁴⁴ לפי חלוקתו של

ברודי, ונמצאה מדויקת למדי (durchgängig zuverlässig); ראה A. Brody, *Der Mišna Traktat Tamid*, Uppsala 1936. עמ' 20; ראה גם הנשקה, שם, הערה 1 בעמ' 421.

ראה בר-אשר, פרקים, עמ' 1-15, וההפניות הביבליוגרפיות הנזכרות בעמ' 3.

בר-אשר, שם, עמ' 36-37.

בר-אשר, שם, עמ' 77-79; עמ' 45.

ראה על נוסחים אלו להלן בסעיף 5.3.8.

על פי ההדרתו של ס' הופקינס; ראה ס' הופקינס, פירוש הרמב"ם למסכת שבת: טיוטת הפירוש לפי קטעים אוטוגראפיים מגניזת קהיר, ירושלים תשס"א (=הופקינס, פירוש הרמב"ם).

צורבל, אוטוגרף הרמב"ם. החיבור דן בתורת ההגה ובפועל.

ג' בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר, ירושלים תשס"ח (=בירנבאום). קטעי הגניזה המתוארים אצל בירנבאום שניקודם משקף מסורת בבלי (ראה עמ' 18) לא נכללו תחת הסימן קט"ג אלא תחת הסימן קט"ג נ"ב, ראה להלן.

בספרות המחקר הוא נזכר לעתים קרובות במספרו לפי קטלוג דה רוס, 497.

בכתב היד משמשים ארבעה טעמים: טפחא, אתנחתא, זקף, ומרכא כפולה. על שימושיהם בכתב היד ראה גולדברג, אהלות, עמ' כה.

דבריו מובאים בדברי המבוא מאת מ' בר-אשר למהדורה הפקסימילית של כתב היד: משנה כתב יד פארמה ב דה רוססי 497 לסדר טהרות, ירושלים תשל"א, עמ' 3. בקטלוג המעודכן של אוסף כתבי היד העבריים בספריית

בר-אשר, מסורתו הלשונית של כתב היד משתייכת לטיפוס המזרחי של הענף הארצישראלי, יחד עם אנט, קט"ג נ"ב וכתבי היד התימניים הנזכרים להלן.⁴⁵ בכתב היד הוכנסו הערות גיליון רבות המצינות חילופי גרסאות.⁴⁶ אלו הובאו בעבודה זו בציון עיגולית (כגון: °האסלה).

אנט קטע גניזה של משנה השמור בספרייה הרוסית הלאומית בסנקט פטרבורג, אוסף אנטונין מס' 262. הקטע כולל את סדר טהרות ממסכת נגעים ב, א עד מסכת זבים ה, ט, והוא מנוקד ומוטעם באופן חלקי.⁴⁷ צילום מלא של קטע הגניזה פורסם בספרו של כץ.⁴⁸

קט"ג נ"ב קטעי גניזה של משנה בניקוד בבלי, מתוך החומר שאסף ייבין.⁴⁹ כתבי יד מספרות חז"ל בניקוד בבלי שאינם משנה, כגון ספרא, הלכות פסוקות והלכות גדולות, הובאו בסוף חילופי הגרסאות, לאחר הקו המפריד.

ת מועד כתב יד בניקוד תימני לסדר מועד, יצא במהדורות צילום בשנת תשל"ו.⁵⁰ נוסח המשנה שבו קרוב לנוסח שבאוטוגרף פירוש המשנה הרמב"ם. רוב המשנה מנוקדת בסימני ניקוד בבליים, אבל מצויות גם תיבות בניקוד טברני, מעשה ידי נקדן מאוחר. מורג שיער שכתב היד נוקד לכל המאוחר במאה הט"ז. מסורתו הלשונית משקפת את לשון המשנה שבפי יהודי תימן מלפני כמה וכמה דורות, ויש בה קווי יחוד

פארמה נזכרת רק האפשרות הראשונה ("התכונות הקודיקולוגיות מצביעות למקור ספרדי, וייתכן שכתב היד נכתב בצפון אפריקה"); ראה: *Hebrew Manuscripts in the Biblioteca Palatina in Parma*, B. Richler (ed.), Jerusalem 2001, עמ' 153. אולם בר-אשר עצמו סבור כיום כי כתב היד מפרס ("ברבות הימים נשתכנעתי כי פר מוצאו מפרס דווקא"); ראה: מ' בר-אשר, דברי מבוא למשנה כתב יד פרמה ב", מחקרים, א, עמ' 134, וראה גם ההפניה הנזכרת שם בהערה 18א.

⁴⁵ ראה בר-אשר, הטיפוסים השונים, עמ' 191, ובהרחבה במאמרו הנזכר בהערה הקודמת. על השתייכות זו מעידים למשל דגש חזק ברי"ש (מסוקס) וניקוד שי"ן הזיקה בשווא לפני מילים מסוימות (אם, אילו, הוא ועוד).

⁴⁶ ראה עליהן מ' בר-אשר, הגיליונות וההגהות בכתב יד פארמה ב: בחינה לשונית", מחקרים א, עמ' 162-194.

⁴⁷ בכתב היד מאפיינים של שיטת הניקוד הטברנית-ארצישראלית: חילופי פתח-קמץ וסגול-צירי. ראה על ניקודו של כתב היד א' נתנאל, כתב יד אנטונין לסדר טהרות: תאור כללי ותאור מורפולוגי של הפועל המנוקד, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית, תשל"ב, עמ' 15-26.

⁴⁸ א"י כץ, גנזי משנה, ירושלים תשל"ל, עמ' קסט-שיט. גלוסות מבארות הפזורות בכתב היד פורסמו עם תרגום בידי פרנק (פרנק, אנטונין), ונעזרתי בהן בסעיפי הפירוש.

⁴⁹ ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה (=ייבין). קטעי הגניזה מסומנים א-ה; ראה תיאורם שם, עמ' 197-204. רוב המילים השאולות נזכרות בפרק מג, עמ' 1070-1076.

⁵⁰ סדר מועד של המשנה: כתב יד בנוסח תימן עם פירוש הרמב"ם בערבית, יו"ל בידי י"ל נחום, חולון תשל"ו.

שמקורם במסורות עתיקות, שנעלמו או ניטשטשו בדורות האחרונים.⁵¹ לדעת קארה
"מבחינת הנוסח והניקוד ראוי הוא להימנות עם אבות הטקסטים של המשנה".⁵²

ת ירושלים כתב יד בניקוד תימני לסדרים נזיקין, קדשים וטהרות עם פירוש ר' עובדיה
מברטנורא. כתב היד שמור בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים
וסימנו Heb. 4° 1336. הנוסח העיצורי הועתק כפי הנראה מנוסח שבדפוס, אבל
הניקוד שבו מבוסס על מסורת שבעל פה. זמן כתיבתו סביב ראשית המאה הי"ט.⁵³
כתב היד מנוקד בסימני ניקוד טברניים, על פי אופן השימוש בסימני הניקוד
הבבליים המקבילים.⁵⁴

משנה עם פירוש הרמב"ם, דפוס ראשון, נאפולי רנ"ב. צילום דפוס זה יצא בירושלים
בשנת 1970.⁵⁵ נוסח המשנה שבדפוס זה הוא בעיקרו הנוסח שבפירוש המשנה
לרמב"ם, והוא נוסח שעומד בין הנוסחאות הארץ ישראליות לנוסחאות הבבליות.⁵⁶
מרבוב בו טעויות הדפוס וההשמטות, לרבות משניות שלמות. הדפוסים שבאו
בעקבות דפוס זה נמשכו אחריו, אולם עם הזמן הוגהו יותר ויותר על פי הבבלי.⁵⁷

בבלי-ע נוסח המשנה שבבבלי, על פי ש"ס וילנא, ובניקוד הרב עמר.⁵⁸ נוסח משניות הבבלי
משתייך לענף הבבלי של מסורת לשון המשנה.⁵⁹ כצפוי, רבים במיוחד ההבדלים

⁵¹ ראה דברי המבוא של ש' מורג למהדורת הצילום הנזכרת בהערה הקודמת, עמ' כ, ומאמריהם של י' קארה,
"מסורות תימניות בלשון חכמים על פי כתב יד מן המאה השש עשרה", לשוננו מד (תש"ס), עמ' 24-42 וחי'
גמליאל, "מערכת הפועל בלשון חכמים לפי כתב יד תימני עתיק", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 37-71.

⁵² י' קארה, "מסורות התימנים בלשון חכמים על פי מסורות הקריאה במשנה מסכת כלים", בתוך: מחקרים
בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 405-426,
בעמ' 407.

⁵³ ראה דברי המבוא של ש' מורג במהדורה הפקסימילית: סדרי המשנה נזיקין קדשים וטהרות: כתב יד בניקוד לפי
מסורת תימן, ירושלים תש"ל, עמ' 1. על זמן ההעתקה ראה דעותיהם של מורג ושל רצהבי שם, בהערה 1. חלקו
הראשון של כתב היד, הכולל את שלושת הסדרים הראשונים, נמצא בידי משפחה תימנית המסרבת לאפשר
גישה לכתב היד; לטענתה חלקו השני של כתב היד, המצוי כיום ברשו בית הספרים הלאומי, נלקח מהם
במרמה, ועד שלא יוחזר לידיהם יתמידו בסירובם. ראה צ' קיסר, ניקודה של מסכת יומא עפ"י מסורת תימן,
רחובות תשמ"ו, הערה 67 בעמ' יב.

⁵⁴ כלומר, שווא נח אינו מצוין; סימן השווא משמש עבור שווא נע וכן עבור חטפים באותיות גרוניות; ככלל אין
שימוש בדגשים.

⁵⁵ משנה עם פירוש הרמב"ם: דפוס ראשון, נאפולי רנ"ב [1492], ירושלים תש"ל.

⁵⁶ הרמב"ם קבע לו נוסח משנה מתוך הספרים שהיו מצויים בזמנו ובמקומו, כלומר זהו נוסח אקלקטי. ראה
אפשטיין, מבוא, עמ' 1276-1277, עמ' 1282.

⁵⁷ אפשטיין, שם.

⁵⁸ י' עמר, תלמוד בבלי מנוקד על פי מסורת יהודי תימן, א-כ, ירושלים תש"ס.

⁵⁹ בר-אשר, הטיפוסים השונים, עמ' 191-193. אמנם יש להדגיש שהמשנה שבבבלי אינה מעיקרה משנה בבליית:
מלכתחילה לא היתה המשנה מגוף הבבלי, ולא היתה כתובה במקומה לפני הגמרא; את מקומה מילאה פסקה
קצרה, ולפעמים אפילו זו לא. רק בשלב מאוחר יותר הוכנסו פסקאות המשנה למקומן, ומכאן גם הניגודים

במילים השאולות מיוונית ומלטינית בין נוסחן שבבבלי לבין נוסחן שבכתבי יד ארצישראליים. ניקודו של הרב עמר משקף את מסורת הקריאה התימנית של התלמוד הבבלי, ונחשב "המקור החשוב ביותר לחקר מסורות הקריאה [התימניות] שיש בידינו כיום".⁶⁰ ככלל לא הבאתי את גרסאותיו של הרב עמר הרשומות בשולי הגיליון, אשר רובן חילופי נוסח ממקורות כתובים שונים,⁶¹ אלא במקרים שבהם גרסת הפנים אינה נקראת לפי אותיותיה, והקריאה רשומה בגיליון. במקרה זה צוינה הגרסה באמצעות עיגולית (כגון: °אֶנְפִּקְנוֹן).

ירושלמי נוסח המשנה שבירושלמי, כ"י לידן.⁶² הנוסחאות נלקחו מתוך ציטוטי המשנה הקצרים בגוף הירושלמי, ולא מתוך פרקי המשנה הבאים בראש כל פרק.⁶³

פיה"ג גרסת פירוש הגאונים לסדר טהרות, על פי מהדורת אפשטיין.⁶⁴

ערוך גרסת הערוך, מתוך נוסח המשנה המצוטט בתוך גוף הערך הרלווטי.⁶⁵

ר"ש נוסח המשנה בפירוש ר"ש משנץ, כנתון לפנינו במהדורת ש"ס וילנא.⁶⁶

מלא"ש הערות על נוסח המשנה מתוך פירוש המשנה "מלאכת שלמה" לר' שלמה עדני. ר"ש עדני נולד בשנת 1567 ונפטר סמוך לשנת 1628. עלה ארצה מתימן בהיותו בן ארבע.⁶⁷

הרבים בדפוסים ובכתבי היד, בין נוסח המשנה לפני הגמרא ובין נוסחה בגוף הגמרא – חרף ניסיונות המגיהים לטשטש ניגודים אלו. ראה על כך אפשטיין, מבוא, עמ' 921-927.

⁶⁰ קארה, במאמרו על מסכת כלים הנזכר לעיל (הערה 52), עמ' 410. אמנם גם בניקוד זה יש לנהוג זהירות, שכן הרב עמר עירב בין מסורות תימניות, וסטה לעתים מנוסח הקריאה השגור בשל שיקולים דקדוקיים; ראה שם, עמ' 411-412.

⁶¹ ראה קארה, שם, עמ' 410-411. העיר לי על כך גם מר דורון יעקב, ותודתי נתונה לו.

⁶² לפי המהדורה הדיפלומטית לכתב יד זה של האקדמיה ללשון העברית: תלמוד ירושלמי, יוצא לאור על פי כתב יד סקליגר 3 (Or. 4720) שבספריית האוניברסיטה של לידן, עם השלמות ותיקונים, ירושלים תשס"א.

⁶³ יש לציין שפרקי המשנה הללו לא היו כתובים לפני הפרק בכתב היד שממנו העתיק הספר של כתב יד לידן; ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 932-946, והשווה הנאמר על הבבלי בהערה 59 לעיל. י"צ פיינטוך הראה בצורה משכנעת שסופר כ"י לידן השתמש במקומות רבים בכ"י פארמה א כמקור לנוסח פרקים אלו; ראה הנ"ל, "על המשנה שלפני הירושלמי כתב יד לידן", בתוך: מסורות ונוסחאות בתלמוד: מחקרים, בעריכת ד' שפרבר, רמת גן תשמ"ה, עמ' 13-50. אולם גם הוא מודה ש"יש פרקים ומסכתות שבהם מערכת השינויים שבין שני כתבי היד שונה ממה שראינו כאן, ולפיכך ספק אם נעתקו מכ"י"פ" (עמ' 45). טיב לשון המשנה שבפרקים אלו עדיין ממתין לבירור.

⁶⁴ ראה על פירוש זה להלן, סעיף 5.3.1.

⁶⁵ על ספר הערוך ראה להלן, סעיף 5.3.3. ציטוטים מן המשנה עבור המילים השאולות נזכרים ברוב רובם של הערכים. השתדלתי לא להביא את נוסח הערוך על פי ציטוטים ממקורות לבר-משנאיים, שכן לא תמיד ברור שמדובר באותה לקסמה, ובשל העובדה כי לאותה מילה ייתכנו גרסאות שונות בחיבורים שונים – כל חיבור לפי זמנו ומקומו. מטעם זה גם לא הובאה גרסת המילה על פי שם הערך.

⁶⁶ על פירוש זה ראה להלן, סעיף 5.3.5.

בפירושו לכל מסכתות המשנה הוא מרבה להביא חילופי גירסאות מתוך כתבי יד שהיו לפניו.⁶⁸ כבר עמדו החוקרים על חשיבותן של עדויותיו ושל הערותיו הדקדוקיות.⁶⁹ הפירוש נדפס במשניות וילנא.⁷⁰

5.3 פירוש מסורתי

בסעיף זה הובא הפירוש למילה כפי שהוא מופיע בספרות חז"ל ואצל פרשני המשנה והתלמוד בימי הביניים. ככל שהמילה נדירה יותר בספרות חז"ל, כך קשה יותר לעמוד על משמעותה מן ההקשר בלבד, וכך עולה חשיבותו של הפירוש המסורתי. מטעם זה נערכה בדיקה ממצה של הפירוש המסורתי לכל המילים המופיעות פעם אחת במשנה, שהן כ-42% מהמילים הנבדקות (136 מתוך 323). באשר ליתר המילים הסתפקתי בדרך כלל בהבאת פירוש הערוך.⁷¹ ואלו הם המקורות העיקריים שמתוכם ליקטתי את הפירושים המסורתיים:

5.3.1 פירושי תנאים, אמוראים וגאונים

בתוספתא, בתלמוד הירושלמי ובעיקר בתלמוד הבבלי נשתמרו פירושים למילים נשוא עבודה זו, כגון: "בעל פלפס – זה ריח הפה" (תוספתא כתובות ז, ל), "אמ' ר' יוסי: טרטימר חצי ליטרא הוא" (סנהדרין כו ע"א), "מאי טרפעיין? אמר רב ששת: אסתירא" (בבלי כתובות, סד ע"א), ועוד רבים כמותם. לעתים קרובות פירושים אלו עצמם זקוקים לפירוש.⁷²

⁶⁷ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1290; ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג, עמ' 146; *Encyclopedia Judaica*, s.v. "Adeni, Solomon Bar Joshua". על שנת פטירתו ראה מ' עסיס, "לתולדותיו של ר' שלמה עדני ושל חיבורו מלאכת שלמה", הנספח למאמרו: "הגהות ר' יעקב אשכנזי על המשנה סדר נזיקין", סידרא כג (תשס"ח), עמ' 77-81.

⁶⁸ ר"ש עדני מרבה להביא את הגהותיו של ר' יהוסף אשכנזי (1525-1577), אשר הגיה את המשנה לפי כתבי יד רבים ועתיקים, והפך את נוסח המשנה שבדפוס שלפניו (כנראה דפוס ונציה ש"ח-ש"ט) לנוסח משנה ארצישראלית. ראה אפשטיין, מבוא, 1284-1285; רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 149-152.

⁶⁹ ראה ע"צ מלמד, "מלאכת שלמה לר' שלמה עדני, סיני מד (תשי"ט), עמ' שמו-שסג; י' גלוסקא, "הערות הלשון במלאכת שלמה למשנה ומשמעותן הבלשנית", בתוך: מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 377-403.

⁷⁰ ההדפסה נעשתה על פי אוטוגרף הפירוש, והיא נאמנה לכתב היד "במידה לא שכיחה, ולא יהא זה דבר קל בעינינו, שכן כתב היד, במקומות הרבה, הוא מלא גליונות ותוספות לגליונות והוספות בין השיטין באותיות זעירות זעירות" (ע"צ פיינטוך, "על 'מלאכת שלמה' לר' שלמה עדני", בתוך: מסורות ונוסחאות בתלמוד: מחקרים, בעריכת ד' שפרבר, רמת גן תשמ"ה, עמ' 179-186).

⁷¹ במספר מועט של מילים נפוצות מאוד בספרות חז"ל, כגון "זוג", "דינר" וכדומה, לא הובא פירוש כלל.

⁷² כך למשל לגבי הפירושים "מאי דיכיות? קבלן" (ערך דרכיות), "מאי הינומא? סורחב בר פפא משמיה דזעירי אמר: תנורא דאסא" (ערך הינומא), "מאי מטה של טרבל? אמר רב יהודה: עיזא דקורקסא דדשו בה דשתא" (ערך טרבל), ועוד. יצוין שלעתים מצויות גלוסות פירוש במשנה עצמה, כגון "יום גניסיה של מלכים יום הלידה" (ע"ז א, ג), וראה עוד אצל רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 242-259.

פירוש בעל ערך רב לעבודה זו הוא פירוש הגאונים לסדר טהרות. מחבר הפירוש מבאר את המילים הקשות שבסדר טהרות באמצעות הסבר עברי או תרגום ארמי, ערבי ("טיית"), יווני או פרסי.⁷³ מהדורה מדעית של הפירוש, בלויית הערות וחילופי גרסאות, הוציא אפשטיין בשנות העשרים. הספר נדפס שנית, במהדורה מתוקנת ובצירוף תרגום של המבוא הגרמני, בשנת תשמ"ב.⁷⁴ זהותו של מחבר הפירוש אינה ידועה; אפשטיין יצא נגד הדעה הרווחת, שייחסה אותו לרב האיי גאון, ושיער שמדובר ב"עיבוד" לפירוש של רב סעדיה גאון.⁷⁵

בספרות הגאונים, ובעיקר באוספי השאלות והתשובות, נשתמרו פירושים רבים למילים קשות. את החומר מספרות זו הבאתי על פי סדרת ספריו של לוי, "אוצר הגאונים": לוי ריכז את חיבורי הגאונים – מדפוסים ומכתבי יד – והדפיסם מחדש, ערוכים לפי תוכנם, על פי סדר התלמוד. מ"אוצר הגאונים" נדפסו שלושה עשר כרכים, מסכת ברכות עד מסכת בבא מציעא; כך נוסף על מסכת סנהדרין יצא לאור על פי שיטתו של לוי על ידי ח"צ טויבש.⁷⁶

5.3.2 פירוש ר"ח

רבנו חננאל בן חושאל נולד כנראה בדרום איטליה בסוף המאה ה-10, ועבר לקירואן בשנות העשרים לחייו. אביו עמד בראש ישיבת קירואן, ולאחר פטירתו סביב שנת 1027 נתמנה ר"ח תחתיו. נפטר בקירואן בשנת 1055 או 1056. ר"ח כתב פירוש שיטתי לתלמוד על שלושת הסדרים מועד, נשים ונזיקין, וכן על מסכתות ברכות, חולין ונידה. לפירוש יש זיקה הדוקה לשני מקורות עיקריים: חיבורי הגאונים בבבל (בעיקר רב האי גאון) והתלמוד הירושלמי.⁷⁷ לידינו הגיע רק חלק מהפירוש, ובצורה רציפה רק לסדר מועד. הפירושים לסדר זה ולחלק מסדר נזיקין⁷⁸ נדפסו לראשונה במהדורת ש"ס וילנא. מלבד ש"ס וילנא היתה לפניי גם מהדורתו של דוד מצגר, שיצאה בין השנים 1990-1996, ואשר מקיפה את מסכת ברכות ואת סדר מועד (למעט מסכת חגיגה).⁷⁹

⁷³ ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' מז-סג. על הכינוי טיית (> טייעית) ללשון הערבית ראה שם, עמ' נח-נט.

⁷⁴ אפשטיין, פיה"ג. הפירוש יצא לראשונה על ידי י" רוזנברג בשנת 1856 בספרו "קובץ מעשה ידי גאונים קדמונים". מתוך הוצאה משובשת זו נדפס הפירוש גם במהדורת ש"ס וילנא.

⁷⁵ "ילקוט, שלקח הרבה מפירושי של רב סעדיה... [ו]נאסף מתוך מקורות שונים" (אפשטיין, שם, עמ' לו).

⁷⁶ לוי, אוצה"ג; טויבש, אוצה"ג לסנהדרין.

⁷⁷ ראה תא-שמע, הספרות הפרשנית, א, עמ' 120-139.

⁷⁸ בבא קמא עד דף לו ע"ב; בבא מציעא עד דף נא ע"ב; סנהדרין עד דף נו ע"ב; מכות עד דף טז ע"א; עבודה זרה עד דף נו ע"ב.

⁷⁹ מצגר, פירוש ר"ח. למהדורה שבעה כרכים כדלקמן: 1. ברכות (תש"ן); 2. פסחים (תשנ"א); 3. עירובין (תשנ"ג); 4. יומא ומו"ק (תשנ"ג); 5. ראה"ש וסוכה (תשנ"ד); 6. שבת (תשנ"ה); 7. ביצה, תענית, מגילה (תשנ"ו). על שבעה כרכים אלו נוסף כך הכולל מחקרים על הפירוש וקטעי פירוש למסכתות גיטין, קידושין, ב"מ, ב"ב, חולין וזבחין מאת שרגא אברמסון.

5.3.3 ספר הערוך לר' נתן בן יחיאל

ר' נתן בן יחיאל חי ברומא במאה הי"א ונפטר שם בסביבות שנת 1103. אביו היה ראש ישיבת רומא, ור' נתן נתמנה תחתיו לאחר פטירתו. חיבורו, ספר הערוך, אשר כתיבתו נשלמה בשנת 1102, הוא מילון למילים הקשות בספרות חז"ל ובתרגומים.⁸⁰ בנוסף לפירושי המילים הביא ר' נתן לעתים קרובות גם גלוסות בשפות זרות: ערבית, פרסית, יוונית, לטינית ובעיקר איטלקית של ימי הביניים.⁸¹ בערכיו הוא מדגים את המילים באמצעות מובאות מספרות חז"ל ומתוך התרגומים, ובשל טיב נוסחאותיהן יש למובאות אלו חשיבות גדולה לביקורת הנוסח. את החומר לפירושו שאב ר' נתן בעיקר מפירושי הגאונים, מפירוש ר"ח, ומפירושי מגנצא.⁸² ספר הערוך נדפס לראשונה ברומא בשנת 1469 ומאז חזר ונדפס פעמים רבות. בין השנים 1878 ו-1892 הוציא חנוך יהודה קוהוט מהדורה מפוארת בת שמונה כרכים המבוססת על דפוס ונציה רצ"א, עם השוואות לשבעה כתבי יד ושישה דפוסים קדומים נוספים.⁸³ זו המהדורה שהיתה גם לפניי. דא עקא, שחרף העמל הניכר שהושקע במהדורה זו אין היא עומדת בסטנדרטים המקובלים במחקר.⁸⁴

5.3.4 פירוש ריבמ"ץ

ר' יצחק בן ר' מלכיצדק חי במאה הי"ב בסיפונטו שבדרום איטליה. אזור זה היה בשליטה ביזנטית באותה עת, ועל כן נתקרא גם "הרב היווני".⁸⁵ כתב פירוש לסדרים שאין עליהם תלמוד בבלי – סדר זרעים וסדר טהרות, אולם לידינו הגיע רק פירושו לזרעים. הפירוש נדפס במהדורת

⁸⁰ ראה תא-שמע, הספרות הפרשנית, עמ' 217-221; A. David, "Nathan Ben Jehiel of Rome", *Encyclopedia Judaica*, 2nd ed., Detroit 2007, vol. 15, pp. 13-14.

⁸¹ לרשימה מפורטת של ערכים לפי שפת הגלוסה הנזכרת בהם ראה קוהוט, א, עמ' vi-viii. הגלוסות האיטלקיות בספר הערוך שימשו נושא לעבודת הדוקטורט של פרטי-קואומו; ראה קואומו, לעזי הערוך.
⁸² אפשטיין אסף 428 מקומות שבהם ציטט ר' נתן את פירוש הגאונים לסדר טהרות מילה במילה, ועוד 35 שבהם הביא אותו באופן חלקי; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' צה-קד. לפירוט מקורותיו האחרים ראה קוהוט, א, עמ' xvi-x.

⁸³ ח"י קוהוט, ספר ערוך השלם, א-ח, וינה תרל"ח-תרנ"ב (מהדורת צילום: ניו-יורק תשט"ו).
⁸⁴ כדברי אפשטיין: "לדאבוננו אין לנו הוצאה מדויקת של הערוך שאפשר לסמוך עליה, כי ההוצאה של קוהוט רחוקה מלהיות הוצאה מדויקת. הוא לקח כיסוד להוצאתו את דפוס ויניציא רצ"א, ז"א הדפוס השלישי, שאמנם השתמש גם בכתב יד אחר, אבל הכניס עם זה גם לא מעט הגהות מדעת עצמו, וקוהוט הגיה פה ושם את דפוס ויניציא – לפי בחירתו – על פי הדפוס הראשון וכתבי היד!" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' קיז). על כך יש להוסיף שנוסח מהדורה זו חסר במקומות רבים; ראה אפשטיין, שם; ש' אברמסון, "לחקר הערוך", לשוננו לו (תשל"ב), עמ' 124. אברמסון מציין (עמ' 122) שלמכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית היתה תוכנית להכין מהדורה חדשה של הערוך, אולם היא לא יצאה לפועל.

⁸⁵ ראה עליו תא-שמע, הספרות הפרשנית, עמ' 221-223; H. J. Zimmels, "Isaac ben Melchizedek of Siponto", *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., Detroit 2007, vol. 10, p. 44.

ש"ס וילנא, ומהדורה ביקורתית יצאה בירושלים בשנת 1975.⁸⁶ בפירושו תירגם רבות מהמילים הקשות ליוונית, ערבית או איטלקית.⁸⁷

5.3.5 פירוש ר"ש משנץ

ר' שמשון נולד בסביבות שנת 1150. מורו המובהק היה בן אחותו של רבנו תם, ר' יצחק בן שמואל (ר"י הזקן). מקום מושבו היה בשנץ (Sens) שבצרפת. בזקנותו עלה לארץ ישראל, ובה נפטר במחצית הראשונה של המאה הי"ג. חיבורו החשוב ביותר הוא תוספותיו לפירוש רש"י.⁸⁸ ר' שמשון כתב פירוש לשני הסדרים של המשנה שאין עליהם תלמוד בבלי, סדר זרעים וסדר טהרות (למעט מסכתות ברכות ונידה). בפירושו למילים קשות התבסס לעתים קרובות על ספר הערוך ועל פירוש ריבמ"ץ. פירוש הר"ש מובא בעבודה זו על פי מהדורת ש"ס וילנא.

5.3.6 "פירוש רגמ"ה"

ר' גרשם מאור הגולה נולד לפי המשוער בין השנים 950-960, כנראה בעיר מץ שבצרפת. עבר לגרמניה וייסד שם את ישיבת מגנצא, שבתקופתו הפכה למרכז תורני מן החשובים באשכנז. נפטר בשנת 1028.⁸⁹ "פירוש רגמ"ה" שנדפס בש"ס וילנא אינו באמת פירושו; נראה שמדובר ברשימות שהוכנו על ידי תלמידיו. פירושים אלו נהוו ונערכו במאה הי"א ובתחילת המאה הי"ב תוך כדי הרחבה מתמדת. במהדורת ש"ס וילנא הודפס הפירוש למסכתות תענית ובבא בתרא, וכן לרוב המסכתות בסדר קדשים: מנחות, חולין, בכורות, ערכין, תמורה, כריתות, מעילה, תמיד.

5.3.7 פירוש רש"י

רש"י נולד בטרוייש בשנת 1040 או 1041. בהיותו כבן עשרים עבר ללמוד בגרמניה, בישיבות של מגנצא ושל וורמייזא. לאחר עשר שנות לימוד חזר לטרוייש והקים בה ישיבה אשר הפכה לאבן שואבת אף לתלמידים ממקומות מרוחקים. נפטר בטרוייש בשנת 1105.⁹⁰ פירושו של רש"י לתלמוד מבוסס בעיקרו על המסורת הפרשנית האשכנזית, כפי שלמד אותה מפי מוריו בעת שהותו בגרמניה. הפירוש מקיף את רוב התלמוד הבבלי. לא נשתמרו פירושים לארבע המסכתות תענית, נדרים, נזיר והוריות, והפירושים למסכתות אלו, המלווים את דפוסי התלמוד, אינם שלו. לשתי

⁸⁶ בש"ס וילנא הודפס הפירוש בכרך הראשון, לצד פירושיהם של ר"ש ורמב"ם לזרעים, בשולי הגיליון. המהדורה הביקורתית מבוססת על שני כתבי יד ומלווה בהערות ובמראי מקומות: נ' זק"ש, פירוש הריבמ"ץ לרבנו יצחק ב"ר מלכי צדק מסימפונט למשנה זרעים, ירושלים תשל"ה (=זק"ש, ריבמ"ץ).

⁸⁷ לפירוש המילים הערביות בפירושו ראה שלוסברג, המילים הערביות. למיטב ידיעתי הלעזים האיטלקיים והיווניים טרם זכו לטיפול דומה.

⁸⁸ א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשט"ו, עמ' 226-265; S. Z. Havlin, "Samson ben Abraham of Sens", *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., Detroit 2007, vol. 17, pp. 752-753.

⁸⁹ גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 106-174; תא-שמע, הספרות הפרשנית, עמ' 36-40.

⁹⁰ ראה א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 121-253; תא-שמע, הספרות הפרשנית, עמ' 56-40.

מסכתות הפירוש הוא חלקי: במסכת בבא בתרא פירושו מגיע עד דף כ"ב, ובמסכת מכות עד דף כ"א. הפירוש לבבא בתרא הושלם על ידי נכדו, הרשב"ם, והפירוש למכות הושלם על ידי תלמידו, ר' יהודה בר' נתן.⁹¹ רש"י מפרש גם מושגים מתחום הריאליה, ובעשותו כן מביא לעתים קרובות את המילה המקבילה בלשוננו, צרפתית עתיקה.⁹²

5.3.8 פירוש הרמב"ם

ר' משה בן מימון נולד בקורדובה בשנת 1135. בהיותו ילד עזבה משפחתו את העיר, ולאחר נדודים, כאשר היה באמצע שנות העשרים לחייו, התיישבה במרוקו. לאחר כחמש שנים עבר למצרים ושם חי עד מותו בשנת 1204. פירושו למשנה כתוב ערבית, ומקיף את כל ששת הסדרים. הפירוש תורגם לעברית במהלך מאתיים השנים שלאחר מותו, אולם תרגום זה, חרף מקומו החשוב בין פירושי המשנה, סובל מליקויים ומשיבושים רבים.⁹³ פירוש הרמב"ם בלשון הערבית, בכתב ידו, השתמר לחמישה מתוך שישה סדרי המשנה: כתבי היד של הסדרים זרעים, נזיקין וקדשים שמורים בספריית הבודליאנה באוקספורד, וכתבי היד של הסדרים מועד ונשים שמורים בבית הספרים הלאומי בירושלים.⁹⁴ לחמישה סדרים אלו יצאה מהדורה פקסימילית בת שלושה כרכים בין השנים 1956-1966.⁹⁵ על בסיס נוסח זה הכין הרב יוסף קאפח בין השנים 1963-1969 מהדורה בת שבעה כרכים, הכוללת את נוסח המשנה, נוסח הפירוש בערבית ותרגום מחודש.⁹⁶ בעבודה זו

⁹¹ כמו כן יש לציין שקיימים ספקות לגבי זהות מחבר הפירוש לחלקים ממסכתות זבחים, מנחות, בכורות, תמורה ומעילה; ראה גרוסמן, שם, עמ' 216-217.

⁹² מחקר מקיף על כל הלעזים שבפירוש רש"י לתלמוד על פי כתבי יד, ותרגומם לצרפתית בת ימינו, ערך דרמסטטר בעזרת בלונדהיים: A. Darmesteter & D. S. Blondheim, *Les gloses Françaises dans les commentaires Talmudiques de Raschi*, vol. 1: *Texte des Gloses*, Paris 1929. בכתבי היד הוחלפו לעתים הגלוסות הצרפתיות בגלוסות איטלקיות, פורטוגזיות, ספרדיות וגרמניות, וגם גלוסות אלו תורגמו בספר זה (ראה המפתח לשפות "אחרות" בעמ' 201 ואילך). חלקו העיקרי של הספר תורגם לעברית ונערך מחדש על ידי מ' קטן, אוצר הלעזים: המלים הצרפתיות שבפירוש רש"י על התלמוד, מהדורה שנייה, תל אביב תשמ"ח, וממנה הבאתי בעבודה זו.

⁹³ תא-שמע, הספרות הפרשנית, עמ' 185-191; L. I. Rabinowitz, "Maimonides, Moses", *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., ; 191-185; 1997-2007, vol. 13, pp. 381-397. לסקירת התרגומים העבריים לפירוש הרמב"ם והערכתם ראה דברי קאפח במבוא למהדורתו (קאפח, א, עמ' 8-10).

⁹⁴ כתבי היד אינם מלאים: בסדר זרעים חסר הדף האחרון, מסוף פרק ג של מסכת ביכורים ואילך, והטקסט הושלם על ידי סופר אחר. סדר מועד חסר בתחילתו, והוא מתחיל בסוף פרק ז של מסכת עירובין. בכתב היד של סדר נשים חסר דף אחד במסכת יבמות והוא הושלם בידי סופר אחר (יבמות ו, ה עד ז, ד). חסרים גם דפים בסופו, והוא מסתיים במסכת קידושין א, ב. סדר נזיקין חסר בראשו, והוא מתחיל בפרק ח של מסכת בבא קמא. רק סדר קדשים שלם. על כתבי היד ראה דברי ששון במבוא לכרך א של מהדורתו הנזכרת בהערה הבאה, וכן הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 15-19.

⁹⁵ פירוש המשנה לרבי משה בן מימון ז"ל... עם מבוא בעברית ובאנגלית מאת סלימאן בן דוד ששון, א-ג, קופנהגן תשט"ז-תשכ"ו (כרך א: מועד; כרך ב: נשים ונזיקין חלק א; כרך ב: נזיקין חלק ב, קדשים). כתב היד של סדר קדשים נכרך בצורה לא נכונה, ודבר זה לא תוקן בפקסימיליה; התוצאה היא שיש לקרוא את עמודים 679-698 (ערכים ב, א – ט, ח) לאחר עמ' 658.

⁹⁶ "קאפח, משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, מקור ותרגום, א-ו, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ט (=קאפח); החלק השישי (סדר טהרות) פוצל לשני כרכים. את נוסח הפירוש לסדר טהרות ביסס קאפח על כתב יד אוקספורד, קאולי מס' 398-399 (לשעבר פוקוק 97).

הבאתי את הפירוש על פי רוב לפי מהדורת קאפח, אף על פי שאינה חפה מליקויים.⁹⁷ ביחס למילים ערביות קשות נועצתי במילוניו של בלאו.⁹⁸

5.3.9 פירוש המיוחס לרב נתן

פירוש לששת סדרי המשנה בערבית, המיוחס לרב נתן אב הישיבה (חי במאה הי"א). הפירוש עוסק בעיקר במילים ומושגים, ולמעשה אין הוא אלא לקט פירושים של חכמים שונים. בפירוש נזכרים דבריהם של גאונים שונים, וקטעים אלו נאספו ותורגמו על ידי הרב ש' אסף.⁹⁹ לאור העובדה שנכללים בפירוש זה דבריהם של חכמי ספרד וצפון אפריקה במאה הי"א, שיער תא-שמע כי הוא נערך בספרד בראשית המאה הי"ב.¹⁰⁰ מהפירוש נשתמר כתב יד אחד שהיה ברשות הרב הראשי בצנעא. הרב יוסף קאפח תרגם את הפירוש מתוך העתק של כתב יד זה, ותרגומו נדפס במהדורת משניות "אל המקורות", ירושלים תשט"ו-תשי"ח. בספריית המוזיאון הבריטי נתגלה כתב יד שבו חלקים מן הפירוש אשר לא היו לפני קאפח, והם נתפרסמו בליווי תרגום בידי מ"צ פוקס.¹⁰¹

5.4 זיהוי אטימולוגי

בסעיף זה נסקרו הצעות הזיהוי האטימולוגי למילה הנדונה. ביחס לכל מילה נבדקו באופן שיטתי מילונייהם של בוקסטורף,¹⁰² לוי,¹⁰³ קראוס,¹⁰⁴ יסטרוב¹⁰⁵ ודלמן,¹⁰⁶ וכן הצעות הזיהוי של קוהוט

⁹⁷ על המהדורה נמתחה ביקורת בשל העובדה כי במקומות מסוימים שינה הרב קאפח את נוסח הטקסט מדעתו, כי השמיט את הניקוד, כי לא השתמש במילונים מתאימים, וכי עקב שגגה לא ביסס את מסכתות ע"ז, אבות והוריות על האוטוגרף אלא על כתבי יד תימניים. ראה ביקורתו של י' בלאו על מהדורת קאפח בלשונו ל (תשכ"ו), עמ' 54-60; לא (תשכ"ז), עמ' 235-239; לב (תשכ"ח), עמ' 399-401; לה (תשל"א), עמ' 75-78.

⁹⁸ י' בלאו, מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים תשס"ו (=בלאו, מילון). ראה למשל ערכים "טרמיטא", "דרקון" בעבודה זו. לעתים אף החלפתי את תרגומו של קאפח בתרגומו של בלאו, ראה למשל ערכים "קיטא", "קסטות".

⁹⁹ ש' אסף, "פירוש ששה סדרי משנה לרבינו נתן אב הישיבה", קרית-ספר י (תרצ"ג-תרצ"ד), עמ' 381-388 ועמ' 515-545.

¹⁰⁰ תא-שמע, הספרות הפרשנית, א, עמ' 185.

¹⁰¹ מ"צ פוקס, "תשלום המלקט מפירוש רב נתן אב הישיבה למשנה", לראש יוסף: מחקרים בחכמת ישראל, בעריכת יוסף טובי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 371-386.

¹⁰² J. Buxtorf, *Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum*, Leipzig 1875. זוהי מהדורה מחודשת של המילון המקורי, שנדפס לראשונה בבאזל בשנת 1639. מהדורת 1875 הובאה לדפוס בידי ברנרד פישר, שהוסיף מבוא והערות אטימולוגיות בשולי העמודים (גוף המילון נותר ללא שינוי). אף על פי שבוקסטורף עשה שימוש רב בספרות שקדמה לו (בפרט בספר הערוך), מילוניו פתח במידה רבה עידן חדש במילונות של ספרות חז"ל, ובפרט בכל הקשור לזיהויים אטימולוגיים מיוונית ומלטינית. יש לציין שרוב האטימולוגיות שמביא ר' בנימין מוספיא בחיבורו "מוסף הערוך" מבוססות על הזיהויים הרשומים אצל בוקסטורף; ראה קוהוט, א, מבוא, עמ' lv.

¹⁰³ J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, 1-4, Leipzig 1876-1889. דפוס צילום של המילון (עם הערות של ל' גולדשמידט) יצא בברלין 1924. באשר לזיהויים האטימולוגיים של מילון זה כבר כתב קוטשר: "לוי יודע להשתמש בערבית ובסורית, אך לא היה זהיר ביותר אשר לאטימולוגיות, אלא שמבחינה זו עדיין היה במידה מסוימת בן דורו" (קוטשר, מצב המחקר, עמ' 4, וראה שם פירוט הדברים). המילון כולל הערות חשובות, לעתים קרובות בתחום האטימולוגיה, של המזרחן היינריך פליישר. ההערות מופיעות אחת לכמה אותיות במרוכז.

במהדורתו לערוך.¹⁰⁷ על אלו נוספו הצעות זיהוי שלוקטו ממקורות אחרים. מטבע הדברים, לא התיימרת להביא רשימה ממצה של כל ההצעות שהועלו אי פעם.

5.5 תיעוד בשפות שמיות קרובות

בסעיף זה הובאו מקבילותיה של המילה בארמית ובערבית.¹⁰⁸ הדיאלקטים הארמיים שנבדקו דרך שיטה הם: ארמית יהודית ארצישראלית של תקופת האמוראים (מסומן בקיצור א"ג), ארמית נוצרית ארצישראלית (א"נ), ארמית שומרנית (א"ש), סורית,¹⁰⁹ ארמית בבילית (א"ב), מנדאית, והארמית שבתרגומים היהודיים למקרא.

¹⁰⁴ ראה הערה 5 לעיל. בתוך ערכי המילון שולבו הערותיו של עמנואל לעף. לעף אף ערך מפתח להצעות האטימולוגיות שנזכרו במילון (עמ' 655-684), וציין לגבי כל הצעה את מידת הסתברותה בעיניו (על פי קיצורים שהובאו בעמ' 618); בעמ' 622 העיר כי מתוך כ-1460 זיהויים של קראוס דחה כ-800. על עדיפות זיהוי של לעף כתב קוטשר: "זוה הכלל: במחלוקת בין שני אלה [קראוס ולעף – ש"ה], אפשר לסמוך רק על לעף, ובכך ערכו העיקרי של המילון הזה עד היום" (קוטשר, מצב המחקר, עמ' 8). עם זאת כבר הוכח שלעיתים דעת קראוס עדיפה על זו של לעף; ראה מאמרו של ד' שפרבר, "על הצורך לתקן את ה'לעהנווערטער' של קראוס: דוגמה מערך 'נקריסין'", *Jewish Studies – An Internet Journal* 3 (2004), עמ' 14.

¹⁰⁵ M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, London 1903. ככלל, האטימולוגיות של יסטרוב אינן מהימנות, והוא מנסה לעיתים קרובות לגזור מילים שאולות מובהקות משורשים שמיים; ראה קוטשר, מצב המחקר, עמ' 6-7, וביתר הרחבה אצל ד' שפרבר, "מלילות ט': אספירוס, אספריסא, בורמא ומדרכו של יאסטרוב במילונאות", סיני נח (תשנ"ה), עמ' 265-271; הני"ל, "אסכלה, אסכלה ואסכרה: עוד לדרכו של יסטרוב במילונאות", ספר רפאל: מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של ד"ר יצחק רפאל ז"ל, בעריכת י"א הלוי מובשוביץ, ירושלים תש"ס, עמ' 615-619. לעיתים קרובות הצעותיו של יסטרוב עומדות יחידות כנגד דעת הרוב. כללית את הצעותיו בעבודה זו בעיקר לשם השלמות.

¹⁰⁶ G. Dalman, *Aramäisch-neuhebräisches Handwörterbuch zu Targum, Talmud, und Midrasch*, 3rd ed., Göttingen 1938. קוטשר המעיט בערכו של מילון זה בשל העובדה שלא נועד לשמש מילון מדעי ואין בו מראי מקומות (קוטשר, מצב המחקר, עמ' 8 וכן הני"ל, "מבעיות המילונות של הארמית היהודית", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, ב, עמ' 101). עם זאת, בכל הקשור לזיהויים אטימולוגיים של מילים השאולות מיוונית ומלטינית ערכו רב: הכרעותיו בתחום זה מעידות על בקיאות רבה הן בעבודות הלקסיקוגרפיות שנכתבו לפניו והן במילונות של השפות הקלאסיות.

¹⁰⁷ ספר ערוך השלם... מאת רבנו נתן בן רבנו יחיאל, ערך ח"י קאהוט, א-ח, וינה תרל"ח-תרנ"ב. על הפגמים בעבודתו של קאהוט כבר הוער לעיל (הערה 84), וגם מבחינת הזיהויים האטימולוגיים עבודה זו נופלת מן הסטנדרטים המקובלים בדורו. קוטשר עמד על כך בצינו: "כשקוהוט מצטט תיבה ערבית, פרסית או סורית, אין כל ודאות שתיבה זו אכן קיימת כדמותה וכהוראתה באותן הלשונות" (קוטשר, מצב המחקר, עמ' 6). דברים אלו נכונים גם לגבי מילים שקוהוט מצטט מן היוונית והלטינית.

¹⁰⁸ מילים שאולות מיוונית נכנסו לערבית בעיקר דרך הארמית והפרסית; רק לאחר התפשטות האיסלאם נוצר מגע ישיר בין השפה הערבית ליוונית, ואף בתקופה זו נטתה הערבית לקלוט רק מעט מילים יווניות. ראה D. Gutas, "Greek Loanwords" in: K. Versteegh (ed.), *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, vol. 2, pp. 198-202. בעבודתי הבאתי את החומר בעיקר מתוך ספרו של פרנקל על המילים השאולות מארמית בערבית: S. Fraenkel, *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1886.

¹⁰⁹ בנוגע לסורית בדקתי את מילון ברוקלמן-סוקולוף. העדפתי לא להביא אסמכתאות ממילון הגדול של פיין-סמית', משום שכידוע כולל חיבור זה גם מילים מאוחרות ומילים ששייכותן לסורית מוטלת בספק.

חלק א

לקסיקון

אודיאריין

תיעוד: טהרות ז, ז ("חלון של אודיאריין").

גרסאות: ק: גרסת הסופר: שלאוריירין, לאחר תיקון וניקוד: שְׁלֹאֲוִירִין • פא: שלאוריירין • ל: שְׁלֹאֲוִירִין • ט: שְׁלֹאֲוִירִין • רק: אוריירין • פד: שְׁלֹאֲוִירִין • אנט: שְׁלֹאֲוִירִין • ת ירושלים: אוריירין • ד"ר: אוריירין • פיה"ג: אוליירין • ערוך: אוליירין, ויש ספרים שכתוב בהן אוריירין • ר"ש: אודיירין, יש ספרים שכתוב בהם אוליירין • מלא"ש: וי"ס דגרסי אוריירין (ד"ה אוליירין). — בתוספתא ובכתבי יד של התלמוד הבבלי שבעה מופעים — כולם בלמ"ד (אוליירין, אולי(נ)רין וכו'); בתלמוד הירושלמי כ"י לידן שולטת הגירסה ברי"ש: ארבעה מתוך חמישה מופעים.¹¹⁰

פירוש מסורתי: בלנים.¹¹¹

אטימולוגיה: בוקסטורף זיהה את המילה עם "אוליירין" שבתלמוד הבבלי, שמשמעה סוג של בגד, ואת פירושו למילה ("בלנים") גזר ממשמעות זו.¹¹² לדעת יסטרוב הגרסה "אורייר" משקפת מילה נפרדת מ"אוליר", והיא שאילה מלטינית horrearius, יוונית ὀρειάριος, "בעל מחסן".¹¹³ לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית ὀλεάριος (לטינית olearius).¹¹⁴ מילה יוונית זו מתועדת פעם אחת, בחיבור של אב הכנסייה אפיפאניוס מסלמיס (Epiphanius of Salamis) בן המאה הרביעית, ושם במשמעות "בלן", הזהה עם הפירוש המסורתי.¹¹⁵ המילה נשאלה מלטינית, ובשפה זו משמעה "סוחר שמן" או "יצרן שמן".¹¹⁶ המעתק הסמנטי למשמעות המתועדת ביוונית מוסבר בכך, שמתפקידיו של הבלן היה למשוך את באי בית המרחץ בשמן.¹¹⁷ גרסת הדפוסים "אודיאריין"

¹¹⁰ הבדיקה על פי מאגרים.

¹¹¹ **פיה"ג** מפרש "חלונות של אוריירין", בעקבות האמור בתוספתא (טהרות ח, ז): "חלונות שהן נפתחות זו לתוך זו" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 126), אבל המילה עצמה אינה מתפרשת. **הערוך** בערך אליירין² מפרש אוליירין "שמשים שמשמין בני אדם — שמם כן". **ר"ש** מפרש "מחממי מרחצאות" (והשווה רש"י לביצה לב ע"א, ד"ה לאוליירין). **רמב"ם:** אלחמאמין. ופי אלחמאמאת טיקאן יגלל כל שכל תיאבה פי טאקה מנהא וידכל אלחמאם ולתלך אלטיקאן אבואב ואגאלק "הבלנין. ויש במרחצאות תאים, מניח כל אדם בגדיו בתא מהם ונכנס למרחץ ויש לאותם התאים דלתות ומנעולים" (קאפח, ו, עמ' תקיט). **גלוסר אנטונין:** אלפוקאעין "העושים ומוכרים משקה ממיץ פירות ודבש" (פרנק, אנטונין, עמ' 39, מס' 180; בלאו, מילון, ערכים فقاغة, فقاغي בעמ' 511). ייתכן להסביר פירוש זה בכך שהבלנים נהגו למכור משקאות כדי להגדיל את הכנסתם.

¹¹² "כלים האוליירין" (שבת קיד ע"א, נידה כ ע"א). בוקסטורף, עמ' 54. גם לוי העמיד את שתי המילים הללו כערך אחד (ראה להלן), וכן היא דעת מורמלשטיין אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 25. זאת בשונה מהערוך, שהעמיד שני ערכים שונים, וכן אצל קראוס, יסטרוב ודלמן. את אוליירין (שמשמעה, כאמור, בגד) הציע פישר לפרש מיוונית ὀλον "שלם, מלא" ו-εἶριον "צמר"; ראה פישר אצל בוקסטורף, עמ' 54, הערה 134.

¹¹³ יסטרוב, עמ' 34. המילים הללו אינן מתועדות, אבל אופן התצורה (בסיס ὀρεῖον / horreum "מחסן" עם סיומת -arius / -arius) הולם את היוונית והלטינית.

¹¹⁴ לוי, א, עמ' 39 (אולייר), עמ' 47 (אורייר); קוהוט, א, עמ' 93; קראוס, עמ' 20; יסטרוב, עמ' 26; דלמן, עמ' 19 (אוליר), 41 (אורייר). האטימולוגיה הוצעה לראשונה על ידי רופפורט, ערך מלון, עמ' 59-60, ואומצה גם על ידי פרלס, מחקרים אטימולוגיים, עמ' 125.

¹¹⁵ לאמפ, עמ' 947; סופוקלס, עמ' 800.

¹¹⁶ על כך שהמילה נשאלה מלטינית ראה זאלפלד, עמ' 759; למשמעותה ראה לואיס-שורט, עמ' 1261.

¹¹⁷ קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 508; רופפורט, שם.

נתפרשה על ידי קוהוט כשאיילה מלטינית odorarius¹¹⁸, אולם מסתבר שאין כאן אלא חילוף ר/ד עקב הדמיון הגרפי בין האותיות.

אור

תיעוד: 53 × (למשל: חגיגה א, ח; כלים א, א).

גרסאות: ק: אָויר, אָויר, אָויר, אָויר, אָויר • פא: אָויר, אָויר, אָויר, אָויר • ל: אור.¹¹⁹
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית ὄωρ¹²⁰, "אוויר".¹²¹ בדיאלקטים היווניים מתועדות צורות חלופיות: באיולית ὄωρ, בדורית ὄωρ, הקרובות יותר לצורה העברית.¹²² יסטרוב גזר משורש או"ר.¹²³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אורא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 15), א"ג: אָויר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 38), א"נ: אא"י (מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס, ב/2, עמ' 239), א"ש: אור (טל, עמ' 13), סורית: ܐܘܪ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1), א"ב: אָוירא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 87), מנדאית: איאר (דראואר-מצוד, עמ' 14).

(1) אונקלי, אונקלין, אונקליות

תיעוד: 8 × (למשל: פסחים ה, ט; כלים יב, ב).

גרסאות: ק: אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי • פא: אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי, אֹנְקֵלִי.

פירוש מסורתי: "אונקלי שלכתפים זוהי צורתו: פ. כשרוצין לסבול על כתפיהן שק גדול, שוקעין ראשן בשק ותופשין בידיהן מקצהו של יפול השק... ואונקלי בלע"ז הוא אונצינ"א" (ערך, ערך אנקול).¹²⁴

אטימולוגיה: בוקסטורף וקוהוט גזרו מיוונית ὄγκινος (לטינית uncinus), "ווי".¹²⁵ בהצעה זו תמך גם לוי, אלא שיצר משם העצם הנזכר צורת נקבה היפותטית: ὄγκινη (*uncina), כדי להתאימו לצורה העברית.¹²⁶ קוהוט הציע בנוסף גם את ἄγκυλος תואר שהוראתו "כפוף, מעוקם".¹²⁷ קראוס הציע

¹¹⁸ קוהוט, א', עמ' 283. את המילה odorarius הוא מפרש "מי שעוסק בתמרוקים לצורך המרחץ", אבל לא ידוע לי על מה נסמכת הגדרתו. אצל לואיס-שורט, עמ' 1256, ההגדרה היא "סוחר או יצרן של תבלינים". במילוני הלטינית המאוחרת של סוטר ודו-קאנז' המילה אינה מתועדת.

¹¹⁹ רק פעם אחת "אוויר" בוי"ו כפולה – במופע האחרון: ידיים ג, א.

¹²⁰ בוקסטורף, עמ' 27; לוי, א, עמ' 38; קוהוט, א, עמ' 46; קראוס, עמ' 17; דלמן, עמ' 10.

¹²¹ לידל-סקוט, עמ' 30. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "שִׁחָקִים"; ראה לוסט, עמ' 9; האץ-רדפאת', עמ' 29. המילה משמשת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 23.

¹²² לידל-סקוט, שם. את הצורה האיולית ציין גם סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 87. היוונית ההלניסטית מבוססת אמנם על הדיאלקט האטי, אולם גם קווים מן הדיאלקטים אחרים נמהלו בה (בעיקר מן האיונית, אבל גם מן האיולית והדורית). ראה מייזר-שמול, סעיפים 2-3 (עמ' 4-24).

¹²³ יסטרוב, עמ' 24; אמנם בפנים הערך אף הוא השווה ל-ὄωρ.

¹²⁴ אונצינ"א – איטלקית uncino "ווי", ראה קוהוט, א, עמ' 157, והשווה קואומו, לעזי הערך, עמ' 238.

¹²⁵ בוקסטורף, עמ' 84; קוהוט, א, עמ' 156 (ערך אנקול); לידל-סקוט, עמ' 1196; לואיס-שורט, עמ' 1929. למקבילה הסורית של מילה זו עיין ערך אקון בעבודה זו.

¹²⁶ לוי, א, עמ' 43.

¹²⁷ קוהוט, שם; לידל-סקוט, עמ' 10.

לגזור מן ἀγκύλη, ¹²⁸ "וּ, לולאה", ¹²⁹ והיא ההצעה המסתברת ביותר אם משקללים את הקרבה הסמנטית, הפונטית, והדיאלקטלית. ¹³⁰ דלמן גזר מן ἀγκάλη "יד כפופה, כיפוף הברך, כל דבר כפוף או מעוקם". ¹³¹ יסטרוב גזר משורש אנ"ק. ¹³²

(2) אונקלי

תיעוד: מגילה ד, ח ("על בית אונקלי שלו").

גרסאות: ק: שלינקלו (נוסח הסופר), שְׁלִינְקֻלֹ (לאחר תיקון וניקוד) • פא: שְׁלִינְקֻלֹ • ל: ניקלי • ס9: שְׁלִינְקֻלֹ • אר: אֶנְקֻלִי • ת מועד: אֶנְקֻלִי • ד"ר: אונקלי • בבלי-ע: אונקלי (כד ע"ב) • ערוך: אונקלי. — בירושלמי הגירסה בהשמטת האל"ף: "נקלה", "ניקלי". ¹³³ הנוסח "בית יד [=שרוול] של אנקלו" מאפיין את הענף הא"י (ק, פא). בתלמוד הבבלי: "בית אונקלי שלו", ובדומה לו ברמב"ם; ייתכן ששינוי הנוסח השפיע גם על מסורת הפרשנות של המילה.

פירוש מסורתי: זרוע; (שרוול של) בגד. ¹³⁴

אטימולוגיה: פישר העלה את האפשרות לגזור מן ἀγκύλη, "מרפק, מפרק הזרוע". ¹³⁵ לוי הציע לגזור מן ἀγκάλη, מילה בעלת משמעות דומה. ¹³⁶ אדולף בריל הציע לגזור מיוונית ἀνάκωλος, "קצר", מילה המתועדת בצירוף: ἀνάκωλος χιτωνίσκος "כותונת קצרה, המגיעה עד לברכיים". ¹³⁷ את הצעתו אימצו קוהוט ודלמן; קראוס אימץ תחילה הצעה זו אבל לאחר מכן חזר בו ואימץ את הצעתו של פישר. ¹³⁸ יסטרוב גזר מהשורש נק"ל. ¹³⁹ שפרבר הסב את תשומת הלב בהקשר זה אל ἀνίκλιον, סוג של בגד, מילה שנתגלתה בכתובת מדורא-אירופוס (מאה שלישית לספירה). ¹⁴⁰

¹²⁸ קראוס, עמ' 23.

¹²⁹ לידל-סקוט, עמ' 10. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום מילים אלו (וּ, לולאה); ראה לוסט, עמ' 4; האץ-רדפאת', עמ' 15.

¹³⁰ המילה היוונית מתועדת במשמעות זו לראשונה בקוינה; ביוונית הקלאסית משמעה "מקום הכיפוף של הזרוע, של פרק היד, או של הברך"; ראה לידל-סקוט, עמ' 10.

¹³¹ דלמן, עמ' 27; לידל-סקוט, עמ' 9.

¹³² יסטרוב, עמ' 30; לדעתו המילה השמית עברה ליוונית בדמות ἀγκολή.

¹³³ יומא, מג ע"ד (x2); שבת טו ע"ד.

¹³⁴ **ר"ח:** "בית יד של אונקלו – פי אצילי ידיו" (מצגר, פירוש ר"ח, מגילה, עמ' נה). **רש"י:** "על בית יד לבוש מבחוץ" (כד ע"ב, ד"ה על בית אונקלי). **בערוך** המילה מופיעה פעמיים, פעם בערך "בית יד אונקלי", ושם מובא פירוש הר"ח כלשונו; ופעם בערך "אונקלי", ושם מפורש "בגד דקיק שלובש אדם על בשרו". פירוש זה מובא משם הערוך אצל **המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, מגילה, עמ' 13). **רמב"ם:** אן יעלקהא מן עפדה או יגעלהא פי גיבה "שתולה אותו בזרועו או יתננה בכיס בגדו" (קאפח, ב, עמ' שנט).

¹³⁵ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 84, הערה 196; לידל-סקוט, עמ' 10.

¹³⁶ לוי, א, עמ' 43; לידל-סקוט, עמ' 9.

¹³⁷ בריל, בגדי היהודים, עמ' 34; לידל-סקוט, עמ' 110.

¹³⁸ קוהוט, א, עמ' 157; דלמן, עמ' 27; קראוס, עמ' 23 (ערך אונקלי⁴); קראוס, א"ת, א, עמ' 159, והערה 427 בעמ' 587. לדעתו "אונקלי" כאן היא מילה נרדפת ל"בית יד".

¹³⁹ יסטרוב, עמ' 30.

¹⁴⁰ שפרבר, מלילות ה, עמ' רעה (וראה גם הנ"ל, תרבות חומרית, א, 128-130); לידל-סקוט, כרך המילואים, 34. המילה מופיעה בתוך רשימה של פריטי לבוש. היות שהיא אינה מתועדת במקורות אחרים קשה לדעת מה משמעותה המדויקת, ומה יחסה להצעות הקודמות.

(3) אונקליות

תיעוד: (2-1) כלים יב, ב ("קנה מאזנין של סרוקות [=סורקי הצמר, סוחרי צמר] טמא מפני אונקליות").¹⁴¹

גרסאות: ק: (2-1) אונקיות • פא: (1) אונקיות (2) אונקיות • ל: (1) אונקיות (2) אונקיות • ספ: (1) האונקיות (2) אונקיות • רק: (2-1) אונקיות • פ: (1) אונקיות (2) אונקיות • ת ירושלים: (2-1) אונקיות • ד"ר: (2-1) אונקליות¹⁴² • ערוך: (2-1) אונקיות.

פירוש מסורתי: הכף של המאזניים; משקולת.¹⁴³

אטימולוגיה: פישר גזר מיוונית ὄγκη, צורה נקבית של המילה ὄγκος שהוראתה "גודל, גוף, משקל".¹⁴⁴ אולם המילה עצמה מופיעה רק במשמעות מטפורית ("גדולה"), וגם הצורה הזכרית באה ביוונית כמעט רק במשמעות מופשטת. לוי וקוהוט גזרו מן ὄγκος (לטינית uncus) "חוד, וו",¹⁴⁵ והכוונה לפי הצעה זו היא לוויים שעל קנה המאזניים.¹⁴⁶ קראוס העדיף את גירסת הדפוסים (אונקליות) על פני גירסת כתבי היד (אונקיות) וגזר מיוונית ὄγκυλ "וו".¹⁴⁷ יסטרוב גזר את המילה מן השורש ענ"ק.¹⁴⁸ הרמב"ם פירש בערבית אואקי, רבים של أَوْقِيَّة "אונקיה", כלומר משקולת, מיוונית οὐγκία (לטינית uncia), ואת הזיהוי היווני הזה אימץ אלבק במבואו למשנה.¹⁴⁹

מהצעות אלו רק שתיים – ὄγκος "וו" ו-οὐγκία "אונקיה, משקולת" – הולמות את הצורה בכתבי היד ואת הפרשנות המסורתית. ההצעה השנייה מתועדת בקוינה, והולמת טוב יותר את גרסת

¹⁴¹ בהמשך המשנה מופיעה מילה דומה בצורתה: "אונקלין של כתפין", והיא שייכת לערך אונקלי (1) לעיל. נראה שבדפוסים נשתבש נוסח מילתנו ("אונקליות") על פי מילה זו ("אונקלין").

¹⁴² נשמת הגרש, צ"ל: אונקליות.

¹⁴³ **ערוך:** "קנה מאזנים של סרוקות טמא מפני אונקיות..." – פי' שהאונקיות תלויות בקנה מאזנים ולפיכך כלי קבול הוא" (ערך, ערך אונקיות), וכן ר"ש: "אונקיות – הם כף של מאזנים ויש להן בית קיבול שעשויין כמין כוס קטן". אבל רמב"ם: "קנה מאזנים של סרוקות" – קצבה מוזן משאטי אלצוף ואלכתאן... ופי' טרפהא אלנצג מעלקה וללך תנתגס והו קולה 'מפני אונקיות' – והי אלאוקי "קנה מאזנים של סרוקות" – קנה המאזנים של סורקי הצמר והפשתים... והוא של עץ ומשקולותיו של ברזל, ובקצהו תלויה המשקולת ולפיכך מתטמא, והוא אמרו 'מפני אונקיות' והם המשקולות" (קאפח, ו, עמ' קכב). ו-אואק ("משקולות") גם אצל המיוחס לרב נתן (קאפח, רב נתן, כלים, עמ' 4).

¹⁴⁴ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 84, הערה 195; לידל-סקוט, עמ' 1196, 1197.

¹⁴⁵ לוי, א, עמ' 43-42; קוהוט, א, עמ' 156 (ערך אונקיות); לידל-סקוט, עמ' 1197; לואיס-שורט, עמ' 1929. את ההצעה אימצו אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, תשי"ז, עמ' 478) ושפרבר (תרבות חומרית, א, עמ' 13). שניהם מציינים את גם את המילה ὄγκη במשמעות "וו", אולם למעשה אין ὄγκη במשמעות זו; צמד המילים ὄγκος, ὄγκη שנוכרו קודם, ושהוראתן היסודית "גודל", "גדולה", אינן קשורות אטימולוגית עם ὄγκος שמשמעו "וו".

¹⁴⁶ ראה ההסברים והתמונות אצל שפרבר, תרבות חומרית, א, עמ' 13-14.

¹⁴⁷ קראוס, עמ' 23 (ערך אונקלי I); לוסט, עמ' 4; וראה עליה ערך אונקלי (1) לעיל. נראה שגם דלמן (עמ' 27) שייך את התיבה לערך אונקלי (שאותו גזר, שלא כקראוס, מיוונית ὄγκυλ), אולם בשל העדר מראי מקום במילונו אין ניתן לקבוע בוודאות מה היתה עמדתו.

¹⁴⁸ יסטרוב, עמ' 29 (ערך אונקלי).

¹⁴⁹ רמב"ם כללים יב, ב (וראה דבריו המלאים שהובאו לעיל); אלבק, מבוא, הערה 51 בעמ' 204. אונקיה היתה החלק השנים עשר של הליטרה, כלומר כ-27 גרם (בתקופה הרומית).

כתבי היד; מה עוד שהקשר בין אונקיה ובין קני מאזניים ידוע ומתועד.¹⁵⁰ ואף על פי שלדעתי ההצעה השנייה מסתברת יותר, אין ניתן לשלול את ההצעה הראשונה.¹⁵¹

אורז

תיעוד: 11x (למשל: פאה ח, ג; ב"מ ג, ז).

גרסאות: ק: אורז, אורז¹⁵² • פא: אורז, אורז • ל: אורז.

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית ὄρυζα¹⁵³ "אורז".¹⁵⁴ יסטרוב גזר משורש שמי אר"ז.¹⁵⁵ הגרסאות בנו"ן סופית הן כפי הנראה שיבוש גרפי, עקב הדמיון לזי"ן.¹⁵⁶

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אוריזא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 61), א"ג: אורז (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 41), א"ש: ארז (טל, עמ' 60), סורית: ܐܪܝܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1444), א"ב: אַרוּזָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 164), ערבית: َرَزَّ (ליין, ג, עמ' 1074).

אותיום

תיעוד: נידה ב, ב.

גרסאות: ק: אִינוֹתִיאֹס • פא: וותיום • ל: אביתוס • פס: אוֹתִיּוֹס • רק: הותיס¹⁵⁷ • פר: אֲנוֹתִיּוֹס [!].
אנט: אִתִּיּוֹס • ת ירושלים: אות יום • ד"ד: אותיום • בבלי-ע: אוֹתִיּוֹס (יד ע"א) • ירושלמי:
היותיאוס (מט ע"ד) • פיה"ג: איותיאוס¹⁵⁸ • ערוך: אוֹתִיּאֹס • מלא"ש: איותיום.¹⁵⁹ — בירושלמי
כ"י לידן "היותיאוס" (9x).

פירוש מסורתי: לאלתר, מיד.¹⁶⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית εὐθὺς¹⁶¹, תואר הפועל "מיד".¹⁶²

¹⁵⁰ ראה ערך uncia אצל פאולי-ויסובה, סדרה שנייה, כרך ט, חלק א (עמ' 604-665), בעמ' 629, פיסקה f.

¹⁵¹ ראה לעניין זה את הסברו המאלף של שפרבר, שם, התומך בהצעה הראשונה.

¹⁵² כך בחלה ג, ז, וכך בחלה ג, י (ושם הוגה: אורז). וכן אצל ק2, טבול יום א, א. נראה שהסופר זיהה מדי פעם בטעות את הזי"ן כנו"ן סופית, למשל בחלה ג, ז. בדמאי ב, א אף תוקנה הנו"ן לזי"ן.

¹⁵³ בוקסטורף, עמ' 115; לוי, א, עמ' 161; קוהוט, א, עמ' 277; קראוס, עמ' 26; דלמן, עמ' 40. ראה גם לעף, צמחי היהודים, עמ' 730 ואילך.

¹⁵⁴ לידל-סקוט, עמ' 1257.

¹⁵⁵ יסטרוב, עמ' 33.

¹⁵⁶ כך בר-אשר, צורות נדירות, עמ' 83 (=בר-אשר, מחקרים, ב, עמ' 126).

¹⁵⁷ בפירוש: "במקצת נוסחות אותיום"

¹⁵⁸ אפשטיין הוסיף חילוף גירסה מקטע גניזה: "אִתִּיּאֹס".

¹⁵⁹ "בפי הרב רבינו גרשום ז"ל בפירושו לגמ' כריתות מצאתי כתוב איותיום".

¹⁶⁰ בגמרת ה**בבלי** מובאת ברייתא: "איזהו שיעור איותיום? משל לשמש ועד שהיו עומדין בצד השקוף וביציאת שמש נכנס עד" (נידה יד ע"ב; נוסח כ"י ותיקון 113 וערוך, בדפוסים: "איזהו שיעור וסת"), ובניסוח כמעט זהה בגמרת ה**ירושלמי** (נידה מט ע"ד). הברייטא ממשיכה את השהות בין יציאת אבר המין של הבעל לבין כניסת מטלית הבדיקה בידי האישה לשמש ועד שעומדים לצד המשקוף, "ביציאת שמש נכנס עד". **פיה"ג**: "לאלתר" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 110). **רש"י**: "מיד לאחר בעילה" (נידה יד ע"א, ד"ה אותיום). **ערוך**: "לשון יוני הוא, והוא לאלתר, מיד בעונתו" (ערך אוֹתִיּאֹס). **רמב"ם**: מענאה פי אלחין, וחד דלך כמא קאלוא הו אן תנטף נפסהא באחור אנסלאך אלרגל ענהא דון זמאן מדרוך "ענינו מיד, ושעור הדבר כמו שאמרו הוא שתקנה את עצמה תכף לפרשת האיש ממנה בלי שהות מורגשת" (קאפח, ו, עמ' תקפח). **גלוסר אנטונין**: "מיד כשירד מן המיטה, פהם [=משום שהם] טמאים" (פרנק, אנטונין, עמ' 48, מס' 303).

איזמל, אזמל

תיעוד: (1) חולין ב, ג; (2) כלים יג, ד; (3) כלים כו, ט.

גרסאות: ק: (1) בָּאֶזְמַל (2) וְהָאֶזְמַל¹⁶³ (3) הָאֶזְמַל • פא: (1) באוזמל (2) וְהָאֶזְמַל (3) האוזמל • ל: (1) באזמל (2) והאזמל (3) האוזמל • פס: (1) בָּאֶזְמַל (2) וְהָאֶזְמַל (3) האוזמל • אר: (1) באוזמל • רק: (2) והאזמל (3) האזמל • פד: (2) וְהָאֶזְמַל (3) הָאֶזְמַל • ת ירושלים: (1) בָּאֶזְמַל (2) וְהָאֶזְמַל (3) הָאֶזְמַל • ד"ר: (1) באזמל (2) והאזמל (3) האזמל • בבלי-ע: (1) בָּאֶזְמַל (ל ע"ב) • פיה"ג: (2) האזמל • ערוך: (2) והאזמל. — בירושלמי כ"י ליידין: אוזמ(י)ל (4x), בדפוס הבבלי על פי רוב: איזמל.

פירוש מסורתי: "תרג' חרבות צורים [יהושע ח, ב] – איזמלון חריפין", (ערוך, ערך אזמל), כלומר איזמלים חדים.

אטימולוגיה: בוקסטורף, קוהוט, לוי, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית $\sigma\mu\lambda\eta$ ¹⁶⁴, "אזמל, סכין קטנה לחיתוך"¹⁶⁵. יסטרוב גזר משורש זמ"ל.¹⁶⁶

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: איזמל, אזמל (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 17),¹⁶⁷ א"ג: אוזמל (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 38), סורית: ܐܝܙܡܠ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 385), ערבית: إزميل (פרנקל, עמ' 257).

איטליז, אטליז, אטליס, אטלס

תיעוד: 6x (כל המופעים בסדר קדשים, למשל: בכורות ה, א; ערכין ו, ה).

גרסאות: ק: אֶטְלָס • פא: אֶטְלָס, אֶטְלָס, אטליס • ל: אטלס, אטלים, אטלס. בערוך: עטליזה [של עזה], והשווה בדפוס הבבלי: עטלוזא (ע"ז יא, ע"ב). בבראשית רבה, כ"י וטיקן 30: היטליסין (תיאודור-אלבק, עמ' 348).

פירוש מסורתי: "שווקין, כמו עטליזה של עזה" (ערוך, ערך אטלס).¹⁶⁸

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית κατάλυσις , "מקום מנוחה, מלון".¹⁶⁹ יסטרוב גזר משורש טל"ל.¹⁷⁰ מוספא, במוסף הערוך, פירש "בל"י דבר פטור מן המכס והירידים קבועים

¹⁶¹ בוקסטורף, עמ' 28 (אצלו רשומה הצורה החלופית $\epsilon\upsilon\theta\acute{\upsilon}\varsigma$), לוי, א, עמ' 49; קוהוט, א, עמ' 48; קראוס, עמ' 16; יסטרוב, עמ' 23; דלמן, עמ' 11.

¹⁶² לידל-סקוט, עמ' 714. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "פְּתָאִים"; ראה לוסט, עמ' 186; האץ-רדפאת', עמ' 570. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "מיד, לאלתר", ראה באואר-דנקר, עמ' 405.

¹⁶³ נראה שהפתח תחת האל"ף הוא תוצאת תיקון מצירי.

¹⁶⁴ בוקסטורף, עמ' 30; לוי, א, עמ' 51; קוהוט, א, עמ' 52; קראוס, עמ' 28; דלמן, עמ' 12.

¹⁶⁵ לידל-סקוט, עמ' 1619.

¹⁶⁶ יסטרוב, עמ' 46.

¹⁶⁷ בתרגום יונתן לירמיה לו, כג: אֶזְמִיל (מהד' שפרבר).

¹⁶⁸ פירוש נוסף: "קצבות, ויש שם עצים מתוחים וברזלים נעוצין בהן, ותולין בהן הבשר".

¹⁶⁹ לוי, א, עמ' 59; קוהוט, א, עמ' 61; קראוס, עמ' 30; דלמן, עמ' 14; לידל-סקוט, עמ' 899 (משמעות II.2). לא מצאתי במילונים היווניים (סופוקלס, למפ, דו-קאנוז, פאפה) את המשמעות "שוק", המופיעה אצל קראוס, וכבר העיר קון במאמרו הנזכר להלן כי משמעות זו אינה מתועדת (עמ' 11).

¹⁷⁰ יסטרוב, עמ' 43.

מדי שנה בשנה במקומות רבים", וכיוון בכך כפי הנראה לתואר היווני ἀτελής "פטור ממכס".¹⁷¹ הצעה זו נדחתה על ידי דורות של מלומדים, משום שלא נמצא שהשוק עצמו נקרא כך;¹⁷² אולם בשנת 1929 חזר ואימץ אותה יוסף קון, לאחר שהראה כי אטליו בספרות חז"ל משמעה (גם) שוק פטור ממכס.¹⁷³ ליברמן אימץ את דעת קון, ואף הראה שגם בספרות היוונית המילה ἀτελής מתועדת כשם תואר מועצם שהוראתו "שוק".¹⁷⁴

איסטטית

תיעוד: מכות א, ה.

גרסאות: ק: אֶסְטִיִּס • פא: אֶסְטִיִּס • ל: אסטטית • ס: אסטטית¹⁷⁵ • רק: אסטטיס¹⁷⁶ • ת ירושלים: אֶסְטִיִּס • ד"ר: אסטטס • בבלי-נ: אֶסְטִיִּת (ה ע"א) • ערוך: אסטטיס.¹⁷⁷ — בתוספתא: איסטטס; בכ"י של הבבלי: איסטטס.¹⁷⁸

פירוש מסורתי: "קוביוסטית" (חבורת קוביוסטסים?); חבורת עדים המוסרים עדות שקרית; "לא נכון"; צבע מצמח האסטטס.¹⁷⁹

אטימולוגיה: בוקסטורף, קוהוט ודלמן, בעקבות הערוך, העמידו את הערך בצורה "אסטטית" וגזרוהו מיוונית στᾶσις,¹⁸⁰ "חבר אנשים שהתאגדו ליזום מזימה".¹⁸¹ לוי וקראוס העמידו

¹⁷¹ מוסף הערוך לערך אטליס (קוהוט, שם); לידל-סקוט, עמ' 269.

¹⁷² נגד הצעתו של מוספיא ובעד ההצעה κατάλυσις טען באריכות רפפורט, ערך מליו, עמ' 259. נראה שאת תמימות הדעים של לוי, קוהוט, קראוס ודלמן ביחס להצעה זו יש לייחס, לפחות בחלקה, להשפעת דבריו. קון, אטלס.

¹⁷³ ליברמן, עשר מילין, עמ' 81-75 (=ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 442-448).

¹⁷⁴ התיבה אינה מנוקדת.

¹⁷⁵ באוטוגרף חסר העמוד הכולל את רוב פרק א.

¹⁷⁶ זה שם הערך. אבל בפנים הערך, בצטטו פירוש מתוך אחת מתשובות הגאונים: "אסטטית" (כך דפוס ונציה רצ"א של הערוך; קוהוט במהדורתו הגיה תיבה זו כדי להתאימה לשם הערך).

¹⁷⁷ תוספתא מכות א, י (כ"י וינה); בבלי כ"י יד הרב הרצוג, מכות ה ע"א (לפי מאגרים).

¹⁷⁸ **בתשובות הגאונים:** "אסטטית היא זו" – קוביוסטית היא זו. תרין לועזי, לשון שאינו ניכר בבית דין, ואין יודעין מה הן מספרין, כמו שאנו אומרים במגילה: 'אבל קורין ללועזות בלעז' [מגילה ב, א]. ולעז עצמו עיימי" (קסל, תשובות גאונים, דף ב ע"א, סימן ה). "קוביוסטית" – מלשון קוביוסטוס, "מהמר, משחק בקוביות". "עיימי" – מורי, פרופ' ח"א כהן, משער שהוא שיבוש מן עגמי "זר, נכרי", ונראית השערתו. **ר"ח:** "אסטטית היא זו – פ"י: לא נכון הוא זה" (ה ע"א). כיוון אולי ליוונית ἄσματος, ראה להלן, האטימולוגיה שהציע לוי. **רש"י:** "הכת הזאת כת של עדות סרה וסטיא היא. כך נטלו עצה ביניהם להזים את כל הבא להעיד עליו" (ה ע"א, ד"ה איסטטית היא זו); קישר "סטא" עם "אסטטית". **הערוך** הביא את תשובת הגאונים הנ"ל, והוסיף: "הללו עדים שמזימין את העדים שהעידו בהורג זה, עשו עצה ועמדו באסטטוסיא, שכל מי שיבא ויעיד בהורג זה הן מזימין אותו, והקשו את לבם לעשות דבר זה" (ערך אסטטס), והוסיף על כך את פירוש הר"ח הנ"ל. "אסטטוסיא" – לדעת קראוס מאיטלקית astuzia, "פיקחות, ערמומיות" (קראוס, עמ' 79). **רמב"ם:** מאכוד מן אסטס והו אלנילג, מעני דלך אנה קאל כאן שהאדה האולה אלמזימין קדר צבאג, כל מן אנטס בהא תלות כמא תקול אן כל מן ישוה תלך אלהאדה יקתל "נגזר מן אסטס והוא אלנילג, ענין דבר זה שהוא אמר כאילו עדות אלו המזימין קדרה של צבע, כל מי שנגע בה נתלכלך, כמו שאתה אומר שכל מי שהעיד אותה העדות יהרג" (קאפח, ד, עמ' רכח). אלנילג – نيلج מילה פרסית שמשמעה "צבע כחול כהה (אינדיגו)" (קזימירסקי, ב, עמ' 1377). וכן **המיוחס לרב נתן:** "עדות זו כיורה של אסטטס, שכל הכונס בה ידו נצבעת" (קאפח, רב נתן, מכות, עמ' 3). אך אין ספק שגזירת אסטטית מן אסטס היא אטימולוגיה עממית.

¹⁸⁰ בוקסטורף, עמ' 90; קוהוט, א, עמ' 172; דלמן, עמ' 28.

"אסטטית" – לוי גזר מן ἀσταθής "בלתי יציב" או מן ἄστατος "בלתי יציב, בלתי שקול, שאינו ברור", ¹⁸² ואילו קראוס גזר מלטינית astutus "ערום, פיקח, בעל תחבולות". ¹⁸³ יסטרוב העמיד ערך "אסטטית", וגזר משורש סט"ן = שט"ן. ¹⁸⁴ לאור החפיפה בין גירסאות ק ו-9 לבין הצורה היוונית ומשמעה, יש לקבל את האטימולוגיה στῆσις, ולראות ב"אסטטית" השפעה של אטימולוגיה עממית. ¹⁸⁵

איספלנית, אספלנית

תיעוד: (1) שבת יט, ב; (2) כלים כח, ג.

גרסאות: ק: (2-1) אֶסְפְּלִינִית ¹⁸⁶ • פא: (1) אֶסְפְּלִינִית (2) אספלנית • ל: (2-1) אספלנית • ס: (1) אֶסְפְּלִינִית (2) אֶסְפְּלִינִית • דק: (2-1) אספלנית ¹⁸⁷ • קט"ג: (1) אֶסְפְּלִינִית [נית (בירנבאום, עמ' 140) (2) אֶסְפְּלִינִית (שם, עמ' 108) • פד: (2) אֶסְפְּלִינִית • ת מועד: (1) אֶסְפְּלִינִית • ת ירושלים: (2) אֶסְפְּלִינִית • ד"ר: (2-1) אספלנית • בבלי-ע: (1) איספלנית, אֶסְפְּלִינִית (קלג ע"א) • פיה"ג: (2) אספלנית • ערוך: (2) אספלנית. — בתוספתא כ"י וינה גס: אספלנית (כגון שבת ה, ו; כלים ב"ב ו, ט).

פירוש מסורתי: "רטיה שעושים מן חלב ודונג" (ערוך, ערך אספלנית).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית σπλήνιον (לטינית splenium), ¹⁸⁸ "פיסת בד פשתן המונחת על הפצע". ¹⁸⁹ יסטרוב גזר משורש בל"ע או בל"י על משקל אספעל. ¹⁹⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אספלניתא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 48), א"ג: סיפלני, איספלני (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 376), סורית: ܐܝܫܦܠܝܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 76), א"ב: אֶסְפְּלִינִיתא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 122).

איספרגוס

תיעוד: (2-1) נדרים ו, י.

גרסאות: ק: (1) בְּאֶסְפְּרָגוֹס (2) הָאֶסְפְּרָגוֹס • פא: (1) בְּאֶסְפְּרָגוֹס (2) הָאֶסְפְּרָגוֹס • ל: (1) באספרגוס (2) האספרגוס • ס: (1) בְּאֶסְפְּרָגוֹס (2) הָאֶסְפְּרָגוֹס • אד: (1) באספרגוס (2) האספרגוס, בפירוש: אֶסְפְּרָגוֹס • קט"ג נ"ב: (1) הָאֶסְפְּרָגוֹס (אל"ף גם בחיריק וגם בפתח; ייבין, עמ' 1071) • ד"ר: (1)

¹⁸¹ לידל-סקוט, עמ' 1634 (משמעות B.4: party, company, band, esp. party formed for seditious purposes). עוד על מילה יוונית זו ראה פרייס, מבוא, עמ' 47. בתרגום השבעים המילה משמשת בין היתר לתרגום העברית "ריב" (משלי יז, יד); ראה לוסט, עמ' 436; האץ-רדפאת', עמ' 1287. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "מרד", ראה באואר-דנקר, עמ' 940.

¹⁸² לוי, א, עמ' 119; לידל-סקוט, עמ' 260. אבל הוא מזכיר גם את נוסח הערוך, "אסטטית", ולגבי נוסח זה מאמץ את האטימולוגיה στῆσις.

¹⁸³ קראוס, עמ' 79; לואיס-שורט, עמ' 185.

¹⁸⁴ יסטרוב, עמ' 91.

¹⁸⁵ על פי "סטא" כבפירוש רש"י; ראה הערה 179 לעיל.

¹⁸⁶ במופע הראשון הפתח תחת האל"ף, והקו האופקי של הקמץ שתחת הלמ"ד, אינם ניכרים בפקסימיליה הנדפסת (תחת שתי אותיות אלו נראה כאילו יש חיריק בלבד). סימני הניקוד האלו נראים בבירור בצילום הצבעוני.

¹⁸⁷ וכך היא הגרסה גם באוטוגרף פירוש הרמב"ם למשנה; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 76, שורה 31.

¹⁸⁸ בוקסטורף, עמ' 94; לוי, א, עמ' 128; קוהוט, א, עמ' 188; קראוס, עמ' 90; דלמן, עמ' 30.

¹⁸⁹ לידל-סקוט, עמ' 1628; לואיס-שורט, עמ' 1745.

¹⁹⁰ יסטרוב, עמ' 95-96. את המילה היוונית σπλήνιον הוא מסביר כשאילה מן העברית.

באספרגוס (2) האספרגוס • בבלי-ע: (1) באיספרגוס, °בַּאֲסַפְּרָגוֹס (נג ע"ב) (2) האיספרגוס, °הַאֲסַפְּרָגוֹס (נג ע"ב) • ירושלמי: (1) באיספרגוס (מ ע"א) • ערוך: (1) באספרגוס (2) האספרגוס.

פירוש מסורתי: "פ"י רה"ג ז"ל אספרגוס – גופו ממיני כרוב, והיו שורין אותו בין וקורין אותו אספרגוס" (ערך, ערך אספרגוס).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἀσπάραγος¹⁹¹, אשר בנוסף למשמעות "אספרגוס" משמש גם בהוראת "נבט של ירק המשמש למאכל", ובפרט "נבט הכרוב, לב הכרוב"¹⁹²; לדברי לעף המשמעות האחרונה היא משמעותו במשנה.¹⁹³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܐܣܦܪܓܘܣܐ, ܐܣܦܪܓܘܣܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 77, 1035).

איסר, איסרות

תיעוד: 29 × (למשל: פאה ח, א; ב"ב ה, ט).

גרסאות: ק: איסר, איסר, אַסְרֹת • פא: אַסְרֹת, אַסְרֹת, אַסְרֹת • ל: אסר, איסר.

פירוש מסורתי: "מטבע קטן" (ערוך, ערך אסר).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור במילה ביוונית ἀσάριον (לטינית assarius, as)¹⁹⁴, מטבע נחושת רומי, ערכו אחד משישה עשר דינר.¹⁹⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: תדמורית: אסר (הילרז-קוסיני, עמ' 341), א"נ: אַסְרֹת (שולטהס, עמ' 16), סורית: ܐܣܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 80), א"ב: אַסְרֹת (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 123).

איצטבא, אצטבא

תיעוד: (1) פסחים א, ה; (2) שקלים ח, ד; (3) סוכה ד, ד; (4) נידה ט, ג ("האצטבא של מרחץ").

גרסאות: ק: (1) האַצְטָבָה (2) האַצְטָבָה (3) האַצְטָבָה (4) האַצְטָבָה • פא: (1) האַצְטָבָה (2) האַצְטָבָה (3) האַצְטָבָה (4) האַצְטָבָה • ל: (1) האַצְטָבָה (2) האַצְטָבָה (3) האַצְטָבָה (4) האַצְטָבָה • פס: (1) האַצְטָבָה (2) האַצְטָבָה (3) האַצְטָבָה (4) האַצְטָבָה • אר: (1) האַצְטָבָה (2) האַצְטָבָה (3) האַצְטָבָה • רק: (4) האַצְטָבָה • פד: (4) האַצְטָבָה • אנט: (4) האַצְטָבָה • ת מועד: (3-2) האַצְטָבָה • ת ירושלים: (4) האַצְטָבָה • ד"ר: (4,1) האַצְטָבָה (2) האַצְטָבָה (3) האַצְטָבָה • בבלי-ע: (1) האַצְטָבָה (יא ע"ב) (3) איצטבא, °הַאֲצְטָבָה (מב ע"ב) (4) האַצְטָבָה, °הַאֲצְטָבָה (נט ע"ב) • ערוך: (1) האַצְטָבָה (4) אַצְטָבָה. — בקטע גניזה של תוספתא: הַאֲצְטָבָה (ייבין, שם). בירושלמי כ"י לידן הכתיב תמיד עם סמ"ך (8×), בכתבי יד של הבבלי עם צד"י (מעל 20×).

¹⁹¹ בוקסטורף, עמ' 95; לוי, א, עמ' 130; קוהוט, א, עמ' 192; קראוס, עמ' 93; יסטרוב, עמ' 56; דלמן, עמ' 31.

¹⁹² לידל-סקוט, עמ' 259, 266.

¹⁹³ לעף אצל קראוס, שם; הני"ל, צמחי היהודים, ב, עמ' 195. והשווה ליברמן: "הקלחים הרכים היוצאים משורשי הכרוב" (תוספתא מהד' ליברמן, סדר נשים, עמ' 110, הערה לשורה 31).

¹⁹⁴ בוקסטורף, עמ' 97; לוי, א, עמ' 68; קוהוט, א, עמ' 202; קראוס, עמ' 37-38; יסטרוב, עמ' 57; דלמן, עמ' 32.

¹⁹⁵ לידל-סקוט, עמ' 260; באואר-דנקר, עמ' 144-145.

¹⁹⁶ התיבה אינה מנוקדת.

¹⁹⁷ החיריק תחת האל"ף ספק סגול.

אטימולוגיה: בוקסטורף, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית $\sigma\tau\acute{o}\alpha$,¹⁹⁸ "סטיו, שורת עמודים מקורה".¹⁹⁹ לוי גזר מיוונית $\sigma\tau\acute{i}\beta\alpha\delta\iota\omicron\nu$ (לטינית stibadium), "מושב או ספה בצורת חצי גורן".²⁰⁰ יסטרוב גזר משורש סב"ב.²⁰¹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: סטיו (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 155), תדמורית: אסטוא (הילרז-קוסיני, עמ' 341), א"ג: סטו (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 372), סורית: ܣܬܘܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 68). בא"ב מתועדת כידוע הלכסמה אִי־סִבָּא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 125), אולם לפי סוקולוף משמעה בניב זה "ספסל" בלבד.²⁰²

איצטרובל, אצטרובלין, אצטרובל

תיעוד: (1) ב"ב ד, ג; (2) ע"ז א, ה; (3) זבים ד, ב.
גרסאות: ק: (1) הָאֶצְטְרֹבִיל (2) אִי־צְטְרֹבִיל²⁰³ (3) הָאֶצְטְרֹבִיל (ק) • פא: (1) האיסטרוביל (2) אצטרובילין (3) האסטרוביל • ל: (1) האסטרובל (2) אצטרובלין (3) האצטרוביל • ס: (1) האסטרובל²⁰⁴ (2) אִי־צְטְרֹבִילין (3) הָאֶצְטְרֹבִיל • אד: (1) האצטרוביל (2) אִי־צְטְרֹבִילין • רק: (3) האצטרוביל • פר: (3) הָאֶצְטְרֹבִילין • אנט: (3) הא [בל²⁰⁵ • קט"ג נ"ב: (3) הָאֶסְטְרֹבִיל (ייבין, עמ' 1071) • ת ירושלים: (1) הָאֶצְטְרֹבִיל (2) אִי־צְטְרֹבִילין (3) אֶצְטְרֹבִיל • ד"ר: (1) האצטרובל (2) איצטרובלין (3) האצטרוביל²⁰⁶ • בבלי-ע: (1) הָאִי־צְטְרֹבִיל (סה ע"א) (2) אֶצְטְרֹבִילין (יג ע"ב) • פיה"ג: (3) האיסטלוביל, והוגה: האיסטרובילו²⁰⁷ • ערוך: (3,1) האסטרוביל (2) אסטרובילין.²⁰⁸ — גלוסר למילות המשנה: הָאֶסְטְרֹבִילין (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: באשר למופעים (1) ו-(3): "יש מי שאמר ריחים התחתונה הקבוע בקרקע, ויש מי שאמר אמת הריחים, והוא מקום בית קיבול" (ערוך, ערך אסטרוביל₁); באשר למופע (2): "פירא דארזא" (ערוך, ערך אסטרוביל₂).

¹⁹⁸ בוקסטורף, עמ' 88; קוהוט, א, עמ' 166 (ערך אסטוה¹); קראוס, עמ' 117-118; דלמן, עמ' 28, 37.
¹⁹⁹ לידל-סקוט, עמ' 1647. בתרגום השבעים המילה משמשת בין היתר לתרגום העברית "מזוזה, אֶתִיק"; ראה לוסט, עמ' 440; האץ-רדפאת, עמ' 1291. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 945-946.
²⁰⁰ לוי, א, עמ' 117, 118; לידל-סקוט, עמ' 1645; לואיס-שורט, עמ' 1758. אטימולוגיה זו עבור המילה "אסטווא" נראית תמוהה בעיקר לאור העובדה שאת "אסטיו" גזר כמקובל מן $\sigma\tau\acute{o}\alpha$.
²⁰¹ יסטרוב, עמ' 54. הוא כותב: "סבב, Ispe. noun of סב", כלומר מבניין אֶסְפַּעַל, אבל נראה שזוהי טעות סופר וכוונתו היתה "Ithpe". כך או כך אין הצעתו נראית.
²⁰² לדברי סוקולוף, שם, "מילה זו כנראה אינה זהה ל'איצטבה' השכיחה (קראוס, עמ' 118) המופיעה בלשון התנאים", והוא מקשר אותה עם מצטבא (א"ג: מסטוביתא, סורית ܡܫܬܒܬܐ). שמא עם הזמן חל עירוב משמעות בין שתי הלכסמות, אצטבא ומצטבא, ובניב הבבלי נשתכח המקורי של אצטבא?
²⁰³ האותיות 'איצטר' כתובות על גרד; הניקוד בטי"ת אינו ברור, ייתכן צירי.
²⁰⁴ התיבה אינה מנוקדת.
²⁰⁵ ייתכן שיש צירי תחת הטי"ת.
²⁰⁶ האות האחרונה אינה ברורה, ייתכן שבמקור נדפסה הליגטורה אל"ף-למ"ד.
²⁰⁷ ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 134, הערה 12. אפשטיין עצמו הביא בפנים המהדורה את הנוסח המוגה, וסימן שיש למחוק את הוי"ו האחרונה.
²⁰⁸ מופעים (1) ו-(3) מתוך הערך אסטרוביל¹, מופע (2) מתוך הערך אסטרוביל².

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\sigma\tau\rho\acute{o}\beta\iota\lambda\omicron\varsigma$,²⁰⁹ "אבן הריחיים התחתונה", "פרי האורן". שתי משמעויות אלו נגזרו מן המשמעות הבסיסית "כדור".²¹⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: תדמורית: אסטרביל (הילרז-קוסיני, עמ' 341), סורית: ܐܣܬܪܒܝܠܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 70), א"ב: איצטרובלא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 124).

איצטרמיטה

תיעוד: מידות ד, א.

גרסאות: ק: אַיִצְרָמִיטָה מִיטָה²¹¹ • פא: אַצְרָמִיטָה מִיטָה²¹² • ל: איצרבה מיטה • ט9: איצרכה²¹³ • מיטה • אר: אַרְצָרְמִיטָא • ת ירושלים: אַצְרָמִיטָה • ד"ר: איצטבה מיטה • ערוך: אצטרבאמטה²¹⁴ • מלא"ש: איצטרפאמיטא, ארצפ מיטה, איצטרבא, איצרכה מטה.²¹⁵ — בבראשית רבה, כ"י וטיקן 30: אסתרופומטה.²¹⁶

פירוש מסורתי: דלתות "הנקפלות לאחוריהן כשפותחין אותן".²¹⁷

אטימולוגיה: לוי, ובעקבותיו קראוס, הציעו לשחזר צורת יסוד $\sigma\tau\rho\omega\phi\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ * בגזירה לאחור מהמילה $\sigma\tau\rho\omega\phi\omega\mu\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\varsigma$, "ציר הדלת".²¹⁸ פליישר העיר שניתן לראות במילה העברית צורת רבים $\sigma\tau\rho\omega\phi\omega\mu\alpha$ מן היחיד $\sigma\tau\rho\omega\phi\omega\mu\alpha$, בעלת משמעות זהה ל- $\sigma\tau\rho\omega\phi\omega\mu\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\varsigma$; וכך העמידו יסטרוב ודלמן במילונייהם.²¹⁹ בין אם נלך לפי שיטת לוי-קראוס, ובין אם נלך לפי שיטת פליישר-יסטרוב-דלמן, היסוד העיקרי במילה זו הוא $\sigma\tau\rho\omega\phi\omega\mu\alpha$, וניתן להניח צורה מקורית עברית

²⁰⁹ בוקסטורף, עמ' 90; לוי, א, עמ' 121; קוהוט, א, עמ' 173-174 (כך בערך אסטרוביל², בערך אסטרוביל¹ דבריו המדויקים הם: "פ"י בל"י $\sigma\tau\rho\acute{\epsilon}\beta\lambda\eta$ [כננת, ארכובה – ש"ה], מהתואר $\sigma\tau\rho\acute{o}\beta\iota\lambda\omicron\varsigma$ כל דבר עגול וגלגלי"); קראוס, עמ' 121; יסטרוב, עמ' 55; דלמן, עמ' 29.

²¹⁰ לידל-סקוט, עמ' 1655; כך המילואים, עמ' 281.

²¹¹ נראה שהפ"א תוקנה מבי"ת.

²¹² הניקוד חלש מאוד וקשה לקריאה.

²¹³ התיבה אינה מנוקדת.

²¹⁴ כך בציטוט משנתנו בערך אסטרופומטא, אף על פי שבציטוט קודם באותו ערך, מתוך בראשית רבה, הנוסח הוא: אסטרופומטא. בהמשך הערך הוא מעיד שמצא נוסח מעין זה של בראשית רבה גם במשנת מידות.

²¹⁵ "וה"ר יהוסף ז"ל הגיה איצטרפאמיטא ס"א ארצפ מיטא וס"א איצטרבא ע"כ... וי"ס איצטרבה מטה". הוא עצמו גורס "אצטרמיטא" (ד"ה וכמין אצטרמיטא היו).

²¹⁶ פרשה סו, ה (בפקסימיליה דף 111 ע"ב). וכך, עם תי"ו, גם בכ"י וטיקן 60: איסתרופומטה (בפקסימיליה עמ' 249).

²¹⁷ רש"י בפירושו ליחזקאל (מא, כד) מצטט את משנתנו ומפרש שמדובר בדלתות העומדות בתוך עובי הכותל, והן עשויות חוליות, "וכנגד חציין היו נקפלות לאחוריהן כשפותחין אותם, כמין פינקסאות של עץ שכותבין עליהם בעט ברזל, שנקפלות זו אחורי זו" (נוסח הפירוש לפי מקראות גדולות מהד' הכתר). ואותו פירוש בשינויים קלים גם בפירוש הרא"ש למידות (לו ע"ב, ד"ה כמין). **הערוך** מעיר: "ובלשון יוון קורין למהופך אסטרפו" (ערך אסטרופומטא). "אסטרפו" – השווה $\sigma\tau\rho\acute{\epsilon}\phi\omega$ "לשנות, להפוך"; $\sigma\tau\rho\epsilon\pi\tau\acute{o}\nu$ "הפוך, מעוקם" (לידל-סקוט, עמ' 1654-1653). **הרמב"ם** פירש שכוונת הדברים היא אן כל באב מנהא כאן מפצל והו ינטוי עלי אלתנין "שכל דלת מהן [מן הדלתות שבפתח ההיכל] היתה חלוקה ונכפלת לשתיים" (קאפח, ה, עמ' תמח; ושם תרשים המתאר את אופן קיפול הדלתות).

²¹⁸ לידל-סקוט, עמ' 1656; לוי, א, עמ' 123; קראוס, עמ' 82. הצורה $\sigma\tau\rho\omega\phi\omega\mu\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\varsigma$, לפי מבנה, היא צורת הקטנה.

²¹⁹ פליישר אצל לוי, א, עמ' 281; יסטרוב, עמ' 91; דלמן, עמ' 29 (ערך אסטרופומטא), עמ' 37 (אצטרפמיטה); לידל-סקוט, שם.

*אצ(ט)רפמיטה, שאכן עולה, בשיבושים כאלו ואחרים, מרוב כתבי היד.²²⁰ בחלק מכתבי היד חולקה המילה לשתי מילים המוכרות יותר למעתיקים: "אצטבה" ו"מיטה", שדבר אין להן עם המילה הנדונה.

הצעות נוספות שוהעלו בספרות: בוקסטורף הציע στρεπτός "גמיש", או στρεφόμενος "מעוקם, מקופל";²²¹ קוהוט הציע, לאור גרסת הערוך "אצטרבאמטה", לגזור מיוונית בינונית στραβοματία, שמשמעותה לדבריו: "הוסבה", אולם המילה אינה מתועדת במילונים.²²²

אכסדרה

תיעוד: 11x (למשל: מעשרות ג, ו; סוטה ח, ג).

גרסאות: ק: אַכְסְדְרָה, אַכְסְדְרָא • פא: אַכְסְדְרָה, אַכְסְדְרָא • ל: אכסדרה.

פירוש מסורתי: "הוא איספלידה בלשון תלמוד, והוא בית שיש לו שלוש דפנות, ודופן רביעי שמעמידו בו דלת, אינה מגופפת כל עיקר אלא ברחבו של בית כולו" (ערוך, ערך אכסדרא).²²³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἐξέδρα.²²⁴ מילה זו מופיעה בספרות הקלאסית בשלוש משמעויות עיקריות, חופפות בחלקן: (1) רחבה הסגורה משלושה צדדים ובצד הרביעי פתוחה כדי מלוא רוחבה (והוא הפירוש הנזכר בערוך); (2) ספסל אבן ציבורי, הבנוי לעתים כחצי גורן, אשר שימש מקום התועדות וכינוס; (3) רחבת מבוא לפני מבנה או בתוכו.²²⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אכסדרא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 28),²²⁶ תדמורית: אכסדרא (הילר-קוסיני, עמ' 337), סורית: ܐܚܬܪܐ, בדפוס הפשיטתא: ܐܚܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 43), א"ב: אַכְסְדְרָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 131).

אכסני, אכסנאין

תיעוד: (1) דמאי ג, א; (2) חולין ח, ב.

גרסאות: ק: (1) גרסת הסופר: האכסניים, לאחר תיקון וניקוד: הַאֲכֶסְנִיָּה (2) אַכְסְנִיִּים • פא: (1) הַאֲכֶסְנִיָּה (2) אכסניין • ל: (1) האכסנא (2) אכסניים • פס: (1) הַאֲכֶסְנִיָּה (2) אַכְסְנָאִין • אר: (1) הַאֲכֶסְנִיָּה (2) אכסניים • ת ירושלים: (2) אַכְסְנָאִין • ד"ר: (1) האכסניא (2) אכסניי [!] • בבלי-ע: (2)

²²⁰ תומכת בזיהוי זה – ובזיהוי המסורתי – העובדה שבתרגום השבעים, בתיאור בית המקדש שביחזקאל מא, כג: "ושתים דלתות לדלתות, שתיים מוסבות דלתות", המילה מוסבות מתורגמת באמצעות היוונית στροφοτός.

²²¹ בוקסטורף, עמ' 91; לידל-סקוט, עמ' 1653-1654.

²²² קוהוט, א, עמ' 177. נראה שגזר את המילה בעצמו מן התואר στραβός "נטייה, עיוות" (לידל-סקוט, עמ' 1651).

²²³ "איספלידה" – אולם קמור; ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 149; מיוונית ψαλῖς (-λίθος) (לידל-סקוט, עמ' 2017: "vault").

²²⁴ בוקסטורף, עמ' 48; לוי, א, עמ' 76; קוהוט, א, עמ' 79; קראוס, עמ' 44; יסטרוב, עמ' 64; דלמן, עמ' 17.

²²⁵ ראה פאולי-ויסובה, כרך ו, חלק ב, עמ' 1581-1583; לידל-סקוט, עמ' 589; מקור המונח בכינוי לחלל שנבנה לצורכי ישיבה והתכנסות על ידי הרחבתו כלפי חוץ של חלל קיים: אקס = מחוץ, הדרה = מושב (מקרוורט, חיי יום יום, הערה 6 בעמ' 249). זאת הסיבה שה-ἐξέδρα סגורה משלושת צדיה ופתוחה מן הצד הרביעי. בתרגום השבעים המילה משמשת בין היתר לתרגום "חצר, לשכה" (לוסט, עמ' 159; האץ-רדפאט, עמ' 490); גם במשנה היא נזכרת עם חצר ("החצר והאכסדרא מצטרפין לתוך ארבע אמות", עירובין ח, י). עוד על הוראתה של מילה זו בספרות חז"ל ראה קראוס, א"ת, א, הערה 675 בעמ' 366-367; D. Hornbury and D. Noy, *Jewish Inscriptions of Graeco-Roman Egypt*, Cambridge 1992, עמ' 49-50.

²²⁶ תרגום יונתן לשופטים ג, כ"ג: אַכְסְדְרָא (מהד' שפרבר).

אֶכְסִנְיָא (קז ע"ב) • ערוך: (1) ליתא²²⁷ (2) אכסנאין. — בתוספתא כ"י וינה: "אין מאכילים את אכסניא" (שביעית, ה, כא). בתלמוד הבבלי: "אין מאכילין את העניים ואת אכסניא/האכסניא"²²⁸. **אטימולוגיה:** באשר לתיבה במסכת חולין, קיימת תמימות דעים שמקורה ביוונית ξένος²²⁹, "אורח, זר", ובפרט: "חייל זר, שכיר חרב"²³⁰. שונה הדבר בנוגע למופע המילה במסכת דמאי ("אין מאכילין את האכסני דמאי"). בעלי המילונים נחלקו בזיהוי הלקסמה: יש ששייכו אותה לערך אכסנא(י)²³¹, ויש ששייכו אותה לערך אכסניא²³², שעיקר הוראתה "מגורי האורח", ומקובל לגזור אותה מן ξενία²³³, "אירוח, מגורי האורח", "מעמד הזר במדינה", "שהותו של הזר"²³⁴. מכתבי היד עולה שצורת המילה היא "אכסניא/ה", ומן ההקשר ברור שמשמעותה "אורחים"; על כן, בשל צורתה אין ניתן להכניס אותה תחת ערך "אכסנאי", ובשל משמעותה אין ניתן להכניס אותה תחת ערך "אכסניא" (שמקורו ב-ξενία). המסקנה מן האמור היא שיש לראות את התיבה בדמאי לקסמה נפרדת, שוות משמעות ל"אכסנאי", אשר לפי תצורתה נשאלה מארמית.²³⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אכסניא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 28), תדמורית: אכסני (הילר-קוסיני, עמ' 337), א"ג: אכסניי (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 58), א"נ: אכסנא (שולטהס, עמ' 8), א"ש: אכסנאי (טל, עמ' 29), סורית: ܐܚܬܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 44), א"ב: אֶכְסִנְיָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 131).

אכסרה

תיעוד: (1) דמאי ב, ה; (2) מ"ש ד, ב.

גרסאות: ק: (1) בְּאַכְסְרָה²³⁶ (2) אַכְסְרָה • פא: (1) אַכְסְרָא (2) אַכְסְרָה • ל: (1) אכסרא (2) אכסרה • ט: (1) אַכְסְרָה (2) אַכְסְרָה • אר: (1-2) אַכְסְרָה • קט"ג: (1) אַכְסְרָה (בירנבאום, עמ' 258) • ד"ר: (2-1) אכסרה • ערוך: (2-1) אכסרה.

פירוש מסורתי: "דבר שאינו לא מדוד ולא שקול הוא נקרא אכסרה" (ערוך, ערך אכסרה).

²²⁷ ליתא בערך אכסניא, אבל בערך אכסנא מצוטט נוסח קרוב משביעית: "מאכילין את אכסנא פירות שביעית", ובציטוט מירושלמי שהוא מביא באותו ערך ("ייעשה כאכסנא והיא מותר"). הגרסה בכתב יד ליידי: אכסנאיי.

²²⁸ ברכות מז ע"א, שבת קכז ע"ב, עירובין יז ע"ב, פסחים לה ע"ב. אמנם פעם אחת גם "מאכילים... את אכסנאים", סוכה לה ע"ב.

²²⁹ בוקסטורף, עמ' 48; לוי, א, עמ' 76; קוהוט, א, עמ' 81; קראוס, עמ' 48; יסטרוב, עמ' 64; דלמן, עמ' 18.

²³⁰ לידל-סקוט, עמ' 1189. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "אורח, זר, נכרי"; ראה לוסט, עמ' 321; האץ-רדפאת', עמ' 957. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 684, ושם גם במשמעות "מארח".

²³¹ כך במילונו של לוי וכך במאגרים. גם יסטרוב גורס כאן "אכסניין" (אמנם תחת הערך אכסניא).

²³² כך קראוס, שם.

²³³ בוקסטורף, עמ' 49; לוי, א, עמ' 76; קראוס, עמ' 48; יסטרוב, עמ' 65; דלמן, עמ' 18.

²³⁴ לידל-סקוט, עמ' 1188; כך המילואים, עמ' 221.

²³⁵ השווה תרגום המיוחס ליונתן לדברים כז, יח: אכסניא באורחא ("עיוור בדרך"), וראה להלן סעיף המקבילות בשפות קרובות. ותן דעתך שהנוסח בתוספתא ובערוך "מאכילין את אכסניא", ללא יידוע, שכן לפי הארמית המילה כבר מיודעת.

²³⁶ הבי"ת נמחקה באמצעות קו על ידי המנקד (ניתן לראות זאת לפי צבע הדיו). יד שלישית הוסיפה ניקוד בבי"ת בשלב מאוחר יותר.

אטימולוגיה: פִּיֶּשֶׁר העלה את האפשרות לגזור מהשורשים הערביים כִּסֵּר "לשבור" או خسر "להפסיד, לאבד", או, לחלופין, מהשורש הארמי סִקִּיר.²³⁷ לוי הציע לגזור מיוונית ξηρά "יבש" עם תוספת של א' פרוסתטית.²³⁸ קוהוט הציע לגזור מתואר הפועל ὀλοσχερῶς שאחת ממשמעויותיו היא "בערך, באופן כללי", או מתואר פועל בלתי מתועד σχερῶς, שהוא מתרגם "באומד, בהשערה".²³⁹ קרובה להצעה זו היא הצעתו של קראוס, ἐνσχερῶ, שהוא מתרגם באופן דומה, וזו גם הצעתו של דלמן.²⁴⁰ דא עקא שבמילונים משמעות הביטוי היא "בשורה, ברצף, ללא הפסקה",²⁴¹ ואילו את המשמעות שייחס לה קראוס לא מצאתי.²⁴² יסטרוב הציע לראות כאן הלחם של "אך" ו-"סרה".²⁴³

אלונטיאות, אלונטיות

תיעוד: (2-1) שבת כב, ה.

גרסאות: ק: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בְּלֹנְטִיּוֹת²⁴⁴ • פא: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בְּלֹנְטִיּוֹת • ל: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בלוֹנְטִיּוֹת • פט: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בלוֹנְטִיּוֹת [! • רק: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בלוֹנְטִיּוֹת • קט"ג: (1) לוֹנְטִיּוֹת, [לונ]טאות (2) לוֹנְטִיּוֹת (בירנבאום, עמ' 141, 310) • קט"ג נ"ב: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בְּלוֹנְטִיּוֹת²⁴⁵ (ייבין, עמ' 1073) • ת מועד: (1) לוֹנְטִיּוֹת, °אלונטיאות (2) בלוֹנְטִיּוֹת, °בְּלוֹנְטִיּוֹת • ד"ר: (1) לוֹנְטִיּוֹת (2) בלוֹנְטִיּוֹת • בבלי-ע: (1) אֶלֹנְטִיּוֹת (קמז ע"א) (2) בְּלוֹנְטִיּוֹת (שם) • ערוך: (2) בלוֹנְטִיּוֹת.

פירוש מסורתי: "בגד שמסתפגין בו לאחר שרוחצין, ובלשון יוני לנתון" (ערוך, ערך אלנטית).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית λέντιον (לטינית linteum),²⁴⁶ "מטפחת, מגבת".²⁴⁷ יסטרוב גזר משורש לו"ט.²⁴⁸

אליוסטן

תיעוד: מנחות ח, ו.

²³⁷ פִּיֶּשֶׁר אצל בוקסטורף, עמ' 49, הערה 114. במקור בטעות כִּסֵּר במקום כִּסֵּר.
²³⁸ לוי, א, עמ' 77; לידל-סקוט, עמ' 1190 (צורת נקבה של ξηρός). התואר "יבש" מצביע לדעתו על "העדר מידה ומשקל".
²³⁹ קוהוט, א, עמ' 81. הצורה σχερῶς נגזרה על פי כללי הגזירה המקובלים מן התואר σχερός, אלא שתואר זה מתועד רק בביטוי ἐνσχερῶ (ראה להלן הצעתו של קראוס).
²⁴⁰ קראוס, עמ' 49; דלמן, עמ' 18. הצורה ἐνσχερῶ היא הלחם של ἐν "ב-" ו-σχερῶ, צורת דטיב של תואר בלתי מתועד σχερός. קראוס מתרגם in Bausch und Bogen, "בערך, בסך הכול".
²⁴¹ לידל-סקוט, עמ' 1744, 574.
²⁴² נבדקו גם המילונים הגרמניים של פאסו, ב, עמ' 1791-1792, ושל פאפה, ב, עמ' 1054.
²⁴³ יסטרוב, עמ' 65.
²⁴⁴ הוי"ו נמחקה באמצעות קו.
²⁴⁵ הצירי מסופק.
²⁴⁶ בוקסטורף, עמ' 582; לוי, א, עמ' 82; קוהוט, א, עמ' 100 (ערך אלנטית); ה, עמ' 45 (ערך לנטית); קראוס, עמ' 52-51; דלמן, עמ' 20.
²⁴⁷ לידל-סקוט, עמ' 1038; מא"ל, עמ' 1034. בברית החדשה המילה משמשת באותה משמעות המובאת אצל הפרשנים המסורתיים: מגבת להספת המים לאחר הרחצה; ראה באואר-דנקר, עמ' 592.
²⁴⁸ יסטרוב, עמ' 68.

גרסאות: ק: אֶלְיֹסְטֹן²⁴⁹ • פא: אֶלְיֹסְטֹן • ל: אליסטון • פ: אֶלְיֹסְטֹן • אד: אֶלְיֹסְטֹן • ת ירושלים: אליסטון • ד"ר: אליסטון • בבלי-ע: הֶלִיסְטִיֹן (פו ע"ב) • ערוך: אליסטון. — בתוספתא, כ"י וינה: אליסטון (מנחות ט, ט). בכתבי יד של הבבלי: הֶלִיסְטִיֹן, אֶלְיֹסְטֹן.²⁵⁰

פירוש מסורתי: יין מתוק, שמתקן בא לו משום שהענבים נחשפו לשמש, או משום שכדי היין הונחו בשמש; יין שחור.²⁵¹

אטימולוגיה: בוקסטורף ופליישר הציעו ἡλίοστον*, לוי הציע ἡλίοστεον*.²⁵² שתי צורות אלו אינן מתועדות, אולם הן נבנו על פי כללי הגזירה הרגילים ביוונית משם העצם ἥλιος, "שמש". הוראתן ההיפותטית היא תוארית, מעין "שמשי". בוקסטורף הציע לחלופין לגזור מן התואר ההיפותטי ἡλίστιον* או ἡλίστιον* "יווני".²⁵³ קוהוט קישר את המילה לפועל היווני ἡλιάζω שמשמעו "לאפות בשמש" ובצורתו הסבילה "להתחמם או לתסוס בשמש", אולם המילה הספציפית שהציע, ἡλιαστίς, מתועדת רק במשמעות של משרת שיפוט אתונאית.²⁵⁴ קראוס, יסטרוב ודלמן גם הם מקשרים את המילה לפועל האמור, אבל גוזרים אותה מן ἡλιαστόν*.²⁵⁵ הצורה אינה מתועדת, אך גם היא נבנתה על פי כללי הגזירה הרגילים ביוונית, ומשמעה לפי זה "שנאפה, שהתחמם, או שתסס בשמש".

אלפ"א, אלפא

תיעוד: (1) שקלים ג, ב; (2) מנחות ח, א; (3) מנחות ח, ג; (4) מנחות ח, ו.

גרסאות: ק: (1) אֶלְפָּא (2) אֶלְפָּה (3) אֶלְפָּה • פא: (1) אֶלְפָּא (4-2) אלפא • ל: (1-4) אלפא • פ: (3-1) אֶלְפָּא (4) אֶלְפָּא • אד: (1) אלפא (3-2) אֶלְפָּא (4) אלפא • ת מועד: (1) אֶלְפָּא • ת ירושלים: (4-2) אֶלְפָּא • ד"ר: (4-1) אלפא • בבלי-ע: (4-2) אֶלְפָּא (פג ע"ב; פה ע"ב; פו ע"ב) • ערוך: (2) אלפא.

פירוש מסורתי: "כמו אלפא שהיא ראשונה לאותיות של יו"ן" (ערוך, ערך אלפא).

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מיוונית ἄλφα²⁵⁷, שם האות הראשונה באלפבית היווני.²⁵⁸

²⁴⁹ הר"ש היא תיקון (של וי"ו?), ואינה מנוקדת. הטי"ת מנוקדת בפתח והחולם, ונראה שנעשה ניסיון למחוק את הפתח. ייתכן לפיכך שגרסת הסופר היתה אליסטון (השווה פא), וגרסת המנקד אֶלְיֹסְטֹן (השווה גרסת הערוך).

²⁵⁰ בבא בתרא צז ע"ב (כ"י המבורג 165); מנחות פו ע"ב (כ"י כ"י"ח, פאריס, H 147A). הגרסאות על פי מאגרים.

²⁵¹ **רגמ"ה:** "יין מתוק הרבה, ל"א מתוק [צ"ל מתוך]; שנקדחו ענבים בחמה" (פו ע"ב, הליסטון). **רש"י:** "שנתבשלו הענבים בחמה יותר מדאי" (פו ע"ב, ד"ה הלסטיון), נוסח כ"י: "יין מתוק מחמת השמש שהיו תולין את הענבים להשמש" (מובא במהדורות וילנא ובמהדורות המבוססות עליה, שם). **תוספות:** "יין ענבים שנתמתקו בשמש" (פו ע"א, ד"ה הליסטיון). **ערוך:** "השמש בל"י אליאוס, אין מביאין במקדש יין שנעשה בשמש שאינו מן המובחר. פי' אחר: יין שחור שיש בו טעם שמש" (ערך אליסטון). "אליאוס" – ἥλιος, שמש. **רמב"ם:** משמס, אעני אנה יג'על פי אלג'ראר ללשמס חתי יטיב, כמ'תל מא יפעל פי מצד, ואסס אלשמס באליונאניה קאל בע'ל אלשארחין אליוסטון "שהונח בשמש, כלומר שמניחין אותו בכדים בשמש עד שיוטב, כדרך שעושין במצרים, ואמר אחד המפרשים כי שם השמש ביוונית אליסטון" (קאפח, ה, עמ' קמג). **המיוחס לרב נתן:** "יין שנשרה בשמש והיא מלה יוונית" (קאפח, רב נתן, מנחות, עמ' 5).

²⁵² בוקסטורף, עמ' 313 (ואצלו ההטעמה ἡλίοστον); פליישר אצל לוי, א, עמ' 280; לוי, א, עמ' 84.

²⁵³ בוקסטורף, שם.

²⁵⁴ קוהוט, א, עמ' 92; לידל-סקוט, עמ' 768.

²⁵⁵ קראוס, עמ' 54; יסטרוב, עמ' 69 (גרס צורת זכר, ἡλιαστός); דלמן, עמ' 19.

²⁵⁶ ניקוד האל"ף מסופק.

אנגלינין, אית דגרסי אנלינגין • מלא"ש: אנלינגין גרסינן... ואית דגרסי אנלינגין. — בתוספתא כ"י וינה: אולוגנין (כלים ב"ב ו, ט). בירושלמי כ"י ליידין: אינגלין (מגילה עג ע"ד).²⁶⁹

פירוש מסורתי: נרתיק של עור (פיה"ג, ערוך), או: ספסל שמניחין עליו את הספר (ערוך, רמב"ם).²⁷⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἀναλογεῖον,²⁷¹ "תיק (או כיסוי) לספר".²⁷²

אנגריא

תיעוד: בבא מציעא ו, ג.

גרסאות: ק: פִּאִינְגְרִיא²⁷³ • פא: באנגריא • ל: לאנגריא • פס: לֶאֱנְרִיא • אד: באנגוריא • ת ירושלים: אֶנְרִיא • ד"ר: אנגריה • בבלי-ע: אֶנְרִיא (עח ע"א) • ירושלמי: אנגריא (יא ע"א) • ערוך: אנגריא. — בהלכות גדולות, כ"י פאריס: אֶנְרִיא (ייבין, עמ' 1070). בגלוסר עברי-ערבי בניקוד בבלי: אֶנְרִיא (ייבין, שם). בספרות חז"ל הנוסח על פי רוב אנגריא, אבל יש גם אנגוריא (ויקרא רבה), אינגריא (אסתר רבה).²⁷⁴

פירוש מסורתי: עבודת המלך.²⁷⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἀγγαρεία,²⁷⁶ "כפייה לעבודה ציבורית".²⁷⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: אנגריה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 64), א"נ: אֶנְרִיא (שולטהס, עמ' 13), סורית: אֶנְרִיא (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 59).

²⁶⁸ בדפוס ונציה רצ"א ובמהדורת קוהוט הערך נמצא בין "אנד" לבין "אנמלין". בפנים הערך יש חילופי גרסאות בכתבי היד והדפוסים של הערך בין "אנליגין" לבין "אנגלין"; ראה הערת קוהוט בערכו (עה"ש, א, עמ' 149).

²⁶⁹ וראה גרסאות נוספות אצל אפשטיין, פיה"ג, עמ' 48, הערה 6.

²⁷⁰ **פיה"ג:** "כמין נרתק של עור שמכניסין בו הספר" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 48). **ערוך:** "ספסל ששמיין עליו הספר לקרות בו. פ"א כמו נרתק של עור שמכניסין בו הספר" (ערך אנלין). **ר"ש** מביא את שני הפירושים של הערך. **רמב"ם** מפרש "והאנליגין של ספר": קאלב מן עוד, מצמת עלי שכל ספר תורה, יעמל עליה אלגלאף לספר תורה אדא עמל להא גלאף מן גלד "דפוס של עץ, אטום כתבנית ספר תורה, עושין עליו התיק לספר תורה אם עשו לו תיק של עור" (קאפח, ו, עמ' קנא). עוד על האנגלין בספרות חז"ל ראה ברנד, כלי חרס, עמ' מב-מד.

²⁷¹ בוקסטורף, עמ' 79 הערה 185; לוי, א, עמ' 111; קוהוט, א, עמ' 149; קראוס, עמ' 73; יסטרוב, עמ' 85; דלמן, עמ' 26.

²⁷² לידל-סקוט, עמ' 111. וראה עוד משמעות מילה זו אצל שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 81-84.

²⁷³ בי"ת הוספה מעל השיטה.

²⁷⁴ ויקרא רבה יב, א (כ"י לונדון 340; מהד' מרגליות, עמ' רמה); אסתר רבה פתיחה א, ה (כ"י קיימברג' 495 Add.). הבדיקה לפי מאגרים.

²⁷⁵ **רש"י:** "שנטלוה לעבודת המלך" (עח ע"א, ד"ה שנעשית אנגריא). **רמב"ם:** תוכנן פי כדמה סלטאניה "תילקח לעבודת המלכות" (קאפח, ד, עמ' עו). **אגמאתי** מביא פירוש ללא ייחוס: אכדת פי סכרה אלסלטאן "נלקחה לעבודת הכפייה מטעם המלך" (אגמאתי, ספר הנר לבבות, דף 125 ע"א), וכן **המיוחס לרב נתן:** "נלקחה לעבודת המלך" (קאפח, רב נתן, בבא מציעא, עמ' 5).

²⁷⁶ בוקסטורף, עמ' 74; לוי, א, עמ' 105; קוהוט, א, עמ' 139; קראוס, עמ' 63; יסטרוב, עמ' 81; דלמן, עמ' 24. כך כבר אצל צמח דוד, ח ע"ב; די לארא, עיר דוד, עמ' 8.

²⁷⁷ לידל-סקוט עמ' 7.

אנדיפי

תיעוד: שבת ח, ד ("סיד ... כדי לעשות אנדיפי").

גרסאות: ק: אָנְטוֹפִי • פא: אָנְטוֹפִי • ל: אנטפי • טפ: אָנְקִיפִי • רק: אנטפי • קט"ג נ"ב: אָנְטוֹפִי²⁷⁸ (ייבין, עמ' 1070) • ת מועד: אָנְטִיפִי • ד"ר: אנטפי • בבלי-ע: אונדפי, אָנְטִיפִי (עח ע"ב) • ערוך: אנדיפי.

פירוש מסורתי: האזור בראש מתחת לרקח, שמורחים אותו בסיד על מנת להוריד שער; כלי חרס (?) ; שנתות; מצח.²⁸⁰

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מיוונית ἀντωπός, תואר שהוראתו "מול, עם העיניים כלפיו", ובצירוף עם ὄψις "מבט" מובנו: "החלק הקדמי של הפנים".²⁸¹ רפופרט הציע ἀνὰ δίοπος, "[החלק שהוא] למעלה משני הנקבים [בכלי חרס]".²⁸² קוהוט הציע μέτωπον, μετώπιον, "מצח" וגם: "משחה מצרית ריחנית, הכוללת שמן שקדים"; הצעה זו אומצה גם על ידי דלמן (בהסתייגות).²⁸³ קרובה לזה הצעתו של קראוס – νετώπιον, "שמן משקדים מרים".²⁸⁴ ההצעה תוארה על ידי לעף כ"אפשרית" ואומצה על ידי ליברמן.²⁸⁵ אולם במילה זו חסר המרכיב הסמנטי שיקשר אותה עם המילה העברית (שמן אינו מסיר שער). יסטרוב הציע לגזור משורש נד"ף או נט"ף.²⁸⁶

²⁷⁸ ייתכן שבאות פ"א יש שריד של קמץ.

²⁷⁹ בכ"י אוקספורד 366 (=מאגרים), הגירסה היא "אנדיפי" (x2).

²⁸⁰ **הבבלי** דן במילה בדף פ ע"ב. הפירוש העיקרי הנזכר שם הוא "בת צידעא"; שלושה פירושים נוספים נזכרים אגב הדיון ההלכתי: "אנדיפא", "שנתות", "אפותא". אצל מפרשי הבבלי מילים אלו מתפרשות באופן הבא:

(1) "בת צידעא". ר"ח: "אנדיפי בלשון ישמעאל אלצדג, והוא מקום מקצוע הפנים מן הצד מן סוף שיער של [ראש] עד סוף הפנים... וסדים מצידו מקום אחד דק כמו חוט ונקרא בת צידעה" (מצגר, פירוש ר"ח, שבת, עמ' קכב). אלצדג – الصَّدَغ "החלק בראש היורד לאזור חיבור הלסתות" (ליין, ד, עמ' 1665). פירוש זה מובא בשינויים קלים **בערוך** משמו של "פירוש אחר" (ערך אנדיפי). רש"י: "למטה הימנה [מן הרקה] להסיר שיער דק, והוא אנדיפי" (ד"ה בת צידעא). וראה גם ברודי, תשובות רב נטרונאי גאון, סימן תקב.

(2) "אנדיפא". ר"ח מבטל את הפירוש הזה, ומוסיף "ואין נודע בלשוננו אנדיפא" (מצגר, שם). רש"י: "כלי חרס, ולו שני דדין אחת למעלה ואחת למטה, וכשרוצה למלאותו סותם את הדד התחתון, ולשון אנדיפי – שתי פיות" (ד"ה אנדיפא). "שתי פיות" – רש"י מכוון כאן ל"דיופי". **ערוך**: "כל הגוף" (ערך אנדיפי).

(3) "שנתות". ר"ח: "שהוא משים סימנים בכלים למדות, ומכיר בתוכן בביצת הגיר, רושם האוי יכטיפהו בשל אספידג" (ותרגומו: "זה שמסמן בהן סימון בסיד לבן"; מצגר, שם, והערה 137*). הרישה של פירוש זה מופיע גם **בערוך** (ערך אנדיפי). רש"י: "סימנים. כלי חרס גדול, ויש בו בליטות בליטות כמין אגוזים קטנים, עד כאן לסאה עד כאן לסאתים. וסדין אותו בסיד כדי שיהיו לבנות ונכרות" (ד"ה שנתות).

(4) "אפותא". ר"ח: "אפותא, שהיא הפדחת בלשון חכמים, מצח בלשון תורה" (מצגר, שם). רש"י: "פדחת שלא במקום שיער" (ד"ה אפותא). **ערוך**: "מצח" (ערך אנדיפי). והוא הפירוש שמאמץ **הרמב"ם**: אלגבין "הפדחת" (= "המצח"; קאפח, ב, עמ' מט).

²⁸¹ בוקסטורף, עמ' 75, הערה 176; לידל-סקוט, עמ' 167.

²⁸² רפופרט, ערך מלין, עמ' 123. ביוונית ἀνὰ δίοπος "מעל", δίοπος "בעל שני נקבים".

²⁸³ קוהוט, א, עמ' 141; לידל-סקוט, עמ' 1123; דלמן, עמ' 25.

²⁸⁴ קראוס, עמ' 64; לידל-סקוט, עמ' 1170. הוצע לגזור מילה יוונית זו משמית "נטף", ראה ההפניות אצל קראוס בסוף הערך.

²⁸⁵ לעף אצל קראוס, במפתח, עמ' 670; ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 121.

²⁸⁶ יסטרוב, עמ' 81.

אנדרוגיניס

תיעוד: 18 × (למשל: ביכורים א, ה; תמורה ב, ג).

גרסאות: ק: אַנְדְּרֹגִינִס, אַנְדְּרֹגִינִס, אַנְדְּרֹגִינִס • פא: אַנְדְּרֹגִינִס, אַנְדְּרֹגִינִס • ל: אנדרגניס, אנדרוגניס.

פירוש מסורתי: "בריה לעצמו, ולא יכלו חכמים להכריע עליו אם איש הוא או אשה היא" (תוספתא ביכורים א, ז).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἀνδρόγυνος²⁸⁷, "הרמפרודיט, אדם בעל אברי מין של זכר ושל נקבה"²⁸⁸. על חילופי התנועות במילה זו ראה בחלק ב' של עבודה זו, סעיפים 97-99 וסעיף 102.

אנטיכי

תיעוד: שבת ג, ד.

גרסאות: ק: אַנְטִיכִי • פא: אַנְטִיכִי • ל: אנטיכי • ס: אַנְטִיכִי • רק: אנטיכי • ת מועד: אַנְטִיכִי • ד"ר: אנטיכי • בבלי-ע: אַנְטִיכִי (מא ע"א) • ירושלמי: אנטיכי (ו ע"א) • ערוך: אנטיכי.²⁸⁹

פירוש מסורתי: כלי לחימום מים בעל שני חללים, התחתון לגחלים והעליון למים.²⁹⁰

אטימולוגיה: בריל הציע ἀνθηκίον, "מחתה לגחלים"²⁹¹. הצעתו אומצה על ידי קראוס, אולם נדחתה על ידי לעף.²⁹² לוי העלה את ההשערה שמדובר בכלי מאנטיוכיה הנקרא על שם מוצאו; השערה זו אומצה על ידי לעף, דלמן וליברמן,²⁹³ אבל המילונים אינם מכירים כלי בשם זה. קוהוט

²⁸⁷ בוקסטורף, עמ' 75; לוי, א, עמ' 106; קוהוט, א, עמ' 142; קראוס, עמ' 64-65; יסטרוב, עמ' 81; דלמן, עמ' 25.

²⁸⁸ לידל-סקוט, עמ' 129. בתרגום השבעים המילה משמשת בהוראת "גבר נשי, גבר נרפה" (משלי יח, ח; ללא מקבילה מדויקת לעברית); ראה לוסט, עמ' 34.

²⁸⁹ כך, לפי קוהוט, ברוב הדפוסים וכתבי היד של הערוך, אבל במיעוטם "אנטוכי", והיא גרסת דפוס ונציה רצ"א, הנחשב לדפוס משובח (קוהוט, א, עמ' 146). השווה בבלי, מו"ק כח ע"ב, כתב יד מינכן 140: "נמטי מיא לאנטוכיא" (בדפוסים: "אנטיכי"; "אנטוכיא" טעות סופר?).

²⁹⁰ לגבי משמעות המילה נחלקו אמוראים **בבלי**: "רבה אמר בי כירי, רב נחמן בר יצחק אמר בי דודי" (מא ע"א). הביטויים "בי כירי" ו"בי דודי" אינם נהירים די צרכם. רש"י מפרש "בי כירי": "חלל יש בכירה אצל חלליה שהגחלים בו ומים נתונים בחללה"; ו"בי דודי": "יורה גדולה, עושין לה שתי שוליים, ונותנין גחלים בין שניהם והמים על העליונים" (שם). **בערוך**: "פי' אנטיכי בי דודי, והוא כלי של נחשת כמו הדוד של נחשת, ומשימין מים בעליון שהוא מבחוץ וגחלים בתחתון. בי כירי – בכירה עשויה מחרס בנין, שאינו נשמט כמין מולייר, וגחלים בתחתון ומים בעליון" (ערך מלייר). **הרמב"ם** מתאר את הכלי באמצעות ציור, לפיו מדובר בשני חללים, אחד מעל השני, בתחתון אש ובעליון מים (קאפח, ב, עמ' כח). **המיוחס לרב נתן**: "כעין קדרה וקרקעיתה חלול כעין כירה נותנין שם האש והמים מלמעלה כמו קדרה על האש והכל כלי אחד" (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 50). והוא מביא פירוש נוסף בשם **רב האי גאון**: "כדים רומיים, אחד בתוך השני ממלאין את הפנימי אש ואת החיצון מים" (שם). עוד על האנטיכי בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' לד-לח.

²⁹¹ בריל, ביקורת, א, עמ' 112; לידל-סקוט, עמ' 140 (brazier).

²⁹² קראוס, עמ' 69 (הוא מניח שהעיצור r נשל, כלומר *אנטריכי < אנטיכי; ראה ספרו א"ת, א, עמ' 73); לעף אצל קראוס, שם.

²⁹³ לוי, א, עמ' 108; לעף אצל קראוס, עמ' 69 (לדעתו זהו הפירוש היחיד האפשרי); דלמן, עמ' 25; ליברמן, תוספתא כפשוטה, ה, עמ' 993.

הציע לגזור מערבית *قَطْلَانَة*, הצעה שנדחתה על ידי גייגר.²⁹⁴ לחלופין הציע לגזור מיוונית *ἐνδοχείον* "מִכָּל".²⁹⁵ יסטרוב הציע *ἀγγοθήκη* "בית קיבול לכלים", או *ἐγγυθήκη* "מעמד לכלים".²⁹⁶

אנפוריא

תיעוד: בבא מציעא ב, א ("כלי אנפוריא").

גרסאות: ק: *אַנְפּוֹרְיָא*²⁹⁷ • א: אנפוריא • ל: אמפוריא • ט: *אַנְפּוֹרְיָא* • אר: *אַנְפּוֹרְיָה* • קט"ג: אמפוריא (בירנבאום, עמ' 301) • ת ירושלים: *אַנְפּוֹרְיָא* • ד"ר: אנפריא • בבלי-ע: *אַנְפּוֹרְיָא* (כא ע"א) • ירושלמי: אנפוריא (ח ע"ב) • ערוך: אנפריא. — בתוספתא, כ"י וינה: "אנפיריא" (x2).²⁹⁸ בבראשית רבה, כ"י ותיקן 30: "אמפורייה".²⁹⁹

פירוש מסורתי: "כגון בדי מחטין, צינורות, ומחרוזות של קרדומות"; כלים חדשים.³⁰⁰

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע *ἐμπυρος*, שם תואר שהוראתו "בושל, נשרף על גבי האש", וכוונתו לכדים וכיו"ב שנשרפו בכבשן.³⁰¹ לחלופין הציע לגזור מן *ἀμφορεύς*, "אמפורה, סוג של כד בעל

²⁹⁴ קוהוט, א, עמ' 146 (הוא מתרגם *قَطْلَانَة* "דוד נחושת", אבל אצל קזימירסקי, ב, עמ' 774: *grand chaudron* "קדירה גדולה"; גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 37.

²⁹⁵ קוהוט, שם; לידל-סקוט, עמ' 561 (*ἐνδοχείον*), 447 (*δοχείον*), וכרך המילואים, עמ' 97.

²⁹⁶ יסטרוב, עמ' 83; לידל-סקוט, עמ' 7, 468.

²⁹⁷ ייתכן שהו"ו תוקנה מיו"ד.

²⁹⁸ בבא מציעא ב, א.

²⁹⁹ עב, ב (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 837). אבל רוב העדים הרשומים בחילופי הגרסאות גורסים "איפורי(ל)ה", וכן כ"י ותיקן 60 (בפקסימיליה עמ' 271).

³⁰⁰ **בתוספתא:** "ואילו הן כלי אנפיריא – בדי מחטין, וצינורות, ומחרוזות של קרדומות" (ב, א), וכן **בירושלמי** (ח ע"ב). **הבבלי** מפרש אנפוריא "כלים חדשים שלא שבעתן העין" (כג ע"ב) – זהו גם הפירוש **בערוך** (ערך אנפוריא), ואצל **המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, בבא מציעא, עמ' 4) – ואילו בהמשך הסוגיה נזכרים "בדי מחטין וצינוריות ומחרוזות של קרדומות" כדוגמאות ל"כלים חדשים" (כד ע"א). הביטוי "בדי מחטין וצינורות" מפורש אצל אגמאתי בשם **ר' ברוך הספרדי**: עלי מא יצנעון אלאבארין אלדי יגרסון אברהם פי עוד אלכלך וצנאנהם ללגז וללציד דלך אלעוד יסמי בד אסתעארה מן קציב אלוך "כמו שעושים מוכרי (מייצרי) המחטים, אשר תוקעים את מחטיהם במקל של כלך, וה-صنائر שלהם [=מעין מסרגות מחודדות] לטויה ולדיג, המקל ההוא נקרא 'בד', לוקחים אותו מענף הצמח" (אגמאתי, ספר הנר לבבות, דף 76 ע"ב). "מחרוזות של קרדומות" מפורש שם: גמלה קואדם מנצומה פי כיט "מספר קרדומות קשורים בחוט" (קואדם – לשון יחיד *قُدُوم* "קרדום"; לייך, ח, עמ' 2986). רש"י מפרש "בדי מחטין" – "[בד] שתולין בו מחטין", ו"צינוריות" – "מזלגות קטנים שטוות בו זהב" (כד ע"א, ד"ה בדי מחטין, ד"ה וצינוריות). הביטוי "שלא שבעתן העין" מפורש אצל ר"ח "כלומר לא עיין בהן הרבה ולא שבעה עינו בראייתם" (כג ע"ב), ואצל רש"י "עדיין לא הורגל בראייתם ותשמישן שיהא מכירן יפה. ולשון אנפוריא נוטריקון אין פה ראייה" (כג ע"ב, ד"ה שלא שבעתן). אצל **הרמב"ם**: אואני גדידה לס יתצרף בהא אצחאבהא חתי יחצל להם מיזהא "כלים חדשים שלא נשתמשו בהם בעליהם עד כדי שיוכלו להכירם", ובהמשך: מחל אברתין או ספודין "כגון שני מחטים או שני שיפודין" (קאפח, ד, עמ' נג).

³⁰¹ בוקסטורף, עמ' 83 (*igni coctum, quod ad ignem adhibetur, in quo aliquid ad ignem coquitur*); לידל-סקוט, עמ' 549.

צוואר צר".³⁰² לוי וקוהוט הציעו ἀναφορεύς, "מוט נשיאה".³⁰³ קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מן ἐμφορία, "מסחר, סחורה",³⁰⁴ והצעה זו היא המתאימה ביותר לפירוש המסורתי.

אנפילין, אמפליא

תיעוד: (1) יבמות יב, א; (2) כלים כז, ו.

גרסאות: ק: (1) וְאֶמְפִּילִיָּה (2) אֶמְפִּילִיָּה³⁰⁶ • פא: (1) וְבִאֲנִפִּילִיָּה (2) אֶמְפִּילִיָּה • ל: (1) באנפליא (2) אֶמְפִּילִיָּה • ס: (1) בִּאֲנִפִּילִיָּה (2) אֶמְפִּילִיָּה • אר: (1) באמפליה • רק: (2) אמפליה • קט"ג: (2) אֶמְפִּילִיָּה (בירנבאום, עמ' 108) • פ: (2) אֶמְפִּילִיָּה • ת ירושלים: (2) אֶמְפִּילִיָּה • ד"ר: (1) באנפיליא (2) אמפליא • בבלי-ע: (1) באנפיליא, אֶמְפִּילִיָּה (קא ע"א) • פיה"ג: (2) אמפליא • ערוך: (1) באמפליא (2) אמפליא, ס"א אנפליא. — בתוספתא כ"י וינה: אנפוליא (יבמות יב, י; כלים ב"מ ו, ה), לצד אנפ(י)ליא.

פירוש מסורתי: "והן מנעלים קטנים שחופין את רוב הרגל. ורב מצליח פי' עור הוא, ועושין אותה בארץ ספרד, מכניסין בו רגליהן ומגיע עד הקרסלים" (ערוך, ערך אמפליא).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἐμπιλία (לטינית: impilia או inpilia),³⁰⁷ "נעלי לבד".³⁰⁸

אנפיקנון

תיעוד: מנחות ח, ג.

גרסאות: ק: אֶנְפִּיקִנּוֹן • פא: אֶנְפִּיקִנּוֹן • ל: אנפיקנון • ס: אֶנְפִּיקִנּוֹן • אר: אנפיקנון • קט"ג נ"ב: אֶנְפִּיקִנּוֹן • ת ירושלים: אֶנְפִּיקִנּוֹן • ד"ר: אנפיקנון • בבלי-ע: אנפקטן, אֶנְפִּיקִנּוֹן (פה ע"ב) • ערוך: אנפיקנון. — בתוספתא: אנפוקנין.³⁰⁹ בכ"י של בבלי מנחות: אנפוקינין, אנפוקינון.³¹⁰ בבראשית רבה: אמפיקינון.³¹¹ בויקרא רבה: אונפיקינון.³¹² **פירוש מסורתי:** שמן מזיתים שלא הבשילו.³¹³

³⁰² בוקסטורף, שם; לידל-סקוט עמ' 95.

³⁰³ לוי, א, עמ' 113; קוהוט, א, עמ' 154; לידל-סקוט עמ' 125.

³⁰⁴ קראוס, עמ' 74; יסטרוב, עמ' 87; דלמן, עמ' 27; לעף במפתח לקראוס, עמ' 561, קיבל זיהוי זה, וכן ליברמן, תוספתא כפשוטה, ט-י, עמ' 156. הראשון שהציע את הזיהוי היה כפי הנראה מוספיא במוסף הערוך ("פי' בל"י סחורה והם כלים חדשים").

³⁰⁵ לידל-סקוט, עמ' 548. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "סחר, סחורה, מרכולת"; ראה לוטט, עמ' 147; האץ-רדפאת', עמ' 459. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 324-325.

³⁰⁶ הנו"ן נכתבה על גרד, ועל סמך הגרסאות המקבילות נראה שמדובר בתיקון של מ"ם.

³⁰⁷ בוקסטורף, עמ' 81; לוי, א, עמ' 99; קוהוט, א, עמ' 123; קראוס, עמ' 61-62; יסטרוב, עמ' 78; דלמן, עמ' 23, 27.

³⁰⁸ לידל-סקוט, עמ' 545; לואיס-שורט, עמ' 903. הן ביוונית הן בלטינית המילה מתועדת רק בצורת הרבים. צורות היחיד הן ἐμπιλιον, *impilium.

³⁰⁹ כ"י וינה, מנחות ט, ח.

³¹⁰ כ"י כ"ח, פאריס, H 147A, פה ע"ב, פו ע"ב בהתאמה (לפי מאגריס).

³¹¹ כ"י וטיקן 30, פרשה צח, טז (מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1267).

³¹² כ"י לונדון 340, פרשה ה, ג (מהד' מרגליות עמ' קז).

³¹³ המילה מתפרשת ב**בבלי** בברייתא הבאה: "ר' יהודה אומר: אנפיקנון – שמן זית שלא הביא שליש. למה סכין אותו? שמשיר את השיער ומעדן את הבשר" (מנחות פו, ע"א). **הערוך** מביא את דברי ר' יהודה הנ"ל, ומוסיף:

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ὀμφάκιον (לטינית omphacium),³¹⁴ תואר לדבר העשוי מפירות שלא הבשילו, ובייחוד שמן מזיתים שלא הבשילו (ὀμφάκιον ἔλαιον) או מיץ מענבים שלא הבשילו.³¹⁵

תיעוד בשפות שניות נוספות: ארמית התרגומים: אנפקינן (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 42), סורית: ܐܢܦܩܝܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 57), ערבית: انفاق (דוזי, א, עמ' 41-42; פרנקל, עמ' 148: الفاق).

אנקטמין, ניקטמון

תיעוד: (1) שבת ו, ח; (2) כלים טו, ו.

גרסאות: ק: (1) אֲנִיקְטָמִים³¹⁶ (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • פא: (1) אֲנִיקְטָמִים (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • ל: (1) אֲנִיקְטָמִים (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • פ: (1) אֲנִיקְטָמִין (2) וְהִנִּיקְטָמִין³¹⁷ • רק: (1) אֲנִיקְטָמִין³¹⁸ (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • פ: (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • קט"ג נ"ב: (1) אֲנִיקְטָמִין³¹⁹ • ת חזק: (1) אֲנִיקְטָמִין • ת ירושלים: (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • ד"ר: (1) אֲנִיקְטָמִין (2) וְהִנִּיקְטָמוֹן • בבלי-ע: (1) לוקטמין (סו ע"א) • פיה"ג: הניקטימון, א' ד' הניקטימין • ערוך: (1) אֲנִיקְטָמִין, ס"א לוקטמין (2) נקטמון.³²⁰ — בגמרת הבבלי, מסכת שבת, כ"י אוקספורד 366: לוקטימין (סו ע"ב). ההבדל הצורני בין אֲנִיקְטָמִין (במסכת שבת) לניקטמון (במסכת כלים) היה מצוי גם בספר המשנה של רגמ"ה, לפי עדות הרשב"ם.³²¹

פירוש מסורתי: "פ"י בגמ' [שבת סו ע"ב] מאי לוקטמין? חמרא דאכפא, כמין חמור עץ חלול הוא, ותולה בו כל מיני צבעונין, ומרכיבו על כתיפו ושוחק בפני רבים בשוק, וגובין מהן מעות.³²² רבא בר פפא אמר: קישורי, ופ"י: מביאין ב' עצים ארוכים דקים ה' אמות, ויש בהן בד' אמות, ועומד עליהן למעלה ומהלך בהן ומרקד בהן" (ערוך, ערך אֲנִיקְטָמִין).

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מן הצירוף היווני ὄνος κατ' ὄμῳ "חמור על הכתף",³²³ אבל צירוף כזה, במשמעות הנזכרת בפירוש המסורתי, אינו מתועד במילונים. פירש

"ואני למדתי מפי ר' מצליח ז"ל שהשחיר את השיער" (ערך אנפקינן). רגמ"ה מפרש "אין מביאין אנפקינן" – "שלא נתבשל יפה" (פה ע"ב), וכך גם רש"י: "מה שלא נתבשל יפה" (שם, ד"ה אנפקטן). רמב"ם: הו' אלזית אלזי יסמיה אלאטבא זית אלאנפאק' והו' אלזי יעתצר מן אלזיתון אלפג' והו' מר אלטעם "הוא השמן שקורין אותו הרופאים זית אלאנפאק' והוא הנסחט מן הזיתים הבוסר, והוא מר בטעמו" (קאפח, ה, עמ' קמא-קמב). אנפאק – انفاق מיוונית ὀμφάκιον (דוזי, א, עמ' 41-42; השווה קאפח, שם, הערה 14).

³¹⁴ בוקסטורף, עמ' 82; לוי, א, עמ' 113; קוהוט, א, עמ' 153; קראוס, עמ' 74; יסטרוב, עמ' 87; דלמן, עמ' 27.

³¹⁵ לידל-סקוט, עמ' 1229, וכרך המילואים, עמ' 228; לואיס-שורט, עמ' 1265.

³¹⁶ היו"ד נמחקה באמצעות קו. המנקד כתב את השווא באל"ף תחת הרגל הימנית של האות, ומסתבר שהתכוון לנקד חטף-פתח.

³¹⁷ התיבה אינה מנוקדת.

³¹⁸ וכך גם בקטע גניזה של אוטוגרף פירוש הרמב"ם; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 56 שורה 8.

³¹⁹ ייבין, עמ' 1071. הניקוד מרמז על הקריאה "אניק" – במקום "אנקי-".

³²⁰ ערכים אֲנִיקְטָמִין (קוהוט, א, עמ' 155) ו-נִקְטָמוֹן (שם, ה, עמ' 379). הערך השני מצטט את משנת כלים (במהדורת קוהוט הנו"ן הושמטה בטעות), ומפנה לערך הראשון.

³²¹ באחת מתשובותיו; ראה ציטוט והפניה אצל אפשטיין, מבוא, עמ' 1273.

³²² השווה ירושלמי שבת ח, ע"ג: "אמ' ר' אבהו הונוס קטמין – חמרא דיידה", כלומר חמור של יד.

³²³ לוי, א, עמ' 114; קוהוט, א, עמ' 155; קראוס, עמ' 75; דלמן, עמ' 27.

הציע לגזור מהמילה ההיפותטית *ovoktíμενος**, "עשוי כחמור".³²⁴ יסטרוב ראה כאן הלחם של שתי המילים אנק ו-קטמין, במשמעות "לולאה או קרס עבור איברים קטומים".³²⁵

אנתיקי

תיעוד: בבא בתרא ה, א.

גרסאות: ק: הַאֲנִיתִיקִי • פא: האנתיקי • ל: האנתיקי • ט9: הַאֲנִיתִיקִי • אר: האנתיקי, בפירוש: ואנתיקי • קט"ג: הַאֲנִיתִיקִי (בירנבאום, עמ' 227)³²⁶ • ת ירושלים: הַאֲנִיתִיקִי • ד"ר: האנתיקי • בבלי-ע: הַאֲנִיתִיקִי (עג ע"א) • ערוך: האנתיקי. — בהלכות גדולות, כ"י פאריס: הַאֲנִיתִיקִי (ייבין, עמ' 1071). בהלכות פסוקות, כ"י ששון: נתוקי, הנתוקי (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: סחורה, מטען.³²⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *ἐνθηή*,³²⁸ "מקום אחסון, מטען".³²⁹

אסטגיות

תיעוד: כלים ח, ט.

גרסאות: ק: אֶסְטֶגְיֹת³³⁰ • פא: אֶסְטֶגְיֹת • ל: אצטגיות • ט9: אֶסְטֶגְיֹת • רק: אסטגיות • פד: אֶסְטֶגְיֹת • ת ירושלים: אֶסְטֶגְיֹת • ד"ר: אסטגיות • פיה"ג: אסטגיות • ערוך: אסטגיות • ר"ש: אסטגיות. — בתוספתא כ"י וינה: סטאגאות (כלים ב"ק ו, יז), ללא אל"ף פרוסתטית.

פירוש מסורתי: גג בצורת כיפה (פיה"ג, ערוך, רמב"ם); שפה (ערוך, ר"ש).³³¹

³²⁴ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 84, הערה 194. מדובר בהרכבה של *ὄνος* "חמור" ובינוני פעול של *κτείνω* "לייצר, לבנות".

³²⁵ יסטרוב, עמ' 87.

³²⁶ קטע גניזה T-S E1.107, בניקוד ארץ ישראלי. הדגש מעל האל"ף מסמן את עיצוריותה; ראה בירנבאום שם.

³²⁷ **הבבלי** מפרש: "מאי אנתיקי? אמ' רב פפא: עסקא דבגוה" (עז ע"ב), כלומר: "הסחורה שבתוכה [בתוך הספינה]". על "עסקא" במשמעות "סחורה" ראה ערכו אצל סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 858. ר"ח: "פיר' אנתיקי עסקא והוא לשון יון" (על פי אגמאתי, ספר הנר לבבות, דף 245 ע"א). **רגמ"ה**: "פרקמטיא [=סחורה]" (עז ע"ב, ד"ה אנתיקי), וכן **רשב"ם**: "פרקמטיא של ספינה" (עג ע"א, ד"ה מרצופין). **הערוך** מביא את פירוש הגמרא ומוסיף: "הממון שבתוך הספינה, ול' לעי'ז ממש הוא, אנתיקא" (ערך אנתיקי). "אנתיקא" — *endica* "מקום אחסון, מצרכים, רוח"; ראה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 242; בטליה, ה, עמ' 149. **רמב"ם**: וסק אלמורב "המטען שבספינה" (קאפח, ד, עמ' קיח). **המיוחס לרב נתן**: "הסחורה" (קאפח, רב נתן, בבא בתרא, עמ' 7).

³²⁸ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 85, הערה 201; לוי, א, עמ' 116; קוהוט, א, עמ' 163; קראוס, עמ' 76; יסטרוב, עמ' 88; דלמן, עמ' 28. כך כבר מוספא במוסף הערוך: "בלשון יוני כל דבר הנוסף על דבר אחר ואינו מעצם הדבר", ודי לארא: "מקום מיוסד כעין חדר קטן בספינה ששם תומנים הכסף והזהב והממון שיש להם בתוך הספינה זה שמו בל"י ורומיי" (כתר כהונה, יג ע"ב). ראה גם שפרבר, ספנות, עמ' 134-135.

³²⁹ לידל-סקוט, עמ' 566 (*store*); סופוקלס, עמ' 468; לאמפ, עמ' 475 (*cargo*).

³³⁰ הטיית השנייה נמחקה באמצעות קו. גימ"ל היא תיקון: הסופר החל לכתוב נו"ן ותיקן לגימ"ל.

³³¹ **פיה"ג**: "גג כמין כיפה" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 15). **הערוך** מביא שני פירושים, האחד: "כמו גג, ולא גג ממש אלא כעין כיפה. וי"א כעין קובה". והשני: "אסטגיות ולובין [צ"ל ולזבין] ושפיות — כולן עניין אחד שהן שפיות" (ערך אסטגיות). הפירוש הראשון מובא בשיבוש בקטע גניזה "פירוש מילי דטהרות" (אפשטיין, שם, עמ' 151, שורה 1). הפירוש השני נסמך על האמור בירושלמי: "הן איסטגיות הן ספיות" (ע"ז מב ע"א). **ר"ש** מאמץ את הפירוש השני: "ליזבין אסטגיות שפיות — הכל אחד ולא פליגי, אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו". אצל **הרמב"ם**: קבב.

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית στεγής, שמובנה "גג, כיסוי".³³³
יסטרוב גזר משורש סג"י או סו"ג.³³⁴

אסטיס, איסטיס

תיעוד: (1) כלאים ב, ה; (2) שביעית ז, א; (3) שבת ט, ה; (4) מגילה ד, ז.
גרסאות: ק: (4,2,1) אֶסְטִיס (3) אֶסְטִיס • פא: (1) אֶסְטִיס (2) אֶסְטִיס (3) אֶסְטִיס (4) אֶסְטִיס • ל: (4,3,1) אסטס (2) אסטס • פ: (1) אֶסְטִיס (2-3) אֶסְטִיס (4) אֶסְטִיס • אר: (4,2,1) אֶסְטִיס • רק: (3) אסטס • קט"ג: (3) אֶסְטִיס (בירנבאום, עמ' 32) • קט"ג נ"ב: (1) אֶסְטִיס (יבין, עמ' 1071) (2) אֶסְטִיס (יבין, שם) (3) אֶסְטִיס (יבין, שם) • ת מועד: (4-3) אֶסְטִיס • ד"ר: (1) אסטס (2) אסטס (3) איסטיס (4) אסטס • בבלי-ע: (3) אֶסְטִיס (פט ע"ב) (4) אֶסְטִיס (כד ע"ב) • ערוך: אסטס, וי"ס שכתוב בהן סטיס. — בתוספתא כ"י וינה לצד אסטס גם: סטיס (x5). בכתבי יד של הבבלי: איסט(י)ס (x3), סטיס (x1).

פירוש מסורתי: "פ"י אסטס אינדיקום ובלי ערבי ניל. פ"א הוא ורד של קורטמי ולו שם אחר בלה"ק חלות חריע, ובלי ארמי מוריקא, ובלי"ע עצפור" (ערוך ערך אסטס).³³⁵
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ισάτις (לטינית isatis),³³⁶ סוג צמח אשר שימש להכנת צבע כחול.³³⁷
תיעוד בשפות שמיט נוספות: סורית: ܐܣܬܝܣܐ, ܐܣܬܝܣܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 37), ערבית: سُتُوس (פרנקל, עמ' 48).

אסטניס

תיעוד: (1) ברכות ב, ו; (2) יומא ג, ה.
גרסאות: ק: (1) אֶסְטִינִס (2) אֶסְטִינִס • פא: (1) אֶסְטִינִס (2) אֶסְטִינִס • ל: (2-1) אסטנס • פ: (1) אֶסְטִינִס (2) אֶסְטִינִס • אר: (1) אֶסְטִינִס (2) אֶסְטִינִס • קט"ג: (1) אֶסְטִינִס • קט"ג נ"ב: (1) אֶסְטִינִס³³⁸

יעני אן יכון עליה אקבא עלי שכל אלאפראן אלחבניה "כיפות, כלומר שיהא עליו כיפה כדרך הפורנות [=התנורים] הבנויות" (קאפח, ו, עמ' צד).

לוי, א, עמ' 117; קוהוט, א, עמ' 165; קראוס, עמ' 77; דלמן, עמ' 28. וקרובות להצעה זו הצעותיו של בוקסטורף, עמ' 87: στεγανός או στεγανώματα.³³²

לידל-סקוט, עמ' 1636. גם במשמעות חדר או מקום מקורה. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום "מכסה התיבה" (תיבת נח; בראשית ח, יג); ראה לוסט, עמ' 437. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "גג", ראה באואר-דנקר, עמ' 942.³³³

יסטרוב, עמ' 89.³³⁴

"אינדיקום" – לטינית indicum, אינדיגו; השווה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 249-250; "ניל" – ניל סוג צמח הדומה לאינדיגו (Anagallis caerulea), ראה דוזי, ב, עמ' 743. "קורטמי", "מוריקא", "עצפור" – כולם הוראתם "חריע" (ראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך קורטמא בעמ' 1002; ערך מוריקא בעמ' 650; לין, ה, ערך عصف בעמ' 2064). לדברי לעף זיהויו של אסטס עם אינדיגו שגוי, ראה צמחי היהודים, א, עמ' 495. וראה עוד הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 35-40.³³⁵

בוקסטורף, עמ' 90; לוי, א, עמ' 119; קוהוט, א, עמ' 171; קראוס, עמ' 36; יסטרוב, עמ' 55; דלמן, עמ' 29. לעף מזהה אותו עם Isatis tinctoria; ראה הנ"ל, צמחי היהודים, א, עמ' 493-494.³³⁶

לידל-סקוט, עמ' 836; לואיס-שורט, עמ' 1004.³³⁷

בירנבאום, עמ' 307.³³⁸

• ת מועד: (2) אֶסְתָּנִס • ד"ר: (2-1) אסטנס • בבלי-ע: (1) אֶסְטָנִיס (טז ע"ב) (2) איסטניס, אֶסְתָּנִיס (לא ע"ב) • ירושלמי: (1) איסטנס (ה ע"ב) • ערוך: (2-1) אסתניס. — בירושלמי על פי רוב איסטניס,³⁴⁰ וכן בכתבי היד של הבבלי.³⁴¹ בבראשית רבה, כ"י ויטיקן 60: איסטניסים (יא, ג). **פירוש מסורתי:** "אדם שיש לו נפש רעה ואינה מקבלת כל דבר לראות דבר מאוס קורין לו אסתניס" (ערוך, ערך אסתניס). **אטימולוגיה:** בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית ἀσθενής,³⁴² "חלש, מועד לחלות".³⁴³ יסטרוב ראה במילה צורת ספעל משורש נ"י.³⁴⁴ **תיעוד בשפות שמיים נוספות:** ארמית התרגומים: איסטניס (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 52), אי"ג: איסטניס (סוקולוף, מילון אי"ג, עמ' 53).

אסטרטיא

תיעוד: קידושין ד, ה ("באסטרטיא של מלך"). **גרסאות:** ק: אֶסְטְרָטִיָא • פא: באיסטרטיא • ל: (ליתא³⁴⁵) • ט: אֶסְטְרָטִיָא • רק: באסרטיא • ד"ר: באסרטיא • בבלי-ע: אֶסְטְרָטִיָא (עו ע"א) • ערוך: באסטרטיא. — הכתיב בעל טי"ת אחת מתועד בכתובת ממצדה: אסרטיין,³⁴⁶ בירושלמי: איסרטיא (אבל גם איסטרטיות),³⁴⁷ במדרש בראשית רבה, כ"י ויטיקן 30: אסרטיין.³⁴⁸ בכתבי יד של הבבלי בשני טי"תין: איסטרטיא (4x).³⁴⁹ קיימת גם גירסה בצד"י: אצטרטיא.³⁵⁰ **פירוש מסורתי:** צבא, פנקס הצבא.³⁵¹ **אטימולוגיה:** קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית στρατιά,³⁵² "צבא".³⁵³

339 ייבין, עמ' 1071.
340 מתוך שנים עשר מופעים רק אחד בטי"ת: קידושין סא ע"א (כ"י לידן).
341 הבדיקה על פי מאגרים.
342 בוקסטורף, עמ' 89; לוי, א, עמ' 135; קוהוט, א, עמ' 206; קראוס, עמ' 98; דלמן, עמ' 32.
343 לידל-סקוט, עמ' 256. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "רזה, רפה, דל, אומלל"; ראה לוסט, עמ' 66; האץ-רדפאת', עמ' 172. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "חולה, חלש, מוגבל"; ראה באואר-דנקר, עמ' 142-143.
344 יסטרוב, עמ' 58.
345 ראה הערת המהדיר בתחתית עמוד 100b.
346 מצדה, כתובת מס' 611, וראה מור, דקדוק, עמ' 187. המילה נקריט פעמיים, במופע הראשון האות האחרונה חסרה, ובמופע השני האל"ף מסופקת.
347 תענית סח ע"ד, נזיר נז ע"א.
348 "איסרטיין שלנאפיים", "איסרטיין שלרזחיים", לפי כ"י ויטיקן 30 (פרשה פז, ה; במהד' תיאודור-אלבק, עמ' 1067: איסרטיין).
349 שבת נא ע"א, עירובין כו ע"א (2x), מנחות קג ע"ב. הבדיקה על פי מאגרים.
350 קהלת רבה, ד, ט. כך על פי כ"י ויטיקן 291 (שנת 1417, כתיבה ספרדית), בדפוס וילנא: איסטרטא.
351 **בגמרת הבבלי:** "רבי חנינא בן אנטיגנוס וכו' [אומר: אף מי שהיה מוכתב באסטרטיא שח מלך] — אמר רב יהודה אמר שמואל: בחיילות של בית דוד" (עו ע"ב). **הערוך** מביא את דברי הגמרא כלשונם (ערך אסטרטיא). **רמב"ם:** זמאם אלג'יש אלדי יקאתל מע מלכי בית דוד "פנקס צבא המלחמה שהיו עם מלכי בית דוד" (קאפח, ג, עמ' שט).
352 בוקסטורף, עמ' 91 (לצד הצורה המקבילה στρατεία); לוי, א, עמ' 122; קוהוט, א, עמ' 175 (הרושם גם את הכתיב היוני στρατιῆς); קראוס, עמ' 83; יסטרוב, עמ' 92; דלמן, עמ' 29.

אסימון

תיעוד: (1) מ"ש א, ב; (3-2) ב"מ ד, א; (4) עדויות ג, ב.

גרסאות: ק: (4-1) אסימון • פא: (1) אַסִּימֹן (4-2) אסימון • ל: (4-1) אסימון • פס: (3-1) אַסִּימֹן (4) אַסִּימֹן • אד: (1) אַסִּימֹן (3-2) אסימון, בפירוש: אַסִּימֹן (4) אסימון • ת ירושלים: (4-2) אַסִּימֹן • ד"ר: (4-1) אימון • בבלי-ע: (3-2) אַסִּימֹן (מד ע"א) • ערוך: (2-1) אסימון. — גירסה נטולת אל"ף תחילית, "סימון", מתועדת בספרי במדבר, ספרי דברים, ובתוספתא.³⁵⁴

פירוש מסורתי: "כסף שאין עליו צורה" (ערוך, ערך אסימון).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἄσιμον³⁵⁵, "מטבע שלא הוטבעה עליו צורה".³⁵⁶

אסכלא, אסכלה

תיעוד: (2-1) פסחים ז, ב; (3) ע"ז ה, יב; (4) זבחים יא, ז.

גרסאות: ק: (1) באַסְכְּלָה (2) האַסְכְּלָה (3) וְהַאְסְכְּלָה (4) וְהַאְסְכְּלָה • פא: (1) באַסְכְּלָה (2) האַסְכְּלָה (4-3) והאסכלה • ל: (1) באסכלה (2) האסכלה (4-3) והאסכלה • פס: (1) באַסְכְּלָה (2) האַסְכְּלָה (4-3) וְהַאְסְכְּלָה • אד: (1) באַסְכְּלָה (2) האַסְכְּלָה (3) וְהַאְסְכְּלָה (4) והאסכלה, בפירוש: ואַסְכְּלָה • ת מועד: (1) בְּאֶסְכְּלָה (2) הָאֶסְכְּלָה • ת ירושלים: (4-3) וְהַאְסְכְּלָה • ד"ר: (1) באסכלה (2) האסכלה (4-3) והאסכלה • בבלי-ע: (2-1) האַסְכְּלָה (עד ע"א) (4-3) וְהַאְסְכְּלָה (ע"ז עה ע"ב; זבחים צו ע"א) • ערוך: (1) באסכלה (3) והאסכלה. — בספרא כ"י וטיקן: וְהָאֶסְכְּלָה; בספר הלכות גדולות כ"י פריס: הָאֶסְכְּלָה (ייבין, עמ' 1071).

פירוש מסורתי: "בלע"ז גרטיגולא" (ערוך, ערך אסכלה).³⁵⁷

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית ἄσχυρα³⁵⁸, "אח; מַצְלָה; רשת".³⁵⁹ יסטרוב גזר משורש דו עיצורי ס"ך.³⁶⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אסכלא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 47), ערבית: شكار, "רשת" (וולרס, ערבית מצרית, ג, עמ' 298).

אסל, סל

תיעוד: (1) כלים יז, טז; (3-2) אהללות טז, ב; (4) פרה ז, ה; (5) פרה י, ד.

³⁵³ לידל-סקוט, עמ' 1652. בתרגום השבעים המילה משמשת בין היתר לתרגום העברית "חיל, צבא"; ראה לוסט, עמ' 442; האץ-רדפאת', עמ' 1295. המילה מתועדת באותה משמעות גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 948.

³⁵⁴ ספרי במדבר, כ"י וטיקן 32, פיסקה נד; ספרי דברים, כ"י וטיקן 32, פיסקה קז; ותוספתא כ"י וינה, מ"ש ג, ו.

³⁵⁵ בוקסטורף, עמ' 91; לוי, א, עמ' 124; קוהוט, א, עמ' 184; קראוס, עמ' 86; יסטרוב, עמ' 93; דלמן, עמ' 30.

³⁵⁶ לידל-סקוט, עמ' 255.

³⁵⁷ "גרטיגולא" – השווה לטינית craticula "רשת קטנה"; לואיס-שורט, עמ' 478; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 255.

³⁵⁸ בוקסטורף, עמ' 92; לוי, א, עמ' 125; קוהוט, א, עמ' 180 (ערך אסכלה²); קראוס, עמ' 88; דלמן, עמ' 30.

³⁵⁹ לידל-סקוט, עמ' 699; הערך נכתב מחדש בכרך המילואים, עמ' 134. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "מִקְבֵּר, רשת, פֶּךְכֵּב"; ראה לוסט, עמ' 182; האץ-רדפאת', עמ' 557.

³⁶⁰ יסטרוב, עמ' 94.

גרסאות: ק: (1) וְהָאֶסֶל³⁶¹ (2) וְהָאֶסֶל³⁶² (3) בָּאֶסֶל (4) בָּאֶסֶל (5) הָאֶסֶל • פא: (1) וְהָאֶסֶל (2) וְהָאֶסֶל (3) (4-3) באסל (5) האסל • ל: (2-1) וְהָאֶסֶל (4-3) באסל (5) האסל • פס: (1) וְהָאֶסֶל (2) וְהָאֶסֶל (3) בָּאֶסֶל (4) בָּאֶסֶל (5) הָאֶסֶל • רק: (2-1) וְהָאֶסֶל (4-3) באסל (5) האסל • קט"ג: (2) האסל (בירנבאום, עמ' 304) • פד: (2-1) וְהָאֶסֶל (3) בָּאֶסֶל (4) בָּאֶסֶל (5) הָאֶסֶל • אנט: (4) בָּאֶסֶל (5) הָאֶסֶל • ת ירושלים: (1) וְהָאֶסֶל (2) וְהָאֶסֶל (3) בָּסֶל (4) בָּאֶסֶל (5) הָאֶסֶל • ד"ר: (2-1) וְהָאֶסֶל (4-3) באסל (5) האסל • פיה"ג: (2-1) וְהָאֶסֶל • ערוך: (1) האסל (4) באסל. — בתוספתא כ"י וינה: איסל, אוסל.

פירוש מסורתי: "מוט, וישאחו במוט" [במדבר יג, כג] מתרג' [במיוחס ליונתן: וסוברוהי] באסלא" (ערוך, ערך אסל).

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית ἄσλλα³⁶³, "מוט המשמש לנשיאת סלים וכיו"ב".³⁶⁴ יסטרוב גזר משורש ס"ל, אם כי העיר "השווה יוונית ἄσλλα".³⁶⁵ **תיעוד בשפות שמיות נוספות:** ארמית התרגומים: אסילא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 48), א"ג: אסל (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 68).

אסלה

תיעוד: כלים כב, י.

גרסאות: ק: הַסְלָה • פא: הַאֶסְלָה³⁶⁶ • ל: האצלה • פס: הַאֶסְלָה • רק: האסלה • פד: הַאֶסְלָה, הַאֶסְלָה³⁶⁷ • ת ירושלים: הַאֶסְלָה • ד"ר: האסלה. • פיה"ג: הסלא, א' ד' האסלא • ערוך: האסלא, וי"ס שכתוב בהן הסלא • ר"ש: אסלא, ואית דגרסי הכא הסלא • מלא"ש: "וניקד הרב בצלאל אשכנזי ז"ל הַאֶסְלָה".

פירוש מסורתי: כסא מכוסה בעור, עם פתח במרכז מושבו, המשמש לעשיית צרכים.³⁶⁸ **אטימולוגיה:** בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית σέλλα (לטינית sella), "מושב, כסא".³⁶⁹ יסטרוב הציע לגזור משורש עצ"ל.³⁷¹

³⁶¹ וי"ו הוספה בידי יד מאוחרת.

³⁶² על ה-א' סימן מחיקה.

³⁶³ לוי, א, עמ' 126; קוהוט, א, עמ' 182; קראוס, עמ' 88; דלמן, עמ' 30.

³⁶⁴ לידל-סקוט, עמ' 256.

³⁶⁵ יסטרוב, עמ' 94.

³⁶⁶ האל"ף הראשונה הוספה מעל לשיטה.

³⁶⁷ נוסח "רב נסים".

³⁶⁸ **פיה"ג** מביא את הפירוש ל"עסלא" מן התלמוד הבבלי, עירובין י ע"ב: "מאי עור עסלא? א' רבא בר בר חנה א' ר' יוחנן: עור הכסא של בית הכסא", והוא ממשיך ומפרש: "ופי' של כסא ושל בית הכסא – שיושבין עליו ונפנין עליו, ונקוב באמצעיתו כדי שיצא הרעי, ופורשין עליו עור" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 62). **בערוך:** "ספסל של ברזל, נטוי עליו עור נקוב באמצע כשיעור סיט [=בין 10 ל-15 ס"מ] הן חסר הן יתר, ויושב עליו אדם ותחתו גרף כדי לקבל בו הרע"י" (ערך אסלא). **ר"ש** מזכיר את המובאה מעירובין הנ"ל, ומוסיף: "והוא של ברזל ומכוסה עור". **רמב"ם:** כרטי מן חידד ופיה מוצע יגלס עליה ללגיאט יגלעל פי אלמסטרואחא ועליה גטא מן גלד יסתור בה "כסא של ברזל, ובו מקום יושבים עליו להיפנות, מניחין אותו בבתי כסאות ונותנין עליו מכסה של עור לכסותו בו" (קאפח, ו, עמ' קצה).

³⁶⁹ בוקסטורף, עמ' 92 (כך לגבי "אסלא"; לגבי הצורה בעי"ן, "עסלא", הוא מעלה את האפשרות שמקורה ביוונית ἄσλλα "עול", או לטינית assula, "שבב"; ראה שם, הערה 210); לוי, א, עמ' 126; קוהוט, א, עמ' 182; קראוס, עמ' 88; דלמן, עמ' 30.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܣܘܪܝܬܐ "שירותים" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 149),
השווה א"ג: סילון "כסא" (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 374).

אספניא [!]

תיעוד: סנהדרין ב, ד.

גרסאות: ק: אֶפְסִינְיָא • פא: אפסוניא • ל: אפסוניא • ס: אֶפְסִינְיָא • אר: לֶאֶפְסִינְיָא • ת ירושלים:
אֶסְפִּנְיָא • ד"ר: אפסניא • בבלי-ע: אספניא, לֶאֶפְסִינְיָא (כא ע"ב) • ירושלים: אפסניא (כ ע"ג) •
ערוך: אפסניא • מלא"ש: אספניא, אפסניא, אפסוניא.³⁷²

פירוש מסורתי: הוצאות אחזקת הצבא.³⁷³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ὁψώνιον (או בצורת הרבים: ὁψωνία),³⁷⁴ "שכר, משכורת", ובפרט שכרו של חייל או שוטר.³⁷⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܐܦܫܢܝܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 87).

אספקלריא

תיעוד: (3-1) כלים ל, ב.

גרסאות: ק: (2-1) סִפֶּק לְרִינָה (3) סִפֶּק לְרִינָה • פא: (3-1) ספקלריא • ל: (3-1) ספקלריא • ס: (1)
סִפֶּק לְרִינָה (3-2) סִפֶּק לְרִינָה • רק: (3-1) ספקלריה • פר: (3-1) סִפֶּק לְרִינָה • ת ירושלים: (3-1)
אֶסְפִּק לְרִינָה • ד"ר: (2-1) אספקלריא (3) ספקלריא • פיה"ג: איספקלריא • ערוך: ספקלריא,
אספקלריא.³⁷⁶ — תוספתא, קטע גניזה: שֶׁלִּסְפֶּק־לְרִינָה (עירובין ח, יד; ייבין, עמ' 1074).

פירוש מסורתי: "שמה בטיית גמאת" (פיה"ג).³⁷⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית σπεκλάριον (לטינית specularium,
specularia, specular),³⁷⁸ סוג מינרל שקוף (lapis specularis),³⁷⁹ אשר שימש בעת העתיקה בין היתר
כזכוכית בחלונות.³⁸⁰

³⁷⁰ לידל-סקוט, עמ' 1590; לואיס-שורט, עמ' 1663.

³⁷¹ יסטרוב, עמ' 94.

³⁷² "לאכסניא. ס"א אפסניא והנכון אפסניא שלו והר"ר יהוסף ז"ל [הגיה] אפסוניא" (ד"ה כדי ליתן).

³⁷³ **ר"ח:** "פי' אפסוניא – הוצאת המאכל וכסות" (כא ע"ב). **ערוך:** "ההוצאה שנותן לחיילותיו חדש בחדש והוא
נוטל המס בשנה ומפזר להן בכל חדש וחדש ואם יוסיפו חדש צריך ליתן משלם... ובלשון יוון קורין להוצאה
אפסניא" (ערך אפסניא). **רש"י:** "שכר חיילות מי שנה בשנה הנכסין והיוצאין עמו כל השנה" (כא ע"ב, ד"ה
אפסניא). **רמב"ם:** אלגנד ואלעסכר "החיל והצבא" (קאפח, ד, עמ' קנה). **המיוחס לרב נתן:** "הוצאות הצבא"
(קאפח, רב נתן, סנהדרין, עמ' 8).

³⁷⁴ בוקסטורף, עמ' 104; לוי, א, עמ' 146; קוהוט, א, עמ' 223; קראוס, עמ' 111; יסטרוב, עמ' 106; דלמן, עמ' 35.

³⁷⁵ לידל-סקוט, עמ' 1283. וכן בתרגום השבעים (בספרים החיצוניים); ראה לוסט, עמ' 345.

³⁷⁶ שתי הגרסאות מופיעות בערך ספקלר; בעל הערוך העמיד גם ערך אספקלריא, אם כי הוא ערך משני (י"ש ספרים
שכתוב בהן ספקלריא והוא בע' סמך").

³⁷⁷ אפשטיין, פיה"ג, עמ' 79. "גמאת" – جامات, רבים של جام "זכוכית"; דווי, א, עמ' 168. וראה הפירושים
הנוספים הנזכרים אצל S. Löw, *Fauna und Mineralien der Juden*, Hildesheim 1969, עמ' 176-181.

³⁷⁸ בוקסטורף, עמ' 94, 768; קוהוט, ו, עמ' 110; לוי, ג, עמ' 573; קראוס, עמ' 93; יסטרוב, עמ' 96; דלמן, עמ' 31.
קוהוט מביא בנוסף צורה לטינית מיוונית: σπεκουλάριον. לא מצאתי צורה זו במילונים.

³⁷⁹ לידל-סקוט, עמ' 1626; לואיס-שורט, עמ' 1739. המילה במקורה לטינית.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אספקלריא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 49).

אספרי (כסף)

תיעוד: (1) מ"ש ב, ט; (2) עדויות א, י.

גרסאות: ק: (1) אֶסְפְּרִי (2) אֶסְפְּרִי • פא: (1) אֶסְפְּרִי (2) אספרי • ל: (2-1) אספרי • ט9: (1) אֶסְפְּרִי (2) אספרי³⁸¹ • אד: (2-1) אֶסְפְּרִי³⁸² • ת ירושלים (2) אֶסְפְּרִי • ד"ר: (2-1) אספרי • ערוך: (2-1) אספרי, "ורב האי אמר אצברי".

פירוש מסורתי: "הכסף נחלק לח' חלקים, ד' חלקים נקראו אספרי" (ערוך, ערך אספרי).
אטימולוגיה: רוב המלומדים סבורים שמקור המילה ביוונית ἀσπρός³⁸³, שביוונית ביוזנטית מתועדת במשמעות "חסר צבע, לבן", ובהשאלה – מטבע בעל ערך נמוך.³⁸⁴ יסטרוב גזר את המילה מהשורש ספ"ר.³⁸⁵

אספתי

תיעוד: אהלות יג, ד.

גרסאות: ק: וְאֶסְפְּתִי • פא: וְאֶסְפְּתִי • ל: ולאספתי • ט9: וְאֶסְפְּתִי • דק: ולאספתי • פ9: וְאֶסְפְּתִי • ת ירושלים: וְאֶסְפְּתִי • ד"ר: ולאספתן • פיה"ג: ולאספתי וא' ד' ולא ייצבתי • ערוך: ולאספתי, ס"א ולאצבתי³⁸⁶ • ר"ש: אספתי... ואית דגרסי לאצבתי. — בתוספתא, כ"י וינה: ולא יצבתו (אהלות יד, ד).

פירוש מסורתי: קנה, או עץ שדומה לקנה, המשמש לנעילת הדלת; אבוקה; יתד שתולים עליה; חרב אורגים.³⁸⁷

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית σπάθη (לטינית spatha).³⁸⁸ מובנה הבסיסי של המילה "להב רחב מעץ או מתכת", והיא משמשת ביוונית ובלטינית

³⁸⁰ ראה פאולי-ויסובה, כרך ו, חלק ב, עמ' 2184-2185; יי בראנד, "אספקלריא", ספר זכרון לבנימין דה-פריס, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים תשכ"ט, עמ' 110-118.

³⁸¹ התיבה אינה מנוקדת.

³⁸² בפירוש למסכת עדויות מנוקדת צורת היחיד: אֶסְפֵּר, אֶסְפֵּר.

³⁸³ בוקסטורף, עמ' 95; לוי א' עמ' 129; קוהוט, א, עמ' 193 (והוא משווה לערבית ופרסית اصفار); קראוס, עמ' 93 (בסיומת סתמית ἄσπρον); דלמן, עמ' 31.

³⁸⁴ לידל-סקוט, עמ' 260; כרך המילואים, עמ' 56. המשמעות "מטבע" מתועדת אצל דו-קאנו', יוונית, עמ' 143. ובמשמעות זו גם בלטינית מאוחרת asprum; ראה דו-קאנו', לטינית, א, עמ' 426.

³⁸⁵ יסטרוב, עמ' 96.

³⁸⁶ כך בערך "אספתי", אבל בעל הערוך העמיד גם ערך נפרד "אספתי"; ראה להלן.

³⁸⁷ **פיה"ג:** "כגון אלו שמניחין חור בדלת להדליק בו הנר, להוציא מאותו החור קנה, או עץ שדומה לקנה, שהוא למנעלין [=למנעולים], ושמו אספתי" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 90). **הערוך** מביא שלושה פירושים, הראשון כמו בפיה"ג (בשניונים קלים), השני: "אבוקה", השלישי: "יתד לתלות בו כלים" (ערך אספתי). עוד יש לציין לפירושו בערך "אספתי" (בטי"ת): "חרב. קורין בלע"ז אספדא" (ללע"ז השווה איטלקית spata, סוג של חרב; ראה קואומו, קואומו לעזי הערוך, עמ' 259). ערך זה בערוך נועד לפרש את המשפט "באספתי שהכו מצרים את ישראל" שבפסיקתא דרב כהנא (מהד' מנדלבאום, עמ' 179). **ר"ש:** "חרב בלשון יון, ויש לאורגין כלי שנקרא חרב", ולפירושו זה הוא מוסיף את שלושת פירושי הערוך כלשונם. **רמב"ם:** מסמאר יגלך בה אלבאב והו אלזי יתסמי אספתי "מסמר שנועל בו את הדלת והוא הנקרא אספתי" (קאפת, ו, עמ' שז).

ככינוי לכלים שונים, כגון חרב, מקל ערבוב, חרב אורגים ועוד.³⁸⁹ יסטרוב מעמיד את הערך בצורה "אצבתי", וגוזר משורש צב"ת.³⁹⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: אספטי (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 68), סורית: ܐܣܦܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 78).

אסקוטלא

תיעוד: (1) מו"ק ג, ז; (2-3) כלים ל, א.

גרסאות: ק: (1) בַּאֲסְקוּטְלָא (2) וְהַאֲסְקוּטְלָא³⁹¹ (3) אַסְקוּטְלָא • פא: (1) בַּאֲסְקוּטְלָא (2) וְהַאֲסְקוּטְלָא (3) האסקוטלה • ל: (1) באסקוטלה (2) והאסקוטלה (3) האסקוטלה • ט: (1) באסקוטלה³⁹² (2) וְהַאֲסְקוּטְלָא (3) אַסְקוּטְלָא • אר: (1) בַּאֲסְקוּטְלָא • רק: (2) והאסקוטלה (3) אסקוטלה • פ: (2) וְהַאֲסְקוּטְלָא (3) הַאֲסְקוּטְלָא • ת מועד: (1) (ליתא) • ת ירושלים: (2) וְהַאֲסְקוּטְלָא (3) אַסְקוּטְלָא • ד"ר: (1) באסקוטלה (2) ואסקוטלה (3) סקוטלה • בבלי-ע: (1) בַּאֲסְקוּטְלָא (כז ע"א) • פיה"ג: איסקוטלה, אסקוטלה • ערוך: (1) באסקוטלה (2) האסקוטלה. —

במכילתא דרשב"י ובספרי במדבר הגירסה ללא אל"ף תחילית: סקוטלא.³⁹³

פירוש מסורתי: "כמין קערה קטנה" (ערוך, ערך אסקוטלא).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ויסטרוב גזרו מלטינית *scutella*,³⁹⁴ "מגש או צלחת בצורה כמעט ריבועית".³⁹⁵ קוהוט ציין גם את *scutula*, מילה בעלת משמעות זהה.³⁹⁶ קראוס ודלמן הביאו מקבילה משוערת ל-*scutella* הלטינית, **σκουτέλλα*; גם יסטרוב הביא מקבילה משוערת, **σκοῦτλον*.³⁹⁷ שתי ההשערות מסתברות לאור קיומן של צורות ההקטנה *σκοῦτέλλιον* ו-*σκοῦτλιον*, המתועדות בפפירוסים מצריים מהמאות הראשונות לספירה.³⁹⁸ נשילת תנועה לפני /l/ היא תופעה ידועה במילים שנשאלו מלטינית ליוונית, ומבחינה זו *σκοῦτλιον* אינה צורה חריגה.³⁹⁹ לפיכך אין סיבה שלא לאמץ את המקבילה המשוערת של יסטרוב, **σκοῦτλον*, או אף צורה קרובה יותר, כגון

³⁸⁸ בוקסטורף, עמ' 95; לוי, א, עמ' 30; קוהוט, א, עמ' 186 (כך בערך "אספטי", בערך "אספתי" הוא מציע זיהויים ערביים שנדחים על ידי גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 49; קראוס, עמ' 94; דלמן, עמ' 31.

³⁸⁹ לידל-סקוט, עמ' 1623; לואיס-שורט, עמ' 1735.

³⁹⁰ יסטרוב, עמ' 110. בהתאם לכך הוא גם מפרש את המילה: *snuffers, tongs* (צבת, מלקחיים).

³⁹¹ האותיות 'קוט' כתובות על גרד. בטי"ת ספק דגש ספק כתם.

³⁹² התיבה אינה מנוקדת.

³⁹³ מכילתא דרשב"י, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 31, שורות 3, 4; ספרי במדבר, פסקה פט, לפי כ"י וטיקן 32 (במהד' הורוביץ, עמ' 90, שורה 8: אסקוטלא).

³⁹⁴ בוקסטורף, עמ' 95; לוי, א, עמ' 131; קוהוט, א, עמ' 196; קראוס, עמ' 95; יסטרוב, עמ' 97.

³⁹⁵ לואיס-שורט, עמ' 1650.

³⁹⁶ קוהוט, שם; לואיס-שורט, שם.

³⁹⁷ קראוס, שם; דלמן, עמ' 31; יסטרוב, שם.

³⁹⁸ הצורה הראשונה בפפירוס מהמאה השנייה, השנייה – בפפירוס מהמאה השנייה; ראה לידל-סקוט, עמ' 1616. דו-קאנו', יוונית, עמ' 1400 מביא גם את הצורה *σκοῦτέλλιον* ("scutella") מתוך גלוסר יווני-לטיני; המילה אינה מתועדת אצל סופוקלס או אצל לאמפ, ולכן נראה שהיא מאוחרת מאוד.

³⁹⁹ בדיונו על נשילת התנועות לפני /l/ במילים שאולות מלטינית ביוונית מציין דיטריך, בין היתר, את המילים הקרובות: *σκοῦτλώσις, σκοῦτλώω, σκοῦτλόω, σκοῦτλάτος*. כולן בנשילת התנועה לפני λ. ראה דיטריך, מחקרים, עמ' 38, וחלק ב של עבודה זו, סעיף 150.

σκοῦτλα*.⁴⁰⁰ לוי וקוהוט הביאו את σκυτάλη, מילה הנחזית להיות מקבילתה היוונית של scutula, אולם הוראתה שונה – "מקל, מוט",⁴⁰¹ ועל כן אין היא עניין לכאן.

אסקריא

תיעוד: נגעים יב, א.

גרסאות: ק: גרסת הסופר: באסכדיה, לאחר תיקון וניקוד: בְּאַסְכְּדִיָּה • פא: ובאס', ובאכסדה⁴⁰² • ל: באסכריה • ס: בְּאַסְכְּרִיָּה • רק: ובאסכריה • פ: בְּאַסְכְּרִיָּה • אנט: בְּאַסְכְּרִיָּה⁴⁰³ • ת ירושלים: בְּאַסְכְּרִיָּה, באסכנדרה • ד: באסכדיה • פיה"ג: איסקדיא, יש שונים באסדה • ערוך: אסדה (ערך אסד), אסקריא (ערך אסקריא) • ר"ש: אסקריא • מלא"ש: "יש שגורסין אסדא". — בספרא כ"י וטיקן: בְּאַסְכְּדִיָּה (ייבין, עמ' 1070).

פירוש מסורתי: רפסודה; תורן.⁴⁰⁴

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית σχεδία,⁴⁰⁵ שמובנה "רפסודה".⁴⁰⁶ נראה שנוסח התיבה במקורה היה אסכדיה, והוא "תוקן" בשני אופנים עיקריים: 1. למילה בעלת המשמעות הזוהה "אסדה" (השווה ירושלמי ברכות, ח ע"ג: "היא אסדא היא אסכריא היא רפסודות"); 2. למילה "אסקריא", בשל דמיונה הגרפי (אסכדיא < אסכריא < אסקריא) וההיכרות המוקדמת של המעתיקים עם מילה זו (שמשמעה "תורן"), הנפוצה יותר בלשון חז"ל.⁴⁰⁷

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: אסכדיא, סוריית: אסכדיא (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 73, 1009), ואולי ערבית شذا (פרנקל, עמ' 220).

אסקריטין

תיעוד: חלה א, ד.

⁴⁰⁰ באותו אופן שבו נוצרה τὰβλα "טבלה" מלטינית tabula; ראה דיטריך, שם.

⁴⁰¹ לידל-סקוט, עמ' 1617.

⁴⁰² הסופר החל לכתוב את המילה בסוף השורה: ובאס'. בשורה הבאה חזר וכתב את המילה במלואה, הפעם בנוסח שונה: ובאכסדרה, והרי"ש תוקנה לה"א.

⁴⁰³ ריי"ש – ספק דל"ת.

⁴⁰⁴ **פיה"ג:** "רפסודות ודבורות שבמקרא, והוא אסדה, ובל' תרגום תורגס, ובטיית ט"ף, כגון מעבר, דימה דספינה קטנה" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 99). "תורגס" – כיוון לתרגום יונתן למלכים א, ה, כג ("וַיֵּאָנֶה אֲשֵׁימָס דְּבָרוֹת בָּיִם"): "וואנא אשויונון תִּרְגְּסִין בימא". ט"ף – כמו طوف סוג של רפסודה (ליין, ה, עמ' 1893). "מעבר" – ספינה קטנה (ערך, ערך מעבר); המילים "כגון ... קטנה" הן לפי אפשטיין פירוש המילה הערבית (שם, הערה 12). פירוש דומה גם בגלוסר **אנטונין:** אלטיף (פרנק, אנטונין, עמ' 30, מס' 62), כמו גרסת פיה"ג. **ערוך:** "עצים מורכבים זה על זה שתי וערב" (ערך אסד¹). התיבה בהקשרה הנוכחי נזכרת גם בערך אסקריא, ושם פירוש המילה "תורן". לפני ר"ש היתה הגירסה "אסקריא" ועל כן פירש, בעקבות משמעות המילה בבבלי (בבא מציעא, עג ע"א), "תורן של ספינה", אולם הוסיף: "ויש אומרים אסדה". **רמב"ם:** נוע מן אלבניאן גיד מתצל באלארין אלא תִּאָרָה פִּי אלהוא "ממיני הבניינים שאינן מחוברין בארץ אלא יוצאין באויר" (קאפח, ו, עמ' שצה).

⁴⁰⁵ בוקסטורף, עמ' 87, הערה 204; לוי, א, עמ' 124-125; קוהוט, א, עמ' 180; קראוס, עמ' 86; יסטרוב, עמ' 94; דלמן, עמ' 30.

⁴⁰⁶ לידל-סקוט, עמ' 1744. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "דוברה, רפסודה"; ראה לוסט, עמ' 465; האץ-רדפאטי, עמ' 1327.

⁴⁰⁷ וראה עוד שפרבר, מילון, ערכים אסדא ואסכדיא בעמ' 135-136.

גרסאות: ק: וְהָאִסְקְרִיטִים • פא: וְהָאִסְקְרִיטִין • ל: והאסקריטים • ט9: וְהָאִסְקְרִיטִין • אד: וְהָאִסְקְרִיטִין • קט"ג: אִסְקְרִיטִין (בירנבאום, עמ' 196) • קט"ג נ"ב: וְהָאִסְקְרִיטִין (ייבין, עמ' 1074) • ד"ד: והאסקריטין. • ירושלמי: והאסקריטין (נז ע"ד) • ערוך: אסקריטין⁴⁰⁸ • ר"ש: אסקריטין.

פירוש מסורתי: מאכל מבצק, מתוק ורך.⁴⁰⁹

אטימולוגיה: פִּישַׁר, לוי, קראוס ודלמן הסכימו שמקור המילה ביוונית ἄσχαρις⁴¹⁰ "לחם הנאפה בתוך הגחלים".⁴¹¹ קוהוט הציע לגזור מפרסית, אבל הצעתו נדחתה על ידי גייגר.⁴¹² יסטרוב הציע לגזור משורש קר"ט.⁴¹³

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: אִסְקְרִיטִין (תרגום אונקלוס, שמות טז לא; לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 50).

אפטרופוס, אפטרופין, אפטרופסין

תיעוד: 11 × (למשל: שביעית י, ו; ב"ב ג, ג).⁴¹⁴

גרסאות: ק: אִפְיִטְרוֹפּוֹס, רבים: אִפְיִטְרוֹפִים, אִפְיִטְרוֹפִים • פא: אִפְיִטְרוֹפּוֹס, רבים: אִפְיִטְרוֹפִים • ל: אפטרופוס, רבים: אפטרופין, אפטרופין.

פירוש מסורתי: "אבי ילדים, בל"י פטירא פידאיה" (ערוך, ערך אפטרופוס).⁴¹⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἐπίτροπος⁴¹⁶ "נאמן, מי שמקבל את האחריות על דבר מה".⁴¹⁷

⁴⁰⁸ זהו שם הערך; בעל הערוך לא הביא בפנים הערך את לשון המשנה.

⁴⁰⁹ **הירושלמי** מפרש: "והאסקריטין – חליטין דשוק" (נז ע"ד). "חליטין" הם פיסות בצק הנחלטות במים רותחים (סוקולוף, מילון אא"י, ערך חליטה בעמ' 202). **ערוך:** "תרג' כצפיחת בדבש, ואומ' כי בלע"ז שמם קרוסטולי" (ערך אסקריטין). תרגום אונקלוס ל"צפיחת בדבש" (שמות טז, לא): "אִסְקְרִיטִין בדבש" (וראה גם בערוך ערך צפחת). "קרוסטולי" – איטלקית קדומה crustuli, "חמיטה מבצק שתפח" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 267), השווה לטינית crustulum, "מאפה קטן מבצק" (לואיס-שורט, עמ' 485). גם **ריבמ"ץ** מפנה לתרגום אונקלוס (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' שנא), וכן **ר"ש**, אשר מוסיף: "עיסתו רכה מאד וכולם [= סופגנין, דובשנין ואסקריטין] מין לחם". הפירוש כנראה בעקבות פירוש **רש"י** למילתנו בבבלי: "שלישין עיסתן רכה מאד" (פסחים לו ע"א ד"ה והאסקריטין). **רמב"ם** רואה בו אחד ממיני הלחם: תדללה אלצנעה מן אול עג'נהא, באן יכלטהא בדהן או בעסל או באתאבל ותשבך באנואע מן אלשבך, פסמית בחסב מא יכלטהא ובחסב צנעאָה טבכהא איצא "שמתחילת לישתן מערבין בהן שמן או דבש או תבלין ומתבשלין מיני בישול שונים, ונקראין לפי תערובתן וגם לפי אופן בישולם" (קאפח, א, עמ' שעה). אף הוא מפנה לתרגום אונקלוס (שם). **המיוחס לרב נתן** מתרגם "אלנארגיל, והם אלקטאיי" (קאפח, רב נתן, חלה, עמ' 9). אלנארגיל – לא מצאתי במילונים; אלקטאיי – ריבוי של قَطِيفَة "מאפה בצק ממולא בשקדים ואגוזים ומצופה בדבש" (בלאו, מילון, עמ' 557). ועוד נמצא בקטע גניזה של תשובות גאונים: "דובשנין ואסקריטין – כושכוג [=?] וכיוצא בהן, שהן מלאין דבש או שזר או קנד [=סוכר בפרסית], ואוגזין [=] ושקוד" (גינצבורג, גאוניקה, ב, עמ' 339; תוספות עה"ש, עמ' 50-51).

⁴¹⁰ פִּישַׁר אצל בוקסטורף, הערה 229 בעמ' 96; לוי, א, עמ' 132; קראוס, עמ' 97; דלמן, עמ' 31.

⁴¹¹ לידל-סקוט, עמ' 699; כרך המילואים, עמ' 134. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "אִשְׁפָּר" (ש"ב ו, יט); ראה לוסט, עמ' 182.

⁴¹² קוהוט, א, עמ' 198; גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 51.

⁴¹³ יסטרוב, עמ' 96.

⁴¹⁴ בין 11 המופעים לא נכללו שני המופעים בכתובות ט, ו; עליהם ראה להלן.

⁴¹⁵ "פטירא פידאיה" – "אבי ילדים", כנראה ביוונית מאוחרת, השווה יוונית קלאסית πατήρ παιδῶν. לשימוש המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 56-59.

בכתובות ט, ו (ובדפוסים גם ט, ד) נקריט צורות נקבה: "נעשית אפטרופא... ולא נעשית אפטרופא" (דפוס וילנא). אבל בכתבי יד בסיומת -יא: אצל פא אֶפִּיטְרוֹפִּיא, אצל ל בשיבוש: איפיטופיה, וכן גרסת הסופר של ק במופע השני: אֶפִּיטְרוֹפִּיא (אבל המופע הראשון: אֶפִּיטְרוֹפִּיא). נראה על כן שהצורה הנקבית המקורית של אפיטרופוס היתה "אפיטרופיא". אין מדובר בשאילה ישירה מיוונית, שבה ἐπίτροπος היא גם הצורה הנקבית.⁴¹⁸ מסתבר אם כן ש"אפיטרופיא" נבנתה בתוך העברית או הארמית. ייתכן שהדוברים יצרו משום ש"אפיטרופא" המתבקשת היתה כבר תפוסה עבור צורת הזכר בארמית שדוברה בזמנם ובסביבתם (ראה להלן הצורות בארמית נוצרית, סורית).

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: אפיטרופוס (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 53), א"ג: אפיטרופוס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 69), א"נ: אפִּיטְרוֹפִּיא (שולטהס, עמ' 16), סורית: ܐܦܝܬܪܐܦܐ , ܐܦܝܬܪܐܦܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 86), א"ב: אֶפִּיטְרוֹפִּיא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 155).

אפתיקי

תיעוד: גיטין ד, ד.

גרסאות: ק: אֶפִּיטְיָקִי • פא: אפתיקי • ל: אפתיקי • ט: אֶפִּיטְיָקִי • אד: אפתיקי, בפירוש: אפתיקי • ד"ד: אפתיקי • בבל-ע: אֶפִּיטְיָקִי (מ ע"ב) • ערוך: אפתיקי, ס"א הפתק. — בתוספת כ"י וינה הנוסח תמיד בה"א: "הפתיקי", "הפ(ו)ת(ו)קאות" (סה"כ 11x); בירושלמי כ"י לידן באל"ף (7x); בכתבי יד של הבבלי לעתים אל"ף, לעתים ה"א, אף באותה פיסקה.⁴¹⁹

פירוש מסורתי: משכון, שיעבוד נכס כערובה לחיוב.⁴²⁰

⁴¹⁶ בוקסטורף, עמ' 100; לוי, א, עמ' 141; קוהוט, א, עמ' 212; קראוס, עמ' 103-104; יסטרוב, עמ' 102; דלמן, עמ' 33.

⁴¹⁷ לידל-סקוט, עמ' 669. המילה מתועדת בתרגום השבעים (בספרים החיצוניים) ובברית החדשה; ראה לוסט, עמ' 177; באואר-דנקר, עמ' 385.

⁴¹⁸ שמות עצם ותארים המורכבים מתחיליות (כגון ἄδικος "בלתי צודק", εὐξενος "מכניס אורחים") צורת הנקבה שלהם זהה לצורת הזכר. למילה ἐπίτροπος יש על כן משמעות של "נאמן" ושל "נאמנת" גם יחד. ראה למשל סמית', דקדוק, פיסקה 288. במילונים ניכרות מילים אלו בציון -ov בלבד לאחר שם הערך, במקום -ov, -η. בשמות מסתיימי -ος אחרים. הצורות הנקביות ἐπιτροπή-η ו-ἐπιτροπία-α הם שמות עצם מופשטים ("נאמנות"); ל-ἐπιτροπή-η ראה לידל-סקוט, שם; ל-ἐπιτροπία-α ראה כרך המילואים, עמ' 130.

⁴¹⁹ כגון: "עשה עבדו הפתיקי ומכרו, בעל חוב גובה ממנו. שורו אפתיקי ומכרו – אין בעל חוב גובה ממנו" (בבא קמא, לג ע"ב, כ"י המבורג 165).

⁴²⁰ **רש"י:** "אם לא אפרע לך חובך ממקום אחר הרי זה לפניך לגבותה" (מ ע"ב, ד"ה אפתיקי). **ערוך:** "אפו תהא קאי, כלומר שהראה לו שדה ואמר לו לא יהא לך פירעון אלא מזה" (ערך אפתק²). פירוש אטימולוגי זה נזכר גם אצל רש"י, במקום אחר: "אפה תהא קאי, כלומר מזה יהא לך פרעון" (ב"ק יא ע"ב, ד"ה אפתיקי). **רמב"ם:** לפט'ה מרכבה: 'פה תקנה', יעניי אנה קאל לצאחב דינה אנך לא תתקצי מאלך אבדא אלא מן ה'א וחדה, ולא שי פי ג'מיע מא אמלכא אלא פי ה'א, פאן מאת או תלך יתלף מאלה מלה מורכבת: 'פה תקנה', כלומר שהוא אמר לבעל חובו לא תפרע חובך לעולם אלא מזה בלבד ואין לך כלום בכל קנייני אלא בזה, שאם מת או אבד אבד חובו (קאפח, ג, עמ' ריז). **המיוחס לרב נתן:** "מועמדת לשיעבודו" (קאפח, רב נתן, גיטין, עמ' 4). על שימושי המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 55-56.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ὑποθήκη⁴²¹, "התחייבות, שיעבוד, משכון".⁴²²

תיעוד בשפות שמיט נוספות: א"ג: אפתיקי (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 69).

אפיפודין

תיעוד: (1) כלים טז, א; (2) כלים כד, ז.

גרסאות: ק: (1) נַאֲפֻּדִין⁴²³ (2) הַאֲפִיפֻדִין • פא: (1) הַאֲפִיפֻדִין (2) הַאֲפִיפֻדִין • ל: (1) ואפיפודין (2) האפיפודין • ס: (1) הַאֲפִיפֻדִין (2) הַאֲפִיפֻדִין • רק: (1) והאפיפודין (2) האפיפודין • פ: (1) הַאֲפִיפֻדִין (2) הַאֲפִיפֻדִין • ת ירושלים: (1) הַאֲפִיפֻדִין (2) הַאֲפִיפֻדִין • ד"ר: (1) והאפיפודין (2) האפיפודין [ין⁴²⁴ • פיה"ג: (1) והאפיפודין (2) האפיפודין • ערוך: (1) אפיפודין (2) האפיפודין. — בירושלמי כ"י לידן: אפיפודין (חגיגה עז ע"ג). בבראשית רבה, כ"י וטיקן 30: ואפיפודין; כ"י וטיקן 60: אפיפודין.⁴²⁵

פירוש מסורתי: "פי אפיפודין דפ"י בכלי [=כלים טז, א]: עושין שתי יתדות של ברזל, כל אחד מרובע והעור בינתים, וכופלין אותו, וכשרוצין לישב עליו פושטין אותו. ויש מפרשין זה כסא שמניחין עליו הספרים, והוא עגול של עץ, ומתכפל ונסגר ומתפשט ונפתח. ויש שעושין ממנו שלחן. ועוד יש כורסא קטן, כשיושבין מלכים בקתידרא מניחין אותו כורסי קטן תחת רגליהן, ושמו במקרא הדום רגל, כדכתיב 'והארץ הדום רגלי' [ישעיה סו, א], וכן יש לפני תיבת ספר תורה. וזה שם נופל באידך פרקין [כלומר בכלים כד, ז]: שלש פנקסאות הן האפיפודין וכ"י (ערוך, ערך אפיפודין).

אטימולוגיה: הגרסאות מציגות גירסה בדל"ת (אפיפודין) ובריי"ש (אפיפודין). קיימת תמימות דעים שאת הגרסה בדל"ת יש לגזור מיוונית ὑποπόδιον⁴²⁶, "הדום".⁴²⁷ ההקשר בכלים כד, ז ("שלש פנקסיות הן: האפיפודין טמאה מדרס..."), אשר אינו מתיישב היטב עם הפירוש "הדום", הביא חלק מהמלומדים לראות בתיבה זו ערך מילוני בפני עצמו: זקש אימץ לגבי הקשר זה את הגרסה בריי"ש (אפיפודין), וגזר מלטינית papyri, "פפירוס לכתובה"; גם לוי גרס כאן אפיפודין וגזר משורש אפ"ר.⁴²⁸ קראוס, יסטרוב ודלמן ראו בריי"ש שיבוש של דל"ת, ולאור דברי הערוך נראה שכך הוא. **תיעוד בשפות שמיט נוספות:** ארמית התרגומים: אפופדין (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 54-55).

⁴²¹ בוקסטורף, עמ' 110; לוי, א, עמ' 139 (לצד ὑποθήκη); קוהוט, א, עמ' 248; קראוס, עמ' 102 (ערך אפתיקי), יסטרוב, עמ' 101; דלמן, עמ' 36. הזיהוי מופיע כבר אצל בעל צמח דוד: hypothecatio (יד ע"א).

⁴²² לידל-סקוט, עמ' 1882.

⁴²³ כך, פ"א בחיריק ובחולם. ניתן לשער שמדובר בשני מנקדים, אחד שמסורתו תואמת את הכתיב (אפ-), ואחר שמסורתו מנוקדת לכתוב (אפ-); נראה שהמנקד השני ביקש למחוק את החולם הראשון.

⁴²⁴ האות השלישית מהסוף אינה ניתנת לקריאה, במקום אות נראה כאילו הוצב במקום זה מקף עילי.

⁴²⁵ פסקאות יז, ו (מהד' תאודור-אלבק, עמ' 157), א, טו (שם, עמ' 13) בהתאמה. הגרסה "אפיפודין" שבכ"י וטיקן 30 שייכת לחלק שנכתב בידי "סופר 2", וחלק זה נופל באיכות לשונו מיתר כתב היד; ראה סוקולוף, העברית של בראשית רבה. בגרסה המובאת מתוך כ"י וטיקן 60 יש לציין שהו"י תוקנה מו"י.

⁴²⁶ בוקסטורף, עמ' 105; לוי, א, עמ' 138; קוהוט, א, עמ' 226; קראוס, עמ' 39; יסטרוב, עמ' 101; דלמן, עמ' 35.

⁴²⁷ לידל-סקוט, עמ' 1892. במשמעות זו המילה מופיעה בתרגום השבעים ובברית החדשה; ראה לוטס, עמ' 494; האץ-רדפאט, עמ' 1416; באואר-דנקר, עמ' 1040. עוד על משמעות מילה זו בספרות הקלאסית ראה שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 80.

⁴²⁸ זקש, תוספות, א, עמ' 165 (ואת דעתו אימץ אלבק בפירושו למשנה, סדר טהרות, עמ' 99); לוי, א, עמ' 142.

אפיפירות

תיעוד: כלים יז, ג.

גרסאות: ק: פִּיפִי־אֲרוֹת • פֶּא: פִּיפִי־אֲרוֹת • ל: אפיפירות • ט: פיפארות⁴²⁹ • ר: אפיפירות • פ: פיפִי־רוֹת • ת ירושלים: אֶפּוֹפִי־רוֹת • ד: אפיפירות • פיה"ג: פפירות • ערוך: פיפירות • ר"ש: פיפירות.

פירוש מסורתי: סל קלוע מקנים; בגד מקנים; רשת מקנים לגידול גפנים.⁴³⁰

אטימולוגיה: המילונים שנבדקו, למעט ערוך השלם של קוהוט, מעמידים את תיבתנו בערך מילונאי אחד עם "אפיפירות" שבכלאים, נושא הערך הבא.⁴³¹ זאת אף על פי שהמשמעות בשני המקומות שונה (בעל הערוך העמיד שני ערכים נפרדים!), וגם הגירסאות שונות בחלק מכתבי היד: שם עם אל"ף תחילית וכאן בלעדיה (כך ק, פא, פט, פיה"ג).⁴³² הצעותיהם האטימולוגיות יידונו בערך הבא. לפי הערוך השלם של קוהוט, שבו שתי הצעות אטימולוגיות שונות לשני הערכים, נגזרת המילה מיוונית *πάπυρος*; בכך הוא מצטרף לדעת הרוב באשר לאטימולוגיה שתידון בערך הבא.

אפיפירות

תיעוד: (1) כלאים ו, ג; (2) כלאים ז, ג.

גרסאות: ק: (1) אֶפִּיפִי־רוֹת (2) אֶפִּיפִי־רוֹת • פא: (1) אֶפִּיפִי־רוֹת (2) אֶפִּיפִי־רוֹת • ל: (1) אֶפִּיפִי־רוֹת (2) אפיפירות • ט: (1) אֶפִּיפִי־רוֹת (2) אֶפִּיפִי־רוֹת • אד: (1) אֶפִּיפִי־רוֹת (2) אֶפִּיפִי־רוֹת • קט"ג: (1) אֶפִּיפִי־רוֹת (בירנבאום, עמ' 169) • קט"ג נ"ב: (2) לִירוֹת⁴³³ • ד"ר: (1) אפיפירות (2) אפיפדות (!) • ערוך: (1) אפיפירות.

פירוש מסורתי: רשת עשויה מקנים (שעליה מתפשטות הגפנים).⁴³⁴

⁴²⁹ התיבה אינה מנוקדת.

⁴³⁰ פיה"ג: "מכלי [לדעת אפשטיין צ"ל: כלי] נעשית מכלי פפיר, קופה גדולה שהיא עשויה כמעשה שבכה ומצודה, שאינה מקבלת תבואה אלא כגון תפוחים ואגסים ורימונים" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 49). **ערוך:** "עשב שהוא בלשון ערבי פפיר, והוא כמו מלבא, ועושין ממנו קליפין, והיו לובשין אותן בני חצר מות. וי"א פפירות פיפירות, מין אילנות כמו אפיפירות בכלאים [פרק ו, משנה ג]" (ערך פפיר), וכאן הוא מביא בשם פירוש אחר את פירוש הגאונים הנזכר לעיל. "מלבא" – השווה לטינית *malva*, חֲלָמִית (סוג צמח); ראה ערוך, ערך הרני; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 414-415. **ר"ש:** "הוא כלי פאפיר דתניא בתוספ' [ב"מ ה, טו] שהוא כלי של מין זמורות". **רמב"ם:** אלתערישאת אלתי תנסג מן אלקצב שבה שבאך לתמתד אליהא אגצאן אלכרמאת כמא בינא פי כלאים, ואסמה אלמשוור במצר אלמכעב "הסככות שאורגין מן הקנים כעין רשתות כדי שיתפשטו עליהן ענפי הכרמים כמו שבארנו בכלאים [ו, ג], ושמו הידוע במצרים אלמכעב" (קאפח, ו, עמ' קנה). מכעב – "שבכה, סיכוך" (בלאו, מילון, עמ' 600).

⁴³¹ בוקסטורף, עמ' 105 (אפיפירות), עמ' 886 (פפיר); לוי, א, עמ' 142 (אפיפירות); שם, ד, עמ' 42 (פיפירות); קוהוט, ו, עמ' 390; קראוס, עמ' 105; יסטרוב, עמ' 103-104; דלמן, עמ' 342.

⁴³² אולם ראוי לציין שאצל בוקסטורף, לוי ודלמן יש – בעקבות הערוך – גם ערך "פפיר" וגם ערך "אפיפירות" (כל מילון מביא בשניהם אותה אטימולוגיה).

⁴³³ קמץ מסופק. ייבין, עמ' 1071.

⁴³⁴ ראה בערך הקודם, פירוש הגאונים ופירוש רמב"ם. ועל כך יש להוסיף את ריבמ"ץ, המפרש "המדלה את הגפן על מקצת אפיפירות" כמי ש"עשה עצים הרבה שתי וערב ועל מקצם שם הגפן" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' קכב).

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מיוונית *πάπυρος*, "פפירוס, גומא" וכן "בד או חבל העשוי מצמח זה".⁴³⁵ בהצעה זו תמכו גם לוי ודלמן.⁴³⁶ קרובה לכך הצעתו של קראוס לגזור את המילה מן *παπυρέων*, מילה המתועדת במשמעות "מקום שבו צומחים קני גומא", והוא מייחס לה את המשמעות "סכך או כיפה מגומא".⁴³⁷ ואמנם מסתבר שמילתנו קרובה ליוונית *πάπυρος*, ויש לצרף לכאן גם את (א)פיפירות שבערך הקודם. הצעות אחרות שהועלו: פישר הציע לגזור מן *ἐπίφορος* "נושא" (כלומר, את הגפנים).⁴³⁸ קוהוט הציע מילה משוערת **ἐπιφύαδες*, לדבריו: "שוקעים, מתיישבים".⁴³⁹ יסטרוב הציע לגזור משורש דו עיצורי פ"ר.⁴⁴⁰

אפיקומן

תיעוד: פסחים י, ח.

גרסאות: ק: אֶפִּיקוֹמֶן⁴⁴¹ • פא: אֶפִּיקִימֶן • ל: אפיקמון • ט: אֶפִּיקִימֶן • אד: אֶפִּיקוֹמֶן • ת מועד: אפיקמון⁴⁴² • ד"ר: אפיקומן • בבלי-ע: אֶפִּיקוֹמֶן (קִיט ע"א) • ערוך: אפיקומן • מלא"ש: אפיקמון.⁴⁴³ — הנוסח "אפיקומון" גם במכילתא, כ"י אוקספורד 151; בירושלמי כ"י ליידי; בהלכות פסוקות, כ"י ששון.⁴⁴⁴ בכתבי יד של הבבלי אפיקומן, אפיקמון, אפיקומן.⁴⁴⁵ בתוספתא כ"י וינה כבדפוס הבבלי: אפיקומן.

למילה זו תיעוד נרחב גם במסורת העדות בשל הופעתה בברייתא של ארבעה בנים בהגדה של פסח. להלן ריכוז העדויות:

- מסורת חצי האי האיברי – בסידורים ובמחזורים ספרדיים מלפני הגירוש: אֶפִּיקוֹמֶן, אֶפִּיקוֹמֶן, אֶפִּיקוֹמֶן.⁴⁴⁶ בהגדות של פסח בלאדינו מוונציה, ליבורנו, פיזא וסלונקי (מאות י"ז-כ'): אפיקומין, אפיקומן, אפיקומן.⁴⁴⁷ פורטוגזים באמסטרדם: אֶפִּיקוֹמֶן.⁴⁴⁸ בלשון הדיבור של יהודי ונציה: *aficòmen*; בג'ודזמו של העת החדשה */a(f)ikomí(n)/* ודומיו.⁴⁴⁹

⁴³⁵ בוקסטורף, עמ' 105. לידל-סקוט, עמ' 1302. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "סוף, גמא"; ראה לוסט, עמ' 350; האץ-רדפאת', עמ' 1054.

⁴³⁶ לוי, א, עמ' 142; דלמן, עמ' 35.

⁴³⁷ במקור: *Zelt- oder Laubwerk aus Papyrus*, קראוס, עמ' 106; לידל-סקוט, שם; סופוקלס, עמ' 839. המילה מתועדת בתרגום עקילס לשמות ב, ג, ושם היא משמשת לתרגום המילה "סוף". נראה שהעדיף מילה זו על פני *πάπυρος* כדי להסביר את היו"ד שבין הפ"א לרי"ש.

⁴³⁸ פישר אצל בוקסטורף, שם, הערה 252a.

⁴³⁹ קוהוט, א, עמ' 227. הצעתו נגזרת מן הפועל *ἐπιφύω* שמשמעו "להצמיח" וכן "להידבק, להיצמד" – ולא כפירוש; ראה לידל-סקוט, עמ' 672.

⁴⁴⁰ יסטרוב, עמ' 103-104.

⁴⁴¹ כך, קו"ף מנוקדת חיריק וחולם.

⁴⁴² לא מנוקד.

⁴⁴³ "ראיתי שהגיה ה"ר יהוסף ז"ל אפיקמון" (ד"ה אפיקומין).

⁴⁴⁴ מכילתא, פסחא, יח (מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 73); ירושלמי פסחים לו ע"ד; להלכות פסוקות כ"י ששון ראה ייבין, עמ' 1071.

⁴⁴⁵ ראה ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 290.

⁴⁴⁶ דודי, זכר צדיק, עמ' נה. תנועת *men*- עולה גם מפיוט הרשב"ץ (נולד במיורקה, מאה י"ד); ראה בר-אשר, רשב"ץ, עמ' 58-59.

⁴⁴⁷ שורצולד, מילון ההגדות בלאדינו, עמ' 66-67. רק אלו מההגדות שנדפסו בסוף המאה הי"ט בווינה ובבודפשט מנוקדות "אפיקומן".

- מסורות צפון אפריקה – בתוניס /abeqomen/, /abeqoman/ ודומיהם.⁴⁵⁰ באלג'יר /afikumim/, /appikumin/, /afikumin/.⁴⁵¹ במרוקו /appikumin/, /appikoman/, /afi'omen/.⁴⁵²
 - מסורת אשכנז – במחזור ויטרי, כ"י ששון 535: אֶפִּיקוֹמָן.⁴⁵³ בהגדת פראג רפ"ז (1527): אֶפִּיקוֹמָן.⁴⁵⁴ אליהו בחור מנקד אֶפִּיקוֹמָן.⁴⁵⁵ בסידור ר' שבתי סופר (ראשית מאה י"ז): אֶפִּיקוֹמָן.⁴⁵⁶ הגדות אשכנזיות שבדקתי מראשית המאה הי"ח ואילך מנקדות רובן ככולן אֶפִּיקוֹמָן.⁴⁵⁷ למעט מספר הגדות שנדפסו בגרמניה, המשמרות את הניקוד -מָן, -מֶן.⁴⁵⁸
 - מסורת תימן – המסורת המשתקפת בתכלאלים היא "אֶפִּיקוֹמָן", בדומה לגרסת ת מועד "אפיקימון". יוצאת מכלל זה גרסת ע" (אֶפִּיקוֹמָן) המשקפת את גרסת הרמב"ם.
מעיון בעדויות עולה שניתן לחלק את גרסאות המילה לשני טיפוסים מרכזיים, טיפוס /afikimon/ וטיפוס /afikomin/. הסבר למצב זה מביא ברויאר: על סמך הנחתו, שהמילה נשאלה מיוונית ἐπίκουρον, הוא משער שהצורה העברית המקורית היתה *אפיקוֹמון, ומצורת יסוד זו נוצרו לדעתו שני הטיפוסים "אפיקימון" ו"אפיקומן" כדיסמילציה בכיוונים שונים.⁴⁶⁰
שמה ניתן להציע הסבר שונה במקצת, ולפיו ההבדל בין הטיפוסים הוא כרונולוגי. מסורת העת העתיקה (ארץ ישראל ובבל) מציגה את הטיפוס /afikimon/, בעוד מסורת ימי הביניים ואילך (ספרד, אשכנז, צפון אפריקה) מציגה את הטיפוס /afikomin/; מסורת תימן יוצאת דופן בכך שהיא מקיימת את הטיפוס הקדום, הארץ-ישראלי-בבלי.⁴⁶¹ באשר למועד שבו הוחלף הטיפוס הקדום
-
- ⁴⁴⁸ סדר המועדים כמנהג ק"ק ספרדים, אמסטרדם תרכ"ה, עמ' קעח. ובדומה להם הפורטוגזים בלונדון, שהוגים [afikomin]; ראה גאגין, כתר שם-טוב, ג, עמ' 172. היהודים הפורטוגזים שבקהילות אמסטרדם ולונדון, צאצאי האנוסים, רכשו את מסורתם מצאצאי מגורשי ספרד.
- ⁴⁴⁹ פורטיס, לשון היהודים בוונציה, עמ' 116-117; בוניס, לקסיקון, עמ' 104.
- ⁴⁵⁰ הנשקה, לשון עברי, עמ' 183.
- ⁴⁵¹ בר-אשר, צפון אפריקה, עמ' 294.
- ⁴⁵² בהט, המרכיב העברי, עמ' 118. בפי יהודי מרוקו קיימת גם ההגייה "אפיקומר" [appi kumir]; מביאה בר-אשר, צפון אפריקה, עמ' 186, הערה 183. אכן נראית דעתו שמדובר בשיבוש, אבל יש לציין שצורה דומה, אֶפִּיקוֹמָר, אנו מוצאים בקטע גניזה של הגדה בניקוד בבלי, T-S A.S. 62.10-11. הצורה נזכרת אצל ייבין, עמ' 1071, ואף הוא רואה בה טעות סופר. לאור עדות כפולה זו יש מקום לחשד שהצורה אינה טעות סופר גרידא (אם כי היא בוודאי שיבוש).
- ⁴⁵³ אלדר, מחזור ויטרי, עמ' 213. משערים שכתב היד מאמצע המאה הי"ב.
- ⁴⁵⁴ וכן פראג ש"ן: "אֶפִּיקוֹמָן", לובלין ש"ע: "אֶפִּיקוֹמָן".
- ⁴⁵⁵ ספר התשבי, בערכו.
- ⁴⁵⁶ סך, סידור רש"ס, א, הגדה של פסח, עמ' יב. על חשיבותו של סידור רש"ס למחקר מסורת ההגייה האשכנזית ראה כהן, דקדוקי לשון התפילה, עמ' 258-259. בסוף הערה ארוכה רש"ס מעיר "המ"ם נקודה בחיר"ק", ושמה יש בהערה זו להעיד על הגייה אחרת שהיתה מוכרת לו.
- ⁴⁵⁷ אמסטרדם תע"ב, פיורדא תק"כ, אמסטרדם תקל"ו, פראג תקמ"ד, לבוב תקס"ז, וארשא תר"כ, פראג תרל"ט ועוד.
- ⁴⁵⁸ אופנבך תק"ס, רעדלהיים תקפ"ב, פרנקפורט תרנ"א, ברלין תרע"ד.
- ⁴⁵⁹ ייבין, עמ' 1071, הערה 35.
- ⁴⁶⁰ ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 291. והשווה דודי, זכר צדיק, עמ' נה.
- ⁴⁶¹ השתמרותן של צורות לשון קדומות בפי בני תימן הוא דבר ידוע; ראה למשל מורג, העברית שבפי יהודי תימן, עמ' טו. וראוי לציין שלאור ריבוי הגרסאות במסורות שונות אין זה מפתיע שבספר הערוך, אשר נכתב בתקופת התפר שבין שני הטיפוסים, אנו מוצאים לגבי המילה הנדונה גרסאות מרובות בכתבי יד שונים. ראה הגרסאות הנזכרות אצל קוהוט, א, עמ' 232 ואצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 58.

/afikimon/ בטיפוס החדש /afikomin/: בספרות האמוראים (ירושלמי כ"י ליידין) והגאונים (הלכות פסוקות) משתקף הטיפוס הראשון, אבל אצל הפייטן חננאל בן אמנון (איטליה, מאה י"א) החרוזה כבר מעידה על הטיפוס השני,⁴⁶² ו"אפיקומן" גם בפירוש הר"ח למסכת פסחים (על פי כתב יד).⁴⁶³ מהמאה הי"ב ואילך העדויות משקפות את הטיפוס השני. בזהירות המתבקשת ניתן אם כן לקבוע את זמן המעבר בין הטיפוסים לסוף תקופת הגאונים ותחילת הראשונים. את הסיבה למעבר בין הטיפוסים יש אולי למצא באטימולוגיה העממית, שלפיה מקור המילה הוא "אֶפִּיקוּ מִיָּנִי" – "הוציאו מיני (מתיקה)". אטימולוגיה עממית זו נזכרת כבר בפירושו של רש"י למסכת פסחים,⁴⁶⁴ ומקוימת בפירושים למשנה ולהגדה בקהילות רבות.⁴⁶⁵ ייתכן שבעקבות הפירוש "תוקן" אף הנוסח.⁴⁶⁶ דא עקא, שכל עוד המקור האטימולוגי של המילה הנדונה אינו ברור (ראה להלן בסעיף אטימולוגיה), לא ניתן להגיע למסקנות החלטיות בנוגע להסברים על השתלשלות נוסח המילה. בתוך הטיפוס השני ניתן להבחין בין שני תת-טיפוסים: טיפוס בעל הסיומות /-min, -men/, וטיפוס בעל הסיומת /-man/. האופיינית לקהילות מזרח אירופה בעת החדשה.⁴⁶⁷ מהחומר עולה שהמעבר /afikoman/ < /afikomen/ מקורו בקהילות מזרח אירופה במאה הי"ז, וייתכן שיש לקשור אותו עם התעמעמות ההגייה של תנועת ההברה האחרונה.⁴⁶⁸

פירוש מסורתי: מאכל הנאכל בגמר הסעודה; מיני זמר; "כלום, שום מאכל".⁴⁶⁹

⁴⁶² מתוך קרובה לשבת הגדול: "נמנעין עוד מלהזמן / ומלטעום כלום באומן / משום אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" (חסידה, קרובה לשבת הגדול, עמ' יד).

⁴⁶³ מצגר, פירוש ר"ח, פסחים, עמ' רנה-רנו.

⁴⁶⁴ קיט ע"ב: "ולשון אפיקומן – הוציאו והביאו מיני מתיקה".

⁴⁶⁵ בין היתר ניתן לציין למחזור ויטרי, הלכות פסח, עב, ד"ה ואינו צריך; ספר יראים, צא, ד"ה אכילת מצה; ספר ראבי"ה, מסכת פסחים, תקכה, ד"ה ושוב אוכלין; ספר כלבו, נא, ד"ה חכם; סדר הגדה לאבודרהם, ד"ה חכם; פירוש ההגדה לאברבנאל, ד"ה אין מפטירין; תשב"י, ערך אפיקומן. בסידור רש"י הוטלו בתיבת אֶפִּיקוּמֵן שני מתגים, תחת הפ"א ותחת המ"ם; המנקד רומז כאן על חלוקת התיבה לשתי מילים, "אפיקו מן".

⁴⁶⁶ הגהת גוף התלמוד על פי פירושו של רש"י הוא דבר ידוע, והדברים עולים כבר מדברי רבינו תם בהקדמתו לספר הישר; ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 528.

⁴⁶⁷ ואין צורך לומר שעם הקמת מדינת ישראל התפשטה הגייה זו גם בקרב עדות המזרח. יצוין שגם בתוניס קיימת סיומת /-man/, ואף כאן היא מוחזקת כחדשה; ראה הנשקה, לשון עברי, שם.

⁴⁶⁸ ראה ריזייק, מסורת לשון חכמים באיטליה, עמ' 306. ושמו מקור השינוי באטימולוגיה העממית החלופית, הגוזרת את מילתנו מן הארמית "אפיקו מני" – "הוציאו כלים" (לאכילה); ראה ספר מהרי"ל, סדר ההגדה, סימן מ.

⁴⁶⁹ בספרות חז"ל הקלאסית (תוספתא, ירושלמי, בבלי) מובאים שלושה פירושים. האחד, המיוחס לר' יוחנן: "כגון קליות ואגוזים ותמרים" (בבלי קיט ע"ב; תוספתא י, יא), או קרוב לו: "מיני מתיקה" (ירושלמי, לו ע"ד). השני, המיוחס לשמואל: "ארדיאלי וגוזליא" (בבלי, שם; ירושלמי, שם), כלומר "טלאים (או: כמהין) וגוזלי יונים" (ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 164, 268; לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 33-34). השלישי, המיוחס לר' אינניי בר' סיסיי: "מיני זמר" (ירושלמי, שם). לכך נוסף פירוש רביעי, "מאי אפיקומן, אמר רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה" (בבלי, שם), "שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת" (ירושלמי, שם), אולם למעשה מדובר בהסבר לאיסור על הפטרת אפיקומן אחר הפסח, ולא בפירוש למילה. **בערוך:** "לשון כלומר צ"ל: "כלום", וכוונתו: אין מפטירין אחר הפסח כלום], אין עושין סילוק לאכילה ממני מגדים כמנהג כל הסעודות" (ערך אפיקומן; תוספות עה"ש, עמ' 58). **רמב"ם:** הי אלא תמאר אלזי יתמר בעד אלטעאם כאלחבוב אלמקליה ואלתין ואלזביב ואללזו ונחזהא "הם הפירות שמפטירין בהם אחרי האכילה כגון הזרעונים הקלויים והתאנים והצימוקים והשקדים וכיוצא בהן" (קאפח, ב, עמ' רד). **המיוחס לרב נתן:** "אסור לומר כלום אחרי אכילת הפסח" (קאפח, רב נתן, פסחים, עמ' 67).

אטימולוגיה: אליהו בחור גזר מיוונית ἐπίκωμος, לדבריו: "סעודה גדולה"; אבל ביוונית משמעה של מילה זו היא "אדם חוגג, הולל".⁴⁷⁰ בוקסטורף הצביע על הקושי באטימולוגיה של הבחור; הוא הציע את התואר ἐπίκωμον, "הוללני, חוגג".⁴⁷¹ הצעתו אומצה על ידי קראוס, לעף, יסטרוב וליברמן,⁴⁷² אם כי כל אחד מהם מייחס למילה משמעות שונה במקצת.⁴⁷³ בן יהודה הציע ἐπικώμιος, בלשוננו: "משתה של שמחה בימי חג".⁴⁷⁴ דלמן הציע ἐπικώμιον, צורת יחיד של ἐπικώμια "שירי הלל".⁴⁷⁵

המילה ἐπίκωμον והמילים הקשורות בה שנזכרו לעיל, כולן עניינן חגיגה והילולה, ואינן חופפות את המשמעות העיקרית "מאכל (הנאכל בגמר הסעודה)" באופן המוציא את ההצעה מכלל ספק. רק הצעתו של דלמן (ἐπικώμια, "שירי הלל") חופפת מבחינת המשמעות את פירושו של ר' אינייני בר' סייסי ("מיני זמר"). אולם פירוש זה של ר' אינייני הוא דעת יחיד, ועל כן גם הצעתו של דלמן אינה יוצאת מגדר הספק.

הצעות זיהוי נוספות שהועלו: לוי הציע מילה משוערת *ἐπίκομον, שאותה גזר מהפועל ἐπικομίζω "להביא", כלומר, מה שהובא בסיום הסעודה;⁴⁷⁶ פליישר דחה את הצעתו מן הטעם שמבחינה לשונית לא ניתן לגזור את ἐπίκομον מהפועל האמור.⁴⁷⁷ קוהוט הציע לגזור ממילה משוערת *ἐπιγεῦμα, לדבריו: "טעם הבא לאחר מכן";⁴⁷⁸ לחלופין הציע אטימולוגיה פרסית, שנדחתה על ידי גייגר.⁴⁷⁹

אפיקטוזין

תיעוד: שבת כב, ו.

גרסאות: ק: אַפִּיקְטָאפִּיזוֹן • פא: אַפִּיקְטָפִּיזוֹן • ל: אפיקטפִּיזוֹן • ט9: אַפִּיקְטָפִּיזוֹן • דק: אפיקטפִּיזוֹן • קט"ג: אַפִּיקְטָפִּיזוֹן, אפיקטוזין (בירנבאום, עמ' 140, 310) • קט"ג נ"ב: אַפִּיקְטָפִּיזוֹן (ייבין, עמ' 1071) • ת מועד: אַפִּיקְטָפִּיזוֹן • ד"ד: אפיקטוזין. • בבלי-ע: אַפִּיקְטָפִּיזוֹן, אַפִּיקְטָפִּיזוֹן (קמז ע"א) • ערוך:

⁴⁷⁰ ספר התשבי, ערך אפיקומן; לידל-סקוט, עמ' 642.

⁴⁷¹ בוקסטורף, עמ' 107; לידל-סקוט, שם.

⁴⁷² פליישר אצל לוי, א, עמ' 282; קראוס, עמ' 107; לעף, שם, ובמפתח, עמ' 662; יסטרוב, עמ' 104; ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 521.

⁴⁷³ קראוס מפרש במשמעות "קינוח, סעודה שנייה" (secunda mensa), ראה הסבר לפירושו זה במילון, עמ' 107; ובספרו א"ת, ג, עמ' 38, והערה 279 בעמ' 259. לעף מאמץ את פרשנות אביו: "תהלוכת חוגגים, מלווה במוזיקה"; ראה לעף, הגיל בספרות היהודית, עמ' 318; לעף אצל קראוס, שם. יסטרוב מפרש את המילה: comessatum ire "ללכת למשתה (הנערך לאחר הסעודה)"; ראה יסטרוב, שם. ליברמן מקשר את מילתנו עם הפועל ἐπικωμάζειν, "להתפרץ לבתים אחרים [בשעת משתה ושמחה], להכריח את האחרים להצטרף אליהם, ושם היו ממשיכים את החגיגה"; ראה ליברמן, שם. ביחס לפירוש זה יש לציין שלא ניתן לגזור את ἐπίκωμον מן הפועל ἐπικωμάσειν; שם העצם הנגזר מפועל זה הוא ἐπικωμασία.

⁴⁷⁴ בן יהודה, מילון הלשון העברית, עמ' 348, הערה 5; לידל-סקוט, עמ' 642.

⁴⁷⁵ דלמן, עמ' 35; לידל-סקוט, עמ' 642. הצעתו מכוונת אל הפירוש "מיני זמר" שבירושלמי.

⁴⁷⁶ לוי, א, עמ' 142; לידל-סקוט, עמ' 639.

⁴⁷⁷ פליישר אצל לוי, א, עמ' 282. הוא מאמץ את דעת בוקסטורף.

⁴⁷⁸ קוהוט, א, עמ' 232. המילה המשוערת היא הרכבה של ἐπί "אחרי" ו-γεῦμα "טעם", והשווה הפועל ἐπιγεύομαι, "לטעום", לידל-סקוט, עמ' 627.

⁴⁷⁹ קוהוט, שם; גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 58.

אפקטפיוזון, אפיקטפיוזון. — בתוספתא כ"י וינה: "אפ(י)קטיוזין", וכן בספרא כ"י וטיקן 31 (לא 66), ובכתבי יד של בבלי שבת ובבא קמא.

פירוש מסורתי: קיא, סם הקאה.⁴⁸⁰

אטימולוגיה: בריל וקוהוט הציעו לגזור מיוונית ἔκπτυσις "כיחה, יריקה".⁴⁸¹ קוהוט הציע גם ἀπόπτυσις, שם הפועל מן הפועל ἀποπτύω "לירוק החוצה".⁴⁸² לחלופין הציע אטימולוגיה פרסית שנחתה על ידי גייגר.⁴⁸³ קראוס הציע לראות כאן שאילה מהמילה המשוערת ἀπεκπύσις*, צירוף של ἀπό "החוצה מן" ו-ἐκπύσις הנ"ל.⁴⁸⁴ לאחר מכן הציע לגרוס אפיקטיוזין, ולגזור מלטינית pituitosa "מלא בליחה", הצעה שנחתה על ידי לעף.⁴⁸⁵ לבסוף נראה כי התייחס מלמזצוא אטימולוגיה משכנעת למילה.⁴⁸⁶ דלמן הציע לגזור מן ἀποκοτταβισμός, "קיא", ובדומה לו יסטרוב, המביא את הפועל הקשור בו, ἀποκοτταβίζειν "להקיא".⁴⁸⁷ ליברמן הציע ἐπὶ καταφυσῶν "[תחבולות] כדי לפלוט [את המזון]".⁴⁸⁸

אפקרסין, פרקסים

תיעוד: (1) כלים כט, א; (2) מקואות י, ד.

גרסאות: ק: (1) וְשֶׁלֶפְיִקְרִסִין⁴⁸⁹ (2) שֶׁבְּפִיקְרִסִין⁴⁹⁰ • פא: (1) אֶפְקֶרְסִים (2) שֶׁבְּפִקְרִסִין • ל: (1) פִּיקְרִיסִים (2) שֶׁבְּפִיקְרִיסִים • ט: (1) וְשֶׁלֶפְרִקְרִסִין (2) שֶׁבְּפִיקְרִסִין • רק: (1) פִּיקְרִסִין (2) שֶׁבְּפִקְרִסִין • פ: (1) וְשֶׁלֶפְרִקְרִסִין (2) שֶׁבְּפִקְרִסִין • אנט: (2) שֶׁבְּפִקְרִסִים • ת ירושלים: (1) אֶפְרִקְסִין (2) שֶׁבְּפִקְרִסִין •

⁴⁸⁰ בספר **הלכות גדולות**: "מאי אפקטיוזון? סרברג... שהוא אוכל וממלא כרסו ומקיא אותו" (לוי, אוצה"ג, שבת, חלק התשובות, עמ' 154). הוראתה של תיבת "סרברג" טרם נתבררה. ר"ח: "קיא" (מצגר, פירוש ר"ח, שבת, עמ' רצה). רש"י: "להקיא" (קמז ע"א, ד"ה אפיקטיוזין). **ערוך**: "בלשון מקרא הוא הקיא. ושמעתי שהוא ג' מלות: 'אפיק', 'טפי', 'זון' – הוציא עודף המזון. כי כן דרך האיסטומכא כשיעדיף עליה האוכל לא תקבלנו, ואז תתבלבל האיסטומכא ויקיא האד'. 'שורו עיבר ולא יגעיל' [איוב כא, י] – תרג': 'ולא יפקטיוז' (ערך אפקטפיוזון). בתרגום איוב נוסח הדפוסים הוא "יפקטין". **רמב"ם**: אלקי, והיא לפטה מרכבה מן אלפאט סריאניה אפיק טפי זון, שרחה אכרג אלטבי' מן אלכבד יעני אלטעאם ואכראגה מן אלמעדה הקיא, והיא מלה מורכבת ממלים ארמיות אפיק טפי זון, תרגומו הוציא את התבשיל מן הלחם, כלומר הקאת האוכל והוצאתו מן הבטן (קאפח, ב, עמ' פט). **המיוחס לרב נתן** מפרש "סמי הקאה" ומביא את האטימולוגיה הנ"ל (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 59). אף על פי שאין המילה מתפרשת בגמרת **הבבלי**, חד לפירושים הנזכרים נמצא כבר בדברי רבה בר בר חנה על האיסור לעשות אפקטיוזון בשבת: "לא שנו אלא בסם, אבל ביד מותר" (בבלי שבת קמז ע"ב).

⁴⁸¹ בריל, ביקורת, א, עמ' 113; קוהוט, א, עמ' 230; לידל-סקוט, עמ' 518.

⁴⁸² קוהוט, שם; לידל-סקוט, עמ' 214.

⁴⁸³ קוהוט, שם; גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 57.

⁴⁸⁴ קראוס, עמ' 108. לדעת לעף ההצעה מסופקת, כעולה מסימן השאלה שליד המילה במפתח אצל קראוס, עמ' 656.

⁴⁸⁵ קראוס, עמ' 600; לעף, שם. לואיס-שורט, עמ' 1381.

⁴⁸⁶ בספרו על עתיקות התלמוד לא הביא הצעה אטימולוגית כלל, באמרו כי "המילה ממוצא יווני כנראה, במשמעות בלתי ידועה" (א"ת, א, עמ' 260).

⁴⁸⁷ דלמן, עמ' 35; יסטרוב, עמ' 104 (העמיד את התיבה בסיומת -זין); לפירוש המילים היווניות ראה לידל-סקוט, עמ' 203.

⁴⁸⁸ ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 279.

⁴⁸⁹ היו"ד הראשונה נמחקה באמצעות קו.

⁴⁹⁰ השי"ן הוספה בין השיטין.

ד"ר: (1) אפרקעלין [!] (2) שבפרקסים • פיה"ג: (1) אפיקרסין, א' ד' אפוכרסין, וא' ד' אפיקרסית • ערוך: (1) אפיקרסין. — בירושלמי כ"י ליידין: אפיקרסין (ברכות ד ע"ג ועוד). בדפוס הבבלי, מסכת ברכות: אפרקסותו (3x),⁴⁹¹ אבל בחגיגה ומו"ק: אפיקרסותו, וזה סדר העיצורים גם במסכת נידה.⁴⁹²

פירוש מסורתי: "לבוש התחתון, והוא פתוח בכתפיו, וכשלו בשו קשרו, כדאמר באידך פרקין [מקואות י, ד]: הקשר של אפרקסותו שבכתף" (ערוך, ערך אפיקרסין).
אטימולוגיה: רוב המלומדים מסכימים שמקור במילה ביוונית *ἐπικάρσιον*,⁴⁹³ "בגד טווי בצורת שתי וערב".⁴⁹⁴ יסטרוב גזר משורש פק"ר עם תחילית סמ"ך.⁴⁹⁵
תיעוד בשפות שמיט נוספות: סורית: ܐܦܪܩܨܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 89).

אפרכס, ארפכס

תיעוד: (1) כלים יד, ח ("האפרכס של מתכות"); (2) כלים ל, ד ("הארפכס של זכוכית").
גרסאות: ק: (1) גרסת הסופר: וארפכס, לאחר תיקון וניקוד: וְאַרְפָּכָס (2) וְאַרְפָּקָס • פא: (1) וְהָאֲרָפָכָס (2) וְהָאֲרָפָכָס • ל: (1) וארפכס (2) והארפכס • טו: (1) וְהָאֲרָפָכָס (2) וְהָאֲרָפָכָס • רק: (2-1) והארפכס • פד: (1) וְהָאֲרָפָכָס, וְהָאֲרָפָקָס (2) וְהָאֲרָפָכָס • ת ירושלים: (1) וְהָאֲרָפָכָס (2) וְהָאֲרָפָכָס • ד"ר: (1) והארפכס (2) והארפכס [!] • פיה"ג: (1) והארפכס (2) והארפכס • ערוך: (1) ארפכס (2) והארפכס, ס"א ארפכס, ס"א ארפכס.

פירוש מסורתי: "דלי של ריחים שהוא מכניס הרבה ומוציא קימעה" (ערוך, ערך ארפכס).
אטימולוגיה: מנחם די לונזאנו הציע לגזור את "ארפכס" מיוונית *ἄρπαξ*, ואת הצעתו אימצו פישר, לוי, קוהוט, יסטרוב ודלמן.⁴⁹⁸ אמנם המילה מתועדת במשמעות "שודד, חוטף",⁴⁹⁹ אבל בהסתמך על שתי צורות קשורות — צורת ההקטנה *ἀρπάγιον* והצורה המורכבת *ὑδράρπαξ* — שיערו מלומדים אלו שלמילה היתה גם משמעות של כלי קיבול הפתוח בשני צדדיו.⁵⁰⁰ לוי ודלמן העמידו לצד הערך

⁴⁹¹ כג ע"ב, כד ע"ב. סדר העיצורים כך גם בכ"י אוקספורד 366. אבל בחגיגה כו ע"א ומו"ק כב ע"ב: אפיקרסותו.
⁴⁹² חגיגה כו ע"א, מו"ק כב ע"ב, נידה מח ע"ב (אפיקרסותו).
⁴⁹³ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 107, הערה 255 (אמנם בערך אפיקרסות ולא בערך אפיקרסין; ושם בטעות עם o במקום *ἐπικάρσιος, α*; קוהוט, א, עמ' 234; קראוס, עמ' 113; דלמן, עמ' 35.
⁴⁹⁴ באנגלית: transversely woven garment; עמ' 636 וכרך המילואים, עמ' 126.
⁴⁹⁵ יסטרוב, עמ' 107.
⁴⁹⁶ האותיות 'רפ' תוקנו מ-'פר'.
⁴⁹⁷ לאחר התיבה מופיע שינוי גרסה הפותח ב-א' ד' (=איתא דאמרין, "יש הגורסים"), אולם הגירסה עצמה לא השתמרה. אפשטיין השלים מדעתו "ארפכס"; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 79, הערה 21.
⁴⁹⁸ לונזאנו, ספר המעריך, עמ' 16; פישר אצל בוקסטורף, עמ' 123, הערה 284; לוי, א, עמ' 173; קוהוט, א, עמ' 301; יסטרוב, עמ' 125; דלמן, עמ' 43. הצעתו של לונזאנו התקבלה כבר על ידי מלומדי המאה ה-17 פיליפוס אקווינס ודוד כהן די לארא; ראה אקווינס, מעריך המערכות, עמ' לו; די לארה, עיר דוד, עמ' 22.
⁴⁹⁹ לידל-סקוט, עמ' 246. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "[בנימין זאב] יִטְכֶּף"; ראה לוסט, עמ' 63. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "שודד", ראה באואר-דנקר, עמ' 134.
⁵⁰⁰ המילה *ἀρπάγιον* משמעה "כלי קטן, בעל חור אחד או יותר בתחתיתו, ופתח בחלקו העליון, המשמש להעברת כמויות קטנות של נוזלים". כמו כן משמשת המילה בהוראת "שעון מים" (ואף הוא מיכל מים עם חור קטן בתחתיתו); ראה לידל-סקוט, עמ' 245, 958. המילה *ὑδράρπαξ* היא צירוף של *ὑδωρ* "מים", ו-*ἄρπαξ*, והיא בעלת

"אפרכס" גם ערך חלופי "אפרכס", ואותו גזרו מיוונית πρόχος "כלי ליציקת נוזלים, כד"; בהצעה זו תמך גם קראוס, שראה ב"אפרכס" את הגירסה המקורית.⁵⁰¹

אצטדין, אצטדיא

תיעוד: (1) ב"ק ד, ד ("שור האצטדין"); (2) ע"ז א, ז.
גרסאות: ק: (1) הַאֲצִטְדִין (2) אֲצִטְדִיָּה • פא: (1) האסטדין (2) ואיסטדיה • ל: (1) האצטדין (2) ואסטריא • פס: (1) האסטריין⁵⁰² (2) אֲצִטְדִיָּה • אר: (2) אֲצִטְדִיָּה • רק: (1) האצטדין • ת ירושלים: (1) הַאֲצִטְדִין (2) נְאִיצְטְדִיָּה • ד"ר: (1) האסטדין (2) ואצטריא • בבלי-ע: (1) הַאֲצִטְדִין (לט ע"א) (2) איצטדיא, אֲצִטְדִיָּה (טז ע"א) • ערוך: (1) האסטדין, אצטדינין (2) אסטדיא.
פירוש מסורתי: "בית השחוקות נקרא אסטדיא" (ערוך, ערך אסטדיה).
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן מסכימים שמקור המילה ביוונית στάδιον (לטינית stadium),⁵⁰³ "זירת מרוצים".⁵⁰⁴ יסטרוב גזר את המילה משורש צד"י על משקל אתפעל.⁵⁰⁵
תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: איסטדין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 51), א"נ: אֲצִטְדִיָּה (שולטהס, עמ' 15), סורית: אֲצִטְדִיָּה, אֲצִטְדִיָּה, אֲצִטְדִיָּה (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 68).

אצטלית, אצטליתי, אצטליתו

תיעוד: (1) יומא ז, א; (2-3) גיטין ז, ה.
גרסאות: ק: (1) בְּאֲצִטְלִית (2) אֲצִטְלִיתִי (3) אֲצִטְלִיתו • פא: (1) בְּאֲצִטְלִית (2) איסטליתי (3) אצטליתו • ל: (1) באסטלית (2) אצטליתי (3) אצטליתו • פס: (1) בְּאֲצִטְלִית (2) אֲצִטְלִיתִי (3) אֲצִטְלִיתו • אר: (1) באצטלית (2) אצטלתי (3) אצטליתו • ת מועד: (1) בְּאֲצִטְלִית • ד"ר: (1) באצטלית (2) אצטלתי (3) אצטליתו • בבלי-ע: (1) בְּאֲצִטְלִית (סח ע"ב) (2) אֲצִטְלִיתִי (עד ע"א) (3) אֲצִטְלִיתו (שם) • ערוך: (1) באסטלית (2) אצטלתי (3) אצטליתו. — הלכות פסוקות כ"י ששון: אצטלית.
פירוש מסורתי: "תרג' ירו' שמלה, ויקח שם ויפת את השמלה [בראשית ט, כג, ותרגומו: ונסב שם ויפת ית אסטלא]" (ערוך, ערך אצטלית).
אטימולוגיה: רוב המלומדים מסכימים שמקור המילה ביוונית στολή (לטינית stola),⁵⁰⁶ "חלוק, גלימה".⁵⁰⁷ יסטרוב גזר משורש טל"ל.⁵⁰⁸

משמעות זהה; ראה לידל-סקוט, עמ' 1844. יסטרוב ודלמן מציינים מילים אלו במילונים. וראה שובל-דודאי, עשה אזנך כאפרכסת.

⁵⁰¹ לוי, א, עמ' 151; דלמן, עמ' 36; לידל-סקוט, עמ' 1541; קראוס, עמ' 116. גם דעתו של קוהוט היתה שאם הנוסח הוא אפרכס, יש לאמץ אטימולוגיה זו; ראה קוהוט, שם. לעף ראה בזיהוי זה "זיהוי בלתי סביר" (במפתח לקראוס, עמ' 674).

⁵⁰² התיבה אינה מנוקדת.

⁵⁰³ בוקסטורף, עמ' 88; לוי, א, עמ' 118; קוהוט, א, עמ' 166; קראוס, עמ' 119; דלמן, עמ' 28, 37.

⁵⁰⁴ לידל-סקוט, עמ' 1631; לואיס-שורט, עמ' 1750. המילה מתועדת במשמעות זו גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 940.

⁵⁰⁵ יסטרוב, עמ' 59.

⁵⁰⁶ בוקסטורף, עמ' 89; לוי, א, עמ' 119; קוהוט, א, עמ' 169; קראוס, עמ' 120; דלמן, עמ' 37.

⁵⁰⁷ לידל-סקוט, עמ' 1648; לואיס-שורט, עמ' 1763. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום המילים ההעבריות אדרת, אפוד, בגד, חליפה, כותונת, לבוש, מעיל, שמלה ועוד; ראה לוסט, עמ' 440; האץ'-רדפאט', עמ' 1291. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 946.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: אסטלא, איצטלא, אסטולא, אסטלי (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 45), א"נ: *astēla* (שולטהס, עמ' 15), סורית: *astēla*, *astēla* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 69, 91), א"ב: איצטלא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 125), מנדאית: עצטלא (דראואר-מצוד, עמ' 356).

אקון

תיעוד: (1) כלים יב, ב; (2) כלים כג, ה.

גרסאות: ק: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • פא: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • ל: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • פס: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • רק: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • פד: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • ת ירושלים: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • ד"ר: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן* • פיה"ג: (1) *אֶקוֹן* (2) *אֶקוֹן*, אי' די העקון • ערוך: *אֶקוֹן*, "ויש ששונין של עיקון".

פירוש מסורתי: "כלי שצדים בו דגים והרטוב ממינו, ואמר שדומה לכלוב" (ערוך, ערך אקון).
אטימולוגיה: בוקסטורף ולוי אינם מציינים אטימולוגיה. פרנקל הציע לקשור עם שורש עג"ן או עם שורש עק"ל.⁵⁰⁹ קוהוט גזר מפרסית, אך הצעתו נדחתה על ידי בכר; הוא גם הציע לגזור מיוונית *ἄρκος* "חוד, ווי".⁵¹⁰ קראוס ודלמן גזרו מיוונית *ἄρκις*, "ווי".⁵¹¹ יסטרוב גזר מעברית "קנה".⁵¹²
תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: *astēla*, *astēla* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 20).

ארוס, אירוס

תיעוד: (1) כלאים ה, ח; (2) אהלות ח, א.

גרסאות: ק: (1) *אֵירוֹס* (2) *אֵירוֹס*⁵¹³ • פא: (1) *אֵירוֹס* (2) *אֵירוֹס* • ל: (1) *אֵירוֹס* (2) *אֵירוֹס* • פס: (1) *אֵירוֹס* (2) *אֵירוֹס*⁵¹⁴ • אד: (1) *אֵירוֹס*, רק: (2) *אֵירוֹס* • פד: (2) *אֵירוֹס* • ת ירושלים: (2) *אֵירוֹס* • ד"ר: (1) *אֵירוֹס* (2) *אֵירוֹס* • ירושלמי: (1) *אֵירוֹס* (ל ע"א) • פיה"ג: (2) *אֵירוֹס* • ערוך: (2-1) *אֵירוֹס*.

פירוש מסורתי: "פי' ארוס סיסמבריו", והם מיני מרקחת שמימין בתבשיל. וי"א הוא עשב וכשמזריע מקיש הזרע כמין זוג" (ערוך, ערך ארוס).⁵¹⁶

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *ἵρις* (לטינית *iris*),⁵¹⁷ צמח האירוס.⁵¹⁸ הגירסאות משקפות תנועת o/u בהברה השנייה, בניגוד לצורת המילה בשפות הקלאסיות. עובדה

⁵⁰⁸ יסטרוב, עמ' 90.

⁵⁰⁹ פרנקל, עמ' 229-230.

⁵¹⁰ קוהוט, א, עמ' 257; באכר, ביקורת ערוך השלם, עמ' 504; לידל-סקוט, עמ' 1197.

⁵¹¹ קראוס, עמ' 122; דלמן, עמ' 38; לידל-סקוט, עמ' 1196.

⁵¹² יסטרוב, עמ' 112; הוא מפרש "אקון" – סל עשוי קנים.

⁵¹³ וי"ו החיבור נוספה מעל השורה.

⁵¹⁴ האל"ף נוקדת פתח, ותחתיו חיריק. ואין נראה שמדובר בקמץ, שכן אצל מנקד זה קווי הקמץ מחוברים.

⁵¹⁵ התיבה אינה מנוקדת.

⁵¹⁶ "סיסימבריו" – לדעת לעף שיבוש של *سوسن بري* "שושן השדה"; לעף, צמחי היהודים, ב, עמ' 3, והשווה אלסיסנבר בפירוש הרמב"ם (קאפת, א, עמ' רג). לדעת קוהוט מלטינית *sisymbrium*, תד"ה, צמח ממשפחת המצליבים. וראה עוד הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 31-35.

זו, וכן חוסר התאמה לגבי אחד ממאפייניו של הצמח, הביאה את ספיר לטעון כי מדובר בזיהוי שגוי.⁵¹⁹ טיעונו של ספיר נדחו על ידי עמר במאמר תגובה משנת תשס"ו.⁵²⁰ באשר לטיעון הלשוני, עמר מביא את הצורה "איריוס" מתוך חיבורו של אסף הרופא, והוא מניח שהתקיים כאן המעתק: איריס < איריוס < אירוס או מעתק דומה לו.⁵²¹

הסברו זה של עמר נראה מכוון לאמת, אלא שניתן לדייק יותר בתיאור התהליך הלשוני. המילה היוונית ἰρις נשאלה אמנם ללטינית בצורה iris, אולם היא מתועדת בשפה זו גם בצורות ireos, ireus, irius.⁵²² צורות אלו מוסברות כתוצאה של אימוץ צורת הגנטיב עבור הנומינטיב,⁵²³ כלומר מדובר במעתק שאיננו עברי אלא לטיני, ואיננו פונטי אלא מורפולוגי. אם מניחים שצורות אלו הילכו כבר בתקופת חז"ל,⁵²⁴ אין כל קושי להסביר את השלב השני בהשתלשלות המילה, קרי: ireus < irus או ireos < iros, כתהליך פונטי פנים-עברי של שימוט תנועה בהברה פתוחה בלתי מוטעמת.

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: ארסא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 68), א"ג: אירס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 54), סורית: אירסא, אירסא, אירסא (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 103), ערבית: إِيرِس (דוזי, א, עמ' 46).

בולמוס

תיעוד: יומא ח, ו.

גרסאות: ק: בולמוס • פא: בולמוס • ל: בולמוס • ט: בולמוס • אד: בולמוס • ת מועד: בולן [ס • ד: בולמו • בבלי-ע: בולמוס (פג ע"א) • ערוך: בולמוס. **פירוש מסורתי:** רעב חזק המביא לעילפון.⁵²⁵

⁵¹⁷ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 121, הערה 282; לוי, א, עמ' 71; קוהוט, א, עמ' 297; קראוס, עמ' 42; יסטרוב, עמ' 60; דלמן, עמ' 42. וכן לעף בדיונו בצמח, צמחי היהודים, ב, עמ' 1-4.

⁵¹⁸ לידל-סקוט, עמ' 836; לואיס-שורט, עמ' 1000. בתרגום השבעים המילה מתרגמת את העברית "קצה" (שמות ל, כד), צמח בושם ששימש להכנת שמן המשחה.

⁵¹⁹ ספיר, איריס או אירוס. ספיר טוען שקיים חוסר התאמה בין צמח ה-iris, שעליו צרים (עד חמישה ס"מ) ובין ההקשר ההלכתי במשנת אהלות ח, א, שלפיה מדובר בצמח בעל עלים רחבים יותר מטפח (8-10 ס"מ).

⁵²⁰ עמר, האירוס Iris-כ. בנוסף לדחיית טענותיו של ספיר מביא עמר נימוקים נוספים המבססים את הזיהוי המקובל.

⁵²¹ בהערה 6 (עמ' 222) הוא מעלה שתי אפשרויות נוספות: (א) איריס < אירוס < איריוס, (ב) איריוס < אירוס / איריס.

⁵²² תל"ל בערכו, כרך ז, חלק ב, עמ' 379, שורות 30-35. והן ללא ספק הצורות שעומדות ביסוד "איריוס" שאצל אסף, ו"איראוש" במקור נוסף שמביא עמר, הוא תרגומו העברי של סלדינו די אסכולי משנת 1430.

⁵²³ תל"ל, שם: formae gen. adhibitae pro nom. אף על פי שאין תיעוד לנומינטיב יווני *ἰρεος, ניתן להניח שצורה מקבילה לזו הלטינית התקיימה גם בשפה זו.

⁵²⁴ האסמכתאות המובאות אצל תל"ל הם מימי הביניים המוקדמים.

⁵²⁵ **ר"ח:** "בלשון יון ג'רונו של שור", כלומר זה החולה אולי אוכל הרבה כלחוד השור, מאכילין אותו אפילו דבר טמא עד שיאורו עיניו" (מצגר, פירוש ר"ח, יומא, עמ' קכו). "ג'רונו של שור" היא אטימולוגיה עממית על פי צירוף המילים היווני βούς "שור" ו-λαίμος "גרון, ושט". **הערוך** חוזר על פירוש ר"ח, ומוסיף: "וי"א לשון לעז הוא למי שאוכל הרבה קורין לו בולימא" (ערך בולמוס). "בולימא" – באיטלקית עתיקה bulimo, "רעב בלתי רגיל" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 313). **רש"י:** "חולי האוחז מחמת רעבון, עיניו כהות והוא מסוכן למות, וכשמראיתו חוזרת בידוע שנתרפא" (פג ע"א, ד"ה מי שאחזו בולמוס). **רמב"ם:** נוע מן אנואע אלצרע יחדת מן

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית βούλιμος⁵²⁶, "רעב חזק ביותר"⁵²⁷.
תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܒܪܘܟܠܡܢ-ܣܘܟܠܘܦ, (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 127), א"ב: בולמוס
 (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 190), ערבית: بوليمس (דוזי, א, 130).

בורגנין

תיעוד: (1) מעשרות ג, ז; (2) אהלות יח, י.
גרסאות: ק: (1) הַבּוֹרְגָנִין⁵²⁸ (2) הַבּוֹרְגָנִין • פא: (1) הַבּוֹרְגָנִים⁵²⁹ (2) והבורגנים • ל: (1-2) והבורגנים • פט: (1) הַבּוֹרְגָנִין (2) הַבּוֹרְגָנִין • אד: (1) הַבּוֹרְגָנִין • רק: (2) והבורגנין • פד: (2) הַבּוֹרְגָנִין • קט"ג נ"ב: (1) וְהַבּוֹרְגָנִים • ת ירושלים: (2) הַבּוֹרְגָנִין • ד"ד: (1) והבורגנין (2) והבורגנים • ערוך: (1) והבורגנין. — בהלכות פסוקות: הַבּוֹרְגָנִין (ייבין, עמ' 1051).
פירוש מסורתי: "כמו שובכין עשויין לשדות, לאצור בהן תבואה" (ערוך, ערך בדק), "פ"א: בתים שעושין מחוץ לעיר בפחות מע' אמה ושירים, ושם מוכרים מזונות לעוברים ושבים, ובלע"ז בורגו, מגדל, בלש' ערבי בורג" (ערך ברגן).⁵³⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית πύργος, לטינית burgus⁵³¹, "מגדל, מגדל שמירה"⁵³². הבורגנים שימשו הן לצרכים צבאיים הן לצרכים אזרחיים, כגון לשמירה על כרמים.⁵³³ חלק מהחוקרים הזכירו צורות חלופיות, נדירות יותר: יסטרוב ודלמן הזכירו גם את צורת ההקטנה πυργίον; קוהוט הזכיר את הצורות המאוחרות βούργιον, burgium.⁵³⁴ בשנת 1949 פורסמה כתובת מן המאה השישית לספירה, שנמצאה בקיסריה, ובה מתועדת (תיעוד יחיד עד כה) הצורה היוונית βούργος, מקבילתה הביזנטית של הלטינית burgus.⁵³⁵

לדע פי פס אלמעדה, פאזא אכל פתר ענה וארתפע ותזול אלטלמה ען עיניה "מין ממיני ההתעלפות הנגרם מחמת רגש רעבון בפי הקיבה וכשאוכל פג ממנו ועובר ותסור החשכה מעיניו" (קאפח, ב, עמ' רסד).

⁵²⁶ בוקסטורף, עמ' 164; לוי, א, עמ' 200; קוהוט, ב, עמ' 98; קראוס, עמ' 141; יסטרוב, עמ' 146; דלמן, עמ' 57. כך גם ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 125.

⁵²⁷ לידל-סקוט, עמ' 525.

⁵²⁸ הר"ש כתובה על גרד.

⁵²⁹ ספק רפה מעל ה-ג'.

⁵³⁰ "בורגו" – השווה לטינית ימי ביניימית burgus, "מבצר, מצודה, יישוב מחוץ לעיר"; ראה נירמאיר, עמ' 109; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 323-324. "בורג" – ערבית بُرْج "מגדל, מצודה"; לוי, א, עמ' 180.

⁵³¹ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 182, הערה 65; לוי, א, עמ' 202; קוהוט, ב, עמ' 184; יסטרוב, עמ' 149; דלמן, עמ' 64. קראוס הציע לגזור מיוונית πρῶτον, "מצודה, טירה", אולם חזר בו לאחר מכן, והצטרף לגוזרים מן burgus; ראה קראוס, עמ' 143; לידל-סקוט, עמ' 1958; קראוס, א"ת, ב, עמ' 327.

⁵³² לידל-סקוט, עמ' 1556; לואיס-שורט, עמ' 255.

⁵³³ כגון מתי כא, לג: Ἀνθρῶπος ἦν οἰκοδεσπότης ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπέλωνα καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκεν καὶ ὄρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν καὶ ἔκοδόμησεν πύργον. לתיאור היסטורי-ספרותי מלא של המילה בתקופה הרומית והביזנטית ראה B. Isaac, *The Limits of Empire*, 2nd ed., Oxford 1992, pp. 178-186.

⁵³⁴ לידל-סקוט, עמ' 1555 (πυργίον). המילה βούργιον מתועדת אצל דו-קאנו, יוונית, עמ' 221. המילה burgium מתועדת אצל דו-קאנו, לטינית, א, עמ' 786, במסמך מן המאה ה-10; הסיומת ium מעידה שמדובר בצורת הקטנה של burgus. פישר הזכיר גם את המקבילות הפרסית, הערבית והגרמנית (بارخنه, برج Burg); ראה בוקסטורף, שם.

⁵³⁵ ראה שובה, כתובת הבורגוס. המילה נכללה בכרך המילואים של לידל-סקוט, עמ' 71.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܚܘܪܓܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 130), ערבית: ܚܘܪܓ (פרנקל, עמ' 235), והשווה א"ג בורגר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 88).

בורסי

תיעוד: (3-1) כתובות ז, י.

גרסאות: ק: (1) וְהַבּוֹרְסִי (2) בְּבוֹרְסִי (3) בּוֹרְסִי • פא: (1) וְהַבּוֹרְסִי (2) בְּבוֹרְסִי (3) בּוֹרְסִי • ל: (1) וְהַבּוֹרְסִי (2) בּוֹרְסִי (3) בּוֹרְסִי • ס: (1) וְהַבּוֹרְסִי (2) בְּבוֹרְסִי (3) בּוֹרְסִי • אד: (1) וְהַבּוֹרְסִי (2) בּוֹרְסִי (3) בּוֹרְסִי • ד: (1) וְהַבּוֹרְסִי (2) בּוֹרְסִי (3) בּוֹרְסִי • בל-ע: (1) וְהַבּוֹרְסִי (עז ע"א) (2) בְּבוֹרְסִי (שם) (3) בּוֹרְסִי (שם) • ערוך: (3) בּוֹרְסִי.

פירוש מסורתי: "אמן המעבד עורות" (ערוך, ערך ברסי).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\beta\upsilon\rho\sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$,⁵³⁶ "מעבד עורות".⁵³⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"נ: ܚܘܪܓܐ (מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס, ב/2, עמ' 247), סורית: ܚܘܪܓܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 131).

בורסקי

תיעוד: (1) שבת א, ב; (2) מגילה ג, ב; (3-4) ב"ב ב, ט.

גרסאות: ק: (1) לְבוֹרְסִקִּי (2) לְבוֹרְסִקִּי (3) הַבּוֹרְסִקִּי (4) בּוֹרְסִקִּי • פא: (1) לְבוֹרְסִקִּי (2) לְבוֹרְסִקִּי (3) הַבּוֹרְסִקִּי (4) בּוֹרְסִקִּי • ל: (1) לְבוֹרְסִקִּי (2) לְבוֹרְסִקִּי (3) הַבּוֹרְסִקִּי (4) בּוֹרְסִקִּי • אד: (1) לְבוֹרְסִקִּי (2) לְבוֹרְסִקִּי (3) הַבּוֹרְסִקִּי (4) בּוֹרְסִקִּי • ר: (1) לְבוֹרְסִקִּי • קט"ג נ"ב: (1) לְבוֹרְסִקִּי (ייבין, עמ' 1072) • ת מועד: (1) לְבוֹרְסִקִּי • ת ירושלים: (3) הַבּוֹרְסִקִּי (4) בּוֹרְסִקִּי • ד: (1) לְבוֹרְסִקִּי (2) לְבוֹרְסִקִּי (3) הַבּוֹרְסִקִּי (4) בּוֹרְסִקִּי • בל-ע: (1) לְבוֹרְסִקִּי (ט ע"ב) (2) לְבוֹרְסִקִּי (כו ע"ב) (3) הַבּוֹרְסִקִּי (כה ע"א) (4) בּוֹרְסִקִּי (שם) • ירושלמי: (1) לְבוֹרְסִקִּי (ג ע"א) ערוך: (1) לְבוֹרְסִקִּי. — בהלכות פסוקות כ"י ששון: הַבּוֹרְסִקִּי (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: ראה הפירוש לבורסי, לעיל.

אטימולוגיה: למילה זיקה ברורה ל"בורסי", $\beta\upsilon\rho\sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ (ראה ערכה לעיל), אך הסימית -קי קשה להסבר. לוי, קראוס, יסטרוב ודלמן הציעו לראות בה סימית יוונית: לוי הציע "מעין $\beta\upsilon\rho\sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ ", ושלושת האחרים הציעו לגזור מן הצורה $\beta\upsilon\rho\sigma\iota\kappa\acute{\iota}\eta$,⁵³⁸ שביוונית מתועדת רק כתואר, "השייך לעור, המשמש אצל הבורסקי".⁵³⁹ על כך העיר פליישר שביוונית לא ניתן לגזור מן $\beta\upsilon\rho\sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ את $\beta\upsilon\rho\sigma\iota\kappa\acute{\iota}\eta$ במשמעות הנדרשת; תחת זאת הציע להקביל את הסופית -קי לפרסית -گ⁵⁴⁰. את הצעתו אימץ קוהוט.⁵⁴¹ גייגר דחה צורת כלאים יוונית-פרסית זו מכל וכול.⁵⁴² קראוס ציין שצורות כלאים אמנם

⁵³⁶ בוקסטורף, עמ' 187; לוי, א, עמ' 204; קוהוט, ב, עמ' 197; קראוס, עמ' 146; יסטרוב, עמ' 150; דלמן, עמ' 66.

⁵³⁷ לידל-סקוט, עמ' 333.

⁵³⁸ לוי, א, עמ' 204; קראוס, עמ' 147; יסטרוב, עמ' 151; דלמן, עמ' 66.

⁵³⁹ לידל-סקוט, עמ' 333.

⁵⁴⁰ פליישר אצל לוי, א, עמ' 284 (הערה לעמ' 204). הסיבה שפליישר דחה את $\beta\upsilon\rho\sigma\iota\kappa\acute{\iota}\eta$ נעוצה בכך שהסימית -קא- (לנקבה; לזכר: -קוס) היא סימית תוארית, לא סימית שמנית; ראה פאלמר, מוספיות, עמ' 34, והספרות הנזכרת שם.

⁵⁴¹ קוהוט, ב, עמ' 197.

⁵⁴² גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 107.

מוכרת בלקסיקון השמי, אולם קשה להלום סיומת פרסית בעברית ארצישראלית; כפליישר גם הוא היה מודע לכך שאין זו דרך היוונית לבנות שם עצם $\beta\upsilon\rho\sigma\alpha\iota\kappa\acute{\iota}$ *, על כן הסביר צורה זו כאנלוגיה ל"פונדקיי", ולא ראה בה צורה יוונית מקורית.⁵⁴³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: בורסקי (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 88).

ביברין

תיעוד: (2-1) שבת יג, ה; (5-3) ביצה ג, א.

גרסאות: ק: (1) $\eta\lambda\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ ⁵⁴⁴ (2) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (3) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (4-5) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ • פא: (1) $\eta\lambda\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (2) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (3) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (4-5) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ • ל: (1) ולביברין (2) הביכורים [!]; (5-3) הביברין • ט: (1) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (2) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (3-5) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ • אד: (1) ולביברין (2) הביברין • קט"ג: (1) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (בירנבאום, עמ' 32) • קט"ג נ"ב: (1) ולביברין (2) הביכורים (ייבין, עמ' 932) (2) הביכורים (ייבין, שם) • ת מועד: (1) ולביברין (2-3) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ • ד"ר: (1) ולביברין (2) הביברין (3-5) הביברין • בבלי-ע: (1) ולביברין (קו ע"א) (2) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (שם) (3-5) $\eta\beta\iota\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (כג ע"א) • ערוך: (1) ולביברין (3) הביברין. — בספרא כ"י וטיקן: שבביכרין (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: "לש' לעז הוא, פרדס שמאספין שם חיות, וחפירה שמאספין בה דגים, ומקום מקורה ששם עופות, קורין ביברין" (ערוך, ערך בבר).⁵⁴⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\beta\iota\beta\acute{\alpha}\rho\iota\omega$ (במקורה מילה לטינית vivarium),⁵⁴⁶ "מתחם סגור המשמש להחזקת חיות".⁵⁴⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: ביבריא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 80), א"ב: ביבר (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 199).

בימה

תיעוד: (1) סוטה ז, ח; (2) ע"ז א, ז.

גרסאות: ק: (1) $\beta\iota\mu\alpha$ (2) $\eta\beta\iota\mu\alpha$ • פא: (1) בימה (2) ובימה • ל: (1) $\beta\iota\mu\alpha$ (2) ובימה • ט: (1) $\beta\iota\mu\alpha$ (2) $\eta\beta\iota\mu\alpha$ • אד: (1) בימה (2) $\eta\beta\iota\mu\alpha$ • קט"ג: (1) $\beta\iota\mu\alpha$ (בירנבאום, עמ' 300) • ת ירושלמי: (2) $\eta\beta\iota\mu\alpha$ • ד"ר: (1) בימה (2) ובימה • בבלי-ע: (1) $\beta\iota\mu\alpha$ (מא ע"א) (2) $\eta\beta\iota\mu\alpha$ (טז ע"א) • ערוך: (1) בימה (2) ובימה.

פירוש מסורתי: למופע במסכת סוטה ("עושין לו בימה של עץ בעזרה") הפירוש הוא "מגדל עץ"; למופע במסכת עבודה זרה ("אין בונין עמהם בסילקי, גרדום, ואצטדיא, ובימה") הפירוש הוא "מזבח לשם ע"ז" (ערוך, ערך בימה).⁵⁴⁸

⁵⁴³ קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 516-518. דבריו על צורות כלאים נכונים עבור הסורית (ראה נלדקה, דקדוק סורי, סעיף 140 בעמ' 85), אולם הדוגמא שהביא מארמית בבלי, המילה "אושפזכן", נשאלה כיחידה אחת מפרסית, ולא, כפי שטען, מלטינית ופרסית; ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 99.

⁵⁴⁴ תיבה זו והתיבה במופע (2) תוקנו מ-'ביכורים': ה-ב' תוקנה מ-כ', על הוי"ו סימן מחיקה.

⁵⁴⁵ "ביברין" – השווה לטינית vivarium (להלן); ראה גם קואומו, לעזי הערוך, עמ' 303.

⁵⁴⁶ בוקסטורף, עמ' 140; לוי, א, עמ' 217; קוהוט, ב, עמ' 9-8; קראוס, עמ' 148-149; יסטרוב, עמ' 159; דלמן, עמ' 47.

⁵⁴⁷ סופוקלס, עמ' 308; לואיס-שורט, עמ' 2001.

⁵⁴⁸ לשימושי המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 70-72.

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית $\beta\eta\mu\alpha$ (בלטינית מאוחרת $\beta\eta\mu\alpha$),⁵⁴⁹ "מקום מוגבה עבור נואמים באסיפות ציבוריות או עבור שופטים".⁵⁵⁰ יסטרוב קשר עם $\beta\eta\mu\alpha$ העברית.⁵⁵¹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: בימס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 96), א"נ: $\beta\eta\mu\alpha$ (שולטהס, עמ' 141), סורית: $\beta\eta\mu\alpha$, (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 141).

בימוס, בימוסיות

תיעוד: (1) ע"ז ג, ז; (2) ע"ז ד, ו.

גרסאות: ק: (1) $\beta\eta\mu\alpha$ (2) $\beta\eta\mu\alpha$ • פא: (1) לבומס (2) $\beta\eta\mu\alpha$ • ל: (1) לבומס (2) בומסיות • פט: (1) $\beta\eta\mu\alpha$ (2) בימסיות⁵⁵² • אר: (1) לבימוס (2) $\beta\eta\mu\alpha$, בפירוש: בימוס • ת ירושלים: (1) $\beta\eta\mu\alpha$ (2) $\beta\eta\mu\alpha$ • ד"ר: (1) לבימוס (2) בומסיות • בבלי-ע: (1) $\beta\eta\mu\alpha$ (מז ע"ב) (2) $\beta\eta\mu\alpha$ (נג ע"ב) • ערוך: (1) לבימוס.

פירוש מסורתי: "אבן שחצבה לעשות כן לע"ז", "מזבחות לשם ע"ז" (ערוך, ערך במס).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\beta\eta\mu\alpha$,⁵⁵³ "מזבח".⁵⁵⁴

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: במסא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 100), א"ג: בימס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 96), א"נ: $\beta\eta\mu\alpha$ (שולטהס, עמ' 23), סורית: $\beta\eta\mu\alpha$ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 127), א"ב: $\beta\eta\mu\alpha$ (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 201).

בימוסיות

תיעוד: ע"ז א, ז ("בימוסיות ובית מרחצאות").

גרסאות: ק: $\beta\eta\mu\alpha$ • פא: דימוסיות • ל: דימוסיות • פט: דימוסיות⁵⁵⁵ • אר: דימוסיות, בפירוש: ובימוסות • ת ירושלים: $\beta\eta\mu\alpha$ • ד"ר: דימוסיות • בבלי-ע: $\beta\eta\mu\alpha$ • ע"א: ערוך: דימוסיות. — בתוספתא: נמסיות, בספרי דברים: במסאות — כגרת הבבלי.⁵⁵⁷

פירוש מסורתי: מבנה, ארמון; מזבח העשוי אבן אחת; מרחצאות.⁵⁵⁸

⁵⁴⁹ בוקסטורף, עמ' 157; לוי, א, עמ' 218; קוהוט, ב, עמ' 107; קראוס, עמ' 150; דלמן, עמ' 58.

⁵⁵⁰ לידל-סקוט, עמ' 314; סותר, עמ' 26. מילה זו משמשת בתרגום השבעים עבור "מגדל עץ" שעליו עמד עזרא הסופר כאשר הקריא את התורה לפני העם (נחמיה ח, ד). שימוש דומה מתועד גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 175. וראה עוד קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 10-13.

⁵⁵¹ יסטרוב, עמ' 162.

⁵⁵² התיבה אינה מנוקדת.

⁵⁵³ בוקסטורף, עמ' 166; לוי, ב, עמ' 219; קוהוט, ב, עמ' 108; קראוס, עמ' 150; יסטרוב, עמ' 162; דלמן, עמ' 58.

⁵⁵⁴ לידל-סקוט, עמ' 334 וכרך המילואים, עמ' 73. בתרגום השבעים המילה משמשת עבור מזבחות עכו"ם; ראה לוסט, עמ' 85. המילה משמשת גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 185.

⁵⁵⁵ התיבה אינה מנוקדת.

⁵⁵⁶ תוספתא כ"י וינה, טהרות ז, יא; שיבוש של במסאות עקב חילופי נ-ב.

⁵⁵⁷ ספרי דברים כ"י ותיקן 32 פיסקא לו; גירסה זו מופיעה בחילופי הגרסאות, ופינקלשטיין הגיה בפנים מהדורתו "דמסאות" (ראה דבריו בחילופי הגרסאות, עמ' 67).

⁵⁵⁸ **רש"י:** "בימוסיות גרסינן, בנין שאינו לצורך עבודת כוכבים, ומפורש לקמן בפרק רבי ישמעאל [נג ע"ב], וקורין לו אלטר... ומאי בימוס – בימה של אבן אחת" (טז ע"א, ד"ה בימוסיות). אלטר – alter "מזבח" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 136). גרס "בימוסיות" על פי "בימוסיות של מלכים" שבהמשך המסכת (פרק ד, משנה ו), ושם

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\tau\acute{\alpha} \delta\eta\mu\acute{o}\sigma\iota\alpha$, ⁵⁵⁹ צורת רבים של התואר $\delta\eta\mu\acute{o}\sigma\iota\oslash\varsigma$ "עממי, ציבורי", המשמשת כשם עצם במשמעות "מרחצאות ציבוריים". ⁵⁶⁰ נראה שחילופי ב"ת-דל"ת בחלק מן הגירסאות הפחות משובחות הן תוצאת שיבוש שנגרם עקב הדמיון בהגייתן ובמשמעותן של שתי המילים דימוס ובימוס (ראה ערך קודם), ואין להסיק מחילופים אלו מסקנות פונולוגיות.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: דימוסין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 147), סורית: ܕܝܡܘܣܝܢ, **תיעוד בשפות ציבוריים**, מבנה ציבורי" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 307).

בית"א

תיעוד: שקלים ג, ב.

גרסאות: ק: בִּיטָא • פא: בִּיטָא • ל: ביטא • פט: בִּיטָא • אד: ביטָא • ת מועד: בִּיתָא ⁵⁶¹ • ד"ר: ביטא • בבלי-ע: בִּיתָא (ח ע"א) • מלא"ש: בִּיתָא. ⁵⁶²

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\beta\eta\tau\alpha$, ⁵⁶³ שם האות השנייה באלף בית היווני. ⁵⁶⁴

בלן, בלנין

תיעוד: (1) שביעית ח, ה; (2) מעילה ה, ד; (3) כלים ח, ח; (4) כלים יז, א; (5) זבים ד, ב.

גרסאות: ק: (2-1) לִבְלָן (3) הִבְלָן (4) וְשִׁלְבָּלְנִים (5) הִבְלָנִים (ק2) • פא: (1) לִבְלָן (2) לבלן (3) הִבְלָן (4) בלנים (5) הבלנין • ל: (1) לבלן (2) לכלן [!] (3) הבלן (4) בלנים (5) הבלנים [!] • פט: (1) לִבְלָן (2) לִבְלָן (3) הִבְלָן (4) וְשִׁלְבָּלְנִין (5) הִבְלָנִין • אד: (1) לִבְלָן (2) לִבְלָן ⁵⁶⁵ • רק: (3) הבלן (4) בלנין (5) הבלנים • פד: (3) הִבְלָן (4) שִׁלְבָּלְנִין (5) הִבְלָנִין • אנט: (5) הִבְלָנִין • קט"ג נ"ב: (1) לִבְלָן (ייבין, עמ' 966) (5) הִבְלָנִים (ייבין, שם) • ת ירושלים: (2) לִבְלָן (3) הִבְלָן (4) בִּלְנִין (5) הִבְלָנִין • ד"ר: (2-1) לבלן (3) הבלן (4) בלבנין [!] (5) הבלנין • בבלי-ע: (2) לִבְלָן (יט ע"ב) • פיה"ג: (3) הבלן • ערוך: (2-1) לבלן (5) הבלנים. — בספרא כ"י וטיקן: הִבְלָנִים (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: "בעל המרחץ, שמשמש לבני אדם, ומדליק האש של מרחץ" (ערוך, ערך בלן).

הנוסח בבב"ת גם בכתבי יד ארצישראליים. נוסח שונה מעט של פירוש רש"י, ושמא נוסחו המקורי, מובא אצל התוספות בעמוד הבא: "פ"ה [=פירש הקונטרס] בימה של אבן אחת שמקריבין עליה זבחים לעבודת כוכבים וקורין להם אלט"ר" (טז ע"ב, ד"ה בימוסאות), וזאת על פי פירוש הגמרא "בימוס – אבן אחת" (ע"ז נג ע"ב) לפרק ד משנה ו הנ"ל. **ערוך:** "מים חמין שיוצאין מן הקרקע, כגון חמי טבריה" (ערך דמוס). פירוש זה אומץ על ידי ר"י הזקן כפי שמציינים התוספות למקום (נג ע"ב, ד"ה בימוסאות). **רמב"ם:** קצור "ארמונות" (קאפח, ד, עמ' שמא). **המיוחס לרב נתן:** "דמסיות – במות של ע"ז" (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 6).

⁵⁵⁹ לוי, א, עמ' 396-397; קוהוט, ג, עמ' 84 (אצלו בטעות עם ε במקום ו); קראוס, עמ' 205-206; יסטרוב, עמ' 300; דלמן, עמ' 101.

⁵⁶⁰ לידל-סקוט, עמ' 387; כרך המילואים, עמ' 86. בתרגום השבעים (בספרים החיצוניים) ובברית החדשה המילה משמשת בהוראה "השייך למדינה"; ראה לוסט, עמ' 101; באואר-דנקר, עמ' 223.

⁵⁶¹ האותיות 'תא' כתובות על גרד.

⁵⁶² "כך מצאתי מנוקד" (ד"ה וכתוב עליהן).

⁵⁶³ לוי, א, עמ' 217; קוהוט, ב, עמ' 55; קראוס, עמ' 149; יסטרוב, עמ' 160; דלמן, עמ' 52.

⁵⁶⁴ לידל-סקוט, עמ' 314.

⁵⁶⁵ הניקוד מטושטש.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית βαλανεύς⁵⁶⁶, "בעל מרחץ, האיש המופקד על בית המרחץ"⁵⁶⁷. הדגש בלמ"ד הוא תוצאה של התאמת המילה היוונית למשקל העברי קָטֵל⁵⁶⁸.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: בלנא,⁵⁶⁹ א"ג: בלניי (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 104), סורית: ܕܠܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 158), ערבית: ڤَلَّان (פרנקל, עמ' 258).

בני מרון

תיעוד: ראש השנה א, ב.

גרסאות: ק: כְּבָנוּ מָרוֹן⁵⁷⁰ • פא: כְּבָנוּ מָרוֹן • ל: כבנו מרון • ט: כְּבָנוּ מָרוֹן • אד: כבני מרון • ת מועד: כְּבָנֵי מָרוֹן • ד"ד: בבני מרון • בבלי-ע: כְּבָנֵי מָרוֹן (טז ע"א) • ירושלמי: כבנו מרון (נז ע"ב) • ערוך: כבני מרון.⁵⁷¹ — במכילתא: "נומירין"; במכילתא דרשב"י: "נו[מירין]"; בתוספתא: "נומרון"; וכן בפיוטים של יוני ושל הקליר: "נומרון" (x6).⁵⁷²

פירוש מסורתי: בני כבשים; מעבר צר; חיל, תהלוכת חיילים.⁵⁷³

⁵⁶⁶ בוקסטורף, עמ' 164; לוי, א, עמ' 234; קוהוט, ב, עמ' 99; קראוס, עמ' 158; יסטרוב, עמ' 174; דלמן, עמ' 57.

⁵⁶⁷ לידל-סקוט, עמ' 303.

⁵⁶⁸ השווה קראוס, שם ("Umbildung").

⁵⁶⁹ בתרגום שני לאסתר, ו, סוף פסוק יא (מהד' שפרבר): ובלנא דאסחי יתיה ("ובלן שירחץ אותו"). במהדורת דה-לארד "בניא" במקום "בלניא", ונראה שמדובר בשיבוש; ראה קראוס, בסוף הערך בלן במילונו (ושם בטעות ההפניה לתרגום ראשון), וכן בקטע הגניזה שפרסם טל: "ובניא דאסחי [ית]ה" (טל, תרגום אסתר, עמ' 156 שורה 17), והמהדיר תרגם בצדק "הבלן" (בעמ' 162).

⁵⁷⁰ הכ"ף תוקנה מבי"ת.

⁵⁷¹ נוסח זה הוא לשון הבבלי ("מאי כבני מרון"; ראש השנה יח ע"א), לא לשון המשנה. ערך נומרון או דומה לו אינו מופיע בערוך (אולם הוסף על ידי קוהוט בערוך השלם, ה, עמ' 348).

⁵⁷² הבדיקה על פי מאגרים.

⁵⁷³ **בירושלמי** מובאים שני פירושים: "ר' אחא אמ': כהדין דירין, ורבנן אמרי: כהדא בנומון" (נז ע"ב), "בנומון" תוקן מאוחר יותר ל"במגנימין" על ידי המכין לדפוס. בקטע גניזה קיימברג, T-S F17.9 (גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 147, שורות 1-2) הנוסח הוא: "ר' אחא א' כהדין דירין ורבנן אמרי כהדה בִּינומִין". אפשטיין הציע לגזור את "בִּינומִין" מלטינית binumerus "נומרוס כפול" ואילו לדעת ליברמן הוא שם מקום שאינו ידוע לנו; ראה: אפשטיין, מבוא לנה"מ, עמ' 722; ליברמן, תוספתא כפשוטה, ה, עמ' 1022-1023; ראה גם סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 105. באשר לתיבת "דידין" (בכ"י ליידין: "דירין"), ליברמן הציע לגזור אותה מ-δεῖπάδιον "רכס הרים קטן וצר" (שם), אלא שאז יש להניח צורה *דידין שאינה עולה מקטע הגניזה או מכ"י ליידין. לדעתי עדיף לגזור את המילה מיוונית δῖος, δῖος "מעבר צר", בפירושים משמעו גם "שביל במחנה צבאי"; ראה: לידל-סקוט, עמ' 432; כך המילואים, עמ' 94. **בבבלי** מובאים שלושה פירושים: "כבני אמרנא", "כמעלות בית מרון", ו"כחילות של בית דוד" (יח ע"א). "כבני אמרנא" הוא ביטוי סתום; דורות מאוחרים יותר (ראה להלן) פרשוהו "בני כבשים" על סמך הדימיון לארמית "אימרא", אלא שקשה להסביר כאן את הנו"ן, משום שצורת "אמרין" עבור "כבש" אינה מתועדת; ראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך "בני אימרנא" בעמ' 234. "כמעלות בית מרון" צ"ל "כמעלות בית חורון", וכך בכתבי יד. הנוסח "תוקן" לשם התאמה עם הביטוי "בני מרון"; ראה: ליברמן, שם, הערה 9. מעלה בית חורון היה צר מאוד, ומן האמור בבבלי (סנהדרין לב ע"ב) עולה ששני גמלים לא יכלו לעלות בו זה לצד זה, ומכאן גם חשיבותו הצבאית. וראה עוד אנציקלופדיה מקראית, ערך "בית חורון". **רס"ג**: מוכב, "תהלוכה" (אגרון, מהד' אלוני, עמ' 312). **ר"ח**: מפרש את "כבני אמרנא": "כבני כבשים העוברים על ידי מונה" (מצגר, פירוש ר"ח, ראש השנה, עמ' מח), ופירושו מובא כלשונו **בערוך** (ערך אמרנא). **רש"י** מפרש את "בני אמרנא": "כבשים שמונים אותן לעשרן, ויוצאין זה אחר זה בפתח קטן, שאין יכולין לצאת כאחד" (יח ע"א),

אטימולוגיה: בוקסטורף וקוהוט גוזרים, על פי הפרשנות הקלאסית, מארמית אימרא, "כבש".⁵⁷⁴ לוי עמד על הקושי לגזור "מרון" מ-"אימרא", והציע לגזור מ-מר ("אדון") עם סיומת תוארית -ון.⁵⁷⁵ בריל הציע לזהות את "בני מרון" עם היוונית κατά μέρος "לפי התור"; הוא גם הציע לראות בפירוש "חילות של בית דוד", המובא בבבלי, תוצאה של קריאה "נומירון", שלגביה אימץ את זיהויו של פרלס ממקום אחר (מכילתא לשמות יד, ז): νοῦμερα "גדודים".⁵⁷⁶ בעקבות דבריהם של בריל ופרלס קישרו קראוס, יסטרוב ודלמן את "בני מרון" ישירות עם היוונית νοῦμερος (לטינית numerus),⁵⁷⁷ "גדוד, יחידה צבאית".⁵⁷⁸

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: נומירה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 344), סורית: ܢܡܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 900).

בסילקי

תיעוד: (1) ע"ז א, ז; (2) טהרות ו, ח.

גרסאות: ק: (1) בְּסִילְקִי (2) בְּסִילְקִי • פא: (2-1) בסילקי • ל: (1) בסלקי (2) בסילקי • ט: (1) בְּסִילְקִי (2) בְּסִילְקִי • אר: (1) בסילקי • רק: (2) בסלקי • פר: (2) בסילקי • אנט: (2) בְּסִילְקִי • ת ירושלים: (2-1) בְּסִילְקִי • ד"ר: (2-1) בסילקי • בבלי-ע: (1) בְּסִילְקִי (טז ע"א) • פיה"ג: (2) בסילקי • ערוך: (2-1) בסילקי.

פירוש מסורתי: "פלטין גדולה, ובלע"ז בסיליק"א" (ערוך, ערך בסיליקי).⁵⁷⁹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית βασιλική (לטינית basilica).⁵⁸⁰ ביוונית זהו תואר שהוראתו "מלכותי", ושם עצם שהוראתו סטיו מלכותי, אולם ששורות עמודים יוצרות בו מסדרונות (aisles).⁵⁸¹

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: ܒܫܠܟܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 164).

בסיס, בססיות

תיעוד: (1) כלים יא, ז; (2) כלים כד, ו.

גרסאות: ק: (1) וְהַבְּסִין [!]; (2) בְּסִיסְיֹות • פא: (1) וְהַבְּסִיס (2) בסיסאות • ל: (1) והבסיס (2) בסיסיות • ט: (1) [והבסיס]⁵⁸² (2) בְּסִיסְאֹות • רק: (1) בסיס (2) בססיות • פר: (1) וְהַבְּסִיס (2)

ד"ה ברי"ה כל באי עולם). **רמב"ם:** אלגנס "הצאן", והוא מוסיף: "ותרגום כבשים אמריא" (קאפח, ב, עמ' שיב). **המיוחס לרב נתן:** "אמר התלמוד כבני אמרנא, כלומר שבני אדם מועברים לפניו ליתן דין וחשבון כמו הצאן" (קאפח, רב נתן, ראש השנה, עמ' 9).

⁵⁷⁴ בוקסטורף, עמ' 637; קוהוט, א, עמ' 126.

⁵⁷⁵ לוי, ג, עמ' 245.

⁵⁷⁶ בריל, מילים זרות, עמ' 187; פרלס, מחקרים אטימולוגיים, עמ' 90-91.

⁵⁷⁷ קראוס, עמ' 356; יסטרוב, עמ' 888; דלמן, עמ' 271. וכן אפשטיין, מבוא לנה"מ, עמ' 722; ליברמן, תוכ"פ, ה, עמ' 1022. לוי הזכיר את ההצעה מבלי לאמץ אותה; ראה לוי, ג, עמ' 360 (ערך נומירין).

⁵⁷⁸ לידל-סקוט, כך המילואים, עמ' 219; לואיס-שורט, עמ' 1225 (משמעות I.B.3).

⁵⁷⁹ על הבסילקי בספרות חז"ל ראה מאמרו של קראוס "הבסילקי בתלמוד", השילוח לט (תרפ"א), עמ' 7-16.

⁵⁸⁰ בוקסטורף, עמ' 170; לוי, א, עמ' 243; קוהוט, ב, עמ' 132; קראוס, עמ' 161; יסטרוב, עמ' 178; דלמן, עמ' 59.

⁵⁸¹ לידל-סקוט, עמ' 309 (משמעות II.2); לואיס-שורט, עמ' 223.

⁵⁸² המילה הוספה בגיליון.

בְּסִימָיוֹת⁵⁸³ • ת ירושלים: (1) וְהִבְסִיס (2) בְּסִסוֹת • ד"ר: (1) והבסיס (2) בססיות • פיה"ג: (1) והבסיס • ערוך: (1) והבסיס (2) בסיסאות.

פירוש מסורתי: "ספסל הוא, כמו מגדל עץ של דלפקי, שלחן של עץ הוא, ועורכין עליו הכוסות וכלי יין" (ערוך, ערך בסיס).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית βάσις⁵⁸⁴, "מדרגה, כֵּן".⁵⁸⁵ יסטרוב גזר משורש עברי בס"ס, שלדעתו הוא שורש תנייני מן בו"ס.⁵⁸⁶

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: בסיס, בסיסא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 103), א"ג: בסיס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 106), א"נ: بسس (מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס, א, עמ' 246), א"ש: בסיס (טל, עמ' 105).

ברדלס

תיעוד: (1) ב"ק א, ד; (2) ב"מ ז, ט; (3) סנהדרין א, ד.

גרסאות: ק: (3-1) וְהִפְרָדֵּלֶס⁵⁸⁷ • פא: (1) והפרדלס (2) וְהִפְרָדֵּלֶס (3) והפרדלס • ל: (3-1) והברדלים • ט: (1) וְהִפְרָדֵּלֶס (2) וְהִפְרָדֵּלֶס (3) וְהִפְרָדֵּלֶס • אר: (2) והברדלס (3) וְהִפְרָדֵּלֶס • רק: (1) והברדלס • ת ירושלים: (3-1) וְהִפְרָדֵּלֶס • ד"ר: (3,1) והברדלס (2) והפרדלס • בבלי-ע: (3-1) וְהִפְרָדֵּלֶס (ב"ק טו ע"ב; ב"מ צג ע"ב; סנהדרין ב ע"א) • ערוך: ברדלס, פרדלס.⁵⁸⁸

פירוש מסורתי: "מאי ברדלס? אמר רב יהודה נפרזא, מאי נפרזא? אמר רב יוסף אפא [=צבוע]" (בבלי בבא קמא, טז ע"א).⁵⁸⁹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית πάρδαλις (לטינית pardalus),⁵⁹⁰ "נמר או נקבת הנמר".⁵⁹¹

ברדסין

תיעוד: כלאים ט, ז.

⁵⁸³ בי"ת ללא רפה וללא דגש; המילה הקודמת מסתיימת בעיצור ("שִׁלְשִׁי").

⁵⁸⁴ בוקסטורף, עמ' 171; לוי, א, עמ' 245; קוהוט, ב, עמ' 133; קראוס, עמ' 161; דלמן, עמ' 59.

⁵⁸⁵ לידל-סקוט, עמ' 310. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "כֵּן, יסוד" וכדומה; ראה לוסט, עמ' 78; האץ-רדפאת, עמ' 214.

⁵⁸⁶ יסטרוב, עמ' 178.

⁵⁸⁷ במופע השלישי, וי"ו החיבור נכתבה מעל השורה.

⁵⁸⁸ בערוך שני ערכים: ברדלס ו-פרדלס. הערך השני כולל הפניה בלבד: "פרדלס ס"א ברדלס וכבר פי' במקומו".

⁵⁸⁹ על "נפרזא" ו"אפא" במשמעות צבוע ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 769, 154.

⁵⁹⁰ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 183, הערה 67; לוי, א, עמ' 261 (ברדלס); שם, ד, עמ' 102 (פרדלס); קראוס, עמ' 164 (ברדלס), עמ' 479 (פרדלס); יסטרוב, עמ' 190; דלמן, עמ' 64 (ברדלס), עמ' 346 (פרדלס). גם קוהוט בערך פרדלס (ו, עמ' 412) גזר מן πάρδαλις, אבל בערך ברדלס (ב, 186) גזר דווקא מפרסית پردل, לדבריו: "עז נפש", אבל הצעתו זו נדחתה על ידי גייגר בתוספות עה"ש, עמ' 106. יסטרוב ציין גם לצורה המאוחרת יותר, πάρδος, בלטינית: pardus (זכר הפנתר); ראה לידל-סקוט, עמ' 1332.

⁵⁹¹ לידל-סקוט, עמ' 1331 (leopard, Felis pardus); לואיס-שורט, עמ' 1302 (נקבת הנמר). בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "נמר"; ראה לוסט, עמ' 357; האץ-רדפאת, עמ' 1065. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 773.

גרסאות: ק: וְהַבְּרָדְסִים • פא: וְהַבְּרָדְסִים • ל: והברדסין • ט: וְהַבְּרָדְסִין • אר: וְהַבְּרָדְסִים • קט"ג
 נ"ב: וְהַבְּרָדְסִין, וְהַבְּרָדְסִים (יבין, עמ' 1072) • ד"ר: והברדסים • ירושלמי: הברדיסין (לב ע"ד) •
 ערוך: והברדסין • ר"ש: ברדיסין. — בתוספתא כ"י וינה: "ברתסין" בכל שלושת המופעים.
 הגירסה "בירדסין", בכתב מלא יו"ד בהברה הראשונה, מופיעה בספרי דברים, בקטע כ"י שהוצא
 מכריכה, ובפיה"ג לסדר טהרות.⁵⁹²

פירוש מסורתי: בגד צמר, או כיסוי מצמר.⁵⁹³

אטימולוגיה: זקש הציע לגזור את המילה מלטינית Bardaicus cucullus, גלימה עם כיסוי לראש.⁵⁹⁴
 את הצעתו אימצו פישר ודלמן.⁵⁹⁵ בריל השווה לערבית بَرْد , بَرْدَة "רצועת בד מלבנית שבה עוטפים
 את הגוף בשעות היום וגם בלילה",⁵⁹⁶ ולוי, אשר ראה בשתי המילים "בדס" ו"ברדס" חלופות של
 אותה מילה, ראה בהצעתו אפשרות סבירה.⁵⁹⁷ קוהוט גזר מפרסית, אך הצעתו נדחתה על ידי
 גייגר.⁵⁹⁸ קראוס הציע לגזור מלטינית Burridens, שם הייחוס של שבת קלטי, הבורידנזים,
 שלהשערותו הבגד נקרא על שמו, אולם הצעתו נדחתה על ידי לעף.⁵⁹⁹ יסטרוב גזר מלטינית
 Brundusina, שם התואר של ברונדיזיום (ברנידיוז), שלהשערותו הבגד נקרא על שמה.⁶⁰⁰

ברכיר

תיעוד: כלים כו, ג.

⁵⁹² כהנא, קטעי מדרש, עמ' 291; אפשטיין, פיה"ג, עמ' 73.

⁵⁹³ **הירושלמי** מפרש: "הברדיסין – דילמא" (לב ע"ד; גרסת הר"ש ומלא"ש: דולמא). משמעות הגלוסה אינה
 ידועה; הוצע לזהותה עם היוונית המאוחרת δουλαμά "בגד תחתון" (בריל, בגדי היהודים, עמ' 39; לוי, א, עמ'
 409; קוהוט, ב, עמ' 20; ליוונית ראה דו קאנז', יוונית, עמ' 326) או עם מילה היפותטית δέλμιον* (קראוס, עמ'
 204, לדבריו "בגד שנקרא על שם העיר הדלמטית דלמיון"), אך שתי ההצעות נדחו (פלוישר אצל לוי, א, עמ'
 443; לעף אצל קראוס, שם). **הערוך** דן בשתי התיבות "בדסין וברדסין" ביחד ומביא שני פירושים, האחד, "כגון
 גלופקרין שמכסין את המטות, וברדסין כמו כן, אלא אלו כפופין [צ"ל: רפופין, כלומר רכים] ואלו עבין" (על
 פירוש זה ראה ערך "ברסין" בעבודה זו); השני: "ברדסין – בגדי צמר שאינן תפורין" (ערך בדס). **ריבמ"ץ** מפרש
 "ברדסין – פלומיטו" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' קמ); משמעות הגלוסה טרם נתבררה. **ר"ש** חוזר על פירושי
 הירושלמי והערוך. **הרמב"ם** אינו יודע לפרש את המילה בדיוק, אבל הוא רואה בה פריט ביגוד לרגלים (ראה
 דבריו בערך ברסין בעבודה זו). **המיוחס לרב נתן** מזהה את המילה עם "פילוסין", בחילוף עיצורים (קאפח, רב
 נתן, כלאים, עמ' 38). וראה עוד סוף הערה 603 להלן.

⁵⁹⁴ זקש, תוספות, א, עמ' 135; הוא גם מציע לראות בה גרסה אחרת של "בורדיקא" שבירושלמי, ראה שם, עמ'
 136. ללטינית ראה לואיס-שורט, עמ' 223 (ערך Bardocucullus), ופאולי באותו ערך.

⁵⁹⁵ פישר אצל בוקסטורף, הערה 69a בעמ' 183; דלמן, עמ' 64. ההצעה אומצה גם על ידי פירסט, גלוסר, עמ' 87;
 שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 161.

⁵⁹⁶ בריל, בגדי היהודים, עמ' 37; דווי, א, עמ' 67; דווי, מלבוש, עמ' 59-65.

⁵⁹⁷ לוי, א, ערך בדס / ברדס בעמ' 194 (הפניה מברדס בעמ' 262).

⁵⁹⁸ קוהוט, ב, עמ' 19 (برذغة); גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 77.

⁵⁹⁹ קראוס, עמ' 144; הני"ל, א"ת, הערה 586 בעמ' 611; לעף במפתח של קראוס, עמ' 681. לעף אינו מנמק, אולם
 נראה שביסוד דחייתו עומדת העובדה שמדובר בהשערה גרידא מצידו של קראוס, ללא שבכתובים מתועד בגד
 בורידנסי שכזה.

⁶⁰⁰ יסטרוב, עמ' 190.

גרסאות: ק: וְהַבְּרָכָה⁶⁰¹ • פא: וְהַבְּרָכָה • ל: והברכיר • ט: וְהַבְּרָכָה • ר: והבוכריאר • פ: וְהַבְּרָכָה • ת ירושלים: וְהַבְּרָכָה • ד: בורכיר⁶⁰² • פיה"ג: והבוכיאן • ערוך: והברכיר • ר"ש: ברכיר.

פירוש מסורתי: פיסות עור שהפועלים מכסים בהן את ברכיהם לשם הגנה.⁶⁰³

אטימולוגיה: לוי, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית βραχάριον (לטינית (bra(c)chiale)⁶⁰⁴, "צמיד, תכשיט לזרוע".⁶⁰⁵ יסטרוב הציע לראות כאן הלחם של "בירית" (חגורה) ו-"כור" (תנור).⁶⁰⁶

ברסין

תיעוד: כלאים ט, ז.

גרסאות: ק: הַבְּרָסִים⁶⁰⁷ • פא: הַבְּרָסִים • ל: הבידסין • ט: הַבְּרָסִין • אר: הַבְּרָסִים • קט"ג: בְּרָסִים או: בְּרָסִים (בירנבאום, עמ' 314) • קט"ג נ"ב: הַבְּרָסִין, הַבְּרָסִים (ייבין, עמ' 1072) • ד: הברסין • ירושלמי: הבורסין (לב ע"ד) • ר"ש: הברסין • ערוך: בדסין⁶⁰⁸ • ר"ש: הברסין • מלא"ש: הַבְּרָסִין (ד"ה הברסין).⁶⁰⁹ — בקטע גניזה של עיבוד הירושלמי: "בְּרָסִין".⁶¹⁰ בספרי דברים, כ"י וטיקן 32: "בורסין", אבל בקטע שהוצא מכריכה לאותו מקום: "בִּירְסִין".⁶¹¹ גם בפיה"ג לסדר טהרות.⁶¹²

פירוש מסורתי: בגד צמר, או כיסוי מצמר.⁶¹³

⁶⁰¹ הרי"ש השנייה כתובה על גרד.

⁶⁰² כך על פי אפשטיין, פיה"ג, עמ' 69, הערה 13. בצילום שלפניי נראה שתוקן ל-"בוכרייר" (וכך בפירוש הרמב"ם).
⁶⁰³ פיה"ג: "אלו שעושים מלאכה וצריכין לעמוד כורעין על ברכיהן, ולעשות מלאכתן עושין כמין פיסת יד מעור ומשימין אתם על ברכיהן" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 69). **ערוך:** "עור שמשים האומן בין ברכיו. פ"א עושי המלאכה שצריכין לעמוד כורעין על ברכיהן לעשות מלאכה עושין מטלית מעור ומשימין אותו תחת ברכיהן" (ערך ברכיר). ועל פיו ר"ש: "פירש גאון וכן ערוך אלו שעושים מלאכה וצריכין לעמוד כורעין על ברכיהן ועושין כמו פיסת יד מעור ומשימין על ברכיהן". **רמב"ם:** שבה צפוחתין מן גלד, תרבט עלי אלרכבתין כי לא תנגר פי אלארץ, יעמלה אלמבאטל אלדון יגלון עלי רכבהם "כעין שתי טבליות של עור, קושרין אותן על הברכים כדי שלא יפצעו בקרקע, עושים אותן הנכים הנשענים על ברכיהם" (קאפח, ו, עמ' ריב).

⁶⁰⁴ לוי, א, עמ' 269; קראוס, עמ' 166; דלמן, עמ' 65. ודומה להצעה זו הצעתו של קוהוט לגזור מלטינית מאוחרת bracale, bracarium "אזור של מותניים" (קוהוט, ב, עמ' 194). הצעתו החלופית לגזור את המילה מפרסית נדחתה על ידי גייגר (קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 107).

⁶⁰⁵ לידל-סקוט, עמ' 328; לואיס-שורט, עמ' 249.

⁶⁰⁶ יסטרוב, עמ' 196.

⁶⁰⁷ היו"ד נמחקה באמצעות קו.

⁶⁰⁸ במהדורות הערוך הערך מופיע בין "בדל" ל-"בדק", ועל כן נראה כי ר' נתן עצמו גרס במילה זו דל"ת ולא רי"ש.

⁶⁰⁹ "וראיתי שנקד הר"ר יהוסף ז"ל הברסין הבי"ת בציר"י וגם הוסיף יו"ד אחר הבי"ת".

⁶¹⁰ גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 45.

⁶¹¹ ספרי סי' רל"ד, מהד' פינקלשטיין, עמ' 267; כהנא, קטעי מדרש, עמ' 291.

⁶¹² אפשטיין, פיה"ג, עמ' 73.

⁶¹³ **הירושלמי** מפרש: "הבורסין – בריה" (לב ע"ד). משמעות הגלוסה אינה ידועה; ראה סוקולוף, מילון אא"י, ערך ביר³ בעמ' 101. **הערוך** דן בשתי התיבות "בדסין וברדסין" ביחד ומביא שני פירושים, האחד, "כגון גלופקרין שמכסין את המטות, וברדסין כמו כן, אלא אלו כפופין [צ"ל: רפופין, כלומר רכים] ואלו עבין"; השני: "בדסין בלעז – לינא" (ערך בדס). הפירוש הראשון הוא כנראה מפירוש הגאונים האבוד לסדר זרעים; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' קח. "גלופקרין" – בגד צמר עבה, או שמיכה (ראה ערכו בעבודה זו). "לינא" – lena, "בגד רומאי לגברים, כיסוי" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 308). בערוך הקצר הוכנסה לאחר "לינא" התיבה "קטופה", וקוהוט

אטימולוגיה: זקש הציע לגזור מיוונית *καβάδης*, סוג מעיל צבאי, בהשלת ההברה הפותחת, אם הגירסה היא "בדסין"; לחלופין, אם הגירסה היא "ברסין", הציע לגזור אותה מיוונית *βίρρος* (לטינית *birtus*), סוג גלימה מבד עבה ועם כיסוי לראש.⁶¹⁴ את הצעתו השנייה קיבלו קראוס, יסטרוב ודלמן.⁶¹⁵ לוי, שהעמיד את הגירסה "בדס" וראה בה חלופה של "ברדס", קישר לארמית פלדיסין "סדינים", והעלה את האפשרות שהמילה קשורה לערבית *بُرْد*, *بُرْدَة*.⁶¹⁶ קוהוט גזר מפרסית; הצעתו נדחתה על ידי גייגר.⁶¹⁷

תיעוד בשפות שמיט נוספות: סורית: *ܒܕܣܝܢ*, (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 143, 187), ערבית: *برنس* (> *برنس* עם נו"ן דיסימילטורית; פרנקל, עמ' 51).

גזוזטרא, כצוצרא, כצוצרה, גזוזטראות

תיעוד: 8 פעמים, ובשל הגיוון בגרסאות ניתן להלן פירוטן המלא: (1) שבת, יא, ב; (2) עירובין, ז, ד; (3-4) עירובין, ח, ח; (5-6) ב"ב, ג, ח; (7) מידות, ב, ה; (8) זבים, ד, א.

גרסאות: ק: אין שתי גרסאות זהות. שלוש צורות יחיד: (7) כצוצרה (גרסת הסופר), לאחר ניקוד והוספת טי"ת: *כצוצְטְרָה* (8) *כצוצְטְרָה* (ק2) (3) *כסוסְטְרָה*. צורות רבים: בסיומת -יות: (2) *כצוצְטְרָיוֹת* (5) *וכצוצְטְרָיוֹת*⁶¹⁸ (6) *וכצוצְטְרָיוֹת*.⁶¹⁹ בסיומת -אות: (1) *קצוצְטְרָאוֹת*⁶²⁰ (4) *כסוסְטְרָאוֹת* • פא: צורות יחיד: (3) *כצוצְטְרָה*, (7-8) כסוסטרא. צורות רבים: (2) *כצוצְטְרָיוֹת* (6) כצוצטריות (4)

הכניסה לנוסח הפנים של הערוך והגיה "כפופה" או "תפוררה"; אבל נראה לי שמדובר בגלוסה, "קטיפה" = *فُطِيْفَة* "יריעת צמר המשמשת כבגד או כשמיכה" (דו"ז, ב, עמ' 376), ולא היה מקום לתיקון נוסח הערוך. **ריבמ"ץ** מביא את פירוש הירושלמי ומוסיף: "לעז ליני, לשון יון מלושי" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' קמ). "ליני" – *lena*, כנ"ל. "מלושי" – נראה לי שהתכוון ל"צמר", ביוונית *μαλλός* (והוא מקביל ל"לעז ליני"). **ר"ש** חוזר על פירושי הירושלמי והערוך. **הרמב"ם** אינו יודע לפרש את המילה בדיוק, אבל הוא רואה בה (וכן במילים הבאות הנזכרות במשנה זו) פריט ביגוד לרגלים: ה"ה אלאסמא כלנא לא נחקהא, לכן אלמעני מפהום אנהא כלהא מן צוף, ילבס בהא אלדגלין ואלסאקין שבה אלגוארב ואלקלסאת "כל השמות הללו לא נתבררו לנו, אבל העניין מובן שהם כולם של צמר, מלבישים בהם את הרגלים ואת השוקים כגון הגרבים וה'קלסאת'" (קאפח, א, עמ' רז). **המיוחס לרב נתן:** "בד פשתן שקוף כמראה המים הקרושים בתוך משבצות פשתן לבן מאוד עד שנראה הפנימי תוך החיצון כמראה הכוכבים ברקיע, והיה הכהן הגדול לובשם ביום הכפורים לבישה של מצוה" (קאפח, רב נתן, כלאים, עמ' 38). על שתי גלוסות למילתנו (וכן למילים ברדסין ודלמטיקין), האחת בגלוסר עברי-יווני מן הגניזה ושנייה בקטע גניזה של עיבוד לתלמוד ירושלמי, ראה: אפשטיין, פיה"ג, עמ' סו, הערה 277. שתייהן מסופקות הן מבחינת זיהוין והן מבחינת קשרן למילתנו.

⁶¹⁴ זקש, תוספות, א, עמ' 135, 138; על *καβάδης* ראה לידל-סקוט, עמ' 847; על *βίρρος* ראה: לידל-סקוט, עמ' 316;

שנטרין, עמ' 177; לואיס-שורט, עמ' 239. על מקור המילה ראה שפרבר, תרבות חומרית, ב, הערה 12 בעמ' 157.

⁶¹⁵ קראוס, עמ' 146; יסטרוב, עמ' 196; דלמן, עמ' 66. את ההצעה אימץ בריל, בגדי היהודים, עמ' 37, ולעף במפתח של קראוס, עמ' 658.

⁶¹⁶ לוי, א, עמ' 194 (המילה "פלדיסין" מופיעה בתרגום יונתן לשופטים יד, יב). על הערבית ראה בערך ברדסין בעבודה זו.

⁶¹⁷ קוהוט, ב, עמ' 19; גייגר בתוספות עה"ש, עמ' 77.

⁶¹⁸ האותיות כ"ף ורי"ש תוקנו מאותיות אחרות. נראה שהסופר החליף בטעות בין אותיות אלו, כלומר כתב במקור "ורצוצכיות" ותיקן.

⁶¹⁹ הכ"ף תוקנה, ייתכן מרי"ש (השווה הערה קודמת). ניקוד הטי"ת תוקן מפתח לשווא (לפי צורת הכתיבה נראה שעל ידי המנקד עצמו).

⁶²⁰ האותיות "ראות" נכתבו על גרד.

פְּסוּטָרִיּוֹת (5) כסוסטריות (1) פְּסוּטָרִיּוֹת • ל: צורות יחיד: (3) כצצרה (8) כצוצרה (7) בצוצרה, צורות רבים: (1, 5-6) כצוצריות (2, 4) כצצריות.

פירוש מסורתי: "כדכתיב: 'והגזרה והבניה וקריתיה' [יחזקאל מא, יג], תרג' וכוזזטרא ובנייתא" (ערוך, ערך גוזזטרא).

אטימולוגיה: פִּיֶּשֶׁר, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית ἐξώστρα⁶²¹, "מרפסת".⁶²² לוי הציע מילה קרובה, זהת משמעות, ἐξωστής.⁶²³ יסטרוב גזר משורש גז"ר.⁶²⁴

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: ܩܠܘܣܬܪܐ, ܩܠܘܣܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 638).

גלוסטר, קלוסטר

תיעוד: (1) עירובין י, י; (3-2) כלים יא, ד.

גרסאות: ק: (1) גְלוֹסְטְרָא (3-2) קְלוֹסְטְרָא • פא: (1) גְלוֹסְטְרָא (3-2) קְלוֹסְטְרָא • ל: (3-1) קלוסטר • פס: (1) קְלוֹסְטְרָא (2) קלוסטא, לאחר תיקון וניקוד: קְלוֹסְטְרָא (3) קְלוֹסְטְרָא • אר: (1) קְלוֹסְטְרָא • רק: (3-2) קלוסטר • פר: (3-2) קְלוֹסְטְרָא • ת מועד: (1) גְלוֹסְטְרָא • ת ירושלים: (2) קְלוֹסְטְרָא (3) וְהַקְלוֹסְטְרָא • ד"ר: (1) קלוסטר (2) קלוסטר' (3) והקלסטר • בבלי-ע: (1) גְלוֹסְטְרָא (קא ע"ב) • פיה"ג: קלוסטר, א' ד' קלוסטא • ערוך: (2-1) גלוסטר, קלוסטר.⁶²⁵ — מכילתא דרשב"י: קלצטר.⁶²⁶ תוספתא כ"י וינה: קלוסטר/ה (כלים ב"מ א, ו; שם, ב, ה). בירושלמי כ"י לידן: קלוסטר (3x), גלוסטר' (1x).⁶²⁷ בכתבי יד ובדפוסים של הבבלי: גלוסטר (5x).⁶²⁸

פירוש מסורתי: "קטינאצ"ו בלעז, והיא מרובע כמעשה קסת הסופר מחופה... וי"מ קלוסטר — נגר, ששנינו בסוף עירובין [קיא ע"ב]: 'נגר שיש בראשו קלוסטר', והוא כמין יתד, וראשו עגול כמו רמון, וכשיש בפתח ב' דלתות עושין טבעת בדלת אחת וכן באחרת, ומכניסין באותן טבעות היתד" (ערוך, ערך קסלטר).⁶²⁹

⁶²¹ פִּיֶּשֶׁר אצל בוקסטורף, הערה 37 בעמ' 215; קוהוט, ב, עמ' 263; קראוס, עמ' 170; דלמן, עמ' 75.

⁶²² לידל-סקוט, עמ' 600. בתרגום השבעים המילה משמשת בעיקר לתרגום העברית "לשכה"; ראה לוסט, עמ' 159; האץ-רדפאת', עמ' 490.

⁶²³ לוי, א, עמ' 317; פאסו, א, עמ' 994. המילה נמחקה מהמילונים המאוחרים יותר, פאפה ולידל-סקוט, כנראה עקב תיעוד מסופק (המילה מתועדת פעם אחת ב-Oracula Chaladaica, חיבור שמסירתו משובשת); אלו רושמים רק את חלופתה חסרת ה-p: ἐξωστής.

⁶²⁴ יסטרוב, עמ' 228.

⁶²⁵ ערכים גלוסטר (קוהוט, ב, עמ' 299), קלוסטר (שם, ז, עמ' 107). בשני ערכים אלו מביא בעל הערוך את נוסח עירובין ונוסח כלים בשתי הגירסאות.

⁶²⁶ כב, ז (קטע גניזה; מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 201).

⁶²⁷ שבת טז ע"א, עירובין כו ע"ג (2x), שקלים מז ע"א בהתאמה.

⁶²⁸ שבת כג ע"ב; שם, כד ע"א (2x); עירובין קא ע"א; יבמות צו ע"ב (הבדיקה על פי מאגרים).

⁶²⁹ "קטינאצו" — כך בדפוס ונציה רצ"א, והשווה הנוסח קטינצו, קטינצו אצל קואומו, לעזי הערוך, עמ' 598 (אצל קוהוט נשמטה בטעות הצד"י). בלטינית: catenatio "מסמר מחזק, מהדק" ("band, lamp, clincher, pin"); לואיס-שורט, עמ' 301.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים, שמקור המילה ביוונית *κλειστρον*, לטינית *claustrum*⁶³⁰, "בריה, מוט המשמש לנעילת דלת".⁶³¹ היות שהצירוף היווני *ei* נהגה */i/*, קל יותר להניח שהצורה נשאלה מהלטינית *claustrum*.

גלוסקאות

תיעוד: ע"ז ב, ז ("זיתים גלוסקאות").

גרסאות: ק: (וזית) קלוֹסְקָה⁶³² • פא: (וזית) קלוֹסְטָא • ל: (וזית) קלוֹסְטָא • ט: (וזית) קלוֹסְקָא • אד: (וזית) גלוֹסְקָה • ת ירושלים: (וזיתים) קלוֹסְקָאוֹת • ד"ר: (וזית) קלוֹסְטָא • בבלי-ע: (וזית) קלוֹסְקָאוֹת (לט ע"ב) • ערוך: קלוֹסְקָא, קלוֹסְטָא.⁶³³ • מלא"ש: (זית) קלוֹסְטָא.⁶³⁴ — בירושלמי כ"י לידן: זית קלוֹסְקָא (ע"ז מב ע"א). בהלכות גדולות: זיתא קלוֹסְטָא (מהד' הילדסהיימר, עמ' 587, שורה 20).

פירוש מסורתי: זיתים רכים.⁶³⁵

אטימולוגיה: תיבה זו נכללת ברוב המילונים תחת הערך גלוֹסְקָא, כצורתה בדפוסים. אך גרסאות טובות (פא, ל, וכנראה גם ק; ד"ר, הערוך, מלא"ש) מרמזות על נוסח מקורי שונה – קלוֹסְטָא.⁶³⁶ גם העובדה שבעל הערוך ראה לייחד למילה זו ערך נפרד, ופירושה שם שונה מפירוש קלוֹסְקָא, מצביעה על כך שמדובר בערך מילוני נפרד.

לוי הציע לגזור תיבה זו מיוונית *κλυκύτης* "מתיקות", כלומר זיתים מתוקים, אולם הצעתו נדחתה על ידי פליישר.⁶³⁷ קראוס, שאף העמיד עבור מילה זו ערך נפרד "קלוֹסְטָא", הציע לגזור מן *κολύτρον* "תאנה בשלה", או מן *κλωστρον*, סוג כלשהו של מאפה; הצעות אלו נדחו על ידי לעף.⁶³⁸

⁶³⁰ בוקסטורף, עמ' 228 (ערך גלוֹסְטָא), 1015 (ערך קלוֹסְטָא, ושם בכתב *κλειστρον*); לוי, א, עמ' 337; ד, עמ' 315; קוהוט, ב, עמ' 299 (ערך גלוֹסְטָא¹); ז, עמ' 107; קראוס, עמ' 543; יסטרוב, עמ' 246; דלמן, עמ' 80, 380.

⁶³¹ לידל-סקוט, עמ' 957; לואיס-שורט, עמ' 351.

⁶³² הקו"ף השנייה כתובה על גרד.

⁶³³ ערכים קלוֹסְקָה, גלגל² בהתאמה. בערך גלגל² תוקן הנוסח על ידי קוהוט ל"קלוֹסְקָא", אולם בהגינתו הוסיף הערת שוליים המצביעה על מקומות נוספים הגורסים "קלוֹסְטָא".

⁶³⁴ "ונראה שהגיה הר"ר יהוסף ז"ל זית קלוֹסְטָא" (ד"ה זית קלוֹסְקָא).

⁶³⁵ **הבבלי** מצוין שמדובר בזיתים "רפי טובא", רפים מאוד (מ ע"ב), **ור"ח** מוסיף: זיתים רפים ולחין ורפיון" (שם), ופירושו מובא גם **בערוך**, ערך קלוֹסְקָה, אבל בערך גלגל²: "זית קלוֹסְטָא המוגלגלין – פי זיתים הנמתקין לאכילה נקראין מוגלגלין". **רש"י** מפרש "רפי טובא": "מוגלגלין ביותר, ובלע"ז מול"ש, וגרעינתם נשמטת" (מ ע"ב, ד"ה דרפי טובא). "מול"ש" – *mols* "רכים" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 141), ובדומה לכך אצל **הרמב"ם**: אֲזָא כֵּן אֲלִזִּיתוֹן אֲלִמְנָקוּעַ פִּי אֲלִמָּא קִד אֲרִתְכִי לַחְמָה חֲתִי אֲזָא רִפְעַת חֲבָה מִנָּה אֲרִתְפַּעַת דּוֹן נוּיָה וִיסְקֻט נוֹאָהָא "אם היו אותם הזיתים שרויים במים כבר נתרכך גופן עד כדי שאם יטול מהם גרגר ינטל בלי גרעינתו ותפול גרעינתו" (קאפח, ד, עמ' שמח-שמט). אצל **המיוחס לרב נתן**: "נותנין זתים בחבית ומגלגלין אותה להשביחן (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 7).

⁶³⁶ יש לציין שמשמעות קלוֹסְקָא (לחם, עוגה) אינו מתיישב היטב עם הקשרה במסכת עבודה זרה, ונראה שבשל כך שונה הנוסח מ"זית קלוֹסְטָא", ל"זיתים גלוֹסְקָאוֹת".

⁶³⁷ לוי, א, עמ' 337 (הערה בסוף הערך); לידל-סקוט, עמ' 352; פליישר, שם, עמ' 435. טענתו של פליישר היתה שזיתים אינם מתוקים, וההבדלים הפונטיים בין היוונית לעברית גדולים מדי. אמנם נוסח הערוך שמביא לוי מתוך הערך גלגל² הוא "גלוֹסְטָא" ולא "קלוֹסְטָא", אבל הערת פליישר עומדת גם ביחס לנוסח המבורר.

⁶³⁸ קראוס, עמ' 543 (ערך קלוֹסְטָא), עמ' 544 (ערך קלוֹסְקָא); לידל-סקוט, עמ' 974, 962. לעף אצל קראוס, בהערותיו לשני הערכים הנ"ל.

בני הזוג גוגנהיימר הציעו לגזור מן *κυλιστός* "מגולגל, ראוי להיות מגולגל"; המילה האחרונה בביטוי "זיתי קלוסטא מגולגלים" היא לפי זה גלוסה למילה היוונית.⁶³⁹

גלוסקן, גלוסקין

תיעוד: (1) דמאי ו, יב; (2) ידיס א, ה.⁶⁴⁰

גרסאות: ק: (1) קְלוֹסְקִין (2) הַקְלוֹסְקִין (ק2) • פא: (1) קְלוֹסְקִין, ⁶⁴¹גלוסקין (2) הקלוסקין • ל: (1) קלוסקין • פ: (1) גְלוֹסְקִין (2) הַגְלוֹסְקִין [!]; אד: (1) גְלוֹסְקִין • רק: (2) הגלוסקין • קט"ג: (1) קלוסקין (בירנבאום, עמ' 263) • פד: (2) הַקְלוֹסְקִין • קט"ג נ"ב: (2) הַגְלוֹסְקִים (ייבין, עמ' 1072) • ת ירושלים: (2) הַגְלוֹסְקִין • ד"ר: (1) גלוסקן • פיה"ג: (2) גלוסקין • ערוך: (1) גלוסקין (2) הגלוסקין; ס"א קלוסקין. — בתוספתא כ"י וינה הנוסח תמיד בגימ' ל (16x); בירושלמי כ"י לידן תמיד בקו"ף (13x).

פירוש מסורתי: "ככרות לחם" (ערוך, ערך גלסק).

אטימולוגיה: נראה שדי לארא היה הראשון שהציע לגזור מיוונית *κόλλιξ*, "כיכר לחם גס"; הצעה זו אימצו פישר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן.⁶⁴² קראוס ודלמן ציינו גם את *κόλλικιον*, מילה שוות משמעות מהתקופה הביזנטית.⁶⁴³ ליברמן ציין בהקשר זה את שם התואר *κόλλικιος*, שמשמעו "בצורת *κόλλιξ*".⁶⁴⁴ בוקסטורף הציע לגזור מיוונית *καλῦς*, "מתוק".⁶⁴⁵ יסטרוב הציע לגזור מן התואר הלטיני *Lesbiacus*, "מן האי לסבוס".⁶⁴⁶

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: גלוסקין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 129), סורית: *ܠܘܣܟܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 234).

גמטריאות

תיעוד: אבות ג, יח.

גרסאות: ק: וְגִמְטְרִיָּה • פא: וגימטרייה • ל: וגימטרייה • פ: וְגִמְטְרִיָּה • אד: (ליתא⁶⁴⁷) • ת ירושלים: וְגִמְטְרִיָּה • ד"ר: וגימטריאות • ערוך: וגמטריאות. — בירושלמי פעם אחת "גימטריון".⁶⁴⁸

פירוש מסורתי: סוג דרשה המבוסס על חישוב ערכן של אותיות המרכיבות תיבה מסוימת.⁶⁴⁹

⁶³⁹ גוגנהיימר, קלוסטא; לידל-סקוט, עמ' 1008. גם דוד רוזנטל (עבודה זרה, עמ' 243-244) טען שמדובר בגלוסה.
⁶⁴⁰ חלק מן המילונים (קראוס, יסטרוב, דלמן, מאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה) משייכים לכאן גם את הצורה "גלוסקאות" שבע"ז ב, ז, ראה ערכה בעבודה זו לעיל.
⁶⁴¹ על התיבה נמתח קו לציון מחיקתה, ייתכן על ידי המגיה שרשם את הגיליון.
⁶⁴² די לארא, עיר דוד, עמ' 81; לידל-סקוט, עמ' 972; פישר אצל בוקסטורף, עמ' 1015, הערה 72; לוי, א, עמ' 337 (ערך גלוסקא); ד, עמ' 316 (ערך קלוסקא); קוהוט, ב, עמ' 299 (ערך גלסק); ז, עמ' 107 (ערך קלסק); קראוס, עמ' 175 (ערך גלוסקא); עמ' 544 (ערך קלוסקא); דלמן, עמ' 80 (ערך גלוסקא); עמ' 380 (ערך קלוסקא).
⁶⁴³ קראוס, שם; דלמן, עמ' 80; דו-קאנז', יוונית, עמ' 683, 684.
⁶⁴⁴ ליברמן, תוספתא כפשוטה, א, עמ' 66, הערה 27; לידל-סקוט, עמ' 972.
⁶⁴⁵ בוקסטורף, עמ' 228 (ערך גלוסקא); לידל-סקוט, עמ' 352.
⁶⁴⁶ יסטרוב, עמ' 246.
⁶⁴⁷ המשנה אינה נמצאת בטקסט, לא בכתב היד ולא במהדורת קאפח.
⁶⁴⁸ ירושלמי כ"י לידן, תענית סז ע"א. וכאן באה המילה במשמעות אתב"ש ("מהו 'תוגת' אמו? אמי ר' לודה: לישן גימטריון הוא, 'אפרא' בעייני אמי").

אטימולוגיה: בוקסטורף, גייגר, לוי, קוהוט, דלמן וליברמן גזרו את המילה מיוונית γεωμετρία,⁶⁵⁰ "גאומטריה, תורת המדידה של שטחים (אדמות)".⁶⁵¹ הצעה זו אפשרית אם מניחים שבקרב הדוברים המילה קיבלה משמעות כללית של "חשבון". זקש, יסטרוב ובאכר גזרו מיוונית γεωμετρία,⁶⁵² והם מפרשים אותה ככינוי לאחת מדרכי הכתיבה של ה-γραμματοεὺς, הסופר, המזכיר; אולם γεωμετρία משמעה "משורת הסופר, מלאכת הסופר" באופן כללי, והיא אינה מתועדת במשמעות שיש למילה גימטריה בספרות העברית.⁶⁵³ קראוס אימץ במילונו את ההצעה הראשונה, אולם כעשור לאחר מכן, בספרו על הארכיאולוגיה התלמודית, הביא את שתי ההצעות ללא הכרעה.⁶⁵⁴ בוקסטורף הציע, לצד γεωμετρία, את συμμετρία, "הקבלה".⁶⁵⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: גימטריון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 128), א"ב: גִּימְטְרִיָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 281).

גמל"א, גמא, גס, גומו, גאם

תיעוד: (1) שקלים ג, ב; (2) מידות ג, א; (3-4) כלים יד, ח; (5) כלים כז, ח.

גרסאות: ק: (1) גִּמְא (2) גִּמְה (3) וְשִׁלְגִם (4) גומו (5) גס • ל: (1) גמא (2) גומא (3) גס (4) גומו (5) גס • פ: (1) גִּמְא (2) גִּמְא (3) וְשִׁלְגִם (4) גומו (5) גס • אד: (1) גִּמְא (2) גִּמְא • דק: (3) גס (4) גמו (5) גס • פד: (3) וְשִׁלְגִם (4) גומו (5) גס • ת מועד: (1) גמלא (על גרד), גִּמְלָא • ת ירושלים: (2) גִּמְא (3) גס (4) גומו (5) גִּאס • ד"ר: (2-1) גמא (3) ושלגם (4) גמו (5) גאם • פיה"ג: (5,3) גס • ערוך: (3) גס (4) גומו (5) גס.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית γᾶμμα,⁶⁵⁶ שמה של האות השלישית באלפבית היווני.⁶⁵⁷ את הגירסאות בלמ"ד (ת מועד, דפוס וילנא) יש לראות, לדעתי, כהשפעת השם השמי של האות.

⁶⁴⁹ **בערוך:** "במקום 'אחד' כותבים א', במקום 'מאה' כותבים ק"י (ערך גמטריא). יתר הפרשנים שנבדקו לא פרשו את המילה, כנראה משום שבעיניהם משמעותה ידועה ומתבהרת היטב מיישומה בספרות, למשל הפסוק "ועד בהמה נדדו הלכו" (ירמיה ט, ט) המשמש יסוד למדרש שחמישים ושתיים שנים לא עבר איש ביהודה (בבלי יומא נד ע"א; "בהמה" = 52).

⁶⁵⁰ בוקסטורף, עמ' 229; גייגר, ללשון התלמוד, עמ' 185; לוי, א, עמ' 324; קוהוט, ב, עמ' 309; דלמן, עמ' 81; ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 202, הערה 173.

⁶⁵¹ לידל-סקוט, עמ' 346.

⁶⁵² זקש, תוספות, ב, עמ' 74; יסטרוב, עמ' 239; באכר, טרמינולוגיה, א, עמ' 127. אם כי את התיבה באבות הוא מסכים לגזור מן γεωμετρία (שם, הערה 3).

⁶⁵³ לידל-סקוט, עמ' 358. בתרגום השבעים המילה מקבילה ל"ספרות" (תהלים עא, טו), ובבן סירא היא משמשת לתרגום התיבה "ספרתם" (בן סירא מד, ד/ה: "חכמי שיש בספרתם, ומושלים במשמרותם"). בשני המקרים נראה שהמילה משמשת בהוראת "מלאכת הסופר".

⁶⁵⁴ קראוס, עמ' 171; הנ"ל, א"ת, ג, עמ' 175 והערה 354 בעמ' 323.

⁶⁵⁵ בוקסטורף, שם, ולדעתו היא חלופה עדיפה; לידל-סקוט, עמ' 1679.

⁶⁵⁶ בוקסטורף, עמ' 228; לוי, א, עמ' 338; קוהוט, ב, עמ' 304; קראוס, עמ' 167; יסטרוב, עמ' 251; דלמן, עמ' 81.

⁶⁵⁷ לידל-סקוט, עמ' 337. האותיות היווניות, על שמותיהן, נשאלו כידוע מן הכתב השמי; ראה למשל נ"ה טור-סיני, הערך "אלפבית", אנציקלופדיה מקראית, כרך א, ירושלים תש"י, עמ' 401.

גנוסיא

תיעוד: ע"ז א, ג ("יום גנוסיא של מלכים").

גרסאות: ק: גְּנִיסְיָה • פא: גניסייא • ל: גניסייא • פ: גְּנִיסְיָה • אד: גְּנִיסְיָה⁶⁵⁸ • ת ירושלים: גְּנִיסְיָה • ד"ד: גינוסיא • בבלי-ע: גְּנִיסְיָה (ח ע"א) • ירושלמי: גניסיא (לט ע"ג) • ערוך: גניסיא. — בספרות האמוראים הארצישראלית "ג(נ)יסייה"⁶⁵⁹, בכתב יד של הבבלי: "גנוסיא"⁶⁶⁰.

פירוש מסורתי: יום הולדת המלך (ירושלמי, ר"ח, ערוך; יום המלכת המלך (בבלי, רמב"ם).⁶⁶¹
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית γενέσις⁶⁶², "חג לציון יום ההולדת"⁶⁶³.
יום ההולדת של הקיסר היה יום חג כללי, ובפרט יום ההולדת של אוגוסטוס (23 בספטמבר), אשר עדיין נחוג במאה השלישית לספירה.⁶⁶⁴

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: גינוסא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 149), א"ג: גניסייה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 133), א"נ: גְּנִיסְיָה (שולטהס, עמ' 39), סורית: ܡܢܝܫܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 249).

גסטרא, גיסטרא, גסטריות

תיעוד: (1) כלים ב, ו; (2) כלים ד, ב; (3) כלים ד, ג; (4) מקואות ו, ו; (5) מכשירין ב, ג.
גרסאות: ק: (1) גְּצִיטְרָה⁶⁶⁵ (2) גְּצִיטְרָה⁶⁶⁶ (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • פא: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • ל: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • פ: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • ר: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • פד: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • אנט: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • נ"ב: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • ד"ד: (1) גְּצִיטְרָה (2) גְּצִיטְרָה (3) גְּצִיטְרָה (4) גְּצִיטְרָה (5) גְּצִיטְרָה • ערוך: גצ(ט)רא, גסטרא.⁶⁶⁷ — בתוספתא כ"י וינה

⁶⁵⁸ ייתכן שתוקן מן "גנוסייה".

⁶⁵⁹ ירושלמי כ"י לידן, ראש השנה נט ע"א ("גניסיא", 2x); בראשית רבה כ"י ותיקן 30, פרשה פח, ו ("גניסייה"); פסיקתא דרב כ"י אוקספורד 151, פסקא טז, ה ("גניסייה"). הבדיקה על פי מאגרים.

⁶⁶⁰ בבלי כ"י פרמה 1337, ע"ז ח ע"א, י ע"א (x8). הבדיקה על פי מאגרים.

⁶⁶¹ פירוש המילה מופיע כבר במשנה עצמה: "יום גניסייה של מלכים יום הלידה" (על גלוסה זו ראה רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 250-252). משמעות זו עולה גם מן האמור **פירושלמי**: "יום גניסיא של מלכים – ויהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה" (לט ע"ג). **ר"ח**: "פ"י גנוסיא בלשון יון יום הלידה" (י ע"א), ודומה לו **בערוך**: "פ"י בל"י יום גניסיא – יום הולדת למלכים" (ערך גנס). אבל **בבלי**: "מאי ויום גינוסיא של מלכים? אמר רב יהודה: יום שמעמידין בו עובדי כוכבים את מלכס" (י ע"א), וכן אצל **הרמב"ם**: הו אן יגתמעון פיה ליקדמוא מלך "הוא יום שמתקבצין בו להעמיד מלך" (קאפח, ד, עמ' שלט).

⁶⁶² בוקסטורף, עמ' 235; לוי, א, עמ' 349; קוהוט, ב, עמ' 322; קראוס, עמ' 180; יסטרוב, עמ' 240; דלמן, עמ' 84.

⁶⁶³ לידל-סקוט, עמ' 343.

⁶⁶⁴ על מועדי חגיגות ימי ההולדת של הקיסרים השונים ראה הרץ, חגי הקיסרים; על אוגוסטוס ראה שם, עמ' 1147.

⁶⁶⁵ הגימ"ל אינה מנוקדת. בין הרי"ש לצד"י שווא עודף, המכוון ללא ספק לגירסה "גצטרה" (השווה המופע הבא).

⁶⁶⁶ הטיית נוספה מעל לשורה.

⁶⁶⁷ עיקר הנוסח במשנה לפי בעל הערוך הוא עם צד"י. בערך גצר הוא מביא את המופעים (4,1) גצרא (3) גצטרא (5) גצריות, ובערך גסטרי הוא קובע: "בלשון משנה גצרא". אמנם בשני הערכים הוא מציין גם את הנוסח השני: בסוף ערך גצר – "יש ספרים שכתוב בהן גצטרא ויש ספרים שכתוב בהן גסטרא", ובערך גסטרי מתועדת גם הגירסה "גסטרא" ממשנת מקואות (מופע 2).

ובדפוס היבולי הכתיב תמיד עם 'סט'; בירושלמי: גצרא (שבת ה, ע"ג). בהלכות גדולות כ"י פריס: ג'סטרין (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: "כלי שנחלק לשנים הוא, והיינו שירי כלי" (ערוך, ערך גסטרין).⁶⁶⁸
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית γαστρα, ⁶⁶⁹ "החלק התחתון בכלי שבולט ככרס; כלי עם בליטה כזו".⁶⁷⁰ קראוס ציין גם את צורת ההקטנה γαστρίον, ולעף ציין עוד את γαστήρ "בטן, כרס", שביוונית מאוחרת שימשה גם בהוראת "כד".⁶⁷¹ יסטרוב גזר את המילה משורש גז"ר.⁶⁷²
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ייתכן שהמילה התגלגלה לערבית قَصْرِيَّة.⁶⁷³

גפסיס, גפסים

תיעוד: (1) כלים י, ב; (2) פרה ה, ט.
גרסאות: ק: (1) וַגִּיפֶסֶס (2) וַגִּיפֶסֶס • פא: (1) וַגִּיפֶסֶס (2) בגיפסס • ל: (1) ובגיפסס (2) בגיפסס • פט: (1) ובגיפסס (2) בגיפסוס⁶⁷⁴ • רק: (1) ובגיפסס (2) בגבסס • פד: (1) ובגיפסס (2) בגבסס • אנט: (2) בגיפסס • ת ירושלים: (1) ובגיפסס (2) בגפסס • ד"ר: (1) ובגיפסס (2) בגבסס • פיה"ג: (1) ובגיפסס (2) ובגיפסס • ערוך: (1) ובגיפסס (2) בגיפסס. — בספרא, כ"י וטיקן: בַּגִּיפֶסֶס (ייבין, עמ' 1072). בתוספתא ובירושלמי נפוץ הכתיב בסיומת -וס.⁶⁷⁵
פירוש מסורתי: "בלע"ז ייס"ו, ויותר לבן מן הסיד, ובלי ערבי נקרא אלגיבס" (ערוך, ערך גפס).⁶⁷⁶
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית γύψος, ⁶⁷⁷ "גיר, גבס, טיח עשוי מגבס".⁶⁷⁸ יסטרוב גוזר מן הפועל גפ"ס, אולם נראה שגם הוא קשר את מוצאה עם המילה היוונית הנ"ל, אף על פי שלא כתב זאת מפורשות.⁶⁷⁹
תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: גבסין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 119), סורית: ܡܥܦܫܝܬ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 219), ערבית: جبس (פרנקל, עמ' 9, הערה 3).

גרדום

תיעוד: ע"ז א, ז.

⁶⁶⁸ עוד על הגסטרא בספרות חז"ל ראה ברנד, כלי חרס, עמ' פח-צב.
⁶⁶⁹ בוקסטורף, עמ' 236; לוי, א, עמ' 349; קוהוט, ב, עמ' 328; קראוס, עמ' 180; דלמן, עמ' 84.
⁶⁷⁰ לידל-סקוט, עמ' 339.
⁶⁷¹ קראוס, שם; לידל-סקוט, שם; לעף אצל קראוס, שם; סופוקלס, עמ' 325.
⁶⁷² יסטרוב, עמ' 240.
⁶⁷³ ראה פרנקל, עמ' 77, וכן פליישר אצל לוי, א, עמ' 435 (הערה לעמ' 349).
⁶⁷⁴ לאחר האות בי"ת מעבר שורה.
⁶⁷⁵ כגון בתוספתא כ"י וינה: גפסוס (שבת ב, ו; כלים ב"ק ז, י ועוד), גופסוס (פרה ט, ח). בירושלמי כ"י לידן: גיפסוס (שביעית לד ע"ג; שבת ה ע"א).
⁶⁷⁶ "ייס"ו" — איטלקית gesso "גבס"; ראה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 352. "אלגיבס" — جبس "גבס"; ראה לין, ב, עמ' 375.
⁶⁷⁷ בוקסטורף, עמ' 238; לוי, א, עמ' 352; קוהוט, ב, עמ' 339; קראוס, עמ' 173; דלמן, עמ' 85.
⁶⁷⁸ לידל-סקוט, עמ' 364 וכרך המילואים, עמ' 80.
⁶⁷⁹ יסטרוב, עמ' 262, קשר את הפועל גפ"ס עם גפ"ת וגפ"ף, אולם פירש את המילה to make air-tight with gypsum.
 נראה שהניח שהמילה הלטינית מקורה בשמית.

גרסאות: ק: וְגֵרָדוֹן • פא: וגרדון • ל: וגִּרְדוֹן • פס: וְגִרְדוֹן • אר: וגרדון⁶⁸⁰ • ת ירושלים: גרדום • ד"ר: וגרדון • בבלי-ע: גִּרְדוֹם (טז ע"א) • ערוך: וגרדום. — בספרות האמוראים הא"י התיבה מסתיימת בדרך כלל ב-ן, בכתבי יד של הבבלי ב-ם.⁶⁸¹

פירוש מסורתי: בית משפט, בניין או מדרגות שיושבים עליהם השופטים.⁶⁸²

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית γράδος (לטינית gradus),⁶⁸³ "מדרגות, בימה מדורגת".⁶⁸⁴ יסטרוב הציע לגזור משורש גר"ד.⁶⁸⁵

תיעוד בשפות שמיט נוספות: א"ג: גרדום (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 135).

גרטים

תיעוד: כלים יא, ג.

גרסאות: ק: הַגְּרִיטִי • פא: הַגְּרִיטִי • ל: הגרטי • פס: הַגְּרִיטִי • רק: הגרטי • פ: הַגְּרִיטִי • ת ירושלים: הַגְּרִיטִים • ד"ר: הגרטי • פיה"ג: מן הגרטי, אי דא' מן הגראטות⁶⁸⁶ • ערוך: הגרטי • ר"ש: גרטות.

פירוש מסורתי: שברי מתכת.⁶⁸⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית γρύττω⁶⁸⁸, "כלים, פריטים חסרי ערך".⁶⁸⁹

⁶⁸⁰ וכן בפירוש (שלא כהעתקת קאפח: גירדון).

⁶⁸¹ בירושלמי כ"י לידן (תענית סט ע"א) וכן בפסיקתא דרב כהנא (מהד' מנדלבוים, עמ' 245, 258) — "גרדון", ובקהלת רבה — "גרדין" (פרשה ג, פסוק טז, א), "גרודון" (שם, יז, א). בכתבי יד של הבבלי — "גרדום", x6: שבת, לב ע"א; ראש השנה יח ע"א; עבודה זרה טז ע"ב (הבדיקה על פי מאגרים).

⁶⁸² **ר"ח:** "פי' גרדון בלשון יון בית המשפט" (טז ע"ב). **רש"י:** "בנין אחד הוא לדון נפשות כמו 'שנים שעלו לגרדום' [ראש השנה, יח ע"א]" (טז ע"א, ד"ה גרדום). **ערוך:** "מעלות שעושין לדיינין שיושבין עליהן כשדנין, כמו שעשה שלמה מעלות לכסא אשר שפט שם, ובלע"ז מעלה גרד"ו" (ערך גרדום). גרד"ו — השווה לטינית gradus, איטלקית gradino, "מדרגה" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 359). **רמב"ם:** אומר ביחס ל"בסילקי וגירדון ואסטדיא ובימה": "ובסילקי וגירדון ואסטדיא ובימה, הי כלהא אשכאל מנאבר ומנאצב תעמל לתעטים עבודה זרה ומן אלהא "הם כולם מיני בימות ומצבות שנעשים לכבוד עבודה זרה ובכללה" (קאפח, ד, עמ' שמא). **המיוחס לרב נתן:** "מושב השופטים" (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 7). לשימושי המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 76-78.

⁶⁸³ בוקסטורף, עמ' 241 (אמנם פשר, בהערה 109, מסתייג ומשער שמדובר במילה ארמית במקורה); לוי, א, עמ' 358; קוהוט, ב, עמ' 359; קראוס, עמ' 183; דלמן, עמ' 86.

⁶⁸⁴ לואיס-שורט, עמ' 821; לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 79.

⁶⁸⁵ יסטרוב, עמ' 265.

⁶⁸⁶ צ"ל "הגרטאות", "הגרטאות". ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 22, הערה 1.

⁶⁸⁷ **פיה"ג:** "חתיכות חתיכות של ברזל אשר יתאספו ויתקבצו, כגון מחט שבורה וצינורה שבורה ומסמרות שבו" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 22; ובנוסח דומה בקטע גניזה "פירוש מילי דטהרות", שם, עמ' 152). המילה מתפרשת גם אגב הפירוש לצירוף "תחתית הצורפים": "כלי שיש לצורף תחתיו שכשנופל ממנו פיסקא של זהב מכניס לתוכו, ואותו כלי שמו תחתית, ואותן חתיכות ופסיקות שמן גרטי" (שם, עמ' 50). בדומה לזה **בערוך:** "מסמרות שבורין ושברי ברזל אשר יתאספו ויתקבצו, ולש' יון הוא, וי"א כל מיני מתכון השבורין בין כסף בין זהב" (ערך גרט). **ר"ש** מציין למופעי המילה בתלמוד הבבלי (שבת קכג ע"א, ב"מ נב ע"ב) ומפרש: "שברים וקבוצים הם". ודומה לכך אצל **הרמב"ם:** הי אלחדאיד אלתי תבקי מן אלאניה בעד אן יפניהא אלזמאן חתי תרק ותכסר ותתהשם ויטלע אלצדא עלי אכורהא ממא שאנה אן יצדא "הם הברזלים הנשארים מן הכלי לאחר שהזמן מכלה אותן עד שנעשין דקין ונשברין ומתרסקין ועולה חלודה על רובן כלומר מה שדרכו להחליד" (קאפח, ו, עמ' קטז).

(1) דוגמא

תיעוד: שבת י, א.

גרסאות: ק: לְדִיגְמָא • פא: לְדִיגְמָה • ל: ולדגמה • פט: לְדִיגְמָא • רק: לדוגמה⁶⁹⁰ • קט"ג: דגמא (בירנבאום, עמ' 33) • קט"ג נ"ב: לְדִיגְמָה (ייבין, עמ' 1072) • ת מועד: לְדִיגְמָה • ד"ר: ולדוגמא • בבלי-ע: ולדוגמא (צ ע"ב) • ערוך: לדוגמא.

פירוש מסורתי: דבר שמצביע על דברים אחרים הדומים לו.⁶⁹¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית δειγμα⁶⁹² "דוגמה (sample)".⁶⁹³

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: דיגמא, דוגמא (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 145).

(2) דוגמא

תיעוד: עדויות ה, ו ("דוגמא השקוה").

גרסאות: ק: דִיגְמָא⁶⁹⁴ • פא: דיכמה • ל: דיגמה • פט: דִיגְמָא • אר: דִיגְמָא • קט"ג: דְּכָמָה, דוגמה (בירנבאום, עמ' 109)⁶⁹⁵ • ת ירושלים: דוגמא • ד"ר: דוגמא • ערוך: דוגמא, ס"א דוכמא.⁶⁹⁶ — בספרי במדבר: דיכמה (ותוקן: דוגמה).⁶⁹⁷ בירושלמי כ"י ליידין: דכמה.⁶⁹⁸

פירוש מסורתי: "שכמותה" (ירושלמי); מי צבע (רב האי גאון), מים הדומים למי סוטה.⁶⁹⁹

⁶⁸⁸ לוי, א, עמ' 358; קוהוט, ב, עמ' 363; קראוס, עמ' 183; יסטרוב, עמ' 266; דלמן, עמ' 87. בוקסטורף, עמ' 243, מביא γρυτάρια, רבים של צורת ההקטנה (γρυτάριον).

⁶⁸⁹ לידל-סקוט, עמ' 361 (frippery).

⁶⁹⁰ וכך הוא הנוסח גם בקטע גניזה של אוטוגרף הפירוש לרמב"ם; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 62 שורה 33. **ערוך:** "ולשון לעז הוא, דגמא" (ערך דגם). "דגמא" – בכתבי יד "דילמא", והוא לפי קואומו באיטלקית delma,

⁶⁹¹ derma "מודל, תבנית" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 369). **רמב"ם:** ושרח 'דוגמה' מתאל וחכאיה, יעניי אנה רפע זלך אלשי ליווריה ען עין "ופירוש 'לדוגמה', לדמיון ולראוה, ר"ל שהצניע אותו דבר להראות בו את המין" (קאפח, רמב"ם, ב, עמ' נה). אצל **אגמאטי** בשם "מקצת" פרשנים: "לדוגמה – לדבר שיקנה כמותם... ופיר' דוגמה בלשון ישמעאל: נמודג" (אגמאטי, ספר הנר לשבת, עמ' קח). "נמודג" לא פירש המהדיר, והיא לדעתי מילה פרסית نمودج namūdaj והוראתה – "an exemplar, model, specimen"; ראה שטיינגס, מילון, עמ' 1427.

⁶⁹² בוקסטורף, עמ' 258; לוי, א, עמ' 376; קוהוט, ג, עמ' 17; קראוס, עמ' 187; יסטרוב, עמ' 282; דלמן, עמ' 91.

⁶⁹³ לידל-סקוט, עמ' 372. בפפירוס מצרי מהמאה השנייה לספירה באה מילה זו במובן "טובין סגורים וחתומים, שנשלחו לצורך אישור" (לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 83), וייתכן שהוראה זו – שאינה סותרת את ההוראה הכללית ("דוגמה") ואת הפרשנות המסורתית – היא גם המשמעות שיש לתת למילה במשנתנו.

⁶⁹⁴ הנקדן הותיר את הגימ"ל ללא ניקוד, כלומר גרסתו היא: דִיגְמָא. ייתכן שבמקור נכתב "ריכגמא" והר"י ש תוקנה לדל"ת.

⁶⁹⁵ ראה פורסטנברג, דיכמה, עמ' 408, הערה 5.

⁶⁹⁶ חילוף נוסח זה מצוי כבר בפירוש הר"ח: "דוגמא, ס"א דוכמא" (ברכות יט ע"א). במלא"ש מובא נוסח ס"א של הערוך בצורה "דיכמא"; ראה מלא"ש למקום, ד"ה דוגמא השקוה.

⁶⁹⁷ פיסקה ז (מהד' הורוביץ, עמ' 11), על פי כ"י וטיקן 32.

⁶⁹⁸ שלוש פעמים באותו דף, מו"ק פא ע"ד; מהן פעמיים בתוך ציטוט מן המשנה, ופעם אחת בגמרא (ראה להלן). בגמרת **הירושלמי** מפורש: "מהו 'דכמה'! 'דכוותה' (מו"ק פא, ע"ד), כלומר ראה במילה "דכמה" מילה ארמית שפירושה "שכמותה". וזה הפירוש גם אצל הר"ח: "גרים שכמותה השקוה" (ברכות יט ע"א; מצגר, פירוש ר"ח, ברכות, עמ' לב) ואצל רש"י: "על שהיו הם דומין לה השקוה" (ברכות יט ע"א, ד"ה דוגמא השקוה). בעל **הערוך** חוזר על פירוש הירושלמי אבל מביא פירוש נוסף, מתוך תשובה של רב האי גאון: "מי צבע" (ערך דגם). כלומר לא מי סוטה אלא משקה הנראה כמו מי סוטה. ואצל **הרמב"ם** שתי ההצעות: פלמא אסתדל לה במא פעל שמעיה

אטימולוגיה: מוספיא היה כפי הנראה ראשון המילונאים שהעמיד אטימולוגיה יוונית ייחודית למילתנו: "פיי דוכימא בל"י בחינה וחקירה וזה טעם דוכמא השקוה".⁷⁰⁰ בכך כיוון ליוונית δόκιμη, מבחן לבדיקת אופיו של אדם או לבדיקת כשירותו לתפקיד מסוים.⁷⁰¹ את דעת מוספיא אימץ קוהוט; גם לוי וקראוס הזכירו אותה כאפשרות במילוניהם.⁷⁰²

בוקסטורף גזר את מילתנו, כמו דוגמא, מיוונית δειγμα, וכן עשו יסטרוב, דלמן (בהסתייגות), ואף לעף, אשר ראה בכ"ף מימוש של האות γ.⁷⁰³ ואמנם אין מניעה להניח שבסוף הברה הפכה ההגייה הקולית לאטומה. אולם זיהוי "דיכמה" עם "דוגמא" מאולץ לאור ההקשר במשנה: בהעדר למ"ד השימוש לפנייה מסתבר לפרש את המילה כתואר הפועל או כשם עצם, מושא לפועל "השקוה". אם מוסיפים לכך את הגירסה הייחודית שיש למילה זו בכתבי יד ק ו-9א, בקטע הגניזה, בספרי ובירושלמי, נראה שלפנינו לקסמה נפרדת.

בדרך זו הלך פורסטנברג, אשר הציע לגזור את מילתנו מיוונית δειγμα, δειγμα, "נשיכה, עקיצה", ולדעתו: "סם המעורר מיחושים".⁷⁰⁴ פירושו מסתמך על קטע מתוך חיבור של ההיסטוריון היווני פלוטרכוס, בן המאה השנייה לספירה, ובו מופיעה המילה δειγμα לצד המילה φάρμακον, "סם", כשתי דרכי טיפול רפואיות.⁷⁰⁵ הפירוש המקובל למילה במקום זה הוא "ניתוח".⁷⁰⁶ לדעת פורסטנברג, "המילה 'דיכמוס' ציינה במקורה את פעולת הנשיכה של בעלי החיים, לאחר מכן הועתקה לציון תחושת הכאב שעשוי להיווצר בקרביו של האדם, ולבסוף הייתה לכינוי לסם המעורר מיחושים אלה".⁷⁰⁷ דא עקא, שכל עוד לא נמצא תיעוד למשמעות הנטענת ביוונית, אין הצעתו המאלפת של פורסטנברג יוצאת מגדר השערה.

דולבקי, דלובקי, דלופקי, דלפקי

תיעוד: 7 × (למשל: ע"ז ה, ה; כלים כב, א).

גרסאות: ק: דְּלֶפְקִי, דְּלֶפְקִי, דְּלֶפְקִי • פא: דלפקי • ל: דלפקי. — בכתבי יד של הבבלי, ובדפוס הבבלי והמשנה, יש גם צורה בבי"ת (דלפקי, דולבקי, דלובקי).

פירוש מסורתי: "כלי עץ שמניח בו כלים של יין כמו כוסות ואשישות" (ערוך, ערך דלפק).

ואבטליון קאל אנהמא לם יסקיאהא מי שוטה עלי אלחיקהא בל אוהמאהא אנהא מי שוטה והי מתאל מי שוטה. ודוגמא, הו אלמתאל "וכאשר הביאו לו [לר' עקיבא בן מהללאל] ראייה במה שעשו שמעיה ואבטליון אמר שהם לא השקוה מי סוטה באמת, אלא הראו בעיניה כאילו הן מי סוטה, והם כמו מי סוטה. ופירוש 'דוגמא' דבר הדוגמא" (קאפח, ד, עמ' שכב).

⁷⁰⁰ מוסף הערוך לערך דוגמא. ובעקבותיו די לארא, כתר כהונה, ערך "דכס" בדף לט ע"א.

⁷⁰¹ לידל-סקוט, עמ' 442. על מבחנים אלו ראה פאולי-ויסובה, ערך δόκιμασία.

⁷⁰² קוהוט, ג, עמ' 19, הערה 1; לוי, א, עמ' 376-377; קראוס, עמ' 187.

⁷⁰³ בוקסטורף, עמ' 258; יסטרוב, עמ' 282-283; דלמן, עמ' 98 (בערך "דיכמה, דוגמא" העיר: δειγμα?); לעף אצל קראוס, שם ("g ist k² für").

⁷⁰⁴ פורסטנברג, דיכמה. δειγμα ו-δειγμα הן שתי צורות כתיב חלופיות; ראה לידל-סקוט, עמ' 384 וכרך המילואים, עמ' 85.

⁷⁰⁵ פלוטרכוס, חיי אישים: פריקלס, טו.

⁷⁰⁶ לידל-סקוט, עמ' 384: "painful operations"; וראה פורסטנברג, שם, הערה 30 בעמ' 414.

⁷⁰⁷ פורסטנברג, שם. החוליה השנייה בשרשרת המשמעויות מתועדת אצל ניקנדר, ראה המובאה מדבריו בעמ' 412.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ⁷⁰⁸ δελφική, צורת נקבה של התואר δελφικός "של העיר דלפי", וכשם תואר מועצם – "שולחן קטן בעל שלוש רגליים", שהיה רווח בעיר זן.⁷⁰⁹

דופרה, דופרא

תיעוד: (1) דמאי א, א; (2) שביעית ט, ד.
גרסאות: ק: (1) מְשַׁלְּדְפָּרָה (2) הַדִּיפְרָא • פא: (1) מְשַׁלְּדְפָּרָא (2) הַדִּיפְרָא • ל: (1) דיפרא (2) הדיפרא • פס: (1) דופרָה⁷¹⁰ (2) הַדִּיפְרָה • אד: (1) מְשַׁלְּדְפָּרָה (2) הַדִּיפְרָה • ד"ר: (1) דופרה (2) הדיפרא • ערוך: (2-1) דיופרא. — בתוספתא, כ"י וינה: דיפרא, דיפרה (שביעית ז, טז). בירושלמי, כ"י לידן: דפרין, דפרים (שביעית לט ע"א). בבלי עירובין: דיופרא (יח ע"א).
פירוש מסורתי: "מאי דיופרא? אמר עולא: אילן העושה דיו פירות בשנה" (בבלי עירובין, יח ע"א).⁷¹¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ⁷¹² δῖφορος, "הנושא פירות פעמיים בשנה".⁷¹³
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ערבית: دَيْفُور "תאנה שהבשילה מוקדם" (דוזי, א, עמ' 448; וראה עוד לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 237).

דורקטי

תיעוד: נידה ט, יא.
גרסאות: ק: טְרוֹקְטִי • פא: טרוקטי • ל: טרוקטי [!] • פס: דוֹרְקְטִי • רק: דורקטי • פד: טְרוֹקְטִי, דוֹרְקְטִי • אנט: טְרוֹקְטִי, נ"א דוֹרְקְטִי • קט"ג נ"ב: טְרוֹקְטִי (ייבין, עמ' 1073) • ת ירושלים: דוֹרְקְטִי • ד"ר: דורקטי • בבלי-ע: דוֹרְקְטִי (סד ע"ב) • פיה"ג: דורקטי, א' ד' טרוקטי • ערוך: דורקטי, ס"א טורקטי. — בהלכות גדולות, כ"י פריס: דוֹרְקוֹטִי, דוֹרְקוֹטִי (ייבין, עמ' 1073). בירושלמי: טרוקטי (כתובות כה ע"ה).
פירוש מסורתי: במשנה גופה מפורשת המילה "גפן שאין בה יין".⁷¹⁴ המפרשים פירשו לפי המשל והנמשל: אישה שאין לה בנים, עקרה.⁷¹⁵

⁷⁰⁸ בוקסטורף, עמ' 278; לוי, א, עמ' 410; קוהוט, ג, עמ' 73; קראוס, עמ' 214; יסטרוב, עמ' 311; דלמן, עמ' 99.

⁷⁰⁹ לידל-סקוט, עמ' 377. והשווה גם בלטינית – mensa delphica "שולחן דלפי", לואיס-שורט, עמ' 540.

⁷¹⁰ ניקוד הוי"ו אינו ברור.

⁷¹¹ "דיו פירות" מפרש רש"י על אתר: טוענין ב' פעמים בשנה".

⁷¹² בוקסטורף, עמ' 271; לוי, א, עמ' 394; קוהוט, ג, עמ' 45; קראוס, עמ' 201; יסטרוב, עמ' 304; דלמן, עמ' 103.

כך גם לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 236.

⁷¹³ לידל-סקוט, עמ' 438.

⁷¹⁴ וזו לשון המשנה במלואה: "נשים בבתולים כגפנים: יש גפן שיינה אדום, יש גפן שיינה שחור, יש גפן שיינה מרובה, יש גפן שיינה ממועט. ר' יהודה אומר: כל גפן יש בה יין. ושאין בה יין זו טרוקטי".

⁷¹⁵ **בבלי** מצוטטת ברייתא שבה מתפרשת המילה באמצעות אטימולוגיה עממית: "דור קטוע" (נידה סד ע"ב). **פיה"ג והערוך** מביאים את הברייתא הנ"ל, ומפרשים "בְּתָה", כלומר "שממה" (השווה ישעיה ה, ו); ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 116; ערוך, ערך דורקטי. **רש"י** על אתר: "כיוון שאין להן דמים מרובים [לנשים הנמשלות לגפן שאין בה יין], אין בניהן מרובים". הברייתא הנ"ל מופיעה כפירוש אטימולוגי גם אצל **הרמב"ם** (ראה קאפח, ו, עמ' תרכז) ו**בגלוסר אנטונין** (פרנק, אנטונין, עמ' 53, מס' 383).

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גוזרים מהמילה היוונית ההיפותטטית $\tau\rho\upsilon\gamma\eta\tau\eta$,⁷¹⁶ שאותה קשרו עם הפועל $\tau\rho\upsilon\gamma\acute{\alpha}\omega$ שעניינו קטיף, קציר ובציר, וכן מן $\tau\rho\upsilon\gamma\eta$ שעניינו הפירות האסופים, והוא מתועד פעם אחת גם במשמעות המטפורית "יובש".⁷¹⁷ לעף פקפק בהצעה זו (וכן בהצעות הבאות).⁷¹⁸ בוקסטורף הציע לגזור מלטינית $duracinus$ "ענב קשה, ענב המתאים רק למאכל".⁷¹⁹ קוהוט הציע (לצד $\tau\rho\upsilon\gamma\eta\tau\eta$) לגזור מיוונית $\tau\rho\alpha\chi\acute{\omega}\delta\eta\varsigma$ "קשה, מחוספס".⁷²⁰ כמו כן הציע אטימולוגיה פרסית, שנדחתה.⁷²¹ יסטרוב הציע לגזור מיוונית $\tau\rho\omega\kappa\tau\acute{\eta}$, תואר שמשמעו "נאכל חי, ללא בישול", וכשם עצם ברבים ($\tau\rho\omega\kappa\tau\acute{\alpha}$) עניינו פירות הנאכלים לקינוח.⁷²²

דיוטא, דיוטאות

תיעוד: (1) שבת יא, ב; (2) עירובין ח, יא.

גרסאות: ק: (1) בְּדִיטִי (2) דְּיִטִּי⁷²³ • (1) בְּדִיטִי (2) דְּיִטִּי • ל: (2) דִּיטִי • ט: (1) בְּדִיטִי (2) דְּיִטִּי • אר: (2) דְּיִטִּי • רק: (1) בְּדִיטִי⁷²⁴ • קט"ג: (1) דְּיִטִּי (בירנבאום, עמ' 33) • קט"ג נ"ב: (1) בְּדִיטִי (עמ' 1072) • ת מועד: (1) בְּדִיטִי (2) דִּיטִי, דְּיִטִּי • ד"ר: (1) בְּדִיטִי (2) דִּיטִי • בבלי-ע: (1) בְּדִיטִי (צו ע"א) (2) דְּיִטִּי (פח ע"א) • ערוך: (1) בְּדִיטִי (2) דִּיטִי • — בירושלמי כ"י לידן הן דִּיטִי (3x), הן דִּיטִי (2x), דִּיטִי; בדפוס הבבלי: דִּיטִי, דִּיטִי.

פירוש מסורתי: "עלייה" (ערוך ערך דִּיטִי).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\delta\acute{\iota}\alpha\iota\tau\alpha$ (לטינית $diaeta$),⁷²⁵ "מגורים, בית, מערכת חדרים; חדר".⁷²⁶

דיומדין

תיעוד: (1-2) עירובין ב, א.

⁷¹⁶ לוי, א, עמ' 428; קוהוט, ד, עמ' 95 (אבל ראה להלן); קראוס, עמ' 195 (דורקטי), עמ' 270 (טרוקטי), וכן א"ת ב, עמ' 232; דלמן, עמ' 106 (דורקטי), 178 (טרוקטי).

⁷¹⁷ לידל-סקוט, עמ' 1829. המשמעות "יובש" מופיעה אצל המשורר ניקנדר (Nicander) בן המאה השנייה לפנה"ס.

⁷¹⁸ בספרו צמחי היהודים, א, עמ' 82, הוא סוקר את ההצעות וכותב: "עד כה לא הוצע הסבר מניח את הדעת למילה זו". להצעות האמורות הוא מוסיף את המילה הלטינית $truncata$ "בלתי מפותחת", אך דוחה אותה מן הטעם שאינה קרובה מספיק מבחינת משמעותה.

⁷¹⁹ בוקסטורף, עמ' 297, הערה 120; לואיס-שורט, עמ' 620. בגוף הערך מובאת גם דעתו של גיום פוסטל, המלומד הצרפתי בן המאה ה-16, שהציע לגזור מלטינית $torquata$ "[אישה] מקושטת, שלצווארה שרשרת".

⁷²⁰ קוהוט ג, עמ' 162; לידל-סקוט, עמ' 1812.

⁷²¹ גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 153.

⁷²² יסטרוב, עמ' 290 (דורקטי), עמ' 551 (טרוקטי); לידל-סקוט, עמ' 1832.

⁷²³ הוי"ו השנייה נמחקה באמצעות קו.

⁷²⁴ בקטע גניזה של אוטוגרף פירוש הרמב"ם: "בדיאטי"; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 64, שורה 12.

⁷²⁵ לוי, ד, עמ' 395; קוהוט, ג, עמ' 48; קראוס, עמ' 199; יסטרוב, עמ' 298; דלמן, עמ' 95.

⁷²⁶ לידל-סקוט, עמ' 396 (משמעות II.1); המשמעות "חדר" אצל סופוקלס, עמ' 361; לואיס-שורט, עמ' 568. מא"ל: "an auxiliary building separate from the main dwelling or sim. which it serves, outhouse, annexe" (עמ' 535). בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום "אֶקֶל, בית, נוה"; ראה לוסט, עמ' 103; האץ-רדפאט, עמ' 303. המילה מתועדת בהוראה זו גם בכתבי אבות הכנסייה המוקדמים; ראה באואר-דנקר, עמ' 229.

גרסאות: ק: (2-1) דְיוֹמָדִין • פא: (2-1) דְיוֹמָדִין • ל: (2-1) דְיוֹמָדִין • ס9: (1) דְיוֹמָדִין (2) דְיוֹמָדִין • רק: (2-1) דְיוֹמָדִין • קט"ג: דְיוֹמָדִין (בִּרְנָבְאוֹס, עמ' 140) • ד"ד: (2-1) דְיוֹמָדִין • בבל"ר-ע: (1) דְיוֹמָדִין (יז ע"ב) (2) דְיוֹמָדִים (שם) • ערוך: (1) דְיוֹמָדִין. — בִּירוּשְׁלַמִּי וּבְבִלִּי צוֹרֵת הַיְחִיד: דְיוֹמָד.⁷²⁷

פירוש מסורתי: "ב' עמודין" (ערוך, ערך דיומד).

אטימולוגיה: לוי וקוהוט גזרו כצירוף של המילה δύω (δύο) "שניים" עם המילה "עמוד",⁷²⁸ אולם נראה שאין הצעה זו אלא אטימולוגיה עממית, וכבר עמדו על כך קראוס, לעף ויסטרוב.⁷²⁹ קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מן התואר δίδυμος, δίδυμον, "כפול".⁷³⁰ כפי שציין יסטרוב, בתרגום השבעים מופיע תואר זה ליד ξύλον "קרש, עץ": καὶ τὸν βασιλέα τῆς Γαί ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου διδύμου: "ואת מלך העי תלה על העץ", ומשמעות התואר בהקשר זה הוא "המסתעף לשתיים".⁷³¹ אולם חרף הזיקה בין פסוק זה בתרגום השבעים לבין ההקשר המשנאי, הקושי העיקרי (שעליו עמד כבר לעף) לא הוסר: למילה כשלעצמה אין זיקה ישירה לקרשים או קורות. על כך יש להוסיף את חוסר ההתאמה הפונטית בין δίδυμος לבין "דיומד". לצורכי עבודה זו, אם כן, נראה שההצעה מסופקת מדי.

דיוסטר

תיעוד: (2-1) כלים כ, ג.

גרסאות: ק: (1) הַדְּיוֹסְטֵר (2) דְּיוֹסְטֵר • פא: (1) וְהַדְּיוֹסְטֵר [!] (2) דְּיוֹסְטֵר • ל: (1) הַדְּיוֹסְטֵר (2) דְּיוֹסְטֵר • ס9: (1) וְהַדְּיוֹסְטֵר⁷³² (2) דְּיוֹסְטֵר • רק: (1) וְהַדְּיוֹסְטֵר (2) דְּיוֹסְטֵר • פ9: (1) הַדְּיוֹסְטֵר (2) דְּיוֹסְטֵר • ת ירושלים: (1) הַדְּיוֹסְטֵר (2) דְּיוֹסְטֵר • ד"ד: (1) הַדְּיוֹסְטֵר (2) דְּיוֹסְטֵר • פיה"ג: וְהַדְּיוֹסְטֵר, א' ד' הַדְּיוֹסְטֵר • ערוך: דְּיוֹסְטֵר, דְּיוֹסְטֵר. — בתוספתא כ"י וינה: דְּיוֹסְטֵר (כלים ב"מ יא, ה).

פירוש מסורתי: "שני צדדים, דיו – שנים, סטר – צד... והוא עץ שיש לו שני צדדין, והוא יד לקורדום... 'חרב פיפיות' [תהלים קמט, ו] – תרג': סייפא דְּיוֹסְטֵר. 'בכשיל וכלפות' [תהלים עד, ו] – תרג': בקופיץ ומופסלת דְּיוֹסְטֵר" (ערוך, ערך דיוסטר).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי וקוהוט אימצו את הפירוש המסורתי, לפיו המילה מורכבת מצירוף של δύω (δύο) "דו-ו" ו-סטר.⁷³³ בריל, בביקורת על מילונו של לוי, הציע לגזור מיוונית διώστρα, "מוט הדיפה", והצעתו אומצה על ידי קראוס.⁷³⁴ קרובה לו הצעתו של יסטרוב διωστήρ, גם הוא

⁷²⁷ ירושלמי עירובין, כ ע"א; בבלי עירובין, יט ע"ב.

⁷²⁸ לוי, א, עמ' 393; קוהוט, ג, עמ' 42. ונראה שזו היתה גם דעת בוקסטורף, עמ' 271, שפירש את מילתנו בלטינית duae columnae "שני עמודים".

⁷²⁹ קראוס, עמ' 200; לעף אצל קראוס, שם; יסטרוב, עמ' 269.

⁷³⁰ קראוס, שם; יסטרוב, שם; דלמן, עמ' 95. לידל-סקוטף עמ' 422. את ההצעה אימץ גם ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 312, סוף הערה 57.

⁷³¹ יהושע ח, כט; לידל-סקוטף, עמ' 422 ("forked"); לוסט, עמ' 113.

⁷³² התיבה אינה מנוקדת.

⁷³³ בוקסטורף, עמ' 271; לוי, א, עמ' 394; קוהוט, ג, עמ' 43.

⁷³⁴ בריל, ביקורת, א, עמ' 117 (ואצלו הכתיב διώστρα); לידל-סקוטף, עמ' 441; קראוס, עמ' 200. מדובר על מוט שהוא אחד מחלקיה של הקטפולטה ("projector or barrel of a torsion-engine").

סוג של מוט.⁷³⁵ הצעה זו אומצה על ידי פרנקל.⁷³⁶ לעף הציע לגזור מן *istápiov*, צורת הקטנה של *istós*, "מוט העומד בניצב לקרקע, תורן, עצם השוק", אולם הודה שאין בידו להסביר את הדל"ת התחילית.⁷³⁷ הצעתו זו של לעף אומצה על ידי דלמן.⁷³⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: התרגום הארמי ל"חרב פיפיות" (תהלים קמט, ו) הוא "סייפא דיוסטרא", אבל יש מלומדים שהעדיפו לגזור מילה זו מיוונית *diostomos* "בעל שתי פיות".⁷³⁹

דייתיִקִי

תיעוד: (1) מו"ק ג, ג; (2) ב"מ א, ז; (3) ב"ב ח, ו.
גרסאות: ק: (1) דִּייתִיקִי (2) דִּייתִיקִי (3) דִּייתִיקִי • פא: (1) דִּייתִיקִי (2-3) דִּייתִיקִי • ל: (1) דִּייתִיקִי (2) דִּייתִיקִי (3) דִּייתִיקִי • ס: (1) דִּייתִיקִי (2) דִּייתִיקִי (3) דִּייתִיקִי [!] • אד: (1) דִּייתִיקִי (2) [ד]ִּייתִיקִי, בפירוש: דִּייתִיקִי (3) דִּייתִיקִי • קט"ג נ"ב: (3) דִּייתִיקִי (ייבין, עמ' 1170) • ת מועד: (1) דִּייתִיקִי • ת ירושלים: (2) דִּייתִיקִי (3) דִּייתִיקִי • ד"ר: (1) דִּייתִיקִי (2) דִּייתִיקִי (3) דִּייתִיקִי • בבלי-ע: (3-1) דִּייתִיקִי (מו"ק יח ע"ב; ב"מ יח ע"א; ב"ב קלה ע"ב) • ערוך: (2-1) דִּייתִיקִי. — בהלכות גדולות כ"י פריס: דִּייתִיקִי; בקטע גניזה של תרגום מילים לערבית: דִּייתִיקִי (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: "לש' יון קורין לשטר צואה דייתיִקִי" (ערוך, ערך דייתק).⁷⁴²
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *διαθήκη*,⁷⁴³ "צוואה, מסמך המקנה רכוש".⁷⁴⁴

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: דִּייתִיקִי (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 173), א"ג: דִּייתִיקִי (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 146), א"נ: דִּייתִיקִי, דִּייתִיקִי (שולטהס, עמ' 45), סורית: דִּייתִיקִי, דִּייתִיקִי (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 301).

דינר, דינרים, דינרין

תיעוד: 79 × (למשל: פאה ח, ח; כתובות י, ב).

⁷³⁵ יסטרוב, עמ' 297; לידל-סקוט, שם: "instrument for pushing out embedded weapons". בתרגום השבעים משמשת המילה לתרגום "בדים", המוטות הנושאים את הארון (כגון שמות לו, ה).
⁷³⁶ פרנקל אצל ריגר, טכנולוגיה, עמ' 32, הערה 54.
⁷³⁷ לעף אצל קראוס, שם; הוא נותן עוד שתי דוגמאות לדל"ת "שאין ניתן להסבירה": דיוקנא ו-דייקינתון. למשמעות המילים היווניות ראה לידל-סקוט, עמ' 840, 842.
⁷³⁸ דלמן, עמ' 95.
⁷³⁹ כך בוקסטורף, עמ' 271; לעף אצל קראוס, עמ' 200; דלמן, עמ' 95.
⁷⁴⁰ הדיאתק שלו?
⁷⁴¹ הקמץ בטעות תחת האל"ף.
⁷⁴² לשימושי המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 84-86.
⁷⁴³ בוקסטורף, עמ' 273; לוי, א, עמ' 404; קוהוט, ג, עמ' 55; קראוס, עמ' 197; יסטרוב, עמ' 294; דלמן, עמ' 97.
⁷⁴⁴ לידל-סקוט, עמ' 394. המילה מתועדת במשמעות "צוואה, חוזה" גם בברית החדשה, לצד המשמעות "ברית", שהיא המקבילה העיקרית בתרגום השבעים; ראה באור-דנקר, עמ' 228-229; לוטס, עמ' 103; האץ-רדפאט, עמ' 300-302.

גרסאות: ק: יחיד: דִּינָר, דִּינָר (אבל פעמיים: דִּינָר), רבים: דִּינָרִים, דִּינָרִין, דִּינָרִי (פעם אחת: דִּינָרִי, ב"ק ד, א) • פא: יחיד: דִּינָר, דִּינָר, דִּינָר, רבים: דִּינָרִים, דִּינָרִין, דִּינָרִי • ל: דינר, דינרין, דינרי.

הגרסאות דִּינָר, דִּינָרִין מופיעות על פי בדיקה מדגמית גם אצל פט, פר, ת ירושלים, בבלי-ע. גם בניקוד בבלי על פי רוב דִּינָר, דִּינָרִין אבל בהלכות גדולות כ"י פריס דל"ת חרוקה (ייבין, עמ' 932). קט"ג: דִּינָר (בירנבאום, עמ' 302). במסורת אשכנז תנועת הני"ן נחטפה: דִּינָרִין.⁷⁴⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית δηνάριον (לטינית denarius),⁷⁴⁶ מטבע כסף רומאי.⁷⁴⁷

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: דינרא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 171), תדמורית: דינר (הילר-קוסיני, עמ' 356), א"ג: דינר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 147), א"נ: דִּינָרָא (שולטס, עמ' 45), סורית: ܕܝܢܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 297), א"ב: דִּינָרָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 334), מנדאית: דינארא (דראואר-מצוד, עמ' 108), ערבית: دِينَار (פרנקל, עמ' 191).

דלוסקמא, גלוסקמא, גלוסקוס

תיעוד: 6 × (למשל: גיטין ג, ג; מעילה ו, א).

גרסאות: ק: בִּלְלוֹסְקָמָא,⁷⁴⁸ בִּלְלוֹסְקָמָא, מְלֻסְקָמָא, גְּלוֹסְקוֹם • פא: גלוסקומא, גלוסקומה, גְּלוֹסְקוֹם • ל: גלוסקמא, גלוסקוס. בפי"ג: דליסקום, בערוך: "ויש ספרים שכתוב בהם דלוסקמא".

פירוש מסורתי: "מאי דלוסקמא? טליקא דסבי" (בבלי גיטין, כח ע"א),⁷⁴⁹ "בל"י תיבה גלוסקום" (ערוך, ערך גלסקם).⁷⁵⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית γλωσσόκομον או γλωσσόκομιον,⁷⁵¹ "תיבה, ארון".⁷⁵²

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: גלוסקמא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 143), א"ג: גלוסקום (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 129), א"נ: ܓܠܘܣܩܡܐ (מילר-קסלר-סוקולוף,

⁷⁴⁵ וכן בסידורים האיטלקיים ה"צפוניים"; ראה מ' ריז'יק, מסורת לשון חכמים באיטליה על פי מחזורים מימי הביניים, ירושלים תשס"ט, עמ' 306-307; והרחבה בעניין זה אצל ח"א כהן, "מסורת לשון חכמים באיטליה", לשוננו עא (תשס"ט), בעמ' 444.

⁷⁴⁶ בוקסטורף, עמ' 285; לוי, א, עמ' 399; קוהוט, ג, עמ' 99; קראוס, עמ' 207; יסטרוב, עמ' 302; דלמן, עמ' 101.

⁷⁴⁷ לידל-סקוט, עמ' 388; באואר-דנקר, עמ' 223.

⁷⁴⁸ הסמ"ך הוספה מעל לשורה, הוי"ו השנייה נמחקה.

⁷⁴⁹ רש"י מפרש טליקא "טשק"א בלע"ז – tasche "שק" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 101), כלומר "שק של זקנים". ברנד, כלי חרס, עמ' פו, שיער שמוצאה מיוונית θύλακος "שק" (לידל-סקוט, עמ' 809).

⁷⁵⁰ עוד על הגלוסקמא בספרות חז"ל ראה ברנד, כלי חרס, עמ' פה-פח.

⁷⁵¹ בוקסטורף, עמ' 228; יסטרוב, עמ' 247; דלמן, עמ' 80; לוי, א, עמ' 337 וקוהוט, ב, עמ' 300. השלושה הראשונים גזרו מן γλωσσόκομον, והשניים האחרונים מן γλωσσόκομιον. קראוס, עמ' 175, הביא את שתי הצורות.

γλωσσόκομιον היא צורה חלופית ל-γλωσσόκομον, ואין ביניהם הבדל של ממש במשמעות.

⁷⁵² לידל-סקוט, עמ' 353; כך המילואים, עמ' 78. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום העברית "ארון"; ראה לוסט, עמ' 91; האץ-רדפאת', עמ' 272. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "תיבה לשמירת כספים", ראה באואר-דנקר, עמ' 202, והשווה משנת בבא קמא א, ח: "מצא בחפיסה או בגלוסקמא תכריך של שטרות או אגודה של שטרות".

90

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\delta\iota\phi\theta\acute{\epsilon}\rho\alpha$,⁷⁵⁸ "עור מעובד המשמש לכתיבה".⁷⁵⁹

תיעוד בשפות שמיט נוספות: א"ג: דפתר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 154), סורית: ܕܦܬܪ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 316), ערבית: دفت (ליין, ד, עמ' 899; וולרס, ערבית מצרית, ג, עמ' 297).

דרכיות

תיעוד: יומא ו, ח.

גרסאות: ק: דידכאיות (נוסח הסופר), דִּיכְפְּאִיּוֹת (לאחר תיקון וניקוד) • פא: דִּיכְכְּאִיּוֹת • ל: דידכיות • פט: דירכיות⁷⁶⁰ • אר: דִּיכְכְּיִיּוֹת⁷⁶¹ • ת מועד: דִּיכְכְּיִיּוֹת, דִּיכְכְּיִיּוֹת • ד"ר: דירכיות • בבלי-ע: דירכאות, דִּיכְכְּיִיּוֹת (סח ע"ב) • ערוך: דכאות • מלא"ש: דִּירְכִיּוֹת.⁷⁶² — במכילתא ובגמרת הירושלמי: "דידכיות".⁷⁶³

פירוש מסורתי: צופים, מצפים.⁷⁶⁴

אטימולוגיה: גיגר הציע לגזור מיוונית $\delta\iota\alpha\delta\omicron\chi\eta$,⁷⁶⁵ "משמר הבא להחליף משמר אחר".⁷⁶⁶ את הצעתו אימצו יסטרוב ודלמן.⁷⁶⁷ קראוס ולוי הציעו מילה קרובה: $\delta\iota\alpha\delta\omicron\chi\omicron\varsigma$, "מחליף, ממלא מקום".⁷⁶⁸ קוהוט אימץ את שתי ההצעות.⁷⁶⁹ לגבי תחילת המילה המשאילה, $\delta\iota\alpha\delta\omicron\chi$, קיימת אם כן

⁷⁵⁸ בוקסטורף, עמ' 288; לוי, א, עמ' 401; קוהוט, ג, עמ' 114; קראוס, עמ' 211; יסטרוב, עמ' 304; דלמן, עמ' 103.

⁷⁵⁹ לידל-סקוט, עמ' 438; כרך המילואים, עמ' 95. עקילס ותאודוטיון מתרגמים באמצעות מילה זו את "מִגְלָה" שבזכריה ט, א; ראה האץ-רדפאת', עמ' 337.

⁷⁶⁰ ללא ניקוד.

⁷⁶¹ גורס ביי"ת ולא כ"ף, ואת הסיבה לכך יש למצוא בתרגומו למילה: דִּיכְכְּאִיּוֹת (ראה להלן). ונוסח זה אימץ ת מועד.

⁷⁶² משמו של הה"ר חיים חבר ז"ל (ד"ה דרכיות).

⁷⁶³ מכילתא כ"י אוקספורד, בשלח, א (מהד' הורוביץ, עמ' 86); ירושלמי כ"י לייזן, מד ע"א.

⁷⁶⁴ בגמרת הירושלמי: "מאי דידכיות? קבלן" (יומא מד ע"א), אולם מילת הפירוש סתומה. יסטרוב פירשה "שומרים המקבלים איתות" (עמ' 1310), גיגר פירש בהוראת "ניצבים אחד במקביל לשני" (גיגר, מכתבים, עמ' 68; כך גם קוהוט, ג, עמ' 25). סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 492, מעמיד את הערך בכ"ף, "קכלן", וקובע כי המילה אינה ברורה. רש"י: "בני אדם עומדים מירושלים לצוק בכדי שיראה זה סימנו של זה ומניפין אותם הסמוכין למדבר בסודרין וזה הסמוך לו רואה ומניף גם הוא ורואה חבירו לירושלים. דירכאות בלע"ז רידר"גרדש" (סח ע"ב, ד"ה דירכאות). "רידריגרדש" — riedregardes — "מאספים" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 63). ערוך: "מצבות גדולות היו בונין בדרך מירושלים ועומדין עליהן אנשים ובידם סודרים וכשמגיע שער למדבר מניפין בסודרין אחד לחבירו עד שרואין אנשי ירושלים הנפת הסודרין ויודעין שהגיע שער למדבר" (ערך דכאות). רמב"ם מתרגם דִּיכְכְּאִיּוֹת "צופים" (בלאו, מילון, עמ' 225; קאפח, ב, עמ' רנט, הע' 22: "מצפה"), והשווה מרשד אלכאפי: מואצ'ע מרתפעה עאליה יקף עליהא אשכאץ ינצרו... "מקומות גבוהים ורמים שעומדים עליהם אנשים לצפות..." (שי, מרשד אלכאפי, ערך דכאות בעמ' 118; תרגום על פי בלאו, שם).

⁷⁶⁵ גיגר, הערות קטנות, עמ' 160, וכן הנ"ל, מכילתא וספרי, עמ' 119.

⁷⁶⁶ לידל-סקוט, עמ' 393.

⁷⁶⁷ יסטרוב, עמ' 295; דלמן, עמ' 92. את ההצעה אימצו גם בריל ופרלס; ראה דברי בריל אצל גיגר, מכתבים, עמ' 67; פרלס, מחקרים אטימולוגיים, עמ' 115.

⁷⁶⁸ לוי, א, עמ' 392; קראוס, עמ' 198; לידל-סקוט, שם. המילה מתועדת במשמעות "מחליף, הבא בתור" גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 228. המילה היוונית מוכרת ככינוי ליורשי אלכסנדר מוקדון; גם בתרגום השבעים היא משמשת לתרגום "שר, משנה למלך"; ראה לוסט, עמ' 102; האץ-רדפאת', עמ' 300.

⁷⁶⁹ קוהוט, ג, עמ' 25.

תמימות דעים. פישר הציע לגזור מן *δείδειξεν*, צורת עבר של הפועל *δείδεικνυμι* "להראות, להציג בבירור".⁷⁷⁰

דרקון

תיעוד: ע"ז ג, ג.

גרסאות: ק: *דְרָקוֹן* • פא: *הדרקון* • ל: *הדרקון* • פס: *דְרָקוֹן* • אד: *דְרָקוֹן*, בפירוש: *והדרקון* • ת ירושלים: *דְרָקוֹן* • ד"ר: *הדרקון* • בבלי-ע: *דְרָקוֹן* (מב ע"ב) • ערוך: *דרקון*.

פירוש מסורתי: נחש; איש אגדי בעל סנפירים.⁷⁷¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *δράκων* (לטינית *draco*),⁷⁷² "נחש".⁷⁷³ ניקוד פס, אד ו-בבלי-ע ייתכן שהושפע מניקוד השם הפרטי המקראי *דְרָקוֹן* (עזרא ב, נו).

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"נ: *دِرْكَو* (שולטהס, עמ' 48), סורית: *ܕܪܟܢܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 324), א"ב: *דְרָקוֹנָא* (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 353).

הגמון

תיעוד: עדויות ז, ז.

גרסאות: ק: *מְהִלְמוֹן* • פא: *מהגמון* • ל: *מהגמון* • פס: *מְהִלְמוֹן* • אד: *מאגמון* • קט"ג נ"ב: *מְהִלְמוֹן* (ייבין, עמ' 981) • ת ירושלים: *מְהִלְמוֹן* • ד"ר: *מהגמון* • ערוך: *הגמון*.⁷⁷⁴ — הכתיב "היגמון" נמצא גם במכילתא.⁷⁷⁵

פירוש מסורתי: "שלטוני" (ערוך, ערך הגמון).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *ἡγεμών*,⁷⁷⁶ "מנהיג, מפקד", ובפרט "מושל פרובינציה".⁷⁷⁷

⁷⁷⁰ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 259, הערה 20; לידל-סקוט, עמ' 392.

⁷⁷¹ **ירושלמי:** "לא שנו אלא דרקון, הא כל הנחשים – לא; אי זהו דרקון? כל שציצין יוצאין בצוארו" (מב ע"ד), וכן **בבלי:** "תנו רבנן, איזהו צורת דרקון? פירש רשב"א: כל שיש לו ציצין בין פרקיו" (מג ע"א). רש"י מפרש "ציצין" מעניין סנפיר או שערות, ו"פרקיו" – חוליותיו (שם, ד"ה ציצין, פרקיו). ר"ח מעיר על התיבה: "דרקון לשון יון הוא" (מג ע"א). **ערוך:** "נחש" (ערך דרקון). אצל **הרמב"ם** פירוש אחר: צורה שִׁכָּךְ לה אֲגֻנָּה ופלוס כְּתִירָה פי טְהִירָה בין אֲגֻנָּתָה כפלוס אלסמך, והִזָּה אלצורה כאנת איצָא מעטָמה ענדהם לאנהם כאנוא ינסבונהא לגז מן אֲגֻזא אלפלך, ואֲכַבְרִי רָגֵל מִמֶּן יִשָּׂאֵר אֵלֶיהָ פי הִזָּה אלפן אן הִזָּה אלצורה הי לְגֻזְהָר אלקמר, ואנהא תפעל עלי צפָה כֹּדָא פי וקת כֹּדָא פתוּתָר אלכֹּדָא ואלכֹּדָא, וסאלתה ען אלכתאב אלזי זְכַר פִּיה זְלָךְ אִנִּי לִם תִּמְר בִּי קֵט הִזָּה אלצורה מע גְּמֻלָּה מא אסר אליה "צורת איש בעל סנפירים, וקשקשים רבים בגבו בין סנפיריו כקשקשי הדגים, וצורה זו היתה מכובדת אצלם לפי שהיו מייחסים אותה לחלק מחלקי הגלגל [=גלגל המזלות]. ואמר לי איש שמייחסים לו ידיעה בעניינים אלה שצורה זו היא צורת תלי הלבנה, ושהיא נעשית באופן כך ובזמן כך ומשפיעה כך וכך, ושאלתיו על הספר שזכר בו דבר זה, לפי שאני לא ראיתי צורה זו כלל, וטען שמסר לו מורו ורבו צורה זו עם כל הסודות שמסר לו" (קאפח, ד, שנא). החשוב לענייננו הוא הקישור עם "תְּלִי" (גִּזְהָר), קבוצת הכוכבים דרקון; ראה בלאו, מילון, ערך *جوزهر* בעמ' 104.

⁷⁷² בוקסטורף, עמ' 297; לוי, א, עמ' 427; קוהוט, ג, עמ' 162; קראוס, עמ' 218; יסטרוב, עמ' 325; דלמן, עמ' 106.

⁷⁷³ לידל-סקוט, עמ' 448, וכרך המילואים, עמ' 98; לואיס-שורט, עמ' 612. בתרגום השבעים המילה משמשת בעיקר לתרגום העברית "תנין", אבל גם "נחש, פתן, כפיר, לויתן" ועוד; ראה לוסט, עמ' 121; האץ-רדפאט, עמ' 348. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "נחש", ראה באור-דנקר, עמ' 261.

⁷⁷⁴ אין מובאה מתוך משנת עדויות. המובאות מן הבבלי ומילמדנו.

⁷⁷⁵ מכילתא כ"י אוקספורד 151, עמלק, ב (מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 182).

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: הגמון (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 193), תדמורית: הימגון (הילרז-קוסיני, עמ' 359), א"נ: *ܡܠܟܐ* (שולטהס, עמ' 50), סורית: *ܡܠܟܐ*, *ܡܠܟܐ*, *ܡܠܟܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 340), א"ב: *ܡܠܟܐ* (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 360).

הגמוניא

תיעוד: (2-1) גיטין א, א.

גרסאות: ק: *ܡܠܟܐܡܢܝܐ* *ܠܗܡܢܝܐ* • פא: *ܡܠܟܐܡܢܝܐ* *ܠܗܡܢܝܐ* • ל: מהגמוניא להגמוניא • ס9: *ܡܠܟܐܡܢܝܐ* *ܠܗܡܢܝܐ* • אד: מאגמוניא לאגמוניא, בפירוש: *ܡܠܟܐܡܢܝܐ* • ד"ד: הגמוניא להגמוניא • בבלי-ע: *ܡܠܟܐܡܢܝܐ* *ܠܗܡܢܝܐ* (ב ע"א) • ערוך: מהגמוניא להגמוניא.⁷⁷⁸

פירוש מסורתי: ראה ערך קודם.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *ἡγεμονία*,⁷⁷⁹ "שלטון (של שושלת, של מפקד צבאי)", ובפרט "אזור גיאוגרפי שתחת סמכותו של מושל רומאי".⁷⁸⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: השווה סורית: *ܡܠܟܐܡܢܝܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 330).

הדיוט, הדיוטות

תיעוד: 44 × (למשל: ר"ה ב, ח; נדרים ה, ה).

גרסאות: ק: *ܗܕܝܘܬܐ*,⁷⁸¹ *ܗܕܝܘܬܐ* • פא: *ܗܕܝܘܬܐ*, *ܗܕܝܘܬܐ* • ל: *ܗܕܝܘܬܐ*, *ܗܕܝܘܬܐ*. **פירוש מסורתי:** "הדיוט תרג' נקלה. 'ואנכי איש רש ונקלה' [שמואל א יח, כג] – [ואנא גבר] מסכן והדיוט" (ערוך, ערך הדיוט).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *ἰδιώτης*,⁷⁸² "אדם פשוט, אדם ללא השכלה מקצועית".⁷⁸³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: הדיוט (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 193), א"ג: הדיוט (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 158), סורית: *ܗܕܝܘܬܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 331), ערבית: *عديوت* (פרנקל, עמ' 286).

הילמי

תיעוד: (2-1) שבת יד, ב.

⁷⁷⁶ בוקסטורף, עמ' 303; לוי, א, עמ' 451; קוהוט, ג, עמ' 178; קראוס, עמ' 219; יסטרוב, עמ' 331; דלמן, עמ' 108.

⁷⁷⁷ לידל-סקוט, עמ' 763; כרך המילואים, עמ' 144. במשמעות זו המילה מופיעה גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 433. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה ל"אלוף, שר, פחה" ועוד; ראה לוסט, עמ' 197; האץ-רדפאט, עמ' 603.

⁷⁷⁸ בערך הגמון (אין ערך הגמוניא).

⁷⁷⁹ בוקסטורף, עמ' 304; לוי, א, עמ' 451; קוהוט, ג, עמ' 179; קראוס, עמ' 219; יסטרוב, עמ' 331; דלמן, עמ' 108.

⁷⁸⁰ לידל-סקוט, עמ' 762-763 (משמעויות II, V).

⁷⁸¹ פעם אחת: *ܗܕܝܘܬܐ* (סוטה ח, ג). שמא עקב גררה לה"א הצרויה במילה שלפניה (לכ"ה)?

⁷⁸² בוקסטורף, עמ' 305; לוי, א, עמ' 453; קוהוט, ג, עמ' 183; קראוס, עמ' 220; יסטרוב, עמ' 333; דלמן, עמ' 109.

⁷⁸³ לידל-סקוט, עמ' 819. במשמעות זו המילה מתועדת גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 468.

גרסאות: ק: (2-1) הֶלְמִי • פא: (1) הֶלְמִי (2) הֶלְמִי • ל: (2-1) הֶלְמִי • ט9: (2-1) הֶלְמִי • רק: (2-1) הֶלְמִי • ⁷⁸⁴קט"ג: הֶלְמִי (בירנבאום, עמ' 33) • קט"ג נ"ב: (2-1) הֶלְמִי (יבין, עמ' 1072) • ת מועד: (1) הֶלְמִי (2) הֶלְמִי • ד"ר: (2-1) הֶלְמִי • בבלי-ע: (1) הֶלְמִי (קח ע"א) • ירושלמי: (1) הֶלְמִי (יד ע"ג) • ערוך: (2-1) הֶלְמִי.

פירוש מסורתי: "מה בין הילמי ומה בין מי מלח? ... רב חונא אמר: כל שנותנין לתוכה מלח והיא נשרית – זו היא מי מלח, ושאינה נשרית – זו היא הילמי. אמר ר' אבהו: כל שנותנים לתוכה ביצה והיא שוקעת – זו היא מי מלח, ושאינה שוקעת – זו היא הילמי" (ירושלמי שבת, יד ע"ג).⁷⁸⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἡμι, ⁷⁸⁶"מי מלח".⁷⁸⁷

הינומא

תיעוד: (1) כתובות ב, א; (2) כתובות ב, י.

גרסאות: ק: (2-1) הֶיְנוּמָה • פא: (1) הֶיְנוּמָה (2) הֶיְנוּמָה [!] • ל: (2-1) הֶיְנוּמָה • ט9: (1) הֶיְנוּמָה (2) הֶיְנוּמָה • אר: (1) הֶיְנוּמָה, בפירוש: הֶיְנוּמָה (2) הֶיְנוּמָה • קט"ג: (2) הֶיְנוּמָה (בירנבאום, עמ' 87) • ד"ר: (2-1) הֶיְנוּמָה • בבלי-ע: (2-1) הֶיְנוּמָה (טו ע"ב; כח ע"א) • ירושלמי: (1) הֶיְנוּמָה (כו ע"ב) • ערוך: (1) הֶיְנוּמָה.

פירוש מסורתי: אפיריון, כיסא נישא; חופה או אוהל מענפי הדס (רמב"ם: ממשי; צעף.⁷⁸⁸

אטימולוגיה: די לארא הציע תחילה לגזור מיוונית ἔννομος, "חוקי, על פי החוק", ואת הצעתו אימץ פישר.⁷⁸⁹ כעשרים שנה מאוחר יותר הציע די לארא שתי הצעות נוספות: ὄνομα, "שם",

⁷⁸⁴ וכך גם בקטע גניזה של אוטוגרף פירוש הרמב"ם; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 68 שורה 24.

⁷⁸⁵ כלומר מים שהומסו בהם כמות גדולה מאוד של מלח. והשווה הדיון לגבי "מי עזין" בגמרת הבבלי, שבת קח ע"ב, וערוך ערך הלמי.

⁷⁸⁶ בוקסטורף, עמ' 316; לוי, א, עמ' 474; קוהוט, ג, עמ' 210; קראוס, עמ' 229; יסטרוב, עמ' 346; דלמן, עמ' 114.

⁷⁸⁷ לידל-סקוט, עמ' 71. המילה משמשת לתרגום העברית "ויהפך למלח משקה" אצל בן סירא, לט, כג.

⁷⁸⁸ **ירושלמי** מובאים שני פירושים: "בהינומה – תמן; נמנומה; רבנין דהכא אמרין: פירימא" (כתובות כו ע"ב). "נמנומה" – אצל מפרשי ימינו מלשון נמנום, שינה (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 352). "פירימא" – φόρημα, "אפיריון, כיסא נישא" (סוקולוף, שם, עמ' 433). גם **בבלי** (כתובות יז ע"ב) מובאים שני פירושים: (1) "מאי הינומה? סורחב בר פפא משמיה דזעירי אמר: תנורא דאסא" – פירש רש"י: "כמין חופה של הדס עגולה". זקש ראה בתנורא שיבוש של תרנא, θρόνος, "כס"; ראה זקש, תוספות, א, עמ' 83. אפשריין הציע לפרש מפרסית tanuvāra, "שריון, מגן", כלומר לבוש הכורך את הגוף; ראה אפשריין, משנית וארמית בבלי, עמ' 106-107. (2) "רבי יוחנן אמר: קריתא דמנמנמה בה כלתא" – בפירושי הגאונים: "חרייתא דמנמנמה בה כלתא – הוא הנקרא בלשון ערבי אל הודג", וי"א מחפה" (לוי, אוצה"ג, כתובות, חלק הפירושים, עמ' 15). הודג' הוא هَوْدَج "מושב על גבי גמל, בעל כיפה מבד, שבו נשים היו יושבות" (ליין, ח, עמ' 2885). פירוש שונה מובא משם **הר"ח**: "חרייתא דמתמנמנמה [!] בה כלתא – פי' חופה שהיו עושין לכלה בדמות עיר ממני צבעונין והיא ישנה בתוכה. משום דמנמנם בגוה קרי לה הינומא" (מובא אצל לוי, שם), ובדומה לו **רש"י**: "צעף על ראשה, משורבב על עיניה, כמו שעושין במקומינו. ופעמים שמנמנת בתוכו, מתוך שאין עיניה מגולין. ולכך נקרא הינומא, על שם תנומה".

הערוך (ערך הנמא) חוזר על שני פירושי הבבלי, ומביא שני פירושים נוספים: פירוש (אחר) של ר"ח: "הינומא ליי הוא, תורתא, כלומי חוק הבתולות" (פירש מיוונית ὁ νόμος, "תורה, חוק"). ופירוש גאון: "קובהא מן אסא דמהנמא בה כלתא", כלומר "קובה מן [ענפי] הדס, שמנמנת בה הכלה". **רמב"ם**: כִּימָה מן חריר, כאן עאדתהם אן תחמלן פיה אלאבכאר מן דאר אלאב לדאר אלזוג "אוהל של משי היה מנהגם שלוקחין בו הבתולות מבית האב לבית הבעל" (קאפח, ג, עמ' סו). **הערוך הקצר** משמר מסורת שזמנה אינו ברור, ולפיה הינומה עניינה "קליפות [צ"ל: קליעות?] שקושרין בהן שערי הכלה"; ראה על כך פרלס, תוספות, עמ' 57-59.

מוניטין"; ἐνάμμα "חגורה, בגד, כיסוי".⁷⁹⁰ לוי הציע לגזור מצירוף המילים ἐάνον תואר שמשמעו "איכותי" (בקשר עם בגדים) ו-εἶμα, "בגד", אך הצעתו נדחתה על ידי פליישר.⁷⁹¹ קוהוט הציע εὐνημα, לדבריו: "מיטה, מקום שינה", אולם למילה אין המשמעות הנטענת.⁷⁹² זקש הציע לגזור מן ὑμέναια, שירי הלל לכלה, אותם שרו מלווי הכלה בדרכה לבית החתן; את ההצעה אימצו קראוס, יסטרוב ודלמן.⁷⁹³ דא עקא שאין משמעות זו תואמת את הוראת המילה בפרשנות המסורתית.

הפתק

תיעוד: ע"ז ב, ז.

גרסאות: ק: הַפְתֵּק • פא: ההפתק • ל: האפותק • ט: הֶפְתֵּק • אר: האפותק • ת ירושלים: הֶפְתֵּק • ד"ר: האפותיק • בבלי-ע: הֶפְתֵּק (לט ע"ב) • ערוך: האפותק, ס"א הפתק. — בתוספתא כ"י וינה: הפת(ל)ק.⁷⁹⁴ ירושלמי כ"י לידן: אפותיקי.⁷⁹⁵ כתבי יד של הבבלי: הפתק.⁷⁹⁶ הלכות גדולות, כ"י פאריס: הֶפְתֵּק (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: מקום אחסון סחורה, אוצר, כלי אחסון.⁷⁹⁷

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיווית ἀποθήκη, ⁷⁹⁸ "מחסן".⁷⁹⁹ יסטרוב גזר משורש פת"ק.⁸⁰⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: אפותיקי (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 57), סורית: אפֿאפֿא, אפֿאפֿא (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 90).

⁷⁸⁹ די לארא, עיר דוד, עמ' 35; לידל-סקוט, עמ' 570; פישר אצל בוקסטורף, עמ' 320, הערה 57. די לארא פירש על פי דברי הר"ח המובאים בספר הערוך: "חק ודת הבתולות".

⁷⁹⁰ די לארא, כתר כהונה, מג ע"א. את הפירוש השני ציטט פרלס בסקירתו על מילון זה, והצדיק אותו בהסבירו כי "הבתולות לובשות חגורה כסימן לבתוליהן"; ראה פרלס, למילון כתר כהונה, עמ' 263.

⁷⁹¹ לוי, א, עמ' 466; לידל-סקוט, עמ' 465, 487; פליישר אצל לוי, א, עמ' 558. ההצעה נדחתה מן הטעם שהרכיב הראשון, ἐάνον, הוא תואר המופיע בשפת השירה העתיקה, ולא בשפת הדיבור.

⁷⁹² קוהוט, ג, עמ' 224. מיטה היא εὐνή, ואילו εὐνημα היא חתונה; ראה לידל-סקוט, עמ' 723.

⁷⁹³ זקש, תוספות, א, עמ' 83; לידל-סקוט, עמ' 1848 (שם הערך לפי צורת היחיד: ὑμέναιος); קראוס, עמ' 228; יסטרוב, עמ' 348; דלמן, עמ' 116.

⁷⁹⁴ תוספתא שבת ג, יט; יב, טז; ע"ז ה, יב (x2).

⁷⁹⁵ שבת ו ע"ד (x2).

⁷⁹⁶ שבת, כ"י אוקספורד 366, נ ע"א (x2); ע"ז, כ"י פארמה 1337, מ ע"ב.

⁷⁹⁷ **רש"י:** "מקום כינוסן (של חגבים מלוחים)" (לט ע"ב, ד"ה מן ההפתק). **ערוך:** "אוצר העשוי לסחורה ובל"י דבר שמכניסו לקיום אפותיקין. 'ואוצרות ברד תראה' [איוב לח, כב], תרג' – 'ואפותיקי ברדא תחמי'. ורב האי גאון פי' הפתק – כלי גדול שמשמין בו" (ערך אפתק). מפירושו של **הרמב"ם** עולה שהוא מייחס לתיבה את המשמעות: אלהחל או מוצע אלהחכאר "המרצוף [=שק] או האוצר" (קאפח, ד, עמ' שט). **המיוחס לרב נתן:** "מחסן" (קאפח, רב נתן, ע"ז, עמ' 7).

⁷⁹⁸ בוקסטורף, עמ' 109 (ערך אפותיקי; אבל בערך הפתק, עמ' 932, שבו נזכרת המובאה מן המשנה, ללא אטימולוגיה); לוי, א, עמ' 138; קוהוט, א, עמ' 247; קראוס, עמ' 102; דלמן, עמ' 36.

⁷⁹⁹ לידל-סקוט, עמ' 199; כך המילואים, עמ' 143. המילה מתועדת במשמעות זו גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 110; בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה של "אוצר, טנא, משמרת" ועוד; ראה לוסט, עמ' 50; האץ'-רדפאט, עמ' 128.

⁸⁰⁰ יסטרוב, עמ' 363.

הרדופני

תיעוד: חולין ג, ה.

גרסאות: ק: רִדְפָנִי • פא: רדפני • ל: הרדפני • ס: הרדפני⁸⁰¹ • אד: הרדפני, בפירוש: הִרְדְּפָנִי • קט"ג: הִרְדְּפָנִי (בירנבאום, עמ' 302)⁸⁰² • ת ירושלים: הִרְדְּפָנִי • ד"ר: הרדופני • בבלי-ע: הִרְדְּפָנִי (נח ע"ב) • ערוך: הרדפני. — בספרא, כ"י וטיקן: רִדְפָנִי (ייבין, עמ' 1072). בתלמוד הבבלי, לצד הצורות בסיומת -ני, פעמיים הצורה "הירדוף"⁸⁰³ בפירוש כ"י לבבלי חולין, המיוחס לרגמ"ה: הירדופני.⁸⁰⁴

פירוש מסורתי: סוג צמח, רעיל לבעלי חיים.⁸⁰⁵

אטימולוגיה: פִּישַׁר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *ῥοδοδάφνη*,⁸⁰⁶ הרדוף הנחלים (*Nerium oleander*).⁸⁰⁷ יסטרוב ראה כאן הלחם של "חר" עם "דופן".⁸⁰⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: ארדפני (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 61), סורית: *ḥāṣim* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 353), א"ב: הרדופא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 390), ערבית: دَفْلَى, دَفْلَة (דוזי, א, עמ' 450; לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 208).

וילאות

תיעוד: בבא בתרא ד, ו

גרסאות: ק: הַבִּילָנוֹת • פא: הבילניות • ל: הבילניות • ס: הַבִּילָנוֹת • אד: הַבִּילָנוֹת • ת ירושלים: הַבִּילָנוֹת • ד"ר: הבילניות • בבלי-ע: הַבִּילָנוֹת (סז ע"ב) • ערוך: הוילאות • מלא"ש: הַבִּילָנוֹת.⁸⁰⁹

פירוש מסורתי: וילונות.⁸¹⁰

⁸⁰¹ התיבה אינה מנוקדת.

⁸⁰² הה"א בתחילת התיבה נוספה מעל לשורה.

⁸⁰³ פסחים לט ע"א; סוכה לב ע"ב.

⁸⁰⁴ על פי קוהוט, א, עמ' 241 (והוא כ"י ספריית אנגליקה ברומא, מס' 1).

⁸⁰⁵ **רש"י:** "סם המות לבהמה" (נח ע"ב, ד"ה הרדופני). **ערוך:** "אילן הגדל על שפת הנהר ועושה פרחין דומין לשושנים והן מרין ביותר והוא סם המות של בהמה. וי"א [=ויש אומרים] סנגיני שמו בלע"ז" (ערך הרדף). "סנגיני" – השווה איטלקית *sanguine*, *sanguinella*, סוג צמח ששמו המדעי *Cornus sanguinea* (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 411). **רמב"ם:** נבאת אִזָּא אכלתה אלבהימה קלתהא ולא יִצֵּר אלֵאנְסָאן "צמח שאם אכלתו הבהמה הורגה ואינו מזיק לאדם" (קאפח, ה, עמ' קצו). בקטע גניזה של הלכתא גבראתא לר' **שמואל הנגיד:** "הוא עץ שְׁעָלִיו רחבים מְעָלִיו שלהדס אלא שהוא עבות [...] הוא מכוער במראה וריחו רע ביותר והרבה [...] ובערבית] קורין אותו אלדפלה" (מאן, תעודות ומחקרים, עמ' 638).

⁸⁰⁶ פִּישַׁר אצל בוקסטורף, עמ' 323, הערה 64; לוי, א, עמ' 492; קוהוט, ג, עמ' 241; קראוס, עמ' 233; דלמן, עמ' 118. כך גם לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 206-212.

⁸⁰⁷ לידל-סקוט, עמ' 1573.

⁸⁰⁸ יסטרוב, עמ' 366.

⁸⁰⁹ "והר"ר יהוסף ז"ל הגיה ולא הַבִּילָנוֹת וכתב כן מצאתי בכל הספרים ובספר אחד כתוב נראה הַבִּילָנוֹת נראה הַבִּילָנוֹת" (ד"ה לא מכר).

⁸¹⁰ **רגמ"ה:** "אלו הבגדים שפורשין כנגדן לפתח המרחץ כעין וילון" (סז ע"ב, ד"ה וילאות). **ערוך:** "והוא מסך, ובלעז קורטיני"א" (ערך ויל). קורטיני"א – *cortina* "מסך" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 421). **ר"י אבן מיגש:** "וילאות קורין להן 'סתור', תולין אותן במקום שפושטין את בגדיהן ובמקום שרוחצין שם בשעה שהן יוצאין" (אגמאתי, ספר הנר לבבות, דף 240 ע"א). סתור = *سُتُور* צורת יחיד *سُتْر* "מסך, פרגוד" (ליין, ד, עמ' 1304). **ר' ברוך הספרדי:** "הוילאות – שפורסין על הפתחים" (אגמאתי, שם). **"רש"י"** (=רשב"ם): "מסך כנגד הפתח, ולי נראה בגד

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מלטינית *balneatoria*, "דברים הקשורים לבית המרחץ".⁸¹¹ קראוס גזר ממילה קרובה, שוות משמעות, *balnearia*.⁸¹² לוי, קוהוט, דלמן ויסטרוב גזרו מיוונית *βῆλον* (לטינית *velum*),⁸¹³ "מסך, וילון התלוי על הפתח".⁸¹⁴ ליברמן מזכיר את שני הפירושים, *balnearia* ו-*βῆλον*, אך אינו מכריע ביניהם.⁸¹⁵ לאור הפירושים הקדומים והצורות המקבילות בשפות הקרובות (ראה להלן), נראה שיש לאמץ את הפרשנות השנייה, ולשייך מילה זו לערך וילון (ראה הערך הבא).

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: וילון (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 207), א"ג: וילה, ווילון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 169), א"נ: *מלכא* (שולטס, עמ' 185), סורית: *ܡܠܟܐ*, *ܡܠܟܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 358), א"ב: *ܡܠܟܐ* (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 220).

וילון

תיעוד: (1) כלים כ, ו; (2) כלים כד, יג; (3) כלים כז, ט; (4) נגעים יא, יא. **גרסאות:** ק: (1) וילון (2) וילון (3) וילון (4) וילון • פא: (3,1) וילון (2) וילון (4) וילון • ל: (4,1) וילון (2) וילון (3) ביל • פס: (3,1) וילון (2) וילון (4) וילון • דק: (3,1) וילון (2) וילון (4) וילון • פד: (1) וילון, וילון (2) וילון (3) וילון (4) וילון • אנט: (4) וילון • ת ירושלים: (3,1) וילון (2) וילון (4) וילון • ד"ד: (3,1) וילון (2) וילון (4) וילון • פיה"ג: (1) וילון • ערוך: (2) וילון (4) וילון.

פירוש מסורתי: "מסך, ובלע"ז קורטיני"א" (ערוך, ערך ויל).⁸¹⁶

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *βῆλον* (לטינית *velum*),⁸¹⁷ "כיסוי, בד, וילון".⁸¹⁸ בפירושים המילה מתועדת גם בצורה *οὐβῆλον*,⁸¹⁹ והיא המקבילה המתאימה יותר לכתיב בוי"ו.⁸²⁰ וראה גם הערך הקודם.

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: וילון (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 207), א"ג: וילה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 169), סורית: *ܡܠܟܐ*, *ܡܠܟܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 358), א"ב: *ܡܠܟܐ* (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 220).

שמסתפגין בו, דהיינו אלונטית" (שם, ד"ה וילאות). **רמב"ם:** אלמלאזר אלתי תשד ליסתתר בהא פי אלחמאמאת תירגם הרב קאפח: "הסדינים שחוגרים בהם לכסות מערומיהם במרחצאות" (קאפח, ד, עמ' קטז). אבל "מערומים" השלים הרב קאפח שלא על פי הערבית (מסתמא על פי התרגום העברי הנוהג), ונראה לי שתרגום מדויק יותר הוא "הסדינים שנקשרים לכסות בהם במרחצאות", ואם כך הפירוש הולם גם פתחים וכיו"ב. **המיוחס לרב נתן:** "הבליות – הוילונות" (קאפח, רב נתן, בבא בתרא, עמ' 7).

⁸¹¹ בוקסטורף, עמ' 164; לואיס-שורט, עמ' 220.

⁸¹² קראוס, עמ' 158 (ערך בלנרין); לואיס-שורט, שם.

⁸¹³ לוי, א, עמ' 502 (*velum*); קוהוט, ג, עמ' 255 (*velum*); דלמן, עמ' 57 (ערך *בִּילון*: *βῆλον*); יסטרוב, עמ' 373 (*velum*, *βῆλον*).

⁸¹⁴ לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 68; לואיס-שורט, עמ' 1965.

⁸¹⁵ ליברמן, תוספתא כפשוטה, ט-י, עמ' 360, הערה 10.

⁸¹⁶ "קורטיני"א" – השווה לטינית *cortina* "ווילון"; לואיס-שורט, עמ' 475; וראה גם קואומו, לעזי הערוך, עמ' 421. על שימוש המילה בלשון חז"ל ראה עוד שפרבר, מילון, עמ' 92-93.

⁸¹⁷ בוקסטורף, עמ' 329; לוי, א, עמ' 502; קוהוט, ג, עמ' 255; קראוס, עמ' 235; יסטרוב, עמ' 373; דלמן, עמ' 121.

⁸¹⁸ לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 68; לואיס-שורט, עמ' 1966-1965.

⁸¹⁹ לידל-סקוט, שם.

⁸²⁰ ראה בחלק ב של עבודה זו, סעיף 19.

(1) זוג, זוגות

תיעוד: 14 × (למשל: פאה ב, ו; סנהדרין ה, ה).

גרסאות: ק: זוג, זוגות • פא: זוג, זוגות • ל: זוג, זוגות.

אטימולוגיה: בוקסטורף ודלמן גזרו מיוונית *ζεῦγος*, "זוג, צמד".⁸²¹ קראוס ולעף גזרו מן *ζυγόν*, מילה קרובה בעלת אותה משמעות.⁸²² לוי וקוהוט הביאו את שתי האפשרויות.⁸²³ יסטרוב גזר משורש שמי ז"ג.⁸²⁴

את המקבילה הסורית *ܙܐܝܐ* גזר ברוקלמן מן *ζεῦγος*.⁸²⁵ ייתכן שהצעה זו נחזית כהולמת יותר את הצורה הסורית מאשר *ζυγόν*, לאור הדפיטונג *aw*.⁸²⁶ בעיבוד שערך סוקולוף למילון של ברוקלמן שינה את האטימולוגיה ל-*ζυγόν*.⁸²⁷

הופעתה של המילה בארמית התרגומים ובכל ניבי הארמית המאוחרת מצביעה על כך שנשאלה מיוונית בתקופה קדומה יחסית, וניתן להניח שהחולם המופיע בעברית ובארמית יהודית הוא תוצאת כיווץ דיפתונג *aw* המתועד בסורית. דיפתונג זה קל יותר להסבר אם מניחים שהמילה המשאילה היתה *ζεῦγος* מאשר אם היתה *ζυγόν*. העובדה שלא נמצאו עדויות קדומות טובות לניקוד המילה בשורוק מקשה גם היא על זיהוי *ζυγόν* כמילה משאילה. סיבה נוספת להעדפת *ζεῦγος* על פני *ζυγόν* היא העובדה שבתרגום השבעים ובברית החדשה משמשות שתי המילים עבור "עול", אבל רק אחת, *ζεῦγος*, במשמעות "זוג".⁸²⁸ על כן אם יוצאים מנקודת הנחה מסתברת – אמנם לא הכרחית – שהמילה חדרה לניבים השמיים ממילה יוונית אחת ויחידה, נראה שקל יותר לזהות מילה זו עם *ζεῦγος*.

תיעוד בשפות שניות נוספות: ארמית התרגומים: זוג (לוי, מילון לתרגומים, עמ' 214), א"ג: זוג (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 173), א"נ: *ܙܐܝܐ* (שולטהס, עמ' 54), א"ש: זוג (טל, עמ' 223), סורית: *ܙܐܝܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 369),⁸²⁹ א"ב: *ܙܐܝܐ* (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 401),⁸³⁰ מנדאית: זאוא (דראואר-מצוך, עמ' 157), ערבית: *زَوْج* (פרנקל, עמ' 106).

⁸²¹ בוקסטורף, עמ' 337; דלמן, עמ' 123; לידל-סקוט, עמ' 754 (משמעות III.1). במקורה ציינה המילה היוונית "עול, צמד בהמות (חמורים, שוורים, סוסים)".

⁸²² קראוס, עמ' 242 (והסכים עמו לעף במפתח, שם, עמ' 663); לידל-סקוט, עמ' 757 (משמעות VIII). גם מילה זו שמשה בהוראת "עול". שתי המילים *ζεῦγος* ו-*ζυγόν* נגזרו מן הפועל *ζεύγνυμι*; ראה שנטרן, עמ' 398; פריסק, עמ' 609.

⁸²³ לוי, א, עמ' 518; קוהוט, ג, עמ' 269 (ערך זג³, גזר לפי האטימולוגיה שהביא בערך זג²).

⁸²⁴ יסטרוב, עמ' 383.

⁸²⁵ C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, 2nd ed., Halle 1928, p. 191.

⁸²⁶ כמו ברוקלמן, גם ברוק הניח שהמקור למילה הוא ביוונית *ζεῦγος*, ראה ברוק, יוונית בבשורות, עמ' 400-401.

⁸²⁷ יש להניח שבעקבות דעת לעף וקראוס הניח. ראה ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 369. וכן היא האטימולוגיה למילה המקבילה במילון של סוקולוף לארמית א"י, עמ' 173. אולם במילון לא"ב, עמ' 400, העמיד כאטימולוגיה את *ζεῦγος*.

⁸²⁸ ראה לוסט, עמ' 194; באואר-דנקר, עמ' 426.

⁸²⁹ בניקוד מערבי *ܙܐܝܐ*, השווה ברוקלמן, שם, עמ' 191, נלדקה, דקדוק סורי, סעיף 49B.

⁸³⁰ זוהי הצורה הרווחת; לצידה מתועדת גם הצורה "זוגא", אולם לדברי סוקולוף יש לייחס את הופעותיה של צורה זו להשפעת ניבים ארמיים יהודים אחרים ולהשפעת לשון חז"ל, ויש להסתפק במקוריותה של הצורה בארמית הבבלית; ראה סוקולוף, מילון א"ב, סוף ערך זוגא.

(2) זוג

תיעוד: (1) נזיר ו, ג; (2) כלים יג, א ("זוג של ספרים"); (3) נגעים ד, ד; (4) נידה ו, יב.
גרסאות: ק: (4-3,1) בַּזֹּג (2) זֶזֶג⁸³¹ • פא: (4-3,1) בזוג (2) נְזֹג • ל: (4-3,1) בזוג (2) זוג • פס: (4,1) בַּזֹּג (2) נְזֹג [!] (3) בַּזֹּג • אד: (1) בַּזֹּג • דק: (2) וזוג (4-3) בזוג • פד: (2) נְזֹג (3) בַּזֹּג (4) בַּזֹּג • אנס: (4-3) בַּזֹּג • ת ירושלים: (2) נְזֹג (4-3) בַּזֹּג • ד"ר: (4,1) בזוג (2) וזוג (3) (ליתא) • בבלי-ע: (1) בַּזֹּג (לט ע"א) • פיה"ג: (2) וזוג • ערוך: (2) וזוג (3) בזוג. — בספרא כ"י וטיקן: בַּזֹּג (ייבין, עמ' 759).
פירוש מסורתי: "מספרים" (ערוך, ערך זג³).

אטימולוגיה: בעלי המילונים רואים במילה זו אחת ממשמעויותיה של הלכסמה זוג, שמשמעה העיקרי "צמד".⁸³² לאטימולוגיה של לקסמה זו ראה בערך הקודם. הכללת שתי המשמעויות בלקסמה אחת נשענת על הטיעון שמדובר בצמד סכינים – "כלי ברזל מחובר משני פרקים".⁸³³ גם אם הנחה זו נכונה, נראה שמדובר בהתפתחות פנים שמית, כיוון שליוונית ζεύγος או ζυγόν אין משמעות של מספרים.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: זוג (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 173), א"ב: זוא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 401), ערבית: زَوْج (פרנקל, עמ' 107).

זומאליסטרא, זומא ליסטרא

תיעוד: (1) כלים יג, ב; (2) כלים כה, ג.
גרסאות: ק: (1) זומא נַצְטָרָה⁸³⁴ (2) נְזֹמְנִי צְטָרָה • פא: (1) זֹמְנִי צְטָרָה (2) נְזֹמְנִי צְטָרָה • ל: (1) זֹמְנִי צְטָרָה (2) וזומלים טרה • פס: (1) זֹמְנִי צְטָרָה (2) נְזֹמְנִי צְטָרָה • דק: (1) זומי לסטרה (2) וזומי לסטרה • פד: (1) זומליסטרה, ⁸³⁶ זֹמְנִי צְטָרָה (2) נְזֹמְנִי צְטָרָה • ת ירושלים: (1) זֹמְנִי צְטָרָה (2) נְזֹמְנִי צְטָרָה • ד"ר: (1) זומלסטרא (2) וזומליסטרא • פיה"ג: (1) מסלטרא • ערוך: (1) זומליסטרון (2) וזומליסטרון, ס"א זומניסטרה. — בתוספתא כ"י וינה: וזומא לסטרון, זימלסטרון, זימליס טרון.⁸³⁷ בירושלמי כ"י לידן: וזומי ליסטרא (שבת טז ע"א). בבבלי כ"י: זומא ליסטרון, אבל בדפוסים: זוהמה ליסטרון.⁸³⁸

⁸³¹ השווא לפני הוי"ן מסמן שלגרסת המנקד יש לקרוא "וּזֹג".

⁸³² בוקסטורף, עמ' 337 (משמעות 3); לוי, א, עמ' 518; קראוס, עמ' 242; יסטרוב, עמ' 384; דלמן, עמ' 123.

⁸³³ כהסברו של קוהוט, ג, עמ' 269.

⁸³⁴ האותיות 'מא' ו-'נ' כתובות על גרד.

⁸³⁵ חולם מעל הוי"ד מרמז על הקריאה -רוֹן.

⁸³⁶ הנוסח המקורי היה "מליסטרה", האותיות "זו" הוספו לפני התיבה, בין השיטין.

⁸³⁷ שבת יד, א; כלים ב"מ ג, ו; כלים ב"ב ג, ו בהתאמה. במופע הראשון תיקנה יד מאוחרת את הוי"ו האחרונה ליו"ד.

⁸³⁸ בבלי שבת, כ"י אוקספורד 366, קכג ע"ב. בדפוסים שונה הנוסח על פי האטימולוגיה העממית שהביא רש"י בפירושו לב"מ לג ע"א, ד"ה דאסברן זוהמא ליסטרון: "... ולמדני שהוא כף גדולה שמסלקין בו זוהם הקדירה והקלחת לצדדין".

פירוש מסורתי: "כלי של מתכת, ראשו אחד מזלג וראשו אחד כף, מזלג מעלין לו בשר מן היורה וכף מעלין לו מרק. פ"א כעין תרוד, כפה דפרזלא דמסקין ביה כוורדיקא ושחלין ביה בשר" (ערוך, ערך זמלסטור).⁸³⁹

אטימולוגיה: פישר, בעקבות מוסף הערוך, הציע לראות כאן צירוף של ζῶμος "מרק, רוטב שמנוני" ו-λίτρον "אֵת, מחתה".⁸⁴⁰ הצעה היפותטית זו, ζωμόλιτρον*, אומצה על ידי לוי, קוהוט וקראוס.⁸⁴¹ די לארא הציע ζωμῆρσις, "כף מרק", והצעה זו הובאה אצל קראוס ויסטרוב.⁸⁴² הצעה קרובה, זהת משמעות, ζωμάριστον, הובאה גם היא אצל קראוס ויסטרוב, וכן אצל דלמן.⁸⁴³ שלוש הצעות אלו קרובות מאוד מבחינה לשונית, ואצל קראוס הן נזכרות כשבניהן סימן '='. קרובה גם כן היא הצעתו הנוספת של קוהוט, לראות כאן צירוף היפותטי של ζωμός ו-μύστον "כף".⁸⁴⁴ על ההצעות הנזכרות נראה לי להוסיף את צורת הכתיב ζωμάριστρον, המתועדת בפפירוס מן מצרי מן המאה החמישית לספירה.⁸⁴⁵ יתרונה הוא בכך, שהיא הצורה המתועדת הקרובה ביותר למילה העברית.

זומן

תיעוד: פסחים ג, א ("זומן של צבעים").

גרסאות: ק: זימן • פא: זימן • ל: זומי • פס: זמא • אר: זימא • ת מועד: זומן • ד"ר: וזימא • בבלי-ע: זומן (מב ע"א) • ירושלמי: וזימי (כט ע"ד) • ערוך: זומן. — בקטע גניזה של גלוסר עברי-פרסי: זומ' (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: מים ששורים בהם סובין.⁸⁴⁶

אטימולוגיה: בוקסטורף ולוי גזרו מיוונית ζύμη, "שאור, מחמצת; שמרים", והיא ההצעה ההולמת ביותר את המשמעות המסורתית.⁸⁴⁷ די לארא הציע לגזור מן ζωμός "מרק או רוטב,

⁸³⁹ "כפה דפרזלא... בשר" – "כף ברזל שמעלים בה את רוטב הבשר, ומסננים באמצעותה בשר", והוא ציטוט מתוך פיה"ג לסדר טהרות; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 29, והשווה סוקולוף, מילון א"ב, ערך שחל בעמ' 1127. כוורדיקא – מפרסית, "רוטב של בשר"; ראה אפשטיין, שם, הערה 11.

⁸⁴⁰ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 350, הערה 49a; לידל-סקוט, עמ' 759, 1054. במוסף הערוך: "פי' בלי" כף המקבל את המרק".

⁸⁴¹ לוי, ב, עמ' 523; קוהוט, ג, עמ' 297; קראוס עמ' 244. ההצעה אומצה גם על ידי לעף (במפתח לקראוס, עמ' 663).

⁸⁴² די לארא, עיר דוד, עמ' 37; קראוס, שם; יסטרוב, עמ' 387; לידל-סקוט, עמ' 759.

⁸⁴³ קראוס, שם; יסטרוב, שם; דלמן, עמ' 129; לידל-סקוט, שם, וכרך המילואים, עמ' 143.

⁸⁴⁴ קוהוט, שם; לידל-סקוט, עמ' 1157.

⁸⁴⁵ לידל-סקוט, עמ' 759. הפפירוס, אשר נתגלה באוקסיירינכוס בסוף המאה ה-19, כולל רשימה של פריטים עם מחיריהם. הוא פורסם בשנת 1914 על ידי B. P. Grenfell and A. S. Hunt, *The Oxyrhynchus Papyri*, vol. 10, London 1914, p. 241, no. 1289, l. 3.

⁸⁴⁶ **הירושלמי** מפרש "זימי שלצבעין – דו יהב בגויה קוצם, בגין דיקלוט ציבעא", כלומר "שהוא נותן בתוכו 'קוצם', על מנת שיקלוט את הצבע" (כט ע"ד). "קוצם" – לדעת ליברמן "פירורי לחם", לדעת א"ש רוזנטל "קמח שעורים"; ראה סוקולוף מילון א"י, עמ' 483. **הבבלי** מפרש: "מיא דחזרא דצבעי בהו לכא" (מב ע"ב; כך בכ"י ואצל הראשונים, ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 111 הערה 28, בדפוסים: "מיא דחזיר... לבא"), כלומר מים ששורים בהם סובין, ואשר מרטיבים בהם את הצבע (סוקולוף, מילון א"ב, ערך "מיא דחזרא" בעמ' 663). **ערוך:** "מים של סובין" (ערך זומן). **רמב"ם:** נקיע אלנכאל יצרפה צבאגי אללך "מורסן וסובין, משתמשים בו צבעי הארגמן" (קאפח, ב, עמ' קסט). **המיוחס לרב נתן:** "נשא שלצבעים" (קאפח, רב נתן, פסחים, עמ' 65). נשא – נשא "עמילין".

הנאכלים עם בשר, דגים וכדומה", ואת הצעתו אימצו קוהוט, קראוס ודלמן.⁸⁴⁸ שתי המילים מתועדות גם בתרגום השבעים.⁸⁴⁹ קרובה לכך הצעתו של פליישר לזהות את המילה עם ζουμί ביוונית ביזנטית, "רוטב, ציר"; קוהוט ציין גם מילה זו כאפשרות.⁸⁵⁰ קראוס הציע גם את ζέμα (כמקור לצורה "זימי" שבתלמוד הירושלמי); מילה זו מתועדת במשמעות הכללית "דברים מבושלים", או במשמעות המופשטת "בישול, תסיסה".⁸⁵¹ יסטרוב גזר משורש עברי זו"ם.⁸⁵²

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܐܪܬܐܐܐ, ܐܪܬܐܐ "רוטב, תערובת צביעה" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 373), א"ב: זמיתא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 415).

זון

תיעוד: כלים כו, ג.

גרסאות: ק: הָזֶן • פא: הָזֶן • ל: הָזֶן • ס: הָזֶן • רק: והָזֶן • פ: הָזֶן • ת ירושלים: הָזֶן • ד"ר: הָזֶן • פיה"ג: הָזֶן • ערוך: הָזֶן • ר"ש: הָזֶן.

פירוש מסורתי: מין חגורה.⁸⁵³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ζώνη (לטינית zona),⁸⁵⁴ "חגורה".⁸⁵⁵

⁸⁴⁷ בוקסטורף, עמ' 351; לוי, א, עמ' 523; לידל-סקוט, עמ' 757.

⁸⁴⁸ די לארא, עיר דוד, עמ' 37; לידל-סקוט, עמ' 759; קוהוט, ג, עמ' 297; קראוס, עמ' 244; דלמן, עמ' 129.

⁸⁴⁹ הראשונה כמקבילה של "שאר, חמץ", והשנייה כמקבילה של "מרק, מרקחה"; ראה לוסט, עמ' 195; האץ'-רדפאת', עמ' 599, 601.

⁸⁵⁰ פליישר אצל לוי, א, עמ' 562; דו-קאנז', יוונית, א, עמ' 466; קוהוט, שם. לדברי פליישר מקורה של המילה ב-ζωμός, צורת ההקטנה של ζωμός.

⁸⁵¹ קראוס, שם; וכן בספרו א"ת, א, הערה 243 בעמ' 555. בשני המקומות הוא מציין את שתי המילים ζέμα ו-ζωμός עם סימן '=' ביניהן, לציין שלדעתו הן שוות ערך, אולם למעשה אלו שתי לקסמות נפרדות. ליוונית ראה לידל-סקוט, עמ' 753.

⁸⁵² יסטרוב, עמ' 387. לדעתו משמעות השורש היא "להיות משומן". צורת הפועל היחידה שאותה הוא משייך לשורש זה היא "זוממות והולכות" (בבלי שבת קנב ע"ב), אבל הפירוש המקובל לצורה זו הוא "קשורות, אסורות".

⁸⁵³ **פיה"ג:** "קמרא בלשון ארמית, אזור של עור. ומנטקה בטיית. ולשון יוני הוא, כמן חגור, קורין חגור זוני. והוא פ' מן 'והזונות רחצו' – מנאטיק. ויש מפרשין והזונות כלי זיין" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 69). "קמרא" – "חגורה" (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1026); מנטקה – مَنَطَقَة "חגורה" (דווי, עמ' 692); "והזונות רחצו" מתייחס לאמור במלכים א כב, לח; לפי תרגום יונתן הוראת המילה "זונות" כאן היא כלי זין; מנאטיק – צורת רבים של מנטקה (לעיל). **ערוך:** "אבנט. ובלשון ארמית קמרא. ובטיית מנטקה. ובלעז צינגול"ו. ול"י הוא. והוא פ' 'והזונות רחצו', וי"א 'והזונות' – אלו כלי זיין" (ערך זן). "צינגול"ו" – איטלקית cingolo "חגורה" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 429). **ר"ש:** "פ' גאון כמין חגור ובלשון יוני קורין לו זוני והיינו 'הזונות רחצו' דקרא. ויש מפרש 'והזונות' כלי זיין אי נמי פ' זון אבנט, ובלשון ארמית 'קמרא' והיינו כפירוש הגאון". **רמב"ם:** מנטקה מן גלד משהורה אלצורה תרבתה שבה חזאם, ומן הָאָא אלמעני והזונות רחצו "מנטקה [=חגורה] של עור מפורסמת בצורתה וקושרין אותה כמו חגור, ומן הענין הזה 'והזונות רחצו' (קאפח, ו, עמ' ריב).

⁸⁵⁴ בוקסטורף, עמ' 340; לוי, א, עמ' 524; קוהוט, ג, עמ' 302; קראוס, עמ' 244; יסטרוב, עמ' 388; דלמן, עמ' 130.

⁸⁵⁵ לידל-סקוט, עמ' 759; לואיס-שורט, עמ' 2019. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה של "אבנט, אזור, חגורה" ועוד; ראה לוסט, עמ' 195; האץ'-רדפאת', עמ' 601. המילה מתועדת גם בברית החדשה באותה משמעות, ראה באואר-דנקר, עמ' 431.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: זונרא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 216), א"ג: זוני (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 174), א"נ: נפא (שולטהס, עמ' 55), סורית: ܐܢܝܐ, ܐܢܝܐ, ܐܢܝܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 373), א"ב: זוניתא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 405).

זיתום

תיעוד במשנה: פסחים ג, א ("זיתום המצרי").

גרסאות: ק: זיתום • פא: זיתום • ל: זיתום • ט: זיתום • אד: זיתום⁸⁵⁶ • ת מועד: זיתום • ד"ר: זיתום • בבלי-ע: זיתום (מב ע"א) • ירושלמי: זיתום (כט ע"ד) • ערוך: זיתום. — במכילתא דרשב"י: זיתום.⁸⁵⁷

פירוש מסורתי: משקה המכיל שעורה.⁸⁵⁸

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ζύθος (לטינית zythus, zythum)⁸⁵⁹, שִכר מצרי אשר הוכן משעורים.⁸⁶⁰

חילקה

תיעוד: מכשירין ו, ב.

גרסאות: ק: חִלְקָה • פא: החילקה • ל: החילקה • ט: חִלְקָה • רק: החלקה • פד: חִלְקָה • אנט: חִלְקָה • ת ירושלמי: חִלְקָה • ד"ר: החלוקה. — פיה"ג: חליקה • ערוך: חילקא • ר"ש: חליקא.⁸⁶¹

פירוש מסורתי: תבואה שנכתשה כתישה גסה ("אחד לשניים").⁸⁶²

⁸⁵⁶ בגוף המשנה יש קרע, הגירסה כאן על פי הפירוש. וכן רק.

⁸⁵⁷ מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 24, שורה 5.

⁸⁵⁸ **הירושלמי** מפרש: "זיתאָה" (כך בקטע גניזה T-S F17.8, אצל גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 106 שורה 15; בכ"י לידן: "זיתיה", כט ע"ד). גלוסה זו אינה ידועה ממקום אחר, ובמילונים היא מתפרשת על פי המילה שאותה היא באה לפרש; ראה סוקולוף, מילון ארמית א"י, עמ' 174. בגמרת **הבבלי** מפורש שמדובר בתערובת המכילה "תלתא שערי תלתא קורטמי ותלתא מלחא", כלומר שליש שעורה, שליש זרעי חרע ושליש מלח (על "קורטמי" ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1002; קאפח, ב, עמ' קסט, הערה 3); היו שורים את המרכיבים, קולים אותם וטוחנים אותם, ואת הנוזל היו שותים להקלה על עצירות או שלשול (פסחים מב ע"ב). פירוש הבבלי מובא אצל **הערוך** (ערך זיתום) ואצל **הרמב"ם** (קאפח, ב, עמ' קסט).

⁸⁵⁹ בוקסטורף, עמ' 360; לוי, א, 533; קוהוט, ג, 326; קראוס, עמ' 247; יסטרוב, עמ' 397; דלמן, עמ' 134.

⁸⁶⁰ לידל-סקוט, עמ' 757; לואיס-שורט, עמ' 2019. המילה משמשת בתרגום השבעים כמקבילה של "שִכָּר" (ש"י שמאלית!) בישעיה יט, י; המתרגם אחז כאן לשון "שִכָּר". ראה עוד לוסט, עמ' 195 וההפניות הרשומות שם.

⁸⁶¹ לגבי החלוקה חילקה / חליקה: בתוספתא כ"י וינה "חליקה". בתלמוד הירושלמי כ"י לידן ארבעה מופעים, שלושה על דרך "חילקה" ואחד "חליקה". בבבלי על פי רוב בכתב חסר "חלקא" אבל שתי הצורות בכתב מלא הן על דרך "חילקה" (הנתונים על פי מפעל המילון ההיסטורי).

⁸⁶² **בתלמוד הבבלי** מובא פירושו של אב"י: "חילקא – חדא לתרת"י" (מו"ק יג ע"ב), ובדומה לכך **בירושלמי** (סוטה יז, ע"ד). דברי אב"י מובאים כלשונם **בפיה"ג** (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 130). פירוש הדברים מובא אצל **רש"י**: "חילקא – חטי דמתברי באסינתא חדא לתרת"י, כלומר "חטיים שנכתשות במכתשת, [חלק] אחד לשניים" (ברכות לו ע"א, ד"ה חילקא; ייתכן שפירוש זה מקורו בגוף הגמרא במסכת ברכות – השווה סוקולוף, מילון א"ב, ערך אסינתא בעמ' 148). פירוש זה מובא גם **בערוך** (ערך זריד) ואצל **הר"ש**, ובלשון שונה מעט אצל יתר המפרשים הקדומים: **רמב"ם**: קמח מטחון, אלחבה מקטומה קטמין "חטים כתושין, הגרגר חלוק לשנים" (קאפח, ו, עמ' תרנז); **גלוסר אנטונין**: אלקמח אלמפלג "חיטה מבוקעת לשני חלקים" (פרנק, אנטונין, עמ' 57, מס' 450);

אטימולוגיה: לוי, קוהוט וקראוס גזרו את המילה מלטינית *halica, alica*,⁸⁶³ "גריסי חיטה".⁸⁶⁴ דלמן גזר מיוונית ἄλγῃ, שממנה נשאלה המילה הלטינית.⁸⁶⁵ יסטרוב גזר משורש חל"ק.⁸⁶⁶

חרדלית

תיעוד: (1) עדויות ה, ב; (2) מקואות ה, ו.

גרסאות: ק: (1) בַּחְרְדָּלִית (2) בַּחְרְדָּלִית • פא: (2-1) בחרדלית • ל: (2-1) בחרדלית • ט9: (1) בַּחְרְדָּלִית (2) בַּחְרְדָּלִית • אר: (1) בחרדלית • רק: (2) בחרדלית • פר: (2) בַּחְרְדָּלִית • אנט: (2) בַּחְרְדָּלִית • ת ירושלים: (2-1) בַּחְרְדָּלִית • ד"ר: (2-1) בחרדלית • פיה"ג: (2) בחרדלית • ערוך: (1) בחרדלית. — בבלי חולין, כ"י וטיקן 122: הרדלית (לא ע"ב).

פירוש מסורתי: "נחל שיורד ממעלה למטה, ויש בו ג' גממיות שהן חפירות, כל אחת למטה מחברתה. וגומא העליונה והתחתונה של כ' כ' סאה, ואמצעית של מ' סאה" (ערוך, ערך חרדלית).
אטימולוגיה: פשר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית χαράδρα,⁸⁶⁷ "נחל הררי, זרם מים שחצב את דרכו בצידי ההר".⁸⁶⁸ יסטרוב גזר מעברית "חד" עם התוכית רי"ש וסופית למ"ד.⁸⁶⁹ לוי גינצבורג גזר את המילה מהשורש העברי חר"ד.⁸⁷⁰

טבלא, טבלה, טבליות

תיעוד: 28 × (למשל: שבת כא, ג; מידות א, ט).

גרסאות: ק: טַבְּלָה (פעם אחת טַבְּלָה, מו"ק, ג, ז), טַבְּלִיּוֹת • פא: טַבְּלָה, טַבְּלָה, טבליות • ל: טבלה, טבליות.

פירוש מסורתי: "בלעז קורין לנסר [=לוח, קרש] טבולא" (ערוך, ערך טבל).⁸⁷¹
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית τὰβλα (לטינית *tabula*),⁸⁷² "משטח, לוח"; ובפרט "לוח כתיבה, ספר חשבונות".⁸⁷³

בלאו, מילון, ערך פלץ בעמ' 514; **המיוחס לרב נתן:** "החלק הגרוס והטסנן, כל אלו תבואה שבורה לשנים ולשלוש ולארבע" (קאפח, רב נתן, משקים, עמ' 4).
⁸⁶³ כך כבר מוספא (ערך חלק²); לוי, ב, עמ' 67 (ולפני כן בערך זריד, כך א, עמ' 552 בהסכמת פליישר, שם, עמ' 564); קוהוט, ג, עמ' 413 (מאמץ את דעת מוספא); קראוס, עמ' 250.
⁸⁶⁴ לואיס-שורט, עמ' 84.
⁸⁶⁵ דלמן, עמ' 150; לידל-סקוט, עמ' 66, כך המילואים עמ' 19.
⁸⁶⁶ אבל מוסיף: "השווה לטינית *halica, alica*"; יסטרוב, עמ' 457.
⁸⁶⁷ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 423, הערה 132; לוי, ב, עמ' 107; קוהוט, ג, עמ' 487; קראוס, עמ' 253; דלמן, עמ' 159 (בסימן שאלה).
⁸⁶⁸ לידל-סקוט, עמ' 1976.
⁸⁶⁹ יסטרוב, עמ' 499. הוא מבהיר שהכוונה ל"חד" שהוראתו – לדבריו – "מהיר". לפירוש זה השווה עוד האמור בההערה הבאה.
⁸⁷⁰ גינצבורג, ללקסיקון הארמי, עמ' 354. גינצבורג דחה את האטימולוגיה היוונית משום שלא הסכים לראות בחי"ת מקבילה ל־ח היוונית. הוא מייחס לשורש חר"ד את המשמעות "למהר, להזדרז", ואת χαράδρα הוא מפרש במשמעות "גשם כבד, הממהר לרדת". דא עקא שלשני פירושיו אין סימוכין של ממש בספרות חז"ל.
⁸⁷¹ על צורתה ושימושיה של הטבלא בספרות חז"ל ראה ברנד, כלי חרס, עמ' קפא-קפו.
⁸⁷² בוקסטורף, עמ' 438; לוי, ב, עמ' 136; קוהוט, ד, עמ' 9; קראוס, עמ' 254; יסטרוב, עמ' 518; דלמן, עמ' 166.
⁸⁷³ לידל-סקוט, עמ' 1752; לידל-סקוט, עמ' 1832.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: טבלה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 200), סורית: ܬܝܬܪܘܫܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 510), ערבית: طَبْلَة "מגש עץ" (ליין, ה', 1828).

טַבְּלָה > τάβλα

טיטרוס

תיעוד: כלים ב, ו.

גרסאות: ק: טיטרוס • פא: טיטרכס • ל: טיטרוס • ט: טיטרוס • ר: טיטרוס • ט: טיטרוס • פ: טיטרוס • ת ירושלים: טיטרוס • ד"ר: טיטירוס. — פיה"ג: טיטרוס • ערוך: טוטרוס⁸⁷⁴ • ר"ש: טיטרוס.

פירוש מסורתי: כלי חלול, מנוקב בתחתיתו ובראשו פתח, והוא משמש להעלאת נוזלים. כאשר הפתח העליון סתום המים אינם יוצאים דרך הנקבים בשל הוואקום שנוצר; כאשר מגלים את הפתח, המים יוצאים.⁸⁷⁵

אטימולוגיה: לוי הציע τριτός "מנוקב", בשיכול עיצורים (titros < tritos).⁸⁷⁶ פליישר הציע διάτοπος, διατρίτος או διατρίτης, כולן בהוראת "מנוקב, בעל נקבים".⁸⁷⁷ את διάτοπος אימצו קוהוט וקראוס.⁸⁷⁸ דא עקא, שהמילים הללו אינן מתועדות במשמעות כלי, והוראתן כללית מדי. בריל

⁸⁷⁴ יש כנראה להגיה 'טיטרוס', השווה נוסח פא.

⁸⁷⁵ פיה"ג מעיר שהמילה היא "לשון יוני", ומפרשה: "הוא דיופי, שאמ' מעלין בדיופי בשבת' [בבלי עירובין, קד ע"א], ופירושו בלשון פרס פישבראין. אלא שדיופי של מתכת וזו של חרס" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 11). 'פישבראין' הוא לפי אפשטיין פרסית *پیشبرین – "כלי שפניו (צד שלפניו) מנוקבים" (שם, הערה 19; והשווה תוספות עה"ש, עמ' 201). ועוד מובא שם פירוש נוסף: "דיופי וטיטרוס – קיתון חלול ודומה לכיפה, והוא מנוקב למטה כעשרים נקבים כמלא נקב מחט, ולמעלה נקב אחד כמלא כוש. ואם הוא מלא מים וסתום מלמעלה אין מוציא מלמטה. וכל זמן שמגולה מלמעלה מטיף כמוציא פרוטות מלמטה" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 11). 'כוש' – מעין גולה (ראה ערוך, ערך פי כוש). נוסח דומה מאוד לפירוש זה מובא גם בערוך (ערך טטרס), וממנו מובא אצל ר"ש. פירוש דומה, בנוסח שונה, גם אצל הרמב"ם: הו אניה פכאר ואסענה אלקער ולהא ענק ציק מסתטיל ריקק גזא ופי קאע אלאניה אלתקאב, פאזא מלית אלאניא באלמא וגלעל אלאצבע עלי ראס אלענק אלקיק אמתנע אלהוא מן דכול אלאניה ולא יסיל מן אלמא אלתי פיהא מן תלך אלאלתקאב שיא, פאזא רפע אצבעה ען ראס אלאניא סאל אלמא מן קאעהא, ואלנאס יסמונה ענדנא סארקה אלמא "הוא כלי חרס אשר חללו רחב ויש לו צואר צר ארוך ודק מאד ובתחתית הכלי נקבים, וכאשר ממלאין אותו מים ונותנין את האצבע על ראש הצואר הדק נעצרת כניסת האויר לכלי ואינו יורד מן המים שבו מאומה מאותן הנקבים, ואם סילק אצבעו מעל ראש הכלי יורד המים מתחתיתו, ובני אדם קוראין אותו אצלינו "סארקה אלמא" (קאפח, ו, עמ' סג; וראה ערך סארקה אלמא אצל בלאו, מילון, עמ' 295). ושוב פירוש דומה אצל המיוחס לרב נתן: "הוא כלי של ברזל נקוב מלמטה נקב קטן כנקב המחט ויש בו מלמעלה נקב גדול כאצבע וכשממלאו מים ומניח אצבעו על הנקב העליון כדי שלא ילחץ עליו האויר אלא יעמוד המים ולא ינוזל, ואם יסיר אצבעו ילחץ עליו האויר ויזלו המים טיפה אחר טיפה וזהו ענין כמוציא פרוטות" (רב נתן, כלים, עמ' 3). עוד על טיטרוס בספרות חז"ל ראה ברנד, כלי חרס, עמ' קפז-קפו.

⁸⁷⁶ לוי, ב, עמ' 152; לידל-סקוט, עמ' 1815. שפרבר, שדן באטימולוגיות השונות שהוצעו למילה זו, העדיף את הצעתו של לוי על פני יתר ההצעות לאור הקרבה הפונטית; ראה שפרבר, תרבות חומרית, א, עמ' 19, הערה 30. דא עקא, שהמשמעות כללית מדי, והמילה אינה מתועדת בהוראת כלי; זו מן הסתם גם הסיבה שפליישר, קראוס ודלמן ראו לדחות את הצעתו של לוי.

⁸⁷⁷ פליישר אצל לוי, ב, עמ' 209; לידל-סקוט, עמ' 416.

⁸⁷⁸ קוהוט, ד, עמ' 27 (מזכיר גם את διατρίτης); קראוס מציע אטימולוגיה זו במילונו בלשון "אולי" (עמ' 262), אך מאוחר יותר ללא הסתייגות (א"ת, ב, עמ' 290).

הציע קῆθηθῆ, מעין מסננת,⁸⁷⁹ ואת ההצעה אימץ דלמן.⁸⁸⁰ יסטרוב הציע לגזור את המילה מהשורש השמי טר"י.⁸⁸¹

טסגי

תיעוד: מכשירין ו, ב.

גרסאות: ק: ῥῥῥῥῥῥ⁸⁸² • פא: והטיסני • ל: והטיסני • פט: ῥῥῥῥῥῥ • דק: והטסני • קט"ג: והטיסני⁸⁸³ • פד: ῥῥῥῥῥῥ • אנט: והטיסני⁸⁸⁴ • קט"ג נ"ב: והטיסני (ייבין, עמ' 1072) • ת ירושלים: ῥῥῥῥῥῥ • ד"ד: והטסגי • פיה"ג: והטסני • ערוך: טיסני • ר"ש: טיסני • מלא"ש: "טסני – בנו"ן". — בספרות חז"ל מופיעה גם גירסה בשיכול עיצורים, "סיטני", כך בתוספתא כ"י וינה (ביצא א, יח) ובכתב יד תימני של מו"ק (יג ע"ב).⁸⁸⁵

פירוש מסורתי: תבואה שנכתשה כתישה דקה יותר מאשר כתישת הטרגיס ("אחד לארבעה").⁸⁸⁶
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית πτισάνη (לטינית ptisana),⁸⁸⁷ "שעורה מקולפת, דייסה משעורה, שעורה כתושה".⁸⁸⁸ המילה מתועדת בפירוס מהמאה הראשונה לספירה בנשילת העיצור הראשון: πτισάνη,⁸⁸⁹ כלומר המילה נשאלה לעברית כבר בצורתה נטולת העיצור p. צורה זו נזכרת גם בחיבורו של טריפון מאלכסנדריה, המדקדק בן המאה הראשונה לפנה"ס, כדוגמא למילה שבה חלה נשילה של ההגה הפותח.⁸⁹⁰

טפוס, טפוסין

תיעוד: 8x. בשל הגיוון בגרסאות מנויים להלן כל המקומות שבהם מופיעה המילה במשנה: (1) דמאי, ה, ג; (2-3) דמאי, ה, ד; (4) גיטין, ג, ב; (5) גיטין, ט, ה; (6-7) מנחות, יא, א; (8) כלים, טז, ז.

⁸⁷⁹ בריל, ביקורת, ב, עמ' 126; לידל-סקוט, עמ' 766 (בערך ῥῥῥῥῥῥ : strainer, colander, especially wine-strainer). נוסח המילה בפירוש רע"ב, 'סיטרוס', הביא את הופמן להציע σῥῥῥῥῥ, אף היא סוג מסננת; ראה הופמן וברלינר, ללקסיקוגרפיה התלמודית, עמ' 145. עם זאת אין ספק שנוסח רע"ב בטעות יסודו, ועל כן הצעה זו חסרת בסיס.

⁸⁸⁰ דלמן, מילון, עמ' 168; ובלשון "אול" גם קוהוט בהשלמותיו לערוך השלם, ח, עמ' 46.

⁸⁸¹ יסטרוב, עמ' 530.

⁸⁸² תחת היו"ד יש מעין קו קצר אנכי (בפקסימיליה הנדפסת הקו נראה כשווא); כנראה מדובר בכתם.

⁸⁸³ קטע גניזה T-S E2.94.

⁸⁸⁴ סמ"ך הוספה בין השיטין.

⁸⁸⁵ כ"י של אוניברסיטת קולומביה בניו יורק; על פי מאגרים.

⁸⁸⁶ הפרשנים ממשיכים את פירושם לתיבות "חילקה" ו"טרגיס" (עין ערכיהן בעבודה זו). **בבלי:** "טיסני – חדא לארבעה" (מו"ק, יג ע"א). וכן **פיה"ג** (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 130), **ערוך** (ערך זר"ד), **ר"ש**, **רמב"ם** (קאפח, ו, עמ' תרנז), **המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, משקים, עמ' 4).

⁸⁸⁷ בוקסטורף, עמ' 456; לוי, ב, עמ' 156; קוהוט, ד, עמ' 50; קראוס, עמ' 264; יסטרוב, עמ' 533; דלמן, עמ' 172.

⁸⁸⁸ לידל-סקוט, עמ' 1548; לואיס-שורט, עמ' 1484.

⁸⁸⁹ לידל-סקוט, כך המילואים, עמ' 294.

⁸⁹⁰ טריפון, Περὶ παθῶν, א, כ, שורה 3. גם המילה הלטינית מתועדת בצורה חסרת ה-p, למשל בחיבורו הרפואי של של קורנליוס קלסוס (Cornelius Celsus, *De Medicina*) ובחיבורו של פליניוס הזקן על תולדות הטבע (Plinius, *Naturalis Historia*); ראה תל"ל, ערך ptisana בכרך י, חלק ב, עמ' 2428.

גרסאות: ק: צורות יחיד: (3,2) טַפּוֹס (5) טַפִּים (6) וּבְטַפִּס (7) לִיטַפִּס⁸⁹¹ (8) וּטַפִּס. צורות רבים: (1) מִיטַפִּסִים (4) תּוֹפְסִי • פא: צורות יחיד: (3-2) טוֹפּוֹס (5) טופס (6) וּבְטַפִּס (7) בטפס (8) וּטַפִּס. צורות רבים: (1) מְטַפִּסִים (4) טופסי • ל: צורות יחיד: (3-2, 5) טפוס (6-8) טפס. צורות רבים: (1) מטפספים [!]. (4) טופסי.

פירוש מסורתי: "כלי שיש לפני הזגגין, ובו ב' וג' דפוסין ומצויירין בתוכן, יש ציור בולט, ויש ציור משוקע, וכשנופח הזגג בזכוכית משקעו באיזה כלי שירצה... פורמ"ה בלע"ז" (ערוד, ערך טפס).⁸⁹²
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית τύπος (לטינית typus),⁸⁹³ "תבנית, דוגמא, מודל".⁸⁹⁴ יסטרוב גזר משורש טפ"ס.⁸⁹⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: טופסא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 316), א"ג: טפס (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 230), סורית: ܬܦܣܬܐ, ܬܦܣܬܐ, ܬܦܣܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 520), א"ב: טופסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 498), מנדאית: טופסא (דראוואר-מצוד, עמ' 178).

טפיטן

תיעוד: (2-1) כלים כג, ב ("טפיטן של סוס").

גרסאות: ק: (1) וּטַפִּיטָן (2) טַפִּיטָן • פא: (1) וּטַפִּיטָן (2) טפיטן • ל: (1) וּטַפִּיטָן (2) טפיטן • פס: (1) וּטַפִּיטָן (2) טַפִּיטו • דק: (1) וּטַפִּיטָן (2) טפיטן • פד: (1) וּטַפִּיטָן (2) טַפִּיטָן • ת ירושלים: (1) וּטַפִּיטָן (2) טַפִּיטָן • ד"ד: (1) וּטַפִּיטָן (2) טפיטן • פיה"ג: וּטַפִּיטָן, א' ד' וּטַפִּיטָן • ערוד: טפיטן. — בספרא כ"י וטיקן: טַפִּיטָן, וּטַפִּיטָן (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: "בלעז הוא טפיטו, יושבין עליו בני אדם" (ערוד, ערך טפיט).⁸⁹⁶

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית τάπης (צורת גנטיב τάπητος, לטינית tapete),⁸⁹⁷ "שטיח, כיסוי לספות או למיטות".⁸⁹⁸ יסטרוב מסביר את הנו"ן בכך שהמילה נשאלה מצורת אקוזטיב לטינית tapetam.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: טפיט (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 229), סורית: ܬܦܝܬܐ, ܬܦܝܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 546).

⁸⁹¹ כך יש לקרוא את גרסת הסופר: "נותנן לַטַפִּס", וכך יש לפרש את הניקוד, שזו אות אחת שמאלה. בין "לוי" לבין "טפס" מעבר שורה, ויד מאוחרת, שלא הבינה את הכתוב, העבירה קו לציין את מחיקת האותיות "לוי".

⁸⁹² "פורמ"ה" – איטלקית, לטינית forma "צורה, תבנית"; לואיס-שורט, עמ' 768; קואומו, לעזי הערוד, עמ' 481.

⁸⁹³ בוקסטורף, עמ' 462; לוי, ב, עמ' 148; קוהוט, ד, עמ' 66; קראוס, עמ' 258; דלמן, עמ' 174.

⁸⁹⁴ לידל-סקוט, עמ' 1835; לואיס-שורט, עמ' 1922. בספר מכבים ג, בברית החדשה ובפפירוס מצרי המילה מתועדת במשמעות הדומה לזו שבמשניות גיטין, כלומר "טקסט, תוכן של מסמך"; ראה לוסט, עמ' 484; באואר-דנקר, עמ' 1020-1021 (ושם הפנייה לפפירוס). בתרגום השבעים המילה היוונית מקבילה ל"צלם, תבנית"; ראה לוסט, שם; האץ-רדפאט, עמ' 1378.

⁸⁹⁵ יסטרוב, עמ' 525.

⁸⁹⁶ "טפיטו" – איטלקית tappeto "שטיח"; ראה קואומו, לעזי הערוד, עמ' 479.

⁸⁹⁷ בוקסטורף, עמ' 461; לוי, ב, עמ' 179; קוהוט, ד, עמ' 63; קראוס, עמ' 269; יסטרוב, עמ' 547; דלמן, עמ' 173.

⁸⁹⁸ לידל-סקוט, עמ' 1757; לואיס-שורט, עמ' 1842.

טרבל

תיעוד: פרה יב, ט ("המיטה של טרבל").

גרסאות: ק: של טורבל (נוסח הסופר), שֶׁל טְרַבְלָן (לאחר תיקון וניקוד)⁸⁹⁹ • פא: שלטרבל • ל: טרבל • פס: שֶׁל טְרַבְלָן • רק: טרבל • פד: שֶׁל טְרַבְלָן, שֶׁל טְרַבְלָן • אנט: שלטרבל • ת ירושלים: שלטרבל • ד"ר: טרבן • פיה"ג: טורבל⁹⁰⁰ • ערוך: טרבן • ר"ש: טרבל. — בדפוס הבבלי "טורביל" (עבודה זרה, כד ע"ב).

פירוש מסורתי: מורג, לוח עץ או ברזל המשמש לדישת החיטים.⁹⁰¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *tribulos* (לטינית *tribulum*),⁹⁰² שצורת הרבים שלה, *tribuloi*, מובנה "מורג".⁹⁰³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ערבית: *طربيل* (ליין, ה, 1836; פרנקל, עמ' 135).

טרגיס

תיעוד: מכשירין ו, ב.

גרסאות: ק: וְהַטְּרָגוֹס⁹⁰⁴ • פא: והטירגס • ל: הטרגוס • פס: וְהַטְּרָגוֹס • רק: הטרגס • פד: וְהַטְּרָגוֹס,⁹⁰⁵ וְהַטְּרָגוֹס • אנט: וְהַטְּרָגוֹס • קט"ג נ"ב: הַטְּרָגוֹס (ייבין, עמ' 1072) • ת ירושלים: הַטְּרָגוֹס • ד"ר: הטרג] ⁹⁰⁶ • פיה"ג: והטרגיס • ערוך: טרגיס (ערך זריד), טרגוס (ערך טסן) • ר"ש: טרגיס.⁹⁰⁷

⁸⁹⁹ נראה שהסופר כתב בסוף השורה: של ט', ובשורה הבאה חזר כתב את המילה במלואה: טורבל. יד מאוחרת מחקה את התיבה טורבל בשורה השנייה, והשלימה בשורה הראשונה את התיבה כך שנכתב: טרבן.

⁹⁰⁰ חילוף גירסה מתוך כ"י ג: "טרבל".

⁹⁰¹ **הבבלי מפרש:** "מאי מטה של טרבל? אמר רב יהודה: עיזא דקורקסא דדשו בה דשתא"י" (מנחות כב, ע"א ומקבילות בזבחים ובע"ז), ופיה"ג מביא את דברי רב יהודה ומפרשם: "כמין עז של עץ שדשין בו הדשין החטים" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 109; והשווה סוקולוף, מילון א"ב, ערך "עיזא דקורקסי" בעמ' 852). בדומה לפיה"ג מפרש את הביטוי גם רש"י בזבחים קטז ע"א (ד"ה עיזא דקורקסא), וביתר הרחבה בע"ז כד ע"ב, ד"ה טורביל: "דף גדול ועב מאד ורחב וטרופ בפגימות הרבה לרוחבו עמוקות תכופות זו אצל זו ודשין בו תבואה שמעבירין עליו הבהמות והפגימות נכנסו בדייש והתבואה נחבטת". **בערוך:** "עז של ברזל, שדשין בו התבואה" (ערך טרבן). **הר"ש** מביא את פירוש הערוך כלשונו. **רמב"ם:** אלה מן עוד שבה ענז, ידרס בה אלקמח, וכאנת אלה מופצלה תתרכב בעץ אגזאהא פי בעץ "כלי של עץ דומה לעז, דשין בו את החיטין, והיה הכלי הזה של פרקים ומרכיבים חלקיו זה בזה" (קאפח, ו, עמ' תעד). **גלוסר אנטונין:** אלד' ידאס בה אלקמח "שידוש בו את החיטים" (פרנק, אנטונין, עמ' 37, מס' 154).

⁹⁰² בוקסטורף, עמ' 465; לוי, ב, עמ' 184; קוהוט, ד, עמ' 74; קראוס, עמ' 258; יסטרוב, עמ' 526; דלמן, עמ' 174.
⁹⁰³ לידל-סקוט, עמ' 1817; כרך המילואים, עמ' 295; לואיס-שורט, עמ' 1896. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חריצים" (שמ"ב יב, לא); ראה לוסט, עמ' 480. צורת היחיד משמעה "קוץ, דרדר". על ה-*tribulum* בספרות הקלאסית ראה K. D. White, *Agricultural Implements of the Roman World*, Cambridge 1967, עמ' 152-156 (איור של הטריבולוס בעמ' 152, מס' 115).

⁹⁰⁴ וי"ו החיבור הוספה בין השיטין.

⁹⁰⁵ וי"ו החיבור הוספה בין השיטין.

⁹⁰⁶ בצילום שלפניי לאחר גימ"ל יש יו"ד שהוספה בידי מגיה; ייתכן שהנוסח המקורי היה טרגוס.

⁹⁰⁷ בירושלמי כ"י לידן ובכתבי יד של הבבלי מתועד נוסח בנו"ן סופית: "טרגין" (ירושלמי), "טרגין", "טרגון", "דרגון" (בבלי; לפי מפעל המילון ההיסטורי).

פירוש מסורתי: תבואה שנכתשה כתישה דקה יותר מאשר כתישת החילקה ("אחד לשלושה").⁹⁰⁸
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *τράγος*,⁹⁰⁹ "גריסי חיטה או כוסמין".⁹¹⁰

טרטימר

תיעוד: סנהדרין ח, ב ("טרטימר בשר").

גרסאות: ק: טְרָטִימָר • פא: טרטימר • ל: טרטימר • ט: טְרָטִימָר • אד: טְרָטִימָר [!]; ת ירושלים: תרטימר • ד"ד: טרטימר • בבלי-ע: תְּרָטִימָר (ע ע"א) • ערוך: טרטימר • מלא"ש: תרטימר.⁹¹¹ — בבלי כ"י: "תרטימר", כגרסת הרמב"ם.⁹¹²

פירוש מסורתי: נזכרים פירושים שונים: חצי ליטרא, חצי מנה, ליטרא, רוטל.⁹¹³ את השונות יש לייחס להבדלים במשקלים הנהוגים בזמנים ובמקומות שונים.

אטימולוגיה: עד אמצע המאה ה-20 סברו החוקרים שמקור המילה ביוונית *τρίτημον*.⁹¹⁴ משמעותה העיקרית של מילה זו "חלק שלישי, שלישי", והיא מצויה בספרות גם במשמעות של מטבע ומשקל.⁹¹⁵ בשנת תש"י הציע ע"צ מלמד להגיה את המשנה ע"י הוספת טי"ת: "טרטימר" ולגזור את המילה מ-*τραπεζιόμοιον*.⁹¹⁶ מילה זו משמעה "חלק רביעי, רבע", והיא משמשת גם כמטבע וכמידת נפח.⁹¹⁷ כפי שהעיר מאוחר יותר בן-דוד, אין צורך להגיה את המשנה שכן *τραπεζιόμοιον* מתועדת בספרות היוונית גם בצורות *τραπεζιόμορον*, *τραπεζιόμορον*.⁹¹⁸

טריגון

תיעוד: נגעים יב, א ("בית טריגון").

⁹⁰⁸ הפרשנים ממשיכים את פירושם לתיבה "חילקה" (עיין ערכה בעבודה זו). **בבלי:** "טרגיס – חדא לתלת" (מו"ק, יג ע"א). וכן **פיה"ג** (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 130), **ערוך** (ערך זרד), **ר"ש**, **רמב"ם** (קאפח, ו, עמ' תרנז), **המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, משקים, עמ' 4).

⁹⁰⁹ כך כבר מוספא (ערך טרגיס); בוקסטורף, עמ' 465; לוי, ב, עמ' 185; קוהוט, ד, עמ' 74; קראוס, עמ' 269; יסטרוב, עמ' 549; דלמן, עמ' 175.

⁹¹⁰ לידל-סקוט, עמ' 1809. *spelt*: פאפח, עמ' 1133: *eine von Weizen, Spelt oder Olyra gemachte Graupenart, Grütze* מין גריסים עשויים מחיטה, כוסמין או אולירה; דייסה". בלטינית *tragos*, *tragum* – סוג דייסה, לואיס-שורט, עמ' 1885.

⁹¹¹ "י"ס טרטימר בתי"ו בראש, אכן הערוך בטי"ת" (ד"ה טרטימר).

⁹¹² מסכת סנהדרין לפי כ"י יד הרב הרצוג (כתב יד תימנל), סנהדרין ע ע"א, עא ע"א, עב ע"א (לפי מאגרים).

⁹¹³ **בירושלמי:** "אמ' ר' יוסי: טרטימר חצי ליטרא הוא" (כו ע"א). **בבבלי** מובאים דברי ר' זירא: "תרטימר זה איני יודע מהו, אלא מתוך שכפל ר' יוסי בין [בדבריו בהמשך משנתנו – ש"ה], נמצא כופל אף בבשר ונמצא תרטימר חצי מנה" (ע ע"א). **בתשובות הגאונים:** "תרטימר בשר – ליטרא הוא" (טויבש, אוצ'ה"ג לסנהדרין, עמ' תיח; קטע גניזה T-S G2.7). **הערוך** מפרש לפי גמרת הבבלי, "חצי מנה" (ערך טרטימר), וכן **רמב"ם** (קאפח, ד, עמ' קפח). **המיוחס לרב נתן:** "רטל בשר" (קאפח, רב נתן, סנהדרין, עמ' 9). רטל – رطل "רוטל", משקל שתים עשרה אונקיות (ראה בלאו, מילון, עמ' 253; לין, ג, עמ' 1102).

⁹¹⁴ בוקסטורף, עמ' 466; לוי, ב, עמ' 188; קוהוט, ד, עמ' 78; קראוס, עמ' 271; יסטרוב, עמ' 552; דלמן, עמ' 175. כך כבר אצל בעל מוסף הערוך בערכו, ואצל די לארא, עיר דוד, עמ' 41.

⁹¹⁵ לידל-סקוט, עמ' 1823; כרך המילואים, עמ' 296.

⁹¹⁶ ע"צ מלמד, מחלוקת תנאים, עמ' 159.

⁹¹⁷ לידל-סקוט, עמ' 1779.

⁹¹⁸ בן-דוד, טרטימר, עמ' 119. וראה לידל-סקוט בערכו, עמ' 1759.

גרסאות: ק: טְרִיגֹון • פא: טריגון • ל: טריגון • פס: טְרִיגֹון • רק: טריגון • פד: טְרִיגֹון • אנט: טְרִיגֹון • ת ירושלים: טְרִיגֹון • ד"ר: טריגון • פיה"ג: טריגון • ערוך: טריגון • ר"ש: טריגון. — בספרא כ"י וטיקן: טְרִיגֹון (ייבין, עמ' 1072).

פירוש מסורתי: בעל שלושה כתלים.⁹¹⁹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית τριγώνος או τρίγωνον⁹²⁰, שמובן "משולש".⁹²¹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: טריגונא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 318), סורית: ܬܪܝܓܘܢ, ܬܪܝܓܘܢ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 522).

טריסית

תיעוד: שבועות ו, ג.

גרסאות: ק: וְטְרִיסִית • פא: וטריסית • ל: וטריסית • פס: וְטְרִיסִית • אד: וְטְרִיסִית • ת ירושלים: וְטְרִיסִית • ד"ר: וטריסית • בבלי-ע: וְטְרִיסִית (לח ע"ב) • ערוך: וטריסית.

פירוש מסורתי: סוג מטבע.⁹²²

אטימולוגיה: בוקסטורף גזר מלטינית tremissis, מטבע שערכו שליש דינר זהב.⁹²³ לוי, קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן תמימי דעים שהמילה נשאלה מן tressis⁹²⁴, מטבע שערכו שלושה אסרים (tres + as).⁹²⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܬܪܝܨܝܬ, ܬܪܝܨܝܬ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 554).

טריט

תיעוד: (3-1) נדרים ו, ד; (4) ע"ז ב, ו; (5) ע"ז ב, ז.

גרסאות: ק: (2-1) בְּטְרִית (3) מְטְרִית (5-4) וְטְרִית • פא: (1) בְּטְרִית (2) בְּטְרִית (3) מְטְרִית (5-4) וטריט • ל: (2-1) בטרית (5-4) וטריט • פס: (1) בְּטְרִית (2) בְּטְרִית (3) מְטְרִית (5-4) וְטְרִית • אד: (1) בטרית, בפירוש: וְטְרִית (2) בטרית (3) מטרית (4) וטריט, בפירוש: וְטְרִית (5) וטריט • קט"ג: (1) טְרִית (בירנבאום, עמ' 315) • ת ירושלים: (5-4) וְטְרִית • ד"ר: (3-1) בטרית (5-4) וטריט • בבלי-ע:

⁹¹⁹ **פיה"ג:** "בית שיש לו ג' כתלים שמו טריגון" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 99), ובערוך בנוסח כמעט זהה (ערך טריגון). **גלוסר אנטונין:** בית חבני עלי ג' גהאט "בית שבנוי עליו משלושה צדדים" (פרנק, אנטונין, עמ' 30, מס' 61). **ר"ש:** "בת שלש זוויות". **רמב"ם:** ובית טריגון הו' אן יכון לה תלתה חיסאן "ובית טריגון הוא שיהא לו שלשה כתלים" (קאפח, ו, עמ' שצה).

⁹²⁰ בוקסטורף, עמ' 465 (τριγώνος); לוי, ב, עמ' 190 (τριγώνον); קוהוט, ג, עמ' 20, הערה 9 (τριγώνον); קראוס, עמ' 272 (τριγώνον); יסטרוב, עמ' 553 (τριγώνος); דלמן, עמ' 175 (τριγώνος).

⁹²¹ המילה τριγώνος היא תואר (triangular). המילה τριγώνον יכולה לשמש הן במשמעות שם תואר (עבור שמות עצם ממין סתמי) והן במשמעות שם העצם (triangle).

⁹²² המשמעות עולה מלשון המשנה גופה: "דינר כסף, וטריסית, ופונדיון, ופרוטה – חייב, שהכל מין מטבע אחת". **רש"י:** "מעה קטנה" (מ ע"א, ד"ה טריסית). וזה גם הפירוש שמביא **הערוך** בשם ר' גרשם (ערך טריסית). **המיוחס לרב נתן:** "דאנק" (קאפח, רב נתן, שבועות, עמ' 3), הוא דָּאָנִי, מטבע שערכו שישית דרהם (ליין, ג, עמ' 920).

⁹²³ בוקסטורף, עמ' 478; לואיס-שורט, עמ' 1895.

⁹²⁴ לוי, ב, עמ' 191; קוהוט, ד, עמ' 88; קראוס, עמ' 273; יסטרוב, עמ' 553; דלמן, עמ' 177.

⁹²⁵ לואיס-שורט, עמ' 1896.

(2-1) בַּטְרִית (נא ע"ב) (3) מְטְרִית (שם) (4-5) וּטְרִית (לה ע"ב; לט ע"ב) • ירושלמי: (1) בטרית (לט ע"ד) • ערוך: (1) בטרית (5) וטרית.

פירוש מסורתי: "דג גדול הוא, ונקרא בלע"ז טונין" (ערוך, ערך טרית).⁹²⁶
אטימולוגיה: פִּיֶּשֶׁר, קְרָאוֹס, לַעַף וּדְלָמָן גִּזְרוּ מִיוֹנִית θρίσσα,⁹²⁷ "דג, סוג של עפיין (אנשובי)".⁹²⁸
 לפי הצעה זו המילה נשאלה בצורתה האטית, θρίττα, ולעף הצביע על כך שדורותיאוס מאשקלון (כלומר, תושב ארץ ישראל) מצוטט כהוגה את המילה בצורות θρήττα, θρέττα.⁹²⁹ לוי וקוהוט גזרו מלטינית triton, "דג, סוג של פלמידה"; קראוס ציין שגם הצעה זו באה בחשבון, אולם לעף דחה אותה משום שאינה הולמת את העניין.⁹³⁰ יסטרוב גזר משורש נט"ר.⁹³¹
תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: טריתא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 322).

טרמיטא

תיעוד: נדרים ו, א ("ביצת טרמיטה").
גרסאות: ק: טְרַמִּיטָן • פא: טְרַמִּיטָן • ל: טרמיטה • פס: טְרַמִּיטָה • אד: טְרַמִּיטָא • קט"ג: טְרַמִּיטָן (בירנבאום, עמ' 315) • קט"ג נ"ב: טְרַמִּיטָן (ייבין, עמ' 1073) • ד"ד: טרמיטה • בבלי-ע: טורמוטא, טְרַמִּיטָא (מט ע"א) • ירושלמי: טרומיטא (לט ע"ג) • ערוך: טרומיטא. — בתוספתא כ"י וינה ובבלי כ"י מינכן 95 מופיעה גירסה בסמ"ך (טרמיסה, תורמיס), וייתכן שגם בירושלמי כ"י ליידי.⁹³²

פירוש מסורתי: ביצה שלוקה במים.⁹³³
אטימולוגיה: די לארא גזר מיוונית τρομήτον, תואר שמובנו הכללי "רועד", ובפרט, ביחס לביצה, "מבושלת קלות".⁹³⁴ בצורתו הנקבית, τρομητή, הזיהוי אומץ על ידי לוי, קראוס ודלמן.⁹³⁵ יתר

⁹²⁶ "טונין" — לטינית מאוחרת tunina, איטלקית tonina "דג טונה"; ראה דו-קאנו, לטינית, ח, עמ' 208.
⁹²⁷ פִּיֶּשֶׁר אצל בוקסטורף, עמ' 472, הערה 109 (בכתיב θρίσσα, והוא טעות סופר); קראוס, עמ' 275; לעף, שמות דגים, עמ' 560-561, דלמן, עמ' 176.
⁹²⁸ לידל-סקוט, עמ' 807.
⁹²⁹ לעף, שמות דגים, הערה 2 בעמ' 560.
⁹³⁰ לוי, ב, עמ' 192; קוהוט, ד, עמ' 100; לואיס-שורט, עמ' 1902; קראוס, שם; לעף, שמות דגים, עמ' 561, הערה 2.
⁹³¹ יסטרוב, עמ' 554.
⁹³² תוספתא כ"י וינה, עוקצין ב, טו; בבלי נדרים נ ע"ב; בירושלמי דפוס ונציה "חד אמ' אהן טרימוטה", והט"ת תוקנה מסמ"ך שבכתב היד המקורי על ידי המגיה בבית הדפוס.
⁹³³ **הירושלמי מפרש:** "ומותר בביצה טרומיטא — רופיטון" (לט ע"ג). רופיטון הוא ῥοφιτόν, "שניתן לגמוע אותו"; ראה לידל-סקוט, עמ' 1575; קראוס, עמ' 578. **הבבלי מפרש:** "מאי ביצה טורמיטא? אמר שמואל: עבדא דעביד לה שוי אלפא דינרי. ומעייל לה אלפא זימני במיא חמימי ואלפא זימני במיא קרירי, עד דמתזוטרא כי היכי דבלעיתה" (נ ע"ב), ותרגומו: "עבד שעושה [=שיועד לעשות] אותה שווה אלף דינרים. ומכניס אותה אלף פעמים במים חמים, ואלף פעמים במים קרים, עד שהופכת קטנה כך שאתה בולע אותה". **הערוך** מפנה לפירוש זה (ערך טרמיטא). **רמב"ם:** ביצה מטבוכה פי מא טכן ותחדס חרסא כתירא אלא תעקד, והי אלתי יסמיהא אלאטבא נִמְבְּרֶשֶׁת "ביצה מבושלת במים חמים ונזהרין בה מאוד שלא תקפה [=תִּקְרַשׁ] והיא שקוראין אותה הרופאין נִמְבְּרֶשֶׁת" (קאפח, ג, עמ' קלה). נִמְבְּרֶשֶׁת — نيمبرشت "ביצה מגולגלת, ביצה קשה למחצה" (בלאו, מילון, עמ' 727). **המיוחס לרב נתן** מביא הן את פירוש הבבלי והן את פירוש הרמב"ם: "י"א ביצה שנשלקה אלף פעמים, וי"א נמברשת" (קאפח, רב נתן, נדרים, עמ' 9).
⁹³⁴ די לארא, עיר דוד, עמ' 41; לידל-סקוט, עמ' 1826.
⁹³⁵ לוי, ב, עמ' 193; קראוס, עמ' 270; עמ' 176.

ההצעות רחוקות סמנטית או פונולוגית או שניהם גם יחד : קוהוט גזר מיוונית *τεραμότης* "רוך";⁹³⁶ בריל הציע לגזור את המילה מהפועל *θρύπτω* "לשבור", והוא מפנה למילים *θύρμα* "שבר, חתיכה מדבר שנשבר", *θύρματις* "סוג של עוגה";⁹³⁷ יסטרוב הציע לגזור מן *τρήμα* "נקב", או *τρημάτιον* "נקב קטן".⁹³⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: לדעת קראוס גם בא"ג "טרימוטא".⁹³⁹

טרסקל

תיעוד: (2-1) כלים כב, י.

גרסאות: ק: (1) *הַטְרַסְקֶל*⁹⁴⁰ (2) *וְהַטְרַסְקֶל* • פא: (1) *טרסקל* (2) *והטרסקל* • ל: (1) *טרסקל* (2) *והטרסקל* • פט: (1) *טְרַסְקֶל* (2) *וְהַטְרַסְקֶל* • רק: (1) *טרסקל* (2) *והטרסקל* • פד: (1) *הַטְרַסְקֶל* (2) *וְהַטְרַסְקֶל* • ת ירושלים: (1) *הַטְרַסְקֶל* (2) *וְהַטְרַסְקֶל* • ד"ר: (2-1) *והטרסקל* • פיה"ג: *טרסקל* • ערוך: *טרסקל*.

פירוש מסורתי: כלי כעין מגש, עשוי ערבה קלופה; סל או צלחת עשויים קש.⁹⁴¹ **אטימולוגיה:** בעלי המילונים רושמים שני ערכי *טרסקל*, האחד בהוראת "שולחן" והשני בהוראת "סל". את ההוראה הראשונה גזרו מן *τρίσκελῆς*,⁹⁴² תואר שמשמעו "בעל שלוש רגליים", ואשר מופיע בספרות כמתאר שולחן, כן, וכיו"ב,⁹⁴³ או מן *τρίσκελλον* (סורית: ܬܪܝܫܬܐܢܐ), "מסגרת עם שלוש רגליים".⁹⁴⁴ את ההוראה השנייה גזרו מן *κάραλος*,⁹⁴⁵ "סל, מחודד בתחתיתו",⁹⁴⁶ בחילופי

⁹³⁶ קוהוט, ד, 84; לידל-סקוט, עמ' 1776.

⁹³⁷ בריל, ביקורת, ב, עמ' 127; לידל-סקוט, עמ' 807.

⁹³⁸ יסטרוב, עמ' 550; לידל-סקוט, עמ' 1815.

⁹³⁹ בירושלמי ראה"ש, נו ע"ג: "אי זו היא הרעה [=קול תרועה]? ר' חנניה ור' מנא, חד אמר' אהן טרימוטה, וחורנה אמר' תלת דקיקין". אבל הנוסח בכ"י לידן תוקן על ידי יד מאוחרת, ובקטע גניזה הנוסח "טרפוסה". סוקולוף השאיר את משמעות המילה בצריך עיון ("unclear... first element is tpi-"); ראה מילון אא"י, עמ' 232.

⁹⁴⁰ הה"א הוספה מעל לשיטה.

⁹⁴¹ **פיה"ג:** "שולחן של עצי כיזוראן או של מתכת שרגילין בני אדם שמניחי תחתיהן כן ונוטין אותן על תבן [לדעת אפשטיין צ"ל: הכן], ואוכלין לחם עליהם" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 62). "כיזוראן" הוא *خيزران*, צמח העשוי קנים גמישים (ליין, ב, עמ' 732), "במבוק" (לעף, שמות צמחים, עמ' 156), ובלשון הגאון: "עץ הוא, והוא רך ואינו משתבר בין לח בין יבש ועושין ממנו כלים" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 20). **בערוך:** "כלי שעושין מערבה קלופה, ואוכלין עליו לחם, ורחב אמה א' ויש שרחב ב' אמות. ובלשון קדש טסקא, ובלשון ארמי טירינא. ויש לו מכסה עור" (ערך *טרסקל*). *טסקא*, טירינא – "סל" (ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 508 ועמ' 503). **המיוחס לרב נתן** מביא את פירוש הערוך כלשונו. ר"ש מביא את פירוש הערוך ומוסיף: "ויש לו מכסה אחת של אבן כמו שיש לו לספסל רגל מצד א' ומצד אחת אין לו רגל אלא מניח על האבן". **הרמב"ם** מפרש *טבק*, מילה שהוראתה מכסה, צלחת, סל, מגש מקש (קאפח, ו, עמ' קצה; ליין, ה, עמ' 1766), ויש להסמיק לכאן את הדברים המובאים אצל דווי בערך זה: "במזרח הצלחות או המגשים עשויים לעתים קרובות קש, ודומים יותר לסל מאשר לצלחת... סל שטוח בצורת צלחת המשמש להגשת פירות, מגש" (דווי, ב, עמ' 24). על כך שטרסקל נתפס בלשון הגאונים כמעין סל, צלחת או מגש מעידים דברים שכתב ר' מצליח, תלמידו של רב האי גאון, באיגרת לר' שמואל הנגיד, לגבי מנהגי ראש השנה: "ומביאין לפניו דלועין ופול המצרי ותרשין ותמרים ותרדין ומיני פירות בטרסקל... והתלמידים נוטלין כל אחד ואחד מן הטרסקל" (ליין, אוצה"ג, ראש השנה, חלק התשובות, סי' צב בעמ' 52).

⁹⁴² בוקסטורף, עמ' 469; לוי, ב, עמ' 194; קוהוט, ד, עמ' 89; קראוס, עמ' 277; יסטרוב, עמ' 555; דלמן, עמ' 177.

⁹⁴³ לידל-סקוט, עמ' 1822.

⁹⁴⁴ לעף אצל קראוס, עמ' 278; סופוקלס, עמ' 1093; ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 553.

עיצורים. בוקסטורף וקראוס שייכו את התיבה בכלים למשמעות "סל". מאוחר יותר חזר בו קראוס מדעתו וייחס אותה למשמעות "שולחן".⁹⁴⁷ לוי ויסטרוב ציינו את שתי האטימולוגיות היווניות ולא הכריעו לאיזו מהן שייכת התיבה בכלים.

מהפירושים המסורתיים עולה שמדובר במעין מגש המשמש לאכילה, וממילא נראה כי מדובר בלקסמה אחת – ועל כן גם באטימולוגיה אחת. כיוון שאין כל סיבה להניח שלטרסקל היו רגליים,⁹⁴⁸ אין מקום לגזירה מיוונית τρισκελής או דומיו. גם הגזירה מן κάρταλος מסופקת בשל חוסר הדמיון הפונטי, בשל ההבדל במשמעות,⁹⁴⁹ ולאור העובדה שהמילה כבר מתועדת היטב ובצורה שקופה בשפות השמיות: בעברית קרטל, בארמית קרטלא, קרטיטא, ܩܪܬܝܬܐ, ובערבית قرطلة, قرطالة.⁹⁵⁰ אם כן נמצא שאין הצעה אטימולוגית ברמת ודאות המספיקה לצרכי עבודה זו.

טרפעיין

תיעוד: (2-1) כתובות ה, ז.

גרסאות: ק: (1) גרסת הסופר: תורפייקין, לאחר תיקון וניקוד: תֹרפֵּיקִין (2) גרסת הסופר: תורפייקין, לאחר תיקון וניקוד: טֹרפֵּיקִין • פא: (1) טֹרפֵּיקִין (2) טורפֵּיקִין • ל: (2-1) טֹרפֵּיקִין • ט: (1) טֹרפֵּיקִין (2) טֹרפֵּיקִין • אר: (1) טֹרפֵּיקִים (2) טרפעיקים, בפירוש: טֹרפֵּיק • ד"ר: (2-1) טרפעיין • בבלי-ע: (2-1) טֹרפֵּיקִין (סג ע"א) • ירושלמי: (1) טרפעיין (ל ע"ב) • ערוך: במובאות מתוך הגמרא בלבד: טרפעיין. — בהלכות ראוי: טרפייקין.⁹⁵¹ בהלכות גדולות כ"י פריס: טֹרפֵּיקִין (ייבין, עמ' 1073).

פירוש מסורתי: "מאי טרפעיין? אמר רב ששת: אסתירא" (בבלי כתובות, סד ע"א).⁹⁵²

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית τροπαῖκος, τροπαῖκόν,⁹⁵³ "חצי דינר".⁹⁵⁴ בפפירוס שנמצא בארץ ישראל, משנת 125 לספירה, גם בכתוב: τροπαιικός, המשקף הגייה מעין trope-ikos.⁹⁵⁵

טרקלין

תיעוד: (1) עירובין ו, ו; (2) ב"ב א, ו; (3) ב"ב ו, ד; (4) אבות ד, טז; (5) מידות א, ו.

⁹⁴⁵ לוי, שם; קוהוט, שם; קראוס, שם; יסטרוב, שם; דלמן, שם.

⁹⁴⁶ לידל-סקוט, עמ' 880.

⁹⁴⁷ קראוס, א"ת, א, סוף הערה 52 בעמ' 383.

⁹⁴⁸ הנחה זו אף נסתרת במפורש בדברי הערוך, המסביר שאת הטרסקל מניחים על כן.

⁹⁴⁹ הטרסקל היה כפי הנראה שטוח, בעוד ה-κάρταλος מחודד בתחתיתו (לידל-סקוט, שם).

⁹⁵⁰ סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 504; הנ"ל, מילון א"ב, עמ' 1039; ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1406; פרנקל, עמ' 77.

⁹⁵¹ לפי כ"י אוקספורד 780; מהד' שלוסברג, עמ' 88.

⁹⁵² "אסתירא" – סוג מטבע, στατήρ; ראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך אסתירא בעמ' 123. עוד על הטרפעיין בספרות חז"ל ראה צוקרמן, על מטבעות ומשקלות, עמ' 30.

⁹⁵³ לוי, ב, עמ' 198; קוהוט, ד, עמ' 93 (שני המילונים האחרונים מביאים את צורת הרבים (צורת רבים: τροπαῖκά); קראוס, עמ' 278; יסטרוב, עמ' 557; דלמן, עמ' 177.

⁹⁵⁴ לידל-סקוט, עמ' 1826; כרך המילואים, עמ' 297.

⁹⁵⁵ ראה הפניה אצל לידל-סקוט, כרך המילואים, שם.

גרסאות: ק: (1) בְּטָרִיקְלִין (2) הַטָּרְקִלִין (3) טָרִיקְלִין (5-4) לִטְרִיקְלִין • פא: (1) בְּטָרִיקְלִין (2) הַטָּרְקִלִין (3) טָרִיקְלִין (4) לִטְרִיקְלִין (5) לְטָרִיקְלִין • ל: (1) בַּטְרַקְלִין (2) הַטְרַקְלִין (3) טְרִיקְלִין (5-4) לַטְרַקְלִין • ספ: (1) בְּטָרִיקְלִין (2) הַטָּרְקִלִין (3) טָרִיקְלִין (5-4) לִטְרִיקְלִין • אד: (2) הַטְרַקְלִין (3) טְרִיקְלִין (5-4) לַטְרַקְלִין • רק: (1) בַּטְרַקְלִין • קט"ג: (1) [טָרְקִלִין] (בִּירְנַבְאוּס, עמ' 311) • ת מועד: (1) בְּטָרִיקְלִין • ת ירושלים: (2) הַטָּרְקִלִין (3) טָרִיקְלִין (5-4) לִטְרִיקְלִין • ד"ר: (1) בַּטְרַקְלִין (2) הַטְרַקְלִין (3) טְרִיקְלִין (5-4) לַטְרַקְלִין • בבלי-ע: (1) בְּטָרִיקְלִין (עב ע"א) (2) הַטָּרְקִלִין (יא ע"א) (3) טָרִיקְלִין (צח ע"ב) • ירושלמי: (1) בַּטְרַקְלִין (כג ע"ג) • ערוך: (1) בַּטְרַקְלִין (2) הַטְרַקְלִין (3) טְרִיקְלִין (5-4) לַטְרַקְלִין. — בקטע גניזה של פיוט: לַטְרַקְלִין (ייבין, עמ' 1073).

פירוש מסורתי: "מאי טרקלין? קובתא בי ורדי" (בבלי, בבא בתרא צח ע"ב).⁹⁵⁶

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *τρικλίνιον*, *τρικλίνιον* (לטינית *triclinium*)⁹⁵⁷, "חדר אוכל, הכולל שלוש ספות".⁹⁵⁸

לדעת פליקס פרלס הפירוש *τρικλίνιον* אינו הולם את ההקשר במשנת בבא בתרא א, ו.⁹⁵⁹ צמידות הטרקלין למילים מורן, שובך, מרחץ, ובית הבד מצביעה לדעתו על כך שמדובר במקום המשמש לפעילות מסחרית, ועל כן הציע לגרוס כאן "טרקלרין" – מלטינית *torcular*, *torcularium* "מרתף המשמש לאחסון שמן".⁹⁶⁰ הצעה זו דחוקה: דוגמאות נוספות שהמשנה מביאה אינן קשורות לפעילות מסחרית דווקא (חצר, גנה, טלית), ולהנחתו אין רמז בכתבי היד.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: טרקלינא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 322), א"ג: טריקלין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 231), א"נ: *ܬܪܩܠܝܢܐ* (שולטהס, עמ' 77), סורית: *ܬܪܩܠܝܢܐ*, *ܬܪܩܠܡܢ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 553).

יינומלים, אנומלין

תיעוד: (1) תרומות יא, א; (2) שבת כ, ב.

גרסאות: ק: (1) יִנְמִילִין (2) יִנְמִילִין • פא: (1) יִנְמִילִין (2) יִנְמִילִין • ל: (1) ינאמילין (2) ינמילין • ספ: (1) יִנְמִילִין (2) יִנְמִילִין • אד: (1) יִנְמִילִין • רק: (2) ינמילין⁹⁶¹ • קט"ג: (2) יִנְיִיא מִילִין (בִּירְנַבְאוּס, עמ' 140), ינמילין (שם, עמ' 297) • ת מועד: (2) ינמילין, יִנְמִילִין • ד"ר: (1) ינמילין (2) ינמילין • בבלי-ע: (2) אנומלין, יִנְמִילִין (קלט ע"ב) • ירושלמי: (2) ינמילין (ז ע"ג) • ערוך:

⁹⁵⁶ "קובתא" – סוכה, אוהל; "בי ורדי" – בית ורדים. פירוש זה מובא בערוך (ערך טרקלין), והוא מוסבר משמו של רגמ"ה: "פי' רבינו גרשם קובתא בי ורדי כעין שפורסין אהלים, ועגול הוא מלמעלה כקובה, ומוקף הוא מכל דפניו, ופורסים שושנים לשם כדי שיהא ריחם נודף, ושוכבים בתוכו שרים".

⁹⁵⁷ בוקסטורף, עמ' 471; לוי, ב, עמ' 191; קוהוט, ד, עמ' 95; קראוס, עמ' 274; יסטרוב, עמ' 554; דלמן, עמ' 178. לוי קוהוט וקראוס הציעו *τρικλίνιον*; בוקסטורף יסטרוב ודלמן הציעו *τρικλίνιον*.

⁹⁵⁸ לידל-סקוט, עמ' 1819; לואיס-שורט, עמ' 1898.

⁹⁵⁹ וזה עיקר לשון משנה זו: "אין חולקין את החצר עד שיהא ארבע אמות לזה וארבע אמות לזה, ולא את השדה עד שיהא בה תשעה קבין לזה ותשעה קבין לזה... ולא את הגנה עד שיהא בה חצי קב לזה וחצי קב לזה... ולא את הטרקלין, ולא את המורן, ולא את השובך, ולא את הטלית, ולא את המרחץ, ולא את בית הבד...".

⁹⁶⁰ פרלס, למילון התלמודי, עמ' 300; לואיס-שורט, עמ' 1878. גירסה עברית של המילה הלטינית מצויה, אולי, בילמדנו ובשמות רבה; ראה קראוס, ערך טרקלרין בעמ' 279, והערות לעף שם.

⁹⁶¹ בקטע גניזה של אד: ינמילין (הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 78, שורה 7).

אינומילין, ס"א יינומילין, יינומילין. — במסכת שבת של הבבלי, כ"י אוקספורד 366 : אינומילין (x3).

פירוש מסורתי: "יין מילי [=דבש], ובגמ' [בבלי שבת, קמ ע"א] מפרש יין דבש ופלפלין" (ערוך, ערך יינמילין).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, יסטרוב ודלמן גזרו את המילה מיוונית οἰνόμηλον⁹⁶², "דבש מעורב ביין".⁹⁶³ קראוס הציע לגזור ממילה היפותטית οἰνόμηλον* "פרי היין", שלדעתו התחלפה בשגגה עם המילה המקורית οἰνόμηλον.⁹⁶⁴

כוליאר

תיעוד: שבת ו, ג.

גרסאות: ק: ב] [יר,⁹⁶⁵ בגיליון: בכֹּלֶלִיר • פא: בְּכֹלֶלִיר • ל: בכוכלייר • ס9: בכוכלייר⁹⁶⁶ • רק: בכוכלייר • ת מועד: נוסח הסופר: בכוכליאר, התיבה נמחקה ומעליה נרשם: בְּכֹלֶלִאר • ד"ר: ככוליאר • בבלי-נ: בְּכֹלֶלִאר⁹⁶⁷ (סב ע"א) • ערוך: בכוכלייר. — "כוכליאר" גם בקטע גניזה של תשובות הגאונים.⁹⁶⁸

פירוש מסורתי: סיכה; תכשיט עגול לראש; רדיד.⁹⁶⁹

⁹⁶² בוקסטורף, עמ' 79; לוי, א, עמ' 67; שם, ב, 239; קוהוט, א, עמ' 150; שם, ד, עמ' 129; יסטרוב, עמ' 52; דלמן, עמ' 184.

⁹⁶³ לידל-סקוט, עמ' 1207; המילה מתועדת בספרות המוקדמת של אבות הכנסייה; ראה באואר-דנקר, עמ' 700. מדובר במילה מורכבת: οἶνος "יין" + μέλι "דבש". יש לציין שהמילה היוונית ליין, οἶνος קשורה כפי הנראה קשר אטימולוגי עם "יין" העברית; ראה שנטרן, עמ' 785; פריסק, עמ' 365; קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 31-32.

⁹⁶⁴ קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 533-534 (ושם דוגמה למקרה נוסף שבו התחלפה הסיומת -μελι עם -μηλον), ושוב במילונו, עמ' 35.

⁹⁶⁵ האותיות באמצע התיבה נמחקו ואינן ניתנות לקריאה; נותרה האות הראשונה ושתי האותיות האחרונות.

⁹⁶⁶ המנקד הותיר תיבה זו ללא ניקוד.

⁹⁶⁷ כ"י אוקספורד 366, הוא כה"י של מפעל המילון ההיסטורי, הגירסה כאן: "כוכליאר".

⁹⁶⁸ כ"י אוקספורד, קאולי 2862/10, ראה ההערה הבאה.

⁹⁶⁹ המילה מתפרשת **בבבלי**: "מאי כוליאר? אמר רב: מכבנתא" (סב ע"א). במסורת הפירוש נתערבבו הפירושים למילה "כוכ" (כוכ) ל"יאר" עם הפירושים למילה "מכבנתא", ולמעשה לא ניתן להפריד ביניהם. הפירושים מתחלקים לשלוש קבוצות:

(א) סיכה: **רש"י** בפירושו לתיבה מכבנתא: "נושקא"ה, ע"ש שמכבנת וקושרת מפתחי החלוק". "נושקא"ה" – nosche "סיכה" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 32). וכן **בערוך**, הראשון מתוך שני פירושים: "דומה למכחול וראשו אחד דומה לסירה [=קוץ] שאורגת בה התכשיטין הנותנת כנגד פניה".

(ב) תכשיט עגול, כעין כתר לראש: **רב שריא גאון**: "צמר כבון [=קשור], כמין עטרת שמקיפין אותו בראשי הנשים, כמו שאנו אומ' 'והכהנים מוקפין כמין כוכליאר' [בבלי יומא, כה ע"א] (לוי, אוצה"ג, שבת, חלק הפירושים, עמ' 60). וכן **רב נחשון גאון**: "תכשיט שהוא דומה לכלילה, מהו [=מיהו, "אבל"] רחב הוא מן כלילא, שעושין אותו סביבות הראש כולו, כדקאמר 'מוקפין ועומדין...'" (לוי, שם). ומעין זה גם **הר"ח**: "תכשיט שמסבב הראש כולה, כדגרסינן ביומא..." (סב ע"א, ד"ה בכוליר). וכן **בערוך**, בשני מתוך שני פירושי: "תכשיט שמעגל על ראשה כדגרסינן בבראשונה פ' שני ביומא..." (ערך ככליאר). וכן **הרמב"ם**: שבה חלקה תחזק באלראס "כעין טבעת מקפת את הראש" (קאפח, ב, עמ' לח).

(ג) רדיד: **בתשובות הגאונים**: רדא מלקא עלי אכתאפה דון מלתחף בה לאן תרג' רדידים מכבנתא "כסות מושלכת על כתפיו, מבלי להתעטף בה, כי תרגום 'רדידים' [ישעיה ג, כב] — מכבנתא" (לוי, שם; בנוסח תרגום יונתן שלפנינו: וְכִבְלִיתָא). וכן **המיוחס לרב נתן**: "טילסאן, והוא רדיד שאי אפשר להתכסות בו, ויש אומרים אזור

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו את המילה מיוונית *κοχλιάριον* (לטינית *cochlear*).⁹⁷⁰ המשמעות המתועדת של מילה זו היא "כף",⁹⁷¹ ועובדה זו הביאה את לעף לפקפק בהצעה.⁹⁷² המילה *κοχλίας*, "שבלול" (שממנה נגזרה *κοχλιάριον*) הוצעה גם היא כמילה משאילה.⁹⁷³ די לארא הציע לגזור מיוונית *κοχλιώδης* "עגול כצורת השבלול" (הוא גרס "כוכליאד");⁹⁷⁴ הצעתו נזכרת אצל בוקסטורף.⁹⁷⁵ היטנמייסטר הציע לראות את "כוליאר" כגירסה הנכונה, ולגזור מלטינית *collare* "שרשרת לצוואר",⁹⁷⁶ אולם לאור העדות בכתבי היד הטובים אין הצעתו נראית ספק בעיניי אם צודק לעף בדחותו את *κοχλιάριον* / *cochlear* על סמך אי ההתאמה הסמנטית. הכף נקראה בשם זה משום שהיתה עשויה כמעין מקלון המחובר לדיסקית בצורת שבלול,⁹⁷⁷ ולמעשה צורתה אינה שונה מצורת סיכה לשער, כפי שניתן להתרשם מפריטים ששרדו.⁹⁷⁸ לאור דמיון זה נראה לי שההתאמה הפונטית המלאה (על פי הגירסה בכתבי היד הטובים) יכולה לחפות על אי הדיוק הסמנטי, ויש לאמץ את ההצעה.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: בסורית: ܕܠܝܚܐ "כף" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1367).

כי

תיעוד: (1) מנחות ו, ג; (2) כלים כ, ז.

גרסאות: ק: (1) כִּי (2) כִּי • פא: (1) כִּי (2) כִּי • 979: ל: (2-1) כִּי • 980: (2-1) כִּי • אד: (1) כִּי • רק: (2) כִּי • פד: (2) כִּי • ת ירושלים: (1) כִּי (2) כִּי • ד"ר: (2-1) כִּי • בבלי-ע: (1) כִּי (עד ע"ב) • פיה"ג: (2) כִּי • ערוך: (2-1) כִּי. — בספרא, כ"י וטיקן: כִּי (יבין, עמ' 1073).

שאינו קשור" (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 52). טילסאן – נראה לי: طيلسان מעין גלימה (דוזי, א, עמ' 53). ייתכן שלכאן שייך גם פירוש **רב צמח גאון**: "מכבנתא – מביאה כיפה וכובנת בה בגדיה, שלא יטנפו בגדיה, דקאמ' 'כובנין אותה למילת' [בבלי שבת נד ע"א] (לוי, שם). בדפוסים: "מכבנין אותו למילת", כלומר קושרים אותו [את הכבש בבגד] כדי לעשות מן הצמר שלו בגדי מילת [=בגדים מצמר נקי ומשובח].

970 לוי, א, עמ' 304; קוהוט, ד, עמ' 223; קראוס, עמ' 282; יסטרוב, עמ' 619; דלמן, עמ' 197. וכך ליברמן, תוספתא כפשוטה, ד, עמ' 733.

971 לידל-סקוט, עמ' 988; לואיס-שורט, עמ' 357.

972 לעף אצל קראוס, שם, ובמפתח, עמ' 667 המילה מופיעה עם סימן שאלה כפול, כלומר "בלתי סביר". הוא מצוין שהמשמעות שקראוס מייחס למילה ("דבר מה העשוי בצורת שבלול, כגון כפית, שרשרת לצוואר, כתר") אינה מדויקת. ואכן, משמעות זו אינה מתועדת במילונים; הרישא בהגדרתו של קראוס נלקחה כפי הנראה מן הערך *κοχλίας* (השווה פאסו, א, עמ' 1809; פאפה, עמ' 1497).

973 לוי, שם; קוהוט, שם. ונראה לי שהיא המילה המשאילה בנוסח "מקיפין ועומדין בכוכליאס" (על גרסאותיו) – תוספתא כיפורים א, י; סוכה ד, טז; בבלי יומא כה ע"א – ויש להפריד בין שתי הלקסמות.

974 די לארא, עיר דוד, עמ' 44; לידל-סקוט, עמ' 988 (ערך *κοχλιοειδής*, גרסת כתיב חילופית ל-*κοχλιώδης*; השווה פאפה, עמ' 1498); בוקסטורף, עמ' 527, הערה 42. ההצעה אומצה על ידי שיינהאק, המשביר, א, קה ע"ב; לנדא, ערוך, ג, עמ' 306.

975 היטנמייסטר, שבת, עמ' 189, הערה 162 (כך כבר אצל קראוס, שם); לואיס-שורט, עמ' 365. אולם משמעות זו אינה נזכרת אצל הפרשנים.

976 ראה מרקוורט, חיי יום יום, עמ' 314, והציור הנלווה.

977 ראה את סיכות השיער מן העת העתיקה שצילומן מובא אצל דייגי-מנדלס, בשמים ותמרוקים, עמ' 75, והשווה עם הציור הנזכר בהערה הקודמת.

978 דגש ורפה; ייתכן שהכ"ף היא תיקון מאות אחרת. ותן דעתך שגם ב-פא המופע השני בכ"ף רפה (אף על פי שהנוסח הוא: "כמין כ"י").

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמדובר בשם האות היוונית $\chi\epsilon\tilde{\iota}$ (בכתיב מאוחר: $\chi\tilde{\iota}$).⁹⁸⁰

כילון

תיעוד: בכורות ז, א.

גרסאות: ק: הַכִּילוֹן • פא: הַכִּילֹן • ל: הכילון • פס: הכילון⁹⁸¹ • אד: הַכִּילוֹן, בפירוש: כִּילֹן • קט"ג
נ"ב: הכיל[ון]⁹⁸² • ת ירושלים: הַכִּילֹן • ד"ר: הכילון • בבלי-ע: הַכִּילֹן (מג ע"א) • ערוך: הבילן •
מלא"ש: הַכִּילֹן.⁹⁸³

פירוש מסורתי: שראשו דומה ל"אכלא" (כיסוי של חבית, או פטיש, או כלי בעל צוואר ארוך
שגורפין בו את היין מן החבית).⁹⁸⁴

אטימולוגיה: פישר הציע לגזור מפרסית كلون , סוג מלפפון או קישוא (בהקבלה ל"לפתן"
מלפת).⁹⁸⁵ לוי הציע לגזור מיוונית κύλλος "מעוות רגליים";⁹⁸⁶ לחלופין הציע לגזור מלטינית cilo
(צורת גנטיב cilonis) "מי שמצחו בולט, וצידי ראשו לחוצים פנימה".⁹⁸⁷ הצעה אחרונה זו אומצה
על ידי לעף ודלמן.⁹⁸⁸ הצעה זו מסתברת, אלא שוודאות אין כאן לאור העדר מסורת פרשנית
אחידה. קוהוט גם הוא אימץ את הצעתו השנייה של לוי, אבל כהצעה חלופית הציע את βελόνη
(בהתאם לגרסת הערוך, בילן), "סיכה".⁹⁸⁹ יסטרוב גזר מלטינית calathus (יוונית κάλαθος), "סלסלה
צרה בבסיסה".⁹⁹⁰ קראוס הטיל ספק במוצאה של המילה מן השפות הקלאסיות.⁹⁹¹

⁹⁷⁹ יש ספק אם תחת הכ"ף חיריק או צירי.

⁹⁸⁰ בוקסטורף, עמ' 524; לוי, ב, עמ' 316; קוהוט, ד, עמ' 216; קראוס, עמ' 284; יסטרוב, עמ' 629; דלמן, עמ' 196.
לידל-סקוט, עמ' 1982.

⁹⁸¹ התיבה אינה מנוקדת.

⁹⁸² ייבין, עמ' 1039 (כ"י ד).

⁹⁸³ "ומצאתי מנוקד הַכִּילֹן הוי"ו בפתח" (ד"ה הכילון).

⁹⁸⁴ **הבבלי** מפרש "כילון": "דדמי רישיה לאכלא" (מג ע"ב), כלומר שדומה ראשו ל"אכלא". **רגמ"ה:** "לאכלא דדנא,
שהוא משופע וחד למעלה" (מג ע"ב). על "אכלא דדנא" ראה להלן. פירוש זה מופיע כמעט באותן מילים **בערוך:**
"דומה לאובלא (!) דדנא שהוא משופע וחד למעלה" (ערך בלן²). **רש"י** מפרש "דדמי" לאכלא": "לכסוי של
חבית, שחד מלמעלה ורחב מלמטה, וחבירו בסנהדרין בפי' זה בורר לו אחד [=כח ע"ב]: כי אכלא דדנא" (מג ע"ב,
ד"ה לאכלא). הביטוי "אכלא דדנא" מופיע בסנהדרין כח ע"ב, ושם נאמר שאבי החתן ואבי הכלה דומים זה לזה
"כאכלא דדנא". המפרשים נחלקו לגבי משמעות הפירוש: בתשובות הגאונים נמצא שהוא "פטיש", "מדוך
שמכין בו את היתד" (אוצה"ג לנהדרין, מהד' טויבש, עמ' רלו-רלו; וראה עוד סוקולוף, מילון א"ב, ערך אכלא
בעמ' 131). ואילו לפי רש"י הוא מגופה [=מכסה] של חבית (סנהדרין כח ע"ב, ד"ה אלא כי אכלא דדנא), וכך
פירש כאן. **רמב"ם:** מאכז' מן אכלא, והו' קולהם פי' אלתלמוד דרישיה דאמי לאכלא, ואכלא הי' אניה להא עאק
מסתטיל יג'רף בה אלשראב מן אלכואבי, ומעניי הדא אלתשביה אן יכון וסט ראסה נאתי מרתפע אלי פוק "נגזר מן
'אכלא', והוא אמרם בתלמוד דרישיה דאמי לאכלא, ואכלא הוא כלי שיש לו צוואר ארוך גורפין בו את היין מן
החביות, ועניין דמיון זה שיהא אמצע ראשו בולט מורם כלפי מעלה" (קאפח, ה, עמ' רסא). **המיוחס לרב נתן:**
"הוא שראשו שטוח כראש מקצת אנשי כראסאן" (קאפח, רב נתן, בכורות, עמ' 11).

⁹⁸⁵ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 525, הערה 37.

⁹⁸⁶ לוי, ב, עמ' 319; לידל-סקוט, עמ' 1008.

⁹⁸⁷ לוי, שם; לואיס-שורט, עמ' 331.

⁹⁸⁸ לעף אצל קראוס, עמ' 285; דלמן, עמ' 199.

⁹⁸⁹ קוהוט, ב, עמ' 99; לידל-סקוט, עמ' 313.

⁹⁹⁰ יסטרוב, עמ' 632; לואיס-שורט, עמ' 267; לידל-סקוט, עמ' 865.

⁹⁹¹ במילונו, עמ' 285, הוא סימן את הערך בסימן שאלה, וציטט את שתי הצעותיו של לוי.

כלונס, אכלונס, כלונסאות, כלונסות

תיעוד: 8 × (למשל: ר"ה ב, ג; זבים ג, א).

גרסאות: ק: בְּכִלּוֹנִס, אֶפְלוֹנִס, וּכְלוֹנִסוֹת • 9א: בְּכִלּוֹנִס, אכלונס, כְּלוֹנִסוֹת • 7: כלונס, אכלונס, כלונסות.

פירוש מסורתי: "עץ ארוך כמין קנה של רומח" (ערוך, ערך כלנס).

אטימולוגיה: לאופולד לעף הציע לגזור מיוונית ὄχλευς "מוט".⁹⁹² פישר הציע לגזור מיוונית ξύλον, "עץ, קרש", וקרובה לזה הצעתו של קוהוט ξύλινος "עשוי מעץ".⁹⁹³ לוי הציע κάλινος, κάλλον, שאף משמען "עץ", "עשוי מעץ" בהתאמה.⁹⁹⁴ פליישר דחה את הצעת לוי מן הטעם שהמילה שייכת בעיקר ללשון השירה; הוא הציע תחת זאת את κορμός "גזע" (סורית kor-mas), ואת הצעתו אימץ בריל.⁹⁹⁵ הצעה אחרת של קוהוט היתה לגזור מן κλών (צורת גנטיב κλωνός), "ענף".⁹⁹⁶ יסטרוב הציע לגזור מצורת יחיד היפותטית של הרבים κελεόντες, "הקורות האנכיות בנול"; הוא מציע מעין *κελέων. קראוס הציע columnas, צורת אקוזטיב רבים של columna, "עמוד", ואת הצעתו אימץ לעף.⁹⁹⁷ דלמן גזר מן κολόνα.⁹⁹⁸

בספרות של המאה ה-20 נראה שאין ניכרת העדפה לאיזו מן ההצעות.¹⁰⁰⁰ עם זאת נראה לי שיש לקבל את הצעתו השנייה של קוהוט (κλών, κλωνός). מילה זו, המתועדת בתרגום השבעים (כלומר שייכת ללשון הקוינה),¹⁰⁰¹ מתאימה גם מבחינת המשמעות וגם מבחינה פונולוגית – מה שאין כן בשאר ההצעות.

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: 'וכלינִסָּא' ("ושקפים"), תרגום יונתן, מלכים א ז, ד; וראה לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 367).

כליא

- ⁹⁹² לעף, לחקר לשון התלמוד, עמ' 220; לידל-סקוט, עמ' 1281.
- ⁹⁹³ פישר אצל בוקסטורף, הערה 58 בעמ' 533; קוהוט, א, עמ' 77; לידל-סקוט, עמ' 1191.
- ⁹⁹⁴ לוי, ב, עמ' 342 (כך כבר במילונו לתרגומים, א, עמ' 367); לידל-סקוט, עמ' 867, 869.
- ⁹⁹⁵ פליישר אצל לוי לתרגומים, א, עמ' 428; לידל-סקוט, עמ' 981; בריל, ביקורת, ב, עמ' 117.
- ⁹⁹⁶ קוהוט, ד, עמ' 240; לידל-סקוט, עמ' 963.
- ⁹⁹⁷ יסטרוב, עמ' 640; לידל-סקוט, עמ' 936. מעבר לכך שהצורה אינה מתועדת, ואף ספק אם כך יש לגזור אותה מצורת הרבים (ככלל אין סיומת -ov ביוונית), נראה שהזיקה הישירה לנול מרחיקה את המילה הנזכרת ממילתנו.
- ⁹⁹⁸ קראוס, עמ' 288; לואיס-שורט, עמ' 372; לעף במפתח לקראוס, עמ' 682.
- ⁹⁹⁹ דלמן עמ' 199. אינני יודע למה כיוון במילה זו. המילה κολόνα עצמה אינה מתועדת במילונים; לפי צורתה היא עשויה להיות צורת אקוזטיב של κόλον, "מתיישב" (לטינית colonus), וודאי לא זו היתה כוונתו. אם זוהי גירסה יוונית ללטינית columna, הרי היא אינה רשומה במילונים שלפניי.
- ¹⁰⁰⁰ הצעת קראוס אומצה בתרגום המשנה לגרמנית מאת י' בנעט וד"צ הופמן, מסכת כלים (ויסבאדן 1933), הערה 43 בעמ' 102; ואצל אלבק במבואו למשנה, עמ' 209. הצעת יסטרוב נזכרת במילון אבן שושן, ערך כלונס. הצעותיהם של דלמן ושל קוהוט נזכרות בתרגום לגרמנית של של התלמוד הירושלמי (לנרדט, ראש השנה, הערה 100 בעמ' 87).
- ¹⁰⁰¹ בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "בד", "ערבי נחל"; ראה לוסט, עמ' 259; האץ-רדפאט', עמ' 772.

תיעוד: בבא בתרא ב, א.

גרסאות: ק: הפליגא¹⁰⁰² • פא: הפליגא • ל: הכיליא • פס: כיליא¹⁰⁰³ • אד: הפליגא • ת ירושלים: הפליגא • ד"ר: הכיליא • בבלי-ע: הפליגא (יז ע"א) • ערוך: הכיליא. — בתוספתא כ"י וינה: הכיליא (בבא בתרא א, ג; בכ"י ארפורט: הכיליא).

פירוש מסורתי: בטן התנור; החלק התחתון של בסיס התנור; מעין דבק לחיזוק דופן התנור.¹⁰⁰⁴
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית *κοιλία*¹⁰⁰⁵, "חלל הבטן".¹⁰⁰⁶
יסטורב זיהה את המילה עם העברית פליגא.¹⁰⁰⁷

כ

תיעוד: כלים יב, ח.

גרסאות: ק, פא, פס, פר: נהפן • ל, רק: והפן • ת ירושלים: נהפן • ד"ר: והפן • פיה"ג: והפן • ערוך: הפן • ר"ש: הפן.

פירוש מסורתי: לוח עץ המשמש לשקילה; סרגל לשרטוט שורות.¹⁰⁰⁸
אטימולוגיה: לדעת לוי, קוהוט וקראוס מקור המילה ביוונית *καλὼν*, "מקל, קנה" ובפרט: "זרוע של מאזניים".¹⁰⁰⁹ לעף הטיל ספק באטימולוגיה זו.¹⁰¹⁰ יסטורב גזר משורש כו"ן, ונראה שגם דלמן

¹⁰⁰² תחת הכ"ף אין סימן ניקוד.

¹⁰⁰³ יו"ד ראשונה הוספה מעל לשיטה; התיבה אינה מנוקדת.

¹⁰⁰⁴ **ר"ח:** "פיר' כיליא בטן שלתנור, ובניין התנור צר מלמטה ובאמצעיתו מרחיב כשיעור טפח בולט ויוצא, ועוד מאמצעיתו מתחיל מיצר ועולה" (אגמאטי, ספר הנר לבבות, 182 ע"ב; נמצא גם בקטע גניזה שפירסם ב"מ לוי, גנזי קדם ב (תרפ"ג) עמ' 15, ובנוסח מקוצר מעט אצל בעלי התוספות, יז ע"ה, ד"ה כליא). וכן **בערוך:** "בלש' יון בטן והוא אמצעית התנור שבולט ויצא כבטנו של אדם כששבע" (ערך כליא). אצל **רמב"ה** נזכרים שני פירושים, הראשון, "איזהו כיליא? שכשעושין התנור מחרס, שכל תנוריהן היו של חרס, ועשויין כעין דלי פתוח מלמעלה, והחרס קלוש, ומדביקין סביב החנור מן הטיט בעובי טפח סביב כדי לחזק התנור מפני שהוא של חרס שלא ישבר, ולאותו הדבק קרי כיליא"; השני, "איכא דאמרי כיליא זה יסוד התנור, דכל סביב התנור סמוך לקרקע יוצא בנין התנור טפח לחוץ וכי מעלה בנינו מקצר ועולה עד לשפה שלמעלה" (יח ע"א). **רש"י:** "והבא לקובעו [את התנור] בארץ עושה בנין טיט ואבנים שיהיו לו לבסיס, ומושיבין אותו עליו שלא יצטננו שוליו מחמת קרקע, ואותו בנין עשוי בשיפוע – רחב מלמטה וקצר מלמעלה, כמדת התנור; תחתונה קרוי כליא ועליונו קרוי שפה, כלומר שפת הכליא שפתה עליונה" (בבא בתרא יז ע"א, ד"ה ואת התנור).

¹⁰⁰⁵ בוקסטורף, עמ' 528; לוי, ב, עמ' 335; קוהוט, ד, עמ' 233; קראוס, עמ' 289; דלמן, עמ' 198.

¹⁰⁰⁶ לידל-סקוט, עמ' 966. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "בטן, קרביים, כרש"; ראה לוסט, עמ' 259; האץ-רדפאט', עמ' 773. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 550.

¹⁰⁰⁷ יסטורב, עמ' 642.

¹⁰⁰⁸ **פיה"ג:** "בסיס, ויש מפרשים 'הפן והכנה' – תכת ושאהין בלי ישמעאל, ויקראו אותו תכת שהוא עץ גדול וישקלו עליו הכספים, והמאזני יקראו שאהין" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 27). תכת ושאהין – تخت "לוח עץ", شاهين "מאזני שקילה" (ראה הפניות אצל אפשטיין, שם, הערה 13). **הערוך** מביא שני פירושים. הראשון מתייחס לצמד התיבות "הפן והכנה": "האמה שמסרגלין בה הספרים, והלוח שתחתיה". הפירוש השני: "עץ גדול וישקלו עליו הכספים" (ערך כף). לדעת אפשטיין יש לגרוס הפוך את פירושו הראשון של הערוך (כלומר, כן הוא הלוח), לאור פירוש הגאון; ראה דברי אפשטיין, שם, הערה 12. **ר"ש** חוזר על שני הפירושים של הערוך. וכמו פירושו הראשון של הערוך כך **הרמב"ם:** הו אלמסטור אלזי תכט בה אלסטור "הוא הקנה אשר בו משרטטין את השורות" (קאפח, ו, עמ' קכז). מסטר – مسطر "קנה, חוט המשמש לסרגול" (בלאו, מילון, עמ' 295).

¹⁰⁰⁹ לוי, ב, עמ' 348; קוהוט, ד, עמ' 253; קראוס, עמ' 292; לידל-סקוט, עמ' 875.

¹⁰¹⁰ במפתח למילון של קראוס, עמ' 665, הוא מסמן את המילה היוונית בסימן שאלה.

ראה בה מילה עברית.¹⁰¹¹ אף אם הצעת האטימולוגיה היוונית מכוונת לאמת, תרומתה לסוגיית המעתיקים הפונטיים במעבר בין יוונית לעברית היא דלה, ועל כן לא ראיתי לצרפה לקורפוס הנבדק.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܚܪܒܐ "כלי של נגרים, סרגל" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 633).

כרוב

תיעוד: 11x (למשל: כלאים א, ג; עוקצין ב, ז).

גרסאות: ק: כְּרֹב, כְּרֹב, אֶכְרֹב, אֶכְרֹב (ק2) • פא: כְּרֹב, אֶכְרֹב • ל: כרוב, אכרוב.

פירוש מסורתי: כרוב "כרוב" (רמב"ם למשנת כלאים א, ג).¹⁰¹³

אטימולוגיה: פישר השווה עם ערבית كَرْب "כרוב".¹⁰¹⁴ לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית κράμβη,¹⁰¹⁵ "כרוב".¹⁰¹⁶ יסטרוב הניח מוצא משותף למילה זו ול"כרובים" שבמקרא.¹⁰¹⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: כרוב (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 268), סורית: ܚܪܒܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 646), א"ב: כְּרָבָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 598), ערבית: كرنب, اكرنب (ליין, ז, עמ' 2607-2608; דוזי, ב, עמ' 460).

כרכום, כרקום

תיעוד: (1) כתובות ב, ט; (3-2) גיטין ג, ד.

גרסאות: ק: (1) כְּרָקוּם (2) כְּרָקוּם¹⁰¹⁸ (3) כְּרָקוּם • פא: (1) כְּרָקוּם (3-2) כורקום • ל: (3-1) כרקום • פס: (2-1) כְּרָקוּם (3) כְּרָפֹם • אד: (1) כְּרָקוּם (2) כרקום (3) כְּרָקוּם • ד"ר: (1) קרקום (3-2) כרקום • בבלי-ע: (1) כרכום, כְּרָקוּם (כז ע"א) (3-2) כְּרָקוּם (כח ע"ב) • ירושלמי: (2) כרכום, ותוקן: כרקום (מה ע"א) • ערוך: (2-1) כרקום.

פירוש מסורתי: "ובנית מצור [דברים כ, כ], תרג': ותבני כרקומין" (ערוך, ערך כרקום).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית χάραγμα,¹⁰¹⁹ "מתחם או מחנה גדור, גדר".¹⁰²⁰ יסטרוב גזר משורש כר"ם.¹⁰²¹

¹⁰¹¹ יסטרוב, עמ' 648; דלמן, עמ' 201, מעמיד את הערך "כְּרָן" ומוסיף את הפירוש "Wagebalken?" ("זרוע המאזניים?").

¹⁰¹² נדרים ו, י; נראה שהוי"ו נוקדה בתחילה בשורוק, ויד מאוחרת מחקה את נקודת השורוק והוסיפה חולם.

¹⁰¹³ וראה עוד הפירושים והדיון אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 81-82.

¹⁰¹⁴ פישר אצל בוקסטורף, הערה 94a בעמ' 549.

¹⁰¹⁵ לוי, ב, עמ' 394; קוהוט, ד, עמ' 314; קראוס, עמ' 295; דלמן, עמ' 206. וכן לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 482-483.

¹⁰¹⁶ לידל-סקוט, עמ' 989.

¹⁰¹⁷ יסטרוב, עמ' 664.

¹⁰¹⁸ הוי"ו נמחקה באמצעות קו במופע זה ובבא אחריו.

¹⁰¹⁹ בוקסטורף, עמ' 557; לוי, ב, עמ' 216; קוהוט, ד, עמ' 341; קראוס, עמ' 300; דלמן, עמ' 208.

¹⁰²⁰ לידל-סקוט, עמ' 1977. ויצוין שהעברית "מצור" שבדברים כ, כ, המתורגמת כאמור "כרקומין" אצל אונקלוס,

מתורגמת אצל השבעים במילה קרובה, χάρακωσις.

¹⁰²¹ יסטרוב, עמ' 669.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: כרקום, כרקומא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 391),¹⁰²² א"ג: כרקום (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 270), סורית: ܟܪܟܡܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1375).

כרכר, כרכור

תיעוד: (1) שבת ח, ו ("ראש הכרכר"); (2) שבת יז, ב; (3) ע"ז ג, ט.
גרסאות: ק: (2-1) הַכְרָכְר (3) כְּרָכְר • פא: (1) הַכְרָכְר (2) הַכְרָכְר (3) כְּרָכְר • ל: (2-1) הכרכד (3) כרכר • פט: (1) הַכְרָכְר (2) הַכְרָכְר (3) כְּרָכְר • אד: (3) כְּרָכְר • רק: (2-1) הכדכד¹⁰²³ • קט"ג: (2) כְּרָכְר (בירנבאום, עמ' 33) • קט"ג נ"ב: (1) הַכְרָכְר (ייבין, עמ' 1073) • ת מועד: (1) הכדכד, °הכרכד (2) הַכְרָכְר • ת ירושלים: (3) כְּרָכְר • ד"ר: (1) הכדכד (2) הכרכר (3) כדכר • בבלי-ע: (1) הכרכר, °הַכְרָכְר (פא ע"א) (2) הַכְרָכְר, °הַכְרָכְר (קכב ע"ב) (3) כְּרָכְר, °הַכְרָכְר (מט ע"ב) • ירושלמי: (1) הכרכד (יא ע"ב) (3) כרכד (מג ע"ג) • ערוך: (2-1) הכרכד. — בספרא כ"י וטיקן: בְּכָרְכְר (ייבין, שם). בכתבי יד הבבלי: כרכר.¹⁰²⁴ בבראשית רבה, כ"י וטיקן 30: כרכד (מא, א).

פירוש מסורתי: "יש לאורגים עץ או עצם שראשו חד ונקרא כרכד, ודומה למחט של שקאין [=יצולים] וכך שמו בלשון יון כורכיתי" (ערוך, ערך כרכד).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית κερκίς (צורת גנטיב: κερκίδος),¹⁰²⁵ "שבט אורגים", מעין יתד עץ המשמשת במלאכת האריגה.¹⁰²⁶ יסטרוב גזר משורש כרכ"ר.¹⁰²⁷

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: כרכד (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 269), סורית: ܟܪܟܡܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 654).

לבלר

תיעוד: (1) פאה ב, ו; (2) שבת א, ג; (3) גיטין ג, א.
גרסאות: ק: (1) הַלְבֵּלְר (2) הַלְבֵּלְר (3) לְלִיבְלַר • פא: (1) הַלְבֵּלְר (2) הַלְבֵּלְר (3) לְלִיבְלַר • ל: (1) הלבּלר (2) הליבּלר (3) ללבּלר • פט: (2-1) הַלְבֵּלְר (3) לְלִיבְלַר • אד: (1) הַלְבֵּלְר (3) ללבּלר¹⁰²⁸ • רק: (2) הלבּלר • קט"ג נ"ב: (1) הַלְבֵּלְר (2) הַלְבֵּלְר (3) לְלִיבְלַר (ייבין, עמ' 1073)¹⁰²⁹ • ת מועד: (2) (ליתא) • ד"ר: (2-1) הלבּלר (3) ללבּלר • בבלי-ע: (2) הַלְבֵּלְר (יא ע"א) (3) לְלִיבְלַר (כד ע"ב) • ערוך: (3) ללבּלר. — בירושלמי כ"י לידן גם לבלר (4×) גם ליבּלר (3×); בדפוס הבבלי: לבלר בלבד.

¹⁰²² בתרגום אונקלוס לדברים כ, כ: כְּרָקוֹמִין; בתרגום יונתן לשמ"א כו, ז: כְּרָקוֹמָא.

¹⁰²³ וכך, "כדכד", גם בקטע גניזה של אוטוגרף פירוש הרמב"ם; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 60 שורה 10.

¹⁰²⁴ בגמרא של מכסות חגיגה, ע"ז ושבת, סה"כ חמישה מופעים (על פי מאגרים).

¹⁰²⁵ בוקסטורף, עמ' 554; לוי, ב, עמ' 405; קוהוט, ד, עמ' 324; קראוס, עמ' 298; דלמן, עמ' 208.

¹⁰²⁶ לידל-סקוט, עמ' 943.

¹⁰²⁷ יסטרוב, עמ' 670.

¹⁰²⁸ התיבה אינה מנוקדת.

¹⁰²⁹ הגירסאות משלושה כתבי יד שונים.

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קראוס ודלמן גזרו מלטינית libellarius¹⁰³⁰, "מזכיר, פקיד"¹⁰³¹. קראוס ציין גם את המקבילה היוונית λιβέλλιον, המתועדת רק במשמעות "ספר, מסמך"¹⁰³². יסטרוב גזר מלטינית librarius, "סופר, מזכיר"¹⁰³³. קוהוט הביא את שתי האטימולוגיות, וציין גם את המקבילה היוונית ל-librarius, λιβράριος¹⁰³⁴.

בשנת 1898 התפרסם פפירוס מצרי מהמאה השנייה לספירה, שבו נזכרת המילה λιβράριος "סופר, מזכיר"¹⁰³⁵. מילה זו נמצאת עוד שש פעמים בפפירוסים ממערת האיגרות שבמדבר יהודה ("ארכיון בבתא"), כגון בתחתיתו של פפירוס 15: ὁ δὲ γράψας τοῦτο Θεσσαλὸς Σίμωνος λιβράριος "כתב זאת תאנס סימונוס ה-λιβράριος"¹⁰³⁶. נראה שזוהי מקבילה יוונית, לצד λιβράριος של הלטינית librarius, בחילוף ר/ל.¹⁰³⁷ לאור ההקבלה המדויקת של λιβράριος למילה העברית "לבלר" יש להניח שהמילה נשאלה בתיווכה של היוונית, ולא ישירות מן הלטינית.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: לבלר, לבלרא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 401), א"ג: לבלר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 276), והשווה סורית: ܠܒܠܐ, ܠܒܠܐ "תצהיר, כתב עדות" (> λιβέλλος, ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 687).

לבקן

תיעוד: בכורות ז, ו.

גרסאות: ק: וְלִבְקָן • פא: והלוקן • ל: והלבקן • פס: והלבקן¹⁰³⁸ • אר: הַלְבֵּקָן¹⁰³⁹ • ת ירושלים: וְלִבְקָן • ד: ד: והלבקן • בבלי-ע: וְלִבְקָן (מה ע"ב) • ערוך: והלוקן. — בספרא כ"י וטיקן: וְהַלְבֵּקָן, וְהַלְבֵּקָן.¹⁰⁴⁰ בכ"י של הבבלי: לוקון, לוקין.¹⁰⁴¹

פירוש מסורתי: לבן, אדם שמראהו לבן.¹⁰⁴²

¹⁰³⁰ בוקסטורף, עמ' 569; לוי, ב, עמ' 467; קראוס, עמ' 303; דלמן, עמ' 213. בזיהוי זה תמך גם לעף, לפי המפתח אצל קראוס, עמ' 682. כך גם רוזן, הלשונות בארץ ישראל, עמ' 232.

¹⁰³¹ דו-קאנז', לטינית, ה, עמ' 88.

¹⁰³² קראוס, שם; סופוקלס, עמ' 714.

¹⁰³³ יסטרוב, עמ' 689; לואיס-שורט, עמ' 1061.

¹⁰³⁴ קוהוט, ה, עמ' 9; לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 196 (בכתובות מצוי גם הכתיב λιβράριος).

¹⁰³⁵ ראה הפניה לפרסום הראשון אצל אצל לידל-סקוט, עמ' 1047. לטקסט, תרגום והערות של הפפירוס ראה למשל אצל דייסמן, אור מן המזרח, עמ' 167-172.

¹⁰³⁶ לואיס, תעודות מדבר יהודה, עמ' 60, שורה 38. למופעים נוספים של המילה בתעודות הללו ראה במפתח, עמ' 154.

¹⁰³⁷ כך לואיס, שם, עמ' 64 (הערה לשורה 68); דייסמן, שם, עמ' 170, הערה 21. אחרים טוענים שניתן לראות כאן מקבילה יוונית של libellarius; ראה וולף, משפט הפרובינקיה, עמ' 769; באוארסוק, מחקרים, עמ' 218-219.

¹⁰³⁸ התיבה אינה מנוקדת.

¹⁰³⁹ בצירי, וכך גם בפירוש: וְלִבְקָן.

¹⁰⁴⁰ ייבין, עמ' 1045. הוא מציין לניקוד הייחודי: שורוק אחר וי"ו עיצורית. את הניקוד כאן יש לפרש /lau-/.

¹⁰⁴¹ ברכות נח ע"ב, לפי כ"י אוקספורד 366; בכורות מה ע"ב, לפי כ"י פירנצה II.L.7 (הבדיקה על פי מאגרים).

¹⁰⁴² **בבלי:** "לבקן – חיורא, כהוא דאמר להו, מאן בעי לוקיאני? ואישתכח חיוריי" (מה ע"ב), כלומר: "לבקן – לבן, כמו אחד שאמר להם, מי מבקש [לקנות] 'לוקיאני' [=לוקין]? ונמצאו לבנים" (מה ע"ב). **הערוך** מביא את דברי הבבלי הנ"ל (ערך לוקין). **רמב"ם:** אלאביץ אלשדיד אלאביץ... ואיך אן תפן אן הוה אלאסמא הי ללאולאן, לכנהא אסמא אשכאן אלאנסאן כאצה אלתי תכון להא הוה אלאולאן "הלבן שהוא לבן מאוד... ואל תחשוב כי

אטימולוגיה: רוב המלומדים גוזרים מיוונית λευκός או λευκόν¹⁰⁴³, "לבן, בהיר, חיוור".¹⁰⁴⁴ יסטרוב הציע הצעה קרובה, λεύκη, סוג של מחלת עור, צרעת או פיילת (elephantiasis).¹⁰⁴⁵

לגיונות

תיעוד: (1) כלים כט, ו; (2) אהלות יח, י.

גרסאות: ק: (1) שְׁלֵלֵי־לִיּוֹנֹת (2) הַלְגִּיּוֹנֹת • פא: (1) שְׁלֵלֵי־לִיּוֹנֹת (2) הַלִּיגִיּוֹנֹת • ל: (1) גִּיתוֹת [!]; (2) הַלִּיגִיּוֹנֹת • פס: (1) שְׁלֵלֵי־לִיּוֹנֹת¹⁰⁴⁶ (2) הַלְגִּיּוֹנֹת • דק: (1) לִיגִיּוֹנֹת (2) הַלִּיגִיּוֹנֹת • פד: (1) שְׁלֵלֵי־לִיּוֹנֹת (2) הַלְגִּיּוֹנֹת • ת ירושלים: (1) לִיגִיּוֹנֹת (2) הַלְגִּיּוֹנֹת • ד"ר: (1) לִיגִיּוֹנֹת (2) הַלִּיגִיּוֹנֹת • ערוך: (1) לִיגִיּוֹנֹת. **פירוש מסורתי:** "מחנה" (ערוך, ערך לגיון).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית λεγιών, λεγιών, או מלטינית legio (צורת גנטיב legionis)¹⁰⁴⁷, "לגיון", יחידה צבאית שבתקופת אגוסטוס (סביב ראשית הספירה) מנתה כ-6,000 חיילים.¹⁰⁴⁸ בפפירוסים מן התקופה הרומית והביזנטית הכתיב הנפוץ של מילה זו ביוונית הוא λεγιών.¹⁰⁴⁹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: ליגיונא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 402), תדמורית: לגיון (הילרז-קוסיני, עמ' 376), א"ג: ליגיון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 281), א"נ: **لجى** (שולטהס, עמ' 101), סורית: **ܠܓܝܘܢܐ** (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 673).

לגין, לגינה, לגינין

תיעוד: 16 × (למשל: שבת כ, ב; כלים ל, ד).

גרסאות: ק: לְגִין, לְגִינִים • פא: לְגִין, לְגִינִים • ל: לגין, לגינים.

פירוש מסורתי: "לגינים גדולים פי' כדים גדולים" (ערוך, ערך לגין).¹⁰⁵⁰

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית λάγυνος או חלופתה λάγηνος (לטינית lagena),¹⁰⁵¹ "בקבוק; כלי חרס עם צוואר וידיות".¹⁰⁵² יסטרוב גזר מן "לוג".¹⁰⁵³

השמות הללו הם שמות הצבעים, אלא הם שמות אישי האדם דווקא אשר מראהם כגונים הללו" (קאפח, ה,

עמ' רסו). וכך גם **המיוחס לרב נתן:** "הלבן ביותר" (קאפח, רב נתן, בכורות, עמ' 11).

1043 בוקסטורף, עמ' 575; לוי, ב, עמ' 490; קוהוט, ה, עמ' 30; קראוס, עמ' 304; דלמן, עמ' 216.

1044 לידל-סקוט, עמ' 1042.

1045 יסטרוב, עמ' 701; לידל-סקוט, עמ' 1041.

1046 מעבר שורה בין שתי התיבות.

1047 בוקסטורף, עמ' 571; לוי, ב, עמ' 473; קוהוט, ה, עמ' 14; קראוס, עמ' 304; יסטרוב, עמ' 692; דלמן, עמ' 214.

1048 לידל-סקוט, עמ' 1033; לואיס-שורט, עמ' 1047. המילה במקורה לטינית. שתי דרכי הכתיב היווניות, λεγιών ו-¹⁰⁴⁹

λεγιών, מתועדות במידה שווה; ראה באואר-דנקר, עמ' 587-588, ושם הפניות לספרות המחקר בעניין זה.

1049 גייניק, עמ' 253.

1050 עוד על הלגין בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' רנא-רנה.

1051 בוקסטורף, עמ' 571; לוי, ב, עמ' 475; קוהוט, ה, עמ' 15; קראוס, עמ' 305; דלמן, עמ' 214.

1052 לידל-סקוט, עמ' 1022; לואיס-שורט, עמ' 1030.

1053 יסטרוב, עמ' 692. לדעה דומה, ולפיה המילה היוונית היא שאילה מן לוג בצירוף סיומת -ן, ראה מוס-ארנולט,

מילים שמיות ביוונית ולטינית, עמ' 90.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: לגין, לגינתא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 403), א"ג: לגין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 277), סורית: ܠܓܝܢ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 673), א"ב: ܠܓܝܢܐ (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 618), ערבית: ܠܓܝܢܐ (דווי, ב, עמ' 518).

לוכסן

תיעוד: (3-1) דמאי ז, ח; (5-4) כלים יח, ה.

גרסאות: ק: (1) לוכסן¹⁰⁵⁴ (5-2) לֹכְסָן • פא: (1) לֹכְסָן (3-2) לֹכְסָן (5-3) לוכסן • ל: (5-1) לוכסן • פס: (3,1) לֹכְסָן (5-4,2) לֹכְסָן • אר: (3-1) לֹכְסָן • רק: (5-4) לוכסן • קט"ג: (2-1) לֹכְסָן (בירנבאום, עמ' 261) • פר: (5-4) לֹכְסָן • קט"ג נ"ב: (1) לֹכְסָן (ייבין, עמ' 1073) • ת ירושלים: (5-4) לֹכְסָן • ד"ר: (5-1) לוכסן • פיה"ג: (5-1) לוכסן • ערוך: (5-3) לוכסן. — בתוספתא כ"י וינה ובדפוס הבבלי תמיד עם אל"ף פרוסתטית: אלכסון (כגון תוספתא יומא ג, א; בבלי עירובין ח ע"ב). בתוספתא כלים הגירסה עם יו"ד: אלכסין (x6).

פירוש מסורתי: "פי' לוכסן הוא אלכסון, ובלשון חכמים קרנזול" (ערוך, ערך לכסן).¹⁰⁵⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *λαξόν*,¹⁰⁵⁶ "נטוי, מוצב באלכסון".¹⁰⁵⁷

לונביות

תיעוד: סוטה א, ח.

גרסאות: ק: לונְבִיּוֹת • פא: לונביות • ל: לנכיות • פס: לֹנְבִיּוֹת • אר: לונְבִיּוֹת • קט"ג נ"ב: לונ[נכיות] (ייבין, עמ' 1052) • ד"ר: סביות [!] • בבלי-ע: לונְבִיּוֹת (ט ע"ב) • ערוך: לוכיות¹⁰⁵⁸ • מלא"ש: לונכיות בכא"ף.¹⁰⁵⁹ — בתוספתא כ"י וינה "לונביות" (כבדפוס המשנה והבבלי).¹⁰⁶⁰

פירוש מסורתי: חניתות, רמחים.¹⁰⁶¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *λόνβιον*,¹⁰⁶² "חנית, חוד החנית".¹⁰⁶³ את נוסח הדפוסים הגורס ב"ת תחת הכ"ף (וכאמור כך כבר בכ"י וינה של התוספתא) יש להסביר כטעות סופר עקב הדימיון הגרפי בין האותיות.

¹⁰⁵⁴ הושלם בגיליון בשל השמטת הסופר.

¹⁰⁵⁵ "קרנזול" – אלכסון; ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1045.

¹⁰⁵⁶ בוקסטורף, עמ' 580; לוי, ב, עמ' 509; קוהוט, ה, עמ' 41; קראוס, עמ' 317; יסטרוב, עמ' 698; דלמן, עמ' 218.

¹⁰⁵⁷ לידל-סקוט, עמ' 1061.

¹⁰⁵⁸ ערך לנד; אין ציטוט ממשנתנו.

¹⁰⁵⁹ ד"ה לונביות. הדגשת הכתיב בכ"ף – ויש לציין שבפירושו הוא ממשיך ומביא ראיות מן הערוך ומן הבבלי (גיטין ע ע"א, סנהדרין יד ע"א; וכן מפנה לעבודה זרה ח ע"ב) – מצביעה על כך שבזמנו רווחה גירסה אחרת, מן הסתם "לונביות" בב"ת.

¹⁰⁶⁰ סוטה ג, ט"ז (לפי מאגרים). בכתב יד ארפורט "לולכיות", בקטע גניזה: "לילכיות" (לפי מהד' ליברמן, עמ' 165).

¹⁰⁶¹ **רש"י:** "חניתות" (ט ע"ב, ד"ה לונביות). **ערוך:** "לשון לעז לנצ"א, רומח" (ערך לנד). לנצ"א – השווה לטינית lancea "חנית" (לואיס-שורט, עמ' 1032; וראה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 543). **המיוחס לרב נתן:** "חרבות" (קאפח, אב נתן, סוטה, עמ' 8).

¹⁰⁶² בוקסטורף, עמ' 583; לוי, ב, עמ' 488; קוהוט, ה, עמ' 45; קראוס, עמ' 311; יסטרוב, עמ' 700; דלמן, עמ' 218.

¹⁰⁶³ לידל-סקוט, עמ' 1059. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חרב, רמח", וכן ל"להקת חניתות" (שמ"א יז, ז); ראה לוסט, עמ' 284; האץ-רדפאת', עמ' 887. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 601.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"נ: 𐤀𐤍𐤏 (שולטהס, עמ' 101), א"ש: לינק (טל, עמ' 437), סורית: ܠܥܒܝܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 679), א"ב: לוֹבָא, לוֹפָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 621).

לֹבֹא, לֹבִיז, לֹבִיזין

תיעוד: 13 × (כל המופעים בסדר טהרות ורובם במסכת כלים, למשל: כלים ב, ג; כלים ל, א).
גרסאות: ק: לֹבִיזין (במספר מקומות תוקנה הנו"ן לזי"ן), לֹבִיז (ק2), לֹבִיזים • פא: לֹבִיז, לֹבִיזים • ל: לֹבִיז, לֹבִיזין, לֹבִיזים. — בדפוס התלמוד הבבלי תמיד "לֹבִיזין", בתוספת בי"ת.¹⁰⁶⁴

פירוש מסורתי: "מסגרת" (ערוך, ערך לֹבִיז).¹⁰⁶⁵

אטימולוגיה: מוספא גזר מיוונית λαβίς "ידית, מצבטיים, מלקחיים", בשיכול עיצורים והכפלת העיצור השורק.¹⁰⁶⁶ קראוס אימץ את הצעתו,¹⁰⁶⁷ אבל חוקרים אחרים הסתייגו ממנה: פישר וקוהוט ציינו אותה מבלי לאמצה, לוי הביאה בלשון "אוליי", ודלמן הזכירה בליווי סימן שאלה.¹⁰⁶⁸ גם לעף פקפק בזיהוי זה, בעקבות קרנגל, שבספרו על כלי הבית במשנה ציין שביוונית אין נוהגת הכפלת עיצורים מהסוג הנזכר.¹⁰⁶⁹ על הקושי הפונטי יש להוסיף את העובדה שהוראת המילה אינה עולה בקנה אחד עם הפירוש המסורתי.

אפשטיין הציע לגזור מיוונית λέσβιον.¹⁰⁷⁰ ביוונית λέσβιον κύμα או λέσβιον κυμάτιον (מילולית: "גל לסבי") הוא מונח ארכיטקטוני, שהוראתו עיטור בולט סביב שפה של כלי, עמוד וכדומה; התואר λέσβιον ("לסבי", של האי לסבוס) קיבל את משמעות הביטוי כולו, והוא מופיע בספרות כתואר מועצם בהוראה הנזכרת.¹⁰⁷¹ הצעתו של אפשטיין נסמכת על פירוש הגאונים: "לֹבִיזן פי' זר בל' מקרא",¹⁰⁷² כלומר שפה סביב לכלי,¹⁰⁷³ וראויה לציון העובדה שבארבעה מקומות תרגום השבעים מקביל למילת "זר" את היוונית κυμάτιον הנ"ל.¹⁰⁷⁴ ואף על פי שחילופי -ן/-ז עשויים להיות חילוף גרפי,¹⁰⁷⁵ ההצעה של אפשטיין מאפשרת להסביר בצורה נוחה חילופים אלו כחילופים בשפה המשאלה: הגרסאות בנו"ן סופית משקפות את צורת התואר הסתמית λέσβιον, שבקוונה

¹⁰⁶⁴ ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 292.

¹⁰⁶⁵ עוד על הלֹבִיז בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' רנה-רסא.

¹⁰⁶⁶ וזה לשון מוסף הערוך: "פי' לביז בל"י בית יד ואוזן הכלי או מסגרתו עשוי להחזיק בו הכלי, ובל' חכמים אמרו לֹבִיז, וכן מן לג אמרו לגלג". ליוונית ראה לידל-סקוט, עמ' 1021.

¹⁰⁶⁷ קראוס, עמ' 303, ושוב בספרו א"ת, א, הערה 12 בעמ' 377.

¹⁰⁶⁸ פישר אצל בוקסטורף, הערה 20 בעמ' 575; קוהוט, ה, עמ' 31; לוי, ב, עמ' 491; דלמן, עמ' 213.

¹⁰⁶⁹ לעף במפתח של קראוס, עמ' 668, וראה גם דבריו בהוספות לערך, בעמ' 609; קרנגל, כלי הבית, הערה 1 בעמ' 7.

¹⁰⁷⁰ אפשטיין, פיה"ג, הערה 7 בעמ' 147.

¹⁰⁷¹ ראה לידל-סקוט, ערך λέσβιος בעמ' 1040, וערכים κύμα, κυμάτιον בעמ' 1009; פאולי-ויסובה, ערך Kymation בכרך יא, חלק ב, עמ' 2462-2474, ובפרט עמ' 2469. להמחשה גרפית של הקימטיון הלסבי, הדורי והיוני, ראה פאולי החדש, ערך Kymation.

¹⁰⁷² אפשטיין, פיה"ג, עמ' 9 שורה 8; המילה "זר" הושלמה על פי קטע הגניזה בעמ' 147.

¹⁰⁷³ כגון "ועשית עליו זר זהב סביב", שמות כה, יא.

¹⁰⁷⁴ האץ'-רדפאט', עמ' 799.

¹⁰⁷⁵ כפי שמצאנו חילופי אורז/אורז, ראה ערכו לעיל. אבל בנוגע למילתנו הכתיב בנו"ן הוא הכלל אצל ק, ואילו במילת אורז הכתיב בנו"ן הוא היוצא מן הכלל אצל אותו סופר.

נהגתה /lesvin, lezvin/ = לזבין (ק),¹⁰⁷⁶ ואילו הגרסאות בזי"ן סופית משקפות את צורת התואר הזכרית המקבילה λέσβιος, שנהגתה בקוינה: /lesvis, lezviz/ = לזביז, לזוויז (ק, פא, ל). אין בעיניי ספק שיש להעדיף את הצעתו של אפשטיין.¹⁰⁷⁷ יסטרוב, לעומת זאת, גזר משורש לב"ז.¹⁰⁷⁸

ליטרא

תיעוד: (1) תרומות ד, י; (2-3) שבועות ו, ג; (4) בכורות ה, א; (5) תמורה ג, ה.
גרסאות: ק: (1) לִיטְרָא (3-2) לִיטְרָה (5-4) בְּלִיטְרָה • פא: (1) לִיטְרָא (3-2) ליטרא (4) בְּלִיטְרָא (5) בליטרא • ל: (1) ליטרה (3-2) ליטרא (4) בליטרה (5) בליטרא • פס: (3-1) לִיטְרָא (5-4) בְּלִיטְרָא • אד: (1) לְטָרָה (2) לִיטְרָה¹⁰⁷⁹ (3) לִיטְרָה (4) בְּלִיטְרָה (5) בליטרה • ת ירושלים: (3-2) לִיטְרָא (4) בְּלִיטְרָא (5) בְּלִיטְרָה • ד"ר: (5-1) ליטרא • בבלי-ע: (3-2) לִיטְרָא (לח ע"ב) (5-4) בְּלִיטְרָא (בכורות לא ע"ב; תמורה כא ע"א) • ערוך: ליטרא.¹⁰⁸⁰

פירוש מסורתי: "וכמה לוגא עביד? תרתין ליטרין, וכמה ליטרא עבדא? מאה זונין" (ירושלמי, תרומות, מז ע"ב).¹⁰⁸¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית λίτρα¹⁰⁸², יחידת משקל (12 אונקיות) או סוג מטבע (כך בשבועות ו, ג), או יחידת נפח.¹⁰⁸³

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: ליטרה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 281), ובשיכול אותיות: ריטלה (שם, עמ' 523), א"נ: ليطرا (שולטהס, עמ' 103), סורית: ܠܝܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 688), ערבית: رطل (פרנקל, עמ' 202).

לסטים

תיעוד: 14 × (למשל: ברכות א, ג; ב"ק י, ב).
גרסאות: ק: לִיסְטִים, לִיסְטִים, לִיסְטִים, לִיסְטִים • פא: לִיסְטִים (פעם אחת: לִיסְטִים), ליסטין • ל: לסטים, לסטין, ליסטין, ליסטין.
למ"ד בצירי ב-קט"ג: לִיסְטִים (בירנבאום, עמ' 309). צירי גם בספרא כ"י ותיקן, ובספר הלכות גדולות כ"י פריס, אבל למ"ד חרוקה בשני קט"ג נ"ב ובספר הלכות פסוקות כ"י ששון (ייבין, עמ' 1073), וכן חיריק ב-ת מועד, בבלי-ע (על פי בדיקה מדגמית).
פירוש מסורתי: "מזוין" (ערוך, ערך לסטים).¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁶ על ז=σ ראה חלק ב בעבודה זו, סעיף 62; על ב/ו = β ראה שם, סעיף 19; על ין=ıov ראה שם, סעיפים 157-158.
¹⁰⁷⁷ השווה דברי ברויאר: "לפי הצורה הרווחת בלשון תנאים עדיפות הצעותיו של אפשטיין, שכן ההברה הפותחת היא לז-, לפי הצורה הרווחת בתלמוד עדיפה הצעתו של ר' בנימין מוספיה, שכן ההברה הפותחת היא לבז- (העברית בתלמוד הבבלי, הערה 753 בעמ' 293). יהא מקור הצורה בתלמוד הבבלי אשר היא, גם ברויאר מסכים שבכל הנוגע למילה המשנאית עדיפה הצעתו של אפשטיין.

¹⁰⁷⁸ יסטרוב, עמ' 688.

¹⁰⁷⁹ הפתח ברי"ש – ספק קמץ.

¹⁰⁸⁰ בעל הערוך אינו מביא בערך לטר ציטוט מן המשנה. הגירסה היא מתוך גמרת הירושלמי למסכת תרומות.

¹⁰⁸¹ כלומר, שתי ליטראות בלוג, ומאה זונין (=זוויז) בליטרא; והשווה ערוך, ערך לטר.

¹⁰⁸² בוקסטורף, עמ' 578; לוי, ב, עמ' 500; קוהוט, ה, עמ' 36; קראוס, עמ' 313; יסטרוב, עמ' 707; דלמן, עמ' 217.

¹⁰⁸³ לידל-סקוט, עמ' 1054; באואר-דנקר, עמ' 597.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ληστής, ¹⁰⁸⁵ "שודד". ¹⁰⁸⁶
תיעוד בשפות שניות נוספות: ארמית התרגומים: ליסטיס (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 411),
 א"ג: ליסטיס, ליסטא (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 282), א"נ: لستس, لستس, لستس (שולטהס, עמ' 103), סורית: لستس, لستس (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 692), א"ב: ליסטא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 626), ערבית: لص (פרנקל, עמ' 284).

(1) לפס, אילפס, אלפס

תיעוד: 10 × (למשל: פאה ח, ד; כלים י, ח).
גרסאות: ק: לפס, לפס, לפס • פא: לפס, ולפס, אילפס, לפס • ל: לפס, לפס, אילפס. ¹⁰⁸⁷
פירוש מסורתי: אלפס וקדרה – הי אלאואני אלתי יתבן פיהא "הם כלים שמבשלים בהן" (רמב"ם). ¹⁰⁸⁸
אטימולוגיה: פישר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מן λοπός, ¹⁰⁸⁹ "צלחת שטוחה, מגש". ¹⁰⁹⁰
 בוקסטורף גזר מיוונית λέβης, "סיר, קלחת". ¹⁰⁹¹ מילה יוונית זו נשאלה ללשון חז"ל, אולם בצורה "לבס"; מעדות הגרסאות עולה שאין זו המילה הנדונה. ¹⁰⁹² יסטרוב גזר משורש שמי לפ"ס. ¹⁰⁹³
תיעוד בשפות שניות נוספות: א"ג: לפיץ, לפצה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 285), א"ש: לפץ, אלפץ, לופץ (טל, עמ' 442).

(2) לפס

תיעוד: כלים יד, א.
גרסאות: ק: הלָבִיס • פא: הלָבִס • ל: הלבס • פ: הלָבִס • רק: הלבס • פ: הלָבִס • ת ירושלים: הלָבִס • ד"ר: הלפס • פיה"ג: הלבס, אי דא' הלפס • ערוך: הלבס, ס"א הלפס • ר"ש: הלבס, ואית דגרסי הלפס.
פירוש מסורתי: כלי גדול, שמכניסים אליו כלים אחרים, קטנים יותר, כדי להדיחם במים חמים. ¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁴ דיון במשמעות המילה בספרות חז"ל ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 107-110.
¹⁰⁸⁵ בוקסטורף, עמ' 583; לוי, ב, עמ' 503; קוהוט, ה, עמ' 46; קראוס, עמ' 315; יסטרוב, עמ' 708; דלמן, עמ' 218.
¹⁰⁸⁶ לידל-סקוט, עמ' 1046. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "פריץ, שודד, גדוד"; ראה לוטס, עמ' 281; האץ-רדפאת, עמ' 876. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 594.
¹⁰⁸⁷ עדויות ב, ה, ושם: "אֶלְפָּסִים עִירוֹנוֹת" (בכ"ק ובדפוסים: אירונויות; ועיין על מילה זו תוספות עה"ש, ערך אירונויות בעמ' 21).
¹⁰⁸⁸ בפירושו לשבת ג, ה; תרגום לפי קאפח, ב, עמ' כח. עוד על האלפס בספרות חז"ל ראה אצל ברנאד, כלי חרס, עמ' יג-כז.
¹⁰⁸⁹ פישר אצל בוקסטורף, שם, הערה 40; לוי, ב, עמ' 518 (ראה גם א, עמ' 90); קוהוט, ה, עמ' 52 (ראה גם א, עמ' 105); קראוס, עמ' 58, 318; דלמן, עמ' 21, 219.
¹⁰⁹⁰ לידל-סקוט, עמ' 1061.
¹⁰⁹¹ בוקסטורף, עמ' 585; לידל-סקוט, עמ' 1033.
¹⁰⁹² ראה ערך הבא; וכן ראה קראוס, עמ' 303.
¹⁰⁹³ יסטרוב, עמ' 715.
¹⁰⁹⁴ **פיה"ג:** "קומקומוס גדול ופיו רחב ביותר אבל הוא צר יותר בקומקומוס. ועושין בו מים חמים ומכניסין בו א' מן הכלים כגון קיתונות ודומה להן, להדיחן במים חמים" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 34). ואותו פירוש בשינויים

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית λεβης (לטינית lebes),¹⁰⁹⁵ "קערה".¹⁰⁹⁶
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: לביסא (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 401).

לפסן

תיעוד: כלאים א, ה.

גרסאות: ק: וְהִלְפֶּסֶן • פא: וְהִלְפֶּסֶן • ל: והלפסן • פס: וְהִלְפֶּסֶן¹⁰⁹⁷ • אר: וְהִלְפֶּסֶן • קט"ג נ"ב: וְהִלְפֶּסֶן (יבין, עמ' 1045) • ד"ר: והלפסן • ערוך: והלפסן.

פירוש מסורתי: סוג של צמח, בערבית לִיֶּסָן.¹⁰⁹⁸

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קראוס, יסטרוב, דלמן ולעף גזרו מיוונית λαψάνη¹⁰⁹⁹ חרדל השדה (Sinapis arvensis),¹¹⁰⁰ צמח מאכל ממשפחת המצליבים.¹¹⁰¹ קוהוט, אף על פי שהכיר את האטימולוגיה היוונית, העדיף לגזור מערבית ומפרסית לִיֶּסָן.¹¹⁰²
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ערבית: לִיֶּסָן (דוזי, ב, עמ' 512).

מגיס, מגס

תיעוד: (1) פסחים ה, י; (2) יומא ו, ז; (3) כלים טז, א.

כלים גם **בערוך** (ערך לבס), וממנו מובא אצל ר"ש. ברמב"ם: אניה אכרי כבירה תמלי באלמא ותסכן ותכון אואני צגירה וחי אלקיתונות פי דאכל זלך אלמא אלסכן לתגתסל ותסתנקי "כלי אחר גדול, ממלאין אותו מים ומחממין אותו, ובו כלים קטנים והם הקיתונות בתוך אותו המים החם כדי שיורחצו ויתנקו" (קאפח, ו, עמ' קלד). עוד על הלבס ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' רמט-רנא.

¹⁰⁹⁵ בוקסטורף, עמ' 570, 585; לוי, ב, עמ' 471; קוהוט, ה, עמ' 12; קראוס, עמ' 303; יסטרוב, עמ' 691; דלמן, עמ' 213.

¹⁰⁹⁶ לידל-סקוט, עמ' 1033; לואיס-שורט, עמ' 1045. בתרגום השבעים המילה משמשת בעיקר כמקבילה לעברית "סיר", וכן "דוד, כור"; ראה לוסט, עמ' 278; האץ-רדפאת, עמ' 863.

¹⁰⁹⁷ ניקוד הלמ"ד והסמ"ך אינו ברור.

¹⁰⁹⁸ **ערוך:** "עשב הוא ונקרא בל' ישמעאל לבסאן ובלעז מרובי"ו" (ערך לפסן). לבסאן – לִיֶּסָן "חרדל מצרי, sinapis arvensis" (בלאו, מילון, עמ' 622). מרובי"ו – השווה לטינית marrubium, צמח ששמו באנגלית horehound (לידל-סקוט, עמ' 1116), בעברית בת ימינו: מְרַמֵּר, מְרַבֵּיץ; ראה גם קואומו, לעזי הערוך, עמ' 545-546. **ריבמ"ץ** חולק על פירוש הערוך; לאחר שהוא מביא את דבריו הוא מוסיף: "ואנו נאמ' עשב הוא שדומה לחרדל בעליו ובפרי, אבל אין טעמן שוה, וזהו שאנו סומכים עליו. ויש אומ' חרדל ברא" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' פ). חרדל ברא – חרדל בְּרִי "חרדל בר, חרדל שדה". **רמב"ם:** נבאת מטעמה מטעם אללפת יעלו עלי אלארץ קריב דרע יערפה אלאטבא באללפסאן "צמח שפריו כפרי הלפת וגבהו על פני הארץ קרוב לאמה, וידוע אצל הרופאים בשם אללפסאן" (קאפח, א, עמ' קסט). אבל **המיוחס לרב נתן** מתרגם "אלכתאה" (קאפח, רב נתן, כלאים, עמ' 32), והוא לדעת שלוסברג ¹⁰⁹⁹ סוג של מלפפון ארוך; ראה שלוסברג, המילים הערביות, עמ' 151. **גלוסר עברי-יווני מן הגניזה:** λαψάνη (סטאר, גלוסר, עמ' 357, מס' 21). וראה עוד הפירושים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 94-96.

¹⁰⁹⁹ בוקסטורף, עמ' 585; לוי, ב, עמ' 519; קראוס, עמ' 318; יסטרוב, עמ' 715; דלמן, עמ' 219; וכן לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 520.

¹¹⁰⁰ לידל-סקוט, עמ' 1033; באנגלית: charlock.

¹¹⁰¹ לעף זיהה את הלפסן בתחילה עם Sinapis incana (לעף, שמות צמחים, עמ' 178; הנ"ל אצל קראוס, עמ' 319), אולם מאוחר יותר חזר בו וזיהה את הצמח עם Sinapis arvensis (צמחי היהודים, שם). הזיהוי השגוי נטמע בעברית בת ימינו בעקבות החלטת ועד הלשון לכוונת את המין incana בשם לִפְסָן; ראה פ' אוירבך ומ' אזרחי, ילקוט צמחים (מילוני ועד הלשון העברית, ב), תל אביב תר"ץ, עמ' 23.

¹¹⁰² קוהוט, ה, עמ' 53.

גרסאות: ק: (2-1) בְּמִלָּה (3) הַמִּלָּה • פא: (1) בְּמִלָּה (2) בְּמִלָּה (3) הַמִּלָּה • ל: (1) במגס (2) במגיס (3) המגס • פס: (1) במגס (2) בְּמִלָּה (3) המגס¹¹⁰³ • אר: (1) בְּמִלָּה¹¹⁰⁴ (2) בְּמִלָּה • רק: (3) המגיס • פר: (3) הַמִּלָּה • ת מועד: (2-1) בְּמִלָּה • ת ירושלים: (3) הַמִּלָּה • ד"ר: (2-1) במגס (3) המגס • בבלי-ע: (1) (ליתא¹¹⁰⁵) (2) במגיס, בְּמִלָּה (סז ע"ב) • פיה"ג: (3) המגס • ערוך: (2-1) במגס (3) המגס. — פיוטים בניקוד בבלי מן הגניזה: מַמְלָס, בְּמִלָּה.¹¹⁰⁶

פירוש מסורתי: "תרג' קערה: מגיסתא, וכן בל"י ור' קערה" (ערוך, ערך מגס).¹¹⁰⁷
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית μάγισ, "משטח ליש, קערה ללישת בצק".¹¹⁰⁹ יסטרוב גזר משורש גס"ס.¹¹¹⁰

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: מגיסא, מגיסתא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 7),¹¹¹¹ סורית: ܡܓܝܣܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 710), א"ב: מְגִיסָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 640).

מוכני

תיעוד: (1) יומא ג, י; (2) תמיד א, ד; (3) תמיד ג, ח; (4) כלים יח, ב; (5) אהלות ד, ג.¹¹¹²
גרסאות: ק: (1) מְכִנָּה¹¹¹³ (2) מְכִנָּה (3) מְכִנָּה (4) הַמְכִנָּה¹¹¹⁴ (5) מְכִנָּה • פא: (1) מְכִנָּה (2) מְכִנָּה (3) מְכִנָּה (4) הַמְכִנָּה (5) מִיכְנָה • ל: (1-4) מְכִנָּה (5) מְכִנָּה • פס: (1) מְכִנָּה (2) מְכִנָּה (3) מְכִנָּה (4) הַמְכִנָּה (5) מִיכְנָה • אר: (1) מְכִנָּה (2) מְכִנָּה (3) מְכִנָּה, בפירוש: מְכִנָּה • רק: (1-4) מְכִנָּה (5) מְכִנָּה • ת מועד: (1) מְכִנָּה • ת ירושלים: (2-5) מְכִנָּה • ד"ר: (1-5) מְכִנָּה (2) מְכִנָּה • בבלי-ע: (1) מְכִנָּה (לז ע"א) • פיה"ג: (4) המוכני (5) מְכִנָּה • ערוך: (1-4,2) מְכִנָּה.

פירוש מסורתי: "פ"י מיכני גלגל הוא, כדתנן בסוף עירובין [קיד ע"א]: וממלאין מבוא הגולה בגלגל בשבת", ולגבי מופע המילה בכלים יח, ב: "גם זה גלגל הוא, כגון גלגל של עגלה, אי נמי גלגל של בור, שתולין אותו על פיו ומעלין בו דלי, כדכתיב: 'ונרוץ הגלגל אל הבור' [קהלת יב, ו]. ויש אומרים מיכני מלשון 'ואת כנוי' [שמות ל, כח]" (ערוך, ערך מכנה).

¹¹⁰³ במופע זה ובמופע הראשון התיבות אינן מנוקדות.

¹¹⁰⁴ ניקוד הגימ"ל אינו ברור, ייתכן חיריק, פתח או צירי.

¹¹⁰⁵ בפסחים סה ע"ב התיבה אינה מופיעה כציטוט מתוך המשנה, אולם היא מופיעה בגמרא באותו אופן שבו נתון מופע (2).

¹¹⁰⁶ ייבין, עמ' 1073. הצירי בתיבה הראשונה מסופק.

¹¹⁰⁷ כך בתרגום אונקלוס, במדבר ז, יג: מְגִיסָתָא דְכֶסֶף ("קערת כסף"). עוד על המגיס בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' רע-רעב.

¹¹⁰⁸ בוקסטורף, עמ' 596; לוי, ג, עמ' 19; קוהוט, ה, עמ' 78 (ערך מגס¹); קראוס, עמ' 321; דלמן, עמ' 224.

¹¹⁰⁹ לידל-סקוט, עמ' 1071.

¹¹¹⁰ יסטרוב, עמ' 727.

¹¹¹¹ תרגום אונקלוס, שמות ד, ז: מְגִיסָא.

¹¹¹² מופע מסופק נוסף הוא כלים יא, ג (ק: מְכִנָּה, פא: מְכִנָּה, פס: מְכִנָּה), אבל מן ההקשר עולה שמדובר בצורת נסמך רבים של "כר" שלפניה מ"ם השימוש.

¹¹¹³ נראה שהנו"ן היא תיקון.

¹¹¹⁴ ה"א הידיעה נוספה בידי יד שנייה.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\mu\eta\chi\alpha\nu\eta$,¹¹¹⁵ "מתקן להעלאת חפצים כבדים".¹¹¹⁶

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: מוכנוי (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 15), סורית: ܡܚܬܐ , ܡܚܬܐ , ܡܚܬܐ , צורות רבים: ܡܚܬܐ , ܡܚܬܐ , ܡܚܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 701).

מוליר

תיעוד: שבת, ג, ד.

גרסאות: ק: מוליר • פא: מוליר • ל: מוליר • פס: מוליר • דק: מוליר • ד"ר: מוליר • בבלי-ע: מוליר (מא ע"א) • ירושלמי: מוליר (ו ע"א) • ערוך: מוליר . — בתוספתא כ"י וינה: "מולירא" (שבת ח, טז).

פירוש מסורתי: כלי לחימום מים בעל שני חללים, פנימי וחיצוני, אחד לגחלים ואחד למים.¹¹¹⁷
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\mu\iota\lambda\alpha\rho\iota\sigma$ (לטינית miliarium),¹¹¹⁸ "כלי גבוה מנחושת, מחודד בקצהו, המשמש לחימום מים".¹¹¹⁹
תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܡܠܝܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 771), ערבית: مليار (דווי, ב, עמ' 615).

מוריס

תיעוד: 8 × (למשל: יומא ח, ג; כלים י, ה).

גרסאות: ק: מוריס/מוריס , פעם אחת: מוריס (מקואות ז, ב) • פא: מוריס/מוריס • ל: מוריס , מוריס .

¹¹¹⁵ בוקסטורף, עמ' 612; לוי, ג, עמ' 46; קוהוט, ה, עמ' 136; קראוס, עמ' 324; יסטרוב, עמ' 741; דלמן, עמ' 236. לוי וקוהוט מציינים גם למקבילה הלטינית machina , אך לאור תנועתה הסופית נראה שהעברית לא שאלה ממילה זו.

¹¹¹⁶ לידל-סקוט, עמ' 1131, ובמשמעות זו גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 650. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חֲשִׁבְנוֹת" (דה"ב כו, טו), כלומר פירש את העברית כמכונה המטילה אבני קלע וכדומה.

¹¹¹⁷ לעניין צורתו של המוליר מביא **הבבלי** ברייתא: "מים בפנים וגחלים מבחוץ" (מא ע"א), כלומר המוליר מורכב משני בתי קיבול, פנימי למים וחיצוני לגחלים. **ערוך**: "כלי של חרס ויש לו ב' גגות. ומים בגג התחתון בין גג לגג, ואינן נראין, והיינו מים מבפנים; וגחלים בגג העליון שנראין, והיינו מבחוץ" (ערך מלייר). **רמב"ם**: הו כאנון מן נאחס, יקד אלנאר פי וסטת, וחול אלנאר פסקיה מן כֶּאֱרָג תמלי באלמא "הוא [יש להוסיף: כירה] עשויה מנחושת, מבעירין האש באמצעיתה, וסביב האש מבחוץ כעין תעלה ממלאין אותה מים". וצירף תרשים: ריבוע בתוך ריבוע, בפנימי "כאן האש" ובחיצוני "כאן המים" (קאפח, ב, עמ' כח). כלומר רמב"ם גורס הפוך מן הבבלי והערוך. וכמו הרמב"ם גם **המיוחס לרב נתן**: "כלי נחושת, ממלאין אותו מים והאש מבפנים. והוא כדמות קערה עבה, בתוכה האש, וסביבה חלול ונותנין שם המים, ויש לה ברז" (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 50). והוא מביא פירוש נוסף בשם **רב האי גאון**: "כד צהוב [כלומר, מנחושת], מחממין בו מים" (שם). עוד על המוליר בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' רעב-רעח.

¹¹¹⁸ פישר אצל בוקסטורף, הערה 38 בעמ' 615; לוי, ג, עמ' 49; קוהוט, ה, עמ' 154; קראוס, עמ' 325; יסטרוב, עמ' 742; דלמן, עמ' 238.

¹¹¹⁹ לידל-סקוט, 1134; לואיס-שורט, עמ' 1143.

פירוש מסורתי: "שמן היוצא מן הדגים, ומוכרין אותה ללפת בו את הפת" (ערוך, ערך אמן).
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, וקוהוט גזרו מיוונית *ἄλμυρίς* "מלוח, מליחות" או מן הלטינית *muria* "מי מלח, ציר דגים".¹¹²⁰ קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מלטינית *muries*, צורת משנה של *muria*, ובעלת אותה משמעות.¹¹²¹
תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: מורייס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 296), סורית: ܡܪܝܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 729), א"ב: מוֹרִיָּסָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 649).¹¹²²

מיל, מילין

תיעוד: 9 × (למשל: יומא ו, ח; בכורות ט, ב).
גרסאות: ק: מיל, מילים • פא: מיל, מילין • ל: מיל, מילין.
אטימולוגיה: בוקסטורף, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מיוונית *μῖλον* (לטינית *mille*),¹¹²³ מיל רומאי, כ-1500 מטר.¹¹²⁴ גם לוי וקוהוט קישרו עם היוונית, אולם החזיקו בדעה, שנתבררה כשגויה, שהמילה שמית במקורה (ערבית מִיֵּל).¹¹²⁵ מקור המילה בלטינית, *mille passus* "אלף צעד".¹¹²⁶
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: מילא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 31), תדמורית: מיל (הילרז-קוסיני, עמ' 380), א"ג: מיל (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 304), א"נ: ܡܝܠܐ (שולטהס, עמ' 109), סורית: ܡܝܠܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 752), א"ב: מִיֵּלָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 667), ערבית: מִיֵּל (פרנקל, עמ' 282).

מילת

תיעוד: מידות ג, ז ("מלתראות של מילת").
גרסאות: ק: שְׁלִמִילָה • פא: שְׁלִמִילָא • ל: מִילָה • פס: שְׁלִמִילָה • אר: מִילָא • ת ירושלים: מִילָה • ד"ר: מלה • ערוך: מילה.¹¹²⁷ — בתוספתא: מילת.¹¹²⁸ בבבלי: מילה.¹¹²⁹
פירוש מסורתי: סוג עץ.¹¹³⁰

¹¹²⁰ בוקסטורף, עמ' 636; לוי, ג, עמ' 58; קוהוט, ה, עמ' 251; לידל-סקוט, עמ' 71; לואיס-שורט, עמ' 1177. בין המילים *muria* ו-*ἄλμυρίς* אין קשר אטימולוגי, ראה זאלפלד, עמ' 711.
¹¹²¹ קראוס, עמ' 329; יסטרוב, עמ' 750; דלמן, עמ' 254; לואיס-שורט, עמ' 1178. הרומאים השתמשו ב-*muries* על מנת לשמר מאכלים, וגם כתרופה. על שימושו ראה עוד פאולי-ויסובה, כרך טז, חלק א, עמ' 661.
¹¹²² סוקולוף מביא מתוך מילונו הערבי-אנגלי של האווה גם את *مُرِّي* "vinegar sauce" (סוקולוף, מילון א"ב, שם).
¹¹²³ בוקסטורף, עמ' 609; קראוס, עמ' 334-335; יסטרוב, עמ' 773; דלמן, עמ' 236.
¹¹²⁴ לידל-סקוט, עמ' 1134; באואר-דנקר, עמ' 651; לואיס-שורט, עמ' 1144.
¹¹²⁵ לוי, ג, עמ' 101; קוהוט, ה, עמ' 129. את דעת לוי שהמילה שמית כבר דחה פליישר אצל לוי, ג, עמ' 310, ונראה שהערתו נעלמה מעיני קוהוט. על כך שמקור המילה הערבית ביוונית ראה גם פרנקל, עמ' 282-283.
¹¹²⁶ לואיס-שורט, שם. המילה *passus* מתארת צעד כפול, כלומר מעת הרמת כף רגל ועד הרמתה שוב לקראת הצעד הבא. מדובר במרחק של כמטר וחצי, והמיל הרומאי, בן אלף הצעדים, היה לפיכך כ-1500 מטר. ראה פאולי-ויסובה, ערך *passus* (כרך יח, חלק ד, עמ' 2099).
¹¹²⁷ והוא מביא את דברי ר"ח: "והשונה של מילת טועה".
¹¹²⁸ שביעית ה, ג (2 ×; כ"י וינה).
¹¹²⁹ עירובין ג ע"א (בכ"י וטיקן 109 ובדפוסים).

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית *μελία*¹¹³¹, מילה (Fraxinus), עץ ממשפחת הזיתיים.¹¹³² יסטרוב ראה כאן כפי הנראה מילה שמית.¹¹³³

מלוגמא

תיעוד: (2-1) שביעית ח, א; (3) כלים כח, ג.

גרסאות: ק: (2-1) מְלוֹגְמָא (3) מְלוֹגְמָה • פא: (1) מְלוֹגְמָא (2) מְלוֹגְמָא (3) מלוגמא • ל: (2-1) מלגמה (3) מלוגמה • פס: (2-1) מְלוֹגְמָא (3) מְלוֹגְמָה • אר: (2-1) מְלוֹגְמָה • דק: (3) מלוגמה • קט"ג: (3) מְלוֹגְמָה (בירנבאום, עמ' 110) • פר: (3) מְלוֹגְמָא¹¹³⁴ • קט"ג נ"ב: (1) מְלוֹגְמָא (ייבין, עמ' 1073) • ת ירושלים: (3) מְלוֹגְמָה • ד"ר: (3-1) מלוגמא • פיה"ג: (3) מלוגמא • ערוך: (3,1) מלוגמא. — בתוספתא קטע גניזה: מְלוֹגְמָא (ייבין, עמ' 1073).

פירוש מסורתי: "רפואה" (ערוך, ערך מלגמא).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *μάλαγμα* (לטינית *malagma*),¹¹³⁵ "משחה, תחבושת".¹¹³⁶

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: מלוגמה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 308), סורית: ܡܠܘܓܡܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 765).

מלפפון, מלפפונות

תיעוד: (1) כלאים א, ב; (2) תרומות ב, ו; (3) תרומות ח, ו; (4) מעשרות א, ד.

גרסאות: ק: (1) וְהַמְלַפְפוֹן (2) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (3) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (4) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת • פא: (1) וְהַמְלַפְפוֹן (2) וְהַמְלַפְפוֹן (3) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (4) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת • ל: (1) וְהַמְלַפְפוֹן (2) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (3) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (4) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת • פס: (1) וְהַמְלַפְפוֹן (2) וְהַמְלַפְפוֹן (3) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (4) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת • אר: (1) וְהַמְלַפְפוֹן (2) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (3) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת (4) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת • ד"ר: (2-1) וְהַמְלַפְפוֹן (3-4) וְהַמְלַפְפוֹנוֹת • ערוך: (2-1) וְהַמְלַפְפוֹן. — בתוספתא כ"י וינה לצד מלפפונות גם: מלפפונות (כלאים א, א; מעשרות א, ו), מלפין (עוקצין ב, יד) — השווה מלפנא, מַלְפַּנְא (להלן).

פירוש מסורתי: מלפפון (שבשוננו); מלון; אבטיח.¹¹³⁷

¹¹³⁰ **הבבלי** מצטט את משנתו בעירובין (דף ג, ראש ע"ב), ור"ח למקום מפרש "שם אילן, ופירותיו נקראין מילין" (שם), **והערוך** מביא את דבריו כלשונם (ערך מל¹³). **רש"י**: "עץ שגדלים בו מילין, והם עפצים, ובלע"ז גלא"ש" (עירובין ג ע"א, ד"ה של מילה). "גלא"ש" — צרפתית *gales*, "עפצים, גידולים טפיליים בעלה האלון" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 48). **רמב"ם**: הו אסם לנוע אלכשב אלתי כאן מנה ה"א אלנקש, או אסם לשכל זלך אלמקורן "הוא שם למין העץ שהיה בו חריטה זו, או שהוא שם לצורת אותם הפיתוחים" (קאפח, ה, עמ' תמו).

¹¹³¹ בוקסטורף, עמ' 610; לוי, ג, עמ' 102; קוהוט, ה, עמ' 145; קראוס, עמ' 335; דלמן, עמ' 237. ראה כך גם לעף, שמות צמחים, עמ' 248.

¹¹³² לידל-סקוט, עמ' 1097.

¹¹³³ שכן אינו מציין אטימולוגיה כלל. ראה יסטרוב, עמ' 773.

¹¹³⁴ הוי"ו אינה מנוקדת.

¹¹³⁵ בוקסטורף, עמ' 614; לוי, ג, עמ' 124; קוהוט, ה, עמ' 150; קראוס, עמ' 339; יסטרוב, עמ' 787; דלמן, עמ' 237.

¹¹³⁶ לידל-סקוט, עמ' 1076; לואיס-שורט, עמ' 1102. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חתול" (יחזקאל ל, כא), וכן בתרגום הביטוי "לא רָכָה בשמן" (ישעיה א, ו); ראה לוסט, עמ' 289; האצ"ר-רדפאת, עמ' 894.

¹¹³⁷ ראה סיכום הפירושים המסורתיים והדיון בהם אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 97-100.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *μηλοπέπων*, ¹¹³⁸ "מלון". ¹¹³⁹
תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: מלפפנא, מלפנא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 42), א"ג: מילפפון (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 305), סורית: *ܡܠܦܦܢܐ*, *ܡܠܦܦܢܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 774), א"ב: מילפפנא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 667).

מלתראות

תיעוד: מידות ג, ז ("מלתראות של מילת").
גרסאות: ק: מלתריות • פא: מלתריות • ל: מלתריות • ס9: מלתריות ¹¹⁴⁰ • אד: מלתריות • ת ירושלים: מלתראות • ד"ר: מלתראות • ערוך: אמלתרות. — בירושלמי: מלת(י)רה, אמלתרה. ¹¹⁴¹ בבבלי: אמלתרה.
פירוש מסורתי: קורות, לוחות עץ. ¹¹⁴²
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *μέλαθρον*, ¹¹⁴³ "קורה". ¹¹⁴⁴

מנפול

תיעוד: דמאי ה, ד.
גרסאות: ק: המנפול • פא: המנפול • ל: המנפול ¹¹⁴⁵ • ס9: המנפול • אד: המנפול • קט"ג: מנפול (בירנבאום, עמ' 262) • קט"ג נ"ב: המנפול, המנפול (ייבין, עמ' 1074) • ד"ר: המנפל • ערוך: המנפול • ר"ש: מנפול.

¹¹³⁸ בוקסטורף, עמ' 617; לוי, ג, עמ' 103; קוהוט, ה, עמ' 157; קראוס, עמ' 336; יסטרוב, עמ' 775; דלמן, עמ' 239. וראה גם לעף, צמחי היהודים, עמ' 535-536.
¹¹³⁹ לידל-סקוט, עמ' 1127.
¹¹⁴⁰ התיבה אינה מנוקדת.
¹¹⁴¹ רוב הצורות כגירסה הראשונה. הגירסה השנייה מופיעה פעמיים בעירובין, יח ע"ג-ע"ד.
¹¹⁴² **הבבלי** במסכת עירובין מצטט את משנתנו, ומסביר: "מאי אמלתרא? רב חמא בריה דרבה בר אבוה אמר: קיני. כי אתא [=כאשר בא] רב דימי אמר: אמרי במערבא [=אומרים בארץ ישראל]: פסקי דארזא" (עירובין ג ע"א). הגלוסות "קיני" ו"פסקי דארזא" מתפרשות באופן הבא: **רש"י** מפרש קיני – "קיני עופות", ופסקי דארזא – "כלונסות של ארז" (עירובין ג ע"א, ד"ה קיני, ד"ה פסקי דארזא). **הערוך** מפרש קיני – "קורה ועליה כמין קיני העופות לקנן עליה, כעין הא דכתיב: 'קנים תעשה את התבה' (בראשית ו, יד)", ופסקי דארזא – "לוח ארז רחבה ארבעה טפחים". ועוד הוא מביא "פירוש אחר" לשתי הגלוסות: קיני – "לוחים שעשוין תחת הקורה, ועשוין כצורת הקן, עושין להם פתחים קטנים מן הגואזא, כדי לנאות הפתחים, ופעמים שם צפרים יקנו", פסקי דארזא – "קורות של ארז משוקעין בכותל ונראין בולטין ארוכין ומשוכין עד שמגיעין לצדו של פתח וכן מצדו האחר, ומועילין למעט הגובה, ורואין אותן במקום קורה העומדת בתוך עשרים אמה" (ערך מלתרא). "גואזא" – יתד! (ראה תוספות עה"ש, עמ' 31; סוקולוף, מילון א"ב, ערך גוואזא בעמ' 267). **ר"ח** בפירושו לעירובין הנ"ל: "פי' אמלתרא – קורות לאחיזת הקיר" (ג ע"א). **רמב"ם**: הי אלכשבה אלמנקושה אלתי תחפר פיהא צור ואשכאל והי אלתי יסמיהא אלבנאיון אלמקונן ויקולון באלמגרב אלמקרבץ "היא הקורה המצוירת אשר בה חורטין צורות ותבניות והיא שקוראין אותה הבנאים 'אלמקרבץ' ואומרים במערב 'אלמקרבץ' (קאפח, ה, עמ' תמו; ושם גם שרטוט של המלתראות מעל שער האולם). מקרבץ, מקרבץ – *مُقَرَّبَص*, *مُقَرَّبَص* "מגולף, קורה מגולפת" (בלאו, מילון, ערך *مُقَرَّبَص* בעמ' 542).

¹¹⁴³ בוקסטורף, עמ' 618; לוי, ג, עמ' 138; קוהוט, א, עמ' 118; קראוס, עמ' 342; יסטרוב, עמ' 77; דלמן, עמ' 239.
¹¹⁴⁴ לידל-סקוט, עמ' 1094. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "יציץ, כתר, שקפים"; ראה לוסט, עמ' 295; האץ-רדפאת, עמ' 908.

פירוש מסורתי: מוכר לחם הקונה את סחורתו אצל יותר מאשר אופה אחד. קיימת אי בהירות לגבי השאלה, האם המנפול קונה את סחורתו ישירות מן האופה (ריבמ"ץ, רמב"ם, רב נתן בשם רב שרירא גאון), או ממוכר אחר (ערוך, ר"ש).¹¹⁴⁶

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *μονοπωλῆς*,¹¹⁴⁷ "סוחר הנהנה ממונופולין".¹¹⁴⁸ דומה לזה הצעתו של יסטרוב לגזור מן *μονοπωλίον*, "שוק או מסחר הנהנה ממונופולין".¹¹⁴⁹ המילה *μονοπωλῆς* עצמה לא היתה מתועדת עד 1938; תיעוד ראשון ויחיד עד כה של המילה נתגלה בכתובת הקדשה מן התקופה הרומאית מאזור טוויוס שבצפון גלטיה, כ-140 ק"מ מזרחית לאנקרה של ימינו.¹¹⁵⁰

מרגלית, מרגליות

תיעוד: (1) ב"מ ד, ט; (2) ערכין ו, ה; (3) כלים יא, ח; (4) כלים יז, טז; (5) כלים כו, ב.

גרסאות: ק: (1) ומַרְגְּלִית (2) מַרְגְּלִית (3) וְשֶׁל־מַרְגְּלִיּוֹת (4) ומַרְגְּלִית (5) הַמַּרְגְּלִית¹¹⁵¹ • פא: (4,1) ומרגלית (2) מרגלית (3) וּמַרְגְּלִיּוֹת (5) המרגלית • ל: (4,1) ומרגלית (2) מרגלית (3) מרגליות (5) המרגלית • ס: (1) ומַרְגְּלִית (2) מַרְגְּלִית (3) וּמַרְגְּלִיּוֹת (4) ומַרְגְּלִית (5) הַמַּרְגְּלִית • אד: (1) ומרגלית (2) מרגלית • דק: (3) מרגליות (4) ומרגלית (5) המרגלית • פ: (3) וְשֶׁל־מַרְגְּלִיּוֹת (4) ומַרְגְּלִית (5) מַרְגְּלִית • ת ירושלים: (3,1) ומַרְגְּלִיּוֹת (2) מַרְגְּלִית (4) ומַרְגְּלִיּוֹת (5) הַמַּרְגְּלִית • ד"ר: (1) ומרגל[ני]ת (2) מרגלית (3) ומרגליות (4) ומרגלית (5) המרגלית • בבלי-ע: (1) ומַרְגְּלִית (נו ע"ב) (2) מַרְגְּלִית (כד ע"א). — בגלוסר למילות המשנה: מַרְגְּלִית (ייבין, עמ' 1054), בקטע גניזה של פיוט: מַרְגְּלִיּוֹתֵינוּ (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: "קשיטה [בראשית לג, יט] – תרג' ירוש' מרגליין. וישפה [שמות כח, כ] – תרג' ירוש' מרגליתא" (ערוך, ערך מרגל).

¹¹⁴⁵ הה"א הוספה מעל השורה.

¹¹⁴⁶ **בירושלמי** מפורש: "אי זהו מנפול? דבי ר' ינאי אמרי: תשעה פליטירין ועשרה נחתומין, תומניא מן דתומניא וחד מן דתריי" (דמאי כד ע"ד), כלומר: [אם יש בעיר אחת] תשעה פליטירין [=מוכרי לחם] ועשרה נחתומין [=אופים]; שמונה [פליטירין קונים את הלחם] משמונה [נחתומין, ופליטיר] אחד [הוא המנפול, קונה את הלחם] משני [נחתומין]. **הערוך** מפרש: "שקונה הפת מן הפלטר ומוכרו לאחרים, ובל"י קורין לו מונופולוס" (ערך מנפול). "מונופולוס" – יש לתקן כפי שהציע קוהוט: "מונופוליס". **ר"ש** חוזר על דברי הערוך ועל המובאה מן הירושלמי. לעומתם **ריבמ"ץ**: "כללא דמילתא, הפלטר קונה לחם מן הנחתום ומובל [צ"ל ומוכר?] לשוק, והמנפול קונה מנחתום ומפלטר ומוכר לאחרים" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' סג). **רמב"ם**: הו איצא ביאע אלכבד אלא אנה ישתרי מן כבאזין אתנין "הוא גם כן מוכר לחם [כמו הפלטר] אלא שהוא קונה משני נחתומין" (קאפח, א, עמ' קמט). **המיוחס לרב נתן**: "פי' רב שרירא ז"ל שהוא המוכר פת ולפתן משל שני נחתומין בלבד" (קאפח, רב נתן, דמאי, עמ' 27-28).

¹¹⁴⁷ בוקסטורף, עמ' 623; לוי, ג, עמ' 160; קוהוט, ה, עמ' 178; קראוס, עמ' 344; דלמן, עמ' 241. כך כבר לונזאנו, מעריך, לח ע"א: "גם זה לשון יוני הוא, ופי' יחיד מוכר".

¹¹⁴⁸ לידל-סקוט, כך המילואים, עמ' 212. המילה מורכבת מ-*μόνος* "יחיד" ומ-*πώλησις* "מוכר, סוחר".

¹¹⁴⁹ יסטרוב, עמ' 802; לידל-סקוט, עמ' 1145. נראה שיסטרוב ביכר את *μονοπωλίον* על פני *μονοπωλῆς* משום שבזמנו המילה האחרונה טרם היתה מתועדת – ראה להלן.

¹¹⁵⁰ וזה לשון הכתובת: Θεῶ Ὑψίστῳ Καρπὸς Ἀγκυρανὸς καὶ Ταυσιανὸς μονοπωλῆς ἀνέθηκα εὐχῆς ἕνεκ[εν] (לכבוד אל עליון, (אני) קרפוס, סוחר-מונופוליס מאנקורה וטוויוס, הצבתי (כתובת זאת), בעקבות נדר". ראה מיצ'ל, צפון גלטיה, כתובת מס' 418 בעמ' 317.

¹¹⁵¹ ה"א הידוע נוספה בגיליון.

אטימולוגיה: בספרות נזכרות שתי קבוצות קרובות של הצעות: הראשונה כוללת את μαργαρίτης וחלופתה μαργαρίτις, וכן הלטינית margarita.¹¹⁵² מילים אלו נזכרות אצל בוקסטורף, לוי, קראוס ויסטרוב.¹¹⁵³ הקבוצה השנייה, שבה העיצור הרביעי זהה לזה העברי, כוללת את μαργηλίζ, צורה נדירה,¹¹⁵⁴ ואת הצורה המאוחרת μαργέλλιον.¹¹⁵⁵ צורות אלו נזכרות אצל קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן.¹¹⁵⁶ הוראתן של כל המילים הנזכרות אחת – "פנינה".¹¹⁵⁷

חילופים של ρ עם λ מופיעים לעתים קרובות בפפירוסים היווניים מן התקופה הרומית והביזנטית,¹¹⁵⁸ ולאור האחידות בגרסאות העבריות והארמיות¹¹⁵⁹ ניתן לשער שהמעקק margarit < margalit התרחש כבר בשפה המשאילה.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: מרגליתא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 66), א"ג: מרגלי, מרגליתא (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 327),¹¹⁶⁰ א"נ: מרגליתא (שולטהס, עמ' 116), סורית: مَرْجَلِيَّة (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 826), א"ב: מרגניתא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 704), מנדאית: מארגא(א)ניתא (דראואר-מצוד, עמ' 252), ערבית: مَرْجَان (פרנקל, עמ' 59).

מרצופים, מרצופין

תיעוד: 6 × (למשל: שבת ח, ה; כלים כ, א).

גרסאות: ק: מַרְצָפִים,¹¹⁶¹ מַרְצָפִין • פא: מַרְצָפִין,¹¹⁶² מרצפים • ל: מרצפים, המרצפין.

פירוש מסורתי: "שקים גדולים שנותנין בהם הסחורות של ספינות" (ערוד, ערך מרצף).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית μάρσιπος, או מצורת ההקטנה שלה μαρσύπιον (לטינית marsupium),¹¹⁶³ "שק".¹¹⁶⁴ שתי המילים היווניות מתועדות גם בהכפלת האות π ועם ι במקום υ (μαρσίπιον, μάρσιπος).¹¹⁶⁵

¹¹⁵² לידל-סקוט, עמ' 1080; לואיס-שורט, עמ' 1114. הצורה μαργαρίτης מתועדת בברית החדשה, ובעוד חיבורים מתקופת הקוינה; ראה באואר-דנקר, עמ' 616.

¹¹⁵³ בוקסטורף, עמ' 633; לוי, ג, עמ' 239; קראוס, עמ' 350 (בערך הארמי, מרגלא); יסטרוב, עמ' 836. פישר, שלא כהרגלו, חלק על האטימולוגיה שהביא בוסטורף וגזר את המילה מעברית, כהלחם של "מר" ו-"גל"; ראה בוקסטורף, שם, הערה 57.

¹¹⁵⁴ לפי תליג הצורה מופיעה פעם אחת אצל הפילוסוף היווני בן המאה השלישית פילוסטרטוס; ראה לידל-סקוט, שם.

¹¹⁵⁵ המילה μαργέλλιον נזכרת מספר פעמים אצל הסופר הביזנטי בן המאה ה-14 קודינוס (Codinus) בחיבורו De Officiis; ראה פאפה, ב, עמ' 95. ראוי להדגיש שדלמן אינו גוזר את העברית ממילה זו, רק משווה אותה לצורה העברית ("vgl. μαργέλλιον"), כנראה משום שהצורה הרווחת ביוונית הקלאסית וההלניסטית היא זו עם ρ.

¹¹⁵⁶ קוהוט, ה, עמ' 240; קראוס, שם; יסטרוב, שם; דלמן, עמ' 251.

¹¹⁵⁷ המילה נשאלה ליוונית מפרסית (ומיוונית נשאלה ללטינית); ראה שנטרין, עמ' 666; פריסק, עמ' 174.

¹¹⁵⁸ ראה ג'יניאק, עמ' 107-102.

¹¹⁵⁹ ראה הצורות הנזכרות מייד בסעיף "תיעוד בשפות שמיות נוספות".

¹¹⁶⁰ צ'אנקליני מראה שלסורית המילה נכנסה מיוונית ולא מפרסית, שגם בה קיימת מקבילה למילה זו; ראה צ'אנקליני, מילים פרסיות בסורית, עמ' 207.

¹¹⁶¹ הוי"ו נמחקה באמצעות קו.

¹¹⁶² הוי"ו נמחקה באמצעות קו.

¹¹⁶³ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 639, בהערת שוליים לאחר הערה 78; לוי, ג, עמ' 258; קוהוט, ה, עמ' 259; קראוס, עמ' 353; יסטרוב, עמ' 846; דלמן, עמ' 255. יסטרוב הניח שהיוונית והלטינית מקורן בשמית. וכך שיער לפניו, אמנם בהסתייגות, המזרחן הגרמני מילר, המילים השאולות משמית, עמ' 299.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: מרצוף (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 332), א"ש: מרצוף (טל, מילון, עמ' 487), סורית: ܡܪܥܘܫ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 836).

מתנא

תיעוד: עוקצין א, ב.

גרסאות: ק2: ܡܝܢܬܐ • פא: אמיתא • ל: המינתה • ס9: ܡܝܢܬܐ • רק: המינתה • פ9: ܡܝܢܬܐ • קט"ג נ"ב: ܡܝܢܬܐ (ייבין, עמ' 1074) • ת ירושלים: ܡܝܢܬܐ • ד"ר: המינתה • פיה"ג: החמיתה, אי ד' מינתא • ערוך: המינתא • ר"ש: מינתא, ואית דגרסי אמיתא. — בתוספתא כ"י וינה "חמיתה", "חמתא" (כלאים ג, יב; שבת יד, יא; שם, יב). בכ"י ארפורט עם ניקוד: באמיתא. בירושלמי: "מינתה" (דמאי כב, ע"ג). בבבלי: "אמיתא" (שבת קכח ע"א; קמ ע"א).¹¹⁶⁶

פירוש מסורתי: נענע.¹¹⁶⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\mu\acute{\iota}\nu\theta\alpha$, $\mu\acute{\iota}\nu\theta\eta$ (לטינית *menta*, *mentha*),¹¹⁶⁸ "נענע".¹¹⁶⁹ יש להבחין בין הגרסה "מינתה" ודומותיה (ק2, ל, פס, רק, פ9, ירושלמי), שמקורן ביוונית, לבין הגרסאות "אמיתא", "חמיתא" (פא, פיה"ג, תוספתא, בבלי), שמקורן בשם השמי של הצמח.¹¹⁷⁰

נוטריקון

תיעוד: שבת יב, ה.

גרסאות: ק: נוטריקון • פא: נוטריקון • ל: נוטריקון • פס: נוטריקון • רק: נוטריקון • קט"ג נ"ב: נוטריקון¹¹⁷¹ (ייבין, עמ' 1074) • ת מועד: נוטריקון • ד"ר: נוטריקון. • בבלי-ע: נוטריקון (קד ע"ב) • ערוך: נוטריקון.

פירוש מסורתי: קיצור מילה או מספר מילים באמצעות אות.¹¹⁷²

¹¹⁶⁴ לידל-סקוט, עמ' 1081; לואיס-שורט, עמ' 1116. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "אמתחת, כיס, שק"; ראה לוסט, עמ' 290; האץ'-רדפאת, עמ' 896.

¹¹⁶⁵ ראה לידל-סקוט, שם; ואלפלד, עמ' 665. בתרגום השבעים משמשת הצורה $\mu\acute{\iota}\nu\theta\eta$.

¹¹⁶⁶ באשר לתוספתא, ראה הגרסאות הנוספות שמביא ליברמן, תוספתא כפשוטה, ב, עמ' 630; ג, עמ' 238. באשר לירושלמי – השווה הגרסה "והמינתה" (ה"א שנייה ספק חי"ת) שבכתובת רחוב; ראה זוסמן, כתובת, עמ' 112.

¹¹⁶⁷ **פיה"ג:** "נענע בטיית" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 138), וכן **ערוך:** "בלשון ישמעאל נענע ובלעז מינטא ממש" (ערך מנתא). **ר"ש** חוזר על הסיפא של דברי הערוך, ומביא גם את הפירוש הנזכר בבבלי: "מאי אמיתא – אניניא" (שבת קכח ע"א, דפוס וילנא: אמיתא, ניניא); "ניניא" – אכדית *nīnū*, סורית *ܢܝܢܐ*, "נענע", ראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך ניניא בעמ' 751; לעף, שמות צמחים, עמ' 259. ומוסיף: "והוא עשב המוציא ריח ומביאין אותה עם הגמי בבית הכנסת לריח טוב". **רמב"ם:** נוע מן אלנענע "ממיני הנענע" (קאפח, ו, עמ' תשכא). "נענע" גם אצל **המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, עוקצים, עמ' 5).

¹¹⁶⁸ בוקסטורף, עמ' 623; לוי, ג, עמ' 107; קוהוט, ה, עמ' 181; קראוס, עמ' 337; יסטרוב, עמ' 777; דלמן, עמ' 242.

¹¹⁶⁹ לידל-סקוט, עמ' 1135; לואיס-שורט, עמ' 1134. משערים שהמילה הגיעה ליוונית משכבת לשון קדם-יוונית, ומיוונית עברה ללטינית; ראה שנטרין, עמ' 704; ואלפלד, עמ' 680. לפי האגדה מקור המילה בשם של נימפה, שמלכת השאול $\pi\acute{\epsilon}\rho\kappa\lambda\acute{o}\nu\eta$ הפכתה לצמח בשל החשש שתפתה את בעלה, $\eta\delta\acute{\iota}\varsigma$.

¹¹⁷⁰ ראה לעף, שמות צמחים, עמ' 261; הנ"ל, צמחי היהודים, ג, עמ' 420-423.

¹¹⁷¹ החולם מעל הוי"ו מסופק.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *votarikón* (לטינית **notaricum*)¹¹⁷³, תואר שנגזר מן *votários* (לטינית *notarius*), "קצין, סטנוגרף", והוראתו לפיכך "קצין, השייך לקצין או לקצרות".¹¹⁷⁴

נימא, נימין, נימי-

תיעוד: 11x (למשל: שקלים ח, ה; כלים יט, א).

גרסאות: ק: נִימָה, נִימִין, נִימִי, נִימִיָּה • פא: נִימָה, נִימִין, נִימִי, נִימִיָּה • ל: נִימָה, נִימִין, נִימִי, נִימִיָּה.

פירוש מסורתי: "ושלושה פירושים לנומי: אלו חוטיין, ונומי שעל רגלו – כמין יבלת, ונומי שבנהר – עקרא דנהרא, ואית דאמרי עקרא דנהרא" (ערוך, ערך נם).¹¹⁷⁵

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית *νῆμα*¹¹⁷⁶, "חוטי".¹¹⁷⁷ יסטרוב גזר משורש נמ"א.¹¹⁷⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: נימא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 108), סורית: ܢܝܡܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 915), א"ב: נִימָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 751). והשווה א"ש: נמס (טל, עמ' 529).

נימוס

תיעוד: גיטין ו, ה.

גרסאות: ק: פְּנִימוֹס • פא: כְּנוּמוֹס • ל: כְּנִימוֹס • פס: פְּנִימוֹס • אד: כְּנִימוֹס • קט"ג נ"ב: כְּנִימוֹס • ד"ד: כְּנִימוֹס • בבלי-ע: פְּנִימוֹס (סה ע"ב) • ירושלמי: כְּנִימוֹס (מח ע"א) • ערוך: כְּנִימוֹס. — בתעודות נחל חבר: "נומוס".¹¹⁷⁹ הגירסה "נומוס" מזדמנת גם בויקרא רבא כ"י לונדון 340.¹¹⁸⁰

¹¹⁷² ר"ח: "הוא לשון יון, וסופרי המלכים והשרים שלהן יש להן כתב שקורין אותו נוטריקון, ואומר המלך לסופר כתוב כגון תופס והמלך מסדר לפניו בפיו והסופר כותב מפיו מילי שמשמשת כמה, ובשיטה [=שורה] אחת כותב מגילה" (מצגר, פירוש ר"ח, שבת, עמ' רג). רש"י: "שעשה סימן נקודה עליה [על האות] לומר שלהבין בה מילה תיבה שלמה כתבה" (קד ע"ב, ד"ה כתב אות אחת). ערוך: "אות אחת שנעשית סימן לכל דבר כמו שמפורש אב המון וכו' [בראשית יז, ה]" (ערוך נוטריקון). רמב"ם: הו אן יכתב חרפא ואחדא מן אול אלכלמה יפהם מנה גמלתהא, מול אן יכתב ק וינקט עליה פיון דלך אשארה ען קרבן, או יכתב מ ויכון אשארה ען מעשר, ויפהם מנה דלך בחסב אצטלאח אהל אקלים או אהל מדינה "הוא שיכתוב אות אחת מתחילת המילה שממנה תובן כל המילה, כגון שיכתוב ק וינקוד עליה ותהיה הוראתה 'קרבן', או שיכתוב מ ותהיה הוראתה 'מעשר', ויובן דבר זה לפי מנהג אנשי אותה ארץ או אנשי המדינה" (קאפח, ב, עמ' סד). המינוח **לרב נתן**: "רמז, והיא מילה שכל אות בה תחילת מילה והיא כסימן, כמו שאמרו 'אברהם' – אב המון, 'אנכי' – אנא נפשי כתבית יהבית" (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 55).

¹¹⁷³ בוקסטורף, עמ' 677; לוי, ג, עמ' 356; קוהוט, ה, עמ' 336; קראוס, עמ' 356; יסטרוב, עמ' 886; דלמן, עמ' 269.

¹¹⁷⁴ לתואר *votarikón* ראה סופוקלס, עמ' 786 (התואר הלטיני *notaricum* אינו מתועד); לשם העצם *notarius*, *votários*.

ראה לידל-סקוט, כך המילואים, עמ' 219; לואיס-שורט, עמ' 1217.

¹¹⁷⁵ "עקרא דנהרא" – עלוקה; ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 878.

¹¹⁷⁶ בוקסטורף, עמ' 678; לוי, ג, עמ' 387; קוהוט, ה, עמ' 344; קראוס, עמ' 359; דלמן, עמ' 271.

¹¹⁷⁷ לידל-סקוט, עמ' 1173.

¹¹⁷⁸ יסטרוב, עמ' 904.

¹¹⁷⁹ פפירוס ידן מס' 46, שורות 6 ו-8; וראה גם מור, דקדוק, עמ' 188.

פירוש מסורתי: חוק, משפט.¹¹⁸¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית νόμος,¹¹⁸² "מנהג, חוק".¹¹⁸³
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: נימוסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 112),
א"ג: נימוס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 349), א"נ: νόμος (שולטהס, עמ' 123), א"ש: נימוס (טל,
523), סורית: نيموس (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 921), ערבית: ناموس (פרנקל, עמ' 278; דווי, ב, עמ'
725).

ניקון

תיעוד: כלים יא, ח.

גרסאות: ק: נְהִיָקוֹן • פא: נְהִיָקוֹן • ל: והניקון • ס: נְהִיָקוֹן • רק: והניקון • פ: נְהִיָקוֹן • ת
ירושלים: נְהִיָקוֹן • ד"ר: והניקון • פיה"ג: הניקון • ערוך: והניקון • ר"ש: ניקון. — בתוספתא כ"י
וינה: והניגון (כלים ב"מ ג, א).

פירוש מסורתי: במשנה המילה מופיעה כאחד מ"כלי המלחמה";¹¹⁸⁴ הפרשנים פירשו על פי
"קינו" (שמואל ב כא, טז), כלומר "חנית", בהיפוך הברות.¹¹⁸⁵

אטימולוגיה: בריל הציע לגזור מיוונית νίκων,¹¹⁸⁶ שהוראתה המילולית היא "מנצח",¹¹⁸⁷ ואצל יוסף
בן מתתיהו היא מופיעה ככינוי שהדביקו היהודים לאיל ניגוח.¹¹⁸⁸ פישר, קראוס, יסטרוב ודלמן

¹¹⁸⁰ ויקרא רבה ז, ו (מהד' מרגליות, עמ' קסא). בחילופי הגרסאות למקום יתר העדים גורסים "נימוס", אבל הערוך
מקיים את גרסת כ"י לונדון.

¹¹⁸¹ **רש"י:** "כחוק" (סה ע"ב, ד"ה כנימוס). **הערוך** מסמך למילה זו מקומות שבהן התרגום מקביל את "נימוס"
למילה המקראית "משפט", כגון שמ"א ב, יג: "ומשפט הכהנים" – "וננוסא דכהניא"; יחזקאל כג, כד:
"ושפטוך במשפטיהם" – "ויתפרעון מניך בנימוסיהו" (ערך נמס). **המיוחס לרב נתן:** "כחוק, מן 'ובנימוסי
עממיא'" (קאפח, רב נתן, גיטין, עמ' 5). "נימוסי עממיא" – תרגום אונקלוס ל"בְּחֻקֵּי הַגּוֹי" (ויקרא כ, כג). עוד
על משמעות המילה בלשון חז"ל ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 113-117.

¹¹⁸² בוקסטורף, עמ' 682; לוי, ג, עמ' 387; קוהוט, ה, עמ' 346; קראוס, עמ' 359; יסטרוב, עמ' 905; דלמן, עמ' 271.
¹¹⁸³ לידל-סקוט, עמ' 1180. המילה נפוצה בתרגום השבעים, שם היא מקבילה בעיקר למילה "תורה"; ראה לוטס,
עמ' 318; האץ-רדפאת, עמ' 947-948. המילה נפוצה גם גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 677.

¹¹⁸⁴ וזו לשון המשנה: "כל כלי המלחמה טמאין: הכידון, והניקון, והמגפיים, והשיריין – טמאין."
¹¹⁸⁵ **פיה"ג:** "כדכ' ומשקל קינו, ומתרג' סופינה והוא הפוך" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 20). "סופינה" – הרומח שלו,
וביתר דיוק בסיס הרומח, היכן שהיד אוחזת את הרומח (לוי לתרגומים, ב, עמ' 181). ובנוסח כמעט זהה **בערוך**
(ערך נקן) וממנו מביא **הר"ש**. אצל **הרמב"ם:** אלקנאה, והו מקלוב מן קולה ומשקל קינו והו סנאן אלקנאה
"הרומח, והוא הפוך ממה שנאמר 'ומשקל קינו' והוא להב הרומח" (קאפח, ו, עמ' קיט). **המיוחס לרב נתן**
מתרגם "אלמומאר" (רב נתן, כלים, עמ' 4), הוא مزار – כלי חלול שיש בו נקבים, חליל, חצוצרה (דווי, א, עמ'
603), אולם גלוסה זו מופיעה גם בתחילת השורה כפירוש ל"סנפניא" (= "סמפוניא", כלים יא, ו), ונראה לי
שהשתרבה לתוך הטקסט פעם נוספת בטעות.

¹¹⁸⁶ בריל, מילים זרות, עמ' 196.

¹¹⁸⁷ צורת פרטיקפיוס זכר יחיד מן הפועל νικάω.

¹¹⁸⁸ כך כותב יוסף בספרו מלחמות היהודים: ἡδὴ δὲ τῷ Νίκωνι τοῦ τεύχους ἐνδιδόντος, αὐτοὶ γὰρ τοῦτο Ἰουδαῖοι τὴν
μεγίστην ἐκάλεσαν Ῥωμαίων ἐλέπολιν ἀπὸ τοῦ πάντα νικάειν – "ועתה לא עמדה עוד החומה בפני 'ניקון' – כך
קראו היהודים לגדול שבמגדלי המצור של הרומאים, כי הוא היה גובר על הכול" (ספר ה, פרק ז, פיסקה 299;
תרגום על פי מהד' אולמן).

אימצו הצעה זו.¹¹⁸⁹ משמעות המילה המוצעת אינה חופפת בדיוק את הפירוש המסורתי ("רומח, חנית"), ולא מן הנמנע שהיוונית היא אטימולוגיה עממית כבר אצל יוסף בן מתתיהו; מאידך, בין המילים קיימת התאמה פונטית, ואין להכחיש שאיל ניגוח הוא אחד מ"כלי המלחמה", כלשון המשנה. לגזרון המילה הוצעו עוד שתי הצעות: לוי הציע לגזור משורש שמי קו"ן (קִנָּן) עם ני תחילית מוספת;¹¹⁹⁰ קוהוט הציע אטימולוגיה פרסית (نيزه), אולם הצעתו נדחתה על ידי גיגר.¹¹⁹¹

נמל

תיעוד: עירובין ד, ב.

גרסאות: ק: לְלָמֶן • פא: לְלָמֶן • ל: ללמין • ס: לְלָמֶל • רק: לנמיל • קט"ג: לְלָמֶן, נמול (בירנבאום, עמ' 141, 310) • ת מועד: לְלָמֶל¹¹⁹² • ד"ר: לנמל • הלכות גדולות: בנמול, נְמִיל, בְּנִמּוּל¹¹⁹³ (ייבין, עמ' 1074) • בבלי-ע: לְלָמֶל (מא ע"ב) • ירושלמי: ללמן (כא ע"ד) • ערוך: ללמן. • מלא"ש: "לנמל, ס"א ללמן, ה"ר יהוסף ז"ל". — בכתבי היד ניתן להצביע על חלוקה בין הענף הא"י הגורס למ(ן), לבין הענף הבבלי הגורס נמ(ל).¹¹⁹⁴

פירוש מסורתי: מעגן, נמל.¹¹⁹⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית λιμήν¹¹⁹⁶ "נמל".¹¹⁹⁷ לובצקי טען שהמילה נשאלה ממצרית, אולם כפי שציין שפרבר, גם אם טענתו של לובצקי נכונה, המילה נשאלה ראשית ליוונית ורק אז לעברית וארמית.¹¹⁹⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: תדמורית: למן (הילרז-קוסיני, עמ' 376), א"ג: למין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 284), א"נ: لَمَن (מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס, ג, עמ' 123), סורית: ܠܡܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 692), ומכאן גם הפועל ܠܡܢ ܠܚܒ (היכנס לנמל (שם), א"ב: ܠܡܢܐ (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 756), ערבית: ميناء (פרנקל, עמ' 231).¹¹⁹⁹

¹¹⁸⁹ פישר אצל בוקסטורף, הערה 58 בעמ' 701; קראוס, עמ' 363; יסטרוב, עמ' 908; דלמן, עמ' 277.

¹¹⁹⁰ לוי, ג, עמ' 390.

¹¹⁹¹ קוהוט, ה, עמ' 382; גיגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 283.

¹¹⁹² הניקוד בניגוד לכתוב; לא ניתן להבחין בשאריות של ניקוד עליון.

¹¹⁹³ תיבה זו לקוחה מתוך קטע גניזה של הלכות גדולות.

¹¹⁹⁴ הכתיב הא"י משתקף בכתבי היד הא"י של המשנה, וכן בירושלמי כ"י ליידין, ומדרשי בראשית רבה, ויקרא רבה, אסתר רבה, קהלת רבה. הכתיב הבבלי משתקף בתוספתא כ"י וינה, ובכתבי יד של הבבלי, מסכתות עירובין ועבודה זרה (הבדיקה על פי מאגרים).

¹¹⁹⁵ **רש"י:** "פורט"ו בלע"ז ששם הספינות יוצאות מן הים לשפתו" (מא ע"ב, ד"ה לנמל). פורט"ו – port "נמל" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 50). **ערוך:** "למן הוא נמל הוא מחוז" (ערך למן). **רמב"ם:** והו אלמרסי אלתי תרסי פיה אלספן "והוא המעגן שהאניות עוגנות שם" (קאפח, ב, עמ' קיז). **המיוחס לרב נתן:** "מקום שהאניות עוגנות" (קאפח, רב נתן, עירובין, עמ' 62).

¹¹⁹⁶ בוקסטורף, עמ' 582, 682; לוי, ב, עמ' 501; שם, ג, 399; קוהוט, ה, עמ' 44, 345; קראוס, עמ' 314, 364; יסטרוב, עמ' 271, 712, 913; דלמן, עמ' 218, 271.

¹¹⁹⁷ לידל-סקוט, עמ' 1050. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "מחוז" (תהלים קז, ל); ראה לוסט, עמ' 282. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 596.

¹¹⁹⁸ לובצקי, למן; שפרבר, ספנות, הערה 3 בעמ' 142.

¹¹⁹⁹ הערבית שאלה את המילה מארמית "אלמין": הקידומת "אל-" (למ"ד עם תנועה פרוסתטית) נתפסה כתווית היידוע, ומכאן צמחה הצורה. ראה פרנקל, עמ' 231-232; קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 45.

ננס, ננסת, ננסיין

תיעוד: 7x (למשל: בכורות ז, ו; תמיד ג, ה).

גרסאות: ק: נָנֶס, נָנֶס, נָנֶסֶת, נָנֶסֶין • פא: ננס, ננסת, נָנֶסֶים • ל: ננס, ננסת, ננסים.

פירוש מסורתי: "עמודים ננסים... – פי' עמודים קצרים. הננסת כשרה – פי' קצרה ודקה" (ערוך, ערך ננס).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\nu\acute{\alpha}\nu\nu\varsigma$, $\nu\tilde{\alpha}\nu\nu\varsigma$ (לטינית $nanus$)¹²⁰⁰, "גמד".¹²⁰¹ הצורה $\nu\acute{\alpha}\nu\nu\varsigma$ מתועדת לעתים קרובות בכתבי יד,¹²⁰² ונראה שהיא העומדת בבסיס הצורות העבריות שלהן דגש בנו"ן.¹²⁰³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: נניס (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 112), א"ג: ננס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 352), א"ש: ננוס (טל, עמ' 530), ערבית: $نَنَّاس$ (פרנקל, עמ' 286).

נפוץ, נפוס

תיעוד: (1) כלאים א, ג; (2) כלאים א, ה; (3) עוקצין א, ב.

גרסאות: ק: (1) גרסת הסופר: והנפוס, לאחר תיקון וניקוד: וְהַנְפּוֹסִים (2) וְהַנְפּוֹסִים (3) וְהַנְפּוֹסִים • פא: (1) וְהַנְפּוֹסִים (2) וְהַנְפּוֹסִים (3) והנפוס • ל: (1) והנפוס (2) והנפוס (3) והנפוס • פט: (1) וְהַנְפּוֹסִים (3) וְהַנְפּוֹסִים • אד: (1) וְהַנְפּוֹסִים (2) וְהַנְפּוֹסִים • רק: (3) והנפוס • קט"ג: (1) נפוס (בירנבאום, עמ' 308) • פד: (3) וְהַנְפּוֹסִים • קט"ג נ"ב: (3-1) וְהַנְפּוֹסִים • ת ירושלים: (3) וְהַנְפּוֹסִים • ד"ר: (1) והנפוץ (3-2) והנפוס • ירושלמי: (1) והנפוס (כז ע"א) • פיה"ג: (3) והנפוס • ערוך: (3-1) והנפוס. — בתוספתא כ"י וינה: והנפוס (עוקצין א, א).

פירוש מסורתי: "פי' ר' דניאל ז"ל בלעז רדיק"י, וי"א פשטינקיי" (ערוך, ערך נפס).¹²⁰⁵

אטימולוגיה: רוב המלומדים מסכימים שמקור המילה בלטינית $napus$,¹²⁰⁶ ירק ממשפחת המצליבים, מעין לפת.¹²⁰⁷ לעף זיהה את הנפוס עם $Brassica napus$, כרוב הלפת.¹²⁰⁸ יסטרוב גזר משורש נפ"ץ.¹²⁰⁹

¹²⁰⁰ בוקסטורף, עמ' 683; לוי, ג, עמ' 402; קוהוט, ה, עמ' 350; קראוס, עמ' 364; יסטרוב, עמ' 914; דלמן, עמ' 271. בוקסטורף, קראוס ויסטרוב רשמו את הצורה היוונית $\nu\tilde{\alpha}\nu\nu\varsigma$; דלמן רשם את הצורה $\nu\acute{\alpha}\nu\nu\varsigma$; לוי וקוהוט רשמו את שתי הצורות.

¹²⁰¹ לידל-סקוט, עמ' 1160; לואיס-שורט, עמ' 1186. אגב אורחא יצוין כי ההטעמה $\nu\acute{\alpha}\nu\nu\varsigma$ (כך אצל בוקסטורף, לוי, קוהוט וקראוס) אינה נוהגת עוד; מניחים שבצורה זו ה- α היתה ארוכה ולכן יש להטעים $\nu\tilde{\alpha}\nu\nu\varsigma$; ראה זאלפלד, עמ' 727.

¹²⁰² לידל-סקוט, שם.

¹²⁰³ אפשרות אחרת היא שהמילה נגזרה מן $\nu\tilde{\alpha}\nu\nu\varsigma$ ונשקלה במשקל העברי קָטֵל, אולם אפשרות זו פחות סבירה משום שהמשקל הצפוי במקרה זה הוא קָטֵל (השווה כָּפֶחַ, גָּבֶחַ).

¹²⁰⁴ ייבין, עמ' 1074 (מתוך שלושה כתבי יד שונים).

¹²⁰⁵ "רדיק"י" – $radice$ "צנון"; ראה קוהוט, ה, הערה 8 בעמ' 364; וראה גם לעף, צמחי היהודים, א, סוף עמ' 515, הדוחה את זיהויו של ר' דניאל. "פשטינקיי" – השווה לטינית $pastinaca$, "גזר לבן"; לואיס-שורט, עמ' 1312. וראה עוד הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 100-102.

¹²⁰⁶ בוקסטורף, עמ' 692; לוי, ג, עמ' 423; קוהוט, ה, עמ' 365; קראוס, עמ' 365; דלמן, עמ' 274.

¹²⁰⁷ לואיס-שורט, עמ' 1186.

נקליבס

תיעוד: ע"ז א, ה.

גרסאות: ק: נְקֻלְבִּס • פא: וניקלביס • ל: ונקלבים • פס: ונקלביס¹²¹⁰ • אד: ונק[לי]בס,¹²¹¹ בפירוש: ונקליבס • ת ירושלים: ונקליבס • ד"ר: ודנקלבים [!] • בבלי-ע: ונקלב, ונקליבס (יג ע"ב) • ירושלמי: ונקלביס (לט ע"ד) • ערוך: נקלווס.

פירוש מסורתי: סוג תמרים; שיקוי (המוכן מתמרים?) המסייע לעיכול.¹²¹²

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית Νικόλαος (לטינית Nicolaus),¹²¹³ סוג תמרים, גדולים מהרגיל, הנקרא על שמו של ניקולאוס איש דמשק, היסטוריון ופילוסוף בן המאה הראשונה לפנה"ס.¹²¹⁴

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: ניקלווס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 350).

נקליטי (המטה), נקליטין

תיעוד: (1) סוכה א, ג; (2) כלים יב, ב; (3) כלים יח, ג.

גרסאות: ק: (1) נְקֻלִּיטִי (2) וְשִׁלְנִיקֻלִּיטִים (3) נְקֻלִּיטִי • פא: (1) נְקֻלִּיטִי (2) וְשִׁלְנִיקֻלִּיטִים (3) נְקֻלִּיטִי • ל: (1) נְקֻלִּיטִי (2) נְקֻלִּיטִים (3) נְקֻלִּיטִי • פס: (1) נְקֻלִּיטִי (2) וְשִׁלְנִיקֻלִּיטִין (3) נְקֻלִּיטִי • אד: (1) נְקֻלִּיטִי • רק: (2) נְקֻלִּיטִין (3) נְקֻלִּיטִי • פד: (2) וְשִׁלְנִיקֻלִּיטִין (3) נְקֻלִּיטִי • ת מועד: (1) נְקֻלִּיטִי [!] • ת ירושלים: (2) נְקֻלִּיטִין (3) וְשִׁלְנִיקֻלִּיטִי • ד"ר: (1) נְקֻלִּיטִי (2) נְקֻלִּיטִין (3) וְשִׁלְנִיקֻלִּיטִי • בבלי-ע: (1) נְקֻלִּיטִי (י ע"א) • ירושלמי: (1) נְקֻלִּיטִי (נב ע"ב) • פיה"ג: (3) נְקֻלִּיטִי • ערוך: נקליטין.

פירוש מסורתי: "עמוד בראש המטה ואחד בסוף המטה, ומשימין יתד ארוך מזה לזה, ומשליכין סדין עליו, ונעשה אהל בלא גג", "יד' עמודים בד' קצות המטה ועליהן מלמעלה ד' עמודים ברוחב, ופורשין עליהן סדינים" (ערוך, ערך נקלט).

אטימולוגיה: פישר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית ἀνέκλιτον,¹²¹⁵ "משענת של כיסא או כורסה".¹²¹⁶ יסטרוב גזר משורש קל"ט.¹²¹⁷

¹²⁰⁸ לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 515.

¹²⁰⁹ יסטרוב, עמ' 922.

¹²¹⁰ התיבה אינה מנוקדת.

¹²¹¹ חלק מהתיבה אינו קריא בשל קרע בדף: האותיות ל' ו-י' הושלמו על ידי. ניקוד האות ב' אינו ניתן לקריאה.

¹²¹² **בירושלמי:** "ר' חמא בר עוקבה אמר: קוריוטה, ר' לעזר ביר' יוסי אמר: מין הוא ושמו חצדא" (לט ע"ד). "קוריוטה" – מיוונית καρῶτις, לטינית caryota, סוג תמרים (סוקולוף, מילון אא"י, ערך קריוטין בעמ' 505). **בבבלי:** "א"ר חמא בר יוסף: קורייטי" (יד ע"ב), והוא "קוריוטה" שבירושלמי (ראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך קורייטא בעמ' 1003). **ורש"י** מפרש "מין פירות" (יד ע"ב, ד"ה קורייטי). **הערוך** מפרש "פוצוני..." ו"יא גואריסין" (ערך קריוט, שאליו הוא מפנה בערך נקלווס). "פוצוני" – השווה איטלקית pozione "שיקוי, תרופה" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 605; תוספות עה"ש, עמ' 375). "גואריסין" – جَوَارِشْن "שיקוי לסיוע בעיכול", מפרסית guwārišn (ראה סוקולוף, מילון א"ב, שם). **רמב"ם:** נוע מן אלחשאישי "ממניי הדשאים [=העשבים]" (קאפח, ד, עמ' שמ). **המיוחס לרב נתן:** גוארשין (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 7), הוא "גואריסין" הנזכר בערוך.

¹²¹³ בוקסטורף, עמ' 700; לוי, ג, עמ' 439; קוהוט, עמ' 380; קראוס, עמ' 366; יסטרוב, עמ' 908; דלמן, עמ' 277. כך גם אצל לעף, צמי היהודים, ב, עמ' 321-322.

¹²¹⁴ לידל-סקוט, עמ' 1176; לואיס-שורט, עמ' 1206.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: נקליטין (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 128).

סבלונות

תיעוד: (1) קידושין ב, ו; (4-2) בבא בתרא ט, ה.

גרסאות: ק: (4-1) סִבְלוֹנוֹת • פא: (4-1) סיבִלְוֹנוֹת • ל: (4-1) סבלונות • ט: (4-1) סְבִלְוֹנוֹת • אר: (4-2) סבלונות • ת ירושלים: (4-2) סְבִלְוֹנוֹת • ד"ר: (4-1) סבלונות • בבלי-ע: (4-1) סְבִלְוֹנוֹת (קידושין נ ע"א, ב"ב קמו ע"א) • ערוך: (2-1) סבלונות.

פירוש מסורתי: אלתחף ואלהדאיא "הדורנות והתשואות" (רמב"ם).¹²¹⁸

אטימולוגיה: בוקסטורף גזר משורש סב"ל, בעקבות אליהו בחור בספרו התשבי והרמב"ם בפירושו למשנה.¹²¹⁹ כך גזרו גם קוהוט ויסטרוב.¹²²⁰ גזירה זו מתבססת על קרבת המשמעות בין סב"ל ונש"א, וכשם שמן האחרון נגזרה מִשְׁאַת,¹²²¹ כך ניתן לגזור גם משורש סב"ל שם עצם שהוראתו "מתנה". לוי גזר מערבית שִׁבְר "מתנה" ובפרט: "מתנת כלולות", בחילוף ר-ל; הצעתו נדחתה על ידי פליישר מן הטעם העקרוני, שאין לגזור מילים בלשון חז"ל מערבית, בעיקר כאשר ניתן להציע אטימולוגיה עברית סבירה – במקרה זה, משורש סב"ל.¹²²² גם לדעת סוקולוף מדובר במילה שמית, והוא השווה אותה עם האכדית šūbultu "מתנה".¹²²³

זקש גזר את מילתו מיוונית σύμβολον, וכמותו פרלס, קראוס, לעף ודלמן.¹²²⁴ אלו נסמכים על פירושה של המילה היוונית כ"מטבע קטן, הניתן כערבון (או כדמי רצינות) לביצוע חוזה או עסקה",¹²²⁵ ועל פי פירוש זה תירגמו את המילה.¹²²⁶ המשמעות "מתנה, מתנת כלולות", הנזכרת

¹²¹⁵ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 700, הערה 57; לוי, ג, עמ' 439; קוהוט, ה, עמ' 380; קראוס, עמ' 367; דלמן, עמ' 277.

¹²¹⁶ לידל-סקוט, עמ' 108; כרך המילואים, עמ' 27 (ἀνακλιτήριον = ἀνάκλιτον). בתרגום השבעים המילה מקבילה ל"רפידה" ("עמודיו עשה כסף רפידתו זהב", שה"ש ג, י).

¹²¹⁷ יסטרוב, עמ' 933.

¹²¹⁸ בפירושו למשנה, קידושין ב, ו (התרגום על פי קאפח, ג, עמ' רצז), ושם הכוונה למתנות ששולח האיש לבית חמיו.
¹²¹⁹ בוקסטורף, עמ' 716; תשבי, ערך סבלונות. וזה פירוש הרמב"ם לתיבת סבלונות במסכת בבא בתרא ט, ה: הדאיא, ואשתק להא הִיא אלאסס מן מעני אלנקלאן מן סבל "תשורות, ונגזר להן שם זה מעניין המשא, מן סבל" (קאפח, ד, עמ' קלז).

¹²²⁰ קוהוט, ו, עמ' 9; יסטרוב, עמ' 950.

¹²²¹ "משאת" במקרא משמעה בין היתר "מתנה", כגון אסתר ב, יח: "ויתן משאת כיד המלך".

¹²²² לוי, ג, עמ' 467; ליין, ד, עמ' 1496; פליישר אצל לוי, שם, עמ' 720.

¹²²³ ראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך סבל² בעמ' 784; ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 963 (אטימולוגיה זו לא נזכרה במילון המקורי של ברוקלמן).

¹²²⁴ זקש, תוספות, א, עמ' 181; פרלס, הערוך הקצר, עמ' 8-7; קראוס, עמ' 370; לעף במפתח של קראוס, עמ' 677; דלמן, עמ' 281.

¹²²⁵ כך אצל פאסו, ב, עמ' 1623: "eine kleine Münze od. eine Marke, wodurch ein Contract od. Handel gesichert wurde, Kaufschilling, Handgeld, Draufgeld, arrha". המונח המשפטי arrha משמעו דמי רצינות, כלומר סכום שאדם משלם כחלק מעסקה כדי להוכיח את רצינותו בעת עריכתה; ראה ברגר, מילון למשפט רומאי, עמ' 367. במילון לידל-סקוט, עמ' 1676-1677, מופיעות ההגדרות "ערבון", ו"מטבע קטן", אבל לחוד; המשמעות שהביא פאסו נמחקה ממילון זה. הוראותיה העיקריות של המילה לפי לידל-סקוט הן "חפץ או סימן הניתן על ידי משהו כהוכחה לזהותו", "חוזה", "קבלה".

אצל הפרשנים המסורתיים ובסורית, אינה מתועדת במילונים היווניים. אף על פי שמעתק סמנטי מן "ערבון, דמי רצינות" אל "מתנת כלולות" איננו בלתי אפשרי, האטימולוגיה השמית פשוטה יותר ועל כן מסתברת יותר.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܥܡܠܐܢ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 963), והשווה בא"ב הפועל סב"ל (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 784).

סגוס

תיעוד: (1) כלים כט, א; (2) אהלות יא, ג; (3) אהלות טו, א; (4) נגעים יא, יא; (5) מקואות ז, ו. **גרסאות:** ק: (1) הַסְגִּין [1227] (4-2) סְגֹס (5) הַסְגֹס • פא: (1) הסגוס (2) סְגֹס (3) סְגֹס (4) סגוס (5) הסגוס¹²²⁸ • ל: (1) הסגוס (2) סגוס (3) סגוס (4) סגוס (5) הסגוס • פד: (1) הסגוס (2) סגוס (3) סְגֹס (4) סְגֹס • אנט: (4) סְגֹס (5) הַסְגֹס • ת ירושלים: (4,1) סְגֹס (3-2) סְגֹס (5) הַסְגֹס • ד"ד: (4,2-1) סגוס (3) סגוס (5) הפגוס [!]. פיה"ג: (1) הסגוס (2) סגוס • ערוך: (1) הסגוס (4-2) סגוס. — בספרא כ"י וטיקן: סְגֹס, הַסְגֹס (ייבין, עמ' 916).

פירוש מסורתי: "פי' סגוס בל' ישמעאל ברנוס, ובל' לעז כפה, ושל צמר היא, וכולה ציציות כמו לעור בהמה" (ערוך, ערך סגוס).¹²²⁹

אטימולוגיה: בוקסטורף גזר מיוונית *σάγανον*, "כיסוי".¹²³⁰ לוי, קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מן *σάγος* (לטינית *sagus, sagum*),¹²³¹ "מעיל גס, מעיל צמר".¹²³²

תיעוד בשפות שמיות נוספות: השווה סורית: ܥܡܠܐܢ "בגד, כיסוי" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 975). לדעת וולרס המילה היוונית *σάγος* נשאלה לערבית בצורות *شاية* ו- *صاية*.¹²³³

סובריקין

תיעוד: כלים כט, ב.

גרסאות: ק: סוּבְרִיקִין¹²³⁴ • פא: סוּבְרִיקִין • ל: סובריקין • פט: סוּבְרִיקִין • רק: סובריקין • פד: סוּבְרִיקִין • ת ירושלים: סוּבְרִיקִין • ד"ד: סובריקין. — ספרא: סוּבְרִיקִין (ייבין, עמ' 1074) • פיה"ג:

¹²²⁶ פרלס: "Handgeld, Draufgeld, arrha"; קראוס: "arrha sponsalitia" (כלומר ערבון להבטחת אירוסין; ראה ברגר, מילון למשפט רומאי, עמ' 713); דלמן: "Ehepfand".

¹²²⁷ האות האחרונה נמחקה, ייתכן שבמקור היתה יו"ד או נו"ן (אבל בכל מקרה לא סמ"ך).

¹²²⁸ המילה הושלמה בגיליון.

¹²²⁹ "ברנוס" – بَرْنُس "גלימת צמר עם כיסוי לראש"; לוי, א, עמ' 196. "כפה" – איתלקית cappa "גלימה, מעיל"; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 571.

¹²³⁰ בוקסטורף, עמ' 722-723; לידל-סקוט, עמ' 1579. המילה נזכרת רק במילון של הסיכיוס (בן המאה החמישית לספירה), ורק בצורת הרבים שלה, *σάγανα*.

¹²³¹ לוי, ג, עמ' 477; קוהוט, ו, עמ' 20; קראוס, עמ' 371; יסטרוב, עמ' 953; דלמן, עמ' 283.

¹²³² לידל-סקוט, עמ' 1580; לואיס-שורט, עמ' 1617.

¹²³³ וולרס, ערבית מצרית, ג, עמ' 312.

¹²³⁴ סמ"ך ו-יו"ו ללא ניקוד.

סברקין • ערוך: סווריקים¹²³⁵ • ר"ש: סובריקין, אית דאמרי סווריקין בוי"ו ואית דאמרי ספריקים.¹²³⁶

פירוש מסורתי: סוג של מכנסיים, או נעליים, או כפפות, או חלוק.¹²³⁷
אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מערבית *أسوار* "צמידים".¹²³⁸ לוי וקוהוט גזרו מיוונית *τα περισκελῆ* "מכנסיים".¹²³⁹ בריל הציע לגזור את המילה מיוונית *σoubpíkion*, שאותה תרגם "כיסוי ראש שנשים חובשות מתחת למטפחת".¹²⁴⁰ דומה לכך הצעתו של דלמן *σoubpikós*, המילה שממנה נגזרה, כצורת הקטנה, המילה *σoubpíkion*.¹²⁴¹ דא עקא שהמשמעות המדויקת של שתי המילים *σoubpíkion* ו-*σoubpikós* אינה ברורה; גלוסרים יווניים-לטיניים מפרשים מילים אלו באמצעות הגלוסות הלטיניות *superaria* ו-*subricula* בהתאמה, אולם גם המשמעות של מילים אלו אינה ידועה, ומילון לידל-סקוט מפרש את *σoubpikós* באופן כללי כ"פריט לבוש".¹²⁴² קראוס אימץ בתחילה את הצעתו של בריל,¹²⁴³ אבל מאוחר יותר חזר בו, והציע לראות כאן שאילה ממילה

¹²³⁵ כך בערך סוורק, אולם יש גם ערך ספרק, ושגם הגירסה "ספרקין, יש שגורסין סוברקין", וראה להלן.

¹²³⁶ הגירסה בפ"א – כך בבבלי שבת, ק ע"א.

¹²³⁷ **פיה"ג:** "יש או' טוביאה ראן, כמו שאמרו בשמונה עשר כלים שלובש אדם בשבת" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 76). את "טוביאה ראן" הציע פליישר לפרש כשיבוש מפרסית *توبان* *رَان* "מכנסי ירך, אברקים" (פליישר אצל לוי, ג, עמ' 720). גייגר, בהערה מפורטת, מטיל ספק בזיהוי זה, ומעלה את האפשרות שמדובר בצירוף *tan bān*, "מגן על הגוף" (תוספות עה"ש, עמ' 290-291). אפשטיין קיבל תחילה את דעת פליישר (פיה"ג, עמ' 76, הערה 15), אבל לאחר מכן העדיף לפרש על פי המילה הסורית *كعباءة* (יוונית *καβατά*, לטינית *tibialia*) שאף משמעה "מכנסיים" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 514; אפשטיין, שם, עמ' כ, הערה 33). הביטוי "שמונה עשר כלים שלובש אדם בשבת" מכון לרשימת שמונה עשר הבגדים הנזכרת בבבלי שבת (ק ע"א), וביניהם "ספרקין". מילה זו מתפרשת אצל הר"ח על אתר: "בל' יון המכנסים, ושמענו שאמר הגאון נט' דח' [צ"ל נט' רח' =נטריה רחמנא] דם תפנקי שמלבישין בהן הידים עד האציל ויש בהן בתי אצבעות" (אפשטיין מתקן "דסתפנקי" במקום "דם תפנקי", וגזור מפרסית *دستبانه* "בית יד"; אפשטיין, שם, עמ' כא); ורש"י על אתר מפרש: "פיישול" *feisoles*, "רצועות" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 42, מס' 412). **הערוך** מפרש "עדילרין" (ערך סוורק); ותיבה זו מתפרשת אצלו "כלים של צמר כגון מנעלים" (ערך עדלר). **ר"ש:** "פי' בערוך מכנסים, והגאון פי' כלים שמלבישים בהן הידים עד האציל ויש בהן בתי אצבעות". דברים אלו לקוחים אמנם מן הערוך, אבל מתוך הערך ספרק (ולא מתוך הערך סוורק המובא לעיל), ובתורם לקוחים מפירוש הר"ח הנ"ל ל"ספרקין". **רמב"ם:** *הו נוע מן אלקמץ "הוא ממיני אלקמץ" (קאפח, ו, עמ' רלג). קמץ – قَمِص, יחיד: قَمِيص "כותונת, חלוק" (ליין, ז, עמ' 2564).*

¹²³⁸ צורת יחיד: *سوار* (ליין, ד, עמ' 1465), בוקסטורף, עמ' 719.

¹²³⁹ לוי, ג, עמ' 472; קוהוט, ו, עמ' 30; לידל-סקוט, עמ' 1386.

¹²⁴⁰ בריל, מילים זרות, עמ' 198. תרגומו על פי דו-קאנו', יוונית, עמ' 1408: *operimentum capitis muliebre, quod sub rica gestabant*. יש לציין שהנוסח אצל בריל *σoubpíkion*, אבל צ"ל *σoub-*, וכך גם אצל דו-קאנו'.

¹²⁴¹ דלמן, עמ' 282.

¹²⁴² לידל-סקוט, עמ' 1621; כרך המילואים, עמ' 278: "article of clothing". בערך *σoubpíkion* אין פירוש מלבד הגלוסה הנזכרת. יוטי מפרש את *σoubpíkion* כ"כיסוי לראש"; השערתו מתבססת על הבנת המילה *subricula* כהרכב של *sub* "מתחת" ו-*rica* "צעף", כפי ששיער כבר דו-קאנו', שם. ראה: יוטי, סובריקין, עמ' 53-54, וראה שם גם דעתו של פרייסיקה.

¹²⁴³ קראוס, עמ' 371. ועל פי המפתח (עמ' 377) נראה שגם לעף תמך בהצעה זו.

יוונית היפותטית *σαβανικόν, הגזורה מן σάβανον (לטינית *sabanum*), "יריעת בד פשתן".¹²⁴⁴
 יסטרוב הציע לראות במילה זו צורת ספגל משורש פר"ק.¹²⁴⁵

סודר, סודרים/ין

תיעוד: 10 × (למשל: יומא ו, ח; סנהדרין ו, א).
גרסאות: ק: סודרין, פעם אחת בחולם: סודרין¹²⁴⁶ • פא: סודרין, סודרין • ל: סודרין.
פירוש מסורתי: "ויתן על פניו מסוה [שמות לד, לג] – תרג' ירוש' סודר" (ערוך, ערך סדר).
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית σουδάριον (לטינית *sudarium*),¹²⁴⁷
 "מגבת, מטפחת".¹²⁴⁸ יסטרוב גזר משורש סד"ר.¹²⁴⁹
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: סודרא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 149),
 א"ג: סודר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 370), א"נ: סודר (שולטהס, עמ' 133), סורית: ܣܘܕܪܐ
 (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 976), א"ב: סודרא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 792).

סולים

תיעוד: כלים כו, ד.
גרסאות: ק: סוליים¹²⁵⁰ • פא: סוליים • ל: סוליים • פס: סוליים • רק: סולים • פ: סוליים¹²⁵¹ • ת
 ירושלים: סוליים • ד"ר: סולים • פיה"ג: סולים • ערוך: סוליים • ר"ש: סוליים • מלא"ש: סוליים.¹²⁵²
 — בספרי דברים כ"י וטיקן 32: סוליים, ובדומה לזה בארמית שבירושלמי, כ"י לידן: סוליסה,
 סולייסה.¹²⁵³
פירוש מסורתי: נעל ללא עקב.¹²⁵⁴

¹²⁴⁴ הצעה זו נסמכת על העדפתו לקרוא "סבניקין" במקום "סבריקין". קראוס, א"ת, א, עמ' 166 והערה 525 בעמ' 601. לידל-סקוט, עמ' 1579.
¹²⁴⁵ יסטרוב, עמ' 1018.
¹²⁴⁶ סנהדרין ז, ג, אולי עקב גררה לתיבה שלפניה, "נותנין"?
¹²⁴⁷ בוקסטורף, עמ' 725; לוי, ג, עמ' 487; קוהוט, ו, עמ' 26; קראוס, עמ' 373; דלמן, עמ' 284.
¹²⁴⁸ לידל-סקוט, עמ' 1621; לואיס-שורט, עמ' 1790. במשמעות "מטפחת" המילה מופיעה גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 934. מקור המילה בלטינית *sudor* "זיעה", שכן *sudarium* שימשה לניגוב זיעה.
¹²⁴⁹ יסטרוב, עמ' 962.
¹²⁵⁰ הוי"ו נמחקה באמצעות קו.
¹²⁵¹ הסמ"ך השנייה תוקנה ממ"ם.
¹²⁵² "גרסי" בשני סמכ"ן וכן בערוך וכן הגיה הרב בצלאל הנז' ז"ל.
¹²⁵³ ספרי דברים, סי' רצא (מהד' פינקלשטיין, עמ' 309); ירושלמי יומא, מד ע"ד.
¹²⁵⁴ **פיה"ג** מצטט קטע מן הירושלמי שבו נזכר אחד החכמים כשהוא לבוש סוליס בליל יום הכיפורים: "ר' יצחק סלק לגבי ר' יהוש' בן לוי בלילא צומא רבא, נפיק לגביה לביש סולסיה. א' ליה: מהו הכן? א' ליה: אסטנס אני" (יומא, מד ע"ד), ומוסיף "ושמו בטיית נעל סיד"י"; על כך נוסף, כנראה כהערת גיליון, "מנעלים הם בארץ יש" יקראו [א]תם נעל סיד"י" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 70). נעל סיד"י – نعل سیدی, "נעל ללא עקב", שמוצאו ממדינת סינד (אפשטיין, שם, הערה 18). **הערוך** מצטט בין היתר את הבבלי: "נעלו הראוי לו, פרט לסוליים שאין לו עקב" (קידושין יד ע"ב) והוא מפרש: "בלעז אסקרפיטי, והוא כמלוא פיסת יד" (ערוך סלייס). "אסקרפיטי" – השווה איטלקית מודרנית *scarpetta* "נעל קטנה" (כך קוהוט, ו, עמ' 59, הערה 6). ר"ש חוזר על המובאה מן הבבלי הנ"ל. **רמב"ם:** נוע מן אנואע אלאקדם "מין ממיני הנעלים" (קאפח, ו, עמ' ריג).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית solea¹²⁵⁵, "סנדל".¹²⁵⁶ יש המסבירים את הסמ"ך בסוף הצורה העברית בכך שהשאיילה נעשתה מצורת אקוזטיב רבים, soleas, לאור השימוש הרב בצורה זו.¹²⁵⁷

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: סולייס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 370).

סטרנורא

תיעוד: ע"ז א, ג.

גרסאות: ק: וְסִטְרָן נְלִיָּה¹²⁵⁸ • פא: וְסִטְרָנְלִיָּא¹²⁵⁹ • ל: וְסִטְרָנְלִיָּא • ס9: וְסִטְרָנְלִיָּה¹²⁶⁰ • אד: וְסִטְרָנְלִיָּה • ת ירושלים: וְסִטְרָנְקָה • ד"ר: וְשִׁטְרָנְיָא • בבלי-ע: וְסִטְרָנְקָא (ח ע"א) • ערוך: סטרנליא. — בירושלמי כ"י לידן הנוסח "סטרנליה", בכ"י של הבבלי "סטרנריא", בדפוסים: "סטרנריא", "סטרנורא".¹²⁶¹

פירוש מסורתי: חג שחל שמונה ימים לפני או אחרי "תקופה" (מועד היפוך או מועד שוויון); חג שחל במשך שמונה ימים רצופים שלאחר מועד ההיפוך שחל בחורף (21 בדצמבר).¹²⁶²

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית Saturnalia (יוונית Σατορνάλια, Σατορνάλια)¹²⁶³, חג לכבוד האל סטורנוס, המתחיל ב-17 בדצמבר ונמשך מספר ימים.¹²⁶⁴ ואכן חג זה חל שמונה ימים לפני מועד היפוך החורף, שלפי לוח השנה הרומאי חל ב-25 בדצמבר.¹²⁶⁵

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: סטרנליה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 373).

סיטונות, סיטון

תיעוד: (1) דמאי ב, ד; (2-3) דמאי ה, ו; (4) ב"ב ה, י; (5) כלים יב, א.

¹²⁵⁵ בוקסטורף, עמ' 746; לוי, ג, עמ' 489; קוהוט, ו, עמ' 59; קראוס, עמ' 375; יסטרוב, עמ' 964; דלמן, עמ' 291.

¹²⁵⁶ לואיס-שורט, עמ' 1718.

¹²⁵⁷ פרנקל, נוספות למילון הארמי, עמ' 10; כך גם יסטרוב, שם. לוי הציע להסביר את הסמ"ך כצורת רבים יוונית, ראה לוי, שם.

¹²⁵⁸ וי"ו החיבור הוספה מעל לשיטה. ייתכן שהנו"ן היא תיקון מגימ"ל (כך מאגרים).

¹²⁵⁹ תיבה זו וכן זו שלפניה וזה שלאחריה (שמות "אידיהן שלגויים") נמחקו באמצעות קו.

¹²⁶⁰ התיבה אינה מנוקדת.

¹²⁶¹ ירושלמי כ"י לידן, עבודה זרה לט ע"ג, חמישה מופעים (אחד בסיומת -א). בבלי כ"י פארמה 1337, עבודה זרה ו ע"א, ח ע"א, ארבעה מופעים (לפי מאגרים).

¹²⁶² **תוספתא:** "יום שאחזו בו את המלכות" (ע"ז א, ד), אבל פירוש זה מכוון למילה העוקבת, קרטסיס. **בירושלמי** מפורש "סטרנליא" – לאחר תקופה ח' ימים" (לט ע"ג), והיפוכו **בבבלי**: "סטרנריא" – שמונה ימים קודם התקופה" (ח ע"א). "תקופה" – כינוי לאחד מארבעה ימי חילוף עונת השנה, ורש"י מפרש שהיא תקופת טבת (ראה להלן בערך קלנדא). בירושלמי מובא גם נוטריקון "סטרנליה" – שנה טמונה, שנה נוקם נוטר" (לט ע"ג), צורה ברורה יותר של נוטריקון זה משתקפת בגירסת ד"ר "שנטורניא". ר"ח מפרש על פי הירושלמי: "שנה טמונה" (ח ע"א), וכן **הערוך** (ערך סטרנליא). לפי **הרמב"ם** מדובר בחג נוצרי (ראה דבריו להלן בערך קלנדא).

המיוחס לרב נתן: "אור יום שלפני תקופת טבת" (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 7).

¹²⁶³ בוקסטורף, עמ' 736; לוי, ג, עמ' 502; קוהוט, ו, עמ' 40; קראוס, עמ' 380; יסטרוב, עמ' 973; דלמן, עמ' 288.

¹²⁶⁴ לואיס-שורט, עמ' 1635; לידל-סקוט, עמ' 1585; סופוקלס, עמ' 981.

¹²⁶⁵ ראה ערך "קלנדא" בעבודה זו, להלן.

גרסאות: ק: (1) הסיטונות (4,2) הסיטון (3) הסיטון¹²⁶⁶ (5) שִׁלְסִיטוֹנוֹת • פא: (1) הסיטונות (3-2) הסיטון (4) הסיטון (5) שִׁלְסִיטוֹנוֹת • ל: (1) הסיטונות (3-2) הסיטון (4) הסיטון (5) הסיטונות • פס: (1) הסיטונות (2) הסיטון (3) הסיטון (4) הסיטון (5) שִׁלְסִיטוֹנוֹת • אד: (1) הסיטונות (2) הסיטון (3) הסיטון (4) הסיטון • דק: (5) הסיטונות • פד: (5) שִׁלְסִיטוֹנוֹת • קט"ג נ"ב: (2) הסיטון (ייבין, עמ' 1074) • ת ירושלים: (4) הסיטון (5) הסיטונות • ד"ר: (1) הסיטונות (4-2) הסיטון (5) הסיטונות • בבלי-ע: (4) הסיטון (פח ע"א) • פיה"ג: (5) הסיטונות • ערוך: (1) הסיטונות (2,4) הסיטון (5) הסיטונות. — בספרא כ"י וטיקן: הסיטון (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: "פי' סיטונות מוכרי קטניות ושמן, פ"א בעלי חנויות, פ"א חנווני המוכר חטים, וכך בלי יון סיטון" (ערוך, ערך סטן).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *σιτώνης*,¹²⁶⁷ "הקונה דגן בסיטונות".¹²⁶⁸ **תיעוד בשפות שמייות נוספות:** א"ג: סיטון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 373).

סילון, סילון, סילונות

תיעוד: (1) כלאים ז, א; (2) שבת ג, ד; (3) כלים ב, ג; (4) מקואות ד, ג; (5) מקואות ו, ח. **גרסאות:** ק: (1) בסילון (5-4,2) סילון (3) וסילונות • פא: (1) בסילון (2) סילון (3) וסילונות (5-4) סילון • ל: (1) בסילון (5-4,2) סילון (3) וסילונות • פס: (1) בסילון (5-4,2) סילון (3) וסילונות • אד: (1) בסילון • דק: (5-4,2) סילון (3) וסילונות • פד: (3) וסילונות (5-4) סילון • אנט: (5-4) סילון • ת מועד: (2) סילון • ת ירושלים: (3) וסילונות (5-4) סילון • ד"ר: (1) בסילון (2) סילון (3) וסילונות (5-4) סילון • בבלי-ע: (2) סילון (לח ע"ב) • פיה"ג: (4,2) סילון • ערוך: (2) סילון (3) סילונות.

פירוש מסורתי: "צינור, מרזב וסילון אחד הן" (ערוך, ערך סלן).¹²⁶⁹ **אטימולוגיה:** בוקסטורף, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *σωλήν*,¹²⁷⁰ "תעלת ניקוז, צינור".¹²⁷¹ לוי גזר מערבית *سَيْلٌ* "זרם מים".¹²⁷² יסטרוב גזר משורש סל"ל.¹²⁷³ **תיעוד בשפות שמייות נוספות:** א"ג: סילון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 374), סורית: *سيلة* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1000).

סימן, סימנים / ין, סימני-

תיעוד: 52 × (למשל: ברכות ה, ה; ב"ב י, ז). **גרסאות:** ק: סימן / סימן, סימנים / ין, סימני • פא: סימן / סימן, סימני, סימנים, סימני • ל: סימן, סימנים / ין, סימני. **אטימולוגיה:** לוי גזר מערבית *سَيْمًا* או *سَيْمًا* "סימן".¹²⁷⁴ בוקסטורף, קוהוט, קראוס ודלמן (האחרון בהסתייגות) גזרו מיוונית *σημεῖον*,¹²⁷⁵ "סימן".¹²⁷⁶ יסטרוב גזר משורש סו"ם.¹²⁷⁷

¹²⁶⁶ המנקד הותיר את המילה לא מנוקדת בשל הסמיכות למופע הקודם.

¹²⁶⁷ בוקסטורף, עמ' 735; לוי, ג, עמ' 507; קוהוט, ו, עמ' 38; קראוס, עמ' 381; יסטרוב, עמ' 978; דלמן, עמ' 287.

¹²⁶⁸ לידל-סקוט, עמ' 1602-1603. באתונה היה זה פקיד ממשלת.

¹²⁶⁹ עוד על הסילון בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' שעח-שפא.

¹²⁷⁰ בוקסטורף, עמ' 746; קוהוט, ו, עמ' 60; קראוס, עמ' 383; דלמן, עמ' 291.

¹²⁷¹ לידל-סקוט, עמ' 1748.

¹²⁷² לוי, ג, עמ' 508; לייך, ד, עמ' 1486. לפי הצעתו הנו"ן העברית מקורה בתנוין.

¹²⁷³ יסטרוב, עמ' 979.

אם מניחים ש"סימן" נשאלה ישירות מן σημειον עולות שתי שאלות: הראשונה – כיצד ניתן להסביר את כיווץ הטריפטונג, והשנייה – מדוע המילה נשאלה שוב בצורה שקופה יותר, "סימיון" (ראה ערך סממיות להלן). על שאלות אלו ניתן לענות באמצעות ההנחה, שהמילה "סימן" נשאלה בשלב קדום יותר מאשר "סימיון"; הגייתה של המילה המקורית "נשחקה" עקב זרותה, ולאחר שכבר נטמעה בשפה היא נשאלה שוב, במשמעות שונה במקצת – "סימן גרפי".

אולם אפשרות אחרת, סבירה יותר לדעתי, היא ש"סימן" נגזרה מצורה קרובה, שוות משמעות, σῆμα.¹²⁷⁸ לא מצאתי הצעה זו במילונים, ייתכן משום שהמילה הנזכרת שייכת לרובד הקלאסי ולא ליוונית של התקופה הרומית והביזנטית.¹²⁷⁹ אולם קושי זה נפתר אם מניחים שהמילה נשאלה בשלב קדום בשפה.¹²⁸⁰ בהצעה לראות ב-σῆμα את המילה המשאילה תומכת גם העובדה שבארמית ובלשון חז"ל, שבהן הברות פתוחות סופיות נסגרו באמצעות נו"ן,¹²⁸¹ צורת המילה היא "סימן", בעוד בערבית, שבה לא מוכרת תופעת הנו"ן המוספת, קיימת מילה מקבילה ללא נו"ן: سيمًا. **תיעוד בשפות שמיות נוספות:** ארמית התרגומים: סימן, סימנא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 158), א"ג: סימן (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 375), א"ש: סימן (טל, עמ' 584), סורית: سيمنا (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1004), א"ב: סימנא, סימאנא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 805).

סיקריקון, סיקריקין

תיעוד: 9 × (למשל: ביכורים ב, ג; גיטין ה, ו).

גרסאות: ק: סיקריקון, סיקריקון • פא: סִיקְרִיקוֹן • ל: סיקריקון. בשלושת כתבי היד גירסה ייחודית במכשירין א, ו: ק: הִסִיקְרִין, פא: הסיקרין, ל: הסיקרים. **פירוש מסורתי:** "גזלן נכרי, הורג נפשות על עסקי ממון, שאומר לו שא קרקע זו והניחני" (רשב"ם).¹²⁸²

¹²⁷⁴ לוי, ג, עמ' 510. לפי הצעתו < sīmā'un סימן, והנו"ן העברית מקורה בתנוין. הצורות הערביות נלקחו כפי הנראה ממילונו של פרייטג, G. W. Freytag, *Lexicon Arabico-Latinum*, Halle 1837, עמ' 302. פליישר העיר כי במקום سيمًا יש לגרוס سيماء וכי בהיותה ממין נקבה אין מקום לתנוין כפי שנרשם אצל פרייטג. בכך נפגמה הצעתו של לוי, משום שאין בה עוד כדי להסביר את הנו"ן; ראה פליישר אצל לוי, שם, עמ' 723.

¹²⁷⁵ בוקסטורף, עמ' 753; קוהוט, ו, עמ' 73; קראוס, עמ' 386; דלמן, עמ' 294 (רשם את היוונית עם סימן שאלה אחריה).

¹²⁷⁶ לידל-סקוט, עמ' 1593.

¹²⁷⁷ יסטרוב, עמ' 981.

¹²⁷⁸ לידל-סקוט, עמ' 1592.

¹²⁷⁹ עם זאת יש לציין שהפועל הקשור, σμαίνω "לסמן", מתועד היטב בקוינה; ראה המקורות הנזכרים בראש הערך אצל באואר-דנקר, עמ' 920.

¹²⁸⁰ כלומר בתקופה שבה דוברת היוונית הקלאסית, במחצית הראשונה של האלף הראשון לפני הספירה. ואכן, העובדה שהמילה נטמעה בדיאלקטים רבים מחזקת הנחה זו; ראה להלן תחת סעיף "תיעוד בשפות שמיות נוספות".

¹²⁸¹ ראה הספרות הנזכרת אצל בר-אשר, מחקרים, א, הערה 89 בעמ' 253.

¹²⁸² בבא בתרא מז ע"ב, ד"ה לקח מסיקריקון. הסיפא "שא קרקע..." היא אטימולוגיה עממית. דיון במשמעות המילה בספרות חז"ל ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 120-121.

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי וקוהוט גזרו מיוונית *σικάριος*, לטינית *sicarius*, "רוצח".¹²⁸³ הצורה הייחודית במסכת מכשירין א, ו ("סיקריין/סיקרים") משקפת כפי הנראה מילים אלו. יסטרוב הבדיל בין "סיקריין" שאותה גזר כקודמיו, ובין "סיקריקון", שאותה גזר מן *καίσαρικός*, תואר שמשמעו "של הקיסר".¹²⁸⁴ קראוס הציע לגזור ממילה היפותטית **σικαρίκον*, כלומר *σικάριος* בצירוף סיומת *-kov*.¹²⁸⁵ הצעתו אומצה על ידי לעף ודלמן.¹²⁸⁶ נראה שיש לקבל הצעה זו, אף על פי שאינה מתועדת ביוונית, לאור העובדה שהסיומת הנזכרת היתה "הפוריה ביותר מבין הסיומת לתארים גזורי שם" בפפירוסים של היוונית ההלניסטית.¹²⁸⁷

סלקונטית

תיעוד: ע"ז ב, ו ("מלח סלקונטית").

גרסאות: ק: סֶלְקוֹנְטִית • פא: סלקונטית • ל: סלקונטית • פ: סלקונטית¹²⁸⁸ • אד: סֶלְקוֹנְטִית, בפירוש: סֶלְקִנְטִית • ת ירושלים: סלקונטית • ד"ר: סלקונטית • בבלי-ע: שֶלְקוֹנְדִית (לה ע"ב) • ירושלמי: סלקנרית (מב ע"א) • ערוך: סלקנרית. — בתוספתא כ"י וינה: של קינטית.¹²⁸⁹ בכתב יד של הבבלי: סלקונדרית.¹²⁹⁰

פירוש מסורתי: מלח של נחתומים; מלח של אנשים חשובים; מלח המשמש בשליקה; מלח שנקרא על שם מקום.¹²⁹¹

אטימולוגיה: פישר, כנראה בעקבות מוספיא, זיהה את המילה עם *sal conditum* "מלח עם תבלינים".¹²⁹² הצעה זו מסתברת מאוד, אולם הכתיב עם טי"ת בכתבי היד הטובים והניקוד בכ"י ק עדיין מותירים ספק קל. לוי הציע לגזור מיוונית *ἀλκυίς*, "מכרה מלח, מקור מלח".¹²⁹³ קוהוט גזר מלטינית מאוחרת *salcenarius*, לדבריו "מלח לשימור" (בהתאם לנוסח הערוך, הגורס סלקנרית

¹²⁸³ בוקסטורף, עמ' 772; לוי, ג, עמ' 518; קוהוט, ו, עמ' 122; לידל-סקוט, עמ' 1598; לואיס-שורט, עמ' 1692. הרוצחים נקראו כך על שם ה-*sica*, מעין פיגיון מעוקל.

¹²⁸⁴ יסטרוב, עמ' 986; סופוקלס, עמ' 617. את ההצעה נימק בכך שסיקריקון משמעו גם רכוש שהוחרם על ידי השלטון הרומאי, או החוקים המתייחסים לקניית רכוש כזה.

¹²⁸⁵ קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 511-512, ובמילונו עמ' 392.

¹²⁸⁶ לעף במפתח למילונו של קראוס, עמ' 676; דלמן, עמ' 300.

¹²⁸⁷ פאלמר, מוספיות, עמ' 34.

¹²⁸⁸ התיבה אינה מנוקדת.

¹²⁸⁹ ע"ז ה, יב; אבל בהלכה הבאה: "סלקונטית".

¹²⁹⁰ ע"ז לט ע"ב, כ"י פארמה 1337 (לפי מאגרים).

¹²⁹¹ **בבלי:** "מאי מלח סלקונדרית? אמר רב יהודה אמר שמואל: מלח שכל סלקונדרי רומי אוכלין בה" (לט ע"ב).

"סלקונדרי רומי" – רש"י: "נחתומין שברומי" (שם, ד"ה סלקונדרי), ר"ן: "החשובין שברומי" (שם). **הערוך** מביא את הבבלי בנוסח הבא: "מאי מלח סלקנרית, מלח שכל סלותקי רומי אוכלין בה" ומוסיף: "בפי ר' רב גרשם כתוב: כל שלקי רומי, פי כל מה ששולקין ברומי אוכלין באותו מלח" (ערך סלקנרית). **רמב"ם:** מלח מוצע כאן יסתעמלה אכאבר אלנצארי עלי מואידהם וכאנוא ידהנונה בשחום אלכנאזר ודסמיה אלסמאך ונחואה "מלח של מקום ידוע שהיו משתמשין בו גדולי הנוצרים על שולחנם והיו משמנים אותו בחלבי חזירים ושומן דגים וכיוצא בהן" (קאפח, ד, שמו). **המיוחס לרב נתן:** "מלח אנתראני" (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 7). לא עלה בידי לברר משמעותו; ייתכן שהכוונה למלח נֶתָר (השווה ארמית נֶתְרָא, ערבית نَطْرُون).

¹²⁹² פישר אצל בוקסטורף, עמ' 748, הערה 66; מוסף הערוך: "בבלי מן מלח מעורב במיני בשמים ליתן טעם במאכל או מתוקן לרפואה"; לואיס-שורט, עמ' 408 (ערך *condio*).

¹²⁹³ לוי, ג, עמ' 538; לידל-סקוט, עמ' 73.

בריי"ש).¹²⁹⁴ לדעת קראוס מיוונית *ἀλὸς χρόνους* "גרגרי מלח".¹²⁹⁵ יסטרוב הציע לקשר עם *siliginarii* "אופים".¹²⁹⁶ לעף העמיד כגרסה מקורית "שלקונית", ופירש משורש של"ק: "מלח לשליקה"; את הצעתו אימץ דלמן.¹²⁹⁷

סממניות

תיעוד: שבת יב, ג.

גרסאות: ק: סימיונות • פא: סימיונות • ל: סמיונות • פט: סימניות • רק: סמיונות • קט"ג: סימיונות, סמיונות (בירנבאום, עמ' 33, 310) • קט"ג נ"ב: סימניות (ייבין, עמ' 931) • ת מועד: לאחר הגהה: סמניות • ד"ר: סמיונית • בבלי-ע: סמניות (קג ע"א) • ערוך: סמיונות. — בירושלמי שבת: סימיונות (יג ע"ג). יש המשייכים לכאן גם את בבלי ראש השנה: עשה להן סימיונות (כ"י אנלאו 270), בדפוסים: סימניות (יז ע"ב).

פירוש מסורתי: צורות, אותיות (רה"ג, רמב"ם, המיוחס לרב נתן); סוג דיו (ערוך, רש"י).¹²⁹⁸ **אטימולוגיה:** לוי וקראוס ראו במילה זו צורה משנית של "סימן" (ראה ערך זה לעיל באשר לדעתם על האטימולוגיה של המילה);¹²⁹⁹ קוהוט ויסטרוב ראו בה צורה משנית של סם.¹³⁰⁰ דלמן גזר מיוונית *σημαῖον*,¹³⁰¹ "סימן", ובפרט סימני קצרות, סימני כתיבה.¹³⁰² סימנים אלו היו קיימים גם בקרב סופרים יהודיים בתקופה ההלניסטית, כפי שהראה ליברמן.¹³⁰³ לאור צורתה של המילה בכתבי יד, פירושה המסורתי, והמקבילות בשפות הקרובות (ראה להלן), נראה שאין מקום להטיל ספק בכך שהמילה נשאלה מיוונית *σημαῖον*.

¹²⁹⁴ קוהוט, ו, עמ' 64. לא מצאתי את המילה במילונים (לואיס-שורט, דו-קאנז', סותר). נראה שקוהוט כיוון לצירוף היפותטי של *sal* "מלח" ותואר הגזור מן *cena* "סעודה".

¹²⁹⁵ קראוס, עמ' 396; לידל-סקוט, עמ' 1997.

¹²⁹⁶ יסטרוב, עמ' 997; לואיס-שורט, עמ' 1699.

¹²⁹⁷ לעף אצל קראוס, עמ' 396; דלמן, עמ' 292.

¹²⁹⁸ בספרות **הגאונים**: "פי' ר' האי גאון ז"ל שאינן אותיות ידועות בכתב שהן נקראות אלא סימנין בעלמא כגון נוניין הפוכין דכתבי גבי יוהי בנסוע הארון" (לוי, אוצה"ג לשבת, חלק הפירושים, עמ' 66). **רמב"ם**: עלאמאת, מחל' מא יכתב אלנאס א עבארה ען ואחד, וב עבארה ען אוננין "סימנים, כדרך שכותבין בני אדם א סימן לאחד, וב סימן לשנים" (קאפח, ב, עמ' סב). **אגמאטי**: על אמאת [צ"ל: עלאמאת], יעני צורתין לים [צ"ל: ליט] היא אחרף תקרא "סימנים, כלומר צורות שאינן נקראות" (אגמאטי, ספר הנר לשבת, עמ' קיט), ואותו נוסח גם **בפירוש המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' כח). לעומת זאת **בערוך**: "משני סמיונות – דיו וסיקרא" (ערך סם¹), וכן אצל **רש"י** "משתי סמניות" – "אחת בדיו ואחת בסיקרא" (קג ע"א, ד"ה משתי סמניות). שניהם גזרו את המילה מן סם = צבע; השווה הנוסח בדפוסים "כתב בדיו בסם ובסיקרא" (שבת יב, ד; אבל יוער שבכתבי היד הארצישראליים ק, פא, ל חסרה המילה "בסם").

¹²⁹⁹ לוי, ג, ערך סימן, משמעות 6 (סוף עמ' 511 ותחילת עמ' 512); קראוס, עמ' 287 (ערך סימן, משמעות 6).

¹³⁰⁰ קוהוט, ו, עמ' 66; יסטרוב, עמ' 1002 (ערך סממניות).

¹³⁰¹ דלמן, עמ' 293, וכאן ללא סימן שאלה כפי שרשם בערך סימן.

¹³⁰² לידל-סקוט, עמ' 1593, משמעות II.5. ראה על ה-*σημαῖα* בהרחבה אצל V. Gardthausen, *Griechische Paläographie*, 2nd ed, Leipzig 1913, vol 2, pp. 410-415; ראה האץ-רדפאת', עמ' 1263.

¹³⁰³ ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 178-184, לגבי "הנונין המנוזרות" בספר במדבר ובתהלים קז. וראה גם ע' טוב, ביקורת נוסח המקרא, ירושלים תש"ן, עמ' 43-44.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: סמיונא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 170), סורית: ܣܡܝܢܐ, ܣܡܝܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1017), א"נ: ܣܡܝܢܐ (שולטהס, עמ' 135).

(1) סמפונות

תיעוד: (2-1) ב"מ א, ח.

גרסאות: ק: (1) סִמְפֹּנוֹת¹³⁰⁴ (2) שְׁבִסְיִמְפֹּנוֹן • פא: (1) סימפונות (2) שבסימפון • ל: (1) סמפון (2) שבסמפון • פס: (1) סמפון (2) שבסמפון¹³⁰⁵ • אד: (1) סימפון (2) שְׁבִסְיִמְפֹּנוֹן, בפירוש: וְסִימְפֹּנוֹן¹³⁰⁶ • ת ירושלים: (1) סמפונות (2) שְׁבִסְיִמְפֹּנוֹת • ד"ר: (1) סמפונין (2) שבספמון [!] • בבלי-ע: (1) סמפונות (כ ע"א) (2) שְׁבִסְיִמְפֹּנוֹת (שם) • ערוך: (1) סמפון (2) שבסמפון. — בגלוסר עם ניקוד בבלי: סוֹמְפֹנוֹת; בהלכות גדולות כ"י פאריס: שְׁבִסְיִמְפֹּנוֹת (יבין, עמ' 981).
פירוש מסורתי: "שובר או תנאי" (ערוך, ערך סמפון).¹³⁰⁷
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית στύμφοнов¹³⁰⁸, "הסכם, תניה בהסכם".¹³⁰⁹ יסטרוב גזר משורש סנ"ף.¹³¹⁰

(2) סמפונות

תיעוד: חולין ג, א ("בית הסמפונות").

גרסאות: ק: הַסִּימְפֹּנוֹת • פא: הסימפונות • ל: הסיפונות • פס: הסמפונות¹³¹¹ • אד: הסמפונות • ת ירושלים: הַסִּמְפֹּנוֹת • ד"ר: הסמפונות • בבלי-ע: הַסִּמְפֹּנוֹת (מב ע"א) • ערוך: (ליתא בערך סמפון). — בירושלמי כ"י ליידין: סינפון (פאה יט ע"ג), סימפון (מגילה עא ע"ג).¹³¹²
פירוש מסורתי: הקנים החלולים שבתוך הריאה.¹³¹³
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית σίφων¹³¹⁴, "קנה, צינור".¹³¹⁵ בוקסטורף הציע, כהצעה חלופית, לגזור מן στύμφοнов במשמעות "איבר נשימה" (מן

¹³⁰⁴ האותיות 'נות' כתובות על גרד.

¹³⁰⁵ תיבה זו והתיבה במופע הקודם אינן מנוקדות.

¹³⁰⁶ ייתכן שנקודת השורוק הוצבה עקב שגגה, במקום דגש בפ"א.

¹³⁰⁷ דיון במשמעות המילה בספרות חז"ל ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 119-120.

¹³⁰⁸ בוקסטורף, עמ' 753; לוי, ג, עמ' 512; קוהוט, ו, ע' 75; קראוס, עמ' 389; דלמן, עמ' 294.

¹³⁰⁹ לידל-סקוט, עמ' 1689; כרך המילואים, עמ' 284.

¹³¹⁰ יסטרוב, עמ' 982.

¹³¹¹ התיבה אינה מנוקדת.

¹³¹² כ"י ליידין,

¹³¹³ **רש"י:** "קנקנות קטנות המתפשטות בתוך הריאה שהדם נובע בה כשחותכים אותה" (מב ע"א, ד"ה סמפונות).
ערוך: "הקנים החלילים [צ"ל החלולים] שבתוך הריאה שייכנס מהן הרוח" (ערך סמפון). **רמב"ם:** הי אנאביב אלדריה והי אלאגסאם אלמגופה אלגצרופיה אלמנבתה פי גרם אלדריה "הם צינורות הריאה והם הגופים החלולים החסויים המתפשטים בגוף הריאה" (קאפח, ה, עמ' קפח).

¹³¹⁴ בוקסטורף, עמ' 754; לוי, ג, עמ' 513 (משמעות 5); קוהוט, ו, עמ' 76; קראוס, עמ' 389 (ערך סימפון III); דלמן, עמ' 294 (ערך סמפון III).

¹³¹⁵ לידל-סקוט, עמ' 1603. המילה מתועדת גם בבפירוסים ובברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 925.

הפועל $\sigma\upsilon\mu\pi\nu\epsilon\omega$, "לנשום עם"), אולם המילה אינה מתועדת במשמעות זו.¹³¹⁶ יסטרוב גזר משורש סני"ף.¹³¹⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܣܢܝܦܐ "צינור לכיבוי אש" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1006), א"ב: סימפונא, סינפונא, סיפונא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 806).

(1) סנדל, סנדלים, -ין

תיעוד: 33 × (למשל: שבת ו, ב; כלים יד, ה).

גרסאות: ק: סנדל / סנדל, סנדלים, סנדלי, סנדלו • פא: סנדל / סנדל, סנדלים, סנדלי, סנדלו • ל: סנדל, סנדלים, סנדלי, סנדלו.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\alpha\lambda\omicron\nu$,¹³¹⁸ "סנדלי".¹³¹⁹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: סנדלא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 175), א"ג: סנדל (סוקולוף, מילון א"ג, עמ' 383), סורית: ܣܢܕܠܐ , ܣܢܕܠܐ , (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 971, 1022), א"ב: סנדלא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 821), מנדאית: סאנדליא (המילה מתועדת רק בצורת הרבים; דראואר-מצוד, עמ' 313).

(2) סנדל

תיעוד: (1) בכורות ח, א; (2) כריתות א, ג; (3) נידה ג, ד.

גרסאות: ק: (1) סנדל (3-2) סנדל • פא: (3-1) סנדל • ל: (3-1) סנדל • פס: (3-1) סנדל • אר: (1) סנדל • רק: (3-2) סנדל • פר: (3) סנדל • אנט: (3) סנדל • ת ירושלים: (3-1) סנדל • ד"ר: (3-1) סנדל • בבלי-ע: (3-1) סנדל (בכורות מו ע"א); כריתות ז ע"ב; נידה כד ע"ב) • ירושלמי: (3) סנדל (נ ע"ד) • ערוך: (3-1) סנדל.

פירוש מסורתי: "חתיכה של בשר בצורת סנדל" (ערוך, ערך סנדל).

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מהמילה היוונית $\sigma\acute{\alpha}\nu\delta\alpha\lambda\omicron\nu$,¹³²⁰ (ראה הערך הקודם), אשר הושאלה למשמעות "נפל".¹³²¹ בוקסטרופ גזר מצורת ההקטנה $\sigma\alpha\nu\delta\acute{\alpha}\lambda\omicron\nu$.¹³²²

סנדלר

תיעוד: (1) יבמות יב, ה; (2) כתובות ה, ד; (3) אבות ד, יא; (4) כלים ה, ה.¹³²³

¹³¹⁶ בוקסטרופ, שם; לידל-סקוט, עמ' 1685.

¹³¹⁷ יסטרוב, עמ' 982.

¹³¹⁸ בוקסטרופ, עמ' 756 (בצורת ההקטנה $\sigma\alpha\nu\delta\acute{\alpha}\lambda\omicron\nu$); לוי, ג, עמ' 552; קוהוט, ו, עמ' 82; קראוס, עמ' 399; יסטרוב, עמ' 1004; דלמן, עמ' 295.

¹³¹⁹ לידל-סקוט, עמ' 1582. בתרגום השבעים מתועדת צורת ההקטנה $\sigma\alpha\nu\delta\acute{\alpha}\lambda\omicron\nu$, המקבילה ל"נעל"; ראה האץ'-רדפאת', עמ' 1259. הסנדל היה עשוי, אז כבימינו, מסולית עור הנצמדת לכף הרגל באמצעות רצועות. ראה פאולי-ויסובה, סדרה שנייה, כרך א, חלק ב, עמ' 2257.

¹³²⁰ לוי, ג, עמ' 552; קוהוט, ו, עמ' 82; קראוס, עמ' 400; יסטרוב, עמ' 1004; דלמן, עמ' 295.

¹³²¹ וייתכן שכאן הושאל מן המשמעות הנוספת של המילה היוונית, "סוג של דג שטוח"; ראה לידל-סקוט, עמ' 1582.

¹³²² בוקסטרופ, עמ' 757; לידל-סקוט, שם.

¹³²³ בארבעת המופעים המילה היא חלק מכינוי: ר' יוחנן הסנדלר.

גרסאות: ק: (2-1) הסנדלר (3) הסנדלר (4) הסנדלר • פא: (1) הסנדלר (2) הסנדלר (3) הסנדלר (4) הסנדלר • ל: (4-1) הסנדלר • ספ: (1) הסנדלר (2) הסנדלר (3) הסנדלר (4) הסנדלר • אר: (1) הסנדלר (2) הסנדלר ¹³²⁴ (3) הסנדלר • רק: (4) הסנדלר • פר: (4) הסנדלר • ת ירושלים: (4-3) הסנדלר • ד"ר: (4-3,1) הסנדלר (2) (ליתא) • בבלי-ע: (2-1) הסנדלר (יבמות קד ע"ב; כתובות נח ע"ב) • ירושלמי: (2) הסנדלר • ערוך: הסנדלר. ¹³²⁵

אטימולוגיה: קראוס ודלמן גוזרים מיוונית *σανδαλάριος*, יסטרוב מלטינית *sandalarius*. ¹³²⁶ לפי הצעה זו המילה נגזרה מן *σάνδαλον* (ראה ערך קודם) בתוספת הסיומת *-αριος*, שביוונית מאוחרת שימשה בין היתר בהוראת בעלי מקצוע. ¹³²⁷ אולם המילה המוצעת אינה מתועדת במשמעות הנדרשת: ביוונית *σανδαλάριον* מתועדת כשמה של סמטה ברומא ("הסנדלית"), והיות שמקדשו של אפולו שכן בה, גם ככינויו של אל זה. ¹³²⁸ בלטינית ימי ביניים *sandalarius* הוא כינוי לנושא משרה בכנסייה, על שום הסנדלים שנעל. ¹³²⁹ עם זאת, אין מקום להטיל ספק בנכונות ההצעה; אם המילה לא נשאלה כצורתה מיוונית, אזי אפשר שהסיומת הודבקה לה בתוך העברית. ¹³³⁰

סנהדרין, סנהדרי, סנהדריות

תיעוד: 12 × (למשל: סוטה ט, יא; סנהדרין א, ה).

גרסאות: ק: סנהדרין, סנהדריות • פא: סנהדרין, סנהדרים, סנהדריות • ל: סנהדרין, סנהדראות.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *συνέδριον*, ¹³³¹ "מועצה, ועד". ¹³³² **תיעוד בשפות שמיות נוספות:** ארמית התרגומים: סנדר, סנהדרי, סנהדרין (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 175), א"ג: סנהדרין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 383), סורית: *ܣܢܗܕܪܝܢ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1022), א"ב: סנדר (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 821).

סנטר

תיעוד: בבא בתרא ד, ז.

¹³²⁴ נראה שדגש הוצב בטעות בנו"ן במקום בסמ"ך.

¹³²⁵ סוף ערך סנדל.

¹³²⁶ קראוס, עמ' 401; דלמן, עמ' 295; יסטרוב, עמ' 1005. בוקסטורף, לוי וקוהוט אינם מציינים מקבילה יוונית או לטינית מפורשת.

¹³²⁷ משמעות זו של הסיומת *-αριος* היא שאילה מלטינית, והיא מתועדת ביוונית החל מהתקופה ההלניסטית; ראה פאלמר, מוספיות, 48-49; פסלס, יוונית ביזנטית, עמ' 258; לוימן, עמ' 211 פיסקה b.

¹³²⁸ פאפה, ג (מילון השמות הפרטיים), עמ' 1339.

¹³²⁹ דו-קאנו', לטינית, ז, עמ' 301. על מקור הכינוי ראה נירמאייר, ערך *sandalia* בעמ' 937.

¹³³⁰ השווה ארמית גלילית נחתומר, חליטר, וסורית *ܣܢܗܕܪܝܢ* "מלח" (מן *ܣܢܗܕܪܝܢ*); ראה דוגמאות נוספות אצל נלדקה, דקדוק, סעיף 140 בעמ' 85.

¹³³¹ בוקסטורף, עמ' 758; לוי, ג, עמ' 553; קוהוט, ו, עמ' 84; קראוס, עמ' 401; יסטרוב, עמ' 1005; דלמן, עמ' 295.

¹³³² לידל-סקוט, עמ' 1704. המקבילה היוונית של המילה סנהדרין, כמשמעה במשנה, מתועדת למשל בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 967. בתרגום השבעים המילה משמשת בהוראה כללית: "קהל, סוד" (כגון "סוד משחקים", ירמיה טו, יז); ראה לוסט, עמ' 456; האץ'-רדפאת', עמ' 1313. דיון במשמעות המילה בספרות חז"ל ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 123-126.

גרסאות: ק: הֶסְנֵטֶר • פא: הסנטר • ל: הסנטר • פט: הֶסְנֵטֶר¹³³³ • אד: הֶסְנֵטֶר • ת ירושלים: הֶסְנֵטֶר • ד"ד: הסנטר • בבלי-ע: הֶסְנֵטֶר (סח ע"א) • ערוך: הסנטר. — בתוספתא כ"י ארפורט: סֶנְטֶר.¹³³⁴ בירושלמי ובכתבי יד של הבבלי נמצא גם: סנטיר.¹³³⁵

פירוש מסורתי: שומר; פקיד המכיר את גבולות העיר ומתחמיה (ידע המשמש לצורך גביית מס).¹³³⁶

אטימולוגיה: בוקסטורף הזכיר את האפשרות שהמילה נשאלה מלטינית senator "סנטור".¹³³⁷ זקש הציע לגרוס "פסנטר" וגזר מיוונית ὁψωνάτωρ, "מוכר דגים, מוכר מזון", בנשילת העיצור הפותח; ההצעה הובאה על ידי פישר אצל בוקסטורף.¹³³⁸ לוי הציע לגזור מן ὁψωνάτωρ או ὁψωνάτωρ "מנהיג, מדריך, רועה", בהשלת ה-μ.¹³³⁹ קוהוט הציע אטימולוגיה פרסית, שנדחתה על ידי גייגר.¹³⁴⁰ לדעת יסטרוב ולעף מדובר בשורש הארמי נט"ר במשקל ספעל.¹³⁴¹ קראוס הציע תחילה לראות כאן צורת שם הפועל (נומן אגנטיס) היפותטית *suntetehetis שקוצרה ל- *suntetehis,¹³⁴² מן הפועל suntetehē, "לשמור, להחזיק, להגן".¹³⁴³ מאוחר יותר חזר בו, ואימץ את הצעתו של פינלס – σαλῆτιος, salt(u)arius, ובהצעה זו תמך גם ליברמן.¹³⁴⁴ מילה זו נשאלה ליוונית מלטינית, ומשמעה "מנהל

¹³³³ קמץ – ספק סגול.

¹³³⁴ בבא בתרא ה, כ (ע"פ חילופי הגירסאות שבמהד' ליברמן, עמ' 91 שורה 49).

¹³³⁵ ירושלמי שביעית לה ע"ב: סנטיריה (ארמית); בבלי סנהדרין צח ע"ב: סנטיר (כ"י יד הרב הרצוג, לפי מאגרים).

¹³³⁶ **הבבלי** מפרש: "מאי סנטר? הכא תרגימו: בר מחווינתא" (סח ע"א). "בר מחווינתא" מפורש בתשובות הגאונים: "עבדא דמרי מתא דקאים ליה מתא דידע כל חורין וסדקין דמתא", כלומר "עבד של אדון העיר, העומד לו [ב]עיר, שמכיר את כל החורים והסדקים של העיר"; "זה שקוראין אותו בלשון ישמעאלים גזיר [?] ויש אומ' דליל [=דליל מורה דרך]" (מראי מקום אצל סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 237). ואצל אגמאטי: "אדם בקי באותה העיר ומכיר שדותיה משדות אחרות ויודע עד היכן מגיע תחומיה", ובשם ר' ברוך הספרדי: "עבד בקי בהגדת העיר וכל תשמישיה וכל מוצאה ומובאה" (אגמאטי, ספר הנר לבבות, דף 240 ע"ב). ואצל הרשב"ם: "עבד הממונה להגיד ולאחווין תחומי השדות של מי זה ושל מי זה והוא עבד לשר העיר ואי אפשר לעיר בלא אותו" (סח ע"א, ד"ה בר מחווינתא). את המילה "סנטר" גופה מפרש הר"ח: "העבד השומר את העיר" (אגמאטי, שם). **רגמ"ה**: "זה ממונה המדינה שהוא מחווה ויודע כמה בני אדם פורעין מס למלך ומכמה בתים ומכמה שדות וכמה שייכי לעיר" (סח ע"א). **ערוך**: "שומר" (ערך סנטר). **רמב"ם**: שֶׁכֶּךָ יַחַד אֶלְמַדִּינָה "אדם השומר את העיר" (קאפח, ד, עמ' קיז). **המיוחס לרב נתן**: "עבד המכיר גבולות העיר" (קאפח, רב נתן, בבא בתרא, עמ' 7).

¹³³⁷ בוקסטורף, עמ' 759; לואיס-שורט, עמ' 1668.

¹³³⁸ הצעת זקש מתייחסת למופע של המילה באיכה רבה, פתיחה ב, א. הצעתו נזכרת ללא מראה מקום אצל פירסט, גלוסר, עמ' 157; פישר אצל בוקסטורף, שם, הערה 90 (ושם בטעות ὁψωνάτωρ, בעקבות הלטינית obsoniator); לידל-סקוט, עמ' 1283.

¹³³⁹ לוי, ג, עמ' 155. לידל-סקוט, עמ' 1593.

¹³⁴⁰ קוהוט, ב, עמ' 178 (ראה גם ו, עמ' 85); גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 105.

¹³⁴¹ יסטרוב, עמ' 1006; תיאודור בשם לעף במהדורתו לבראשית רבה, סוף עמ' 153. נראה שכך גם יש לפרש את העדר האטימולוגיה היוונית אצל דלמן, עמ' 295.

¹³⁴² קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 545; ובמילונו, עמ' 403. לעף סימן הצעה זו בסימן שאלה כפול, לציין שהאטימולוגיה אינה סבירה בעיניו.

¹³⁴³ לידל-סקוט, עמ' 1727. דומה לכך הצעתו ההיפותטית של פירסט בגלוסר שלו, עמ' 157: *suntetehis. נראה שמוספיא היה הראשון שקישר לפועל זה במוסף הערוך שלו: "וכן פירושו בל"י שומר".

¹³⁴⁴ צ"מ פינליש, דרכה של תורה, וינה 1861, עמ' 129-130; קראוס, א"ת, ב, עמ' 106; ליברמן, תוספתא כפשוטה, ט-י, עמ' 285.

האחוזות והאחראי לשמירתן¹³⁴⁵, וכן מי שגובה את החובות המגיעים מן האחוזות.¹³⁴⁶ בשונה מן ההצעות האחרות, הצעה זו מתאימה הן מבחינת משמעות והן מבחינת הגייה, ונראה שיש לקבלה.

ספוג

תיעוד: 9 × (למשל: שבת כא, ג; כלים ט, ג).

גרסאות: ק, פא: ספֹג • ל: ספוג.

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית σπόγγος¹³⁴⁷, "ספוג".¹³⁴⁸ אולם הצורה הרווחת יותר של מילה זו בתקופה ההלניסטית היתה σφόγγος¹³⁴⁹, והיא גם הצורה המשתקפת בעברית. יסטרוב גזר משורש שמי ספ"ג.¹³⁵⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: ספוגא, איספוג "חמיטה" (לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 48; ב, עמ' 179), א"ג: ספוג (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 385), א"נ: אספג (שולטהס, עמ' 15), א"ש: אספוג "רקיק" (טל, עמ' 54), סורית: ܣܦܘܓܐ, ܣܦܘܓܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 75), ערבית: اسفنج (דוזי, א, עמ' 22).

ספסל, ספסלים/-ין

תיעוד: 13 × (למשל: שבת כג, ה; כלים ב, ג).

גרסאות: ק: ספסל, ספסלים, ספסלים (ק2: ספסלים) • פא: ספסל, ספסלים/-ין • ל: ספסל, ספסלים.

פירוש מסורתי: קיל מנבר והו כרסי עאלי טויל כאלדכה "יש אומרים 'מנבר', והוא כיסא גבוה ארוך כספסל אבן" (מרשד אלכאפי, ערך ספסל).¹³⁵¹

אטימולוגיה: פישר ולוי הציעו לגזור את המילה מיוונית σφέλας, "הדום, בסיס (לפסל)", בתוספת סמ"ך.¹³⁵² ההצעה נדחתה על ידי פליישר, מן הטעם שהמילה שייכת ללשון השירה הקדומה, ולא עברה לקוינה.¹³⁵³ אצל פישר ואצל לוי נזכרת הצעה נוספת, שאליה הצטרפו גם קוהוט וקראוס, והיא subsellium¹³⁵⁴, "מושב, ספסל".¹³⁵⁵ לעף אימץ הצעה זו בגרסתה היוונית, συψέλιον, וכך גם אצל דלמן.¹³⁵⁶

¹³⁴⁵ כלשונו של ליברמן, שם; ראה לידל-סקוט, עמ' 1582; לואיס-שורט, עמ' 1621.

¹³⁴⁶ על משמעות זו, המשתקפת בתלמוד הבבלי (סנהדרין צח ע"ב) הרחיב שפרבר, חקרי מלים, עמ' 108.

¹³⁴⁷ בוקסטורף, עמ' 763; לוי, ג, עמ' 564; קוהוט, ו, עמ' 100; קראוס, עמ' 406; דלמן, עמ' 297.

¹³⁴⁸ לידל-סקוט, עמ' 1628.

¹³⁴⁹ מייזר-שמול, עמ' 154.

¹³⁵⁰ יסטרוב, עמ' 1012.

¹³⁵¹ תרגום לפי שי, מרשד אלכאפי, עמ' 387.

¹³⁵² פישר אצל בוקסטורף, הערה 111 בעמ' 766; לוי, ג, עמ' 568.

¹³⁵³ פליישר אצל לוי, ג, עמ' 726.

¹³⁵⁴ פישר, שם; לוי, שם; קוהוט, ו, עמ' 105; קראוס, עמ' 408. קוהוט רשם את הצורה subsellum, שאינה מתועדת במילונים (לואיס-שורט; דו-קאנו, לטינית; סותר; תל"ל), וכן צורה יוונית מקבילה συψέλιον (סופוקלס, עמ' 1060, תחת הערך συψέλιον).

¹³⁵⁵ לואיס-שורט, עמ' 1781.

¹³⁵⁶ לעף אצל קראוס, שם; סופוקלס, עמ' 1060; דלמן, עמ' 298. למילה גרסאות נוספות: συψέλιον, συψέλιον, συψέλιον, ראה סופוקלס, שם; לידל-סקוט, עמ' 1690.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: ספסלא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 181), א"ג: ספסל, סבסל (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 386), סורית: ܣܦܣܠܐ, ܣܦܣܠܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1032), א"ב: ספסלא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 827).

סקורטיא

תיעוד: (1) כלים טז, ד; (2) כלים טז, ח; (3) כלים כו, ה; (4) אהלות ח, א; (5) אהלות ח, ג.
גרסאות: ק: (3,1) סְקוּרְטִיָּה (2) וְסְקוּרְטִיָּה (5-4) וְסְקוּרְטִיָּה • פא: (1) סְקוּרְטִיָּה (2) וְסְקוּרְטִיָּה (3) סְקוּרְטִיָּה (4) וְסְקוּרְטִיָּה (5) וְסְקוּרְטִיָּה • ל: (3,1) סְקוּרְטִיָּה (5,2) וְסְקוּרְטִיָּה (4) וְסְקוּרְטִיָּה [!].
 פ: (1) סְקוּרְטִיָּה (5,2) וְסְקוּרְטִיָּה (3) סְקוּרְטִיָּה (4) וְסְקוּרְטִיָּה • רק: (3,1) סְקוּרְטִיָּה (5-4,2) וְסְקוּרְטִיָּה • פד: (3,1) סְקוּרְטִיָּה (5-4,2) וְסְקוּרְטִיָּה • ת ירושלים: (3,1) סְקוּרְטִיָּה (5-4,2) וְסְקוּרְטִיָּה • ד"ר: (1) סְקוּרְטִיָּה (2) וְסְקוּרְטִיָּה (3) סְקוּרְטִיָּה (4) וְסְקוּרְטִיָּה (5) וְסְקוּרְטִיָּה • פיה"ג: (1) סְקוּרְטִיָּה • ערוך: (4,2) וְסְקוּרְטִיָּה (3) סְקוּרְטִיָּה. — עם אל"ף תחילית בתוספתא כ"י וינה: איסקורטיא (כלים ב"מ ו, א) ובדפוס הבבלי: איסקורטי (נדרים נה ע"ב).¹³⁵⁷
פירוש מסורתי: "חלוק של עור, שלובשין אותו העבדנין [=מעבדי העורות] בשעת מלאכתן" (ערוך, ערך סקורטיא).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית scortea,¹³⁵⁸ והוא תואר שהוראתו "עשוי עור" ושם עצם שהוראתו "בגד עשוי עור".¹³⁵⁹

עוגין

תיעוד: בבא בתרא ה, א.

גרסאות: ק: הַעֲוִיָּין • פא: ההוגין • ל: ההוגין • פ: הַעֲוִיָּין • אד: העוגין • קט"ג: ההוגין (בירנבאום, עמ' 227) • ת ירושלים: הַעֲוִיָּין • ד"ר: העוגין • בבלי-ע: הַעֲוִיָּין (עג ע"א) • ערוך: ההוגין, ס"א עגינין (ערך הגן), העוגין (ערך עגן). — הנוסח בה"א מתועד עוד בתוספתא כ"י לונדון,¹³⁶¹ בספרי דברים, בירושלמי, ובמדרש בראשית רבה.¹³⁶² בהלכות גדולות: העגינין, הַהֲוִיָּין, בהלכות פסוקות: עגון, העגינין.¹³⁶³

פירוש מסורתי: עוגין, ברזל הנקשר לחבל ומוטל למים כדי לרתק את הספינה למקום מסוים.¹³⁶⁴

¹³⁵⁷ נשטט הגרש בסוף התיבה. וכן בכ"י מינכן 95 באותו מקום: ובאיסקרוטי, אסקרוטיא.
¹³⁵⁸ בוקסטורף, עמ' 772; לוי, ג, עמ' 583; קוהוט, ו, עמ' 123; קראוס, עמ' 410; יסטרוב, עמ' 1019; דלמן, עמ' 300.
¹³⁵⁹ לואיס-שורט, עמ' 1646.
¹³⁶⁰ בצילום אין רואים נקודת חיריק; ייתכן שיש דגש בגימ"ל, ואם כן, ייתכן שהמנקד הטיל בטעות את נקודת החריק בתוך הגימ"ל ולא תחתיה.
¹³⁶¹ שבת יד, א. בכ"י וינה: האיגן, בכ"י ארפורט: אגוז (צ"ל: אגון).
¹³⁶² בספרי דברים "הוגנים" (סי' שמ"ו, כ"י ברלין, הוא הנוסח כאן של מהד' פינקלשטיין, עמ' 403; בכ"י לונדון 341 [=מאגריס]: "בהגננין"; בירושלמי: "ההוגין" (שבת, טז ע"א); בראשית רבה: "הוגנים" (יב, יב; מהד' תיאודור עמ' 110), "הוגנין" (שם פג, א; מהד' תיאודור עמ' 996).
¹³⁶³ הלכות פסוקות, כ"י פאריס; הלכות פסוקות, כ"י ששון; על פי ייבין, עמ' 1074.
¹³⁶⁴ **בבלי** מפורש: "עוגין — תני ר' חייא: אלו עיגונין שלה [של הספינה]" (כך כ"י המבורג; בדפוסים: עוגינין), ומסמך לו את האמור ברות א, יג: "הַלְהֵן תַּעֲנֶנָּה" (סג ע"א). ר"ח: "עוגין — הברזלין שקושרין אותן בחבלים ומשליכין אותם בים להעמיד הספינה בנמל" (אגמאתי, ספר הנר לבבות, דף 243 ע"ב). **הערוך** מביא את פירוש הר"ח ומוסיף שלושה מופעים מתרגום יונתן, שבהם שורש עג"ן משמש בהוראת קשירה וריתוק: "ויעגנן

אטימולוגיה: לוי גזר את המילה מיוונית *ἐχένη* "מעכב ספינה" (תואר הפועל); הצעה זו נדחתה על ידי פליישר בשל השתייכותה לשפת השירה היוונית הקדומה.¹³⁶⁵ קוהוט הציע לגזור מן הפועל הערבי *حجن* שעניינו כיפוף.¹³⁶⁶ פליישר גזר מיוונית *ὄγκινος* (לטינית *uncinus*) "ו, קרס"; וכך גם פרנקל ודלמן.¹³⁶⁷ אולם משמעות המילה כללית מדי, והצורה המבוררת, הוגין, אינה קרובה מספיק מבחינה פונטית כדי לחפות על הפער הסמנטי.¹³⁶⁸ יסטרוב גזר משורש הג'ן.¹³⁶⁹ קראוס לא רשם את המילה במילונו.¹³⁷⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: לדעת פרנקל המילה קשורה לסורית *ܐܢܝܪܐ* ולערבית *انجر* אשר הוראתן "עוגן" (פרנקל, עמ' 229; ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 20).

עינבל, ענבל

תיעוד: (1) נזיר ו, ב; (2) כלים יד, ד; (3) פרה יב, ח.
גרסאות: ק: (1) *עִנְבֹּל*¹³⁷¹ (2) *וְהָעִנְבֹּל*¹³⁷² (3) *וְהָעִנְבֹּל* • פא: (1) *עִנְבֹּל* (2) *וְהָעִנְבֹּל* (3) *וְהָעִנְבֹּל* • ל: (1) ענבל (2-3) *וְהָעִנְבֹּל* • פס: (1) *עִנְבֹּל* (2-3) *וְהָעִנְבֹּל* • אד: (1) *עִנְבֹּל* • רק: (2-3) *וְהָעִנְבֹּל* • פד: (2) *וְהָעִנְבֹּל*, *וְהָעִנְבֹּל* (3) *וְהָעִנְבֹּל* • אנט: (3) *וְהָעִנְבֹּל* • קט"ג נ"ב: (1) *עִנְבֹּל* (ייבין, עמ' 981) • ת ירושלים: (2) *עִנְבֹּל* (3) *וְהָעִנְבֹּל* • ד"ר: (1) ענבל (2) הענבל (3) *וְהָעִנְבֹּל* • בבלי-ע: (1) *עִנְבֹּל* (לד ע"ב) • פיה"ג: (2) *וְהָעִנְבֹּל* • ערוך: (2) *הָעִנְבֹּל*.¹³⁷³

פירוש מסורתי: "הברזל שבתוך הזוג, המקיש בדופני הזוג ומשמיע הקול" (ערוך, ערך ענבל).
אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *ἐμβολον*,¹³⁷⁴ "יתד", וי.¹³⁷⁵
 יסטרוב ראה במילה זו צורת הקטנה של *עִנְבֹּל*.¹³⁷⁶

[לפנינו: ויגונון] בבית עגנא" (ישעיה כד, כב), עברית: *וְסָגְרוּ עַל מִסְגָּר*; "ובבתי ייסורין עגנהו" (שם מב, כב), עברית: *וּבְבֵתַי כְּלָאִים הִחְבֵּאוּ*; "לדעגנין" (שם מט, ט), עברית: *לְאֶסְרוּם, לְאֶשֶׁר בְּחֶשֶׁךְ* (ערך עגן). **רגמ"ה:** "אלו שקורין אנקר"ש בלע"ז שמעמידין הספינה שלא תזוז לכאן ולכאן (עג ע"א), וכן **רשב"ם:** "אנקר"ש של ברזל ומשליכין במים להעמיד הספינה במקום אחד" (עג ע"א). אנקר"ש – *ancres* "עוגנים" (קניסברגר, רגמ"ה, עמ' 15; קטן, לעזי רש"י, עמ' 125). **ר' ברוך מארץ יוון:** אלמראסי אלתי תעווק אלמרכב "העוגנים אשר מעכבים את הספינה" (אגמאטי, שם), וכן **הרמב"ם:** אלמראסי "עוגנים" (קאפח, רמב"ם, ד, עמ' קיח; בתרגומו: "מעמדי הספינה"). אלמראסי – צורת רבים של *مِرْسَى* "עוגן" (דוזי, א, עמ' 529; ראה גם בלאו, מילון, עמ' 250). **המיוחס לרב נתן:** "ברזלין שמעמידין בהן הספינה" (קאפח, רב נתן, בבא בתרא, עמ' 7).

לוי, א, עמ' 451; לידל-סקוט, עמ' 747; פליישר אצל לוי, א, עמ' 557.¹³⁶⁵
 קוהוט, ג, עמ' 180; ליין, ב, עמ' 522.¹³⁶⁶
 פליישר אצל לוי, שם; לידל-סקוט, עמ' 1196; לואיס-שורט, עמ' 1929; פרנקל, עמ' 229; דלמן, עמ' 106; כך גם שפרבר, ספנות, עמ' 139.¹³⁶⁷
 הצורה הצפויה היא אונקין, השווה ערך לונכיות.¹³⁶⁸
 יסטרוב, עמ' 336.¹³⁶⁹
 ויש לציין שבספרו על הארכיאולוגיה התלמודית הוא מזכיר את המילה, אך אינו מתייחס לאטימולוגיה שלה, כהרגלו במילים השאולות; ראה א"ת, ב, עמ' 347 והערה 288 בעמ' 685. נראה שסבר שהמילה שמית במקורה.¹³⁷⁰
 בין הוי"ו ללמ"ד קו אלכסוני קצר, ונראה שהוא ניסיון של המנקד למחוק שורוק קודם.¹³⁷¹
 וי"ו החיבור הוספה בין השיטין.¹³⁷²
 כך בערך ענבל, ודומה לו בערך זג¹: ענבל (מתוך נזיר ו, ב).¹³⁷³
 לוי, ג, עמ' 667; קוהוט, ו, עמ' 222; קראוס, עמ' 417; דלמן, עמ' 317. ההצעה מובאת גם על ידי פיישר אצל בוקסטורף (עמ' 812, הערה 6), משמו של מוספיא, לצד העובדה שבעל הערוך גזר מילה זו מערבית.¹³⁷⁴
 לידל-סקוט, עמ' 540.¹³⁷⁵

עמילן

תיעוד: פסחים ג, א ("עמילן של טבחים")

גרסאות: ק: נַאֲמִילָן • פא: נַעֲמִילָן • ל: ואמלן • פס: נַעֲמִילָן • אר: ועמילן • ת מועד: וְעַמְלָן • ד"ר: ועמילן • בבלי-ע: נַעֲמִילָן (מב ע"א) • ירושלמי: אמילן¹³⁷⁷ (כט ע"ד) • ערוך: ועמילן. — בענף הא"י הכתיב באל"ף (ק, ל, ירושלמי) ובעי"ן; בענף הבבלי רק בעי"ן.

פירוש מסורתי: לחם שמניחים על פני מי הבישול בקדירה כדי לשאוב את הזוהמה הצפה.¹³⁷⁸

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *ἄμυλον* (לטינית *amylum*)¹³⁷⁹, "עוגה מקמח מעולה" או "עמילן".¹³⁸⁰ יסטרוב גזר משורש עמ"ל,¹³⁸¹ וייתכן שאת הגרסאות בעי"ן ניתן לייחס לאטימולוגיה עממית הגורסת כמותו.¹³⁸²

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܐܡܝܠܐ, ܐܡܝܠܐ, ܐܡܝܠܐ "עוגה מקמח מעולה" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 53).

ערכאות, ערכי

תיעוד: (1) גיטין א, ה; (2) קידושין ד, ה.

גרסאות: ק: (1) בַּעֲרָאֹת¹³⁸³ (2) בַּאֲרָכִי • פא: (1) בַּעֲרָאֹת (2) בערכי • ל: (1) בארכיות¹³⁸⁴ • פס: (1) בַּעֲרָאֹת (2) בַּאֲרָכִי • אר: (1) בַּעֲרָאֹת • רק: (2) בארכי • ד"ר: (1) בערכאו' (2) בארבי [!] • בבלי-ע:

¹³⁷⁶ יסטרוב, עמ' 1072.

¹³⁷⁷ כך נוסח הסופר, והוגה: עמילן.

¹³⁷⁸ **הירושלמי** מפרש: "אמילן שלטבחין – אמ' ר' חייא בר בא: מביא מלילות [=שיבולים שגרריהן רכים; ראה פליקס, החקלאות בארץ-ישראל, עמ' 158] שלא הביאו שליש, וכותשן, ועושה אותן כחלות חריע, ונותן בקדירה; והוא עביד כילדין" (כט ע"ד). ליברמן פירש "והוא עביד כילדין" – "והוא מעביר את הזוהמה" (ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 414). ודומה לו **בבלי**: "פת תבואה שלא הביאה שליש שמניחה על פי קדירה ושואבת הזוהמא" (מב ע"ב). ועל פי התלמודים הולכים יתר המפרשים: ר"ח: הפת שעושין לשאוב הזוהמא של בשר" (מצגר, פירוש ר"ח, פסחים, עמ' צה), ואת דבריו הביא **הערוך** (ערך עמל). **רמב"ם**: יוֹכֵד מִן אֱלֶקְחָא אֵלָּאִי לֹם יִכְמַל נִצְגָה ויִיבֹס ויִסְחֹן ויעֲגֹן ויעֲמַל מִנָּה קֶרֶךְ, תִּגְעַל תִּלְךְ אֱלֶקְרֶךְ אֲגִטִּיהָ לְקִדְדוֹר אֲלִטְעָאם עֲנַד מָא יִקְרַב אֲלִטְעָאם אֲלִנְצָג פִּתְזִיל זְהוּמָה אֲלִטְעָאם וְסִהֲכִתָּה "לוקחים חיטים שעדיין לא נגמר בישולן ומייבשין אותן וטוחנין אותן ולשין אותן ועושין מהן כיכרות קטנות ומכסין באותן הכיכרות קדרות האוכל בעת שהאוכל קרוב להתבשל, והן קולטין זוהמת האוכל וצחנתו" (קאפח, ב, עמ' קסט). **המיוחס לרב נתן**: "לוקחין קמח ולשין אותו ועושין אותו כעין כעכין ונותנין אותו בתבשילי הפשר למעלה לקלוט זוהמתו" (קאפח, רב נתן, פסחים, עמ' 65).

¹³⁷⁹ בוקסטורף, עמ' 810 (ערך עמילה); לוי, ג, 662 (בלשון "אולי"); קוהוט, ו, 215; קראוס, עמ' 416; דלמן, עמ' 316. ראה גם זקש, תוספות, א, עמ' 148.

¹³⁸⁰ לידל-סקוט, עמ' 87; לואיס-שורט, עמ' 114.

¹³⁸¹ יסטרוב, עמ' 1088 (בהערה בסוף הערך הוא יוצא נגד הזיהוי הרגיל, בשל היותה "נוגדת את מילתנו הן בצורה הן במשמעות").

¹³⁸² נראה שלאטימולוגיה זו תרם הביטוי "פת עמילה" (בבלי פסחים לו ע"ב, בבלי שבת סב ע"ב), שאף מקורו כפי הנראה ביוונית *ἄμυλον*, והמפרשים פירשוהו מלשון עמל; ראה למשל רש"י לפסחים הנ"ל.

¹³⁸³ האותיות ביי"ת, עי"ן ואל"ף כתובות על גרד. האם גרסת הסופר המקורית היתה "ארכיות"? השווה גירסת הירושלמי, וסיומת הרבים בגירסת אר.

¹³⁸⁴ אין עדות לגבי המופע השני (קידושין ד, ה), בשל דילוג על דף; ראה הערת המהדיר בדף 100 ע"ב.

(1) בְּעֶרְפָּאוֹת [!] (י ע"ב) (2) בְּעֶרְפִי (עו ע"א) • ערוך: (1) ערכאות¹³⁸⁵ (2) בארכי.¹³⁸⁶ — בירושלמי כ"י ליידין: "בארכאות שבסוריה" (סנהדרין כא ע"א).

פירוש מסורתי: "חתום בארכי הישנה של צפורי" [קידושין ד, ה] — פי' ערכאות של ישראל, פי'א מי שהיה חתום בבי"ד הקבוע בעיר ששמה ישנה והוא בצפורי" (ערוך, ערך ארך).¹³⁸⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ἀρχεῖον¹³⁸⁸, "בית העירייה", ומכאן: "ארכיון של מסמכים ציבוריים"; גם: "חבר שופטים".¹³⁸⁹ הצעה נוספת הנזכרת אצל קראוס, יסטרוב ודלמן היא ἀρχή "שלטון, משרה".¹³⁹⁰ נראה שלמציעים הצעה זו קסמה ההתאמה הפונטית עם "ארכי". אולם מדובר בשם עצם מופשט שאינו הולם את ההקשר המשנאי, ואין כל מניעה לגזור את "ארכי" מן ἀρχεῖον בהשלת הסיומת -ov.¹³⁹¹ קוטשר פירש את הכתיב בעי"ן כהשפעת השורש העברי ער"ך.¹³⁹²

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: ערכאה (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 245).

פגום

תיעוד: (2-1) עירובין ה, א ("פגום נכנס, פגום יוצא")

גרסאות: ק: (2-1) פָּגוּם • פֶּא: (1) פָּגוּם (2) פָּגוּם • ל: (1) פגום (2) ופגום • פס: (2-1) פָּגוּם • רק: (1) פגום (2) ופגום • קט"ג: פָּגוּם (בירנבאום, עמ' 311) • ת מועד: (1) פָּגוּם (2) ופָּגוּם • ד"ר: (1) פגום (2) ופגום • בבלי-ע: (2-1) פָּגוּם (נב ע"ב) • ירושלמי: (1) פגום (כב ע"ב) • ערוך: (2-1) פגום. — בתוספתא כ"י וינה: פיגם (עירובין ד, ה), פיגמיו (סנהדרין ה, ב). ירושלמי כ"י ליידין: פגום (x7), פיגמיו (סנהדרין כא ע"א). הלכות גדולות, כ"י פריס: פִּגְמָן (ייבין, עמ' 1074).

פירוש מסורתי: בניין הבנוי כמו שובך; מבנה הבולט מן הקיר; בניין חרב.¹³⁹³

אטימולוגיה: פִּיֶּשֶׁר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית πῆγμα (לטינית pegma),¹³⁹⁴ "מתקן, מבנה, דבר המחובר ומוצמד מחלקים, פיגום".¹³⁹⁵ יסטרוב גזר מהפועל פג"ם.¹³⁹⁶

¹³⁸⁵ ערך "ערך", ופירושו בערך הרמיז³ ("מושב קבוע לדון לשרים ולשופטים").

¹³⁸⁶ סוף ערך ארך⁵ (ופירושו: "ערכאות של ישראל").

¹³⁸⁷ לשימושי המילה בספרות חז"ל ראה עוד שפרבר, מילון, עמ' 62-65.

¹³⁸⁸ לוי, ג, עמ' 700; קוהוט, א, עמ' 287; קראוס, עמ' 418-419; יסטרוב, עמ' 1119; דלמן, עמ' 323.

¹³⁸⁹ לידל-סקוט, עמ' 251; באואר-דנקר, עמ' 137.

¹³⁹⁰ קראוס, שם; יסטרוב, שם, וכן עמ' 121; דלמן, שם; לידל-סקוט, עמ' 252.

¹³⁹¹ השווה הצעתי לגזור את "פונדקיי" מן πανδοκειον בהשלת הסיומת.

¹³⁹² יי קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 91. אולם יש לציין שהכתיב בעי"ן (ובה"א) לסימון תחילת הברה קיים במילים נוספות; ראה חלק ב של עבודה זו, סעיף 136, ועל כן אין כאן בהכרח השפעה עברית כדעת קוטשר.

¹³⁹³ ר"ח: "פ"י פגים — בניין כגון שובך" (מצגר, פירוש ר"ח, עירובין, עמ' קטז), ודומה לו פירוש הערוך: "כגון שובך העשוי לעופות ואינו אלא בקנים" (ערוך, ערך פגם). רש"י מפרש את "פגום נכנס פגום יוצא": "ויש מגדלין עגולין בולטין בחומה, פעמים שבולטין בפנים, פעמים שבולטים בחוץ" (עירובין נב ע"ב), וכן בפירוש המיוחס לרב נתן: "מאותם הבתים הבולטים... וזהו ענין אמרו בית נכנס ובית יוצא... והוא ג"כ ענין פגום נכנס פגום יוצא, שדומין לכלובי העופות שנקראו כן" (קאפח, רב נתן, עירובין, עמ' 62). אבל אצל הרמב"ם: בניאן כרב "בניין חרב" (קאפח, ב, עמ' קכד).

¹³⁹⁴ פִּיֶּשֶׁר אצל בוקסטורף, עמ' 845, הערה 10; לוי, ד, עמ' 4; קוהוט, ו, עמ' 292; קראוס, עמ' 439; דלמן, עמ' 327.

¹³⁹⁵ לידל-סקוט, עמ' 1399; לואיס-שורט, עמ' 1324.

¹³⁹⁶ יסטרוב, עמ' 1132.

פגיון, פיגיון

תיעוד: (1) בכורות ה, ג; (2) כלים יג, א; (3) כלים טז, ח.

גרסאות: ק: (1) פגיון (3-2) והפגיון • פא: (1) פגיון (2) והפגיון (3) והפגיון • ל: (1) פיגיון (3-2) והפגיון • פס: (1) פיגיון¹³⁹⁷ (2) והפגיון (3) והפגיון • אד: (1) פגיון • דק: (3-2) והפגיון • קט"ג: (1) פגיון (בירנבאום, עמ' 288) • פד: (3-2) והפגיון • ת ירושלים: (1) פגיון (2) והפגיון (3) והפגיון • ד"ר: (1) פיגיון (2) והפגיון (3) והפגיון • בבלי-ע: (1) פיגיון, פגיון (לה ע"א) • פיה"ג: (2) הפגיון • ערוך: (1) פגיון (3-2) והפגיון.

פירוש מסורתי: "סכין בשתי פיות, וי"א איספליאודו" (ערוך, ערך פגיון).¹³⁹⁸

אטימולוגיה: פשר, לוי, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מלטינית pugio (צורת גנטיב pugionis),¹³⁹⁹ "פגיון, סכין המשמשת לדקירה".¹⁴⁰⁰ קוהוט גזר מפרסית; פירוש נדחה על ידי גייגר.¹⁴⁰¹ הגרסה במסכת בכורות אצל ק, פא, פס, קט"ג, וכן בדפוס הבבלי, מסתיימת במ"ם סופית, אולם כפי שהעיר בירנבאום אין כאן אלא חילוף מ/נ הרגיל בלשון חז"ל.¹⁴⁰²

פוליטיקין

תיעוד: תרומות ב, ה ("מאכל פוליטיקין").

גרסאות: ק: פוליטיקים • פא: פוליטיקיס • ל: פולקטין • פס: פוליטיקין • אד: פוליטיקין • ד"ר: פוליטיקין • ערוך: פוליטיקון • ר"ש: פוליטיקין.

פירוש מסורתי: בני הארמון, מלכים, עשירים.¹⁴⁰³

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי וקוהוט גוזרים משם התואר πολιτικός, לטינית politicum "מדיני, אזרחי, עירוני".¹⁴⁰⁴ לצד משמעות זו שימש התואר בתקופת המשנה והתלמוד גם במשמעות "אדיב, נעים הליכות, אצילי",¹⁴⁰⁵ וייתכן שלמילה העברית נוספה גם הוראה זו. דומה להצעה זו הצעתם של קראוס, יסטרוב ודלמן, לגזור מיוונית πολιτικοί, "אזרחים, אנשי העיר".¹⁴⁰⁶

¹³⁹⁷ התיבה אינה מנוקדת, וכן התיבה במופע השלישי להלן.

¹³⁹⁸ הלעז "איספליאודו" לא נתברר; ראה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 581.

¹³⁹⁹ פשר אצל בוקסטורף, עמ' 844, הערה 8; לוי, ד, עמ' 2; קראוס, עמ' 421; יסטרוב, עמ' 1132; דלמן, עמ' 327.

¹⁴⁰⁰ לואיס-שורט, עמ' 1487.

¹⁴⁰¹ קוהוט, ו, עמ' 290; גייגר בתוספות עה"ש, עמ' 319.

¹⁴⁰² בירנבאום, עמ' 288.

¹⁴⁰³ **ערוך:** "מאכל של בני פלטין, וי"א מטעמי מלכים" (ערך פולטק), ודומה לו פירוש **ריבמ"ץ**: "מאכל לחשובין [מ]בני המלכות, והן נקראים פוליטיקים, כלומר מלכים, פי עיר המלוכה שמה פול"י" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' רכז). "פולי" – πόλις – ביוונית היא גם עיר וגם העיר בה"א הידיעה – רומא או, מאוחר יותר, קונסטנטינופול; ראה סופוקלס, עמ' 902. ר"ש מפרש: "אבני מדינה קאי [=על בני מדינה מדובר], כלומר מאכל בני אדם חשובין", ומוסיף את פירוש הערוך. **רמב"ם**: והם אלאקואם אלמתמלכון דווא אליסאר אלמתרפהון פי אלעיש "והם בני אדם העשירים המתנהגים כמלכים, המפונקים במאכליהם" (קאפח, א, רעו). **המיוחס לרב נתן**: "מאכל מלכים" (קאפח, רב נתן, תרומות, עמ' 3).

¹⁴⁰⁴ בוקסטורף, עמ' 867; לוי, ד, עמ' 13; קוהוט, ו, עמ' 341. לידל-סקוט, עמ' 1435; לואיס-שורט, עמ' 1391.

¹⁴⁰⁵ סופוקלס, עמ' 903; לידל-סקוט, עמ' 1435. מעתק דומה חל גם באנגלית במילה civil.

¹⁴⁰⁶ קראוס, עמ' 425; יסטרוב, עמ' 1141; דלמן, עמ' 335.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: ܠܝܠܝܬܐ, ܠܝܠܝܬܐ "מדיני, ציבורי" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1201), ܠܝܠܝܬܐ "מדיניות" (שם, עמ' 1164).

פוליפוס

תיעוד: כתובות ז, י ("בעל פוליפוס").

גרסאות: ק: פֹּלִיפּוֹס • פֹּא: פֹּלִיפּוֹס • ל: פֹּלִיפּוֹס • ט: פֹּלִיפּוֹס • אד: פֹּלִיפּוֹס • ד"ר: פֹּלִיפּוֹס • בבלי-ע: פֹּלִיפּוֹס (עז ע"א) • ערוך: פֹּלִיפּוֹס. — בתוספתא כ"י וינה: "פלפס"; בירושלמי כ"י לידן: "פולפסין" (3×); בכתבי יד של הבבלי: "פוליפוס" (6×).¹⁴⁰⁷

פירוש מסורתי: בעל פוליפוס הוא מי שריח רע נודף מפיו או מאפו.¹⁴⁰⁸

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית πολυπους (לטינית polypus),¹⁴⁰⁹ "גידול או הפרשה מוגלתית באף".¹⁴¹⁰ ליברמן גזר מצורה חלופית, πωλυψ.¹⁴¹¹

פולמוס, פולמסיות

תיעוד: (3-1) סוטה ט, יד; (4) פרה ח, ט.

גרסאות: ק: (1) בְּפֹלְמוֹס (2) בְּפֹלְמוֹס¹⁴¹² (3) בְּפֹלְמוֹס (4) בְּפֹלְ מִסְיוֹת¹⁴¹³ • פֹּא: (3-1) בפולמוס (4) בפולמסיות • ל: (3-1) בפולמוס (4) בפולמסיות • ט: (3-1) בְּפֹלְמוֹס (4) בְּפֹלְמוֹסִיּוֹת • אד: (3) בְּפֹלְמוֹס • רק: (2-1) בפולמוס (3) בפולמוס (4) בפולמסיות • פד: (4) בְּפֹלְמוֹסִיּוֹת • אנט: (4) בְּפֹלְמוֹסִיּוֹת • קט"ג נ"ב: (4) בְּפֹלְמוֹסִיּוֹת, וּבְפֹלְמוֹסִיּוֹת (ייבין, עמ' 985) • ת ירושלים: (4) בְּפֹלְמוֹסִיּוֹת • ד"ר: (2-1) בפולמוס (3) בפולמוס (4) בפולמסיות • בבלי-ע: (3-1) בְּפֹלְמוֹס (מט ע"א) • פיה"ג: (1) בפולמוס (2) בפולמוס (4) בפולמסאות • ערוך: (1) בפולמוס (4) בפולמסיות.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית πόλεμος,¹⁴¹⁴ "קרב, מערכה".¹⁴¹⁵

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פולמוסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 256), א"ג: פולמוס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 426), א"ב: פֹּלְמוֹסָא, פלמוסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 889).

פונדא, פונדתו, אפונדתו, פנדיא, פנדיות

¹⁴⁰⁷ הבדיקה על פי מאגרים.

¹⁴⁰⁸ **בתוספתא:** "בעל פלפס – זה ריח הפה" (כתובות ז, י). **בבבלי:** "מאי בעל פוליפוס? אמ' רב יהודה אמ' שמואל: ריח החוטם. במתנית' תנא: ריח הפה" (עז ע"א). פירוש הבבלי מובא **בערוך** כלשונו (ערך פליפוס), וכן אצל **הרמב"ם:** נתן אלאנף או נתן אלפס "שיש לו ריח רע בחוטמו או בפיו" (קאפח, ג, עמ' פט). אצל **המיוחס לרב נתן:** אלאבכר (קאפח, רב נתן, כתובות, עמ' 7). לדעת צ"ל אלאבכר אֲבִיכָר "בעל ריח רע מהפה" (ליין, א, 159).

¹⁴⁰⁹ בוקסטורף, עמ' 872; לוי, ד, עמ' 13; קוהוט, ו, עמ' 357; קראוס, עמ' 425; יסטרוב, עמ' 1142; דלמן, עמ' 337.

¹⁴¹⁰ לידל-סקוט, עמ' 1441-1442; לואיס-שורט עמ' 1394.

¹⁴¹¹ ליברמן, תוספתא כפשוטה, ו-ז, עמ' 304; לידל-סקוט, עמ' 1561.

¹⁴¹² אין ניכר חולם לאחר הפ"א. המילה מופיעה פעמיים עקב הפלוגרפיה; במופע הנוסף מנוקדת בְּפֹלְמוֹס.

¹⁴¹³ שתי תיבות לגרסת הסופר, תיבה אחת לגרסת המנקד.

¹⁴¹⁴ בוקסטורף, עמ' 870; לוי, ד, עמ' 13; קוהוט, ו, עמ' 349; קראוס, עמ' 426; יסטרוב, עמ' 1142; דלמן, עמ' 336.

¹⁴¹⁵ לידל-סקוט, עמ' 1432. המילה נפוצה בתרגום השבעים, ושם בעיקר כמקבילה לעברית "מלחמה"; ראה לוסט, עמ' 385; האץ-רדפאת', עמ' 1172-1173. ראה גם באואר-דנקר, עמ' 844.

תיעוד: 7 × (למשל: ברכות ט, ה; כלים כז, ו).

גרסאות: ק: אֶפֶסֶסְתֹּ, שְׁלֶפֶסְתֹּ, פִּנְדָּה, פִּנְדִּיָּה (ק2) • פא: אֶפֶסֶסְתֹּ, פִּנְדָּה, פִּנְדָּה • ל: אפונדתו, פונדה, פונדיות.

פירוש מסורתי: "כלי [=בגד] שהוא חלוק קטן, ויש בו הרבה מקומות תפורים, ונותנין שם דבר המאורע להם" (ערך, אפנדה).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\phi\omicron\upsilon\nu\delta\alpha$, לטינית funda ¹⁴¹⁶, "חגורה לנשיאת כסף"¹⁴¹⁷. המילה מתועדת בפפירוס מהמאה השלישית גם בצורה ποῦνδα ¹⁴¹⁸.

פונדיון, פונדיונות

תיעוד: 14 × (למשל: פאה ח, ז; כלים ח, ל).

גרסאות: ק: פִּנְדִּיָּה, פִּנְדִּיָּה • פא: פִּנְדִּיָּה, פִּנְדִּיָּה • ל: פונדיון (פעמיים: פודיון), פונדיונות.

פירוש מסורתי: "מ"ח פונדיון בסלע" (ערוך, ערך ככר).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בשם המטבע הרומאי dipondium , dipondius ¹⁴²⁰. הזיהוי מתאשר לאור הקביעה במשנה ובתלמוד, לפיה ערך הפונדיון שני איסרים – הוא גם ערכו של ה- dipondius ¹⁴²¹. ללטינית יש מקבילה יוונית מאוחרת $\delta\iota\text{ποῦντιον}$ ¹⁴²².

פונדק, פונדק, פונדקאות

תיעוד: (1) יבמות טז, ז; (2) גיטין ח, ט; (3) קידושין ד, יב; (4) עדויות ד, ז; (5) ע"ז ב, א.

גרסאות: ק: (1) פִּנְדִּק (4,2) פִּנְדִּק (3) פִּנְדִּק (5) פִּנְדִּק (1) פִּנְדִּק (4-2) בפונדקי (5) בפונדקיות • ל: (1) בפונדק (4,2) בפונדקי (3) (ליתא) (5) בפונדקיות • ט: (1) פִּנְדִּק (2) פִּנְדִּק (3) פִּנְדִּק (4) פִּנְדִּק (5) בפונדקיות • א: (1) בפונדק (2) בפונדק (4) בפונדק (5) בפונדקאות • ר: (3) בפונדקי • ת ירושלים: (4) פִּנְדִּק (5) פִּנְדִּקאות • ד"ר: (3-1) בפונדק (4) בפונדקי (5) בפונדקאות • בבלי-ע: (1) פִּנְדִּק (קכב ע"א) (3-2) פִּנְדִּק (גיטין א ע"א; קידושין פ ע"ב) (5) פִּנְדִּקאות (כב ע"א). — בהלכות גדולות כ"י פריס: פִּנְדִּק (ייבין, עמ' 984).

פירוש מסורתי: "חנות, בלשון ישמעאל פונדק" (ערוך, ערך פונדק)¹⁴²³.

¹⁴¹⁶ פישר אצל בוקסטורף, הערה 248 עמ' 104 (וכן הערה 26 בעמ' 874); לוי, א, עמ' 138 (וכן ד, עמ' 15); קוהוט, א, עמ' 219 (וכן ו, עמ' 366); קראוס, עמ' 101, 427; יסטרוב, עמ' 100, 1143; דלמן, עמ' 34, 338.

¹⁴¹⁷ לידל-סקוט, עמ' 1952; כרך המילואים, עמ' 309.

¹⁴¹⁸ לידל-סקוט, כרך המילואים, שם.

¹⁴¹⁹ פעם אחת: ופִּנְדִּיָּה (ערכין ז, א), ופעם אחת: פִּנְדִּיָּה (בבא מציעא ד, ה).

¹⁴²⁰ בוקסטורף, עמ' 874; לוי, ד, עמ' 15; קוהוט, ו, עמ' 366; קראוס, עמ' 427; יסטרוב, עמ' 1143; דלמן, עמ' 338; לואיס-שורט, עמ' 620.

¹⁴²¹ מעשר שני ד, ח; ראה צוקרמן, על מטבעות ומשקלות, עמ' 23. וראה עוד על הדופונדיום הרומאי אצל פאולי-ויסובה, כרך ה, חלק ב, עמ' 1843-1846.

¹⁴²² כך בחיבור המיוחס לגלנוס, על המידות והמשקלות (Pseudo-Galenus, *De Ponderibus et mensuris*); ראה תל"ג, וכן פאולי-ויסובה, שם, עמ' 1846. אצל סופוקלס, עמ' 386, רשומה רק המקבילה היוונית $\delta\iota\text{ποῦνδος}$.

¹⁴²³ כיוון לערבית فُنْدُق, ראה להלן בערך זה, בסעיף תיעוד בשפות שמיות נוספות.

אטימולוגיה: קיימות תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\piανδοκείον$, $\piανδόκιον$ ¹⁴²⁴, "אכסניה, מלון".¹⁴²⁵ בתקופה ההלניסטית מצויה המילה בכתוב $\piανδοχείον$ (כך גם בברית החדשה) וקראוס הסיק מכך שהמילה העברית נשאלה בתקופה קדומה יותר.¹⁴²⁶ את הצורה בעלת היו"ד הסופית ראה קראוס כשיבוש,¹⁴²⁷ אולם לאור גרסאות כתבי היד, וכן לאור גרסת המילה בא"ג ובא"נ (ראה להלן), אין להטיל ספק במקורותיה. נראה לי להסביר יו"ד זו בנשילת ההברה האחרונה (ov) של המילה המשאילה $\piανδοκείον$, השווה "ארכי" מן $\ἀρχεῖον$.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פונדקא, פונדוקא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 271), א"ג: פונדק, פנדק, פונדקי (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 426), א"נ: פנדק, פנדק, פנדק (שולטס, עמ' 159), סורית: ܦܢܕܩܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1177),¹⁴²⁸ א"ב: פודקא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 888),¹⁴²⁹ ערבית: فُنْدُق (ליין, ו, עמ' 2449).

פונדקית

תיעוד: (1) דמאי ג, ה; (2-5) יבמות טז, ז.

גרסאות: ק: (2-1) לפונדקית (3) בפונדקית (5-4) הפונדקית • פא: (1) לפונדקית (2) לפונדקית (3) בפונדקית (4) הפונדקית (5) הפונדקית • ל: (1) לפונדקית (2) לפונדקית (3) בפונדקית (5-4) הפונדקית • פג: (1) לפונדקית (2) לפונדקית (3) בפונדקית (4) הפונדקית (5) הפונדקית • אר: (1) לפונדקית (2) לפונדקית (3) כפונדקית (4) הפונדקית (5) והפונדקית • קט"ג: (1) לפונדקית (בירנבאום, עמ' 262) • קט"ג נ"ב: (1) לפונדקית, לפונדקית (ייבין, עמ' 1051) • ד"ר: (2-1) לפונדקית (3) כפונדקית (5-4) פונדקית • בבלי-ע: (2) לפונדקית (קכב ע"א) (4-3) בפונדקית (שם) (5) הפונדקית (שם) • ערוך: (1) לפונדקית (3) כפונדקית.

פירוש מסורתי, אטימולוגיה: ראה ערך פונדק.

פורנה

תיעוד: כלים ח, ט.

גרסאות: ק: פורנה • פא: פורנה • ל: פורנה • פג: פורנה • פד: פורנה • ת ירושלים: פורנה¹⁴³⁰ • ד"ר: פורנה. — פיה"ג: פורנא • ערוך: פורנה • ר"ש: פורנא.

פירוש מסורתי: תנור.¹⁴³¹

¹⁴²⁴ בוקסטורף, עמ' 874; לוי, ד, עמ' 59; קוהוט, ו, עמ' 367; קראוס, עמ' 428; יסטרוב, עמ' 1143; דלמן, עמ' 338.

¹⁴²⁵ 1296. לידל-סקוט, עמ' 1296; הצורה השנייה מופיעה אצל המילונאי הסיכיוס (מאה חמישית לספירה). המילה

השמית חדרה חזרה ליוונית ביזנטית בצורת ποῦνδαξ (לעף, אצל קראוס, שם; זקש, תוספות, א, עמ' 166; וראה

גם קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 92-93).

¹⁴²⁶ באואר-דנקר, עמ' 753; קראוס, שם.

¹⁴²⁷ קראוס, שם: "irrthümlich auch geschrieben" פונדקי.

¹⁴²⁸ שוואלי ראה צורה זו כצורה שמית מקורית משורש פת"ק; ראה שוואלי, אידיויטיקון, עמ' 110.

¹⁴²⁹ סוקולוף רואה בצורה בעלת הנו"ן, פונדקא, תיקון של המקורית.

¹⁴³⁰ צ"ל פורנה; נקודות השורוק הונחה ברי"ש במקום בוי"ו.

¹⁴³¹ **פיה"ג:** "פורן בטיית" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 15). פורן – פֻּרְן "תנור" (אפשטיין, שם, הערה 10). **בערוך:** "פיה" לעז

הוא פורניו" (ערך פורן). פורניו – איטלקית forno "תנור" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 590). ר"ש מפרש: "תנור של

חרס גדול ופתחו בצדו כעין שלנו". אצל **הרמב"ם** פורנה הוא פורן מן פֻּרְן "פורני [=תנור] של חרס" (קאפח, ו,

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *φούρνος* (לטינית *furnus*),¹⁴³² "תנור".¹⁴³³ **תיעוד בשפות שמיות נוספות:** סורית: *ܦܘܪܢܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1170), א"ב: פורני (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 892), ערבית: *فُرْن* (ליין, ו, עמ' 2388-2389).

פטליה

תיעוד: כלים טז, ה.

גרסאות: ק: *פְּטִלְיָא*¹⁴³⁴ • פא: *פְּטִלְיָא* • ל: *פטילייה* • ט: *פְּטִלְיָה* • רק: *פטליה* • פ: *פְּטִלְיָה* • ת ירושלים: *פְּטִלְיָה* • ד"ר: *פטיליה* • פיה"ג: *פטיליה* • ערוך: *פטיליא* • ר"ש: *פטיליא*.

פירוש מסורתי: סל לתאנים מיובשות.¹⁴³⁵

אטימולוגיה: רוב המלומדים מסכימים שמקור המילה ביוונית *πάτελλα* (לטינית *patella*),¹⁴³⁶ "צלחת, קערה".¹⁴³⁷ יסטרוב גוזר אותה משורש פט"ל.¹⁴³⁸ **תיעוד בשפות שמיות נוספות:** אולי בא"ג פטל (ראה סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 429).

פיגוס, פיגוס

תיעוד: (1) כלאים א, ח; (2) שביעית ט, א; (3) עוקצין א, ב.

גרסאות: ק: (1) *פִּיגָס*¹⁴³⁹ (2) *הַפִּיגָס* (3) *וְהַפִּיגָס* (ק) • פא: (1) *פִּיגָס* (2) *הַפִּיגָס* (3) *וְהַפִּיגָס* • ל: (1) *פיגוס* (2) *הפיגוס* (3) *והפוגוס* • ט: (1) *פִּיגָס* (2) *הַפִּיגָס* (3) *וְהַפִּיגָס* • אד: (1) *פִּיגָס* (2) *הַפִּיגָס* • רק: (3) *והפיגוס* • פ: (3) *וְהַפִּיגָס* • קט"ג נ"ב: (1) *פִּיגָס* (או -ס; ייבין, עמ' 933) (3) *והפִּיגָס* (ייבין, שם) • ת ירושלים: (3) *וְהַפִּיגָס* • ד"ר: (1) *פיגס* (2) *הפגס* (3) *והפיגס* • ירושלמי: (2) *הפיגוס* (לח ע"ג) • פיה"ג: (3) *והפיגוס* • ערוך: (1) *פיגוס* (2) *הפיגוס* (3) *והפיגוס*. — בדפוס הביבלי: פ(י)גס.¹⁴⁴⁰

עמ' צד). **המיוחס לרב נתן** מפרש: "פורני – הוא שאופין בו" (קאפח, רב נתן, כלים, עמ' 4). עוד על הפורנה בספרות חז"ל ראה ברנד, כלי חרס, עמ' תיח-תכג.

¹⁴³² בוקסטורף (*furnus*), עמ' 905; לוי (*furnus*), ד, עמ' 120; קוהוט (*φούρνος*, *furnus*), ו, עמ' 430; קראוס (*furnus*, *φούρνα* או *φούρνος*), עמ' 434; יסטרוב (*φούρνος*), עמ' 1147; דלמן (*φούρνος*), עמ' 350.

¹⁴³³ לידל-סקוט, עמ' 1952; לואיס-שורט, עמ' 796.

¹⁴³⁴ האותיות טי"ת, למ"ד, יו"ד נכתבו על גרד.

¹⁴³⁵ **פיה"ג:** "כמין קופה לגרורות ששמה בטיית קוסרה אתין. ומנין שכך הוא, דתניא: 'אותל [=חותל] של תמרה ופטיליה של גרורות מקטע ואוכלי' [תוספתא שבת יב, טו]. ויש בדברי חכמים פטילי – טנגיר" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 45). קוסרה אתין – *قَوْصَرَةُ التَّيْنِ* "סל של תאנים" (פלוישר אצל לוי, ד, עמ' 226; אפשטיין, שם, הערה 14). טנגיר – *طنجير* "מחבת" (ליין, ה, עמ' 1885; אפשטיין, שם, הערה 19). **הערוך** חוזר על פירוש הגאון ("קופה של גרורות") ועל המובאה מן התוספתא, ומוסיף: "ובלעז אספורט"א, ויש בדברי חכמים פטילי ששמן בלי ישמעאל טנגיר ובלעז טיילא" (ערך פטיליא). אספורט"א – *sporta* "סל" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 584). לא מצאתי פירוש לגלוסה "טיילא". **ר"ש** מביא את דברי הערוך. **רמב"ם:** שבה מן חלף ארתפאעהא קריב אלשבר ולהא פם צגיר, יג'על פיהא אלתין אליאבס ענד מא יראד כזנה או נקלאנה ואסמה אלמשהור ענדנא מצורה "כעין כפיפה עשויה מנצרים, גבהה קרוב לזרת ופיה קטן, נותנין בה את התאנים היבשים כשרוצים לאצורן או להעבירן ממקום למקום, ושמה הידוע אצלנו 'מצורה'" (קאפח, ו, עמ' קמט). מצורה – *مَصَوْرَة* "סל" (בלאו, מילון, עמ' 379).

¹⁴³⁶ לוי, ד, עמ' 26; קוהוט, ו, 312, הערה 6; קראוס, עמ' 437; דלמן, עמ' 331.

¹⁴³⁷ לידל-סקוט, עמ' 1347; לואיס-שורט, עמ' 1313.

¹⁴³⁸ יסטרוב, עמ' 1155.

¹⁴³⁹ במופע זה ובבא אחריו ייתכן דגש בפ"א, אולם הניקוד מטושטש.

¹⁴⁴⁰ וכן בכתבי יד של הביבלי לפי מאגרים: שלוש פעמים "פ(י)גס", פעם אחת "פגס" (שבת קכח ע"א).

פירוש מסורתי: "בלעז רוטא, ובל' ישמעאל פיגאל" (ערוך, ערך פגם).¹⁴⁴¹
אטימולוגיה: פִּיֶּשֶׁר, לוֹי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *πίγγαρον*,¹⁴⁴² "פיגם", שיח בר בעל עלים צהובים.¹⁴⁴³ יסטרוב גזר משורש פג"ס.¹⁴⁴⁴
תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܦܝܓܐ , ܦܝܓܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1154), א"ב: פִּיגְנָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 899), ערבית: فِيجَن (פרנקל, עמ' 143).

פיטם, פיטסיאות, פיטסין

תיעוד: (1) ר"ה ג, ז; (2) ב"מ ד, יב; (3) ב"ב ו, ב; (4) כלים ג, ו.
גרסאות: ק: (1) הפית"ס (2) פִּיתָוֹם¹⁴⁴⁵ (3) פִּוֶּטְסוֹת (4) הַפְּדָסִים • פא: (1) הַפִּיתוֹס (2) פיטוס (3) פוטסות (4) הַפְּדָסִים • ל: (1) הפיתם (2) פיתנו¹⁴⁴⁶ (3) פוטסות (4) הבידסין • ט: (1) הפיטס (2) פיטס (3) פטסות (4) הַפְּטָסִין • אד: (1) הַפִּיטָס (2) פִּיטָס (3) פוטסות • דק: (4) הפיטסין • פד: (4) הַבִּידָסִין • ת מועד: (1) הַפִּיטָס • ת ירושלים: (2) פִּיטָס (3) פִּיטָסוֹת (4) הַפְּטָסִין • ד"ר: (1) הפטס (2) פיטס (3) פיטסיאות (4) הפטסין • בבלי-ע: (1) הַפִּיטָס (כז ע"ב) (2) פיטוס, פִּיטָס (ס ע"א) (3) פִּיטָסוֹת (צג ע"ב) • פיה"ג: (4) הפיטסין • ערוך: (1) הפיטס (3) פטסות (4) הפדיסין, "ספר גאון: פיטסין".¹⁴⁴⁷ — בהלכות פסוקות כ"י ששון: הפיטוס (ייבין, עמ' 1074).
פירוש מסורתי: "בל"י כדים וחביות וקנקנים דשחלי, והן השואבות היין ומזיעות אותו בחוץ, ונראות מגויירות" (ערוך, ערך פסט).¹⁴⁴⁸
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוֹי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית *πίθος*,¹⁴⁴⁹ "כד יין גדול".¹⁴⁵⁰ יסטרוב גזר משורש פטי"ס.¹⁴⁵¹
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ערבית: فَيْدَس (פרנקל, עמ' 73).

פיילי

תיעוד: (1) סוטה ב, ב; (2) נגעים יד, א.

¹⁴⁴¹ "רוטא" – השווה לטינית ואיטלקית *ruta* – עשב מר, באנגלית: *rue* ("פיגם מצוי", *Ruta Chalepensis*); ראה קוהוט, ו, הערה 11 בעמ' 291; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 582. "פיגאל" – فَيْجَن, באותה משמעות; ראה לעף, צמחי היהודים, ג, סוף עמ' 317. וראה עוד הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 123-124.
¹⁴⁴² פִּיֶּשֶׁר אצל בוקסטורף, עמ' 845, הערה 9; לוֹי, ד, עמ' 4; קוהוט, ו, עמ' 291; קראוס, עמ' 439; דלמן, עמ' 327.
¹⁴⁴³ לידל-סקוט, עמ' 1399 (אנגלית וצרפתית *rue*, גרמנית *Raute*). בברית החדשה נזכר הפיגם בתוכחתו של ישו: "אוי לכם הפרושים, כי נותנים אתם מעשר ממנתה ופיגם (*πίγγαρον*) ומכל ירק, ומזניחים את תורת אלהים" (לוקאס יא, מב). דא עקא, שלפי משנת שביעית ט, א אין צורך לעשר את הפיגם. אין בסתירה זו כדי לערער את הזיהוי האטימולוגי; על ניסיון להסברה ראה אצל באואר-דנקר, עמ' 810.
¹⁴⁴⁴ יסטרוב, עמ' 1159; טען שגם המילה היוונית *πίγγαρον* מקורה בשמית.
¹⁴⁴⁵ הוי"ו נוספה מעל לשורה.
¹⁴⁴⁶ כפי הנראה מדובר בשיבוש של "פיטם", המ"ם הסופית השתבשה לשתי האותיות נו.
¹⁴⁴⁷ מופעים (1), (3) – ערך פטס; מופע (4) – ערך פדס. מופע זה מצוטט על הקשרו בערך טפל¹, ושם: פיטסין.
¹⁴⁴⁸ "קנקנים דשחלי... ומזיעות אותו בחוץ" – מתאר כאן כלי נקבובי, והנוזל מבעבע מנקבוביותיו. וראה עוד לגבי כלי זה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' תמז-תנג.
¹⁴⁴⁹ בוקסטורף, עמ' 855; לוֹי, ד, עמ' 36; קוהוט, ו, עמ' 316; קראוס, עמ' 440; דלמן, עמ' 331.
¹⁴⁵⁰ לידל-סקוט, עמ' 1403. המילה נזכרת גם בתרגום השבעים; ראה לוסט, עמ' 375.
¹⁴⁵¹ יסטרוב, עמ' 1161.

גרסאות: ק: (1) פִּיילִי (2) פִּיילִי¹⁴⁵² • פא: (1) פִּיילִי (2) פִּיילִא • ל: (2-1) פִּיילִי • ס: (1) פִּיילִי (2) פִּיילִי • אר: (1) פִּיילִי • רק: (2) פִּיילִי • פ: (2) פִּיילִי • אנט: (2) פִּיילִי • ת ירושלים: (2) פִּיילִי • ד"ר: (2-1) פִּיילִי • בבלי-נ: (1) פִּיילִי, פִּיילִי (טו ע"ב) • ירושלמי: (1) פִּיילִי (נז ע"ד) • פיה"ג: (2) פִּיילִי • ערוך: (2-1) פִּיילִי.

פירוש מסורתי: "כוס בל"י פִּיילִי, בלעז פִּיילִי"א" (ערוך, ערך פִּיילִי).¹⁴⁵³
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית φιάλη (לטינית phiala),¹⁴⁵⁴ "קערה רחבה ושטוחה", שימשה לשתייה או לבישול.¹⁴⁵⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: פִּיילִי, פִּיילִא, פִּיולי (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 262), א"ג: פִּיילִי (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 430), א"ש: פִּיילִי (טל, עמ' 680), סורית: ܦܝܐܠܐ, (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1186), מנדאית: פִּיילִא (דראוואר-מצוד, עמ' 369).

פינון

תיעוד: כלאים ט, ז ("מנעלות הפינון").

גרסאות: ק: הפינון • פא: הפינון • ל: הפינון • ס: הפינון • אר: הפינון • קט"ג: הפינון (בירנבאום, עמ' 170) • קט"ג נ"ב: הפינון, הפִּינִן (ייבין, עמ' 1074) • ד"ר: הפינון • ירושלמי: הפינון (לב ע"ד) • ערוך: הפינון • ר"ש: הפינון.

פירוש מסורתי: סוג גרביים.¹⁴⁵⁶
אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מלטינית pannus "בד, טלאי, סחבה",¹⁴⁵⁷ וכך גם לוי וקוהוט (המקבילים אל pannus את היוונית πῆνος).¹⁴⁵⁸ זקש הציע לגזור מיוונית πῆλος, "לבד, מנעל לבד",

¹⁴⁵² בנגעים יד, ז חזר הסופר בטעות על המילה "פִּיילִי", עקב הפתיחה הדומה: "היה מביא...". התיבה נמחקה באמצעות קו.

¹⁴⁵³ עוד על הפִּיילִי בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' תכג-תכח.

¹⁴⁵⁴ בוקסטורף, עמ' 258; לוי, ד, עמ' 37; קוהוט, ו, עמ' 325; קראוס, עמ' 443; יסטרוב, עמ' 1162; דלמן, עמ' 332.

¹⁴⁵⁵ לידל-סקוט, עמ' 1930; לואיס-שורט, עמ' 1369. בתרגום השבעים המילה משמשת בעיקר כמקבילה לעברית "מִזְרָק"; ראה לוסט, עמ' 502; האץ-רדפאט, עמ' 1430. במשמעות זו המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 1055.

¹⁴⁵⁶ **הירושלמי** מפרש: "ומנעלות הפינון – דרדסין" (לב ע"ד). משמעות הגלוסה "דרדסין" לא נתבררה, והפירושים שהוצעו לה מבוססים על הצירוף שאותו היא באה לפרש; ראה סוקולוף, מילון א"י, עמ' 155. **ערוך:** "עדילרין עשוין מן הפסולת, ובלעז פדולי" (ערך פנו). "עדילרין" – גרביים (הערך מפרש מילה זו בערך "עדלר": "כלים של צמר כגון מנעלים ונועלין אותן תחת מנעלין, ושמן בלשון ערב גורב"; "גורב" – جرب גרב, ראה: בלאו, מילון, עמ' 82). "פדולי" – pedale או pedule, שתייה עניין כיסוי לכף הרגל (קואומו, לעזי הערך, עמ' 224). **ריבמ"ץ:** "מנעלות הפנון – פירולי" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' קמ). "פירולי" – שיבוש של "פידולי", ראה בפירוש הערוך. ר"ש מביא את פירוש הירושלמי. **הרמב"ם** אינו יודע לפרש את המילה בדיוק, אבל הוא רואה בה פריט ביגוד לרגלים (ראה דבריו בערך ברסין בעבודה זו). **המיוחס לרב נתן** מפרש: גרביים שדרכם לעשותן מחוט צמר" (קאפח, רב נתן, כלאים, עמ' 38).

¹⁴⁵⁷ בוקסטורף, עמ' 877; לואיס-שורט, עמ' 1298.

¹⁴⁵⁸ לוי, א, עמ' 39; קוהוט, ו, עמ' 326, 370. הם קישרו את "פינון" עם "פינס" (בראשית רבה פד, טז; "סוג של בגד"). באשר למילה היוונית πῆνος, היא מתורגמת אצל לידל-סקוט web (עמ' 1401), אבל במילון של פאפה: der auf die Spule gewickelte Faden des Einschlags "חוט העֶרֶב הכרוך על הסליל", ושם אכן השוואה ללטינית pannus (פאפה, ב, עמ' 611).

ואת הצעתו אימץ יסטרוב.¹⁴⁵⁹ קראוס זיהה את המילה עם "פיליון" (כלים כט, א) והציע לגזור מיוונית πιλίον (לטינית pillem) "כובע לבד",¹⁴⁶⁰ אך חזר בו לאחר מכן.¹⁴⁶¹ דומה לזה הצעה שנייה של קוהוט, לגזור מיוונית πιλίον "עשוי מלבד".¹⁴⁶² לעף העלה שתי אפשרויות: הראשונה – πίλος "לכלוך, לכלוך הדבוק בצמר",¹⁴⁶³ והשנייה – pinna, סוג צדפה, המפרישה מעין חוטים שניתן לארגם לבד (גרמנית: Byssus der Steckmuschel, אנגלית: sea silk); קראוס אימץ הצעה זו במקום הצעתו הקודמת.¹⁴⁶⁴ קוהוט, בנוסף לשתי הצעותיו הקודמות, הציע גם לגזור מפרסית پیله – הצעה שנדחתה על ידי גייגר.¹⁴⁶⁵

פיתום

תיעוד: סנהדרין ז, ז.

גרסאות: ק: הפיתום¹⁴⁶⁶ • פא: הפיתום • ל: הפיתום • פט: פיתום¹⁴⁶⁷ • אר: פיתום • ת ירושלים: פיתום • ד"ר: הפיתום • בבלי-ע: פיתום (סה ע"א) • ירושלמי: פיתום (כה ע"ג) • ערוך: פיתום • מלא"ש: פיתום.¹⁴⁶⁸ — בספרא כ"י וטיקן: פיתום (ייבין, עמ' 1068), בספרי דברים ובתוספתא: פיתום.¹⁴⁶⁹

פירוש מסורתי: מכשף המדבר משחיו.¹⁴⁷⁰

-
- 1459 זקש, תוספות, א, עמ' 136; לידל-סקוט, עמ' 1404; יסטרוב, עמ' 1165.
- 1460 קראוס, עמ' 448; לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 250; לואיס-שורט, עמ' 1377.
- 1461 ראה להלן.
- 1462 קוהוט, שם; לידל-סקוט, עמ' 1404.
- 1463 לעף אצל קראוס, שם; לידל-סקוט, עמ' 1406. זוהי הצעתו של ויליאם גיו (Guisius) במהדורת התרגום והפירוש שלו לסדר זרעים, אוקספורד 1690.
- 1464 לעף שם; לואיס-שורט, עמ' 1378. הוא מציין שבשל הקושי לעבד את החוטים ערבו בהם חומרים אחרים, משי או צמר. קראוס, א"ת, א, עמ' 182 והערה 712 בעמ' 628.
- 1465 שם; גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 329. על "פינס" (סוג של מעיל?) ראה קראוס, עמ' 449.
- 1466 וי"ו תוקנה מיו"ד; האות האחרונה ספק ס' ספק ס'.
- 1467 האות האחרונה ספק ס' ספק ס'.
- 1468 "בסמ"ך מצאתיו מוגה" (ד"ה בעל אוב).
- 1469 ספרי דברים, כ"י ותיקן 32, פיסקה קעב (מהד פינקלשטיין, עמ' 219); תוספתא כ"י וינה, סנהדרין י, ו.
- 1470 בנוסח המשנה "ובעל אוב זה הפיתום והמדבר משיחיו" יש לראות את "המדבר משחיו" כגלוסה לפיתום; השווה נוסח התוספתא: "בעל אוב זה פיתום המדבר מבין פרקיו ומבין אצילי ידיו" (סנהדרין י, ו). רש"י: "שם המכשף המדבר משחיו מעלה את המת מן הארץ ומושיב לו בשחיו תחת זרועותיו ומדבר משחיו, אישלה בלע"ז" (סה ע"א, ד"ה פיתום). אישלה – aisele "בית שחיו" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 129). הערוך מביא את לשון התוספתא הנ"ל (ערך אוב). הרמב"ם מפרש "ובעל אוב זה פיתום": ובעל אוב משהור פי נץ אלמקרא נוע מן אנואעה, ולא ישכל עליך בדורש אל המתים, לאן דורש אל המתים לים יעמל עמלא בוגה... ובעל אוב אלמכור פי אלמקרא יכון בתנאול אשגאל, ומנה נוע תאן והו אן יאכז גמגמה ראס אנסאן קד תגדר ענהא אללחם ויצונהא ויבכר להא ויתכהן בהא ויסמע מנהא כלאם כמא יסמע מן אלמית פי צנאעה בעל אוב "ובעל אוב מפורסם במקרא מין ממיניו, ואל יתערבב לך בדורש אל המתים, לפי שדורש אל המתים אינו עושה שום מעשה כלל... ובעל אוב האמור במקרא נעשה בעשיית מעשים, ויש בו מין אחר והוא שלוקחין גולגולת ראש אדם שכבר נתאכל מעליה הבשר ומצניעים אותה ומקטרים לה והוזים בה ושומעין ממנה דברים כדרך ששומעין מן המת במעשה בעל אוב" (קאפח, ד, עמ' קפה-קפו).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\piύθων$ ¹⁴⁷¹ "המדבר בן הבטן, מי שבקרבו רוח הניחוש"¹⁴⁷².

פלגס

תיעוד: פרה א, ג.

גרסאות: ק: פֶּלֶגְס • פא: פלגס • ל: פלגס • ט: פֶּלֶגְס • רק: פלגס • פד: פֶּלֶגְס¹⁴⁷³ • אנט: פֶּלֶגְס • ת ירושלים: פֶּלֶגְס • ד"ר: פלגס • פיה"ג: פלגס • ערוך: פלגס • ר"ש: פלגס. — בספרא, כ"י וטיקן: הֶפְלֶגְס¹⁴⁷⁴ (יבין, עמ' 983). בתוספתא, כ"י וינה: "הפלגיס" (חולין א, יד). בבבלי פסחים, כ"י אנלאו: "פולגס" (מז ע"ב).

פירוש מסורתי: כבש בוגר, בן י"ג חודשים, שעדיין אינו נחשב איל; "פלג גס" (רמב"ם).¹⁴⁷⁴

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\piάλλας$ ¹⁴⁷⁵ והוראתה מי שיצא מימי הילדות ועדיין לא בא לימי הבחרות.¹⁴⁷⁶

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: פלגיסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 267).

פלהדרין

תיעוד: יומא א, א ("לשכת פלהדרין").

גרסאות: ק: פֶּרְהֶדְרִין • פא: פֶּרְהֶדְרִין • ל: פלהדרין • ט: פלהדרין¹⁴⁷⁷ • אר: פֶּלְהֶדְרִין • ת מועד: פֶּלְהֶדְרִין • ד"ר: פלהדרין • בבלי-ע: פֶּרְהֶדְרִין (ב ע"א) • ירושלמי: פלהדרין (לח ע"ג) • ערוך: פרהדרין. — בספרא, כ"י וטיקן: פלהדרין (יבין, 1075). קיימת חלוקה ברורה בכתב בין הירושלמי (כ"י ליידין) הגורס "פלהדרין" (5x), ובין כתבי היד של הבבלי הגורסים "פרהדרין" (12x).¹⁴⁷⁸

¹⁴⁷¹ בוקסטורף, עמ' 931 (רשם $\piύθων$ אבל על פי תרגומו כיוון ללא ספק אל $\piύθων$); לוי, ד, עמ' 43; קוהוט, ו, עמ' 466; קראוס, עמ' 453; יסטרוב, עמ' 1173; דלמן, עמ' 357.

¹⁴⁷² על האזור הגיאוגרפי $\Piύθων$ שבו שכנה העיר דלפי. על שמו כונה $\Piύθων$ – הנחש שלפי האגדה שמר על האורקל שם; מאוחר יותר עברה המילה לשמש במשמעות "רוח הניחוש" וכן ככינוי למנחשים המדברים מהבטן (ventriloquists), שבקרבם, כביכול, שכנה רוח שכזו. ראה לידל-סקוט, עמ' 1552. במשמעות זו גם בברית החדשה, בסיפור על שפחה שהיתה בה רוח הניחוש ($\epsilon\chiουσαν πνεύμα πύθωνα$) ואשר "עשתה הון רב לאדוניה בניחוש העתידי" (מעשי השליחים טז, טז); ראה עוד באואר-דנקר, עמ' 896-897. המילה נכתבה על גרד.¹⁴⁷³

¹⁴⁷⁴ **פיה"ג:** "בינוני, שאינו לא איל ולא כבש" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 102). **גלוסר אנטונין:** כרוף בן י"ג שהר "כבש בן י"ג חודשים" (פרנק, אנטונין, עמ' 32, מס' 79). **ערוך:** "בינוני שהוא בן י"ג חודש, יצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא, כלומי פלג ממוצע בין זה לזה" (ערך פלג). **רמב"ם:** לפטה מרכבה פלג גס יעני תעדי חדה כחיד "מילה מורכבת פלג גס כלומר עבר את גבולו בהרבה" (קאפח, ו, עמ' תטו). מורי, פרופ' ח"א כהן, העמידני על כך שפירוש זה הובא אצל רע"ב ואצל תפארת ישראל והפך לפירוש העממי המקובל. **המיוחס לרב נתן:** "קרוב לגדול" (קאפח, רב נתן, פרה, עמ' 9).

¹⁴⁷⁵ בוקסטורף, עמ' 864, הערה 68; לוי, ד, עמ' 47; קוהוט, ו, עמ' 338; קראוס, עמ' 454; יסטרוב, עמ' 1177; דלמן, עמ' 334.

¹⁴⁷⁶ לידל-סקוט, עמ' 1293; התרגום העברי על פי אלבק, פירוש המשנה, ו, עמ' 258.

¹⁴⁷⁷ ללא ניקוד. הצוואר של הלמ"ד נמחק, כך שמתקבלת הגרסה "פרהדרין".

¹⁴⁷⁸ הבדיקה על פי מאגרים.

פירוש מסורתי: פקידים הממונים על השווקים ומתחלפים כל שנה.¹⁴⁷⁹

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מיוונית *παρεδροι*, צורת הרבים של *παρεδρος*.¹⁴⁸⁰ מונח זה שימש בתקופה הרומית בין היתר בהוראת "עוזר משפטי", "חבר מותב שופטים" או "פקיד רם דרג הכפוף למושל".¹⁴⁸¹ את הצעת בוקסטורף אימצו לוי, קוהוט, קראוס ויסטרום.¹⁴⁸² בכתובת יוונית מן המאה החמישית לפני הספירה מתועדת המילה עם חוכך סדקי: *παρεδρος*,¹⁴⁸³ כבעברית. הצעה קרובה הציע די לארא: *παρεδροι*, צורת הרבים של *παρεδρος*, "נשיא, ראש המועצה, ראש מותב שופטים".¹⁴⁸⁴ בהצעה זו תמך גם ליברמן.¹⁴⁸⁵ דלמן אימץ נגזרת של הצעה זו, *παρεδριον*, "משרתו של ה-*παρεδρος*".¹⁴⁸⁶ בזיהוי אטימולוגי זה תומכת כתובת דו לשונית, יוונית-תדמורית, מהמאה השנייה לספירה, שבה "פלהדרותא" מקבילה ל-*παρεδρος*.¹⁴⁸⁷ שתי ההצעות, *παρεδρος*-ו *παρεδριον*, קרובות מאוד: שתיהן נגזרות מבסיס *ἔδρα* "מושב" שלפניו מילת יחס; במקרה הראשון *παρά* "לצד", במקרה השני *πρό* "לפני".

תיעוד בשפות שמיות נוספות: תדמורית הנ"ל: פלהדרו (הילרז-קוסיני, עמ' 400).

בירושלמי: "לשכת פלהדרין – פראיתרין, מילא עבידה" (יומא לח ע"ג). "פראיתרין" הם לדעת גדליה אלון *προϊεραθέντες* – "כהנים ממלאי מקום", כלומר מי שהממשל ממנה ככהן גדול אף על פי שאינו להלכה כהן גדול; ראה אלון, פראיתרין, 15-18, והסכים עמו ליברמן, תוספתא כפשוטה, ד, עמ' 718. "מילא עבידה" הוא "דבר עשוי, דבר שאין בו עניין חשוב" (אלון, שם, עמ' 16, הערה 52), ואולי יש לקרוא "מילא עבירה" – "דבר עובר, כהן גדול שעבר" (ליברמן, שם). לדעת אפשטיין יש לקרוא "פראיתרין בולא עבירה": "פראיתרין" הוא *πραιτώριον* (ארמון המושל, שבו נערכו גם משפטים); "בולא עבירה" היא *βουλῆ*, כלומר מועצה עוברת, מתחלפת כל שנה. ראה: אפשטיין, מי ששנה, הערה 77 בעמ' 156. לפי **הבבלי** הלשכה נקראה על שם ה"פרהדרין הללו, שמחלפין אותן כל שנים עשר חדש" (ח ע"ב), ובהמשך מפורש "פירסי" (ט ע"א; בדפוסים: "פורסי"). משמעות "פירסי" אינה ברורה; רש"י מפרש "פקידי המלך" (שם, ד"ה פורסי), וראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 892. **רב נסים גאון:** אלמסעדין, ואלמעני פי דאלך אן כאנו אלכהנים פי בית שני יתנאפטו עלי אלכהונה פמן וון אלמאל אלכתיר אלי תלך אלמקצורה תקדם ואם "קובעי השער [בשוק], והעניין בזה שהיו הכהנים בבית שני מתחרים על הכהונה ומי ששקל כסף רב באותה הלשכה ניגש וכיהן" (מובא אצל המיוחס לרב נתן; אסף, רב נתן, עמ' 540). אצל **הר"ח:** "כגון אגרדמים הממונה לשווקים" (מצגר, פירוש ר"ח, יומא, עמ' ב). "אגרדמים" הוא *ἀγορανόμος*, המפקח על מידות ומשקלות בשווקים; ראה קראוס, עמ' 11. **הערוך** מביא את דברי הר"ח ומוסיף: "ולשון יון הוא" (ערך פרהדרין). רמב"ם: ומענאה בית אלמחחטסבין אלזין יקדמונהם אלמלוך עלי אלאסואק ויעלונהם פי אסרע וקת עלי חסב אכתיאר אלמלך "עניינו בית הפקידים שמעמידין אותם המלכים על השווקים ומעבירין אותם בזמן קצר לפי רצון המלך" (קאפח, ב, עמ' רלט).

בוקסטורף, עמ' 897.¹⁴⁸⁰

לידל-סקוט, עמ' 1332, וערכו אצל פאולי-ויסובה ופאולי החדש. המילה מתועדת גם בתרגום השבעים (ללא מקבילה ישירה לעברית); ראה לוסט, עמ' 357.¹⁴⁸¹

לוי, ד, עמ' 103; קוהוט, ו, עמ' 414; קראוס, עמ' 480; יסטרום, עמ' 1216. קראוס הציע לחלופין לגזור מהמילה המשוערת *παρεδριον*, שם המוסד הקשור עם *παρεδρος*, אולם הוא אינו מזכיר את הצעתו זו בספרו א"ת, הערה 234 בעמ' 444.¹⁴⁸²

ת'רטי, א, עמ' 498. על הכתיב ה עבור הן כאשר אות זו משמשת כחוכך סדקי ראה חלק ב, סעיף 79.¹⁴⁸³

די לארא, עיר דוד, עמ' 72; לידל-סקוט, עמ' 1476.¹⁴⁸⁴

ליברמן, תוספתא כפשוטה, ד, עמ' 717.¹⁴⁸⁵

דלמן, עמ' 346; פאפה, ב, עמ' 717. המילה אינה מתועדת אצל לידל-סקוט.¹⁴⁸⁶

בחלק היווני *παρεδρος τοῦ Αἰράνου* *δῶγμα βουλῆς ἐπὶ Βωννέους* ובחלק הארמי: "דגמא די בולא בירח ניסן שנת... בפלהדרותא די בונא בר חירן", כלומר "צו המועצה (בולῆ) [שניתן] בחודש ניסן של שנת... בפלהדרותא' של בונא בן בונא בן חירן", ראה קוק, כתובות, עמ' 313, 320, 322, וההפניה להילרז-קוסיני להלן.¹⁴⁸⁷

פלטר

תיעוד: (1) דמאי ה, ד; (2) ע"ז ד, ט.

גרסאות: ק: (1) הפלטר (2) לפלטר • פא: (1) הפלטר (2) לפלטר • ל: (1) הפלטר (2) לפלטר • פס: (1) הפלטר (2) לפלטר • אר: (1) הפלטר (2) לפלטר • קט"ג: (1) פלטר¹⁴⁸⁸ • קט"ג נ"ב: (1) הפלטר, [לטר(י)בין, עמ' 1075] • ת ירושלים: (2) לפלטר • ד"ד: (1) הפלטר (2) לפלטר • בבלי-ע: (2) לפלטר (נה ע"א) • ערוך: (1) הפלטר (2) לפלטר. — בירושלמי גם: פליטירין, ביו"ד אחר הלמ"ד.¹⁴⁸⁹

פירוש מסורתי: אלדי ישתרי מן אלנחתום ויביע מן אלנאס יתסמי פלטר "הקונה מן הנחתום ומוכר לבני אדם נקרא פלטר" (רמב"ם).¹⁴⁹⁰

אטימולוגיה: בספרות נזכרות שתי הצעות עיקריות: בוקסטורף, לוי ודלמן זיהו את המילה עם *πρατήρ*, "מוכר".¹⁴⁹¹ קראוס ויסטרוב זיהו את המילה עם *πωλητής*, שאף משמעה "מוכר".¹⁴⁹² קוהוט אימץ את שתי ההצעות, ואף הציע הצעה שלישית: *πλατῖριος* ביוונית ביזנטית: "סוחר, אשר יש לו מתחם בשוק שבו הוא מוכר את סחורתו"; הצעה אחרונה זו העלה שלוש שנים מאוחר יותר גם פרלס, כפי הנראה בלי לדעת על דברי קוהוט.¹⁴⁹³ לאור העובדה שהמילה *πρατήρ* מתועדת מספר פעמים בפפירוסים המצריים,¹⁴⁹⁴ בעוד שתי האחרות אינן מתועדות בהם כלל, יש להעדיף אותה על פניהן.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: פלטר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 435).

פלטרין

תיעוד: סנהדרין ב, ג.

גרסאות: ק: פלטרין • פא: פלטרין • ל: פלטרין • פס: פלטרין • אר: פלטרין, בפירוש: פלוטרין [!]. ת ירושלים: פלטרין • ד"ד: פלטרין • בבלי-ע: פלטרין (כ ע"א) • ירושלמי: פלטרין (כ ע"ב) • ערוך: פלטרין. — בכתבי יד של ספרות חז"ל נפוץ הדגם "פלט-רין", כאשר במקום הרביעי וי"ו, יו"ד או אפס; הכתיב אינו נראה כבעל מאפיינים גיאוגרפיים או כרונולוגיים.¹⁴⁹⁵ צורות ייחודיות הן "פלוטרא" בספרי דברים ו"פלאטריות" בבראשית רבה, שבהן יש אם קריאה בין למ"ד לטי"ת.¹⁴⁹⁶

פירוש מסורתי: ארמון.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁸⁸ בירנבאום, עמ' 253.

¹⁴⁸⁹ דמאי כד ע"ד (x3).

¹⁴⁹⁰ פירוש הרמב"ם למשנה, דמאי ה, ד; התרגום לפי קאפח, א, עמ' קמח-קמט.

¹⁴⁹¹ בוקסטורף, עמ' 867; לוי, ד, עמ' 50; דלמן, עמ' 335; לידל-סקוט, עמ' 1461.

¹⁴⁹² קראוס, עמ' 458; יסטרוב, עמ' 1180; לידל-סקוט, עמ' 1560.

¹⁴⁹³ קוהוט, ו, עמ' 343; פרלס, תוספות לשון חז"ל, עמ' 64. ליוונית ראה דו-קאנו', יוונית, ב, עמ' 1178.

¹⁴⁹⁴ פרייסיקה, מילון הפפירוסים, ב, עמ' 356.

¹⁴⁹⁵ הבדיקה לפי מאגרים. בבדיקה זו נכללו רק התיבות הכוללת את ארבעת עיצורים פלט"ר.

¹⁴⁹⁶ ספרי דברים, פיסקה ש"ט, כ"י לונדון 341 (מהד' פינקלשטיין, עמ' 349), אבל בכתב יד ברלין, שנבחר לשמש כנוסח פנים המהדורה כאן, הנוסח הוא "פלטריא"; בראשית רבה עא, י, כתב יד וטיקן 30 (מהד' תיאודור, עמ' 835).

¹⁴⁹⁷ **ערוך:** "פלציא"ה" (ערך פלט³), השווה איטלקית palazzi "ארמונות" (קאומו, לעזי הערוך, עמ' 586). **רמב"ם:** קצרה "ארמונו" (קאפח, ד, עמ' קנד).

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור את המילה מיוונית *πολητήριον*, מקום באתונה שבו התכנסו הפוליטי, פקידים עירוניים האחראים על המס.¹⁴⁹⁸ לוי וקהוט ראו כאן צורת משנה של "פלטין".¹⁴⁹⁹ פליישר, ובעקבותיו קראוס, יסטרוב ודלמן, גזרו מלטינית *praetorium*, יוונית *πραίτωριον*.¹⁵⁰⁰ הפריטוריום היה בית מושל הפרובינקיה בתקופת הקיסרות הרומית.¹⁵⁰¹ המילה היוונית נשאלה מהלטינית, ומקורה בכינוי לאוהל המפקד בצבא הרפובליקה, ה-*praetor*.
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: פלטירא, פלטירין, פלטורין (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 269), א"ג: פלטורין (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 435), א"נ: *ἡλκιστή* (שולטהס, עמ' 158), סורית: *ܗܠܟܝܬܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1199).

פליום

תיעוד: נידה ח, א.

גרסאות: ק: בפליון (נוסח הסופר), בפליון (לאחר תיקון וניקוד) • פא: בפיליום¹⁵⁰² • ל: בפוליון • פט: בפליון • רק: פליון • פר: בפליון • אנט: בפליון¹⁵⁰³ • ת ירושלים: בפליוס • ד"ר: בפליון. — בבלי-ע: בפוליוס, בפליון (נז ע"ב) • פיה"ג: פליון • ערוך: פליום • מלא"ש: בפליון גרסי.
פירוש מסורתי: אריג המשמש לכיסוי הגוף, צעיף; לדעת הרמב"ם: חגורה.¹⁵⁰⁴
אטימולוגיה: לוי וקהוט – בעקבות הערוך, המעמיד ערך אחד עבור "פליון" דנן ו"פליון" שבכלים כט, א – גזרו מיוונית *πῆλον, πῆλος* "לבד, כובע לבד",¹⁵⁰⁵ אולם המשמעות אינה עולה בקנה אחד עם הפירושים המסורתיים. קראוס גזר מיוונית *φέλων, φελώνιον*,¹⁵⁰⁶ "מעיל עבה".¹⁵⁰⁷ לעף, יסטרוב ודלמן גזרו מן *πάλλιον* (לטינית *pallium*),¹⁵⁰⁸ "גלימה, מעיל",¹⁵⁰⁹ והצעה זו הולמת את העברית הן מבחינת המשמעות והן מן הבחינה הפונטית.

¹⁴⁹⁸ בוקסטורף, עמ' 867 (צ"ל -*πολητήριον*); לידל-סקוט, עמ' 1560.

¹⁴⁹⁹ לוי, ד, עמ' 50; קהוט, ו, עמ' 341.

¹⁵⁰⁰ פליישר אצל לוי, ד, עמ' 226; קראוס, עמ' 455; יסטרוב, עמ' 1180; דלמן, עמ' 335.

¹⁵⁰¹ לואיס-שורט, עמ' 1436; לידל-סקוט, עמ' 1458; פאולי החדש בערכו. במשמעות זו המילה מופיעה גם בברית החדשה ובפפירוסים; ראה באואר-דנקר, עמ' 859.

¹⁵⁰² ספק מ"ם סופית ספק סמ"ך.

¹⁵⁰³ השווא והחיריק מסופקים.

¹⁵⁰⁴ **רש"י:** "מעפורת שמתכסה בו, אורי"ל בלע"ז" (נז ע"ב, ד"ה בפוליוס). אורי"ל – "צעיף" (קטן, לעזי הערוך, עמ' 179). **פיה"ג:** "מטפחת", כמובנה בישעיה ג, כב; רות ג, טז (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 114), כלומר אריג לכיסוי הגוף. **ערוך:** "מטפחת שמתכסה בו, ובלעז בליוני" (ערך פליום). המילה בליוני" טרם זוהתה בוודאות (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 586, מס' 402; קהוט, עה"ש, ו, עמ' 346; קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 326). **רמב"ם:** אלמחזר אל"ף תתחזם בה "האזור שחוגרת בו" (קאפח, ו, עמ' תרכא).

¹⁵⁰⁵ לוי, א, עמ' 37; קהוט, ו, 345; ראה ערך "פליון" בעבודה זו.

¹⁵⁰⁶ קראוס, עמ' 109, והוא החזיק בדעתו חרף ההצעה החלופית שהעלה לעף (להלן); ראה: קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 326; א"ת, א, עמ' 170 והערה 575 בעמ' 608.

¹⁵⁰⁷ לידל-סקוט, עמ' 1912 (ערך *φαλόνιον*; מלטינית *paenula*).

¹⁵⁰⁸ לעף אצל קראוס, עמ' 109; יסטרוב, עמ' 1181; דלמן, עמ' 335. ראה גם אפשטיין, פיה"ג, עמ' 114, הערה 8; אלבק, מבוא, עמ' 211.

¹⁵⁰⁹ לידל-סקוט, כך המילואים, עמ' 236; סופוקלס, עמ' 833; לאמפ, עמ' 999; לואיס-שורט, עמ' 1293. ראה על משמעות מילה זו בספרות הקלאסית אצל שפרבר, תרבות חומרית, א, עמ' 132-140.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: לשיטתו של קראוס, שגזר מן *φελώνης*, מקבילה למילתנו הסורית *ḥelānā* "בגד עליון מצמר" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1187).

פליון

תיעוד: כלים כט, א ("הפליון של ראש").

גרסאות: ק: ¹⁵¹⁰וְהַפְּלִיּוֹן • פא: ¹⁵¹⁰וְהַפְּלִיּוֹן • ל: והאפליון • פס: וְהַפְּלִיּוֹם • רק: פליון • פ: וְהַפְּלִיּוֹן • ת ירושלים: וְהַפְּלִיּוֹן • ד: ואפיליון • פיה"ג: פליון • ערוך: פליוס ¹⁵¹² • ר"ש: פליון.

פירוש מסורתי: אריג להתכסות בו; רמב"ם: צעיף לכיסוי הראש. ¹⁵¹³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שהמילה שאולה מיוונית *πῆλον* או *πῆλος*, לטינית *pilleum*, ¹⁵¹⁴ "כובע לבד בצורת חצי ביצה". ¹⁵¹⁵

פליטון

תיעוד: (2-1) שבת ו, ג; (3) שבת ח, ב; (4) כלים ל, ד.

גרסאות: ק: (2-1) שְׁלָפִילִיטוֹם (3) שְׁלָפִילִיטוֹם (4) וְשְׁלָפִילִיטוֹם ¹⁵¹⁶ • פא: (1) שְׁלָפִילִיטוֹם (2) שְׁלָפִילִיטוֹם (3) שְׁלָפִילִיטוֹם (4) ושלפיליטום • ל: (1) פלייטום (2) פלייטום (3) פלייטום (4) פליטוס • פס: (2-1) שְׁלָפִילִיטוֹן (3) שְׁלָפִילִיטוֹן (4) וְשְׁלָפִילִיטוֹן • רק: (3-1) פלייטון (4) פליטון • פ: (4) שְׁלָפִילִיטוֹן • ת מועד: (3-1) שְׁלָפִילִיטוֹן • ת ירושלים: (4) שְׁלָפִילִיטוֹן • ד: (2-1) פלייטון (3) פלייטון (4) פלייטון • בבלי-ע: (3,1) שְׁלָפִילִיטוֹן (סב ע"א; עח ע"א) (2) שְׁלָפִילִיטוֹן (סב ע"א) • ערוך: (1) פלייטון.

פירוש מסורתי: "יש מפרשין פולייטון דבמה אשה [=שבת ו, ג]: בשמים מעורבין משובחין, מוסק וענבר. ושמו בלי ערבי גאליה" (ערוך, ערך פלייטון). ¹⁵¹⁷

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מלטינית *foliatum* (יוונית *φολιάτον*), ¹⁵¹⁸ "משחה או שמן העשויים מעלים של צמח ריחני". ¹⁵¹⁹

¹⁵¹⁰ וי"ו החיבור הוספה בשולי העמודה.

¹⁵¹¹ שיבוש של: ואפיליון.

¹⁵¹² כך הוא נוסח הערוך, ולא כגרסת עה"ש "פליום", תוצאת "תיקון" של קוהוט. ראה תוספות עה"ש, עמ' 326, והשווה מלא"ש למקום.

¹⁵¹³ פיה"ג מפנה לפירושו על המילה "פיליון" בניה ח, א: "מטפחת", כמובנה בספר רות ג, כד (אפשטיין, (פיה"ג, עמ' 74), כלומר אריג לכיסוי הגוף. **ערוך:** "מטפחת שמתכסה בו, ובלעז בליוני" (ערך פליוס). המילה בליוני" טרם זוהתה בוודאות (השווה הערה 1504 לעיל). ר"ש מזהה עם המילה "אפיליות" שבבבלי (שבת, קכ ע"א), ושם משמעו "האנין [?] שעל השוקים, מן העור" (ר"ח, ד"ה פליון), "סדין להתעטף בו כולו" (רש"י, ד"ה ואפיליון). **רמב"ם:** אלמקנעה אלתי יג'עלן אלנסא עלי דווסהן "הצעף שנותנות הנשים על ראשיהן" (קאפח, ו, עמ' רלב).

¹⁵¹⁴ בוקסטורף, עמ' 101, הערה 241 (ושם Kelim 25 צ"ל Kelim 29); לוי, ד, עמ' 37; קוהוט, ו, עמ' 345; קראוס, עמ' 448; יסטרוב, עמ' 1164; דלמן, עמ' 335.

¹⁵¹⁵ לידל-סקוט, עמ' 1404; כרך המילואים, עמ' 250; לואיס-שורט, עמ' 1377.

¹⁵¹⁶ וי"ו החיבור הוספה מעל השורה.

¹⁵¹⁷ "גאליה" – غَالِيَة "תערובת בשמים"; כך קוהוט, ו, הערה 14 בעמ' 345; ראה לוי, ו, עמ' 2289.

¹⁵¹⁸ בוקסטורף, עמ' 867; לוי, ד, עמ' 13; קוהוט, ו, עמ' 345; קראוס, עמ' 458; יסטרוב, עמ' 1141; דלמן, עמ' 335.

¹⁵¹⁹ לואיס-שורט, עמ' 765; לידל-סקוט, עמ' 1952 וכרך המילואים, עמ' 308, 309.

פלסולוס

תיעוד: כלאים א, ג.¹⁵²⁰

גרסאות: ק: וְהַפְּלִסְלוֹס • פא: וְהַפְּלִסְלוֹס • ל: והפלוסלוס • ט: וְהַפְּלִסְלוֹס • אד: וְהַפְּלִסְלוֹס • קט"ג
נ"ב: וְהַפְּלִסְלוֹס, וְהַפְּלִסְלוֹס (ייבין, עמ' 987) • ד"ד: והפלוסלוס • ירושלמי: והפלוסלוס (כו ע"א) •
ערוך: והפלוסלוס • ר"ש: פלוסלוס. — בתוספתא כ"י וינה: פלוסלוס (כלאים א, ב). בקטע גניזה של
תשובות הגאונים: הפלוסליס.¹⁵²¹

פירוש מסורתי: סוג תורמוס.¹⁵²²

אטימולוגיה: לעף בספרו על שמות הצמחים בארמית הציע לגזור מיוונית φασίολος, סוג שעועית
(phaseolus), בהכפלת עיצורים, כמו חלולוג.¹⁵²³ לוי, קוהוט, קראוס ודלמן אימצו את הצעתו.¹⁵²⁴
אולם שלושים וחמש שנים מאוחר יותר, בספרו על צמחי היהודים, הסתייג לעף מזיהויו זה,
והצביע על קושי הכרוך בו.¹⁵²⁵ ראוי לציין שלמילה מספר גרסאות, וביניהן כאלו הקרובות מעט
יותר למילה העברית: φάσηλος, πάσωλος.¹⁵²⁶ יסטרוב גזר משורש פל"ס.¹⁵²⁷

¹⁵²⁰ במשנה עבודה זרה ג, ד נזכר אדם בשם "פרקלוס בן פלוסלוס" (כך ק, פא, ל, אבל בדפוסים: "פרוקלוס בן
פלוספוס"). ונחלקו חכמים בשאלה האם מדובר בשיבוש של "פלוספוס" או שמא האדם נקרא על שם הצמח;
ראה לעניין זה ד' זלוטניק, "פרקלוס בן פלוסלוס", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, ערך שמא יהודה פרידמן, ניו
יורק תשנ"ג, עמ' 49-63.

¹⁵²¹ ש' אסף, תשובות הגאונים מכתבי יד שבגנזי קימברידג', ירושלים תש"ב, עמ' 179. מדובר בקטע גניזה T-S Ar.
18(1), המכיל "קטע מפירוש מילים של רב שריא לסדרי טהרות וזרעים"; ראה הקדמת המהדיר לקטע זה בעמ'
172.

¹⁵²² **הירושלמי** מפרש "והפלוסלוס – פרמועה" (כלאים כז ע"א), ואצל ר"ש הגירסה: "פרמוטא". לעף, צמחי
היהודים, ב, עמ' 454, הציע לתקן ל"פרסועה" ולפרש כמו בסורית ܦܪܡܘܬܐ, סוג תורמוס. אולם התיקון מאולץ,
והנוסחה "פרמועה" מקוימת גם בכ"י ותיקן, כפי שהעיר ליברמן, תוספתא כפשוטה, ב, הערה 14 בעמ' 597.
רוזנטל הציע לגרוס "פרומויה" ולגזור מיוונית παρόμοια "דומים", כלומר "התורמוס והפלוסלוס פרומויה" =
התורמוס והפלוסלוס אינן כלאים זה בזה; ראה א"ש רוזנטל, "המורה", Proceedings of the American Academy for
Jewish Research 61 (1963), עמ' נא. **בתשובות הגאונים:** "הפלוסליס – אלקרין" (אסף, בספרו הנזכר בהערה
הקודמת, עמ' 179), אולם גם כאן הגלוסה לא נתבררה. נראה לי להציע את האפשרות שמדובר ב-قَرْظ, סוג צמח
שמסורת זיהויו רופפת, ויש אומרים שהוא בעל תרמילים ובתוכם זרעים הדומים לעדשים (ראה בהרחבה ליי,
ז, עמ' 2518; על סימון ق באמצעות ז' ראה בלאו, דקדוק ערבית-יהודית, עמ' 39). **הערוך** מפרש: "תורמוס של
מדבר, ובלעז סלבטק"ו" (ערך פלוסלוס), קוהוט, ו, עמ' 355, פירש את הלעז: salvatico, "פראי", כלומר תורמוס
שדה. וכמו הערוך כן **הרמב"ם:** אלתרמס אלברי "התורמוס המדברי" (קאפח, א, עמ' קסט). **ריבמ"ץ** הביא את
פירוש הערוך והוסיף: "ובלשון יוני דינדרופסולון" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' עח). לעף פירש גלוסה זו:
δενδροφασούλον (לעף, שם, עמ' 455) – δένδρον "עץ", φάσουλος = φασίολος, סוג קטנית, וראה להלן.
בגלוסר עברי-יווני מן הגניזה: αργηολουπινος (סטאר, גלוסר, עמ' 357), מילולית: "תורמוס השדה". וראה עוד
הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 124-126.

¹⁵²³ לעף, שמות צמחים, עמ' 395; לידל-סקוט, עמ' 1918.

¹⁵²⁴ לוי, ד, עמ' 56; קוהוט, ו, עמ' 355; קראוס, עמ' 462; דלמן, עמ' 336.

¹⁵²⁵ לדבריו: "יש קושי לזהות את הצמח [כסוג של תורמוס – ש"ה] בשל העובדה שהתוספתא מביאה מסורת, לפיה
הזוג תורמוס ופלוסלוס אינו נכלל בין הזוגות [ההומוגניים – ש"ה] שאותן מזכירה המשנה, אלא רואה בהם שני
מינים הטרוגניים" (לעף, צמחי היהודים, ב, עמ' 455). כוונתו לדברי ר' שמעון בתוספתא כלאים א, ב: "לא היה
ר' עקיבא שונה אלא בשני זוגות אלו [השום והשומנית, הבצל והבצלול – ש"ה], אלא התורמוס והפלוסלוס

פלצור

תיעוד: כלים כג, ה.

גרסאות: ק: וְהַפְלִצוּר • פא: והפלצור • ל: והפלצור • ט: וְהַפְלִצוּר • דק: והפלצור • פ: וְהַפְלִצוּר • ת ירושלים: הַפְלִצוּר • ד"ד: והפלצור. — פיה"ג: והפלצור • ערוך: והפלצור • ר"ש: פלצור.

פירוש מסורתי: חגורה או רשת לציד חיות.¹⁵²⁸

אטימולוגיה: בוקסטורף שיער שמקור המילה בפועל היווני *πλάζω*, שמשמעו בין היתר "לסטות מהדרך, לטעות", בתוספת סיומת -ר.¹⁵²⁹ לוי העלה את האפשרות שהמילה גזורה מהשורש פל"ץ.¹⁵³⁰ קוהוט הציע לגזור את המילה מיוונית *πλαγίτριος* (לטינית *plagiarius*), שאותה הוא מתרגם "הלוכד ברשת".¹⁵³¹ פליישר העלה את האפשרות שהמילה גזורה מלטינית *pressorium*. למילה זו, שעניינה בלטינית "מכבש", הוא הציע לייחס משמעות הקשורה לציד על סמך המילה *pressor*, שבלטינית מאוחרת משמעה "צייד".¹⁵³² פרנקל קיבל את הצעתו של פליישר, והלך צעד נוסף בהניחו מילה היפותטית מקבילה ביוונית **πρεσσόριον*.¹⁵³³ בעקבות פליישר ופרנקל הלכו לעף, קראוס ודלמן.¹⁵³⁴ דא עקא, שבהעדר תיעוד למשמעות המוצעת, נשאת ההצעה בגדר היפותזה בלבד.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܦܠܥܘܪܐ, ܦܠܥܘܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1202), ערבית: فلاسور (במילון הסורי-ערבי של בר בהלול, ראה ברוקלמן-סוקולוף, שם).

פמוליניא

תיעוד: כלים כז, ו.

-
- (אינן) כלאין זה בזה" (כפי שלעף מציין, מן ההקשר עולה שאת תיבת "אינן" יש למחוק; התוצאה היא שפלסלוס אינו יכול להיות סוג של תורמוס, ועל כן הזהוי *φασίολος* מוקשה).
- ¹⁵²⁶ לידל-סקוט, שם; כך המילואים, עמ' 305.
- ¹⁵²⁷ יסטרוב, עמ' 1184. לדעת לעף "פלסלוס יכולה להיות מילה שמית, כמו בצלזול, וכמו שמות צמחים אחרים, אבל אין זה סביר" (לעף, שם).
- ¹⁵²⁸ **פיה"ג:** "אלחז[אם] בטיית", ולתרגום נוספה הערת גיליון: "כמות חבל, ויכניס אותו בראש [עוף] או בראש חיה ויחנק, ושמנו בל' ישמעאל והק" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 64; המובא בסוגריים מרובעים הוא השלמת המהדיר). *حزام* – "חגורה" (שם, הערה 29); והק – *وهق* "לולאה ללכידה" (שם, הערה 30) או "רשת, פח, מלכודת, מוקש" (בלאו, מילון, עמ' 786). **ערוך:** "בלעז ריט"י, והוא ארוך כמו אמה" (ערך פלצור). ריט"י – *rete* "רשת" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 587). וכך גם אצל ר"ש: "מין רשת הוא, והוא ארוך אמה". **רמב"ם:** אלוהק, והו מן עוד איצא, תתציד בה אלטיור "הפח, וגם הוא של עץ, צדין בו העופות" (קאפח, ו, קצח).
- ¹⁵²⁹ בוקסטורף, עמ' 872, הערה 90. הוא מנמק את הצעתו בכך שהחייה טועה כאשר היא נופלת למלכודת.
- ¹⁵³⁰ לוי, ד, עמ' 57.
- ¹⁵³¹ קוהוט, ו, עמ' 357. משמעות המילה *plagiarius* במילון לואיס-שורט היא "שודד, חוטף, גנב" (עמ' 1383), ואין לה זיקה לרשת דווקא. ייתכן שקוהוט הסתמך על התרגום *quello che fa rete* "מי שמניח רשת, טומן מלכודת" אצל דו-קאנוז', לטינית, ו, עמ' 350.
- ¹⁵³² לואיס-שורט, עמ' 1441.
- ¹⁵³³ פרנקל, נוספות למילון הארמי, עמ' 7 (ובעקבותיו ברוקלמן במילון הסורי, ערך *ܦܠܥܘܪܐ*, עמ' 576).
- ¹⁵³⁴ לעף אצל קראוס, עמ' 462; קראוס, א"ת, ב, עמ' 144 והערה 998 בעמ' 529 (אמנם בהסתייגות; בכך חזר בו מהאטימולוגיה שהציע במילון, עמ' 462: *plaustrum*, "עגלה"); דלמן, עמ' 337.

גרסאות: ק: וּפְמִלְנִיָּה • פא: וּפְמִלְנִיָּה¹⁵³⁵ • ל: וּפְמִלְנִיָּה • ט: וּפְמִלְנִיָּה • ר: וּפְמִלְנִיָּה • קט"ג: וּפְמִלְנִיָּה (בירנבאום, עמ' 111) • פ: וּפְמִלְנִיָּה¹⁵³⁶ • ת ירושלים: וּפְמִלְנִיָּה¹⁵³⁷ • ד"ר: וּפְמִלְנִיָּה — פיה"ג: וּפְמִלְנִיָּה, א' ד' וּפְמִלְנִיָּה • ערוך: וּפְמִלְנִיָּה • ר"ש: וּפְמִלְנִיָּה — אית דאמרי וּפְמִלְנִיָּה • מלא"ש: וּפְמִלְנִיָּה¹⁵³⁸ — בתוספתא כ"י וינה: "באנפיליא ובפלמיא" (נדרים ד, ג); בבראשית רבה כ"י ותיקן 30 פעם הגירסה "וּפְמִלְנִיָּה" (פד, טז) ופעם "וּפְמִלְנִיָּה" (צט, ב), ושתייהן יצאו תחת ידי אותו סופר (סופר ראשון).¹⁵³⁹

פירוש מסורתי: סוג של כובע (פיה"ג, רמב"ם); מכנסיים המכסים את הירכיים (ערוך, ר"ש).¹⁵⁴⁰
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית φεμινάλια (מלטינית feminalia),¹⁵⁴¹ מכנסיים המכסים את הירכיים.¹⁵⁴²

פנס

תיעוד: כלים ב, ד.

גרסאות: ק: פָּנִיס • פא: פָּנִיס • ל: פָּנִיס • ט: פָּנִיס • ר: פָּנִיס • פ: פָּנִיס, הַפָּנִיס • ת ירושלים: פָּנִיס • ד"ר: פָּנִיס • פיה"ג: פָּנִיס • ערוך: פָּנִיס • ר"ש: פָּנִיס.

פירוש מסורתי: כלי שלתוכו מכניסים את הנר, להגנה מפני הרוח.¹⁵⁴³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית φανός, "לפיד, נר".¹⁵⁴⁴ ¹⁵⁴⁵

¹⁵³⁵ מעל היו"ד השנייה יש נקודה, אולי כדי לסמן שיש למחוק אותה.

¹⁵³⁶ כך יש לקרוא; במקור הניקוד זו ימינה: וּפְמִלְנִיָּה.

¹⁵³⁷ כלומר יש לקרוא -מל-, הניקוד נגד הכתיב.

¹⁵³⁸ "כך הגיה הרב בצלאל אשכנזי ז"ל".

¹⁵³⁹ שפרבר בדק את כל חילופי הנוסחאות לשני המקומות בבראשית רבה, והראה שאת רובן ניתן להסביר כצורות דיאלקטליות; ראה ד' שפרבר, "מחקרים במלים וגרסאותיהן", מחקרים במדעי היהדות, בעריכת מ"ע פרידמן (תעודה, ז), תל אביב תשנ"א, עמ' 149-151.

¹⁵⁴⁰ **פיה"ג** מפרש "מגבאות", כלומר מגבעות (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 71). כראיה לפירושו מפנה המחבר לפירושו את הצירוף "העבים הרכים" (שם, עמ' 72-73), פירוש שבו מובא קטע מהתוספתא: "הבירסין והבירדסין והפמילאות של ראש" (כלים ב"ב ה, יא), אלא שאין זה הנוסח שבתוספתא לפנינו ("והפילון של ראש"), ונראה כי מדובר בטעות בנוסח שעמד בפני המפרש; ראה הערת אפשרות, שם, עמ' 73 הערה 3. **הערוך** מזהה את המילה "פמלניא" עם "פילניא", והם מכנסיים "למעלה עד מתנים למטה עד ירכים ויש להם שנצנין" (ערכים פמלניא, פלניא). וכך גם ר"ש: "וּפְמִלְנִיָּה הוא כעין מכנסיים". פירושיהם של הערוך ור"ש מתבססים על קטע בבבלי שבו מבוארת, על כל פנים לפי הדפוסים שלפנינו, תיבת "פלניא" (נידה ג, ע"ב). **רמב"ם** מתרגם אלשאשיה (קאפח, ו, עמ' רכא) — شاشية סוג של כובע מבד (דו"ז, ב, עמ' 802; בלאו, מילון, עמ' 355).

¹⁵⁴¹ בוקסטורף, עמ' 874; לוי, ד, עמ' 58; קוהוט, ו, עמ' 361; קראוס, עמ' 463; יסטרוב, עמ' 1186; דלמן, עמ' 337.

¹⁵⁴² לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 305; לואיס-שורט, עמ' 734.

¹⁵⁴³ **פיה"ג:** "כלי שנותנין בו את הנר מפני הרוח כדי שלא תכבה" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 10), והוא הפירוש המובא גם אצל **הערוך** (ערך פנס), ואצל ר"ש. אצל **הרמב"ם**: תעמל אואני מן פכאר שבה כימה ידכל פיהא אלסראג והו מסורג כי לא תספיה אלריח ולהא אתקאב פי גואנבהא יכרג מנהא אלצו, והזה אלניה הי אלתי תסמי פנס "עושיין מן החרס כלים כעין אהל ומכניסין בהן את הנר כשהוא דלוק כדי שלא תכבהו הרוח ויש בו נקבים בצדדיו שהאור יוצא מהן, וכלי זה הוא הנקרא פנס" (קאפח, ו, עמ' סב). **המיוחס לרב נתן:** "נר" (רב נתן, כלים, עמ' סב). עוד על הפנס בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' תלו-תמא.

¹⁵⁴⁴ בוקסטורף, עמ' 877; לוי, ד, עמ' 65; קוהוט, ו, עמ' 370; קראוס, עמ' 465; יסטרוב, עמ' 1190; דלמן, עמ' 339.

¹⁵⁴⁵ לידל-סקוט, עמ' 1915. המילה מתועדת גם בברית החדשה; ראה באואר-דנקר, עמ' 1049.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: פנס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 438), א"נ: פנס (שולטהס, עמ' 159), סורית: ܦܢܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1207), ערבית: فانوس (דוזי, ב, עמ' 284).

פנקס, פנקסות

תיעוד: 8 × (למשל: שבת יב, ד; כלים יז, יז).

גרסאות: ק: פִּינְקָס, פִּינְקָסוּ, פִּינְקָסִיּוֹת • פא: פִּינְקָס, פִּינְקָסוּ, פִּינְקָסִיּוֹת • ל: פִּינְקָס, פִּינְקָסוּ, פִּינְקָסִיּוֹת.

פירוש מסורתי: "לוח הטוח בדונג כדי לכתוב בו" (ערוך, ערך פנקס).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\pi \acute{\iota} \nu \alpha \xi$,¹⁵⁴⁶ "לוח כתיבה".¹⁵⁴⁷

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פנקס, פנקסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 274),¹⁵⁴⁸ א"ג: פִּינְקָס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 431), א"נ: פִּינְקָס, פִּינְקָסוּ (שולטהס, עמ' 156), סורית: ܦܢܬܐ (> $\pi \iota \nu \alpha \kappa \acute{\iota} \delta \iota \omicron \nu$, ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1207), א"ב: פִּינְקָסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 901).

פסיקא

תיעוד: (2-1) שבת טו, ב.

גרסאות: ק: (1) שְׁלַפְסִיקָא (2) בְּפִסִּיקָא • פא: (1) שְׁלַפְסִיקָא (2) בְּפִסִּיקָא • ל: (1) פסקייה (2) בפסקייה • ט: (1) שְׁלַפְסִיקָא (2) בְּפִסִּיקָא • רק: (1) פסקיה¹⁵⁴⁹ (2) בפסקיה • ת מועד: (1) שְׁלַפְסִיקָא (2) בְּפִסִּיקָא • ד"ר: (1) פסיקא (2) בפסיקא • בבלי-ע: (1) פסקא (!) [קיא ע"ב] (2) בְּפִסִּיקָא (קייג ע"א) • ירושלמי: (1) בפסיקא (טו ע"א) • ערוך: (1) פסיקא.

פירוש מסורתי: "חוטי סבכה של פסיקא" [שבת טו, ב] – פי' קושרת אשה מפתחי חלוק, היינו הקרסים והלולאות שמדבקות הבגד בצוארה... וסבכה שבראשה, חוטין יוצאין ממנה, וקושרת אותם לאחוריה. והכי משמע וחוטין של פסיקא שהיא חוגרת, שקושרת במתניה, וחוטין יוצאין משני ראשיה שקושרת אותן" (ערוך, ערך סבכה).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\phi \alpha \sigma \kappa \acute{\iota} \alpha$ (לטינית fascia),¹⁵⁵⁰ "חגורה, פיסת בד המשמשת לעיטוף הרגליים או הראש".¹⁵⁵¹

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פסיקא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 280), א"ג: פִּסְקִי, פִּסְקִיא (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 432, 842), א"נ: פִּסְקִיא (שולטהס, עמ' 160), סורית: ܦܢܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1215), ערבית: ٱسْقِيَّة.¹⁵⁵²

פסכת

¹⁵⁴⁶ בוקסטורף, עמ' 878; לוי, ד, עמ' 66; קוהוט, ו, עמ' 371; קראוס, עמ' 466; יסטרוב, עמ' 1165; דלמן, עמ' 339.

¹⁵⁴⁷ לידל-סקוט, עמ' 1405.

¹⁵⁴⁸ בתרגום יונתן, יחזקאל ט, ב: פִּינְקָס.

¹⁵⁴⁹ בקטע גניזה של אוטוגרף פירוש הרמב"ם: "פסקיא"; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 70, שורה 37.

¹⁵⁵⁰ בוקסטורף, עמ' 884; לוי, ד, עמ' 81; קוהוט, ו, עמ' 386; קראוס, עמ' 472; יסטרוב, עמ' 1196; דלמן, עמ' 341.

¹⁵⁵¹ לידל-סקוט, עמ' 1918; לואיס-שורט, עמ' 726.

¹⁵⁵² פגאלי, מילים סוריות בערבית לבנונית, עמ' 56; ההפניה על פי ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1215.

תיעוד: (1) עירובין י, טו; (2-3) תמיד ה, ה.

גרסאות: ק: (1) פְּסִקְתָּר¹⁵⁵³ (2) זְסִקְטָר (3) זְסִקְתָּר • פא: (1) פְּסִקְתָּר (2) פסכתר (3) ופסקתר • ל: (2-1) פסכתר (3) ופסכתר • פט: (1) פְּסִקְתָּר (2) פסכתר (3) ופסכתר¹⁵⁵⁴ • אר: (1) פְּסִקְתָּר, בפירוש: - תר, -תר (2) פְּסִקְתָּר (3) ופסכתר • קט"ג: (1) פְּסִקְתָּר (בירנבאום, עמ' 298) • ת מועד: (1) פְּסִקְתָּר • ת ירושלים: (2) פְּסִקְתָּר (3) ופסכתר • ד"ר: (2-1) פסכתר (3) ופסכתר • בבלי-ע: (1) פְּסִקְתָּר (קד ע"ב) • ערוך: (2-1) פסקטר, פסכתר¹⁵⁵⁵ — בספרא כ"י וטיקן: פְּסִקְטָר (ייבין, עמ' 987)¹⁵⁵⁶. בירושלמי כ"י לידן ארבע פעמים פסכתר, ועוד שלוש פעמים שבהן תוקנה פסקט(י)ר ל-פסקת(י)ר.

פירוש מסורתי: "כלי גדול, מחזיק לתך" (ערוך, ערך פסקתר).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\psi\alpha\kappa\tau\alpha$ ¹⁵⁵⁷, כלי המשמש לצינון יין.¹⁵⁵⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: פסכתרא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 277).

פספסים, פספס

תיעוד: (2-1) נגעים יא, ז.

גרסאות: ק: (1) פְּסִפְסִין (2) פְּסִפְסִין • פא: (1) פְּסִפְסִין (2) פספסין (3) פספסין • פט: (1) פְּסִפְסִין (2) פְּסִפְסִין • רק: (1) פספסין (2) פספסין • פר: (1) פְּסִפְסִין (2) פְּסִפְסִין • אנט: (1) פְּסִפְסִין (2) פְּסִפְסִין • ת ירושלים: (1) פְּסִפְסִין (2) פְּסִפְסִין • ד"ר: (1) פספסין (2) פספס • פיה"ג: (1) פספס¹⁵⁵⁹ • ערוך: (1) פספסין. — בספרא כ"י וטיקן: פְּסִפְסִין, פְּסִפְסִין (ייבין, עמ' 1075), בהלכות גדולות כ"י פריס: פְּסִפְסִין (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: "מסך שיש בה גווי צביעה, פ"א אבנים קטנות כחותם על הטבעת ורוצפין בהם חצרותיהן בארץ ישראל" (ערוך, ערך פספס).¹⁵⁶⁰

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית $\psi\phi\phi\phi$ ¹⁵⁶¹ "אבן קטנה, אבן חצץ".¹⁵⁶² קיימת מחלוקת באשר לשאלה, אם גם את "ראשי (פ)לפסין" שבמסכת מידות (א, ו; ב, ו; ד, ה) יש לגזור ממילה זו, כפי שעושים לוי וקראוס במילונייהם. לעף התנגד לכך בטענה שפירוש הביטוי הוא "ראשי קורות", ואבני פספס אינם עניין לכאן; לדעתו מדובר במילה שמית, קרובה

¹⁵⁵³ פ"א ללא סימן רפה, ונראה שגם ללא סימן דגש.

¹⁵⁵⁴ התיבה אינה מנוקדת במופע זה ובקודמו.

¹⁵⁵⁵ הערך העיקרי הוא פסקטר; לפניו הערך פסכתר ותוכנו: "ס"א פסקטר והנה הוא לפנינו".

¹⁵⁵⁶ ייבין העיר שאולי יש יו"ד מחוקה אחרי סמ"ך, וכן העיר שהפ"א דגושה חרף תיבה המסתיימת בהברה פתוחה לפנייה ("עליה").

¹⁵⁵⁷ בוקסטורף, עמ' 888; לוי, ד, עמ' 71 (בערכו נרשם $\psi\alpha\kappa\tau\alpha$ ותוקן על ידי פליישר, שם, עמ' 227); קוהוט, ו, עמ' 386; קראוס, עמ' 472; יסטרוב, עמ' 1197; דלמן, עמ' 341.

¹⁵⁵⁸ לידל-סקוט, עמ' 2026. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "אגרטל"; ראה לוסט, עמ' 524; האץ-רדפאט, עמ' 1486.

¹⁵⁵⁹ כך הנוסח בכה"י, ותוקן על ידי המהדיר: פספסין.

¹⁵⁶⁰ עוד על משמעות המילה בספרות חז"ל ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 150-151.

¹⁵⁶¹ בוקסטורף, עמ' 882; לוי, ד, עמ' 77; קוהוט, ו, עמ' 384; קראוס, עמ' 470; דלמן, עמ' 341. בוקסטורף ולוי מציינים גם את $\psi\phi\phi\phi$ "small pebble" (לידל-סקוט, עמ' 2022).

¹⁵⁶² לידל-סקוט, עמ' 2023-2022. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חצץ" וגם "צור" ("ותקח צפרה צ'ר ותכרת את ערלת בנה"; שמות ד, כה); ראה לוסט, עמ' 524; האץ-רדפאט, עמ' 1485. המילה מתועדת גם בברית החדשה במשמעות "אבן קטנה המשמשת בעריכת הצבעות", ראה באואר-דנקר, עמ' 1098.

לפסים, פצים.¹⁵⁶³ דעתו נתמכת בעובדה שבעל הערוך בחר להעמיד מופעים אלו תחת ערך נפרד, "פשפש", וכן בכך שבכ"י פא שלושת המופעים כתובים בשי"ן.¹⁵⁶⁴ יסטרוב גזר את מילתנו משורש פס"ס.¹⁵⁶⁵

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פסיפס (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 279), א"ג: פסיפס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 440), סורית: ܦܣܝܦܫ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1212), ערבית: ڤسيفساء (פרנקל, עמ' 60).

פרגוד

תיעוד: (1) שקלים ג, ב; (2) כלים כט, א.

גרסאות: ק: (1) ܦܪܓܘܕ (2) ܦܪܓܘܕ¹⁵⁶⁶ • פא: (1) ܦܪܓܘܕ (2) ܦܪܓܘܕ • ל: (1) בפרגוד (2) והפרגוד • פ: (1) ܦܪܓܘܕ (2) ܦܪܓܘܕ • אר: (1) ܦܪܓܘܕ • רק: (2) והפרגוד • קט"ג: פורגוד (בירנבאום, עמ' 68) • פר: (2) ܦܪܓܘܕ, ܦܪܓܘܕ • ת מועד: (1) ܦܪܓܘܕ • ת ירושלים: (2) ܦܪܓܘܕ • ד"ר: (1) בפרגוד (2) והפרגוד • פיה"ג: (2) והפרגוד • ערוך: (1) בפרגוד (2) והפרגוד. — בגלוסר למילים מן המשנה: פרגוד (ייבין, עמ' 981).

פירוש מסורתי: "כתנת הפסים זה פרגוד. ותרי"י [ל'כתנת פסים' שבבראשית לו, כג]: פרגוד מצוייר" (ערוך, ערך פרגד).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית παραγαυδισ, παραγαυδισιον (לטינית paragauda),¹⁵⁶⁷ "בגד רקום".¹⁵⁶⁸ המילה פרסית במקורה, אולם לעברית ולארמית הגיעה דרך היוונית או הלטינית.¹⁵⁶⁹

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פרגוד, פרגודא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 286), א"ג: פֶּרְגוּד (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 443), מנדאית: בר גודא (דראואר-מצוך, עמ' 69), ערבית: ڤرڠد (פרנקל, עמ' 45), השווה סורית: פרגודין מיוונית מאוחרת παραγαυδιν (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1226).

פרגול

תיעוד: כלים כט, ה.

¹⁵⁶³ לעף אצל קראוס, שם. וראה עוד דברי אלבק בהשלמות לפירושו למשנה, ה, עמ' 432, ד"ה וראשי פספסין; הערת פליישר אצל לוי, ד, עמ' 277 (הערה לעמ' 77).

¹⁵⁶⁴ וכך הוא הכתיב בחלק מהמופעים בכתבי יד אחרים; ואלו הגירסאות עבור שלושת המופעים במסכת מידות: ק: (3-1) פֶּסְפָּסִין • פא: (1) פֶּשְׁפְּשִׁים (2) פשפשין (3) פשפשים • ל: (2-1) פסיפסים (3) פשיפשים • פ: (1) פִּישְׁפֶּשׁ (2) פֶּסְפָּסִין (3) פֶּסְפָּסִין • אר: (1) פֶּסְפָּסִין, בפירוש: פֶּסְפָּסִין (3-2) פסיפסין • ת ירושלים: (3,1) פֶּסְפָּסִין (2) פֶּשְׁפְּשִׁים • ד"ר: (1) פישפשין (2) פספסין.

¹⁵⁶⁵ יסטרוב, עמ' 1196. בסוף הערך ראה לציין כי "המגע בין העברית והיוונית השפיע על הצורה 'פסיפס' ועל ההתאמה במספר משמעויות של מילתנו עם ڤسيف.".

¹⁵⁶⁶ נראה שהוי"ו השנייה תוקנה מיו"ד.

¹⁵⁶⁷ בוקסטורף, עמ' 894; לוי, ד, עמ' 98; קוהוט, ו, עמ' 409; קראוס, עמ' 477; יסטרוב, עמ' 1214; דלמן, עמ' 345.

¹⁵⁶⁸ לידל-סקוט, עמ' 1306 (הצורה השנייה היא צורת הקטנה); לואיס-שורט, עמ' 1301.

¹⁵⁶⁹ ראה ציאנקליני, מילים פרסיות בסורית, עמ' 236-237.

גרסאות: ק: פרגל¹⁵⁷⁰ • פא: הפרגל • ל: פרגל • ס: הפֶּרְגִיל • ר: הפרגל • פ: פֶּרְגִיל • ת ירושלים: הפֶּרְגִיל • ד: הפרגול • פיה"ג: הפרגל • ערוך: הפרגל • ר"ש: פרגול • מלא"ש: הפרגל.¹⁵⁷¹

פירוש מסורתי: מחוגה.¹⁵⁷²

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קראוס ויסטרוב גזרו מיוונית *περίγρα*,¹⁵⁷³ "מחוגה".¹⁵⁷⁴ פליישר העדיף לגזור מפרסית *פֶּרְגַל*,¹⁵⁷⁵ ובעקבותיו קוהוט ודלמן.¹⁵⁷⁶

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ערבית: *فِرْجَار* (דוּזי, ב, עמ' 249).¹⁵⁷⁷

פרדסקים, פרדסקין

תיעוד: (2-1) אהלות ו, ז.

גרסאות: ק: (1) פֶּרְדֶּסְקִין (2) הפֶּרְדֶּסְקִין¹⁵⁷⁸ • פא: (1) פרדיסקין (2) הפרדיסקים • ל: (1) פרדסקים (2) הפרדסקים • ס: (1) פֶּרְדֶּסְקִין (2) הפֶּרְדֶּסְקִין • ר: (1) פרדסקין (2) הפרדסקין • פ: (1) פֶּרְדֶּסְקִין (2) הפֶּרְדֶּסְקִין • ת ירושלים: (1) פֶּרְדֶּסְקִים (2) הפֶּרְדֶּסְקִין • ד"ר: (1) פרדסקין (2) הפרדסקין • פיה"ג: פרדסקין • ערוך: פרדסקין. — בתוספתא כ"י וינה: פרסטקין (אהלות ז, יד ועוד).

פירוש מסורתי: "חלונות אטומות, וי"א קיר אחרי קיר" (ערוך, ערך פרדסקין).

אטימולוגיה: לוי וקוהוט גזרו מיוונית *προσθήκη* "תוספת".¹⁵⁷⁹ פליישר הציע לזהות את המילה עם הפרסית והערבית *بَرَسْتَق* שהוראתה לדבריו "מצבור לבנים שהונחו לסרוגין, או מבנה [העשוי מהן]".¹⁵⁸⁰ פרנקל הציע לגזור את המילה מיוונית *πυργίσκος*, "ארון".¹⁵⁸¹ את הצעתו של פרנקל אימצו לעף, יסטרוב ודלמן.¹⁵⁸² קראוס הציע לגזור מן *ῥίσκος* "ארון, תיבה".¹⁵⁸³

¹⁵⁷⁰ ללא ניקוד.

¹⁵⁷¹ ואלו דבריו: "שם ברמב"ם הגירסא הפרגל בלי וי"ו וכן הגיה הרב בצלאל ז"ל במשנתנו".

¹⁵⁷² **פיה"ג:** "אלפרגאר בטיית. והן שני עצים צדיהן אחד מדובקין ומושלבין זה בזה והצד השני שלהן בראשו ברזל. ונפתחין כדמות הכיס ושני אצבעות לעשות בהן הצורות העגולות" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 77). פרגאר הוא לפי אפשטיין *فِرْجَار* "מעגל" (שם, הערה 2). פירוש זה מובא גם **בערוך** בשינויים קלים: "ב' עצים צדיהן האחד דבוק ומשולב זה בזה ונצד השני שלהן ברזל בראשם כב' אצבעות ונפתחין כמו הכיס לעשות בהן הצורות העגולות. ובלעז שמו שישטור" (ערך פרגל א). שישטור – *sesto* "מחוגה" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 589; בטליה, יח, עמ' 801). **ר"ש** מביא את דברי הערוך ומוסיף "ונראה שזהו מחוגה דכתיב: ובמחוגה יתארהו [ישעיה מד, יג], קומפ"ש בלע"ז, הוא כלי מכלי מלאכת חרש". קומפ"ש – בצרפתית *compas* "מחוגה" (בין יתר משמעיו). **רמב"ם:** הו אלברכאר, והו אלצאבט אלזי תדאר בה אלדואיר "הוא המחוגה, והוא הכלי שמעגלים בו את העיגולים" (קאפח, ו, עמ' רלד).

¹⁵⁷³ בוקסטורף, עמ' 894; לוי, ד, עמ' 99; קראוס, עמ' 478; יסטרוב, עמ' 1214.

¹⁵⁷⁴ לידל-סקוט, עמ' 1370.

¹⁵⁷⁵ פליישר אצל לוי, ד, עמ' 228; לדבריו מילה זו נכנסה לערבית בצורת *فِرْجَار*, *پَرْجَار*, *پَرْجَار*. המקור הפרסי של המילה זוהה על ידי גייגר: "לפ"ב [=לשון פרסית בינונית] *pargārtan* = הגביל (ככר) ע"י חפירה" (אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 335).

¹⁵⁷⁶ קוהוט, ו, עמ' 410 (הקושר לכאן מבחינה אטימולוגית גם את *περίγρα* היוונית), דלמן, עמ' 345.

¹⁵⁷⁷ ולא *فِرْجَال* כפי שגרסו לוי וקראוס; ראה דברי פליישר הנזכרים בהערה שלפני הקודמת.

¹⁵⁷⁸ היו"ד נמחקה באמצעות קו.

¹⁵⁷⁹ לוי, ד, עמ' 102; קוהוט, ו, עמ' 413 (בלשון "אוליי"); לידל-סקוט, עמ' 1514.

¹⁵⁸⁰ במקור: "laterum invicem impositorum strues, vel structura", והוא ציטוט מתוך מילונו של מניסקי; ראה פליישר אצל לוי, ד, עמ' 228.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: ܦܪܘܙܒܘܠ, ܦܪܘܙܒܘܠ, ܦܪܘܙܒܘܠ "תיבת עץ, חלל אחסון, תיבה הקבועה בתוך הקיר" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1228), א"ב: פרדיסקא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 928), מנדאית: פארדאסא (דראואר-מצוד, עמ' 363).

פרוזבול, פרוזבולין

תיעוד: 17x (למשל: פאה ג, ו; כתובות ט, ט).

גרסאות: ק: פְּרוֹזְבֹּל, ¹⁵⁸⁴ וְפְרוֹזְבֹּלִים • פא: פְּרוֹזְבֹּל, ¹⁵⁸⁵ וְפְרוֹזְבֹּלִין • ל: פרוזבול, פרוזבול, פרוזבולין. **פירוש מסורתי:** משמעותה של המילה, שטר המונע שמיטת חובות, עולה כבר מן המשנה גופה: "זה הוא גופו של פרוזבול: מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה. והדיינים חותמין מלמטן, או העדים" (שביעית י, ד). ¹⁵⁸⁶ **אטימולוגיה:** בספרות המוקדמת נזכרות ארבע הצעות: 1. $\pi\rho o\beta o\lambda\eta$ "ידיעה מוקדמת, התייעצות מוקדמת" (בוקסטורף, קוהוט); 2. $\pi\rho o\sigma\beta o\lambda\eta$ "מתקפה, חיבור" (בוקסטורף, דלמן); 3. $\pi\rho o\beta o\lambda\eta$ "העברה למקום קדמי, הצגה" (קראוס); 4. $\pi\rho o\delta\beta o\lambda\eta$ "לפני המועצה" (לוי, קוהוט, יסטרוב). ¹⁵⁸⁷ המשמעויות ביוונית הותאמו למשמעות העברית בצורות שונות, חוקר חוקר והסברו, אולם ניכר כי כולן דחוקות. ¹⁵⁸⁸

בתחילת המאה ה-20 התפרסמו פירושים מצריים מהמאה השלישית לפנה"ס, שבהם תועדה לראשונה המילה $\pi\rho o\sigma\beta o\lambda\eta$ במשמעות מסמך הנעשה בין חייב לנושה ביחס לגביית החוב. ¹⁵⁸⁹ בדיקה משווה שערך לודוויג בלאו בין דיני הפרוזבול וה- $\pi\rho o\sigma\beta o\lambda\eta$ הראתה כי מדובר באותו מוסד משפטי, ¹⁵⁹⁰ ובכך נפתרה שאלת האטימולוגיה של המילה.

¹⁵⁸¹ פרנקל, נוספות למילון הארמי, עמ' 8-9; לידל-סקוט, עמ' 1555. המשמעות מתיישבת עם פירוש הערך "חלונות אטומות", שכן אטימית החלון היתה יוצרת מעין גומחה בקיר, שבה ניתן היה לאחסן חפצים (והשווה משמעות ܦܪܘܙܒܘܠ להלן). אולם מבחינה פונטית קשה להלוו את המעבר מ- γ ל- δ ; פרנקל הסבירו כדיסמילציה של העיצורים γ - κ , או כהשפעת אטימולוגיה עממית לפיה המילה הושאלה מן $\delta\acute{\iota}\sigma\kappa o\varsigma$ "דיסק, טבעת". הוא מציין כדוגמה נוספת למעבר זה את $\gamma\lambda\omega\sigma\sigma\acute{o}\kappa o\mu o\nu$, שבמנדעית מתועדת בצורה "גלוסטמא", ובארמית יהודית בצורה "דלוסקומא".

¹⁵⁸² לעף אצל קראוס, עמ' 480; יסטרוב, עמ' 1216; דלמן, עמ' 346 (אם כי מפנה גם לפרסית). ¹⁵⁸³ קראוס, עמ' 479; לידל-סקוט, עמ' 1572. לדברי קראוס ה- $\rho\acute{\iota}\sigma\kappa o\varsigma$ מקורו בפריגיה והמילה "פרדסקין" נוצרה מהביטוי $\Phi\rho\upsilon\gamma\iota\kappa\acute{o}\varsigma\ \rho\acute{\iota}\sigma\kappa o\varsigma$ "ארון פריגי".

¹⁵⁸⁴ פעמיים עם דגש בבי"ת, פרוזבול. אצל 2 מופיעה המילה פעמיים רצופות (עוקצין ג, י), במופע הראשון עם שורוק בוי"ו הראשונה: פְּרוֹזְבֹּל (אבל במופע השני עם חולם כביתר המופעים).

¹⁵⁸⁵ פעמיים רצופות בשורוק בוי"ו הראשונה, מהן פעם אחת עם דגש בבי"ת: בְּפְרוֹזְבֹּל (כתובות ט, ט).

¹⁵⁸⁶ והד למקורה היווני של המילה מוצאים בבבלי: "מאי פרוסבול, אמר רב חסדא: פרוס בולי ובוטי, בולי אלו עשירים" (גיטין, לו ע"ב), פירש מן $\pi\rho\acute{o}\varsigma$ "ליד, לפני", $\beta o\upsilon\lambda e\upsilon\tau\acute{\iota}\varsigma$ "יועץ, חבר מועצה". על מוסד הפרוזבול במשפט העברי ראה שפרבר, מילון, עמ' 154-156, והספרות הרשומה בסוף הערותיו לערך.

¹⁵⁸⁷ בוקסטורף, עמ' 898-899; לוי, ד, עמ' 106; קוהוט, ו, עמ' 417; קראוס, עמ' 482; יסטרוב, עמ' 1218; דלמן, עמ' 347; לידל-סקוט, עמ' 1472, 1504.

¹⁵⁸⁸ הסבריהם של בעלי המילונים הנזכרים לעיל, והסברים נוספים למילים אלו, נדונו והופרכו על ידי בלאו במאמרו הנזכר להלן, עמ' 111-112.

¹⁵⁸⁹ ראה הפניות לשני פירושים אצל לידל-סקוט, ערך $\pi\rho o\sigma\beta o\lambda\eta$ בעמ' 1504, משמעות I.2. להגדרת ה- $\pi\rho o\sigma\beta o\lambda\eta$ ראה פרייסיקה, מילות מקצועיות, עמ' 149; טאובנשלאג, המשפט בפירושים, עמ' 275-276.

¹⁵⁹⁰ בלאו, פרוזבול.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: פרוזבול (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 444).

פרוזדור

תיעוד: (2-1) אבות ד, טז; (4-3) נידה ט, ה.

גרסאות: ק: (2-1) לפרוזדור¹⁵⁹¹ (3) והפרוזדור¹⁵⁹² (4) בפרוזדור • פא: (2-1) לפרוזדור (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור¹⁵⁹³ • ל: (2-1) לפרוזדור (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • ס: (2-1) לפרוזדור (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • אר: (1) לפרוזדור (2) בפרוזדור • רק: (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • פר: (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • אנט: (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • ת ירושלים: (1) לפרוזדור (2) בפרוזדור (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • ד"ר: (2-1) לפרוזדור (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור • בבלי-ע: (3) והפרוזדור (4) בפרוזדור (זו ע"ב) (4) בפרוזדור (שם) • פיה"ג: (4-3) והפרוזדור, וא' ד' פרוסדור • ערוך: (1) לפרוזדור (3) והפרוזדור, א"ד פרסדור. — בתוספתא כ"י וינה: פרוצדור (ברכות ו, כא), פרסדיד (נידה ג, ט). בירושלמי כ"י לידן פרוזדור (4). בכתבי יד של הבבלי גרסאות גם בדל"ת וגם ברי"ש.¹⁵⁹⁴

פירוש מסורתי: "פרוזדור לשון יון הוא, והוא בין השער לחצר המלך, קודם שיכנס לפני המלך. ושל אשה במקום ערוה בשפתות ערוה שמו פרוזדור" (ערוך, ערך פרוזדור).

אטימולוגיה: לוי גזר מיוונית πρόσδοος "הגעה, התקרבות".¹⁵⁹⁵ בוקסטורף, קוהוט, קראוס ויסטרוב גזרו מיוונית πρόθυρον¹⁵⁹⁶ "דלת כניסה, האזור שלפני דלת הכניסה".¹⁵⁹⁷ לעף הציע לגזור מן προστάς (צורת גנטיב: προστάδος), "האזור שלפני דלת הכניסה או הבניין", וזאת בדומה לסורית ἄλσος¹⁵⁹⁸; את הצורה ברי"ש פירש כהשפעת האטימולוגיה העממית של בעלי התוספות: "פרוז בלשון יון לפני, דור לשון דירה".¹⁵⁹⁹ קראוס דחה את הצעתו של לעף, בטענה שה- προστάς נמצא בבתים יווניים ביציאה האחורית, לא בכניסה הקדמית.¹⁶⁰⁰ אולם במילון לידל-סקוט המילה מוגדרת באופן כללי "vestibule, porch, portico", ועל כן אין לקבל את דחייתו של קראוס. הצעתו של לעף אומצה על ידי דלמן.¹⁶⁰¹ גם הגירסאות הרבות בכתבי היד שלהן דל"ת ולא רי"ש בסוף המילה (כ"י ק, פא, ל, פס, אר, פר, אנט ועוד), מובילות למסקנה כי יש לראות כאן, כהצעת לעף, שאילה מן προστάδ- ולא מן πρόθυρον.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: לפי הצעת לעף – סורית: ἄλσος (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1232).

¹⁵⁹¹ בשני המופעים הדל"ת השנייה – ספק רי"ש.

¹⁵⁹² ו"יו החיבור נוספה מעל לשורה; הדל"ת השנייה תוקנה מרי"ש.

¹⁵⁹³ דל"ת שנייה – ספק רי"ש.

¹⁵⁹⁴ כגון "פרוזדור", ב"ב כד ע"א (כ"י המבורג 165); "פרוזדור", שבת פו ע"ב (כ"י אוקספורד 366). הבדיקה על פי מאגרים.

¹⁵⁹⁵ לוי, ד, עמ' 107; לידל-סקוט, עמ' 1520.

¹⁵⁹⁶ בוקסטורף, עמ' 899; קוהוט, ו, עמ' 418; קראוס, עמ' 484; יסטרוב, עמ' 1219.

¹⁵⁹⁷ לידל-סקוט, עמ' 1481.

¹⁵⁹⁸ לעף אצל קראוס, שם, וכן ביתר פירוט בביקורתו על המהדורה הפקסימילית של התלמוד הבבלי (לעף, ביקורת על שטראק), עמ' 491. ליוונית ראה לידל-סקוט, עמ' 1526. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "מסדרון"; ראה לוסט, עמ' 405; האץ-רדפאט, עמ' 1220.

¹⁵⁹⁹ תוספות לנידה יז ע"ב, ד"ה פרוזדור.

¹⁶⁰⁰ קראוס, א"ת, א, הערה 642 בעמ' 362. הוא מסתמך על ריץ', ערך domus.

¹⁶⁰¹ דלמן, עמ' 347.

פרומביא

תיעוד: (1) שבת ה, א; (2) כלים יא, ה.

גרסאות: ק: (1) בְּרוּמְבִּיָּא (2) שְׁלֶכְרָמוּבִּיָּה • פא: (1) בְּרוּמְבִּיָּא (2) שְׁלֶכְרָמוּבִּיָּא • ל: (1) ביפרומבייה (2) שליפרומבייה • ט: (1) בְּרוּמְבִּיָּא [!] (2) שלפרומביא¹⁶⁰² • דק: (1) בפרומביא¹⁶⁰³ (2) פרומביה • פ: (2) שְׁלֶכְרָמוּבִּיָּה • ת מועד: (1) בְּרוּמְבִּיָּא • ת ירושלים: (2) פְּרוּמְבִּיָּא • ד"ר: (1) בפרומביא (2) פרומביא • בבלי-ע: (1) בְּרוּמְבִּיָּא (נא ע"ב) • פיה"ג: (2) פרומביא¹⁶⁰⁴ • ערוך: (1) בפרומביא. — בתוספתא כלים, כ"י וינה: אפרומביא (ב"מ ד, ו; שם, ז).

פירוש מסורתי: "בלעז קורקומא. בכפל רסנו [איוב מא, ה] – תרג' בכופלא דפרמביא" (ערוך, ערך פרמביא).¹⁶⁰⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית φαρμακία¹⁶⁰⁶, "רסן עבור סוסים, גמלים וכיו"ב". המילה מצויה גם בצורות φαρμακία, φαρμακία¹⁶⁰⁷.
תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: פרומביא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 291).

פרייפרין

תיעוד: בבא מציעא ו, א.

גרסאות: ק: פִּירְיָאן פְּרִים • פא: פרייהפרין • ל: פְּרִיָּה פְּרִין • ט: פְּרִיָּה פְּרִין • אד: פְּרִיָּאן פְּרִין • ת ירושלים: פְּרִיָּאן פְּרִין • ד"ר: פרייפרין • בבלי-ע: פְּרִיָּאן (עה ע"ב) • ערוך: פרייפרין. — בגלוסר עברי-ערבי בניקוד בבלי: פְּרִיָּאן (ייבין, עמ' 1075).

פירוש מסורתי: אפרין, מושב נישא.¹⁶⁰⁸

אטימולוגיה: די לארא הציע φαρμακία "אפירין".¹⁶⁰⁹ לדעת מוספא "בלשון יווני מין חצוצרה עקומה".¹⁶¹⁰ בער הציע לגזור מן φαρμακία, מקלון עשוי עץ משויף אשר שימש בפולחן אל הפרין

¹⁶⁰² התיבה אינה מנוקדת.

¹⁶⁰³ בקטעי האוטוגרף מן הגניזה: "פרמביה"; הופקנס, פירוש הרמב"ם, עמ' 50 שורה 31.

¹⁶⁰⁴ והשווה בראשית רבה מה, ז, גרסת הערוך: פרומבי (קוהוט, ו, עמ' 284; 408).

¹⁶⁰⁵ "קורקומא" – השווה לטינית של ימי הביניים curcuma "רסן"; דו-קאנז, לטינית, ג, עמ' 664; קואמו, לעזי הערוך, עמ' 590.

¹⁶⁰⁶ בוקסטורף, עמ' 904; לוי, עמ' 118; קוהוט, ו, עמ' 429; קראוס, עמ' 485; יסטרוב, עמ' 1220; דלמן, עמ' 349.

¹⁶⁰⁷ לידל-סקוט, עמ' 1950; כרך המילואים, עמ' 308. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חֶבֶל"; ראה לוסט, עמ' 506; האץ-רדפאט, עמ' 1437.

¹⁶⁰⁸ **רש"י:** "עצים משופים ונאים לעשות לו אפרין" (עה ע"ב, ד"ה פרייפרין). **ערוך:** "ענין אפרין" (ערך פרייפרין). אצל אגמאטי מיוחס **לרמב"ם** הפירוש הבא: "פרייפרין – יעני הוּאֵדָג מַתַּל אַפְרִיָּין" (אגמאטי, ספר הנר לבבות, דף 122 ע"ב; הפירוש מופיע בשם "ר' משה נר"י" ולפי המהדיר הוא הרמב"ם, ראה במפתח, עמ' 18), ותרגומו: "פרייפרין – כלומר מושבים נישאים, כמו אפרין". הוּאֵדָג – צורת רבים של הוּדָג "מושב על גבי גמל, בעל כיפה מִבַּד, שבו נשים היו יושבות" (ליין, ח, עמ' 2885). **המיוחס לרב נתן:** "אפרין" (קאפח, רב נתן, בבא מציעא, עמ' 5).

¹⁶⁰⁹ די לארא, עיר דוד, עמ' 73; לידל-סקוט, עמ' 1950.

¹⁶¹⁰ לדעת בער (במאמרו הנוכח בהערה הבאה) זיהוי זה מתייחס אל περιφέρεια או περιφέρεις, אלא שמילים אלו אינן מתועדות במשמעות שמייחס להן: המילה περιφέρεια ("צ"ל: περιφέρεια) הוראתה "היקף, משטח היקפי, קווי מתאר"; περιφέρης משמעה "עגול, מסתובב". ראה לידל-סקוט, עמ' 1392.

פריאפוס.¹⁶¹¹ לוי הציע לגזור ממילה יוונית היפותטטית *περιφορεῖον, "כלי המשמש לנשיאה סביב".¹⁶¹² אף קוהוט הציע מילה היפותטטית, בעלת משמעות דומה: *περιφοράριος.¹⁶¹³ גרץ הציע את φορεῖον φορεῖς (צורת רבים של φορεῖον φορεῦς), "נושאי אפריון", בהשמטת סיומת הרבים היוונית -εῖς והוספת הסיומת המקבילה בעברית -ין.¹⁶¹⁴ קרובה לכך הצעתם של קראוס, יסטרוב ודלמן φορεῖαφοροι (צורת רבים של φορεῖαφόρος),¹⁶¹⁵ שאף משמעה "נושאי אפריון".¹⁶¹⁶ ההצעה נתמכת בעובדה שנוסח המשנה המבורר הוא "שכר את החמר ואת הקרר, פרייפירין חלילים לכלה או למת" ולא כנוסח שלפנינו "... להביא פרייפירין וחלילים".

פרכדיגמא

תיעוד: פרה א, ג.

גרסאות: ק: פְּרִי־קִיָּמָה • פא: פרכריגמא • ל: פרכריגמא • פט: פְּרִי־קִיָּמָה • רק: פרבר יגמא [!] • פד: פְּרִי־קִיָּמָה • אנט: פְּרִי־קִיָּמָה¹⁶¹⁷ • ת ירושלים: פְּרִי־קִיָּמָה • ד"ר: פרדגמא • פיה"ג: פרכריגמא • ערוך: פרכרגמא • ר"ש: פרכדיגמא • מלא"ש: אית דגרסי פרדגמא (ד"ה פרכדיגמא). — בציטוט משנתנו המופיע בספרי זוטא על במדבר: פרגדיגמא (טו, ו).¹⁶¹⁸

פירוש מסורתי: מטבע שנפסל (עקב חילופי מלכים).¹⁶¹⁹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית παραχάραγμα,¹⁶²⁰ ומובנה "מטבע מזויף".¹⁶²¹

פרן

¹⁶¹¹ בר, הוספות, עמ' 238. בכך ניסה להציע פתרון שישלב את פירוש רש"י ("עצים משופים") עם ההקשר (החגיגה לכבוד הכלה). הפריאפיסקוס היה מקלון שהחזירו לפי הטבעת כדי להרחיבו, ובזמנים מאוחרים יותר שימשה המילה גם עבור מקלון שהוחדר לאף; ראה לידל-סקוט עמ' 1463. אין צורך לומר שהצעה זו אינה הולמת את ההקשר (וגם לא את ההגייה).

¹⁶¹² לוי, ד, עמ' 114. הפועל περιφορέω מובנו נשיאה סביב, והסיומת -εῖον משמשת לציון "כלי המשמש לשם...".

¹⁶¹³ קוהוט, ו, עמ' 425. בלשונו: "כסאות לנשוא בהיקף סביב לישיבה".

¹⁶¹⁴ גרץ, פירוש עניינים במשנה, עמ' 267-266.

¹⁶¹⁵ קראוס, דקדוק, עמ' 258 (וכן במילונו בעמ' 489; ובספרו א"ת, ב, עמ' 331); יסטרוב, עמ' 1226; דלמן, עמ' 389.

¹⁶¹⁶ המילה מתועדת אצל פלוטרך, הסופר היווני בן המאה הראשונה לספירה. ראה לידל-סקוט, עמ' 1950 (צורה ראשית φορεῖαφόρος).

¹⁶¹⁷ נראה שהכ"ף הסופית הוכנסה במועד מאוחר יותר, או שהיא תיקון של אות אחרת.

¹⁶¹⁸ לפי כ"י אוקספורד, קאולי 2637 (מהד' הורוביץ עמ' 281, ושם: פרוגדוס).

¹⁶¹⁹ **פיה"ג:** "לשון יווני, מטבע דינר של זהב, שנפסל במלך חדש. משל א' שאול היה לו מטבע, בא דוד והטביע מטבע אחר ופסל של שאול, שמו הוא פרכריגמא. והוא בינינו. וכן עד שהיה כבש כשר, היה יוצא מכלל כבש, ולכלל איל לא בא, הוא פרכריגמא" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 102-103). ובערוך פירוש כמעט זהה (ערך פרכרגמא). **ר"ש:** "למטבע שנפסל קורין בלשון יון כן, וכן זה חסר מתורת איל". **רמב"ם:** אסם יונאני מענאה סכה סלטאן קד עזל פרגנת דראהמה טלעה "שם יווני, עניינו מטבע של מלך שהועבר, ונעשו מעותיו כסחורה" (קאפח, ו, עמ' תטו).

¹⁶²⁰ בוקסטורף, עמ' 903, הערה 168; לוי, ד, עמ' 117; קוהוט, ו, עמ' 428; קראוס, עמ' 490; יסטרוב, עמ' 1230; דלמן, עמ' 349.

¹⁶²¹ לידל-סקוט, עמ' 1330. שם העצם אינו מתועד בשבעים או בברית החדשה, אולם הפועל παραχάρασσω "לזייף מטבע" מתועד היטב בספרות הקוינה; ראה באואר-דנקר, עמ' 773. בכתבי אבות הכנסייה המילה מופיעה כמטפורה לתורה שגויה; ראה לאמפ, עמ' 1029.

תיעוד: טהרות ו, ט.

גרסאות: ק: הפֿרן • פא: הפרן • ל: הפרן • פס: הפֿרן • רק: הפרן • פר: הפֿרן • אנט: הפֿרן • ת ירושלים: הפֿרן • ד"ר: הפרון • פיה"ג: הפרון • ערוך: הפרן • ר"ש: הפרן • מלא"ש: פֿרן, פורן (ד"ה הפרן).¹⁶²²

פירוש מסורתי: בניין בעל שני פתחים מקבילים; מגדלור.¹⁶²³

אטימולוגיה: לוי וקוהוט גזרו מיוונית $\pi \acute{o} \rho o s$,¹⁶²⁴ "מעבר מלאכותי מעל נחל, גשר, אמת מים, דרך, שביל".¹⁶²⁵ קראוס גזר מן $\phi \acute{\alpha} \rho o s$,¹⁶²⁶ "מגדלור",¹⁶²⁷ וכמותו דלמן (בהסתייגות).¹⁶²⁸ מקור המילה $\phi \acute{\alpha} \rho o s$ בשם האי שעליו נבנה במאה השלישית לפני הספירה המגדלור המפורסם של אלכסנדריה, אחד משבעה פלאי העולם העתיק. המגדלור, אשר היה עדיין בשימוש במאה הי"ב, נחרב ברעידת אדמה בשנת 1326. אם אין מדובר באטימולוגיה עממית מצד הפרשנים הקדומים, ייתכן שלמגדלור זה היתה צורה ידועה ומוכרת, שבאה לשמש דוגמה למבנה הנדון במשנה.¹⁶²⁹ יסטרוב גזר משורש פרי"ר, שכן לדעתו $\phi \acute{\alpha} \rho o s$ אינו מתאים להקשר.¹⁶³⁰ בשנת 1921 חזר בו קראוס מן ההצעה $\phi \acute{\alpha} \rho o s$, וביקש לגזור מלטינית $forum$, יוונית $\phi \acute{\alpha} \rho o n$ "פורום (שטח ציבורי פתוח, שוק)",¹⁶³¹ הצעה שאינה מתיישבת עם ההגדרה המסורתית של מבנה.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: בסורית: $\alpha \iota \alpha s$ "מגדלור" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1169).

פרסקים, אפרסקים

תיעוד: (1) כלאים א, ד; (2) מעשרות א, ב.

¹⁶²² "הפרן בקמ"ץ הפ"א או בקמ"ץ קטן. וביד בר"פ עשרים דהלכות שאר אבות הטומאות גרסין הפורן בוא"ו".
¹⁶²³ **פיה"ג:** "בית שהוא עומד באמצע דרך רשות הרבים, וכן צורתו [הציור חסר כה"ו], ויש מפרשין כמין מגדל ששלוש רוחותיה בתוך הים ורוח אחת יבשה, כמות עמוד מגדל אלכסנדריא של מצרים, וקורין אותו בל' יוני פרון" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 126). **הערוך** מביא את דברי פיה"ג בשינויים קלים (ללא המילים "דרך" ו"עמוד"), וללא הזיהוי היווני (ערך פרן 3). **הר"ש** מבין את דברי הערוך כלשונם. **רמב"ם:** קד תבין מן אלתוספתא אן הדיא אלבניאן אלדי יסמונה פרן הו שבה בסלקי יכון להא שני פתחים מכוונין זה כנגד זה הכ"א:

"כבר נתבאר בתוספתא שהבנין הזה שקורין אותו פרן הוא כעין בסלקי שיש לו שני פתחים מכוונים זה כנגד זה, כזה" (קאפח, ו, עמ' תקטז). הכוונה כפי הנראה להלכה המקבילה בתוספתא (טהרות ז, יג), שבה במקום המילה "פרן" בא הביטוי "בסילקי ששני פתחיה מכוונין זה כנגד זה". **גלוסר אנטונין:** בית טויל מסודד פי רשות הרבים "בית ארוך סגור ברשות הרבים" (פרנק, אנטונין, עמ' 39, מס' 177).

¹⁶²⁴ לוי, ד, עמ' 119; קוהוט, ו, 430. בוקסטורף אינו מספק אטימולוגיה.

¹⁶²⁵ לידל-סקוט, עמ' 1450.

¹⁶²⁶ קראוס, עמ' 491. לעף רושם את האטימולוגיה הזו ללא התנגדות (קראוס, עמ' 679).

¹⁶²⁷ לידל-סקוט, עמ' 1918.

¹⁶²⁸ דלמן, עמ' 349 (בהוספת סימן שאלה).

¹⁶²⁹ על המגדלור ראה פאולי-ויסובה כרך יט, חלק ב, עמ' 1867-1869; P. A. Clayton (ed.), *The Seven Wonders of the*

Ancient World, London 1988, עמ' 138-157. על צורתו ראה שם, עמ' 147.

¹⁶³⁰ יסטרוב, עמ' 1230.

¹⁶³¹ ש' קרויס, "הבסילקי בתלמוד", השילוח לט (תרפ"א), עמ' 9 והערות שוליים 5.

גרסאות: ק: (1) הפְּרִסְקִים (2) הפְּרִסְקִין • פא: (1) הפְּרִסְקִין (2) הפְּרִסְקִים • ל: (1) והפרסקין (2) הפרסקים [!]. • ס9: (1) הפְּרִסְקִין (2) הפְּרִסְקִים • אר: (1) והפְּרִסְקִין [!] (2) הפְּרִסְקִין • קט"ג: (2) פרסקין (בירנבאום, עמ' 197) • קט"ג נ"ב: (1) והפְּרִסְקִין, הפְּרִסְקִים (2) הפְּרִסְקִין, הפְּרִסְקִים (ייבין, עמ' 1075) • ד"ד: (1) הפרסקים (2) האפרסקים • ירושלמי: (2) הפרסקין (מח ע"ד) • ערוך: אפרסקין, ס"א פרסקין. — בכתבי יד של הבבלי רוב הצורות הם עם אל"ף, אבל נקרות גם צורות חסרות אל"ף.¹⁶³²

פירוש מסורתי: "לעז פירסקא" (ערוך, ערך אפרסק).¹⁶³³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית Περσικόν, רבים: τὰ Περσικά (לטינית persicum),¹⁶³⁴ "אפרסק".¹⁶³⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: פרסקה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 449), ערבית: فرسقى (פרנקל, עמ' 143).

פרצוף

תיעוד: יבמות טז, ג ("פרצוף פנים").

גרסאות: ק: פְּרִסּוּף • פא: פְּרִצּוּף • ל: פרצוף • ס9: פְּרִצּוּף • דק: פרצוף • קט"ג: פרסוף (בירנבאום, עמ' 88) • ד"ד: פרצוף • בבלי-ע: פְּרִצּוּף (קכ ע"א) • ירושלמי: [פרצוף]¹⁶³⁶ (טו ע"ג) • ערוך: פרצוף. — בירושלמי כ"י ליידין שישה מופעים, רובם בסמ"ך; בכתבי יד טובים של הבבלי מעל ארבעים מופעים, כולם בצד"י.¹⁶³⁷

פירוש מסורתי: צורה, דמות.¹⁶³⁸

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית πρόσωπον, "פנים".¹⁶³⁹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: פרצופא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 298), א"ג: פְּרִצּוּף (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 450), סורית: ܦܪܥܘܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1249), א"ב: פְּרִצּוּפֵא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 937), מנדאית: פארצופא (דראואר-מצוך, עמ' 365).

¹⁶³² ראה בירנבאום, עמ' 197.

¹⁶³³ וראה עוד הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 129-130.

¹⁶³⁴ בוקסטורף, עמ' 109; לוי, א, עמ' 151; קוהוט, א, עמ' 242; קראוס, עמ' 493; יסטרוב, עמ' 109; דלמן, עמ' 36. וכן לעף, צמחי היהודים, ג, עמ' 159-160.

¹⁶³⁵ לידל-סקוט, עמ' 1395; לואיס-שורט, עמ' 1353 (ערך Persae, פסקה D.1).

¹⁶³⁶ כך בדפוס ונציה; סוף פרק טו ותחילת פרק טז של יבמות אינם בכ"י ליידין.

¹⁶³⁷ הבדיקה על פי מאגרים. בירושלמי בשלושה מופעים תוקנה הסמ"ך על ידי המגיה לצד"י, ובאחד הצד"י משל הסופר.

¹⁶³⁸ **הערך** אינו מזכיר את משנתנו; את מופע המילה במקום אחר (בבלי עירובין, יח ע"א), הוא מפרש "גוף" (ערך פרצוף). **הרמב"ם** מתרגם: צורה "צורה" (קאפח, ג, עמ' ס). **המיוחס לרב נתן** מפרש פרצוף פנים — "תואר הפנים" (קאפח, רב נתן, יבמות, עמ' 5). מחוץ למשנה משמשת המילה פרצוף גם בהוראת מסיכה או פסל של פנים; ראה ברנד, כלי חרס, עמ' תמא-תמה.

¹⁶³⁹ בוקסטורף, עמ' 913 (ושם החלופה πρόσωπος); לוי, ד, עמ' 135; קוהוט, ו, עמ' 444; קראוס, עמ' 495; יסטרוב, עמ' 1238; דלמן, עמ' 352.

¹⁶⁴⁰ לידל-סקוט, עמ' 1533. בתרגום השבעים המילה משמשת לעתים קרובות כמקבילה לעברית "פנים"; ראה לוטס, עמ' 406; האץ-רדפאת, עמ' 1224. המילה מתועדת היטב גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 887.

פרקלינין, פרקליימין

תיעוד: (1) כלים כד, טו; (2) כלים כו, ג.

גרסאות: ק: (1) פֶּרְקִלִינֹן (2) הֶפְרָקְלִימִין¹⁶⁴¹ • פא: (1) פרקלינים (2) והפרקנימים • ל: (1) פרקלינין (2) והפרקלמים • טס: (1) פֶּרְקִלִיטִין [!] (2) וְהֶפְרָקְלִימִין¹⁶⁴² • רק: (1) פרקלימין (2) והפרקלימין • פד: (1) פֶּרְקִלִינִין (2) הֶפְרָקְלִימִין, הֶפְרָקְלִינִין • ת ירושלים: (1) פֶּרְקִלִינִין (2) וְהֶפְרָקְלִימִין • ד"ר: (1) פרקלינין (2) ושפרקימנין [!] • פיה"ג: פרקלונים • ערוך: (1) פרקלינין (ערך פרקלן) (2) והפרקלימין, ויש שגורסין פרלימנין (ערך פרקלמן).

פירוש מסורתי: "דבר שמחתל בו פדחתו" (ערוך, ערך פרקלמן).

אטימולוגיה: בעל הערוך פיצל את המילה לשני ערכים עצמאיים – פרקלמן (בכלים כו, והוא "שמחתל בו פדחתו") ו"פרקלן" (בכלים כד, ועניינו כפפות עור) – ובעקבותיו הלכו בוקסטורף ולוי בהעמידם שני ערכים נפרדים. פישר, וכן ולוי וקוהוט, גזרו את המילה בכלים כו מיוונית προκάλλυμα, περικάλλυμα, "דבר המשמש לכיסוי, צעיף, וילון", הצעה שהועלתה לראשונה על ידי פרלס.¹⁶⁴³ את המילה בכלים כד השאירו שלושה אלו ללא הצעה אטימולוגית.

כבר בעל הערוך העלה את האפשרות שמדובר בערך אחד, בצינו: "פרקלימנין ופרקלנין נראה שענין אחד יש להן", ואכן קראוס, יסטרוב ודלמן העמידו ערך אחד לשני המופעים, וגזרו אותו מיוונית περικνήμιον.¹⁶⁴⁴ מילולית, משמעה של מילה זו היא "סביב הגוף", וכך הבינו מילה זאת בעלי המילונים. אולם המילה נדירה, ומשמעה המדויק יותר הוא כנראה "הבשר סביב הרגל".¹⁶⁴⁵ נראה שיסטרוב היה מודע לבעייתיות זו, ולכן הביא לצד הזיהוי הנ"ל את περικνημίδα (כנראה התכוון περικνημίδες), "כיסוי לרגל".¹⁶⁴⁶

פרקליט

תיעוד: אבות ד, יא.

¹⁶⁴¹ הנו"ן הראשונה נכתבה על גרד (שמא במקור נכתבה למ"ד?). לפני הה"א הוסף שווא, כלומר לגירסת המוסיף יש לקרוא את התיבה עם וי"ו החיבור.

¹⁶⁴² הניקוד תחת הפ"א ותחת הקו"ף אינו ברור.

¹⁶⁴³ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 916, הערה 210; לוי, ד, עמ' 139; קוהוט, ו, עמ' 448; לידל-סקוט, עמ' 1375, 1483; פרלס, מחקרים אטימולוגיים, עמ' 26. את התיבה הנדונה מתרגמים בוקסטורף ולוי על פי הערוך, בד הנחשב סביב הראש, אולם המילים היווניות אינן מתועדות במשמעות זו.

¹⁶⁴⁴ קראוס, עמ' 496; יסטרוב, עמ' 1241 (מביא את צורת הרבים περικνήμια, כפי שמופיע הערך אצל לידל-סקוט); דלמן, עמ' 353. קראוס גזר בתחילה כמו בוקסטורף, לוי וקוהוט, אבל בהערה בסוף הערך תמך לעף בזיהוי περικνήμιον (לדבריו, בעקבות הצעת זיגמונד פרנקל במכתב אליו), ועל כן חזר בו קראוס ואימץ את דעת לעף-פרנקל. וכן זיהה גם בספרו א"ת, א, עמ' 182.

¹⁶⁴⁵ ביוונית κνήμιν "גוף", אחת מארבע הגפיים; ראה לידל-סקוט, עמ' 964.

¹⁶⁴⁶ כך לידל-סקוט, עמ' 1377. המילה מתועדת בספרות היוונית פעם אחת בלבד – אצל היפוקרטס, בחיבורו Epidemiae, ג, ד. במילונים של פאסו (ב, עמ' 850) ושל פאפה (ב, עמ' 580) ההגדרה רחבה יותר: "סביב השוק", ונראה שבשל כך אימצו את ההצעה הזו לעף, קראוס, ודלמן, שלפניהם היו מילונים גרמניים. על יסטרוב, שלפניו היה מונח כפי הנראה מילונו של לידל-סקוט, ראה להלן.

¹⁶⁴⁷ לידל-סקוט, שם, ערך περικνημίδες. אין ערך περικνημίδιον במילונים.

גרסאות: ק: פֶּרְקָלִיט • פא: פרקליט • ל: פרקליט • ט9: פֶּרְקָלִיט • אר: פֶּרְקָלִיט • ת ירושלים: פֶּרְקָלִיט • ד"ר: פרקליט • ערוך: פרקליט. — בספרא, כ"י וטיקן: פֶּרְקָלִיט, לִפְרָקְלִיט (ייבין, עמ' 1075).¹⁶⁴⁸

פירוש מסורתי: מליץ יושר.¹⁶⁴⁹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית παράκλητος,¹⁶⁵⁰ "הנקרא לעזרתו של אדם בבית המשפט, עוזר משפטי, עורך דין"; בקוינה המשמעות היא כללית יותר: מי שבא לעזרתו של אדם, מתווך, עוזר.¹⁶⁵¹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: פרקליטא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 300), סורית: ܦܪܩܠܝܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1252).

פתקין

תיעוד: שבת י, ד ("מקבלי פתקין").

גרסאות: ק: פִּיטְקִים • פא: פִּיטְקִים • ל: פטקין • ט9: פֶּתְקִין • רק: פטקין • קט"ג: פִּיטְקִין (בירנבאום, עמ' 34) • קט"ג נ"ב: אֶפְתָּקִין¹⁶⁵² (ייבין, עמ' 1075) • ת מועד: פטקין (הוסף בגיליון) • ד"ר: פתקין • בבלי-ע: פתקין (צב ע"ב) • ערוך: פתקין.¹⁶⁵³ — בספרות חז"ל מופיעה גם הגירסה בטי"ת וגם הגירסה בתי"ו, אם כי בירושלמי ניכרת נטייה לכתיב בטי"ת ובבבלי לכתיב בתי"ו. בספרות המאוחרת (תקופת הגאונים והראשונים) שולט הכתיב בתי"ו.

פירוש מסורתי: מכתבים ותעודות (רמב"ם).¹⁶⁵⁴

אטימולוגיה: זקש הציע לגזור מיוונית πῑττάκιον (לטינית pittacium), ביוונית הקלאסית "לוח לכתיבה", וביוונית של התקופה הרומית והביזנטית "מכתב, פתק".¹⁶⁵⁵ את הצעתו אימצו פישר, פליישר, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן.¹⁶⁵⁶ יסטרוב גזר משורש פת"ק (בהוראת חלוקה והפצה).¹⁶⁵⁷

¹⁶⁴⁸ בתיבה הראשונה הפ"א דגושה, חרף העובדה שהתיבה הקודמת מסתיימת בתנועה.

¹⁶⁴⁹ **הערוך** מסמך לכאן את התרגום ל"מְלִיצִי כְעִי" (איוב טז, כ) – "פרקליטי חביריי" (ערך פרקלט). **רמב"ם:** הו אלשכץ אלדי יתוסט לאלאנטאן ענד אלסלטאן וסאטא ז'יר ויתשפע פיה "הוא האיש המליץ טוב על האדם לפני המלך ומבקש בעדו" (קאפח, ב, עמ' תמו). **רש"י,** במקום אחר, מפרש "פרקליטין" – מליצי יושר" (ב"ב, י ע"א, ד"ה פרקליטין). לדיון במשמעות המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 165-166.

¹⁶⁵⁰ בוקסטורף, עמ' 916; לוי, ד, עמ' 139; קוהוט, ו, עמ' 448; קראוס, עמ' 496; יסטרוב, עמ' 1241; דלמן, עמ' 353.

¹⁶⁵¹ לידל-סקוט, עמ' 1313, באואר-דנקר, עמ' 766. בתרגומיהם היווניים של עקילס ותאודותיון למקרא משמשת המילה παράκλητος לתרגום "מנחמים" (איוב טז, ב), ובברית החדשה המילה משמשת עבור רוח הקודש, במשמעות של עזרה וסיוע; ראה באואר-דנקר, שם.

¹⁶⁵² ייבין מעיר: "אין מסומן שוא אחר תי"ו, מכאן שהשוא נח" (כלומר האות אינה דגושה, בשונה מאצל ק ו-פא).

¹⁶⁵³ כך בערוך, אמנם לא מתוך מובאה מן המשנה.

¹⁶⁵⁴ **רש"י והערוך** אינם מביאים פירוש של ממש; רש"י מפרש "מקבלי פתקין – של מלך, למוסרם לרצים" (צב ע"ב, ד"ה ר' יהודה אומר). והערוך מביא שלושה מקומות שבהן נזכרת המילה: בבלי סנהדרין קב ע"א, בבלי סוטה יב ע"א; ירושלמי סנהדרין יט ע"ג (ערך פתק). **רמב"ם:** אלדין יאכדון אלכתב ואלבראת יעני אלפיו, ודלך אנהם יגעלון תלך אלבטאיק פי כנאנאת ויעלקונהא פי אענאקהם "הם נושאי המכתבים והתעודות, כלומר הרצים, ודרכם לתת את הפתקאות בתוך תרמילים ותולין אותן בצואריהן" (קאפח, ב, עמ' נו). **המיוחס לרב נתן:** "לוקחי המכתבים מאת המלך" (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 54).

¹⁶⁵⁵ זקש, תוספות, א עמ' 94; לידל-סקוט, עמ' 1409; סופוקלס, עמ' 892; לואיס-שורט, עמ' 1381.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: פיטקא, פתקא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 260), א"ג: פיטק, פיתק (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 430), סורית: ܦܝܬܩܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1182), א"ב: פִּיתְקָא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 908), מנדאית: פטאקא (דראוואר-מצוד, עמ' 369), ערבית: بِطَاقَة (ליין, א, 218).

קדר (=קרר)

תיעוד: בבא מציעא ו, א.

גרסאות: ק: קָדָר • פא: הקדר¹⁶⁵⁸ • ל: הקרר • ט: הַקְדָּר • אר: הקדר • ת ירושלים: הַקְדָּר • ד"ר: הקדר • בבלי-ט: הַקְדָּר (עה ע"ב). — אצל בעלי התוספות למקום: "קרר"¹⁶⁵⁹ מילה זו מתועדת במקומות אחרים בתוספתא ובירושלמי.¹⁶⁶⁰

פירוש מסורתי: בעל קרון.¹⁶⁶¹

אטימולוגיה: נראה שהקשר עם "קרון" היה ברור לבוקסטורף, שאמנם לא ציין אטימולוגיה, אולם תרגם לגרמנית Karrer "נהג קרון";¹⁶⁶² גם קראוס ראה כאן גזירה תניינית מ"קרון".¹⁶⁶³ לוי ציין את המקבילה הסורית, ܩܪܪܐ "נהג".¹⁶⁶⁴ יסטרוב גזר משורש עברי קר"ר, המקביל לשיטתו לגר"ר.¹⁶⁶⁵

מילתנו אינה נמצאת בערוך, אולם הערך הוסף למהדורת "ערוך השלם" מתוך "מוסף הערוך" של מוספיא,¹⁶⁶⁶ ובעקבותיו הביא קוהוט כאטימולוגיה את carrator, carrarius, "לשון רומית אמצעית... נהג הקרון".¹⁶⁶⁷ ההצעה carrarius אומצה על ידי דלמן.¹⁶⁶⁸ שפרבר עמד על כך שמילה זו נתגלתה

¹⁶⁵⁶ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 855, הערה 48 (פטקא), עמ' 932, הערה 252 (פתקא); פליישר אצל לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 572; לוי, ד, עמ' 29 (פיטקא), עמ' 160 (פיתקא); קוהוט, ו, עמ' 466; קראוס, עמ' 441; דלמן, עמ' 332 (פטקא), עמ' 357 (פתק).

¹⁶⁵⁷ יסטרוב, עמ' 1161 (פיטק), עמ' 1173 (פיתק).

¹⁶⁵⁸ דל"ת – ספק רי"ש.

¹⁶⁵⁹ "בשני רישין, והוא בעל קרון, ולספרים דגרסי קדר י"ל דלהכי נקט קדר לפי שקדרים רגילין להיות להם קרונות" (עה ע"ב, ד"ה את הקרר).

¹⁶⁶⁰ בתוספתא: "ישיבת הקארר וקישרה טהורה", בבא בתרא של כלים, א, יג. וכן בברכות ג, כ: "פני חמר פני קדר", יש להגיה "קרר"; ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה, א, עמ' 46. בירושלמי: "לא ילמד אדם את בנו חמר וגמל וספן קדר קרר רועה חנווני, מפני שאומנותן אומנות ליסטיין" (קידושין סו ע"ב).

¹⁶⁶¹ **רש"י:** "קדר [!] – בעל קרון" (עה ע"ב, ד"ה שכר את החמר). אצל אגמאטי מיוחס **לרמב"ם** הפירוש הבא: "שכר את הקרר – יעני אסתאגד אל עגאל מותל קרון ותרגומו: "כלומר שכר את בעל העגלה, כמו קרון" (אגמאטי, ספר הנר לבבות, דף 122 ע"ב; הפירוש מופיע בשם "ר' משה נר"ו" ולפי המהדיר הוא הרמב"ם, ראה במפתח, עמ' 18). **המיוחס לרב נתן:** "הקרר – בעל קרון" (קאפח, רב נתן, בבא מציעא, עמ' 5).

¹⁶⁶² בוקסטורף, עמ' 1065.

¹⁶⁶³ קראוס, עמ' 571.

¹⁶⁶⁴ לוי, ד, עמ' 392; לסורית ראה להלן.

¹⁶⁶⁵ יסטרוב, עמ' 1427.

¹⁶⁶⁶ מוספיא, מוסף הערוך, דף קסט ע"א: "משנת בבא מציעא פרק השוכר את החמר ואת הקרר להביא פריפרין פירוש בלשון רומי מנהיג הקרון".

¹⁶⁶⁷ קוהוט, ז, עמ' 218. ללטינית carrarius ראה נירמאיר, עמ' 147; ל-carrator ראה דו קאנג', לטינית, ב, עמ' 185. המילים אינן מתועדות בלטינית עד לימי הביניים.

¹⁶⁶⁸ דלמן, עמ' 393.

בפפירוס מצרי מהמאה הראשונה לספירה, שפורסם לראשונה בשנת 1900;¹⁶⁶⁹ המילה אינה אם כן מלטינית של ימי הביניים, כפי שסבר קוהוט. עורכי מילון אוקספורד תרגמו את המילה: one who makes or repairs wagons,¹⁶⁷⁰ אולם כפי שציין שפרבר, המשמעות של המילה הלטינית היא השערה, ולאור העדות בלשון חז"ל נראה שיש לתקן הגדרה זו ל"נהג עגלה".

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܢܗܓ "נהג" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1417).

קוביא

תיעוד: (1) שבת כג, ב; (2) ר"ה א, ח; (3) סנהדרין ג, ג; (4) שבועות ז, ד.

גרסאות: ק: (1) קוֹבִיָא (2) בְּקוֹבִיָא (3) בְּקוֹבִיָא (4) בְּקוֹבִיָא • פא: (1) קוֹבִיָא (2) בְּקוֹבִיָא (3) בקוביָא (4) בקוביָא • ל: (1) קוביָא (2) בקוביָא (3) בקוביָא (4) בקוביָא • פס: (1) קוֹבִיָא (2) בְּקוֹבִיָא (3) בְּקוֹבִיָא (4) בְּקוֹבִיָא • אר: (2) בקוביָא (3-4) בקוביָא • רק: (1) קוביָא • קט"ג: (1) קוביָא (בירנבאום, עמ' 142) • קט"ג נ"ב: (1) קוֹבִיָא (יבין, עמ' 1075) • ת מועד: (1) קוֹבִיָא (2) בְּקוֹבִיָא • ת ירושלים: (3-4) בקוביָא • ד"ר: (1) קוביָא (2-4) בקוביָא • בבלי-ע: (2,4) בְּקוֹבִיָא (שבת כב ע"א; שבועות מה ע"א) (3) בְּקוֹבִיָא (כד ל"ב) • ערוך: (1) קוביָא (2) בקוביָא.

פירוש מסורתי: "המשחק בקוביא" – פי' מתנין ביניהן תנאי אם אנצחך תתן לי כך וכך ואם תנצחני אתן לך כך וכך" (ערוך, ערך קביא).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κυβεία*,¹⁶⁷² "משחק בקוביָא".¹⁶⁷³

תיעוד בשפות שמיות נוספות: השווה סורית *ܩܘܒܝܐ*, מיוונית *κύβος* "קוביָא" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1322).

קוליגריפון

תיעוד: כלים יג, ב.

גרסאות: ק: קְלִיגְרִפּוֹן¹⁶⁷⁴ • פא: קְלִיגְרִפּוֹן • ל: קולי גריפון¹⁶⁷⁵ • פס: קְלִיגְרִפּוֹן • רק: קלגריפון • פד: קוליגְרִפּוֹן • ת ירושלים: קוליגְרִפּוֹן • ד"ר: קולי גריפון • פיה"ג: קול גריפון • ערוך: קליגרפון • ר"ש: קוליגריפון • מלא"ש: קליגריפון, קְלִיגְרִפּוֹן.¹⁶⁷⁶

פירוש מסורתי: כלי המשמש במלאכת אפיית הלחם; לפי הערוך בעל שני ראשים, האחד להכנסת הלחם לתנור, והאחר לגריפת הגחלים.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁶⁹ שפרבר, קרר, עמ' 166. וראה דיונו במילה זו בספרו תרבות חומרית, ב, עמ' 126-133.

¹⁶⁷⁰ מא"ל, עמ' 279.

¹⁶⁷¹ ככל שניתן לראות בצילום, הוי"ו אינה מנוקדת.

¹⁶⁷² בוקסטורף, עמ' 985; לוי, ד, עמ' 235; קוהוט, ז, עמ' 56; קראוס, עמ' 501; יסטרוב, עמ' 1323; דלמן, עמ' 369.

¹⁶⁷³ לידל-סקוט, עמ' 1004.

¹⁶⁷⁴ ייתכן שהי"ד תוקנה מוי"ו. חטף-קמץ שתחת הקו"ף מכוון לקריאתה בחולם, קוליגרפון – והשווה גרסאותיהם של ל, פד, פיה"ג.

¹⁶⁷⁵ ניקוד הרי"ש נגד הכתיב.

¹⁶⁷⁶ בלשון: "מצאתי מוגה קליגריפון בלי וי"ו [כלומר: אחרי הקו"ף] וכן הוא שם בהשגת הראב"ד ז"ל... והרב בצלאל אשכנזי ז"ל הגיה במשנה וגם בפ"י הרמב"ם ז"ל קְלִיגְרִפּוֹן הקו"ף בצירי והלמ"ד בפתח".

¹⁶⁷⁷ **פיה"ג:** "בשביל שהוא עשוי לגדוף. מסא בל' חכ', כדאמ' בחלק [צ"ל: בחלה]: 'שקלא בריש מסא'. אסטם בטיית, והוא עשוי לאלכביס" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 28). "לגדוף" עניינו לנגב, לקנח ("כמי שגודף בפיתו מה שיש

אטימולוגיה: בוקסטורף ולי הציעו לגזור את המילה מהשורשים העבריים קל"י ו-גר"ף.¹⁶⁷⁸ קוהוט הציע לגזור מפרסית, אך הצעתו נדחתה על ידי גייגר.¹⁶⁷⁹ פרנקל הציע, לאור הסמיכות למילה "מכחול" שבאותה משנה, לראות כאן שם עצם היפותטי *καλλιγραφῶν שנגזר מן הפועל καλλιγραφεῖν "להתאפר"; הצעתו אומצה על ידי יסטרוב.¹⁶⁸⁰ דלמן הציע מילה היפותטית *κρεαγρεῖνα, כלי לפירוק בשר.¹⁶⁸¹ קראוס כלל את המילה במילונו בצירוף סימן שאלה ונמנע מלהציע אטימולוגיה כלשהיא.¹⁶⁸²

אפשטיין ביקש לגזור את מילתנו ממילה יוונית היפותטית *κηρογραφεῖον, לדבריו: "מכתב הכותב בפנקס של שעה... ויש לו כף לאסוף את השעוה או להחליק אותה, וישן' לכתוב בה"; את המילה ואת משמעותה גזר משם הפעולה המתועד κηρογραφία, ומשם הפועל κηρογράφος.¹⁶⁸³ דא עקא, שהפרשנים המסורתיים אינם מכירים את המשמעות שאפשטיין מייחס למילה העברית,¹⁶⁸⁴ ואף המשמעות שהוא מייחס למילים היווניות אינן כנטען.¹⁶⁸⁵

קולייס האיספני, קוליס האספני

תיעוד: (1) שבת כב, ב; (2) מכשירין ו, ג.

גרסאות: ק: (1) וְקוֹלֵיִס הָאִסְפָּנִי (2) וְקוֹלֵיִס הָאִסְפָּנִי • פא: (1) וְקוֹלֵיִס הָאִסְפָּנִי (2) וְקוֹלֵיִס האספני • ל: (1) וְקוֹלֵיִס האספני (2) וְקוֹלֵיִס האספני • ט: (1) וְקוֹלֵיִס האספני (2) וְקוֹלֵיִס האספני

בקערה"; ראה אפשטיין, שם, הערה 24. "מסא" – סוג של אֵת (סוקולוף, מילון א"ב, ערך מסא, עמ' 689); "שקלא בריש מסא" – "לוקחת [הנידה את החלה] בראש האת" (בכורות כז ע"א). אִסְפָּנִי – סוג של כף; אלכביס – الخبيز "לחם" (אפשטיין, שם, הערה 26; עמ' 29, הערה 1). **ערוך:** "פי' כלי שיש לו שני ראשים: האחד משימין בו הלחם בתנור ורודין בו, ושמו מסא בל' חכמים, ובלעז פלא. והאחד גורפין בו הגחלים מן הפורני ושמו רישול" (ערך קלגרפון). פלא – pala "יעה" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 597, וראה גם עמ' 427). רישולי – אולי מהמילה האיטלקית העתיקה rescio "כלי מעין מעדר"; ראה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 551-552. ובדומה לכך אצל הר"ש: "בראשו אחד מניחים פת בתנור ורודין בו, עשוי כעין רחת, פל"א בלעז, וראשו אחד גורפין בו גחלים מן הפורני". **רמב"ם:** אלה מן חדיד מסתטילה, טרפהא אלואחד שבה דאירה בטיטה, יג'רף בהא אלרמאד מן אלמסתוקד ואלתנור, ואלטרף אלאכר פיה אסנאן חדיד ריקיה, תגרו פי אלשי אלואקע עלי אלנאר, ויכ'ר'ג כאן לחמא או כ'בזא. ויסמי אלטרף אלבסיט אלמדור כף, ואלאסנאן אלתי פי אלטרף אלאכר שנים "כלי של ברזל מאורד, קצהו האחד כעין עיגול שטוח, גורפין בו את האפר מן הכירה והתנור, והקצה השני יש בו שניים של ברזל דקות, תוחבין אותן בדבר הנופל על האש, ומוציאין אותו בין שהיה בשר או לחם. והקצה העגול השטוח נקרא כף, והשנים אשר בקצה השני נקרא שנים" (קאפח, ו, עמ' קכח).

בוקסטורף, עמ' 1009, הערה 60; לוי, ד, עמ' 306.

קוהוט, ז, עמ' 97 (كال + جرف); גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 362.

פרנקל, ביקורת, עמ' 357; יסטרוב, עמ' 1376.

דלמן, עמ' 378. הרכבה תיאורטית של κρέας "בשר", ו-ἀγρεῖνα "משדדה".

קראוס, עמ' 545.

אפשטיין, יוונית, עמ' 125. על הסיומת -εῖον לציון כלים ראה פאלמר, מוספיות, עמ' 56. שפרבר אימץ את הצעת אפשטיין ודן במילה זו בהרחבה, ראה הדיון בספרו, תרבות חומרית, ב, עמ' 63-71.

אפשטיין הכיר כמובן את הפרשנות המסורתית, אולם ביטלה בנימוק שמדובר ב"מדרש מלים אגדי ודחוק" (שם), לאור הגזירה מ"קליה וגריפה" העבריות.

הן אצל לידל-סקוט, עמ' 948, והן במילונו של פאסו (הוא המילון שאפשטיין נהג להסתמך עליו בכתביו), כרך א, עמ' 1724, κηρογραφία אינה כתיבה על לוח שעווה, אלא "צביעה באמצעות שעווה", ציור ציורים באמצעות שעווה, כגון על כלים; ראה בלומנר, טכנולוגיה, ד, עמ' 456, וכן כרך ב, הערה 2 בעמ' 74.

וְהַקּוֹלְמוֹס • רָק: (1) בַּקּוֹלְמוֹס¹⁶⁹⁶ (2) קוֹלְמוֹס (3) וְהַקּוֹלְמוֹס • פֶּר: (3) וְהַקּוֹלְמוֹס • קִט"ג נ"ב: (1) בַּקּוֹלְמוֹס (יִיבִין, עמ' 985) (2) קוֹלְמוֹס (יִיבִין, שם) • ת מועד: (1) בַּקּוֹלְמוֹס (2) קוֹלְמוֹס • ת ירושלים: (3) וְהַקּוֹלְמוֹס • ד"ד: (1) בַּקּוֹלְמוֹס (2) קוֹלְמוֹס (3) וְהַקּוֹלְמוֹס • בבל-ע: (1) בַּקּוֹלְמוֹס (יא ע"א) (2) קוֹלְמוֹס (פ ע"ב) • ירושלמי: (2) קוֹלְמוֹס (יא ע"ב) • ערוך: (1) בַּקּוֹלְמוֹס. — בספרא כ"י וטיקן: בַּקּוֹלְמוֹס; בקטע גניזה של פיוט בניקוד טברני-בבלי: קוֹלְמוֹסִים (יִיבִין, שם).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κάλαμος (לטינית calamus),¹⁶⁹⁷ "קנה לכתובה".¹⁶⁹⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קולמוס, קולמוז, קולמוסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 363), א"ג: קולמוס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 843), א"ב: קולמוסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 991), ערבית: قَلَم (פרנקל, עמ' 246).

קולן

תיעוד: פסחים ג, א ("קולן של סופרים").

גרסאות: ק: וְקוֹלָן • פא: וְקוֹלָן • ל: וְקוֹלָן • פס: וְקוֹלָן • אר: וְקוֹלָן • ת מועד: וְקוֹלָן • ד"ד: וְקוֹלָן • בבל-ע: וְקוֹלָן (מב ע"א) • ירושלמי: וְקוֹלָן (כט ע"ד) • ערוך: וְקוֹלָן. — אצל הר"ח: "ויש מי ששונה קולה".¹⁶⁹⁹

פירוש מסורתי: דבק שמשמש בו בעלי מקצוע.¹⁷⁰⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κόλλα,¹⁷⁰¹ "דבק, משחה מקמח".¹⁷⁰²

¹⁶⁹⁶ באוטוגרף פירוש הרמב"ם, קטע גניזה: קלמוס, ללא וי"ו; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 35 שורה 18.
¹⁶⁹⁷ בוקסטורף, עמ' 1013; לוי, ד, עמ' 262; קוהוט, ז, עמ' 101; קראוס, עמ' 506; יסטרוב, עמ' 1328; דלמן, עמ' 379.

¹⁶⁹⁸ לידל-סקוט, עמ' 865; לואיס-שורט, עמ' 266. בתרגום השבעים המילה משמשת לתרגום המילים "קנה", "עט"; ראה לוטט, עמ' 225; האץ-רדפאת', עמ' 712. המילה מתועדת בשתי משמעויות אלו גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 502.

¹⁶⁹⁹ מצגר, פירוש ר"ח, פסחים, עמ' צה. "קולה" גם בהלכות ראו, כ"י אוקספורד 780, עמ' 15 במהד' שלוסברג (אבל בנדפס בשיבוש: קולח).

¹⁷⁰⁰ **בירושלמי** נאמר "וקולן שלסופרין – באלכסנדריאה עבדין אמבטיות של בצק" (כט ע"ד), והכוונה כאן לשימוש בדבק מקמח בתעשיית הנייר באלכסנדריה; ראה קראוס, א"ת, ג, עמ' 147; ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 414. בגמרת **הבבלי** (מב ע"ב) נזכרים שני פירושים: האחד, "פרורא דאושכפי", והוא דבק של סנדלרים (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 930, 98, והשווה רש"י על אתר). השני, "טיפולן [=הדבק] של בנות עשירים", והוא משחה שבוטות עשירים היו משתמשות בה על מנת להסיר שיער (כמוסבר בהמשך, מג ע"א). אבן גיאת מפרש בשם **רב שרירא גאון**: "פירורא דאושכפי, וסופרים מדבקין [בו] ניירותיהם, ובטיית אל נשא" (לוי, אוצה"ג, פסחים, חלק התשובות, עמ' 48). אל נשא – النشا "העמילן". הגלוסה הערבית גם אצל הר"ח (מצגר, פירוש ר"ח, פסחים, עמ' צה, הערה 12). **בערוך**: "מים וקמח מעורבין ומדבקין בו הסופרים ניירותיהן וכן שמה בלעז קולא" (ערך קל¹). "קולא" – colla "דבק" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 598). **רמב"ם**: עגין יתכזה אלמספורן מן גבאר אלארחא ילזקון בה מא ירדון אלזאקה "בצק שעושין אותו כורכי ספרים מאבק בית הרחיים ומדבקים בו כל מה שרוצה לדבק" (קאפח, ב, עמ' קסט). **המיוחס לרב נתן**: "דבק של כורכי ספרים" (קאפח, רב נתן, פסחים, עמ' 65).

¹⁷⁰¹ בוקסטורף, עמ' 988; לוי, ד, עמ' 260; קוהוט, ז, עמ' 102; יסטרוב, עמ' 1328; דלמן, עמ' 377. זקש, תוספות, ב, עמ' 48, ראה כאן צורת משנה κόλλον, וקראוס הלך בעקבותיו במילון, עמ' 507, אולם לעף (שם) דחה אותה לטובת הצורה העיקרית κόλλα וקראוס אימץ את דעתו מאוחר יותר בספרו א"ת, ב, עמ' 266.

תיעוד בשפות שמיטות נוספות: סורית: ܡܠܬܐ, ܡܠܬܐ, ܡܠܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1328).

קולסי (כרוב)

תיעוד: (1) ערלה ג, ז; (3-2) עוקצין א, ד.

גרסאות: ק: (1) וְקוֹלְסִי (3-2) קוֹלְסִי (2ק) • פא: (1) וְקוֹלְסִי (3-2) קולסי • ל: (1) וקולסי (3-2) קולסי • פס: (1) וְקוֹלְסִי (3-2) קוֹלְסִי • אד: (1) וְקוֹלְסִי • רק: (3-2) קלסי • פד: (2) קְלִסִי (3) קְלִסִי¹⁷⁰³ • קט"ג נ"ב: (1) וְקוֹלְסִי (ייבין, עמ' 854) (2) קוֹלְסִי, קוֹלְסִי (ייבין, שם) • ת ירושלים: (3-2) קולסי • ד"ר: (1) וקולסי (3-2) קלסי • פיה"ג: קילסי • ערוך: וקולסי.

פירוש מסורתי: "ור"ח ז"ל פי קולסא – בדי תרדין ובדי כרוב, שמיהן יוצאין עליהן" (ערוך, ערך נפס).

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע (בלשון "אולי") לגזור מיוונית κόρυς "קסדה"¹⁷⁰⁴. לוי, קוהוט, קראוס ודלמו גזרו מיוונית καυλός (לטינית caulis),¹⁷⁰⁵ "שורש, גזע", וכן "ראש כרוב".¹⁷⁰⁶ יסטרוב הציע לגזור משורש קל"ס, שלדבריו הוראתו "להיות עגול".¹⁷⁰⁷

קולקין

תיעוד: כלים כט, א.

גרסאות: ק: וְהַקִּילְקִים¹⁷⁰⁸ • פא: וְהַקִּילְקִין • ל: הַקִּילְקִין • פס: וְהַקִּילְקִין • רק: וְהַקִּילְקִין • פד: וְהַקִּילְקִין • ת ירושלים: וְהַקִּילְקִין • ד"ר: וְהַקִּילְקִין • פיה"ג: וְהַקִּילְקִין • ערוך: וְהַקִּילְקִין¹⁷⁰⁹ • ר"ש: קולקין • מלא"ש: קלקלן.¹⁷¹⁰ — בספרא, כ"י וטיקן: הַקִּילְקִין (ייבין, עמ' 1098).

פירוש מסורתי: בגד או אריג, עשוי משער.¹⁷¹¹

¹⁷⁰² לידל-סקוט, עמ' 972. בתרגומיהם היווניים למקרא של עקילס ותיאודיון משמשת המילה כמקבילה ל"דבק" (ישעיה מא, ז); ראה האץ-רדפאט, עמ' 776. הדף הראשון שהודבק בראש המגילה נקרא פרוטו-קולון (πρωτος "ראשון", κόλλα "דבק"), ומכאן המילה "פרוטוקול" המשמשת בימינו (קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 69).

¹⁷⁰³ הקמץ הקטן אולי עקב גרירה לתיבה הקודמת, שָׁקֵשִׁי.

¹⁷⁰⁴ בוקסטורף, עמ' 1014; לידל-סקוט, עמ' 982.

¹⁷⁰⁵ לוי, ד, עמ' 262; קוהוט, ז, עמ' 104; קראוס, עמ' 507; דלמן, עמ' 380.

¹⁷⁰⁶ לידל-סקוט, עמ' 931-932; לואיס-שורט, עמ' 303. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "ירד", במובן הגזע של מנורת המקדש (שממנו מתפצלים הקנים), כגון בפסוק: "מקשה תעשה המנורה, ירכה וקנה" (שמות כה, לא); ראה לוטט, עמ' 251; האץ-רדפאט, עמ' 757.

¹⁷⁰⁷ יסטרוב, עמ' 1329.

¹⁷⁰⁸ וי"ו החיבור הוספה בין השיטין.

¹⁷⁰⁹ אבל שם הערך: קלקי, וכך גם מספר פעמים בתוך הערך. הנוסח עם קלקלן נזכר גם אצל מלא"ש (מתוך נוסח פירוש הרמב"ם שהיה לפניו; ראה ההערה הבאה), ובדיבור המתחיל בפירושי ר"ח ורש"י בשבת סד ע"א.

¹⁷¹⁰ "ברמב"ם כתוב והקלקלן בשני למדיין, וז"ל: והקלקלן השזורין מן השער ע"כ" (כלים כט, א, ד"ה והקולקין). אבל במהדורת קאפח (אשר נוסחה לסדר טהרות הועמד על פי כ"י אוקספורד 97, נכתב כנראה בסוריה בשנת 1223) בלמ"ד אחת, הן בנוסח המשנה והן בפירוש.

¹⁷¹¹ פיה"ג: "מסח מן שער בטיית, ואף זה יש לו נימין" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 75). מסח מן שער – مسح מן שער "בד גס משער" (דו"ב, עמ' 589; אפשטיין, שם, מתרגם: "שק משער"). בערוך: "חלוק של צמר, ויש לו נימין, והוא שק שלובשין אותו מבית מי שמצער עצמו, ובלע"ז כמשמעו ציליצ"ו, ובלעז אשתמיניא" (ערך קלקי). ציליצ"ו – באיטלקית cilicio "בד גס משער עזים" (קוהוט, ז, הערה 12 בעמ' 111; קואומו, לעזי הערך, עמ' 599; בטליה, כרך ג, עמ' 139-139). אשתמיניא – אולי מאיטלקית stamigna "בד חזק ודק משער עזים" (בטליה, כרך כ, עמ' 192).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *καλίκιον* (לטינית *cilicium*)¹⁷¹², "בד קיליקי, בד גס עשוי שער עזים".¹⁷¹³ קילקים/קילקין היא צורת יחיד: סיומת -ים/-ין מקורה בסיומת היוונית *-iov* שנתכווצה ל-*/in/*.¹⁷¹⁴

קולר

תיעוד: (1) גיטין ו, ה; (2) כלים יב, א; (3) ט"י ד, ה.
גרסאות: ק: (1) בְּקוֹלָר (2) הַקּוֹלָר (3) בְּקוֹלָר (ק2) • פא: (3,1) בקולר (2) הַקּוֹלָר • ל: (3,1) בקולר (2) הקולר • פס: (1) בְּקוֹלָר (2) הַקּוֹלָר (3) בְּקוֹלָר • אד: (1) בקולר רק: (2) הקולר (3) בקולר • פר: (2) הַקּוֹלָר (3) בְּקוֹלָר • קט"ג נ"ב: (3) בְּקוֹלָר (ייבין, עמ' 973) • ת ירושלים: (2) הַקּוֹלָר (3) בְּקוֹלָר • ד"ר: (3,1) בקולר (2) הקולר • בבלי-ע: (1) בְּקוֹלָר (סה ע"ב) • ערוך: (3,1) בקולר (2) הקולר. — בהלכות גדולות כ"י פריס: קוֹלָר (ייבין, שם).

פירוש מסורתי: "ויתנוהו בסוגר" [יחזקאל יט, ט], תרג': ויהבוהו בקולרין" (ערוך, ערך קלר).¹⁷¹⁵
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κολλάριον* (לטינית *collarium*, *collare*)¹⁷¹⁶, "שלשלת לצוואר".¹⁷¹⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קולרא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 367),¹⁷¹⁸ א"ג: קולר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 479), סורית: ܩܠܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1330).

קומוס

תיעוד: 6 × (למשל: מגילה ב, ב; גיטין ב, ג).
גרסאות: ק: קומוס, קומוס, קומוס (ק2) • פא: קומוס • ל: קומוס.
פירוש מסורתי: בגמרת הבבלי: "קומוס – קומא", ופירש רש"י: "קומא – גומא, שרף אילן".¹⁷¹⁹
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κόμμι* (לטינית *gummi*, *cummi*)¹⁷²⁰, "שרף של עץ".¹⁷²¹

56; קוהוט, ז, הערה 13 בעמ' 111). ר"ש מביא את דברי הערוך. **הרמב"ם** מפרש: נסיג' מן אלשער והי אחזמה תשד בהא אלדואב "אריג של שער והם חגורות שחוגרין בהן את הבהמות" (קאפח, ו, עמ' רלב). והשווה ר"ח על שבת סד, ע"א: "קילקלי, מלשון יון הוא, והוא עשוי בגד שק בלבד", ובכתב היד הוסף בגיליון: "משיער של עזים והוא קשה, עשוי להצניעו תחת הכרים והקסות" (מצגר, פירוש ר"ח, שבת, עמ' עט).
¹⁷¹² בוקסטורף, עמ' 1017; לוי, ד, עמ' 293; קוהוט, ז, עמ' 111; קראוס, עמ' 531; יסטרוב, עמ' 1361; דלמן, עמ' 380.
¹⁷¹³ לידל-סקוט, עמ' 951; לואיס-שורט, עמ' 331.
¹⁷¹⁴ על כיווץ *-iov < -iv* ראה חלק ב של עבודה זו, פרק 4.5 ואכן המילה באה בחברת צורות יחיד נוספות: פונדה, מעפורת, פרגוד.
¹⁷¹⁵ לדיון במשמעות המילה בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, עמ' 167-170.
¹⁷¹⁶ בוקסטורף, עמ' 1018; לוי, ד, עמ' 263; קוהוט, ז, עמ' 114 (ערך קלר⁴); קראוס, עמ' 508; יסטרוב, עמ' 1329; דלמן, עמ' 381.
¹⁷¹⁷ לידל-סקוט, עמ' 972; כרך המילואים, עמ' 180; לואיס-שורט, עמ' 365.
¹⁷¹⁸ תרגום יונתן ליחזקאל יט, ט: קוֹלָר.
¹⁷¹⁹ בבלי שבת, קד ע"ב; רש"י על אתר, ד"ה קומא.
¹⁷²⁰ בוקסטורף, עמ' 1020; לוי, ד, עמ' 265; קוהוט, ז, עמ' 122; קראוס, עמ' 508; יסטרוב, עמ' 1322; דלמן, עמ' 382.
¹⁷²¹

קומפון, קונפון

תיעוד: (1) כלים כג, ב; (2) כלים כד, א.

גרסאות: ק: (1) בְּקוֹמְפֹן (2) בְּקוֹמְפֹן • פא: (2-1) בְּקוֹנְפֹן • ל: (1) בקומפון (2) בקונפון • ט: (1) בְּקוֹנְפֹן (2) בקומפון¹⁷²² • רק: (1) בקומפון (2) בקמפון • פ: (2-1) בְּקוֹמְפֹן • ת ירושלים: (1) בְּקוֹמְפֹן (2) בקונפון • ד"ר: (1) בקומפון (2) בקונפון • פיה"ג: בקומפון, א' ד' בקפון¹⁷²³ • ערוך: בקמפון. — בספרא כ"י וטיקן: בְּקוֹמְפֹן (ייבין, עמ' 981). בספרי דברים: קיפון.¹⁷²⁴

פירוש מסורתי: "שדה ששחקין בו המלכים שמו בלי יון קמפון, וגם בלי לעז הוא קמפון" (ערוך, ערך קמפון).¹⁷²⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κάμπος (לטינית campus),¹⁷²⁶ "מישור, מגרש, שדה פתוח", וגם "מחנה צבאי".¹⁷²⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קמפון, קומפון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 496), סורית: ܩܡܦܢܐ, ܩܡܦܢܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1379, 1386).

קומקום, קומקמוס

תיעוד: (1) כלים ג, ז; (2) כלים יד, א; (3) כלים כה, ח; (4) מקואות ט, ב.

גרסאות: ק: (3-1) קוֹמְקוֹס¹⁷²⁸ (4) הַקוֹמְקוֹס¹⁷²⁹ • פא: (1) קוֹמְקוֹמוֹס (2) קוֹמְקוֹס (3) קומקומוס (4) הקומקמוס • ל: (3,1) קומקמוס (2) קמקמוס (4) הקומקמוס • ט: (1) קוֹמְקוֹס (2) הַקוֹמְקוֹס (4) הַקוֹמְקוֹס • רק: (3,1) קומקמוס (4,2) הקומקמוס • פ: (3,1) קוֹמְקוֹמוֹס (2) הַקוֹמְקוֹמוֹס (4) הַקוֹמְקוֹמוֹס • אנט: (4) הקומקמוס • ת ירושלים: (3-1) קומקום (4) הַקוֹמְקוֹס • ד"ר: (1) קומקומוס (3-2) קומקום (4) קומקמוס • פיה"ג: (1) קומקמוס¹⁷³⁰ • ערוך: (1) קומקום.

פירוש מסורתי: "לשון יון הוא, ולי לעז קומקומא" (ערוך, ערך קמקום).¹⁷³¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κουκούμιον (לטינית cucuma),¹⁷³² "כד" ¹⁷³³ קוהוט מציין בנוסף את המילה שוות המשמעות κουκούμος; צורה זו מתועדת בין היתר

¹⁷²¹ לידל-סקוט, עמ' 976; לואיס-שורט, עמ' 831. הצורה הלטינית gummi היא מאוחרת, ראה זאלפלד, עמ' 517.

¹⁷²² התיבה אינה מנוקדת.

¹⁷²³ וזו הגרסה גם בספר המליצה.

¹⁷²⁴ פעמיים סמוכות: ספרי דברים, כ"י וטיקן 32, פיסקה כו (מהד' פינקלשטיין, עמ' 36).

¹⁷²⁵ "קמפון" – השווה איטלקית campo "שדה"; קוהוט, ז, הערה 2 בעמ' 124; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 600.

¹⁷²⁶ בוקסטורף, עמ' 1020; לוי, ד, עמ' 327; קוהוט, ז, עמ' 124; קראוס, עמ' 510; יסטרוב, עמ' 1386; דלמן, עמ' 382.

¹⁷²⁷ סופוקלס, עמ' 625; למפ, עמ' 700; לואיס-שורט, עמ' 275. המילה אינה מתועדת אצל לידל-סקוט.

¹⁷²⁸ במופע (2) הוסף בגיליון: קומקמוס.

¹⁷²⁹ הה"א תוקנה מקו"ף.

¹⁷³⁰ הושלם על ידי אפשטיין מתוך כתב יד שונה מזה של יתר הפנים.

¹⁷³¹ עוד על הקומקום בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' תצב-תצד.

¹⁷³² בוקסטורף, עמ' 1021; לוי, ד, עמ' 266; קוהוט, ז, עמ' 126; קראוס, עמ' 511; יסטרוב, עמ' 1333; דלמן, עמ' 382.

¹⁷³³ לידל-סקוט, עמ' 986.

בפפירוס מהמאה השנייה או השלישית, והיא הולמת טוב יותר את הגרסאות מאשר ¹⁷³⁴ .κουκούμιον.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: קומקומא, קומקומוסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 351), א"ג: קומקם (סוקולוף, מילון א"ג, עמ' 482), סורית: ܩܡܩܡܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1342, 1345), א"ב: קומקומא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 999), ערבית: قُمُقَم (פרנקל, עמ' 70).

קונדס

תיעוד: עירובין ג, ג.

גרסאות: ק: הקונטס • פא: הקונטס • ל: הקנטס • ס: הקונטס • רק: הקונטס • קט"ג: קנטס, ¹⁷³⁵ הקונטס (בירנבאום, עמ' 143) • ת מועד: הקונטס, ¹⁷³⁶ הקונטס • ד"ר: הקנטס • בבלי-ע: הקונטס (לד ע"ב) • ירושלמי: בקונטס (כא ע"א) • ערוך: הקונטס, ס"א קונדס. — בכתבי היד ניתן להצביע על חלוקה בין הענף הא"י הגורס ט', לבין הענף הבבלי הגורס ד'.¹⁷³⁵

פירוש מסורתי: מוט מעץ.¹⁷³⁶

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κοντός (לטינית contus),¹⁷³⁷ "מוט, רומח".¹⁷³⁸

תיעוד בשפות שמייות נוספות: רק למקבילות של צורת ההקטנה κοντάριον – א"ג: קונטר (סוקולוף, מילון א"ג, עמ' 482), סורית: ܩܢܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1336), ערבית: كَنْدَرَة (דוזי, ב, עמ' 492).

קופיץ

תיעוד: 8 × (למשל: פסחים ז, יב; סוטה ט, ה).

גרסאות: ק: קופיס / ים¹⁷³⁹, במקום אחד תוקנה הגריסה ל"קופיץ" (סנהדרין ז, ג) • פא: קופיס, קופיץ • ל: קופים.¹⁷⁴⁰ — בכתבי היד של הבבלי בעיקר קופיץ, קפיץ.¹⁷⁴¹

¹⁷³⁴ קוהוט, שם; לידל-סקוט, שם.

¹⁷³⁵ הכתיב הא"י משתקף בכתבי היד הארצישראליים של המשנה, וכן בירושלמי כ"י לייזן, איכה רבה, פסיקתא דרב כהנא; הכתיב הבבלי משתקף בתלמוד הבבלי, מסכתות סוכה ועירובין (סה"כ 5 מופעים). הבדיקה לפי מאגרים.

¹⁷³⁶ **רש"י:** "פלי"ו בלע"ז" (לד ע"ב, ד"ה קונדס). פלי"ו – pal "יתד, כלונס" (קטן, לעזי רש"י, עמ' 50). **ערוך:** "קורות של עץ כגון עמודים הן ובלעז שמו קנטו" (ערך קנטס). "קנטו" – השווה איטלקית קדומה conto (דו-קאנו, לטינית, ב, ערך conto² בעמ' 535). **רמב"ם:** הו קציב ריקק תעמל מנה אלרמאח ואסם אלרמח קונדס. וקנדס וקנטס סוי "זמורה דקה שעושים ממנה רמחים, ושם הרומח קונדס. וקונדס כמו קונתס" (קאפח, ב, עמ' קט). **המיוחס לרב נתן:** "מוט דומה לרומח ארוך" (קאפח, רב נתן, עירובין, עמ' 60).

¹⁷³⁷ בוקסטרופ, עמ' 1025 (κότος צ"ל κοντός); לוי, ד, עמ' 266; קוהוט, ז, עמ' 134; קראוס, עמ' 512; יסטרוב, עמ' 1334; דלמן, עמ' 383.

¹⁷³⁸ לידל-סקוט, עמ' 978; לואיס-שורט, עמ' 461. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חץ" או "צנה", ובתרגומו של עקילס גם ל"רמח"; ראה לוסט, עמ' 263; האץ-רדפאט, עמ' 778.

¹⁷³⁹ כידוע במקומות רבים אין סופר כ"י קאופמן מבחין בבירור בין סמ"ך למ"ם סופית.

¹⁷⁴⁰ פעם אחת "כפים" (בכורות ג, ג), טעות סופר.

¹⁷⁴¹ השווה בירנבאום, עמ' 48.

פירוש מסורתי: "כמו סכין גדול ורחב וחידודו בולט מאמצעיתו" (ערוך, ערך קפץ).
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית κοπίς (לטינית copis),¹⁷⁴² "סכין לקיצוץ, חרב קצרה".¹⁷⁴³ יסטרוב גזר משורש קפ"ץ.¹⁷⁴⁴
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קופיץ.¹⁷⁴⁵ א"ג: קופץ (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 483).

קורדייקוס

תיעוד: (2-1) גיטין ז, א.
גרסאות: ק: (1) קורדייקוס (2) קורדייקוס • פא: (2-1) קורדייקוס • ל: (2-1) קורדייקוס • ס: (2-1) קורדייקוס • אר: (1) קורדייקוס (2) קורדייקוס • קט"ג נ"ב: קרדייקוס (ייבין, עמ' 1076) • ד"ר: (2-1) קורדייקוס • בבלי-ע: (2-1) קורדייקוס (סז ע"ב) • ירושלמי: (1) קורדייקוס¹⁷⁴⁶ (מח ע"ג) • ערוך: (1) קורדייקוס.
פירוש מסורתי: "מאי קורדייקוס? אמר שמואל: דנכתי חמרה חדתא דמעצרתא [=שנשכו יין חדש מן הגת]. וליתני [=ומדוע לא נאמר:] 'מי שנשכו יין חדש' הא קמ"ל, דהא רוחא קורדייקוס שמה [=מכאן שרוח זו – קורדייקוס שמה]" (בבלי גיטין, סז ע"ב).¹⁷⁴⁷
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית καρδιακός,¹⁷⁴⁸ "חולה במחלת לב".¹⁷⁴⁹

קורדימא / פילומא

תיעוד: שבת כב, ו.
גרסאות: ק: לפילומא • פא: לפילומא • ל: לפילומא • ס: לפילומא • רק: בפילומא • קט"ג: פילומא (בירנבאום, עמ' 142) • קט"ג נ"ב: לפילומא (ייבין, עמ' 1074) • ת מועד: לפילומא (!) • ד"ר: לפילומא • בבלי-ע: לקורדימא, °לפילומא (קמז ע"א) • ערוך: לפילומא, ס"א לקורדימא. — לדברי בירנבאום בדפוס המושג והבבלי הנוסח תמיד קורדימא, אבל בכתבי יד של תלמוד בבלי נמצאות שתי הגירסאות.¹⁷⁵⁰
פירוש מסורתי: בקעה, או נהר באופן כללי.¹⁷⁵¹ הגורסים 'קור(ד)ימא' מפרשים כשם של נהר מסוים, או צמח.¹⁷⁵²

¹⁷⁴² בוקסטורף, עמ' 1040; לוי, ד, עמ' 271; קוהוט, ז, עמ' 167; קראוס, עמ' 517; דלמן, עמ' 386.

¹⁷⁴³ לידל-סקוט, עמ' 978; כרך המילואים, עמ' 182; לואיס-שורט, עמ' 467.

¹⁷⁴⁴ יסטרוב, עמ' 1338.

¹⁷⁴⁵ תרגום תהלים עד, ו. נראה שלוי במילונו לתרגומים השמיט ערך זה.

¹⁷⁴⁶ כך, ללא רי"ש, במובאה מן המשנה בראש פרק ז. והוא טעות סופר; ביתר המופעים – קורדייקוס (x9).

¹⁷⁴⁷ והשווה פירוש המשנה לרמב"ם: עלה תחדת מן אמתלא בשון אלדמאג ויתכבל אלעק מן זלך, והוא נוע מן אנואע אלצדע "חולי המתהווה ממילוי תאי המוח והדעת מתבלבלת מחמתו, והוא מין ממיני העילפון" (קאפח, ג, עמ' רלא).

¹⁷⁴⁸ בוקסטורף, עמ' 1052; לוי, ד, עמ' 275; קוהוט, ז, עמ' 189; קראוס, עמ' 519; יסטרוב, עמ' 1341; דלמן, עמ' 389.

¹⁷⁴⁹ לידל-סקוט, עמ' 877.

¹⁷⁵⁰ ראה בירנבאום, עמ' 142.

¹⁷⁵¹ ר"ח מפרש "בקעה, ויש שם מים ותחתיו טיט כמו טפל [=דבק], ואם יבקע ויטבע בו אינו יכול לעלות אלא עד שמתקבצין הרבה בני אדם ומעלין אותו משם. ויש מי שאומר הרוחץ באותה בקעה מצטנן ואותן המים

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לזהות את פילומא עם הלטינית palus, "בִּיצָה"¹⁷⁵³. די לארא הציע לגזור מיוונית πηλός "בוץ" או πηλός "גאות"¹⁷⁵⁴. פליישר הציע πηλός, שם עצם שגזר מהפועל πηλοω "להיות מרוח בבוץ", והוא מייחס לו את המשמעות "בוץ, כמות גדולה של בוץ"¹⁷⁵⁵. את הצעתו הזו אימצו לוי, קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן.¹⁷⁵⁶ המילה πηλός לא נכללה במילונים בזמן שפליישר העלה את הצעתו – תיעודה המילונאי החל בסוף המאה ה-19.¹⁷⁵⁷ משמעותה היא "בוץ",¹⁷⁵⁸ וזו גם המשמעות הניתנת ל"פילומא" במילונים העבריים הנ"ל.

בדפוסים הגירסה היא "קורדימא". על סמך הנוסח "קורדימא" הציע יסטרוב לגזור מילה זו מיוונית κήρυμα, "משטח בוץ (מעורב בשמן) בזירת ההתאבקות"¹⁷⁵⁹. הצעתו אומצה על ידי ליברמן, שבדיונו עמד על הקשר בין "פילומא" ל"קירומא": שתיהן מציינות את זירת ההתגוששות, שבה מאמנים את הגוף. לדעתו "פילומא" היתה הגירסה המקורית במשנה, והיא נשתנתה לאחר מכן ל"קירומא"; אמוראי ארץ המשיכו להחזיק בגירסה "פילומא", ואילו אמוראי בבל החזיקו ב"קירומא".¹⁷⁶⁰

תיעוד בשפות שמיט נוספות: א"נ: מל' סג' (ראה ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 72).

קורנס

תיעוד: (1) שבת יב, א; (2) שבת יז, ב; (3) כלים יג, ד; (4) כלים כט, ו.

משלשלים בני מעיו" (מצגר, פירוש ר"ח, שבת, עמ' רצד; שהדיבור המתחיל היה "פילומא" עולה מפירוש הערוך, ומכתבי יד של פירוש הר"ח; ראה מצגר, שם, הערה 100). **הערוך** מביא לתיבת "פילומא" את פירוש הר"ח, וכן מוסיף פירוש אחר: "פילומא לשון לעז ממש, הנהר פלומי. ביקה בקעה עין מובלעת שמא יבקע הטיט שבתוך המים וטבע לשם ואינו יכול לעלות משם אלא א"כ מעלין אותו אחרים בטורח" (ערך פלם). "פלומי" – השווה לטינית flumen, איטלקית fiume "נהר" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 586). הסיפא של הפירוש השני מובא גם אצל **המיוחס לרב נתן** (קאפח, רב נתן, שבת, עמ' 59). **רמב"ם:** גב אלמא, ופיה דפא לכונה מחקון, פיערק אלדי ידכלה "מערת מים, ויש שם חמימות מפני שהוא סגור, והנכנס לשם מזיע" (קאפח, ב, עמ' פח). בפירוש **רב נתן** המובא בספר הנר: חוץ אל מרבגה ינפעל מן משאפיה [המהדיר מתקן: מדבגה ינפעל מן משא פיה] מן שקק תכון פי אל רגל "ברית העבדנין, מועילה הרחיצה בהם לפצעים שברגל" (אגמאתי, ספר הנר לשבת, עמ' קצד-קצה).

רשי: שם הנהר (קמז ע"א, ד"ה לקורדימא). **הערוך** מביא גם כאן שני פירושים; האחד, "קורדימא – נהר כמו קרמיון ופיגה"; השני, "קורדימא – כמו קרמי דאגמא, אין יורדין לתוכן בשבת שמא יטבע בטיט שבאגם" (ערך פלם). "קרמיון ופיגה" – שמות נהרות הנזכרים בפרה ח, י. "קרמי דאגמא" – צמח הגדל במים, נזכר בבבלי ערובין כב ע"א (וראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך קורמא בעמ' 1003).

בוקסטורף, עמ' 869; לואיס-שורט, עמ' 1295.¹⁷⁵³

די לארא, עיר דוד, עמ' 66; לידל-סקוט, עמ' 1401; שם, עמ' 1418.¹⁷⁵⁴

פליישר אצל לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 573; הנ"ל אצל לוי (במילון לשון חז"ל), ג, עמ' 315. פירוש זה נעשה בקשר עם המילה 'מפולם'. על πηλός ראה לידל-סקוט, עמ' 1401.¹⁷⁵⁵

לוי, ד, עמ' 53; קוהוט, ו, עמ' 347; קראוס, עמ' 445; יסטרוב, עמ' 1163; דלמן, עמ' 336.¹⁷⁵⁶

לראשונה אצל סופוקלס, עמ' 889 (ראה גם קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 548). נראה שמטעם זה לא אומצה הצעתו של פליישר במילון של בוקסטורף משנת 1875; ראה דברי עורך המילון (פישר) בעמ' 869, סוף הערה 81.¹⁷⁵⁷

ההגדרה של πηλός בכרך המילואים של לידל וסקוט, עמ' 205: mud-pit (in a gymnasium) "משטח הבוץ ששימש זירה למתאבקים בגימנסיון", נסמכת על מאמרו של פוליאקוף המפרש את המילה "פילומא" במשנה (בעקבות דברי ליברמן, ראה להלן), על כן אין הגדרה זו יכולה לשמש אותנו בהקשר הנוכחי. ראה פוליאקוף, פילומא.¹⁷⁵⁸

יסטרוב, עמ' 1368; לידל-סקוט, עמ' 949; כך המילואים, עמ' 176.¹⁷⁵⁹

ראה ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 70-72.¹⁷⁶⁰

גרסאות: ק: (1) בקורנֶס (2) קורנֶס (3) קֶקורנֶס (4) הקורנֶס • פא: (1) בקֶרנֶס (2) קורנֶס (3) קֶקורנֶס (4) הקורנֶס • ל: (1) בקורנֶס (2) קורנֶס (3) כקורנֶס (4) הקורנֶס • ס: (1) בקֶקורנֶס (2) קורנֶס¹⁷⁶¹ (3) קֶקורנֶס (4) קֶקורנֶס • רק: (1) בקורנֶס (2,4) קורנֶס (3) כקורנֶס • קט"ג: (2) קורנֶס (בירנבאום, עמ' 34) • פ: (3) בקֶקורנֶס (4) הקֶקורנֶס • קט"ג נ"ב: (1) בֶקֶרנֶס (ייבין, עמ' 984) • ת מועד: (1) בֶקֶרנֶס (2) קֶקֶרנֶס • ת ירושלים: (3) בקֶקורנֶס (4) הקֶקורנֶס • ד"ר: (1) בקורנֶס (2) קורנֶס (3) כקורנֶס (4) הקורנֶס • בבלי-ע: (1) בקֶקורנֶס (קב ע"ב) (2) קורנֶס (קכב ע"ב) • ערוך: (1) בקורנֶס (2) קורנֶס.

פירוש מסורתי: "מקבת קטנה של ברזל, פטיש גדול" (ערוך, ערך קרנס).

אטימולוגיה: פִּישַׁר גִּזַר מִיוֹנִית *κέαρνον*, "גרזן של נגרים"¹⁷⁶². קרובה לכך הצעת קראוס לגזור ממילה משוערת **κέαρνος*; הצעתו נדחתה על ידי לעף.¹⁷⁶³ לוי ולעף גזרו מן *κορύνη*, "אֶלֶה, לעתים קרובות מצופה ברזל".¹⁷⁶⁴ גם לדעת דלמן יש זיקה בין מילה זו למילתו.¹⁷⁶⁵ קוהוט גזר מיוונית *κέρας*, לטינית *cornum*, "קֶרֶן".¹⁷⁶⁶ יסטרוב גזר ישירות מעברית קֶרֶן.¹⁷⁶⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קורניסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 389),¹⁷⁶⁸ א"ג: קורנֶס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 484), סורית: *ܩܪܢܝܬܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1345), א"ב: קורנֶסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1003), מנדאית: קורנאסא (דראואר-מצוד, עמ' 409), ערבית: *قُرْنَس* (דוזי, ב, עמ' 340; פרנקל, עמ' 95).

קטבוליא, קטבליא, קטבלאות

תיעוד: 6 × (למשל: שקלים ג, ד; כלים טז, ד).

גרסאות: ק: בקֶטבֶלִיּוֹת¹⁷⁶⁹ קֶטבֶלִיּוֹת, קֶטבֶלִיּוֹת, וקֶטבֶלִיּוֹת • פא: בקֶטבֶלִיּוֹת, בקֶטבֶלִיּוֹת, קֶטבֶלִיּוֹת, קֶטבֶלִיּוֹת • ל: ביקטבוליות, קטבוליות.¹⁷⁷⁰

פירוש מסורתי: "עור שמכסין בו בני אדם מלמעלה בל' יון שמו אנבולי, ושהוא מוצע למטה קורין אותו קטבולי. ובטיית שמו נטע, ובלעז נטה, ושוכבין עליו" (ערוך, ערך קטבל).¹⁷⁷¹

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *καταβολή*.¹⁷⁷² המילונים מפרשים "מצע, ריפוד",¹⁷⁷³ אולם המילה אינה מתועדת במשמעות זו במילונים: מילון לידל-סקוט רושם

¹⁷⁶¹ בוי"ו חולם ושורוק.

¹⁷⁶² פִּישַׁר אצל בוקסטורף, עמ' 1060, הערה 147; לידל-סקוט, עמ' 933.

¹⁷⁶³ קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 525, ובמילונו עמ' 521; לעף שם. קראוס מסתמך על ערך *κέαρνα* במילונו של

הסיכיוס: *σίδηρα τεκτονικά* "גרזן של נגרים" (מהד' שמידט, כרך ב, עמ' 453).

¹⁷⁶⁴ לוי, ד, עמ' 276; לעף אצל קראוס, שם (ובמפתח עמ' 667); לידל-סקוט, עמ' 982.

¹⁷⁶⁵ דלמן, עמ' 391: "vgl. κορύνη".

¹⁷⁶⁶ קוהוט, ז, עמ' 206; לידל-סקוט, עמ' 941; לואיס-שורט, עמ' 471.

¹⁷⁶⁷ יסטרוב, עמ' 1343.

¹⁷⁶⁸ בתרגום יונתן לישעיה מא, ז: קֶרֶנֶסָא.

¹⁷⁶⁹ בשקלים ג, ד העתיק הסופר את הטי"ת כשתי אותיות נפרדות "נו".

¹⁷⁷⁰ באהלות ח, א "קרטבוליה". נראה לשער שמדובר בטעות סופר, אבל הצורה מתועדת היטב; ראה מראי

המקומות שרשם קראוס בתוספות למילונו, עמ' 566-567.

¹⁷⁷¹ "נטע" – *نطح* "מצע עור"; ראה דוזי, ב, 683; אפשטיין, פיה"ג, הערה 12 בעמ' 45. "נטה" – השווה לטינית של

ימי הביניים *natta* "מחצלת, מצע"; ראה דו-קאנו, לטינית, ה, עמ' 574; קוהוט, ז, עמ' 78.

¹⁷⁷² בוקסטורף, עמ' 997; לוי, ד, עמ' 279; קוהוט, ז, עמ' 77; קראוס, עמ' 523; יסטרוב, עמ' 1346; דלמן, עמ' 374.

¹⁷⁷³ לוי, קוהוט, קראוס, דלמן: *Unterlage, Polster*. יסטרוב: a leather curtain, spread, cover.

חמש משמעויות: "זריקה, זריעה", "הנחת יסודות", "התקפה חוזרת של מחלה", "גריעה", וכן "אולי: מעטפת חיצונית של תחבושת".¹⁷⁷⁴ עם זאת, פירוש הגאונים והערך – "עור של מעלה קורין אותו בל' יוני אנבולי ושהוא למטה קורין אותו קטובולי"¹⁷⁷⁵ – אינו מותיר כמעט מקום לספק שהכוונה למילה יוונית זו, משום שמקבילתה, ἀναβολή, מתועדת במשמעות הרלוונטית – "מעיל, גלימה".¹⁷⁷⁶ עם זאת, כל עוד לא נתגלתה המילה בהקשר המתאים, אין הדברים יוצאים מגדר השערה. סיומת הנפרד /ya/ המתועדת בכל הגרסאות, מעידה אולי על שאילה ממילה מעין ¹⁷⁷⁷.καταβολία.

קטיגור

תיעוד: אבות ד, יא.

גרסאות: ק: קטיגור • פא: קטיגור • ל: קטיגור • פט: קטיגור • אר: קטיגור • ת ירושלים: קטיגור • ד"ד: קטיגור • ערוך: קטיגור. — בהלכות פסוקות כ"י ששון: קטיגור (ייבין, עמ' 1075).

פירוש מסורתי: מלשין.¹⁷⁷⁸

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κατάγωρ, κατηγορος¹⁷⁷⁹, "מאשים, בוגד".¹⁷⁸⁰ הצורה κατάγωρ מתועדת בלשון הקוינה, ומשקפת מטה-פלזם של הדקלינציה השלישית לשנייה.¹⁷⁸¹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קטיגוריא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 353), א"ג: קטיגור (סוקולוף, מילון א"י, עמ' 484), א"נ: קטיגור (מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס, ב/2, עמ' 292), סורית: ܩܬܝܓܘܪܐ, ܩܬܝܓܘܪܐ, ܩܬܝܓܘܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1350).

קטלא, קטליאות, קטלה, קטליות

תיעוד: 6 × (למשל: שבת ו, א; כלים יא, ח).

¹⁷⁷⁴ לידל-סקוט, עמ' 885. הפירוש האחרון הוא הקרוב ביותר למשמעות הנדרשת, אולם מדובר בתיעוד בודד מתוך חיבורו של הרופא היווני היפוקרטס, בן המאה הרביעית לפנה"ס; ואף שם, כאמור, המשמעות מסופקת. כמו כן נבדקו מילונייהם של סופוקלס, דו-קאנוז', למפ, פאפה.

¹⁷⁷⁵ אפשטיין, פיה"ג, עמ' 45. ביוונית ἀνα "למעלה", κατά "למטה".

¹⁷⁷⁶ לידל-סקוט, עמ' 99.

¹⁷⁷⁷ כך שיער יסטורוב, שם. מילה זו, καταβολία, אמנם מתועדת ביוונית: מדובר בצורת רבים המופיעה בגלוסר יווני לטיני, ושם תורגמה confectores, "יצרנים, בורסקאים" (לואיס-שורט, עמ' 411). גם אם יש למילה זו קשר למילתנו, אין מדובר כאן במשמעות הנדרשת. הגרסה העברית הצפויה ל-καταβολή היא *קטבולי (השווה אבמטי, בסילקי, פיילי).

¹⁷⁷⁸ **ערך:** "מלשין רכיל" (ערך קטיגור). **רמב"ם:** דָּד דָּלָךְ וְהוּא אֵלֶּי יָנֵם בְּאַלְשָׁכָךְ עַנְד אֶלְסִלְטָאן וִיסְעִי פִי הִלָּאכָה "הפך זה [כלומר ההפך מן 'פרקליט', עיין ערכו בעבודה זו], והוא המלשין על האדם לפני המלך ומשתדל לאבדו" (קאפח, ד, עמ' תמוז). לשימושי המילה בספרות חז"ל ראה עוד שפרבר, מילון, עמ' 180-181.

¹⁷⁷⁹ בוקסטורף, עמ' 997; לוי, ד, עמ' 279; קוהוט, ז, עמ' 78; קראוס, עמ' 524; יסטורוב, עמ' 1347; דלמן, עמ' 374. קראוס ודלמן גורסים κατάγωρ, היתר κατηγορος.

¹⁷⁸⁰ לידל-סקוט, עמ' 927. המילה κατάγωρ מתועדת גם בברית החדשה, במשמעות "מאשים" (ככינוי לשטן); ראה באואר-דנקר, עמ' 533.

¹⁷⁸¹ ראה בלאס-דברונר-רנקופף, סעיף 52 בעמ' 41; ראה גם באואר-דנקר בערכו (עמ' 533). על תופעת המטה-פלזם ראה הספרות הרשומה בהערה 119 בחלק ב של עבודה זו.

גרסאות: ק: קטלה, קטליות • פא: קטלה, קטלה, וקטליות • ל: קטלה, קטלאיות, קטליות.
פירוש מסורתי: "תכשיט שעושים בצואר האשה, והוא רחב, שחונקת עצמה ודוחקת בבשר צוארה, ואין לה צער, ונראה כבעלת בשר. ובלי חכמים בארץ ישראל פתיכאתא, ובלעז מורינ"א, וי"מ מלשון יהן יקטלני [איוב יג, טו]" (ערוד, ערך קטל).¹⁷⁸²
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית catella,¹⁷⁸³ "שרשרת קטנה".¹⁷⁸⁴
תיעוד בשפות שניות נוספות: ארמית התרגומים: קטלא, קטילא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 354), א"ג: קטל (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 486), א"ש: קטל (טל, עמ' 771), א"ב: קטלא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1007).

קטלית

תיעוד: אהלות א, ח.

גרסאות: ק: בקטלית • פא: בקטלית • ל: בקוטלת • ס: בקטלית • רק: וקטלית • פ: בקטלית • ת ירושלים: בקטלית • ד"ר: בקטלית. — פיה"ג: בקטלת, א' ד' בקטלי וטועין בכך • ערוד: בקטלת • ר"ש: קטלית.

פירוש מסורתי: החלק העליון של עצם הירך.¹⁷⁸⁵
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית κοτύλη,¹⁷⁸⁶ "שקע של מפרק, וביחוד זה המחבר את עצם האגן עם עצם הירך".¹⁷⁸⁷ יסטרוב גזר משורש קט"ל.¹⁷⁸⁸

קטפרס

תיעוד: (2-1) אהלות ג, ג; (3) טהרות ח, ח; (4) טהרות ח, ט.

גרסאות: ק: (1) קטפדס¹⁷⁸⁹ (3-2) קטפדס (4) וקטפדס • פא: (1) קטפדס (3-2) קטפרס (4) וקטפרס • ל: (1) קטפרים (2) קטפרים (3) קטפרס (4) וקטפרס • ס: (1) קטפדס (2) קטפרס¹⁷⁹⁰

¹⁷⁸² "פתיכאתא" – בארמית: "שרשרת קטנה"; ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 947. "מורינ"א" – השווה לטינית של ימי הביניים murenae "תכשיט זהב לנשים"; ראה דו-קאנוז', לטינית, ה, עמ' 552, והשווה קואומו, לעזי הערוד, עמ' 596.

¹⁷⁸³ בוקסטורף, עמ' 1000; לוי, ד, עמ' 282; קוהוט, ז, עמ' 80; קראוס, עמ' 525; יסטרוב, עמ' 1349. קראוס, שם, ודלמן, עמ' 375 רושמים מקבילה יוונית κατέλλα, אולם זו אינה מופיעה במילונים שבדקתי (כרך המילואים של לידל-סקוט, פאסו, פאפה, סופוקלס, לאמפ, דו קאנוז').

¹⁷⁸⁴ לואיס-שורט, עמ' 301. מקור המילה ב-catenula, צורת הקטנה של catena, "שרשרת".

¹⁷⁸⁵ פיה"ג: "מרבץ מקום אל מושט בוכאנא ואסיתא" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 81). לפי אפשטיין המילים "מרבץ מקום אל מושט" נכנסו שלא במקומן (שם, הערה 16-17). "בוכאנא ואסיתא" – ציטוט מתוך הבבלי (חולין, נב ע"א), בעברית: ה"עלי" וה"מכתשת", דהיינו הצלע ומקצת החוליה שבה הגומה שלתוכה נכנסת הצלע (כך בבלי מהד' שוטנשטיין; והשווה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 148, 190). **הערוד** מפרש: "למעלה מן הירך" (ערך קטלת) ובדומה לכך **הר"ש**: "למעלה בראש הירך". **רמב"ם**: אלקטנה והו חק אלודך ומא יתצל בה מן פוק "אלקטנה [=כף הירך"; בלאו, עמ' 557], והוא כף הירך ומה שמחובר בו מלמעלה" (קאפח, ו, עמ' רמד).

¹⁷⁸⁶ בוקסטורף, עמ' 1000; לוי, ד, עמ' 282; קוהוט, ז, עמ' 81; קראוס, עמ' 526; דלמן, עמ' 375.

¹⁷⁸⁷ לידל-סקוט, עמ' 986: cup or socket of a joint, esp. of the hip-joint.

¹⁷⁸⁸ יסטרוב, עמ' 1349.

¹⁷⁸⁹ נראה שהסופר התחיל לכתוב את התיבה באות כ"ף, ולאחר מכן תיקנה לקו"ף.

¹⁷⁹⁰ פתח ברי"ש – ספק צירי.

(3) קֶטְפֶּרְס (4) וְהֶקְטֶפֶרְס • רֶק: (3-1) קֶטְפֶּרְס (4) וְהֶקְטֶפֶרְס • פֶּר: (1) קֶטְפֶּרְס¹⁷⁹¹ (2) קֶטְפֶּרְס (3) קֶטְפֶּרְס (4) וְהֶקְטֶפֶרְס • אֲנֹט: (3) קֶטְפֶּרְס (4) וְהֶקְטֶפֶרְס • ת ירושלים: (3-1) קֶטְפֶּרְס (4) וְהֶקְטֶפֶרְס • ד"ר: (3,1) קֶטְפֶּרְס (4,2) וְהֶקְטֶפֶרְס • פִּיה"ג: (2-1) קֶטְפֶּרְס • עֶרוֹךְ: (1) קֶטְפֶּרְס. — בקטע גניזה של תוספתא: קֶטְפֶּרְס (ייבין, עמ' 987).

פירוש מסורתי: "היתה ידה עשויה קטפרס – פי: כגון שהעמידה ידה משופעת ולא זקופה כמחיצה, ולא פשוטה לקבל, אלא עשויה כמין מדרון" (ערוך, ערך קטפרס).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית καταφέρῃς¹⁷⁹², "משופע, בצורת מדרון".¹⁷⁹³

קיבר

תיעוד: (2-1) מכשירין ב, ח ("פת קיבר").

גרסאות: ק: (1) קִבֶּר (2) קִבֶּר • פֶּא: (2-1) קיבר • ל: (2-1) קיבר • פֶּט: (2-1) קִיבֶּר • רֶק: (2-1) קיבר • פֶּר: (1) קִיבֶּר (2) קִיבֶּר • אֲנֹט: (2-1) קִיבֶּר • קֶט"ג נ"ב: קִיבֶּר¹⁷⁹⁴ • ת ירושלים: (2-1) קִיבֶּר • ד"ר: (2-1) קיבר • עֶרוֹךְ: קיבר.

פירוש מסורתי: "לחם שאינו נקי" (ערוך, ערך קבר).

אטימולוגיה: בוקסטורף, קראוס, יסטרוב ודלמן גזרו מלטינית cibarius (יוונית κίβαρος¹⁷⁹⁵), תואר שמשמעו "פשוט", ובפרט כתואר ללחם, במשמעות "לחם גס, לחם שחור".¹⁷⁹⁶ לוי וקוהוט גזרו מיוונית κυρήβιον (בשיכול האותיות ב-ר), "סובין".¹⁷⁹⁷

קיטא

תיעוד: נגעים יא, ז.

גרסאות: ק: קִיטָא • פֶּא: קִיטָה • ל: קִיטִי • פֶּט: קִיטָה • רֶק: קִיטָא • פֶּר: קִיטִי • אֲנֹט: קִיטִי • ת ירושלים: קִיטָא • ד"ר: קִיטָה • פִּיה"ג: קִיטֹ¹⁷⁹⁸ • עֶרוֹךְ: קִטָה • ר"ש: קִיטָא. — בספרא כ"י וטיקן: קִיטָה (ייבין, עמ' 1075). בתוספתא כ"י וינה: "קִיטִי" (נגעים ה, י).

פירוש מסורתי: וילון, אריג או בגד כלשהו.¹⁷⁹⁹

¹⁷⁹¹ הקמץ תחת הטי"ת – ספק פתח.

¹⁷⁹² בוקסטורף, עמ' 1003; לוי, ד, עמ' 288; קוהוט, ז, עמ' 85; יסטרוב, עמ' 1352; דלמן, עמ' 376. יש לציין שקראוס, עמ' 526, רושם את המילה בצורת הגנטיב, καταφέρῃς (וכך גם בדקדוקו, עמ' 81). נראה שצורה זו באה לתת מענה לעובדה שבצורה העברית אין חיריק בהברה האחרונה, אשר היה צפוי לו היתה המילה היוונית מסתיימת ב-ן.

¹⁷⁹³ לידל-סקוט, עמ' 918-919.

¹⁷⁹⁴ ייבין, עמ' 1075. האם המנקד קרא קִבֶּר?

¹⁷⁹⁵ בוקסטורף, עמ' 976; קראוס, עמ' 527; יסטרוב, עמ' 1354; דלמן, עמ' 370. לראשונה כפי הנראה די לארא, עיר דוד, עמ' 77, וכך גם זקש, תוספות, א, עמ' 145.

¹⁷⁹⁶ לואיס-שורט, עמ' 329; סופוקלס, עמ' 664.

¹⁷⁹⁷ לוי, ד, עמ' 241; קוהוט, ז, עמ' 61 (ערך קבר⁵); לידל-סקוט, עמ' 1012. ביוונית המילה מופיעה בצורת הרבים, τὰ κυρήβια.

¹⁷⁹⁸ לדעת אפשטיין הגירסה משובשת; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 97, הערה 17. במקום אחר בפיה"ג: "קִיטִי" (שם, עמ' 90, שורה 1).

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע לגזור מלטינית *cortina*, "וילון, מסך", בנשילת ה-¹⁸⁰⁰ *i-* לוי ויסטורב הציעו לגזור מן השורש העברי קט"ע.¹⁸⁰¹ בריל הציע לגזור מיוונית *κεστόν* "רקומה".¹⁸⁰² אייסלר העלה את האפשרות שמדובר בלטינית *cutis*, "עור, כיסוי".¹⁸⁰³ קוהוט הציע אטימולוגיה פרסית, שנדחתה על ידי גייגר.¹⁸⁰⁴ קראוס, ובעקבותיו דלמן, גזרו מיוונית *κοιτή*,¹⁸⁰⁵ "מיטה, משכב".¹⁸⁰⁶ אמנם ייתכן שמשמעות זו, המתועדת בויקרא רבה,¹⁸⁰⁷ עברה מעתק סמנטי למשמעות של המילה במשנתנו, אולם אין הדבר יוצא מגדר הספק.

קיטונות

תיעוד: מידות א, ו.

גרסאות: ק: פְּקִיטוֹנוֹת • פא: פְּקִיטוֹנוֹת • ל: כְּקִיטוֹנוֹת • פס: פְּקִיטוֹנוֹת • אר: כְּקִיטוֹנוֹת, בפירוש: כְּקִיטוֹנוֹת • ת ירושלים: כְּקִיטוֹנוֹת • ד"ר: בְּקִיטוֹנוֹת • ערוך: קִיטוֹנוֹת.¹⁸⁰⁸

¹⁷⁹⁹ **פיה"ג:** "כגון וילון, סתר בטיית, כדאמ' לעניין סוכה: עשה בה קיטיות" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 97). סתר – סתר "וילון, יריעת בד" (שם, הערה 19). המילים "כגון וילון" הן לדעת אפשטיין הערת גיליון המפרשת את המילה הערבית (שם, הערה 18). הביטוי המדויק "עשה בה קיטיות" לא נמצא מקורו, אפשטיין מסמך לכאן את האמור בירושלמי "תילה בה קיטיות" (סוכה נב ע"ב; ועיין עוד אפשטיין, שם, הערה 20). פירוש נוסף מופיע בסמוך: "תוב מודנר בטיית, בגד שיש עליו כגון דינרי זהב מצוייר" (שם, עמ' 98). תוב מודנר – *توب مودنر* בגד "מְדֻנֵר", בגד מרוקם בגווני שונים, משובץ בדינרים (שם, הערה 3). התיבה "קיטי" מתפרשת גם אגב הפירוש לרפפות: "שם [יריעות] הבד והדומה לו קיטי" (שם, עמ' 89-90). **ערוך:** "היינו וילון, וי"מ קיטא – לינא" (ערך קטה). "לינא" – *lena* סוג בגד או אריג (ראה הערה 613 לעיל; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 596). **ר"ש:** "בגד של צמר או של פשתים". **רמב"ם:** תעמל וליאב מולפה מן רקע צגירה מרבעה רקעה מן כל לון ותסמי סטרנג'ה, ילבסהא אלצביאן ואלנסא, תשביה בספרה אלסטרנג. וכאנת לא שך פי זמאנהם תלבס פי איאם אלציף, ולזלך סמוהא קיטאו הו תרגום קיץ "עושים בגדים מחוברים מטלאים קטנים מרובעים, טלאי מכל צבע, ונקראים סטרנג'ה, שלובשים אותם הנערים והנשים, בגלל דמיונם לסטרנג' (לוח השחמט). והיו בלי ספק בזמניהם נלבשים בימי הקיץ, ולפיכך קראום קיטא שהוא תרגום קיץ" (תרגום על פי בלאו, מילון, ערך *سطنجية*, עמ' 296; קאפח, ו, א, עמ' שצ). **גלוסר אנטונין:** סתר, פיה אלואן, וקיל כורשי "צעף בעל צבעים שונים, ויש אומרים שהוא כורשי" (פרנק, אנטונין, עמ' 29, מס' 47; תרגום לפי בלאו, מילון, עמ' 593, ערך *كرشي*). כורשי – "כנראה בגד משובץ" (בלאו, שם), או "סוג אריג" (פרנק, שם, בעקבות דווי, ב, ערך *كريش*, עמ' 456).

¹⁸⁰⁰ בוקסטורף, עמ' 997, הערה 35.

¹⁸⁰¹ לוי, ד, עמ' 280; יסטרוב, עמ' 1358 (לדעתו מדובר בשורש *קט"ה, שווה ערך לשורש קט"ע).

¹⁸⁰² כלומר, שמיכה רקומה; בריל, ביקורת, ד, עמ' 71.

¹⁸⁰³ אייסלר, ד, עמ' 71. הצעתו נועדה לזהות את "קוט"א" בפירוש רע"ב: "ול"י שהוא לשון רומי שקורים למלבוש של אשה קוט"א". בהקשר זה יש לציין לדעתו של סורנהויס (*Surenhuys*), בתרגומו הלטיני לסדר טהרות ולפירוש רמב"ם ורע"ב (אמסטרדם 1703, עמ' 252), שרע"ב כיוון למילה *cota* – סוג של כותונת; המילה מתועדת בלטינית של ימי הביניים (ראה דו קאנג', לטינית, ב, עמ' 596).

¹⁸⁰⁴ קוהוט, ז, עמ' 79 ("אולי מלשון פרסי *چتو* וילון"); גייגר, תוספות עה"ש, עמ' 360.

¹⁸⁰⁵ קראוס, עמ' 528; דלמן, עמ' 374. לעף רושם את המילה תוך הסכמה בעמ' 666, וכן גם אלבק, פירוש המשנה, ו, עמ' 234. אטימולוגיה מעין זו כבר הביא די לארא, כשהסמך לכאן את הצרפתית *coitte* ופירש "מצע למטה" (עיר דוד, עמ' 78).

¹⁸⁰⁶ לידל-סקוט, עמ' 970; כרך המילואים, עמ' 180.

¹⁸⁰⁷ "יסרוחים על ערסותם – אלו קטיות משופעות" (ויקרא רבה ה, ג; מהד' מהרגליות קה, בחילופי הגרסאות).

¹⁸⁰⁸ משנתנו נזכרת בערך קטן⁵, אבל ללא המילה הנדונה: "ארבע לשכות היו בבית המוקד פתוחות לטרקלין". קוהוט השלים: [כקיטוניות]. גם בערוך דפוס ונציא רצ"א (והוא דפוס משובח, ראה קוהוט, הקדמה לכרך א, עמ' LIV-LV) המילה חסרה במשנה זו, אבל היא מופיעה בחלקו הראשון של הערך, והגירסה שם "קיטונות".

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κοιτών¹⁸¹⁰, "חדר שינה".¹⁸¹¹

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: קיטונא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 357), א"ג: קיטון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 489), א"נ: **مَيْمَن** (שולטהס, עמ' 179), סורית: **مَيْمَن** (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1361), א"ב: קיטונא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1011), ערבית: **قَيْطُون** (פרנקל, עמ' 20).

קילון

תיעוד: (1) מו"ק א, א ("מי הקילון"); (2) מקואות ח, א; (3) מכשירין ד, ט.

גרסאות: ק: (1) הקילון (2) בקילון (3) בקילון • פא: (1) הקילון (2-3) בקילון • ל: (1) הקילון (2-3) בקילון • פס: (1) הקילון (2) בקילון (3) בקיתון [!]; אר: (1) הקילון רק: (2-3) בקילון • פר: (2-3) בקילון • אנט: (2-3) בקילון • קט"ג נ"ב: (3) בקילון • ת מועד: (1) הקילון • ת ירושלים: (2) בקילון (3) בקילון • ד"ר: (1) הקילון (2-3) בקילון • בבלי-ע: (1) הקילון (ב ע"א) • פיה"ג: (2) בקילון • ערוך: (1) הקילון (2-3) בקילון.

פירוש מסורתי: "כשהמים מקובצים במקום אחד, ומבקשין להביא אותן אל שדה אחר, עושין לו דרך שיבואו בו המים, ושם אותו הדרך שנמשכין בו המים נקרא קילון. פ"א: מי קילון – גומא עמוקה שיש בה מים, ואינה מלאה, וטרחא למדלא מינה [=לדלות ממנה] מי גשמים" (ערוך, ערך קילון).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית **κῆλον**¹⁸¹², מתקן לדליית מים, מעין מנוף.¹⁸¹³

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: **مَيْمَن** (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1361).

קילור

תיעוד: שבת ח, א.

גרסאות: ק: הקלורית¹⁸¹⁴ • פא: הקילורית • ל: הקלורית • פס: הקלורית¹⁸¹⁵ • רק: הקילורית • ת מועד: הקילורית • ד"ר: הקילור • בבלי-ע: הקילור (עו ע"ב) • ירושלמי: הקילורית (יא ע"ב) • ערוך:

¹⁸⁰⁹ **הערוך** מביא מתרגום יונתן מופעים שבהם תורגם "חדר" כ"קיטונא", כגון "נִנְבֵּא הַחֲדָרָה" (בראשית מג, ל) – "ועל לקיטונא" (ערוך קטן⁵). והשווה **רש"י** בפירושו למקום אחר: "קיטונא – חדר קטן של בית המדרש" (שבת סו ע"א, ד"ה קיטונא). **רמב"ם** גזר את המילה מארמית: וקיסון אלמורקד אלד"י ינאם פיה פי זמאן אלציף, תרגום קיץ קיטא "וקיסון חדר השינה שישנים בו בימי הקיץ, תרגום 'קיץ' – קיטא" (קאפח, ה, עמ' תלג).

¹⁸¹⁰ בוקסטורף, עמ' 1001; לוי, ד, עמ' 292; קוהוט, ז, עמ' 83; קראוס, עמ' 528; יסטרוב, עמ' 1357; דלמן, עמ' 375.
¹⁸¹¹ לידל-סקוט, עמ' 970; ראה גם כרך המילואים, עמ' 180. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חדר", "משכב"; ראה לוסט, עמ' 261; האץ-רדפאט, עמ' 775. המילה מתועדת גם בברית החדשה ובמקורות נוספים של הקוינה; ראה אצל באואר-דנקר, עמ' 554.

¹⁸¹² בוקסטורף, עמ' 1005 (ושם בכתוב החלופי **κῆλον**; וכן הוא מזכיר את ה-**κῆλώνειον**); לוי, ד, עמ' 292; קוהוט, ז, עמ' 103; קראוס, עמ' 530; יסטרוב, עמ' 1360; דלמן, עמ' 379.

¹⁸¹³ לידל-סקוט, עמ' 947.

¹⁸¹⁴ ייתכן שהחיריק תחת הקו"ף הוא תיקון מפתח.

¹⁸¹⁵ ניקוד הקו"ף אינו ברור.

הקילורית. — בתוספתא כ"י וינה ובכתבי היד של הבבלי רווחת הגירסה "קילור" (בתוספתא 4x; בבבלי 4x לצד "קילורין", 3x). לעומת זאת, במדרשים הארצישראליים הנוסח הוא "ק(נ)לורית" בלבד (6x). בירושלמי כ"י לידן אין אחדות: "קילור" (2x), "קילורית" (2x), "קילורין" (1x).¹⁸¹⁶

פירוש מסורתי: משחה לעיניים.¹⁸¹⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κολλύριον (לטינית collyrium),¹⁸¹⁸ "משחה לעיניים".¹⁸¹⁹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קילוריתא (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 490). והשווה סורית: ܩܠܝܪܝܬܐ "סוג מאפה" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1369), מיוונית κολλύρα, צורת הבסיס של κολλύριον.

קינוף

תיעוד: סוכה א, ג.

גרסאות: ק: הקינוף • פא: הקינוף • ל: הקינוף • ס: הקינוף • אר: הקינוף • ת מועד: הקינוף • ד"ר: הקינוף • בבלי-ע: הקינוף (י ע"א) • ערוך: קינוף.

פירוש מסורתי: אחד מארבעה עמודים בארבעת קצות המיטה, שפורסים עליהם בד.¹⁸²⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κωνοπέιον (לטינית conopeum),¹⁸²¹ "מיטה בעלת כילה להגנה מפני יתושים".¹⁸²²

¹⁸¹⁶ הבדיקה על פי מאגרים.

¹⁸¹⁷ **רש"י:** "שנותנין על העין, לודי"א בלע"ז" (עו ע"ב, ד"ה קילור). "לודי"א" — luzie — "משחה לעין חולה" (קטן, עמ' 35). **ערוך:** "כחול [צ"ל: כחל] אדום, ודומה לאחד ממני דם, ומפסיק הדמע" (ערך קלר). **רמב"ם** מתרגם אלשי"א "סם מרפא לעין" (קאפח, ב, עמ' מז; השווה בלאו, מילון, ערך אשי"א בעמ' 359).

¹⁸¹⁸ בוקסטורף, עמ' 1018; לוי, ד, עמ' 293; קוהוט, ז, עמ' 113; קראוס, עמ' 530; יסטרוב, עמ' 1360; דלמן, עמ' 381. כך גם ליברמן, תוספתא כפשוטה, א, עמ' 204.

¹⁸¹⁹ לידל-סקוט, עמ' 972; לואיס-שורט, עמ' 369. משמעותה המקורית של המילה "ככר לחם קטנה", על שום הצורה שבה נשמרה המשחה. במשמעות מקורית זו המילה מופיעה בתרגום השבעים (עבור "נְקָדִים"), אבל בבבית החדשה ובמקורות נוספים בקוינה המילה מתועדת במשמעות המשנאית; ראה לוסט, עמ' 262; האץ-רדפאט, עמ' 776; באואר-דנקר, עמ' 556.

¹⁸²⁰ **רב נטרנאי גאון:** "קינופות — ארבעה עמודים מעמידין אותן בארבע פנות המטה" (ברודי, רנ"ג, עמ' 315). נוסח זה מובא גם בפירוש הגאונים לסדר טהרות; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 51. **ר"ח** משם "גאון": "ד' עמודין עומדין במטה, ועליהן מלמעלה ד' עמודים ברוחב ופורסין עליהן סדינין, ונקראין בבבל טראמה" (מצגר, פירוש ר"ח, סוכה, עמ' כ). פירוש זה מובא גם **בערוך** (ערך נקלט). "טראמה" — קוהוט ניסה לגזור מפרסית, אך פירושו נדחה על ידי גייגר; ראה קוהוט, ה, עמ' 381 הערה 1; גייגר אצל קראוס, תוספות עה"ש, עמ' 283. נראה לי שמדובר במילה ערבית, طامة "חופה, אפיריון" (דווי, ב, עמ' 42). **רש"י:** "ארבעה קונדיסין לארבע רגלי המטה, וגבוהין, ומניח כלונסות מזה לזה על גביהן, ופורס עליהן סדין" (י ע"א, ד"ה על גבי קינוף). **רמב"ם:** ארבע קואים פא"א בסט עליה צאד סקף "ארבעה עמודים שאם פרש עליהן נעשה גג" (קאפח, ב, עמ' רסט-רע). **המיוחס לרב נתן:** "האוהל, כמו שנאמר במעשה אבשלום: 'תחות קנופא' [שמ"ב טז, כב]" (קאפח, רב נתן, סוכה, עמ' 4).

¹⁸²¹ בוקסטורף, עמ' 1028; לוי, ד, עמ' 297; קוהוט, ז, עמ' 138; קראוס, עמ' 532; יסטרוב, עמ' 1363; דלמן, עמ' 384.

¹⁸²² לידל-סקוט, עמ' 1018, ושם הצורה κωνοπέιον, κωνοπέιον. לעומת זאת κωνοπέιον היא הצורה הראשית במילונים הגרמניים הקלאסיים (פאסר, א, עמ' 1880; פאפה, א, עמ' 1546), ועל פיהם העמידוה לוי, קוהוט קראוס ודלמן במילניהם. וכל הצורות עניין אחד. מקור המילה ביוונית κώνωψ, "יתוש". ללטינית ראה לואיס-שורט, עמ' 424.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: קינופא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 373).

קינרס, קונרס

תיעוד: (1) כלאים ה, ח; (2) עוקצין א, ו.

גרסאות: ק: (1) נְהִקְיִנְרִס (2) קִינְרִס (ק2) • פא: (1) נְהִקְיִנְרִס (2) קִינְרִס • ל: (1) והקִרְנִס [!:] (2) קִינְרִס • פס: (1) נְהִקְיִנְרִס (2) קִינְרִס • אר: (1) נְהִקְיִנְרִס (2) קִינְרִס • פד: (2) קִינְרִס • ת ירושלים: (2) קִינְרִס • ד"ר: (1) והקִרְנִס (2) קִינְרִס [!:] • ערוך: (2-1) קִינְרִס. — בתוספתא כ"י וינה גם: ק(י)רנס (שביעית ב, יב; יו"ט ג, ט). בירושלמי גם: קִינְרִס (שביעית לח ע"ד).

פירוש מסורתי: "את הקִינְרִס ואת העִכְבִּיּוֹת — פִּי יִרְקוֹת שֶׁהֵן מֵרִין וצָרִיךְ לִמְתַּקֵּן עִי האור ברותחין" (ערוך, ערך עִכְבִּיּוֹת). רמב"ם מפרש: אֶלְקִנְאָרִיָּה "ארטישוק".¹⁸²³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κινάρα (גם בכתב κινύρα),¹⁸²⁴ "קִינְרִס, ארטישוק".¹⁸²⁵ פליישר ויסטרוב הסבירו את הסמ"ך כשאיילה מצורת הרבים של κινάρα.¹⁸²⁶ קראוס הציע להסביר את הסמ"ך כשאיילה מאחת מן הצורות החלופיות κίναρος או κύναρος, אולם לעף דחה הצעות אלו מן הטעם שהצורה הראשונה אינה מתועדת ואילו השניה אינה שוות משמעות עם κινύρα.¹⁸²⁷

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: קִינְרִס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 491), סורית: ܩܝܢܪܝܬ, ܩܝܢܪܝܬ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1337), א"ב: *קִינְרִסָּא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1000).

קיסוס

תיעוד: (1) כלאים ה, ח; (2) סוכה א, ד; (3) אהלות ח, א.

גרסאות: ק: (1) נְהִקְיִסוֹס (2) הִקְיִסוֹס (3) נְהִקְיִסוֹס • פא: (1) נְהִקְיִסוֹס (2) הִקְיִסוֹס (3) והקִיִּסוֹס • ל: (1) והקִיִּסוֹס (2) הִקְיִסוֹס (3) והקִיִּסוֹס • פס: (1) נְהִקְיִסוֹס (2) הִקְיִסוֹס (3) נְהִקְיִסוֹס • אר: (1) והקִיִּסוֹס (2) הִקְיִסוֹס¹⁸²⁸ • דק: (3) והקִיִּסוֹס • פד: (3) נְהִקְיִסוֹס • קט"ג נ"ב: (1) וְהִקְיִן (ייבין, עמ' 1076) • ת מועד: (2) הִקְיִסוֹס, הִקְיִסוֹס • ת ירושלים: (3) נְהִקְיִסוֹס • ד"ר: (1) והקִיִּסוֹס (2) הִקְיִסוֹס (3) והקִיִּסוֹס • בבלי-ע: (2) הִקְיִסוֹס (יא ע"א) • ירושלמי: (1) הִקְיִסוֹס (ל ע"א) • פיה"ג: (3) והקִיִּסוֹס • ערוך: (1) וקִיִּסוֹס (2) הִקְיִסוֹס (3) והקִיִּסוֹס.

פירוש מסורתי: "בלעז אילר"א" (ערוך, ערך קסוס).¹⁸²⁹

¹⁸²³ בפירושו למשנה, כלאים ה, ח (קאפח, א, עמ' רג); לערבית قنارية ראה דווי, ב, עמ' 411. וראה עוד הפירושים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 34-136.

¹⁸²⁴ בוקסטורף, עמ' 1029; לוי, ד, עמ' 298; קוהוט, ז, עמ' 140; קראוס, עמ' 534; יסטרוב, עמ' 1364; דלמן, עמ' 384.

¹⁸²⁵ לידל-סקוט, עמ' 1010, 951.

¹⁸²⁶ פליישר אצל לוי, ד, עמ' 481, ראה כאן צורת רבים של היוונית החדשה; יסטרוב, שם, ראה כאן צורת אקוזטיב רבים, κινύρας.

¹⁸²⁷ קראוס, שם; לעף אצל קראוס, שם.

¹⁸²⁸ הדגש מסופק.

¹⁸²⁹ "אילר"א" — איטלקית של ימי הביניים ellera, "קיסוס"; ראה דו-קאנו', לטינית, ג, עמ' 248; קואומו, לעזי הערוך, עמ' 602. וראה הפירושים הנוספים הנזכרים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 137-140.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\kappa\iota\sigma\sigma\acute{o}\varsigma$,¹⁸³⁰ "קיסוס", סוג של צמח מטפס.¹⁸³¹

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: קיסוס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 491), סורית: ܩܝܣܘܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1365).

קירוס

תיעוד: (1) שבת יג, ב; (2) כלים כא, א.

גרסאות: ק: (1) וַבְּקִירוֹס (2) וַבְּקִירוֹס • פא: (1) וַבְּקִירוֹס (2) וַבְּקִירוֹס • ל: (2-1) ובקירוס • פס: (1) ובקירוס (2) ובקירוס • רק: (2-1) ובקירוס • פר: (2) ובקירוס • קט"ג נ"ב: (1) בַּקִּירוֹס (ייבין, עמ' 1076) • ת מועד: (1) וַבְּקִירוֹס • ת ירושלים: (2) ובקירוס • ד"ר: (1) בקירוס (2) ובקירוס • בבלי-ע: (1) בַּקִּירוֹס (קה ע"א) • ירושלמי: (1) בקירוס (יד ע"א) • פיה"ג: (2) ובקירוס • ערוך: (1) ובקירוס (2) בקירוס.¹⁸³²

פירוש מסורתי: "כלי שאורגים אותו מן הסיב או מן זולתו ומסננין בו... פ"א אומנות שעושין מן קנים דקים חלקין, שבו אורגין אורגי בידיים וברגלים, והוא קלוט בשתי, כמו הנירים עצמן" (ערוך, ערך קרס).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$,¹⁸³³ מחלקי הנול: שורת דלות (קצוות של חוטים), שאליהן מתחברים חוטי השתי.¹⁸³⁴

קיתון, קיתונות

תיעוד: 7 × (למשל: שבת ד, ב; כלים יד, א).

גרסאות: ק: קִיתוֹן, קִיתוֹנוֹת • פא: קִיתוֹן, קִיתוֹנוֹת • ל: קִיתוֹן, קִיתוֹנוֹת.

פירוש מסורתי: כוז צגיר ללמא או לגידה ויעמל מן פכאד ויעמל מן מסבוך "כד קטן למים או לדבר אחר והוא עשוי חרס ועשוי מתכת" (מרשד אלכאפי, ערך קיתון).¹⁸³⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\kappa\acute{\alpha}\theta\omega\nu$,¹⁸³⁶ "כלי לשתייה, כוס".¹⁸³⁷ בוקסטורף הציע לצד $\kappa\acute{\alpha}\theta\omega\nu$ גם את הלטינית $cyathus$, "מצקת קטנה להעברת היין מן הכלי".¹⁸³⁸

¹⁸³⁰ בוקסטורף, עמ' 1033; לוי, ד, עמ' 299; קוהוט, ז, עמ' 148; קראוס, עמ' 535; יסטרוב, עמ' 1364; דלמן, עמ' 385. כך גם לעף, א, עמ' 219.

¹⁸³¹ לידל-סקוט, עמ' 954.

¹⁸³² המילה "קוריין", "קורייס" (כגון בירושלמי פסחים לג ע"א, שבת טז ע"א) משויכת בחלק מהמילונים לערך זה, וכך גם במילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. אולם בערוך הן משויכות לשני ערכים נפרדים וגם הגירסאות השונות מוכיחות כי מילה זו שונה ממילתנו. עמד על כך קוטשר, במאמרו הנזכר בהערה הבאה; לדעתו היא צורת זוגי של "קורה".

¹⁸³³ פישל אצל בוקסטורף, עמ' 1061, הערה 150; עמ' 1057, הערה 143; לוי, ד, עמ' 302-303; קוהוט, ז, עמ' 207; קראוס, עמ' 520; יסטרוב, עמ' 1369; דלמן, עמ' 391. וראה עוד קוטשר, לכלי אריגה, עמ' 44-47.

¹⁸³⁴ לידל-סקוט, עמ' 860 ("row of thrums in the loom, to which the threads of the warp are attached").

¹⁸³⁵ שי, מרשד אלכאפי, עמ' 530-531. עוד על הקיתון בספרות חז"ל ראה אצל ברנד, כלי חרס, עמ' תקיח-תקכה.

¹⁸³⁶ בוקסטורף, עמ' 1007; לוי, ד, עמ' 303; קוהוט, ז, עמ' 229; קראוס, עמ' 540; יסטרוב, עמ' 1371; דלמן, עמ' 394.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: קיתונא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 361), א"ג: קיתון (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 492).

קלבון, קלבנות

תיעוד: 13 × (למשל: שקלים א, ו; בכורות ט, ג).
גרסאות: ק: קולבון, קלבון, קולבון, קולבנות • פא: קולבון, קולבנות, קולבנות • ל: קולבון, קולבנות.
פירוש מסורתי: המילה מתפרשת במשנה גופה: "וכמה הוא קולבון? מעה כסף, דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים: חצי" (שקלים א, ז).
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κόλλυβος, κόλλυβον¹⁸³⁹ "מטבע קטן, עמלה שלוקח המחליף או הפורט כספים"¹⁸⁴⁰.

קלבקין

תיעוד: כלים כט, ב.
גרסאות: ק: וקלובקין¹⁸⁴¹ • פא: וקלופקין • ל: קלובקין • ס: וקלובקין • רק: וקלובקין • פד: קלובקין, וקלופקין • ת ירושלים: קלובקין • ד"ר: קלופקין. — פיה"ג: קלובקין, א' ד' גלופקין • ערוך: קלבקין, ס"א גלופקין¹⁸⁴² • ר"ש: "גלובקין, היינו גלופקין"¹⁸⁴³.
פירוש מסורתי: בגד צמר עבה, שמיכה.¹⁸⁴⁴
אטימולוגיה: לוי הציע לגזור מיוונית καλυπτήριον "כיסוי"¹⁸⁴⁵. פרלס הציע לגזור מן κεργικάριον (לטינית cervicarium)¹⁸⁴⁶, "כר, כרית"¹⁸⁴⁷, וכן בוקסטורף (בהסתייגות), קראוס ודלמן.¹⁸⁴⁸ דא עקא,

¹⁸³⁷ לידל-סקוט, 1016. בתרגום השבעים המילה מופיעה במשמעות המופשטת "משתה"; ראה לוסט, עמ' 273; האץ-רדפאת, עמ' 839.
¹⁸³⁸ בוקסטורף, שם; לואיס-שורט, עמ' 506.
¹⁸³⁹ בוקסטורף, עמ' 1008; לוי, ד, עמ' 261; קוהוט, ז, עמ' 96; קראוס, עמ' 504; יסטרוב, עמ' 1327; דלמן, עמ' 378.
¹⁸⁴⁰ לידל-סקוט, עמ' 972. הצורה κόλλυβος מתועדת רק במשמעות הראשונה (אם כי ניתן להניח כי בלשון הדיבור נתרבו הצורות).
¹⁸⁴¹ הלמ"ד כתובה על גבי אות אחרת; הוי"ו הראשונה היא תוספת מאוחרת, וייתכן שכך גם השנייה.
¹⁸⁴² כך בערך קלבקר; יש גם ערך גלפקר הדן בגירסת התלמוד הבבלי, "גלופקין".
¹⁸⁴³ והיא המילה שבבבלי, ראה פירושו המובא להלן. גרסאות נוספות: במכילתא, כ"י אוקספורד: "קלוקרון" (מהד' הורוביץ, עמ' 180); במכילתא דרשב"י: "גלובקין" (מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 122); בתוספתא, כ"י וינה: "גלופקין" (שבת ג, כ; ו, ד), וגירסה זו מופיעה גם בכתבי יד ובדפוסים של הבבלי.
¹⁸⁴⁴ **פיה"ג:** "בשאלות [=בשו"ת הגאונים] בגד צמר עבה, גושפקי בארמית. והוא כסות של ימות הגשמים והוא של צמר עבה" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 76). "גושפקי" היא יריעת צמר לכיסוי הגוף או המיטה (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 273). **רב נטרונאי גאון** מפרש "קטיפתא", מילה ארמית המקבילה כפי הנראה לערבית قَطِيفَة "יריעת צמר המשמשת כבגד או כשמיכה" (ברודי, רנ"ג, עמ' 593 והערה 1; דווי, ב, עמ' 376). **הערוך** מפרש "שמיכה" (ערך קלבקר); בערך שעוסק במילה "גלופקין" שבבבלי הוא מפרש: "כסות עבה של צמר והן גושפקי וישנן תחתיהן בחורף, ויש בהן ציציות כדי שיחממו האנשים" (ערך גלפקר). **ר"ש** מפרש על פי מובן המילה בבבלי גיטין (לה ע"א) ושבת (נא ע"א) – "כסות עבה של צמר". **רמב"ם:** אלתוב אלמבטן אלזי ילבס פי זמאן אלשתא "הבגד שיש לו בטנה ולובשים אותו בזמן החורף" (קאפח, עמ' ו, עמ' רלג).
¹⁸⁴⁵ לוי, ד, עמ' 306 (ערך קלובקין); וכן בערך גלופקין (א, עמ' 338). לידל-סקוט, עמ' 871.
¹⁸⁴⁶ פרלס, מחקרים אטימולוגיים, עמ' 6.

שאינן תיעוד למשמעות זו אצל הפרשנים. קוהוט הציע (בהסתייגות) לגזור את המילה מיוונית γνάφαλον "טלטלי צמר המשמשים למלוי הכר", ומכאן גם "כר".¹⁸⁴⁹ יסטרוב הציע לגזור את המילה מלטינית cubicularia "[חפצים, עניינים] השייכים לחדר השנה".¹⁸⁵⁰

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܡܠܚܝܬܐ "כר" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1367), א"ב: גלופקרא "מזרון" (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 285).

קלגסין

תיעוד: סוטה ח, א ("שפעת הקלגסין").¹⁸⁵¹

גרסאות: ק: הקלגסין¹⁸⁵² • פא: הקלגסים • ל: הקול גסין • טפ: הקלוגסין • אר: עקלגסין • קט"ג: קולגסים (בירנבאום, עמ' 300) • ד"ד: עקלגסין • בבלי-ע: הקלגסין (מב ע"א) • ערוך: הקלגסין.

פירוש מסורתי: חילות; אלות; קסדות.¹⁸⁵³

אטימולוגיה: די לארא גזר מיוונית γαλγῆ, "קול חד, צווחה, יללה".¹⁸⁵⁴ לוי הציע לגזור מן κλαγερός או κλαγρός, "קול חריקה"; פליישר דחה את הצעותיו מן הטעם שהמילים מתועדות רק בשירה הקדומה.¹⁸⁵⁵ תחת זאת הציע לגזור את המילה מלטינית caligae "מגפיים צבאיים" או caligati, "(חיילים) הנועלים מגפיים צבאיים".¹⁸⁵⁶ החלופה הראשונה אומצה על ידי קוהוט (המזכיר גם את הצורה היוונית: καλίγα), קראוס ויסטרוב.¹⁸⁵⁷ דלמן אימץ את החלופה השנייה, בגירסתה היוונית: καλιγᾶτος, "מי שנועל מגפיים צבאיים", ובהרחבת המשמעות: "החייל הפשוט".¹⁸⁵⁸

קלוסטר

תיעוד: כלים כ, א.

-
- ¹⁸⁴⁷ לידל-סקוט, כך המילואים, עמ' 175; סוטה, עמ' 47.
- ¹⁸⁴⁸ בוקסטורף, עמ' 1009, הערה 58; קראוס, עמ' 544 (ערך קלובקרי; וכן בערך גלופקרי, עמ' 176); דלמן, עמ' 378 (ערך קלובקרי; וכן בערך גלופקרי, עמ' 81).
- ¹⁸⁴⁹ קוהוט, ב, עמ' 302 (ערך גלפקר; בערך קלפקר אין הצעה אטימולוגית). לידל-סקוט, עמ' 354 (γνάφαλον) היא צורת כתיב חלופית של κνέφαλλον, שם, עמ' 964, כך המילואים עמ' 179.
- ¹⁸⁵⁰ יסטרוב, עמ' 247; לואיס-שורט, עמ' 486.
- ¹⁸⁵¹ במקום "שפעת הקלגסין" שבדפוסים מוצאים ב-ל ובערוך: "שיפת", כלומר דריסתם של החילות. ויש להניח שהוא הנוסח המקורי ב-ק לפני שתוקן בידי יד מאוחרת ל-"שפעת".
- ¹⁸⁵² ויין נמחקה באמצעות קו.
- ¹⁸⁵³ **רש"י:** "חיילות" (מב ע"א, ד"ה קלגסין). **ערוך:** "כמו המון החיילות" (ערך קלגס). **רמב"ם:** אנצאב אלצולגאת, והי אעציה יצרב בהא אלחגאר פתסיר ותצרב פי עראקב אלרגאל ואלכיל פתסקט ריבוי המקלות והן אלות שמכין בהן על האבנים ונתזות ומכות בעקבי האנשים והרכב ומפילתם (קאפח, ג, עמ' רע-רעא). **המיוחס לרב נתן:** "ברק כובעי הברזל" (קאפח, רב נתן, סוטה, עמ' 9).
- ¹⁸⁵⁴ די לארא, עיר דוד, עמ' 79; לידל-סקוט, עמ' 955. נראה שלאטימולוגיה זו כיוון גם מוספא במוסף הערוך שלו ("קול תרועה"), והיא מיוחסת לו על ידי פישר אצל בוקסטורף, עמ' 1009, הערה 59.
- ¹⁸⁵⁵ לוי, ד, עמ' 306; לידל-סקוט, עמ' 955; פליישר אצל לוי, ד, עמ' 482.
- ¹⁸⁵⁶ פליישר, שם; לואיס-שורט, עמ' 269.
- ¹⁸⁵⁷ קוהוט, ז, עמ' 97; סופוקלס, עמ' 621; קראוס, עמ' 418; יסטרוב, עמ' 1372. שני האחרונים רואים בסמ"ך הסופית סימן לכך שהמילה נשאלה בצורת האקוזטיב רבים שלה – caligas.
- ¹⁸⁵⁸ דלמן, עמ' 378; סופוקלס, עמ' 621; לאמפ, עמ' 696. כך גם פירסט, גלוסר, עמ' 161.

גרסאות: ק: הקלוֹסטר • פא: הקלוֹסטר • ל: הקלוֹסטר • ס9: הקרסטל • רק: הקלוֹסטר • פ9: הקלוֹסטר • ת ירושלים: הקלוֹסטר • ד"ר: והקלוֹסטר • פיה"ג: הקלוֹסטר א' ד' קרסטל • ערוך: קלוֹסטר, א' ד' קרסטל • ר"ש: קלוֹסטר • מלא"ש: קלוֹסטר, קרסטל.¹⁸⁵⁹ — בספרא כ"י וטיקן: קלוֹסטר (ייבין, עמ' 1075). במכילתא דרשב"י (מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 201): קלצטר. ר"ח בפירושו לשבת נג ע"א: קרצטל, קרצטלין.¹⁸⁶⁰

פירוש מסורתי: כלי של עור המכיל ארבעה קבים.¹⁸⁶¹

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, יסטרוב ודלמן רואים ב"קלוֹסטר" שיבוש של "קרטל", בעקבות הפירוש המסורתי המניח זהות בין מילתנו ובין "קרסטל" (בדפוסים: "טרסקל") שבבבלי שבת,¹⁸⁶² ולכן גוזרים מיוונית *κάρταλλος*,¹⁸⁶³ "סל, דוד".¹⁸⁶⁴ קוהוט וקראוס גוזרים מיוונית *κάνιστρον* (לטינית *canistrum*),¹⁸⁶⁵ "סל נצרים, כלי חרס".¹⁸⁶⁶

ההנחה של הפרשנים המסורתיים, שיש זהות בין "קלוֹסטר" לבין "קרסטל", מתקבלת מאוד על הדעת; לשתי המילים צורה זהה למעט חילופי ל-ר, המוכרים היטב בספרות חז"ל. פחות מסתבר בעיניי שקלוֹסטר, כערך מילוני, הוא תוצאת שיבוש של קרטל. אולם יש להודות שארבע הצורות קלוֹסטר, קרסטל, טרסקל וקרטל מתחלפות ביניהן בכתבי היד בצורה כזו, שכל ניסיון להפריד ביניהן, ועל ידי כך למצוא את המקור האטימולוגי של כל אחת מהן, קשה ביותר.¹⁸⁶⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: לקלוֹסטר לא נמצאו מקבילות בספרות העתיקה; לעף ציין לארמית חדשה *ܟܪܬܐ* "סל" (פיין-סמית', ב, עמ' 2753). מקבילות לקרטל ראה בערך טרסקל בעבודה זו.

קלמרים, קלמריין

תיעוד: (1) כלים ב, ז; (2-3) מקואות י, א.

¹⁸⁵⁹ ואלו דבריו: "קלוֹסטר גרסי", והוא כמו טרסקל... ומצאתי שניקד ה"ר בצלאל אשכנזי הטי"ת של קרסטל בציריך.

¹⁸⁶⁰ גרסאות נוספות אצל אפשטיין, פיה"ג, עמ' 53, הערה 26.

¹⁸⁶¹ **פיה"ג** מסמך למילתנו את מילת "קרסטל" ("ולא סייחין בקרסטלין שבפיה"ן", בבלי שבת נג ע"א; בדפוסים הגירסה שם היא טרסקלין), ומפרש: "ויכיל זה כלי של עור ד' קבין, שהן שני שלישי סאה, שהסאה ו' קבין" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 53). **הערוך** חוזר על דברי הגאון (ערך קלוֹסטר¹). **ר"ש** מסתפק באזכור המובאה הנ"ל ממסכת שבת. **רמב"ם**: מכלא יתעלק פי ראס אלבהימה ופיהא אלשעיר לתעתלף מנהא "כיס הנתלה בראש הבהמה ובו שעורים כדי שתאכל מהם" (קאפח, ו, עמ' קפ).

¹⁸⁶² לזיקה בין "קלוֹסטר" לבין "קרסטל" שבפירוש המסורתי ראה בהערה קודמת ובחילופי הגרסאות; ל"טרסקל" כשיבוש של "קרטל" ראה ערך קרטל בעבודה זו.

¹⁸⁶³ בוקסטורף, עמ' 1015, הערה 70; לוי, ד, עמ' 315; יסטרוב, עמ' 1379; דלמן, עמ' 380, 391. אלבק, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 213: "כנראה *κάρταλλος*".

¹⁸⁶⁴ לידל-סקוט, עמ' 880.

¹⁸⁶⁵ קוהוט, ז, עמ' 106; קראוס, עמ' 549.

¹⁸⁶⁶ לידל-סקוט, עמ' 874 (צורות משנה: *κάνιστρον*, *κάνιστρον*, *κάνιστρον*); לואיס-שורט, עמ' 279.

¹⁸⁶⁷ השווה למשל בראשית רבה ס, ח: "ר' ירמיה שלח לר' זעירא חד קרסטל דתאינים" (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 649) – בכ"י וטיקן 30: "קרטל", בכ"י וטיקן 60: "קרסתל".

גרסאות: ק: (1) וְקִלְמָרִין (3-2) קְלִמְרִין • פא: (1) וְקִלְמָרִיס (3-2) קלמרין¹⁸⁶⁸ • ל: (1) וקלמרין (2) קלמרין (3) וקלמרין • פט: (1) וְקִלְטָרִין [!] (3-2) קְלִמְרִין • רק: (1) וקלמרין (3-2) קלמרין • פר: (1) וְקִלְמָרִין (2) קְלִמְרִין (3) וְקִלְמָרִין • אנט: (2) קְלִמְרִין (3) קלמרין • ת ירושלים: (1) וְקִלְמָרִיס (2) קלמרין (3) וְקִלְמָרִין • ד"ר: (1) וקלמרין (2) קלמרין (3) ומקלמדין¹⁸⁶⁹ • פיה"ג: (1) וקלמרין • ערוך: (3-1) קלמרין.

פירוש מסורתי: "לשון לעז הוא קלמר", ובלשון ישמעאל מחברא, והיא של זכוכית, ופיה שוקע לתוכה, ואם תטה לצד אחד לא ישפך הדיו. ואחד פה יש לה, שמשים בו הדיו ואחד נקב מצדה" (ערוך, ערך קלמר).¹⁸⁷⁰

אטימולוגיה: קיימות תמימות דעים שמקור המילה ביוונית καλαμάριον (לטינית calamarium),¹⁸⁷¹ "תיבה או תיק עבור קני כתיבה".¹⁸⁷² **תיעוד בשפות שמייות נוספות:** סורית: ܩܠܡܪܐ, ܩܠܡܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1373).

קלנדא

תיעוד: ע"ז א, ג.

גרסאות: ק: קְלִנְטִס¹⁸⁷³ • פא: קלנדיס¹⁸⁷⁴ • ל: קלנדיס • פט: קלנדס¹⁸⁷⁵ • אר: קְלִנְדִּיס • ת ירושלים: קלנְדָא • ד"ר: קלאנדיר • בבלי-ע: קְלִנְדָא (ח ע"א) • ערוך: קלנדס.¹⁸⁷⁶ — התיבה מופיעה בצורת "קלנדס" בירושלמי, ובצורת "קלנדא" בבבלי.¹⁸⁷⁷

פירוש מסורתי: חג שחל שמונה ימים לפני או אחרי "תקופה" (מועד היפוך או מועד שוויון); חג שחל במשך שמונה ימים רצופים שלאחר מועד היפוך החורף; חג המולד.¹⁸⁷⁸

¹⁸⁶⁸ מופע (2) הוסף בגיליון.

¹⁸⁶⁹ מ"ם ראשונה מיותרת, דל"ת במקום רי"ש.

¹⁸⁷⁰ מחברא – مَحْبَرَة "כלי חרס או בקבוק זכוכית שבתוכו נותנים את הדיו"; ליין, ב, עמ' 500.

¹⁸⁷¹ בוקסטורף, עמ' 1014; לוי, ד, עמ' 312; קוהוט, ז, עמ' 102; קראוס, עמ' 546; יסטרוב, עמ' 1378; דלמן, עמ' 379.

¹⁸⁷² לידל-סקוט, עמ' 865; לואיס-שורט, עמ' 266.

¹⁸⁷³ טי"ת ללא ניקוד. ייתכן שהמנקד הכיר את גירסת המילה בסיומת /a/ (השווה בבלי-ע: קְלִנְדָא), ועל כן הותיר את המילה ללא ניקוד.

¹⁸⁷⁴ תיבה זו ושתי הבאות אחריה (שמות "אידיהן שלגויים") נמחקו באמצעות קו.

¹⁸⁷⁵ התיבה אינה מנוקדת.

¹⁸⁷⁶ בעל מלאכת שלמה מציין לגרסת הערוך הזאת והיא אף מובאת אצלו בניקוד קְלִנְדִּס.

¹⁸⁷⁷ בירושלמי כ"י לייזן חמישה מופעים (פעם אחת תוקנה "קלנס" ל-"קלנדס"). בכתבי יד של הבבלי עשרה מופעים (לפי מאגרים), בחלקם קוצרה התיבה ל-קלנד'; בדפוס וילנא תמיד "קלנדא" (קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד בבלי, כרך לד, עמ' 399).

¹⁸⁷⁸ **בירושלמי** מפורש "קלנדס – לפני תקופה שמונה ימים" (לט ע"ג), והפכו **בבבלי**: "קלנדא – שמונה ימים אחר התקופה" (ו ע"א, ח ע"א). "תקופה" – כינוי לאחד מארבעה ימי חילוף עונת השנה: תקופת תשרי, תקופת ניסן, תקופת תמוז ותקופת טבת (ראה בבלי עירובין נו ע"א); ימים אלו מכונים בימינו מועדי היפוך (solstice) ומועדי שוויון (equinox). לפי זה הקלנדס חל שמונה ימים לפני (לפי הירושלמי) או אחרי (לפי הבבלי) יום חילוף העונה. לפי רש"י מדובר בתקופת טבת, ראה פירושו להלן. בירושלמי מובאת גם אטימולוגיה עממית: "רב אמ': קלנדס אדם הראשון התקינו... כיון דחמא איממא ארך [= כאשר ראה את היום מאריך] אמ': קלנדס – קלון דיאוו" (לט ע"ג). פירוש המילים "קלון דיאוו" עומד ביסוד פירוש ר"ח: "פי' קלנדס – בלשון יון טוב יום, כלומר קלון דיאס" (ח ע"א), והוא עירוב של יוונית ולטינית: kalōn dies (וכן מוסף הערוך, ערך קלנדס; קראוס, עמ' 546). אבל לדעת

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית *Calendae, Kalendae* (יוונית *Kaléndai*),¹⁸⁷⁹ כינוי ליום הראשון בחודש.¹⁸⁸⁰ ואכן הקלנדי של ינואר נחוג שמונה ימים לאחר "תקופת טבת", כלומר מועד היפוך החורף (winter solstice), החל בשעות הלילה של ה-24 בדצמבר.¹⁸⁸¹ מקור הסמ"ך הסופית לדעת לוי, קראוס ויסטרום היא בצורת האקזוטיב הלטינית *Calendas*; לדעת פליישר הסמ"ך משקפת צורת יחיד יוונית שנבנתה מן *Kaléndai* (צורת רבים) ביוונית חדשה.¹⁸⁸²

תיעוד בשפות שמיט נוספות: א"נ: *ܟܠܢܕܐ* (שולטהס, עמ' 180), סורית: *ܟܠܢܕܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1307), א"ב: קלנדא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1021), ערבית: *قَلَنْدَاس* (דווי, ב, עמ' 401).

קלפי

תיעוד: (1) יומא ג, ט; (2) יומא ד, א.

גרסאות: ק: (1) וקלפי (2) בקלפי • פא: (1) וקלפי (2) בקלפי • ל: (1) וקלפי (2) בקלפי • ט: (1) וקלפי (2) בקלפי • אד: (1) וקלפי (2) בקלפי • ת מועד: (1) וקלפי (2) בקלפי • ד"ר: (1) וקלפי (2) בקלפי • בבלי-ע: (1) וקלפי (לז ע"א) (2) בקלפי (לט ע"א) • ירושלמי: (2) בקלפי (מא ע"ב) • ערוך: (2) בקלפי — בספרא כ"י וטיקן: קלפי; הלכות גדולות כ"י פריס: קלפי; בקטע פיוט מן הגניזה: וקלפי; בגלוסר למילות המשנה: [5פ] (ייבין, עמ' 1075-1076). במחזורי כתב יד מאשכנז: קלפי, אבל בדורות האחרונים היתה מהלכת באירופה (גם) ההגייה בפ"א רפה,¹⁸⁸⁴ וכן בפי תימנים ובפי חלק מיהודי צפון אפריקה.¹⁸⁸⁵

ליברמן "קלון דיאוו" שבירושלמי הוא ברכה לשמש, *καλὸν ὄψε* "שקעי בטובה!" (ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 157). **רש"י:** "אחר התקופה – היא תקופת טבת, והיו עושין ח' ימים רצופין איד" (ח ע"א, ד"ה אחר התקופה). פירש "תקופה" תקופת טבת דווקא, הוא מועד ההיפוך החל בחורף (winter solstice), היממה שבה הלילה הוא הקצר ביותר. **הערוך** מפנה לפירוש בגמרא, ומביא גם את הדרשה מן הירושלמי (ערך קלנדס). **הרמב"ם** מסתפק בפירוש כללי: ה"ה אלאעידא אלמזכורה כאנת משהורה פי זלך אלזמאן ענד אלנצארי ואלמנצאפין אליהם "אלו האידים הנזכרים היו מפורסמים באותו הזמן אצל הנוצרים והנלויים אליהם" (קאפח, ד, עמ' שלח). **המיוחס לרב נתן:** "יום מולד ישוע הנוצרי" (קאפח, רב נתן, עבודה זרה, עמ' 7), הוא חג המולד.

¹⁸⁷⁹ בוקסטורף, עמ' 1014; לוי, ד, עמ' 312; קוהוט, ז, עמ' 104; קראוס, עמ' 546; יסטרום, עמ' 1379; דלמן, עמ' 379.

¹⁸⁸⁰ לואיס-שורט, עמ' 1022; למפה, עמ' 696.

¹⁸⁸¹ כך לפי לוח השנה היוליאני, לוח השנה שהנהיג קיסר בשנת 46 לפני הספירה; ראה גינצל, כרונולוגיה, ב, עמ' 282. קיימות עדויות סותרות לגבי התאריך המדויק, ה-24 או ה-25 בחודש; ראה שם, הערה 1, אולם אין מניעה לספור שמונה ימים מכל אחד מתאריכים אלו. יש לציין שמועד היפוך החורף הוא כפי הנראה המקור לקביעת חג המולד הנוצרי, ראה S. Roll, "Christmas", in: H. D. Betz et al. (eds.), *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology and Religion*, vol. 2, Leiden 2007, עמ' 609-610. לפי לוח השנה הנוצרי בימינו חל מועד היפוך החורף ב-20 או ב-21 בדצמבר.

¹⁸⁸² פליישר אצל לוי, שם, עמ' 482.

¹⁸⁸³ הניקוד אינו ניתן לקריאה.

¹⁸⁸⁴ "אין להקפיד על פא דגושה וצרויה: הפא של קלפי רפה וחרוקה, כשגור בפינו" (אבינרי, יד הלשון, עמ' 505). אבל פין באוצר שלו (ד, עמ' 274) מנקד בפ"א דגושה, וכן יסטרום, עמ' 1381.

¹⁸⁸⁵ למסורת תימן, פרט לניקודו של הרב עמר המובא לעיל, ראה גם מורג, העברית שבפי יהודי תימן, עמ' 61; צ' קיסר, ניקודה של מסכת יומא (=כיפורים) עפ"י מסורת תימן, רחובות תשמ"ו, עמ' י. למסורת גירבה ראה כ"ץ,

פירוש מסורתי: רש"י: "אשקור" בלעז.¹⁸⁸⁶

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κάλαρις, κάλαρι*,¹⁸⁸⁷ "גביע למשיכת גורלות".¹⁸⁸⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קלפי (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 367), סורית: *ملع*, *ملع* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1374).

קלקי

תיעוד: (1) מקואות ט, ב ("קלקי הלב"); (2) מקואות ט, ג ("קלקי הראש")
גרסאות: ק: (2-1) קילקי • פא: (2-1) קילקי • ל: (2-1) קילקי • ספ: (2-1) קילקי • רק: (2-1) קילקי • פד: (2-1) קילקי • אנט: (2-1) קילקי • ת ירושלים: (2-1) קילקי • ד"ר: (2-1) קילקי • פיה"ג: (1) קלקי • ערוך: (2-1) קלקי.

פירוש מסורתי: "כל איש שאינו חלוק ויש לו שערות כאיש שער בבית השחי או בלבו, מודלה מגורנו, ויתמאס מן הזיעה והן מתקלקליו, נעשין כקילקי" (ערוך, ערך קלקי).
אטימולוגיה: לדעת בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ויסטרובר מדובר במילה קלקין (*κλίκιον*), ראה ערך קולקין לעיל, שחל בה מעתק סמנטי מאריג גס לשער צפוף.¹⁸⁸⁹ גם הערוך מצרף את קלקי הלב והראש לערך קלקין. לעומת זאת, דלמן סבר שמדובר בלקסמה שונה, וגזר אותה מיוונית *κίκιννος*, לטינית *cinnus*, "שיער מקורזל".¹⁸⁹⁰ לא מן הנמנע שלשתי המילים היווניות גם יחד הייתה השפעה על יצירת המילה העברית.

קלתה (=הקלת שלה), קלתות

תיעוד: (1) ביכורים ג, ח; (2) גיטין ח, א; (3) כלים טז, ג.¹⁸⁹¹

גירבה, עמ' 40. למסורת מרוקו ראה אקון, העברית שבפי יהודי מרוקו: תורת ההגה, עבודת ד"ר, האוניברסיטה העברית תש"ע, עמ' 91.

¹⁸⁸⁶ יומא לו ע"א, ד"ה קלפי. "אשקור" – *escrin* "קופסה (בעיקר לתכשיטים)"; ראה קטן, לעזי רש"י, עמ' 62. והשווה פירוש הרמב"ם ליומא ג, ט: חק "קופסה" (קאפח, ב, עמ' רמח).

¹⁸⁸⁷ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 1017, הערה 77; לוי, ד, עמ' 319; קוהוט, ז, עמ' 110; קראוס, עמ' 549; יסטרובר, עמ' 1381; דלמן, עמ' 380.

¹⁸⁸⁸ לידל-סקוט, עמ' 870.

¹⁸⁸⁹ בוקסטורף, עמ' 1017; לוי, ד, עמ' 293; קוהוט, ז, עמ' 111; קראוס, עמ' 531; יסטרובר, עמ' 1361.

¹⁸⁹⁰ דלמן, עמ' 380. כך אצל פאסו, א, עמ' 1730, ואצל פאפה, א, עמ' 1437 (*gekräuselte Haar*), אבל אצל לידל-סקוט, עמ' 951: *ringlet*. ללטינית *cinnus* ראה לואיס-שורט, עמ' 331.

¹⁸⁹¹ על שלושה מופעים ודאיים אלו ניתן להוסיף שלושה מופעים ששייכים לערך מסופק. המופעים הם: (1) בבא בתרא ד, ג: "מכר את הדלת אבל לא את המפתח... מכר את האסטרוביל אבל לא את הקלת"; (2) כלים ז, א: "הקלתות שלבעלי בתים, שניפחתה פחות משלושה טפחים – טמאה"; (3) זבים ד, ג: "הקיש על הדלת על הנגר ועל המנעול ועל המשוט ועל הקלת". הערוך מייחד לשלושתן ערך נפרד, קלת³, ומפרש: "בסיס לרחיים התחתונה". חלק מן הפרשנים והמילונאים הסבירו את הזיקה בין הבסיס לבין הסל על פי הדימיון החיצוני (ראה למשל פיה"ג לכלים ז, א, אפשטיין עמ' 16). לפי דעה זו מדובר בערך מילוני אחד, וכך הועמד במילון בן יהודה (עמ' 5979) ובמאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית (ובדעה זו תומך בירנבאום, עמ' 112 סוף הערה 140; וראויה לציון העובדה ש-*κάλαρος* ביוונית משמעה חן "סל" והן "ראש העמוד", ראה לידל-סקוט, עמ' 865). אולם יסטרובר ולוי (כנראה בעקבות הערוך) הפרידו את המילים לערכים שונים, וגם קראוס במילונו רושם מתוך המשנה רק את שלושת המופעים הוודאיים. העובדה שמוצאים שני ניקודים שונים למילה

גרסאות: ק: (1) בְּקִלְתוֹת (2) קִלְתָּהּ¹⁸⁹² (3) וְהִקְלְתוֹת • פא: (1) בְּקִלְתוֹת (2) קלתה (3) וְהִקְלְתוֹת¹⁸⁹³ • ל: (1) בקלתות (2) קלתה (3) והקלתות • פס: (1) בְּקִלְתוֹת (2) קִלְתָּה (3) וְהִקְלְתוֹת • אד: (1) בְּקִלְתוֹת (2) קִלְתָּה • רק: (3) קלתות • פר: (3) וְהִקְלְתוֹת • קט"ג נ"ב: (1) בְּקִלְתוֹת • ת ירושלים: (3) וְהִקְלְתוֹת • ד"ר: (1) בקלתות (2) קלתה (3) והקלתות • בבלי-ע: (2) קִלְתָּה (עז ע"א) • פיה"ג: (3) הקלתות • ערוך: (1) בקלתות (2) קלתה (3) הקלתות.

פירוש מסורתי: "קופות קטנות" (ערוך, ערך קלת), טרוף "סלים" (רמב"ם לביכורים ג, ח).
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κάλαθος (לטינית calathus),¹⁸⁹⁴ "סל, צר בבסיסו, בפרט להחזקת צמר".¹⁸⁹⁵

תיעוד בשפות שמייות נוספות: סורית: ܩܠܬܐ, ܩܠܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1330, 1376), ייתכן שאטימולוגית קשורה לכאן גם הערבית قَلَّة "כד יין" (פרנקל, עמ' 170).

קמוניא

תיעוד: (1) שבת ט, ה; (2) נידה ט, ו.

גרסאות: ק: (2-1) קִמּוֹנִיָּה • פא: (1) קִמּוֹנִיָּה (2) קמוניא • ל: (1) קמונייה (2) קימוליא • פס: (1) קִמּוֹנִיָּה (2) קִמּוֹנִיָּה • רק: (2-1) קִמּוֹנִיָּה¹⁸⁹⁶ • פר: (2) קִמּוֹנִיָּה • אנט: (2) קִמּוֹנִיָּה • קט"ג נ"ב: (1) קִמּוֹנִיָּה (יִיבִין, עמ' 1076) (2) קִמּוֹנִיָּה (יִיבִין, שם) • ת מועד: (1) קִמּוֹנִיָּה, התיבה נמחקה ומעליה נכתב: קִמּוֹנִיָּה • ת ירושלים: (2) קִמּוֹנִיָּה • ד"ר: (1) קמוניא (2) קימוניא • בבלי-ע: (1) קמוליא, °קִמּוֹנִיָּה (פט ע"ב) (2) קִמּוֹנִיָּה (פא ע"ב) • ירושלמי: (1) קִמּוֹן (יב ע"ב) • פיה"ג: (2) קימוליא • ערוך: קימוליא, ס"א קימוניא. — בתוספתא כ"י וינה: קימיליא (נידה ח, י).

פירוש מסורתי: "ועשב הוא, שמיבשין אותו וטוחנין אותו ורוחצין בו את ידיהם והוא מוציא הזהומא" (ערוך, ערך אשלג), "נקורות היוצא מפסולת האבנים" (המאירי).¹⁸⁹⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κιμωλία (לטינית cimolia),¹⁸⁹⁸ "אדמה קימולית", מעין טיט לבן, המשמש במרחצאות ולצרכי רפואה.¹⁸⁹⁹ קימולוס היה שמו של אחד

זו באותם כתבי יד (קִלְתוֹת, קִלְתוֹת), התחביר המוקשה ("הקלתות... שנפחתה"), והמשמעות השונה – כל אלו מעלים את החשד שמדובר במילים בעלות אטימולוגיה שונה. בהתחשב במטרת העבודה בחרתי לצמצם את המופעים לאלו הוודאיים בלבד.

¹⁸⁹² ניקוד הקו"ף אינו ברור. ייתכן שבמקור נכתב קמץ או פתח, ותוקן לשווא.

¹⁸⁹³ נראה שהסופר כתב "והקלתתו", ומחק את הוי"ו שנכנסה לא במקומה. אם הוטל חולם לאחר התי"ו הראשונה אזי אינני יכול לראותו בצילום.

¹⁸⁹⁴ בוקסטורף, עמ' 1018; לוי, ד, עמ' 323; קוהוט, ז, עמ' 115; קראוס, עמ' 550; יסטרוב, עמ' 1383; דלמן, עמ' 381. האחרון מביא בנוסף, משמו של לעף, את ההצעה caillus "קערה, צלחת" (לואיס-שורט, עמ' 302), אולם לא מצאתי היכן הועלתה השערה זו.

¹⁸⁹⁵ לידל-סקוט, עמ' 865; לואיס-שורט, עמ' 267. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "דוד"; ראה לוסט, עמ' 224; האץ-רדפאת', עמ' 712.

¹⁸⁹⁶ בקטע גניזה של אוטוגרף פירוש הרמב"ם לשבת: קימוניא; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 60, שורה 28.

¹⁸⁹⁷ פירוש המאירי על פי לוי, אוצה"ג, שבת, חלק הפירושים, עמ' 47. בפירוש הגאונים: "והוא עשב", ובגיליון הוסף הפירוש מתוך הערוך (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 115, שורות 1-2 והערה 5). בגמרת הבבלי מפורש "קימוליא – אמר רב יהודה: שלוף דוץ" (שבת, צ ע"א), אבל מילות הפירוש סתומות (רש"י: "לא איתפריש"); והשווה סוקולוף, מילון א"ב, ערך "שלוף דוץ" בעמ' 1153.

מהאיים הקיקלאדיים (האיים שבין חצי האי הפלופונזי לאסיה הקטנה), אשר היה ידוע באדמתו הגירית.¹⁹⁰⁰

לאור העובדה שבמשנה הקימוניא באה בחברת הנתר והבורית, לאור התייעוד בסורית ובערבית ולאור פירושו (המאוחר, אמנם) של המאירי, גדול הפיתוי לקבל כוודאי את הזיהוי *κίμων*. אולם לא ניתן להתעלם מהעובדה ששני מקורות הפירוש הטובים ביותר ללשון המשנה, פירוש הגאונים והערוך, אינם תומכים בו,¹⁹⁰¹ ועל כן אין הוא יוצא מגדר הספק.

תיעוד בשפות שמיט נוספות: סורית: *ܩܡܬܪܐ*, *ܩܡܬܪܐ*, "אדמה קימולית" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1362, 1124), ערבית: *قِمُولِيَا* "בוץ, עפר, של מייצרי סכינים" (דווי, ב, עמ' 407).

קמטרא

תיעוד: (1) כלים טז, ז; (2) אהלות ט, טו.

גרסאות: ק: (1) *קמִטְרָא*¹⁹⁰² (2) *קמִטְרָה* • פא: (1) *קמִטְרָא*¹⁹⁰³ (2) קמטרא • ל: (2-1) קמטרה • ס: (2-1) *קמִטְרָא* • רק: (1) קמטרה (2) קמטרא • פד: (2-1) *קמִטְרָה* • ת ירושלים: (1) *קומִטְרָא* (2) *קמִטְרָא* • ד"ד: (2-1) קמטרא • פיה"ג: (2-1) קמטרא • ערוך: (2-1) קמטרא.

פירוש מסורתי: "ספטא בלשון רבנן, מקום שחובשין בו בגדים וספרים" (פיה"ג).¹⁹⁰⁴

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κάμπτρα*,¹⁹⁰⁵ "ארון, קופסה".¹⁹⁰⁶

תיעוד בשפות שמיט נוספות: ארמית התרגומים: קומטרא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 369), סורית: *ܩܡܬܪܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1377), א"ב: *קמִטְרָא*, *קומִטְרָא* (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1024), ערבית: *قَمَطَر* (פרנקל, עמ' 252), והשווה א"ג: קמטריי "יצרן ארונות" (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 496).

קמרון

תיעוד: (1) כלים טז, ז; (2) כלים יח, ב.

גרסאות: ק: (1) *קמִרְוֹן* (2) *קמִרְוֹן* • פא: (1) *קמִרְוִין* [!] (2) *קמִרְוֹן* • ל: (1) *קמִרְוֹן* (2) *קמִרְוֹן* • פס: (1) *קמִרְוֹן*¹⁹⁰⁷ (2) *קמִרְוֹן* • רק: (1) *קמִרְוֹן* (2) *קמִרְוֹן* • פד: (1) *קמִרְוֹן* (2) *קמִרְוֹן*

¹⁸⁹⁸ בוקסטורף, עמ' 1019; לוי, ד, עמ' 296; קוהוט, ז, עמ' 121; קראוס, עמ' 531; יסטרוב, עמ' 1362; דלמן, עמ' 381.

¹⁸⁹⁹ לידל-שורט, עמ' 951; לואיס-שורט, עמ' 331.

¹⁹⁰⁰ ראה פאולי-ויסובה, כרך יא, חלק א, עמ' 435-437.

¹⁹⁰¹ שמא בזמנם נתחלפה הקימוניא באמצעי ניקוי מן הצומח, ונשתכחה המשמעות המקורית.

¹⁹⁰² האותיות 'קמ' כתובות על גרד. לפני התיבה מצוי עוד זוג אותיות 'קמ', תחילתה של תיבה שתוקנה; בכתב היד נראה הדבר כך: *קמִרְוֹן קמִרְוֹן*.

¹⁹⁰³ ניקוד הטי"ת אינו ברור, ספק חיריק ספק שווא.

¹⁹⁰⁴ פיה"ג לאהלות ט, טו (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 88-89). "ספטא" – קופסה, תיבה; סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 824.

¹⁹⁰⁵ בוקסטורף, עמ' 1019; לוי, ד, עמ' 326; קוהוט, ז, עמ' 120; קראוס, עמ' 550; יסטרוב, עמ' 1385; דלמן, עמ' 381. קוהוט, קראוס ודלמן מציינים את הצורה *κάμτρα*, ללא *π*, אולם לא מצאתי צורה זו במילונייהם של לידל-סקוט, פאסו או פאפה.

¹⁹⁰⁶ לידל-סקוט, עמ' 873.

¹⁹⁰⁷ בצורה זו ובצורה הבאה הדגש במ"ם מסופק.

הקמרון • ת ירושלים: (1) והקמרון (2) הקמרון • ד"ר: (1) והקמרון (2) הקמרון • פיה"ג: (1) והקמרון (2) הקמרון • ערוך: (1) והקמרון (2) הקמרון.

פירוש מסורתי: "הקובה של מעלה, בראש התיבה, שהוא כיסוי שלה – שמה קמרון... ופי' קמרון בל"י ורו' מכסה מקוער, ובפרט אומרים כן היונים לעגלת צב [=שריון הצב]" (ערוך, ערך קמר).

אטימולוגיה: בוקסטורף גזר מיוונית *καμάρα* (לטינית *camera*), "שיש לו כיסוי או קמור או תקרה קמורה (כגון חדר, ספינה, מרכבה)".¹⁹⁰⁸ לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מן *καμάριον*, צורת הקטנה של *καμάρα*.¹⁹⁰⁹ יסטרוב גזר משורש קמ"ר.¹⁹¹⁰ יש לציין שבמאה ה-19 התגלתה בכתובת מסוריה הצורה *κάμαρος* (כפי הנראה באותה משמעות של *καμάρα*), ועל כן ייתכן שיש לשחזר את קמרון מן **κάμαρον*.¹⁹¹¹

(1) קנבס, קנבוס

תיעוד: (1) כלאים ה, ח; (2) כלאים ט, א; (3) כלאים ט, ז; (4) נגעים יא, ב.

גרסאות: ק: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5) פא: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5) ל: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5) ט: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5) אר: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5) ר: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5) אנט: (4) והקנבס (5) קט"ג נ"ב: (2) [הקנבס] נביס (ייבין, עמ' 1076) (3) [בִּקְנָבִיס], בִּקְנָן (שם)¹⁹¹² • ת ירושלים: (4) והקנבוס • ד"ר: (1) הקנבס (2) והקנבס (3) בקנבס (4) והקנבס (5)¹⁹¹³ • ערוך: (1) הקנבוס (4) והקנבוס.

פירוש מסורתי: "היתה שדהו זרועה קנבוס" (כלאים ב, ה) מפרש בעל הערוך: "יש מפרשים ממיני תבלין הוא, כמו כמון שמשים בקדירה" (ערוך, ערך קנבס). "וכן הפשתן והקנבוס" (כלאים ט, א) מפרש בעל הערוך: "מין פשתן הוא ובלעז קנפיי" (ערוך, שם).¹⁹¹⁴

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים בין המלומדים שמקור המילה ביוונית *κάνναβος, κάνναβις* (לטינית *cannabis*), "צמח הקנבוס, חשיש".¹⁹¹⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܩܢܒܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1386), א"ב: קִנְבָּא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1014), ערבית: قَنْب (פרנקל, עמ' 144).

¹⁹⁰⁸ בוקסטורף, עמ' 1021; לידל-סקוט, עמ' 871. בתרגום השבעים המילה *καμάρα* משמשת לתרגום "דִּק" שבפסוק "הנוטה כדִּק שמים" (ישעיה מ, כב).

¹⁹⁰⁹ לוי, ד, עמ' 331; קוהוט, ז, עמ' 126 (ערוך קמר²); קראוס, עמ' 551; דלמן, עמ' 382; לידל-סקוט, שם.

¹⁹¹⁰ יסטרוב, עמ' 1387.

¹⁹¹¹ לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 165; והשווה הערתו של קראוס בסוף ערך קמרון, שם.

¹⁹¹² האותיות שהושלמו על ידי המהדיר נתונות בין סוגריים מרובעים. ייבין מציין כי "בכל העדויות אין מסומן שווא אחר נ". מכאן ניתן להסיק שהנו"ן לא היתה דגושה במסורתם של המנקדים.

¹⁹¹³ הי"ויד השנייה – ספק וי"ו.

¹⁹¹⁴ "קנפיי" – השווה איטלקית *canapa* "קנבוס, חשיש", וכן בלטינית של ימי הביניים; דו-קאנו', לטינית, ב, עמ' 72. וראה הפירושים הנוספים הנוכחים אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 143-144.

¹⁹¹⁵ בוקסטורף, עמ' 1023; לוי, ד, עמ' 333; קוהוט, ז, עמ' 131; קראוס, עמ' 551; יסטרוב, עמ' 1388; דלמן, עמ' 382. וכן לעף, צמחי היהודים, א, עמ' 255-256. הצורה היוונית החלופית *κάνναβος* מופיעה אצל לוי, קראוס ויסטרוב.

¹⁹¹⁶ לידל-סקוט, עמ' 874; לואיס-שורט, עמ' 279.

(2) קנבוס

תיעוד: כלאים ב, ה.

גרסאות: ק: קְרִבֶּס¹⁹¹⁷ • פא: קְרִבֶּס • ל: קרבס • ט: קְרִבֶּס • אד: קְרִבֶּס • קט"ג: קנבס (בירנבאום, עמ' 314) • קט"ג נ"ב: קִנְבֶּלֶס (ייבין, עמ' 1076) • ד"ר: קנבס • ערוך: קנבוס • ר"ש: קנבוס, אית דגרסי קנבוס. — בירושלמי כ"י ליידין: קרביים (כז ע"ד).

פירוש מסורתי: ראה הפירושים המובאים בסעיף האטימולוגיה.

אטימולוגיה: המילונים משייכים את המילה לערך הקודם (כלומר *κάνναβις*, צמח החשיש), בהתאם לנוסח הדפוסים.¹⁹¹⁸ אך בכתבי היד ק ו-ל הנוסח הוא "קרבס", וכן הוא בנוסח הרמב"ם, המפרש: קיל אלכרויה "יש אומרים *אֶלְכְרִיָּא*", הוא קימל. לעף עמד על יחודיות הנוסח, וציין גם לפירוש המובא בגמרת הירושלמי למקום: "מהו קרביים? כרביי".¹⁹¹⁹ לדעתו הפירוש "כרביי" הוא אותו "כרויא" שאצל הרמב"ם (וכן בבבלי¹⁹²⁰), והיא הצורה המקבילה למילה זו בא"י בתקופת האמוראים.¹⁹²¹ מילים מקבילות אלו – קרבס, כרויא, וכן *καίς* בסורית – זיהה לעף עם היוונית *κάρον* (לטינית *careum*), "קימל",¹⁹²² תוך הנחת צורת ביניים בלתי מתועדת **καρυία*. לדבריו המילה השאולה חזרה ונשאלה לשפות אירופה והיא מופיעה בצורה *Garbe, Karwe, Karbe*. גם אם צודק לעף בהנחתו ש"קרבס" היא הצורה הארצישראלית של "כרויא", ושכרויא נשאלה מיוונית *κάρον*, הזיקה בין שתי המילים רחוקה מכדי שהן ייכללו בקורפוס זה.

קנון, הקנונין, הקנונים

תיעוד: (1) מו"ק ג, ז; (2-3) כלים טז, ג; (4) כלים יז, ד.

גרסאות: ק: (1) בְּקִנּוֹן (4-2) הקנונין • פא: (1) בְּקִנּוֹן (3-2) הִקְנִנִּים (4) קנונים • ל: (1) בקנון (4-2) הקנונים • ט: (1) בקנון (3-2) הקנונים (4) הקנונים • אד: (1) בקנון • דק: (3-2) הקנונים (4) והקנונים • פ: (2) הִקְנִנִּים (3) הִקְנִנִּים (4) הקנונין • ת ירושלים: (2) הִקְנִנִּים (3) הִקְנִנִּים (4) וְהִקְנִנִּים • ד"ר: (1) בקנון (2) הקנונין (3) הקנוני (4) הקנונים • בבלי-ע: (1) בְּקִנּוֹן (כז ע"א) • פיה"ג: (2) הקנונים • ערוך: (1) בקנון (3-2) הקנונים.

פירוש מסורתי: "כמין סלים, אטבאק" (פיה"ג).¹⁹²³

אטימולוגיה: בוקסטורף הציע שתי הצעות: *χῶνος, χῶνη* "כור היתוך, קדירת היתוך", ולחלופין: *κανοῦν* "סל נצרים".¹⁹²⁴ בהצעה השנייה תמכו לוי, קוהוט, קראוס ודלמן.¹⁹²⁵ נלדקה זיהה את את

¹⁹¹⁷ מעל הבי"ת הוספה נו"ן, לציון הגרסה "קנבס".

¹⁹¹⁸ בוקסטורף, עמ' 1023; לוי, ד, עמ' 333; קוהוט, ז, עמ' 131; קראוס, עמ' 551; יסטרוב, עמ' 1388.

¹⁹¹⁹ ירושלמי כז ע"ד; שלוש מילים אלו נמחקו על ידי המגיה. גרסה זו מקוימת גם בפירושו של הריבמ"ץ למקומנו: "ראינו במשניות כתוב בהן קנבס, והוא טעות, אלא קרבס, גרסי בירוש' אי זהו קרבס קרביי" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' פח).

¹⁹²⁰ בבלי ע"ז כט ע"א: "מאי אסותא? מייתי כמונא כרויא..."; וראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך כרויא בעמ' 601.

¹⁹²¹ לעף, צמחי היהודים, ג, עמ' 438. בכך אימץ לעף את דעתו של המלומד האנגלי בן המאה ה-17, ויליאם ג'ז (Guilelmus Guisius); ראה בתרגום המשנה מהד' סורנהויס (Surenhusius), סדר זרעים (אמסטרדם 1698), עמ' 117, הערה 1.

¹⁹²² לעף, שם; לידל-סקוט, עמ' 879.

¹⁹²³ בפירוש לכלים טז, ג (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 43). "אטבאק" – *اطباق*, רבים של طبق "צלחת, מגש"; ראה לייך, ה, עמ' 1826.

המילה עם **מסלל** בסורית ו-קאנינא במנדאית, שאותן גזר מיוונית מאוחרת **καὶνίον**, **καὶνίον**, "סוג כוס", ¹⁹²⁶ אבל הפער במשמעות ("כוס" לעומת "סל") גדול יותר מבהצעה הקודמת. על כך יש להוסיף שבשונה ממקבילותיה של המילה בארמית ובערבית, אף לא אחת מן הגרסאות העבריות כוללת תנועת **i** בהברה השנייה. ¹⁹²⁷ יסטרוב גזר מעברית קנה. ¹⁹²⁸

תיעוד בשפות שמיות נוספות: לפי הזיהוי של נלדקה – סורית: **מסלל** "קערה" (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1385), מנדאית: קאנינא "בקבוק" (דראוואר-מצוך, עמ' 401), ערבית: **قِنِيَّة** "קערה בצורת חצי כדור" (דוזי, ב, עמ' 407).

קנוניא

תיעוד: (1) ב"ב י, ז; (2) ערכין ו, א.

גרסאות: ק: (1) קינוניא (2) קינוניא • פא: (2-1) קינוניא • ל: (1) קינוניא (2) קינוניא • ס9: (1) קינוניא (2) קינוניא • אר: (1) קנוניא (2) קנוניא • ת ירושלים: (2-1) קנוניא • ד"ר: (2-1) קנוניא • בבלי-ע: (1) קנוניא (קעג ע"ב) (2) (ליתא) • ערוך: (1) קנוניא (2) קינוניא. — בירושלמי כ"י ליידן עדיפות מובהקת לכתוב מלא יו"ד. ¹⁹³⁰ בדפוס הבבלי הכתיב חסר יו"ד בסדר נזיקין (9×) ומלא יו"ד במסכת ערכין (6×). ¹⁹³¹

פירוש מסורתי: "רמאות, בשביל שתקח כתובתה מן הערב, וחוזרת ועושה פשרה עם בעלה" (ערוך, ערך קנוניא).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית **κοινονία**, ¹⁹³² "שותפות, התאגדות". ¹⁹³³

קנטר

תיעוד: כלים יד, ג ("הקנטר של בנאי").

¹⁹²⁴ בוקסטורף, עמ' 1027; לידל-סקוט, עמ' 1995-1996; שם, עמ' 874. בתרגום השבעים המילה השנייה מתועדת היטב כמקבילה לעברית "סל"; ראה לוסט, עמ' 227; האץ-רדפאת, עמ' 718.

¹⁹²⁵ לוי, ד, עמ' 335; קוהוט, ז, עמ' 137; קראוס, עמ' 552; דלמן, עמ' 384.

¹⁹²⁶ נלדקה, דקדוק מנדאי, עמ' 125, הערה 2. ליוונית ראה סופוקלס, עמ' 626, לאמפ עמ' 700. סופוקלס גזר את **καὶνίον** מן **κάββα**, "קנה", וייתכן שבין המילה העברית ליוונית יש קשר אטימולוגי (ראה לידל-סקוט, עמ' 874). יש לציין שלעף, אשר הכניס את האטימולוגיה של נלדקה למילונו של קראוס, בעצמו העדיף כפי הנראה את האטימולוגיה שהביא קראוס – **κανοῦν** (ראה במפתח, עמ' 665).

¹⁹²⁷ סיומת **-ιον** נהגתה ביוונית של הקוינה **-in** (ראה פרק 4.5 בחלק ב של עבודה זו), ועל כן הצורה הצפויה בעברית היא "קנין".

¹⁹²⁸ יסטרוב, עמ' 1389.

¹⁹²⁹ תיבה זו, והתיבה במופע הקודם, אינן מנוקדות.

¹⁹³⁰ שש פעמים מלא יו"ד לעומת פעם אחת חסר יו"ד (ב"מ ח, א).

¹⁹³¹ על כך יש להוסיף ועוד שלושה מופעים בכתוב חסר יו"ד במסכת שבועות. יצוין שהממצא בדפוס תואם גם את המצוי בכתבי היד של הבבלי לפי מאגר המילון ההיסטורי.

¹⁹³² בוקסטורף, עמ' 1028; לוי, ג, עמ' 296; קוהוט, ז, עמ' 137; קראוס, עמ' 532; יסטרוב, עמ' 1363; דלמן, עמ' 384.

¹⁹³³ לידל-סקוט, עמ' 970. ביוונית בדרך כלל בהקשר ניטרלי, ועם זאת בתרגום השבעים המילה **κοινονία** משמשת לתרגום "תשומת יד" בפסוק "וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד" (ויקרא ה, כא).

גרסאות: ק: הקנטר • פא: הקנטר • ל: הקנטר • ס: הקנטר • ר: הקנטר • פ: הקנטר • ת ירושלים: הקנטר • ד: הקנטר • פיה"ג: הקנטר • ערוך: הקנטר • ר"ש: הקנטר • מלא"ש: הקנטר. — בתוספתא כ"י וינה: קנתור (כלים ב"מ ד, ה).

פירוש מסורתי: כלי ברזל שהבנאים משתמשים בו על מנת לשבור את הקיר.¹⁹³⁴
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית κέντρον.¹⁹³⁵ מילה זו הוראתה הכללית "חוד", והיא משמשת לציון עצמים מחודדים שונים כגון מלמד, חוד החנית, עוקץ, קוף.¹⁹³⁶ ברוקלמן גזר את המקבילה הסורית למילתנו מן κοντάριον, צורה חלופית של κέντρον, ואת הגזירה הזו מזכיר גם אפשטיין בקשר עם מילתנו.¹⁹³⁷ צורה זו אכן הולמת יותר את הגרסאות בכתבי היד. יסטרוב הציע לגזור משורש קנ"ט.¹⁹³⁸
תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קונטר (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 482), סורית: ܩܢܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1336), ערבית: قنطرة (גלוסה ערבית לסורית, נזכרת אצל פיין-סמית, עמ' 3547).

קנס

תיעוד: 20 × (למשל: כתובות ג, א; חולין א, ז).

גרסאות: ק, פא: קנס / קנס • ל: קנס.

אטימולוגיה: לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית κῆνσος, מלטינית census.¹⁹³⁹ המילה הלטינית census משמעה רישום של האזרחים ונכסיהם לצרכי גביית מס, הרכוש שנרשם באופן זה, או רכוש באופן כללי.¹⁹⁴⁰ המילה שנשאלה ליוונית קיבלה גם את המשמעות "מס".¹⁹⁴¹ הן בלטינית הן ביוונית יש למילה משמעות כלכלית-אזרחית מובהקת, בעוד בעברית ובארמית יהודית יש למילה משמעות עונשית-פלילית. מטעם זה דחה נלדקה את ההצעה האטימולוגית האמורה.¹⁹⁴² לכך יש לצרף את

¹⁹³⁴ **פיה"ג:** "כמין מטה ושבת של ברזל שהוא לבנאים לחתור [=לפרוץ, לשבור] בו הכותל ושמו בטיית בורסי" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 34). בורסי – צ"ל בורסי – ܩܢܬܪܐ "מקדח" (אפשטיין, שם; בלאו, מילון, עמ' 40). פירוש זה מובא אצל **הערוך** (ערך קנטר¹), ומן הערוך אצל **ר"ש**. **הרמב"ם** מתרגם: אלענתלה – ܩܢܬܪܐ (בלאו, מילון, עמ' 423).

¹⁹³⁵ בוקסטורף, עמ' 1025-1026; לוי, ד, עמ' 337; קוהוט, ז, עמ' 134; קראוס, עמ' 533; דלמן, עמ' 383.
¹⁹³⁶ לידל-סקוט, עמ' 939. לוי וקראוס תרגמו בטעות Senkblei (משקולת המחוברת לחוט, משמשת את הבנאים לקביעת האנך); העיר על טעות זו קראוס מאוחר יותר, בספרו א"ת, א, עמ' 303, הערה 266. בתרגום השבעים ובברית החדשה המילה משמשת הן במשמעות "מלמד הבקר" והן במשמעות "עוקץ"; ראה לוסט, עמ' 253; באואר-דנקר, עמ' 539.

¹⁹³⁷ ברוקלמן, כבר במהדורה הראשונה למילונו הסורי (1895), עמ' 328; אפשטיין, פיה"ג, עמ' 34, הערה 22. ליוונית ראה לידל-סקוט, עמ' 978.

¹⁹³⁸ יסטרוב, עמ' 1390.

¹⁹³⁹ לוי, ד, עמ' 340; קוהוט, ז, עמ' 137; קראוס, עמ' 554; דלמן, עמ' 384.

¹⁹⁴⁰ לואיס-שורט, עמ' 315. עוד על הקנזוס ראה פאולי-ויסובה, כך ג, חלק ב, עמ' 1914-1924.

¹⁹⁴¹ סופוקלס, עמ' 663; באואר-דנקר, עמ' 542.

¹⁹⁴² ואלו דברי נלדקה, בהערה לכתובת נבטית שפרסם יוליוס אויטינג, ושבה מופיעה המילה "קנס": "זוהי מקריות גרידא ש'קנס' בחיבורים היהודיים (גם הפועל) נשמע כמו κῆνσος. המשמעות "עונש כספי" אינה זהה לזו של census, ולמצוא מילה לטינית כזו בחצי האי ערב כה מוקדם, ועוד במשלב היירטי, אינו דבר המתקבל על הדעת".

ראה: J. Euting, *Nabatäische Inschriften aus Arabien*, Berlin 1885, עמ' 32.

העובדה שגם הצורה אינה משקפת באופן ברור את $\kappa\eta\nu\sigma\omicron\varsigma$ ¹⁹⁴³, והמילונאים נאלצו לתרץ זאת בדרכים שונות.¹⁹⁴⁴ לאור זאת לא הכללתי את המילה היוונית המוצעת בקורפוס הנבדק. יסטרוב כהרגלו ראה כאן מילה שמית, וגזר את המילה משורש דו-עיצורי ק"ס.¹⁹⁴⁵

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קנסא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 373), נבטית: קנס (הופטייזר-יונגלינג, עמ' 1018), א"ג: קַנֶס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 497), א"ש: קנס (טל, עמ' 787), א"ב: קַנְסָא, קנאסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1030), מנדאית: קנאסא (דראוואר-מצוד, עמ' 414). וכנגדן המילים שנשאלו בוודאות מן היוונית – א"נ: $\kappa\eta\nu\sigma\omicron\varsigma$ (שולטהס, עמ' 179), סורית: קינסון (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1364).

קנקילין

תיעוד: כלים כב, י.

גרסאות: ק: קַנְקִילִין¹⁹⁴⁶ • פא: קנקילון • ל: קנקילין • ס9: קַנְקִילִין • רק: קנקילין • פ9: קַנְקִילִין • ת ירושלים: קנקילין • ד"ר: קנקן • פיה"ג: קנקילין • ערוך: קנקילין • ר"ש: קנקילין.

פירוש מסורתי: כלי כעין רשת, "שמשמין תחתיו אש וגפרית לעשן הבגדים מעליו".¹⁹⁴⁷

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\kappa\eta\kappa\lambda\acute{\iota}\varsigma$ (לטינית cancellus).¹⁹⁴⁸ המילה מופיעה בספרות הקלאסית בעיקר בצורת הרבים שלה ($\kappa\eta\kappa\lambda\acute{\iota}\delta\epsilon\varsigma$, cancelli) ומשמעה אז "סורג, גדר, רשת".¹⁹⁴⁹ ללטינית cancellus מקבילה גם המילה היוונית $\kappa\acute{\alpha}\kappa\kappa\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$, שהוראתה דומה, והיא נזכרת אצל דלמן לצד $\kappa\eta\kappa\lambda\acute{\iota}\varsigma$ כמילה משאילה.¹⁹⁵⁰

¹⁹⁴³ השווה לעומת זאת את הסורית ܡܫܚܐ התואמת היטב את היוונית הן בצורה והן במשמעות ("מס").

¹⁹⁴⁴ לדעת לוי המילה לא נגזרה ישירות מיוונית, אלא מדובר בשם עצם שנגזר מפועל קנ"ס, שהוא בתורו נגזר מיוונית. לדעת קראוס המילה הותאמה למשקל עברי/ארמי (Umbildung).

¹⁹⁴⁵ יסטרוב, עמ' 1393.

¹⁹⁴⁶ היו"ד הראשונה נמחקה באמצעות קו.

¹⁹⁴⁷ **פיה"ג:** "משגב בטיית, כדאמ' בפסקת שמעון" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 62). משגב – مَشْجَب "מקלות עץ מחוברים זה לזה בראשם ורגליהם פרוסות, ועליהם מניחים בגדים, ולעתים תולים עליהם נאדות מים על מנן לקררם" (ליין, ד, עמ' 1506; השווה אפשטיין, שם, הערה 28). "פסקת שמעון" מכוון לפסיקתא דרב כהנא: "האוזן לגוף כקינקן לכלים, מה קינקן הזה כשהוא מלא כלים אתה מעשן תחתיו וכולן מרגישין..." (מהד' מנדלבוים, א, עמ' 241). **ערוך:** "כלי שמשמין תחתיו אש וגפרית לעשן הבגדים שעליו" (ערך קנקל¹). **ר"ש** מביא את דברי הערוך. וביתר פירוט אצל **הרמב"ם:** ויעמל מן אלקצב ואלקצבאן משבך מרתפוע לה גואנב, ויעמל איצא מן כ'זרואן, תרמי עליה אלתיאב ויוקד אלנאר באלבכור תחתה לתתכר אלתיאב ואסמה אלמשחור במצר אלמשל "ועושים מן הקנים ומן המוטות שבכה גבוהה ולה דפנות, ועושה אותה גם כן מחזור, ונותנים עליהם בגדים, ומדליקים אש בקטורת תחתיהם כדי שיתבשמו הבגדים, ושמה קנקילין, ושמה המפורסם במצרים: מנשל" (קאפח, ו, עמ' קצו; תרגום לפי בלאו, מילון, ערך منشل בעמ' 696).

¹⁹⁴⁸ בוקסטורף, עמ' 1028; לוי, ד, עמ' 341; קוהוט, ז, עמ' 138; קראוס, עמ' 533; יסטרוב, עמ' 1394; דלמן, עמ' 384.

¹⁹⁴⁹ לידל-סקוט, עמ' 950; לואיס-שורט, עמ' 276.

¹⁹⁵⁰ דלמן, שם; לידל-סקוט, עמ' 848, וכרך המילואים, עמ' 162. גם לעף העיר ששתי המילים $\kappa\eta\kappa\lambda\acute{\iota}\varsigma$ ו- $\kappa\acute{\alpha}\kappa\kappa\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$ נשאלו לעברית כצורה אחת; ראה דבריו אצל קראוס, עמ' 534. שפרבר ציין שקיים הבדל סמנטי בין $\kappa\eta\kappa\lambda\acute{\iota}\varsigma$ לבין $\kappa\acute{\alpha}\kappa\kappa\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$, ורק השנייה מקבילה ללטינית cancelli, אולם הוא מוסיף ששני המונחים הללו "כה קרובים במשמעותם ובצורתם, עד שנטו להחליף ביניהם לעתים קרובות"; ראה שפרבר, מילון, עמ' 192, והספרות הנזכרת שם.

בשנת 1921 התפרסם פפירוס מצרי מהמאה השישית לספירה, ובו מתועדת הצורה $\kappa\alpha\gamma\kappa\acute{\epsilon}\lambda\lambda\iota\omicron\nu$, מקבילה נוספת של הלטינית 1951 . cancelli. צורה זו היא ההולמת ביותר את הגירסה העברית, שלה סיומת -ין, 1952 ועל כן יש להעדיפה לדעתי על פני הצורות האחרות.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קנקל (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 498), סורית: ܩܢܩܠܐ, (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1386).

קנקנתוס

תיעוד: 6 × (למשל: שבת יב, ד; ידים א, ג).

גרסאות: ק: קִלְקִנְתוֹס, קִלְקִנְתוֹס, קִלְקִנְתוֹס, קִלְקִנְתוֹס • פא: קִלְקִנְתוֹס, קִלְקִנְתוֹס • ל: קלקנתוס.

פירוש מסורתי: "בלעז ויטריאוליו, ובל' ישמעל אלזאג" (ערוד, ערך קלקנתוס). 1953

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית $\chi\acute{\alpha}\lambda\kappa\alpha\nu\theta\omicron\varsigma$, 1954 "תמיסה של ויטריול (חומצה גופרתית), בצבע כחול, המשמשת כדיו". 1955

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܩܢܩܢܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1376), ערבית: ܩܢܩܢܬܐ (פרנקל, עמ' 154).

קנתל

תיעוד: פרה יב, ט ("הסלים שבקנתל").

גרסאות: ק: שִׁבְקִנְתַּל • פא: שבקנתל • ל: שבקנתל • פט: שבקנתל • רק: שבקנתל • פד: שִׁבְקִנְתַּל • אנט: שִׁבְקִנְתַּל • ת ירושלים: שִׁבְקִנְתַּל • ד"ר: שבקנתל • פיה"ג: שבקנתל, 1956 א' ד' שבקנטר • ערוך: קנתל • ר"ש: קנתל.

פירוש מסורתי: אמצעי לקשירת סלים או לנשיאתם. 1957

1951 ראה C. Wessely, *Studien zur Palaeography und Papyruskunde*, vol. 20, Leipzig 1921, פפירוס 151, שורה 18. מדובר במילה $\kappa\alpha\gamma\kappa\acute{\epsilon}\lambda\lambda\iota\omicron\nu$ עם צורך ההקטנה -יו.

1952 על $\iota\omicron\nu < \iota\omicron$ ראה בחלק ב של עבודה זו, פרק 4.5.

1953 "אלזאג" – جاح ויטריול, אחד ממרכיבי הדיו; ראה ליון, ג, עמ' 1266.

1954 בוקסטורף, עמ' 1018; לוי, ד, עמ' 321; קוהוט, ז, עמ' 113; קראוס, עמ' 549; יסטרוב, עמ' 1382; דלמן, עמ' 380.

1955 לידל-סקוט, עמ' 1972. המילה נגזרה מן $\chi\alpha\lambda\acute{\alpha}\kappa\omicron\varsigma$ "נחושת".

1956 אפשטיין מביא עוד גרסה מתוך כ"י אחר: "שבקנטל".

1957 פיה"ג אינו מפרש את המילה מן הטעם: "כבר פיר' [שתל]". לדעת אפשטיין כיוון כאן לפירוש של תיבת "קנטר" שבכלים יד, ג (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 109 והערה 16/17; וראה ערכו בעבודה זו). **ערוך:** "סלים עשויין להוליך בהן ע"ג החמור פירות או זבלים [צ"ל דבלים], והם קשורים זה בזה, ולחמור קורין בל' ישמעאל קנתל" (ערך קנתל). לדעת בוקסטורף המילים "בלשון ישמעאל" הן פתיחה מוטעית של ראשי התיבות בל"י – "בלשון יוון" (בוקסטורף, עמ' 1030, הערה 106). כפי שציין קוהוט, הגירסה "ולחמור קורין בלשון ישמעאל קנתל" נמצאת גם בר"ש ותוספות יו"ט, אבל בחלק מדפוס הערוך הגלוסה הערבית אינה "קנתל" אלא "נקאל" (קוהוט, ז, עמ' 141, הערה 3; ואצל מלאכת שלמה: "בלשון ישמעאל נטאל פי בשטגיי"). לדעתי "נקאל" היא הגירסה הנכונה, והיא נקאל או نقالة – "ספלי", "קורות או לוחות כדי להוביל עליהם חיטה על גבי הבהמה" (דווי, ב, עמ' 717). אצל ר"ש מובא פירוש הערוך. **רמב"ם:** שבה מגמע מן קצבאן תתרכב פיה תלך אלסלל חתי תשאל כלהא מרה ואחדה "דבר העשוי מן הקנים מרכיבין בו אותן הסלים כדי לקחת את כולן ביחד (קאפח, ו, עמ' תעד). **גלוסר אנטונין:** אלמנקה "מכשיר שבאמצעותו מעבירים סלים, אסל" (פרנק, אנטונין, עמ' 37, מס' 153; בלאו, מילון, ערך منقلة, עמ' 714).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *καυθήλια*,¹⁹⁵⁸ "סלים התלויים בשני צידי האוכף".¹⁹⁵⁹

קסדא

תיעוד: (1) שבת ו, ב; (2) כלים יא, ח.

גרסאות: ק: (1) בְּקֶסְדָּה (2) קְסִידָא • פא: (1) בְּקֶסְדָּה (2) קְסִידָא • ל: (1) בקסרה [!:] (2) קסירה [!:] • פס: (1) בְּקֶסְדָּה (2) קְסִידָה • רק: (1) בקסדה¹⁹⁶⁰ (2) קסדה • פד: (2) קְסִידָה • ת מועד: (1) בְּקֶסְדָּה • ת ירושלים: (2) קְסִידָה • ד"ר: (1) בקסדא (2) קסידה • בבלי-ע: (1) בְּקֶסְדָּה (ס ע"א) • פיה"ג: (2) קסידה • ערוך: (1) בקסדא (2) קסידא.

פירוש מסורתי: "י"א אלו הקסידין שבראשיהן, כמין כובעין, וי"א אלו הטליות שהן עטופין" (ערוך, ערך קסד).

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית *cassis*, יוונית *κασίς*,¹⁹⁶¹ "קסדה", אשר בצורותיה המוטות מתגלה עיצור השורש *(κασσίδος, cassidis) d*.¹⁹⁶² קראוס הזכיר גם את צורת ההקטנה *κασσίδιον*.¹⁹⁶³

הגירסאות ממשנת כלים מעידות על גירסה מקורית בשימור תנועת *i*, קסידא (כך ק, פא, ל, פד, ד"ר, פיה"ג, ערוך). צורה זו הולמת לדעתי יותר את הלטינית *cassida*, צורת משנה של *cassis*.¹⁹⁶⁴ העובדה שמדובר במילה לטינית אין בה כדי להתמיה, שכן מצאנו כבר מילים לטיניות מובהקות אחרות שנשאלו מתחומי הצבא והממשל, כגון נומרון (*numerus*), קסדור (*quaestor*), לגיון (*legio*). ייתכן שבעלי המילונים לא הציעו מילה זו משום שבדפוסים הגירסה נטולת יו"ד.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܩܫܕܐ, ܩܫܕܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1307).

קסדור

תיעוד: בכורות ה, ג.

גרסאות: ק: קְסִידוֹר¹⁹⁶⁵ • פא: קְסִידוֹר¹⁹⁶⁶ • ל: קוסטור • פס: קסטר¹⁹⁶⁷ • אד: קוסדוד • קט"ג: קוסטוד או קוסטור (בירנבאום, עמ' 288) • ת ירושלים: קְסִידוֹר • ד"ר: קסדור • בבלי-ע: קסטר (לה

¹⁹⁵⁸ בוקסטורף, עמ' 1030, הערה 106 (מעמיד את צורת היחיד-סתמי *καυθήλιον*); לוי, ד, עמ' 344; קוהוט, ז, עמ' 141 (מעמיד את צורת היחיד-זכר *καυθήλιος*); קראוס, עמ' 555; יסטרוב, עמ' 1395; דלמן, עמ' 384.

¹⁹⁵⁹ לידל-סקוט, עמ' 874.

¹⁹⁶⁰ "קסדה" גם גם בקטע גניזה של פירוש הרמב"ם; ראה הופקינס, פירוש הרמב"ם, עמ' 52, שורה 24.

¹⁹⁶¹ בוקסטורף, עמ' 1030; לוי, ד, עמ' 344; קוהוט, ז, עמ' 143; קראוס, עמ' 556; יסטרוב, עמ' 1395; דלמן, עמ' 384. אצל לוי וקוהוט נזכרת צורת כתיב חלופית, ב-σ אחת: *κάσις* (ראה סופוקלס, עמ' 631).

¹⁹⁶² לואיס-שורט, עמ' 297; סופוקלס, עמ' 632.

¹⁹⁶³ קראוס, שם; סופוקלס שם. בכתב *κασίδιον* הצורה מתועדת בפפירוס מהמאה השלישית או הרביעית; ראה לידל-סקוט, עמ' 882.

¹⁹⁶⁴ לואיס-שורט, עמ' 297. מילה זו מתועדת אצל ורגיליוס, פרופרטיוס וסטטיוס, שלושתם משוררים בני המאה הראשונה לפנה"ס. ושמא ניתן לשער שהיתה קיימת מקבילה יוונית למילה זו, מעין **κασίδα*.

¹⁹⁶⁵ הוי"ו נמחקה באמצעות קו.

¹⁹⁶⁶ ניקוד הסמ"ך מסופק.

¹⁹⁶⁷ התיבה אינה מנוקדת.

ע"א) • ערוך: (ליתא בערך קסדור) • מלא"ש: קסטור.¹⁹⁶⁸ — בתוספתא כ"י וינה: קסדור, קסדור. בגמרת הירושלמי, כ"י לידן: קוסטור (x4). בגמרת הבבלי: קסדור.¹⁹⁶⁹

פירוש מסורתי: פקיד מטעם המלכות.¹⁹⁷⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית quaestor, שנשאלה ליוונית ¹⁹⁷¹κυαίστωρ, פקיד רומאי בכיר בעל תפקיד שיפוטי.¹⁹⁷²

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ¹⁹⁷³ܩܘܣܬܐ, ¹⁹⁷⁴ܩܘܣܬܐ, ¹⁹⁷⁵ܩܘܣܬܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1322), ערבית: قسطار (וולרס, ערבית מצרית, ב, עמ' 621).

קסטות

תיעוד: כלים טו, א ("קסטות המלכים").

גרסאות: ק: וְקִסְטוֹת¹⁹⁷³ • פא: וְקִסְטוֹת • ל: וקסטות • ט: וקסטות • רק: וקסטות • פ: וְקִסְטוֹת • ת ירושלים: וְקִסְטוֹת • ד"ר: וקסטות¹⁹⁷⁴ • פיה"ג: וקסטות, א' ד' קיסטות, קצות • ערוך: וקסטות • ר"ש: קסטות, אית דגרסי קנטות¹⁹⁷⁵ ואית דגרסי קסטות • מלא"ש: "אית דגרסי קסטות ואית דגרסי קצות וי"ס וקסטות".¹⁹⁷⁶ — בספרא כ"י וטיקן: וְקִסְטוֹת (ייבין, עמ' 1076).¹⁹⁷⁷

פירוש מסורתי: מעין כד (ערוך) או תיבה מעץ (רמב"ם).¹⁹⁷⁸

¹⁹⁶⁸ "מצאתי מוגה 'ראהו קסטור' בטי"ת" (ד"ה ראהו קסדור).

¹⁹⁶⁹ שבת מט ע"א; שם, קל ע"א (בדפוס ובכ"י אוקספורד 366); יומא יא ע"א (בדפוס ובכ"י מינכן 6).

¹⁹⁷⁰ **רש"י:** "ממונה" (לה ע"א, ד"ה קסדור). **ערוך:** "שליש, ובלעז קשטלדו" (ערך קסדור). "קשטלדו" – איטלקית castaldo "ממונה" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 602; קוהוט, ז, עמ' 134, הערה 3). **רמב"ם:** גוי מקדם מן מקדמי אלסלטאן גוי פקיד מן הפקידים של מלך" (קאפח, ה, עמ' רנא). **המיוחס לרב נתן:** "שר גוי" (קאפח, רב נתן, בכורות, עמ' 10). עוד על משמעות מילה זו בספרות חז"ל ראה שפרבר, מילון, ערך קייסטור בעמ' 184.

¹⁹⁷¹ בוקסטורף, עמ' 1031; לוי, ד, עמ' 344; קוהוט, ז, עמ' 143 (ואצלו בטעות o במקום u); קראוס, עמ' 515; יסטרוב, עמ' 1336; דלמן, עמ' 384.

¹⁹⁷² לואיס-שורט, עמ' 1502-1503; סופוקלס, עמ' 695; לאמפ, עמ' 784.

¹⁹⁷³ הוי"ו השנייה נמחקה באמצעות קו.

¹⁹⁷⁴ הצילום אינו ברור; ייתכן שהגירסה היא "וקסטות".

¹⁹⁷⁵ צ"ל קצות, ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 37, הערות 19 ו-20.

¹⁹⁷⁶ על גרסת "קסטות" הוא אומר: "ונראה שהיא גרסת הרי"א ז"ל ונקד הסמ"ך בצר"י: וקסטות".

¹⁹⁷⁷ בקטע גניזה של הספרא בטי"ת: וקסטות, וקסטות; ראה ייבין, שם.

¹⁹⁷⁸ **פיה"ג** אינו מפרש אלא מביא את המילה "קיסטא" שבתלמוד הבבלי (ע"ז לד ע"ב): "כדגרסי האי קסטא דמוריסא בלומא קיסטא בחמרא בארבע לומי" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 37). הצירוף "קסטא דמוריסא" במובאה זו עניינו מידת נפח מסוימת של מורייס (ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1014), אלא שמכאן אין ודאות לגבי משמעות המילה "קיסטא" לבדה. גם **הערוך** מסמך את "קסטות מלכים" שבמשנה אל "קיסטא דמוריסא" שבתלמוד, אולם הוא ממשיך ומפרש: "הוא לגין, ובלי ישמעאל הוא קסט, והוא עשוי מכל דבר בין מחרס בין ממתכת בין מעץ בין מזכוכית" (ערך קסט). המילה קסט (قسط) בהקשר זה מכוונת לסוג של כד (ראה פרנקל, עמ' 205-206), אך על פי רוב יש לה משמעות של מידה (ראה למשל ליין, מילון, ז, עמ' 2523). **ר"ש** מביא את דברי הערוך. **הרמב"ם** מפרש באופן שונה: מִגְמַע אֶלְמִלּוּךְ, וְדָלֵךְ אֵן יַעֲמַל מִגְמַע מִן עוֹד כְּבִיר פִּיה פִּיה טְבָקָא יִכּוֹן פִּיה אֲנוּאֵעַ אֶלְטֵעָאם וְאֶלְשָׁרָאב וְהוּא אֵיִצָּא עֲלֵי עֵגֶל יִסְאֲפְרוֹן בַּה אֶלְמִלּוּךְ "תיבת המלכים, והוא שעושים תיבת עץ גדולה, ויש בה תאים, ויש בה סוגי מאכלים ומשקים, והיא גם כן על עגלה, והמלכים נוסעים עמה" (קאפח, ו, עמ' קמ; התרגום על פי בלאו, מילון, עמ' 95-96).

אטימולוגיה: בעבר סברו חוקרים (בוקסטורף, לוי, קוהוט) שיש לגזור את המילה מיוונית $\xiέστης$ (במקור מלטינית $sextarius$),¹⁹⁷⁹ מידת נפח רומאית.¹⁹⁸⁰ הצעתם התבססה על התפיסה המסורתית שיש זיקה בין מילתנו למילת "קיסטא" שבמסכת עבודה זרה בתלמוד הבבלי.¹⁹⁸¹ קרנגל, ואחריו פרלס, דחו תפיסה זו, וביקשו להפריד בין שתי המילים; חוקרים אלו, ובעקבותיהם קראוס, יסטרוב ודלמן גוזרים את מילתנו מיוונית $κίστη$ (לטינית $cista$),¹⁹⁸² "סל, כד (להצבעות), תיבה".¹⁹⁸³ שפרבר ציין שמילה זו מתועדת פעם אחת גם בצורה $κύστη$, ולדעתו היא הולמת יותר הגרסאות העבריות, שבחלקן יש וייו.¹⁹⁸⁴ אולם הצורה הנדונה מתועדת בגלוסר יווני-לטיני, בכתב יד מראשית המאה הטי"ז,¹⁹⁸⁵ וספק בעיניי אם אמנם היתה ההגייה $κύστη$ מהלכת גם בתקופה ההלניסטית-רומית; כידוע נזדהו בימי הביניים הגיותיהן של $κ$ ו- $γ$,¹⁹⁸⁶ ומסתבר יותר שמדובר בחילוף כתיב חד פעמי עקב שגגה, מאשר מקור לצורה העברית בויו.
תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קסיט (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 498, משמעות 2), א"י: $قسط$ (שולטהס, עמ' 181), סורית: $ܩܣܬܐ$ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1387, משמעות 1; משמשת בפשיטתא לתרגום "צנצנת", "פרור").

קפלוטות

תיעוד: (1) מ"ש ב, א; (2) נדרים ו, ט; (3) עוקצין א, ב; (4) עוקצין א, ג.
גרסאות: ק: (1) הקפלוטות (2) בקפלוטות¹⁹⁸⁷ (3) הקפלוטות (ק) (4) הקפלוטות (ק) • פא: (1) הקפלוטות (2) בקפלוטות (3) והקפלוטאות (4) והקפלוטות • ל: (1) הקפלוטות (2) בקפלוטות (3) והקלופות (!) (4) והקפלוטות • ט: (1) הקפלוטות (2) בקפלוטות¹⁹⁸⁸ (3-4) והקפלוטות • אר: (1) קפלוטות (2) בקפלוטות • רק: (3-4) והקפלוטות • פ: (3-4) והקפלוטות • קט"ג נ"ב: (3) והקפלוטות (ייבין, עמ' 1076) • ת ירושלים: (3-4) והקפלוטות • ד"ר: (1) הקפלוטות (2) בקפלוטות (3) והקפלוטות (4) והקפלוטות • בבלי-ע: (2) בקפלוטות (נג ע"א) • ירושלמי: (1) בקפלוטות (נג ע"ב) (2) לקפלוטות (לט ע"ד) • ערוך: (1) הקפלוטות (2) בקפלוטות (3) והקפלוטות. — בגלוסר למילות המשנה: קפלטאות (לנדרים ו, ט; ייבין, שם).
פירוש מסורתי: "כרישין שיש להן ראש שמן, בל' יון קורין לראש קיפאלי [= κεφαλή]" (ערוך, ערך קפלט).

¹⁹⁷⁹ בוקסטורף, עמ' 1030; לוי, ד, עמ' 345 (אבל אין בערך מראה מקום לכלים טו, א); קוהוט, ז, עמ' 144.

¹⁹⁸⁰ לידל-סקוט, עמ' 1189; לואיס-שורט, עמ' 1688.

¹⁹⁸¹ ראה בפירושים הנזכרים לעיל.

¹⁹⁸² קרנגל, כלי בית, עמ' 37 הערה 10; פרלס, למילון התלמודי, עמ' 307; יסטרוב, עמ' 1364; דלמן, עמ' 384 (ערך קסטות). הצעה זו נזכרת גם אצל קוהוט; הוא לא אימץ אותה, אולם הניח שהיא העומדת בבסיס פירוש הרמב"ם. קראוס רשם תחילה את המילה תחת שני ערכים שונים (קיסטא, עמ' 534 ו-קוסטא, עמ' 514), שאותם גזר משתי ההצעות הנזכרות בהתאמה, אולם מאוחר יותר אימץ את ההצעה השנייה ($cista$); ראה קראוס, א"ת, א, עמ' 67.

¹⁹⁸³ לידל-סקוט, עמ' 954; לואיס-שורט, עמ' 344.

¹⁹⁸⁴ שפרבר, מלילות ג, עמ' קסג-קסד.

¹⁹⁸⁵ ראה שם, עמ' קסד וכן ערך $κύστη$ אצל לידל-סקוט, עמ' 1014.

¹⁹⁸⁶ ראה חלק ב של עבודה זו, סעיף 105.

¹⁹⁸⁷ הפ"א תוקנה מלמ"ד.

¹⁹⁸⁸ הפתח – ספק חיריק.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית κεφαλωτόν¹⁹⁸⁹, תואר שמשמעו "בעל ראש", וכשם עצם הוראתו "כרשה" (Allium porrum)¹⁹⁹⁰.
תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קפלוטא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 377), א"ג: קפלוט (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 500), סורית: ܩܦܠܘܬܐ (צורת רבים; ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1321), ערבית: قَلُوط (דוזי, ב, עמ' 384).

קפנדריא

תיעוד: (1) ברכות ט, ה; (2) מגילה ג, ג; (3) ע"ז ה, ד.
גרסאות: ק: (1) קפנדריה (2) קפנדריא (3) לקפנדריה¹⁹⁹¹ • פא: (1) קפנדריא (2) קפנדריא (3) לקפנדריא • ל: (2-1) קפנדריה (3) לקפנדריא • פס: (1) קפנדריא (2) קפנדריא (3) בקפנדריא • אר: (1) קפנדריא (2) קפנדריא¹⁹⁹² (3) בקפנדריא¹⁹⁹³ • ת מועד: (2) קפנדריא • ת ירושלים: (3) בקפנדריא • ד"ר: (2-1) קפנדריא (3) בקפנדריא • בבלי-ע: (2-1) קפנדריא (ברכות נד ע"א, מגילה כח ע"א) (3) בקפנדריא (סט ע"א) • ירושלמי: (1) קפנדריא (יג ע"ג) • ערוך: (2-1) קפנדריא. — בספרא כ"י וטיקן: קפנ[נ]דריא¹⁹⁹⁴.
פירוש מסורתי: "בית שיש בו פתחים נכנס בפתח זה ויוצא בפתח זה, וכן מפורש בתלמוד: 'אדמקיפנא בהא איעול אידרי בהא' [ברכות סב ע"ב]" (ערוך, ערך קפנדריא)¹⁹⁹⁵.
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית compendiarium¹⁹⁹⁶, "דרך קיצור"¹⁹⁹⁷.
תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קופנדריה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 483), סורית: ܩܦܢܕܪܝܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1340).

קפסא

תיעוד: כלים טז, ז.
גרסאות: ק: קפצא • פא: קפסא • ל: קפסה • פס: קופסא • רק: קפצה • פר: קפסה • ת ירושלים: קופסא • ד"ר: קופסא. — פיה"ג: קפסה, קספה, קוספה¹⁹⁹⁸ • ערוך: קפסא • ר"ש: קפסא • מלא"ש: "מצאתי מוגה כסוי קופסא ונ"א קפצא".
פירוש מסורתי: תיבה לאחסון חפצים, כגון תכשיטים (ערוך) או בגדים (רמב"ם)¹⁹⁹⁹.

¹⁹⁸⁹ בוקסטורף, עמ' 1037; לוי, ד, עמ' 355; קוהוט, ז, עמ' 164; קראוס, עמ' 560; יסטרוב, עמ' 1402; דלמן, עמ' 386.
¹⁹⁹⁰ לידל-סקוט, עמ' 946.
¹⁹⁹¹ האות למ"ד כתובה על גרד.
¹⁹⁹² מתחת לנו"ן גם שווא וגם פתח.
¹⁹⁹³ האותיות דר אינן ניתנות לקריאה.
¹⁹⁹⁴ ייבין, עמ' 1076. בין פ"א לנו"ן נמחקה אות, לפי מאגרים היתה זו וי"ו.
¹⁹⁹⁵ "אדמקיפנא... בהא" – כלומר "עד שאני מקיף אותה, אכנס ואמשיך בתוכה" (השווה סוקולוף, מילון א"ב, ערך דר², משמעות 4; הנוסח המצוטט בערוך שונה במעט מנוסח הדפוסים). והוא נוטריקון: אדמקיפנא... אינרי.
¹⁹⁹⁶ בוקסטורף, עמ' 1038; לוי, ד, עמ' 355; קוהוט, ז, עמ' 165 (ושם בטעות compendaria); קראוס, עמ' 561; יסטרוב, עמ' 1402; דלמן, עמ' 386.
¹⁹⁹⁷ לואיס-שורט, עמ' 387.
¹⁹⁹⁸ על הנוסח "ק(ו)ספא" [כך!] ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 47, הערות 14, 16; ועמ' 168, תוספת להערה 16.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κάψα* (לטינית *capsa*)²⁰⁰⁰, "תיבה קטנה"²⁰⁰¹.

תיעוד בשפות שמיט נוספות: סורית: *ܩܦܣܐ*, *ܩܦܣܐ* (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1395). ובמשמעות קרובה, "כלוב לציפורים, שובך" (לטינית *capsus*), בא"ב: קפצא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1033), במנדאית: כבאציאתא (דראואר-מצוד, עמ' 202), ובערבית: *قَصَص* (פרנקל, עמ' 118).

קפרס

תיעוד: מעשרות ד, ו.

גרסאות: ק: *קפרס*²⁰⁰² • פא: *קפרס* • ל: *קפרס* • ט: *קפרס* • אד: *קפרסין* • ד"ר: *קפרס* • ערוך: *קפרסין* (ערך אביונות) • ר"ש: *קפרס*. — ציטוט משנתנו מובא בבבלי בשם ר' אליעזר (ברכות לו ע"א), בדפוס: "צלף מתעשר תמרות ואביונות וקפרסין" אבל בכ"י אוקספורד 366: "וקפרס".

פירוש מסורתי: ניצת פרי הצלף.²⁰⁰³

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית *κάππαρις* (לטינית *capparis*)²⁰⁰⁴, צמח הצלף או פרו.²⁰⁰⁵

¹⁹⁹⁹ **פיה"ג** מביא במקום פירוש שני הקשרים: "טלת המונחת בקוספה [כך!]" (מתייחס למנחות מא ע"א) ו"א' רבא פעמים שאדם נותן לאשתו טבעת שיש עליה חותם להוליכה לקוספה ומנחתה עד שמגיעת לקוספה" (שבת סב ע"א; אפשטיין, פיה"ג, עמ' 47). תיבת "קופסא" בשבת סב ע"א מתפרשת אצל רש"י: אישקריינ"א, בצרפתית עתיקה *escriin* – "קופסה" (בלונדהיים, עמ' 52, מסי' 391; קטן, עמ' 32, מסי' 248). **הערוך** מפרש "כלי שמימין שם תכשיטין ומכסין אותו" (ערך קפסא). אצל הר"ש: "כמו כלי קופסא דפ' התכלת [= המקום במסכת מנחות הנ"ל]". **רמב"ם** מפרש את הצירוף "כיסוי קופסה": גטא אלתכת, והו שכל תאבות תדכל פיה אלתיאב וירבט עליה אלגטא. ופי אלתלמוד כלי קופצא יעני בה אלתיאב אלמרפועה פי אלעיבאת ואלצנאדק "מכסה המלתחה, והיא כעין תיבה, מכניסים בה את הבגדים וקושרים עליה את המכסה. ובתלמוד 'כלי קופצא', הכוונה בכך בגדים המוצנעים בתיבות ובארונות" (קאפח, ו, עמ' קנא).

²⁰⁰⁰ בוקסטורף, עמ' 1038; לוי, ד, עמ' 271; קוהוט, ז, עמ' 166; קראוס, עמ' 517; יסטרוב, עמ' 1339; דלמן, עמ' 386.

²⁰⁰¹ לידל-סקוט, ערך ראשי *κάμψα*, עמ' 873; לואיס-שורט, עמ' 288.

²⁰⁰² האותיות 'פר' נכתבו על גרד, האות פ"א מופיעה ללא ניקוד.

²⁰⁰³ **ערוך:** "שומר הפרי, והוא נץ של אביונות שנקראין בוטינתא, כמו הנץ לרימון" (ערך אביונות). "שומר הפרי" – מה שמקדים את הפרי (שמ"ר כאן במשמעות "המתין"). "נץ" – נָצָה, הפרי לפני שהתפתח. "בוטיתא" – המילה ידועה רק כגלוסה ל"אביונות" (ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 190). "כמו הנץ לרימון" – בעוקצין ב, ג נזכרים חלקי הרימון: הפיטמה, הנץ והמסרק. **ריבמ"ץ:** "הוא שומר אביונות שנקר' נוצא [צ"ל: ניצה?] ובלעז קפרייני" (זק"ש, ריבמ"ץ, עמ' שז). "קפרייני" – מסתבר שקשור ל-*capparis*, צמח הצלף. **ר"ש:** "הוא שומר לפרי, שומר אביונות, ונקרא ניצא דפרחא". "פרחא" בארמית – צלף; ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 931. **רמב"ם:** וצלף – אלכבר. מנה נואר הו אלמסמי תמרות ומנה טעם יאבס שבה אלאעואד ואלאוראק והו אלמסמי קפרייני. ומנה אלטעם אלכאמל אלנצ'ג ואסמה אלמשהור ענדנא פקוע אלכבר והו אלמסמי אביונות "וצלף" – ה'כבר, יש בו ניצנים הנקראים תמרות, ויש בו פרי יבש בדומה לזמורות ולעלים והוא הנקרא קפרייני, ויש בו פרי שלם ובשל ושמו המפורסם אצלנו [בספרד] 'פקוע אלכבר' והוא הנקרא אביונות" (קאפח, א, עמ' שלה; התרגום ותיקוני נוסח על פי בלאו, מילון, עמ' 585). כבד – כָּבַד "צלף" (בלאו, שם). וכן נמצא בקטע גניזה של תשובות גאונים: "קפרייני – בלשון ערבי מהו? קורין אותו בלשון ישמעאלים 'בסר אלכבר', ובלשון ארמי 'אקמא דפר[חא]' (וייס, שרידים מהגניזה, עמ' פט; וראה סוקולוף, מילון א"ב, ערך אקמא בעמ' 161).

²⁰⁰⁴ בוקסטורף, עמ' 1040; לוי, ד, עמ' 357; קוהוט, ז, עמ' 168; קראוס, עמ' 561; יסטרוב, עמ' 1403; דלמן, עמ' 387. וכן לעף, צמחי היהודים, 325.

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קפרי (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 500), סורית: ܦܚܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1395), ערבית: قَبْر (ליין, ז', עמ' 2586).

קצרה

תיעוד: ערכין ט, ו ("קצרה הישנה של ציפורי").

גרסאות: ק: קצָרָה • פא: קצרה • ל: קצרה • פס: קצרה²⁰⁰⁶ • אר: קצָרָה • ת ירושלים: קצָרָה • ד"ר: קצרה • בבלי-ע: קצָרָה (לב ע"א) • ערוך: קצרה. — בספרא ובירושלמי: קצרה.²⁰⁰⁷ בתוספתא: קצטרא, קסטראות.²⁰⁰⁸ בבבלי: גסטרא.²⁰⁰⁹

פירוש מסורתי: עיר מוקפת חומה.²⁰¹⁰

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה בלטינית castra (יוונית κάστρα),²⁰¹¹ "טירה, מצודה".²⁰¹²

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: קסטרא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 374), א"ג: קסטרה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 498), א"נ: كَاسْتَرَا (> κάστρον, מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס, ג, עמ' 134), סורית: ܦܚܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1387), ערבית: قَصْر (דווי, ב, עמ' 356-357).

קרון

תיעוד: 6 × (למשל: כלאים ח, ג; ע"ז ה, ד).²⁰¹³

גרסאות: ק: קרון • פא: קרון • ל: קרון.

פירוש מסורתי: "ויושבין בקרונות של זהב" [קידושין ע"ו ע"ב] ... פי' עגלות של זהב, ובלעז קר"ו" (ערוך, ערך קרון).²⁰¹⁴

אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו מיוונית κάρρον (לטינית carrus, carrum),²⁰¹⁵ "עגלה".²⁰¹⁶ יסטרוב גזר משורש קר"ר, קרוב אל גר"ר.²⁰¹⁷

תיעוד בשפות שמיות נוספות: השווה סורית: ܦܚܐ (> carrarius, ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1417).²⁰¹⁸

-
- ²⁰⁰⁵ לידל-סקוט, עמ' 876; לואיס-שורט, עמ' 287. בתרגום השבעים המילה מתרגמת את "אביונה" (משלי יב, ה).
- ²⁰⁰⁶ התיבה אינה מנוקדת.
- ²⁰⁰⁷ ספרא, בהר, ד, א (כ"י וטיקן 31); ירושלמי יומא מה ע"ב; שם, נדרים לח ע"ד (כ"י ליידי).
- ²⁰⁰⁸ תוספתא מעשר שני, א, ו; אהלות יח, יב (כ"י וינה).
- ²⁰⁰⁹ ברכות לב ע"ב (3 ×; כ"י אוקספורד 366, וכן בדפוסים).
- ²⁰¹⁰ **רש"י:** "שם עיר קטנה שמחוץ לציפורי" (לב ע"א, ד"ה קצרה). **ערוך:** "מדינא [=עיר] היא, המוקפת חומה מימות יהושע בן נון והיא ישנה" (ערך קצר⁵).
- ²⁰¹¹ לוי, ד, עמ' 545 (קסטרא), עמ' 366 (קצרה); קוהוט, ז, עמ' 178; קראוס, עמ' 562 (קצרה), עמ' 557 (קסטרא); יסטרוב, עמ' 1408 (קצרה), עמ' 1396 (קסטרא); דלמן, עמ' 388.
- ²⁰¹² לואיס-שורט, עמ' 298; לידל-סקוט, כרך המילואים, עמ' 168.
- ²⁰¹³ בדפוסים המילה מופיעה גם בברכות ד, ו ("היה יושב בספינה או בקרון"), אבל היא אינה מופיעה במשנה זו בכתיב היד ק, פא, ל (בכ"י ק המילים "או בקרון" הוספו בגיליון על ידי יד מאוחרת).
- ²⁰¹⁴ "קר"ו" — איטלקית carro "עגלה"; ראה קואומו, לעזי הערוך, עמ' 606.
- ²⁰¹⁵ בוקסטורף, עמ' 1060; לוי, ד, עמ' 382; קוהוט, ז, עמ' 205; קראוס, עמ' 565; דלמן, עמ' 391.
- ²⁰¹⁶ לידל-סקוט, עמ' 880; לואיס-שורט, עמ' 295.
- ²⁰¹⁷ יסטרוב, עמ' 1414.

קרטיסים

תיעוד: ע"ז א, ג.

גרסאות: ק: וקרטיסים²⁰¹⁹ • פא: וקרטיסים²⁰²⁰ • ל: וקרטיסים • ט: וקרטיסין • אד: וקרטיס • ת ירושלים: וקרטיסין • ד"ר: וקרטיסים (!) • בבלי-ע: וקרטיסים (ח ע"א) • ירושלמי: וקרטיסים (לט ע"ג) • ערוך: וקרטיסים. — תוספתא כ"י וינה: "קראטיסין", תלמוד בבלי כ"י: "קרטיסין".²⁰²¹

פירוש מסורתי: יום שתפסה בו רומי מלכות.²⁰²²

אטימולוגיה: בוקסטורף קישר את המילה עם יוונית κρατέω "לתפוס".²⁰²³ לוי קישר עם κράτος "שלטון".²⁰²⁴ גרץ זיהה את המילה עם κράτης, "תפיסה", וביחוד "תפיסת שלטון",²⁰²⁵ ואת הצעתו אימצו קוהוט, קראוס, יסטרוב ודלמן.²⁰²⁶ לפי זה הוראתה של קרטיסין היא dies imperii, החג שבו צוין כל שנה יום תפיסת השלטון בידי הקיסר החדש, ובפרט החג שבו צוין יום תפיסת השלטון על ידי אגוסטוס.²⁰²⁷

קרסותומלין, קרוסטומלין, קרוסטמלין

תיעוד: (1) כלאים א, ד; (2) מעשרות א, ג; (3) עוקצין א, ו.

²⁰¹⁸ "קרר" נמצא גם בכ"י ל, בבא מציעא ו, א (בדפוסים: "קדר").

²⁰¹⁹ הוי"ו נוספה מעל לשורה.

²⁰²⁰ תיבה זו ושתי הקודמות לה (שמות "אידיהן שלגויים") נמחקו באמצעות קו.

²⁰²¹ תוספתא ע"ז א, ד (1×); בבלי עבודה זרה, כ"י פארמה 1337, ח ע"א, ח ע"ב (3×). הבדיקה על פי מאגרים.

²⁰²² **ירושלמי:** "וקרטיסין – יום שתפשה בו רומי מלכות" (לט ע"ג), וכן **בבלי:** מאי קרטיסין? אמ' רב יהו' אמ' שמואל: יום שתפסה בו רומי מלכות" (ח ע"ב). פירוש זה מצוי גם **בתוספתא**, בין "סטורניא לבין" "קראטיסין": "יום שאחזו בו את המלכות" (א, ד); בשל מיקום הפירוש לפני התיבה המתפרשת הוצע בגמרת הבבלי, שם, לראות בו יום חג נוסף. ר"ח: "וקראטיס – פי' בלשון יון תפיסה" (ח ע"ב). **הערוך** מביא את פירוש הבבלי ומוסיף "והוא לשון יון" (ערך קרטיס²). לפי **הרמב"ם** מדובר בחג נוצרי (ראה דבריו להלן בערך קלנדא).

²⁰²³ בוקסטורף, עמ' 1056; לידל-סקוט, עמ' 991.

²⁰²⁴ לוי, ד, עמ' 376-377; לידל-סקוט, עמ' 992.

²⁰²⁵ גרץ, פירוש עניינים במשנה, עמ' 229; לידל-סקוט, עמ' 991.

²⁰²⁶ קוהוט, ז, עמ' 195-196; קראוס, לקסיקוגרפיה, עמ' 536, ובמילונו, עמ' 568; יסטרוב, עמ' 1417; דלמן, עמ' 390. בזיהוי הלשוני הזה תמך גם בריל, מילים זרות, עמ' 162, אם כי הציע לזהות את החג עצמו עם Charistia (חג רומאי שנחוג ביום 22 בפברואר).

²⁰²⁷ בלאופוס, חגים רומיים, עמ' 13-14; קראוס, א"ת, ג, עמ' 124-125; בלאופוס, עבודה זרה, עמ' 44 (מספר 22), ושם הפניה לספרות נוספת. לדעת בלאופוס (שם, בעקבות מרקוורדט), צוין הקרטיסין בשישה עשר באפריל. אלבק גורס שהוא חל באחד באוגוסט (אלבק, פירוש המשנה, ד, עמ' 325). אולם נראה שלמעשה צוין יום תפיסת השלטון של אוגוסטוס בשבעה בינואר; ראה הדיון בתאריכים השונים אצל פאולי-ויסובה, כך ה, חלק א, עמ' 477-478. עם זאת יש לציין שהזהות הרעיונית עם dies imperii אינה מחייבת שהם נחוגו באותו מועד, וייתכן שהקרטיסין נחוג לציון מועד קדום יותר שסימן את מועד תפיסת השלטון הרומאי במזרח בתקופת הרפובליקה. עוד על הקרטיסין ראה אצל שפרבר, מילון, עמ' 194-195.

גרסאות: ק: (1) והקרוסטמילין²⁰²⁸ (2) והקרוסטמילים (3) והקרס טרמילין²⁰²⁹ (ק2) • פא: (1) והקרוסטמילין (2) והקרוסטמילין (3) והקרוסטמילין • ל: (3-1) והקרוסטמילין • פט: (1) והקרוסטמילין (2) והקרוסטמילין (3) והקרוסטמילין • אד: (1) והקרוסטמילין (2) והקרוסטמילין • רק: (3) והקרוסטמילין • קט"ג: (1) קרוסטמילים (בירנבאום, עמ' 308) (2) קרוסטמילין (שם, עמ' 197) • פד: (3) והקרוסטמילין • קט"ג נ"ב: (1) והקרוצטמילין (ייבין, עמ' 1076) (2) והקרוצטמילין, והקרוצטמילים (ייבין, שם) (3) והקרוצטמילים (ייבין, שם) • ת ירושלים: (3) והקרוסטמילין • ד"ר: (1) והקרוסטמילין (2) והקרוסטמילין (3) והקרוסטמילין • פיה"ג: (3) והקרוסטמילין • ערוך: (3-1) והקרוסטמילין. — הגירסה קרוסטמילין מופיעה עוד בתוספתא כ"י וינה (עוקצין ג, ז) ובירושלמי כ"י ליידין (תרומות מז ע"ד). אצל ר"ש: קרוסטמילין (כלאים א, ד).

פירוש מסורתי: "פי כרוסטמילין" (ערוך, ערך קרוסטמילין).²⁰³⁰

אטימולוגיה: בעקבות פירוש הערוך ("כרוסטמילין") גזרו בוקסטורף, לוי וקוהט מיוונית *χρυσόμηλον*, "חבוש".²⁰³¹ בוקסטורף הציע לחלופין לגזור מ-*crustuminus*, סוג אגס הנקרא כך על שם מוצאו (מן *Crustumeria*), בחילוף נ/ל.²⁰³² בהצעה זו תמכו זקש, לעף, בריל, קראוס, יסטרוב ודלמן.²⁰³³ בבפירוס מצרי מהמאה השלישית לספירה, אשר פורסם בשנת 1907, התגלתה המקבילה היוונית למילה זו: *χρυστομήνιος*.²⁰³⁴

קתדרא, קתדרה

תיעוד: (1) כתובות ה, ה; (2) כלים ד, ג; (3) כלים כב, ג; (4) כלים כד, ב.

גרסאות: ק: (1) בקתדרה²⁰³⁵ (2) קתדרה (3) קתדרה (4) בקתדרה²⁰³⁶ • פא: (1) בקתדרה (2) בקתדרה (3) קתדרה (4) בקתדרה • ל: (1) בקתדרה (2) קתדרה (3) קתדרה (4) קתדרה • פט: (1) בקתדרה (2) קתדרה (3) קתדרה (4) בקתדרה • אד: (1) בקתדרה • רק: (2) קתדרה (3) קתדרה (4) קתדרה • קט"ג: (1) בקתדרה (בירנבאום, עמ' 88) • פד: (3-2) קתדרה (4) בקתדרה • ת ירושלים: (2) קתדרה (3) קתדרה (4) בקתדרה • ד"ר: (1) בקתדרה (2) קתדרה (3) קתדרה (4) קתדרה • בבלי-ע: (1) בקתדרה (נט ע"ב) • פיה"ג: (2) קתדרה • ערוך: (1) בקתדרה (2) קתדרה (4) בקתדרה. — בספרא כ"י וטיקן: וקתדרה (ייבין, עמ' 1076).

פירוש מסורתי: "והוא כורסי, והוא כסא, והוא גוהרקא" (ערוך, ערך קתדרה).²⁰³⁷

²⁰²⁸ וי"ו שנייה ללא ניקוד.

²⁰²⁹ בין שתי התיבות מעבר שורה.

²⁰³⁰ קואומו, לעזי הערוך, עמ' 606, מעמידה את הנוסח "גרוסומילין" על פי כתבי יד של הערוך. היא משחזרת grossomeli, ומתרגמת "משמשים" (*albicocche*). לפירושים נוספים ראה אצל אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 145-148.

²⁰³¹ בוקסטורף, עמ' 1061; לוי, ד, עמ' 385; קוהוט, ז, עמ' 208; לידל-סקוט, עמ' 2010, 1005.

²⁰³² בוקסטורף, שם; לואיס-שורט עמ' 485.

²⁰³³ זקש, תוספות, א, עמ' 156-157; לעף, שמות צמחים, עמ' 209 (והשווה צמחי היהודים, ג, עמ' 237); בריל, ביקורת, ד, עמ' 72; קראוס, עמ' 566; יסטרוב, עמ' 1414; דלמן, עמ' 391. כך גם פירסט, פירוש, עמ' 501.

²⁰³⁴ לידל-סקוט, עמ' 2012. הפפירוס פורסם לראשונה אצל F. G. Kenyon, H. I. Bell (eds.), *Greek Papyri in the British Museum*, vol. 3, London 1907, עמ' 212, שורה 17.

²⁰³⁵ היו"ד נמחקה באמצעות קו.

²⁰³⁶ הכ"ף תוקנה מבי"ת.

²⁰³⁷ "כורסי" — בארמית "כסא"; השווה סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 254; הני"ל, מילון א"ב, עמ' 566. "גוהרקא" — בארמית "כסא, אפיריון" (מפרסית); ראה סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 262.

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית καθέδρα (לטינית cathedra),²⁰³⁸ "כֵּס", כורסה".²⁰³⁹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: א"ג: קתדרה (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 509), סורית: ܩܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1421).

רוקני

תיעוד: כלים יג, ד.

גרסאות: ק: והרוקני (נוסח הסופר), וְהָרוֹקְנָה (לאחר תיקון וניקוד) • פא: וְהָרוֹקְנָה • ל: והרוקני • פט: וְהָרוֹקְנָה • רק: והרוקני [!] • פד: וְהָרוֹקְנִי • ת ירושלים: וְהָרוֹקְנִי²⁰⁴⁰ • ד"ר: והרוקני. — פיה"ג: והרקני • ערוך: והרוקנא • ר"ש: הרוקני • מלא"ש: "ואית דגרסי והרוקני".²⁰⁴¹

פירוש מסורתי: מקצוע, כלי המשמש את הנגר להחליק את העץ.²⁰⁴²

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ῥυκάνη (לטינית rucina),²⁰⁴³ "מקצועה".²⁰⁴⁴

תיעוד בשפות שמיות נוספות: סורית: ܩܬܪܐ (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1489), ערבית: ܩܬܪܐ (פרנקל, עמ' 255).

תורמוס, תורמסין, תורמסים

תיעוד: 6 × (למשל: כלאים א, ג; שבת יח, א).

גרסאות: ק: התורמוס, תְּרֻמוֹסִין, תְּרֻמוֹסִין, תְּרֻמוֹסִין • פא: וְהַתְּרֻמוֹסִין, הַתְּרֻמוֹסִין, תורמוסין • ל: והתרמוס, התורמים, תורמסים.

פירוש מסורתי: אלתרמוס "התורמוס" (רמב"ם לכלאים א, ג).²⁰⁴⁵

אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית θέρμος²⁰⁴⁶ סוג קטנית (Lupinus, תְּרֻמוֹס).²⁰⁴⁷

²⁰³⁸ בוקסטורף, עמ' 1070; לוי, ד, עמ' 402; קוהוט, ז, עמ' 228; קראוס, עמ' 572; יסטרוב, עמ' 1434; דלמן, עמ' 394.

²⁰³⁹ לידל-סקוט, עמ' 851; לואיס-שורט, עמ' 301. בתרגום השבעים המילה משמשת בעיקר כמקבילה לעברית "מושב"; ראה לוסט, עמ' 219; האץ-רדפאט, עמ' 699. המילה מתועדת גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 490. עוד על משמעותה ועל גילגוליה של מילה זו ראה קוטשר, מילים ותולדותיהן, עמ' 35-36.

²⁰⁴⁰ תיקון מן "והרוקני".

²⁰⁴¹ "ואית דגרסי והרוקני, וכן הוא ברמב"ם, וגם בפ"י המשנה וכן הגיה הרב בצלאל אשכנזי ז"ל".

²⁰⁴² **פיה"ג:** "ברזל נתון בתוך העץ והוא עשוי לְשַׁעַץ ולהחליק הנסרים, והוא מכלי הנגרים, ושמו בטיית רוקאן" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 31). "רוקאן" – ܩܬܪܐ "מקצועות הנגר" (בלאו, מילון, עמ' 258). **הערוך** מצטט את פירוש הגאונים, ומוסיף: "ובלע"ז רדיטור"א" (ערך, ערך רקן); רדיטור"א – השווה איטלקית dirittora "מקצוע" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 205). **ר"ש** מביא את דברי הערוך. **הרמב"ם** מפרש לפי העניין: לא נחק אסמחא, לכן אלמעני חאצל אנהא אלה מן אלאות אלנגארין, תתרכב מע גיראה וחנייז תציר כלי "לא ברור לנו שמו, אבל העניין מובן שהוא כלי מכלי הנגרים, מרכיבין אותו עם זולתו ואז יהיה כלי" (קאפח, ו, עמ' קלא).

²⁰⁴³ בוקסטורף, עמ' 1131; לוי, ד, עמ' 437; קוהוט, ז, עמ' 302; קראוס, עמ' 578; יסטרוב, עמ' 1464; דלמן, עמ' 408.

²⁰⁴⁴ לידל-סקוט, עמ' 1576; כרך המילואים, עמ' 271; לואיס-שורט, עמ' 1606.

²⁰⁴⁵ וראה את הפירושים הנוספים שאסף אלבוים, צמחי כלאים, עמ' 171.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: א"ג: תורמוס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 578), סורית: תורמוסא (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1643), א"ב: תרמוסא, תורמוסא (סוקולוף, מילון א"ב, עמ' 1235), ערבית: ترمس (ליין, א, עמ' 306).

תיק

תיעוד: 12 × (למשל: שבת טז, א; כלים טז, ז).
גרסאות: ק: תיק, תיק²⁰⁴⁸ • פא: (1) תיק, תק • ל: תיק, תק.
פירוש מסורתי: "תיק נבלים" (כלים טז, ז) – פי' נרתק כלי זמר" (ערוך, ערך תק).
אטימולוגיה: קיימת תמימות דעים שמקור המילה ביוונית ταῖς²⁰⁴⁹, "ארון, תיבה לכסף או לדברים אחרים"²⁰⁵⁰.

תיעוד בשפות שמייות נוספות: ארמית התרגומים: תיקא (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 536), א"ג: תיק (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 581), סורית: تيك, تيك (ברוקלמן-סוקולוף, עמ' 1619, 1642).

תפית

תיעוד: כלים כג, ג ("תפית של חמור").
גרסאות: ק: תפית • פא: תפית • ל: תפית • טס: קפית • רק: התפית • פד: תפית • ת ירושלים: תפית • ד"ר: תפית • פיה"ג: תפית • ערוך: תפית • ר"ש: תפית.
פירוש מסורתי: כיסוי לבהמה (פיה"ג, ערוך); עצים ששמים על בהמה כדי להניח עליהם משא (ערוך, רמב"ם)²⁰⁵¹.
אטימולוגיה: בוקסטורף, לוי, קוהוט, קראוס ודלמן גזרו את המילה מיוונית τάπης (לטינית tapete, tapetum)²⁰⁵², "שטיח, בד המשמש לכיסוי מושבים או מיטות"²⁰⁵³. הצעה זו נתקלת בשני קשיים:

²⁰⁴⁶ בוקסטורף, עמ' 1312; לוי, ד, עמ' 671; קוהוט, ח, עמ' 280; קראוס, עמ' 585; יסטרוב, עמ' 1657; דלמן, עמ' 449. וכן לעף, צמחי היהודים, ב, עמ' 453 ואילך.

²⁰⁴⁷ לידל-סקוט, עמ' 794.

²⁰⁴⁸ פעם אחת (כלים טז, ח) נוקד נגד הכתיב תיק, שמא בשל המילה העוקבת (תיק מִכְחֵל).

²⁰⁴⁹ בוקסטורף, עמ' 1283; לוי, ד, עמ' 640; קוהוט, ח, עמ' 262; קראוס, עמ' 588; יסטרוב, עמ' 1665; דלמן, עמ' 446.

²⁰⁵⁰ לידל-סקוט, עמ' 797; כך המילואים, עמ' 151. בתרגום השבעים המילה מקבילה לעברית "בתים", המשמשים עבור בדי הארון (כך בשמות כה, כז; וכן סימכוס ותיאודוטיון עבור שמות ל, ד); ראה לוטס, עמ' 205; האץ-רדפאט, עמ' 649. בברית החדשה המילה משמשת במשמעות "קבר" או "נדן (לחרב)", ראה באואר-דנקר, עמ' 455.

²⁰⁵¹ **פיה"ג:** "מרשחא בטיית" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 64). מרשחא – مرشحة "הכיסוי הפנימי מתחת לאוכף הסוס" (ליין, ג, עמ' 1088; השווה אפשטיין, שם, הערה 5). **הערוך** מביא שני פירושים: "בלעז ברדא, והיא של צמר שעושין ממנו פילטריו", ששמו בל' ישמעאל לבד. וי"מ עצים העשויים על גבי החמור למשאוי" (ערוך תפית). "ברדא" – איטלקית barda "שכבת ריפוד מתחת לאוכף" (קואומו, לעזי הערוך, עמ' 479, 615; השווה אנגלית bard). פילטריו – איטלקית feltro "לבד" (קואומו, שם, עמ' 533, 615). לבד – لبد, כמשמעו בעברית (ליין, ז, עמ' 2646). **ר"ש** מביא את שני פירושי הערוך. **רמב"ם:** אעווד תעמל עלי טהר אלדאבה תנקל עליהא אלאחמאל, ולא ימכן אלאנסאן אלרכוב עליהא אלא בתגייר אתקאבהא או באזאלה אלאעווד אלתי בין אלאתקאב, ואסם הזה אלשכל אלאכאף אלפארסי "עצים נעשים על גב הבהמה לשאת עליהם המשאות, ואי אפשר לאדם לרכוב עליהם אלא על ידי שינוי נקביהן או בהסרת העצים שבין הנקבים, ושם הצורה הזו האוכף הפרסי" (קאפח, ו, עמ' קצז).

²⁰⁵² בוקסטורף, עמ' 1299; לוי, ד, עמ' 662; קוהוט, ח, עמ' 262; קראוס, עמ' 591; דלמן, עמ' 446.

הראשון, שהמשמעות ביוונית היא כללית מדי ביחס לפרשנות המסורתית של המילה העברית; השני, שהמילה היוונית משמשת כמילה משאילה עבור המילה "טפיטן" במשנה הקודמת. קשה לראות מדוע אותה מילה יוונית תישאל בצורה "טפיטן של סוס" במשנה ב, אבל "תפית של חמור" במשנה ג; לא מן הנמנע שמדובר במילים בעלות מוצא אטימולוגי שונה. אטימולוגיה שונה הועלתה על ידי יסטרוב, אשר הציע לגזור את המילה משורש תפ"ף.²⁰⁵⁴

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ראה ערך טפיטן בעבודה זו.

(1) תריס, תריסין

תיעוד: (1) שבת ו, ד; (2) סוטה ח, א; (3) אבות ד, יא; (4-5) כלים כד, א.

גרסאות: ק: (1) בתריס (2) תריסים (3) בתריס (4) תריסים (5) תריס • פא: (1) בתריס (2) התריסים (3) כתריס (4) תריסין (5) תריס • ט: (1) בתריס (2) תריסין (3) בתריס (4) תריסין (5) תריס • אד: (2) תריסין (3) כתריס • דק: (1) בתריס (4) תריסין (5) תריס • פד: (4) תריסין (5) תריס • ת מועד: (1) בתריס • ת ירושלים: (3) בתריס (4) תריסין (5) תריס • ד"ד: (1) בתריס (2) התריסין (3) כתריס (4) תריסין (5) תריס • בבלי-ע: (1) בתריס (סג ע"א) (2) תריסין (מ ע"א) • ערוך: (3) כתריס (4) תריסין.

פירוש מסורתי: "מאתים צנה" [=מגן; מלכים א י, טז] – תרג': מאתן תריסין" (ערוך, ערך תריס).

אטימולוגיה: נלדקה הציע לגזור את תריס במשמעות "מגן" מן *θυρεός*, "מגן מלבני, שצורתו צורת דלת".²⁰⁵⁶ את הצעתו אימצו לוי, קוהוט, קראוס ודלמן.²⁰⁵⁷ פישר גזר מערבית *تُرْس* "מגן, חפץ המשמש להגנה".²⁰⁵⁸ יסטרוב גזר משורש אר"ס במשקל תקטיל.²⁰⁵⁹

תיעוד בשפות שמיות נוספות: ארמית התרגומים: תריס (לוי, מילון לתרגומים, ב, עמ' 560), א"ג: תריס (סוקולוף, מילון אא"י, עמ' 592), א"ש: תורס (טל, עמ' 946), ערבית: *تُرْس*, *مُتْرَس* (ליין, א, עמ' 302-303; פרנקל, עמ' 17).

(2) תריסין

תיעוד: ביצה א, ה.

²⁰⁵³ לידל-סקוט, עמ' 1757; לואיס-שורט, עמ' 1842.

²⁰⁵⁴ יסטרוב, עמ' 1686. השורש תפ"ף משמש כאן, לדעתו, בהוראה של "חיבור".

²⁰⁵⁵ אף על פי שבדרך כלל לא ניתן להבחין אצל סופר כה"י בין סמ"ך למ"ם, נראה שכאן מדובר במ"ם מובהקת.

²⁰⁵⁶ נלדקה, ביקורת על פרלס, עמ' 145; לידל-סקוט, עמ' 811. בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "מגן, צנה"; ראה לוסט, עמ' 209; האץ-רדפאת, עמ' 663. המילה מתועדת במשמעות זו גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 462.

²⁰⁵⁷ לוי, ד, עמ' 673; קוהוט, ח, עמ' 282; קראוס, עמ' 593; דלמן, עמ' 449. אצל בעל הערוך יש ערך אחד עבור שתי המשמעויות "מגן" ו"חלון", ולכן קוהוט רושם לצד *θυρεός* גם את *θυρίς* "חלון"; על כך ראה להלן, ערך תריסין, במשמעות דלת).

²⁰⁵⁸ פישר אצל בוקסטורף, עמ' 1313 הערה 54; ליין, א, עמ' 302-303. בעקבות בושאר (Bochart) סבר שהמילה נשאלה ליוונית מערבית. למעשה נראה שכיוון השאילה הוא הפוך, והערבית שאלה מהיוונית; כך לוי אצל פליישר, ב, עמ' 211 (הערה לעמ' 191); וולרס, ערבית מצרית, ג, עמ' 295; וכן פרנקל, עמ' 17 (לגבי *مُتْرَس*). גם לפי שנטרן, עמ' 446-447, המילה היוונית היא הודו-אירופית במקורה.

²⁰⁵⁹ יסטרוב, עמ' 1698.

גרסאות: ק: התריסין²⁰⁶⁰ • פא: התריסין • ל: התריסין • ט9: התריסין • אד: התריסין • ת מועד:
 ליתא • ד"ר: התריסין • בבלי-ע: התריסין (יא ע"ב) • ערוך: התריסין.
פירוש מסורתי: קרשים, לוחות, שנועלים בהם את פתח החנות.²⁰⁶¹
אטימולוגיה: בוקסטורף, קוהוט ודלמן גזרו מיוונית *θυρίς*,²⁰⁶² "חלון", וכן "קרשים, לוחות".²⁰⁶³
 קרובה לכך הצעתו של לוי – *θύρα* (ממנה נגזרה *θυρίς* הנ"ל כצורת הקטנה), שמשמעותה העיקרית
 "דלת" והיא מתועדת גם במשמעות "תריס של חלון".²⁰⁶⁴ קראוס ראה בתריס שהוראתו "מגן"
 ובתריס שהוראתו "דלת, קרש" מקרה של פוליסמיה; את שתי המשמעויות גזר מיוונית *θυρεός*
 "מגן".²⁰⁶⁵ יסטרוב גזר משורש אר"ס.²⁰⁶⁶

-
- ²⁰⁶⁰ היו"ד הראשונה נוספה מעל לשיטה; סוף התיבה אינו מנוקד.
- ²⁰⁶¹ בגמרת **הבבלי**: "מאי תריסין? אמר עולא: תריסי חנויות" (יא ע"ב). ר"ח: "הקרשין שנועלין בהן פתחי החנויות" (מצגר, פירוש ר"ח, ביצה, עמ' יט). וביתר הרחבה **בערוך**: "קרשים שנועלים בהן פתחי החנויות בלילה, וביום מסלקין אותן ומניחין עליהן אוכל נפש למכור" (ערך תרס). רש"י: "דלתות פתחיהן" (יא ע"ב, ד"ה תריסין). ואת "חנויות" הוא מפרש: "כמו תיבות הן, ועומדות בשוק, ואינן מחוברות לקרקע" (שם, ד"ה חנויות). **רמב"ם**: אלא לואח אלתי תגלק בהא אבואב אלחואנת "הלוחות שנועלין בהן פתחי החנויות" (קאפח, ב, עמ' רצג). **המיוחס** **לרב נתן**: "הלוחות של חנות" (קאפח, רב נתן, ביצה, עמ' 7).
- ²⁰⁶² בוקסטורף, עמ' 1313; קוהוט, ח, עמ' 282; דלמן, עמ' 449.
- ²⁰⁶³ לידל-סקוט, עמ' 812. בקוינה המשמעות הראשונה ("חלון") היא הרגילה: בתרגום השבעים המילה משמשת כמקבילה לעברית "חלון" (בעיקר), וכן "אֶרְבָּה", "פתח", וארמית מקראית "כוין"; ראה לוסט, עמ' 209; האץ-רדפאת', עמ' 664-663. המילה מתועדת במשמעות זו גם בברית החדשה, ראה באואר-דנקר, עמ' 462. גם במילון של הסיכיוס (מאה חמישית לספירה) מפורשת המילה: "פתח קטן" (אם כי הוא מזכיר גם "תריסים אטיים", *Θυρίδες Ἀττικοί*, שהם לדבריו לוחות כתיבה). המשמעות השנייה ("קרשים, לוחות") פחות מצויה ביוונית, ומתועדת אצל הרקלידס פונטיקוס (היסטוריון בן המאה הרביעית לפנה"ס). ייתכן שמטעם זה לא אימצו לוי וקראוס את *θυρίς* כמקור למילתנו.
- ²⁰⁶⁴ לוי, ד, עמ' 673; לידל-סקוט, עמ' 811.
- ²⁰⁶⁵ קראוס, עמ' 593, וכך גם בספרו א"ת, ב, עמ' 363; ראה ערך קודם.
- ²⁰⁶⁶ יסטרוב, עמ' 1698.

חלק ב

תורת ההגה

1. עיצורים

1.1 π, α, τ

π (א)

§1 האות π שיקפה ביוונית הקלאסית פוצץ אטום בלתי מנושף /p/, והגייה זו נשמרה גם בלשון הקוינה.¹ במילים השאולות משתקף העיצור בדרך כלל באמצעות אות פ"א דגושה: אַנְפִּילָא > ἐμπίλια, אַסְפִּלְנִית > σπλήνιον, אַסְפִּרְגֹּס > ἀσπάραγος, אַסְפִּרִי > ἀσπρός, אַסְפִּתִּי > σπάθη, אַרְפִּקס > ἄρπαξ, מְנַפּוּל > μονοπώλης, פְּגֹם > πῆγμα, פּוֹלִיוֹן > πάλιον, פּוֹלִיטִיקִים > πολιτικ-, פּוֹנְדִּקִי > πανδόκιον, פְּטִילָא (אפ) > πάτελλα, פִּטְקִים > πιτάκιον, פִּינְקִס > πίναξ, פִּיקְרִסִין > ἐπικάρσιον, פִּיתֹם > πύθων, פְּלִטוֹרִין > πραιτώριον, פְּרִגְוִד > παραγαῶδης, פְּרִהֲדִין > προέδριον, פְּרוֹנְבֹּל > προσβολή, פְּרוֹנְדִּד > προστάς, פְּרִסְקִים > Περσικόν, פְּרִצוֹף (אפ) > πρόσωπον, טוֹרְפִיקִין > τροπαϊκόν. וכן הוא לגבי האות p במילים השאולות מלטינית: פְּגִיוֹן > pugio, קַפְנְדִּרָא > compendiaría.

§2 כאשר העיצור המקורי מופיע לאחר תנועה קיימת חוסר אחידות בין ובתוך כתבי היד לגבי ייצוגה באמצעות פ"א רפה או דגושה. אנו מוצאים פ"א רפה לאחר תנועה, לפי כללי ההגה הטברניים, במילים טִפּוֹס, טִפֹּס > τύπος, מְלַפְדֹּן > μηλοπέπων, סֶפֶק לְרִיָּה > σπεκλάριον, פּוֹלִיפּוֹס (אבל טפ) > פּוֹלִיפּוֹס (טפ) > πολύπους, בְּפֹלְמוֹס > πόλεμος, קוֹרֶהוּ פֶּלְגֶס (טפ, טפ) > πάλλαξ, קוֹרֶהוּ פֶּרְכִּיגְמָה (טפ) > παραχάραγμα, קנה לו פְּרִקְלִיט > παράκλητος, ובסוף המילה קִינוֹף > κωνωπειόν. לעומת זאת ההגייה הפוצצת השתמרה במילים אַפּוֹתִיק (אבל טפ) > ἄποθήκη, אַפּוֹתִיקִי (בבלי-ע) > ὑποθήκη, אַפִּיטְרוֹפּוֹס > ἐπίτροπος, לֶפֶס > λοπάς, מְרִצּוֹפִים > μάρσупος, נְפִיס (ק, לצד: נֶפֶס) > napus, קוֹפִיס > κοπίς, קַפְרֶס (כך פא, אבל אר) > קַפְרִיסִין > κάπαρις. ייתכן שמנקדי גרסאות אלו הכירו את המילים מלשון סביבתם, ועל כן שימרו את ההגייה הפוצצת.

§3 שתי צורות מעניינות הן קוֹמְפּוֹן (ק, לצד: קוֹמְפּוֹן) > κάμπος ו-קֶלְפִי (אר, ופ"א רפה גם אצל בבלי-ע; אבל ק, פא, טפ ואף בכ"י וטיקן של הספרא הפ"א דגושה) > κάλη. בשתיהן הפ"א רפה אף על פי שאינה באה לאחר תנועה. ייתכן שאת הצורה הראשונה ניתן להסביר כניקוד "אוטומטי" של נקדן ק על פי הכללים הטברניים, לפי ההנחה שהשווא נע לאחר חולם מלא. את הפ"א הרפה של קלפי אין בידי להסביר, אך נראה שמדובר בהגייה שאינה מתבססת על מסורת קדומה.

§4 במספר מילים משתקף מעבר של /p/ < /b/, אם כי ייצוג /p/ באמצעות ביי"ת מוגבל לחלק מן הגרסאות, בעוד אחרות שומרות על הפ"א: 1. σπάθη < אצבתי, כך ערוך (בשם "ספרים אחרים") וגרסאות דומות בפיה"ג ובתוספתא; ביתר הגרסאות (ק, פא, ל, טפ, רק, פר, ועוד) – בפ"א. 2.

¹ סטורטוונט, עמ' 85-86, 90; אלן, יוונית, עמ' 15; גייניאק, עמ' 64.

πάρδαλις < ברדלס אצל פא (לצד פרדלס), ל, פט, אר, וכך בדפוס היבלי והמשנה; אבל ק: פִּרְדָּלִס.
 3. πῖθος < בידסין ו-בִּידָסִין אצל פא ו-פ9 בהתאמה, ורק בכלים ג, ו; בשלושת המופעים האחרים,
 וביתר כתבי היד – בפ"א. על אלו יש להוסיף גם את 4. γύψος < גִּיפְסָס אצל פ9, וגרסאות דומות
 אצל פט, דק, אנט ו-פיה"ג. מעבר פ < ב מתועד בתעודות מדבר יהודה ובלשון חז"ל.² מעבר פ < ב
 במילים השאולות עשוי להצביע על ניסיון לחקות את ה-π הבלתי מנושפת היוונית בפי דוברים
 שבפיהם הפ"א היתה בדרך כלל מנושפת.³ חילופי π-β מתועדים גם ובקוינה, שבה הם מהווים חלק
 מתופעה רחבה יותר של חילופים בין הפוצצים האטומים πτκ והקוליים βδγ.⁴

§5 במילה קמֶטְרָה > κάμπτρα חלה נשילה של /p/ בין העיצורים /m/ ו-/t/. התופעה מוכרת מן
 הפפירוסים של התקופה ההלניסטית וממילים שאולות מיוונית בלטינית,⁵ וניתן לשער שהמילה
 נשאלה בצורתה זו מן היוונית.

(ב) κ

§6 האות κ שיקפה ביוונית הקלאסית פוצץ אטום בלתי מנושף /k/, והגייה זו נשמרה גם בלשון
 הקוינה.⁶ במילים השאולות משתקף העיצור בדרך כלל באמצעות האות קו"ף: אֶנְפִּקִּינוֹן >
 ὀμφάκινον, אֶסְקוּטָלָה > σκουτέλλ-, אֶפּוֹתִיקִי > ὑποθήκη, אֶפּוֹתִיק > ἀποθήκη, בְּסִילָקִי > βασιλική,
 דְּלֶמְטִיקִיוֹן > Δαλματική, דְּלֶקֶקִי > δελφική, דְּרָקוֹן > δράκων, הֶאֱנִתִּיקִי > ἐνθήκη, הֶלְוִקוֹן >
 λευκόν, טְרִיקֶלִין > τρικλίνιον, נוֹטְרִיקוֹן > νοταρικόν, נִקְלָטִים > ἀνάκλιτον, נִקְלָבֶס > Νικόλαος,
 סִיקְרִיקוֹן > σικαρικόν*, פְּרִקֶלִיט > παράκλητος, פּוֹלִיטִיקִים > πολιτικ-, פִּיטָקִים > πιττάκιον,
 פִּיקְרִסִין > ἐπικάρσιον, פּוֹנְדֶקִי > πανδοκεῖον, פִּסְיָקִיָא > φασκία, פֶּרְסִקִים > Περσικόν, קֶבֶר >

² מור, דקדוק, עמ' 91; שרביט, חילופי ב-פ. מאמר חשוב זה יש לקרוא בזהירות, שכן המחבר כולל בחדא מחתא
 תופעות פונטיות שונות (חילופי p-b לצד חילופי f-v) המשתייכות לרבדים לשוניים שונים; כמו כן הצורות לֶפֶס ו-
 לָבִיס שהמחבר מזכיר בעמ' 229 מכ"י קאופמן אינן עניין לכאן, שכן מדובר במילים שונות: λωπάς ו-λέβης; ראה
 ערכים (1) לפס, (2) לפס בעבודה זו.

³ על כך שה-π הבלתי מנושפת נשמעת כבי"ת דגושה עמד כבר בר-הבראוס במאה הי"ג, וכן ש-κ נשמעת כגימ"ל
 דגושה ו-τ כדל"ת דגושה. ראה ההפניות אצל הופמן, בר הבראוס, עמ' 746. להגייה המנושפת של הפ"א הפוצצת
 ראה במיוחד הדיון אצל אליצור, עמ' 96-98. חריג עברי לפ"א פוצצת מנושפת בפי יהודי ארץ ישראל נמצא
 במילה אֶפְדָנו (דניאל יא, מה), שלפי ההשערה בוטאה עם פ"א בלתי מנושפת, וייתכן שבשלב מאוחר יותר גם
 כעיצור נחצי; ראה שטיינר, אפדנו. יוזכר שבארמית נוצרית ארצישראלית המציאו הסופרים אות מיוחדת (פ"א
 הפוכה, e) על מנת לסמן את הפ"א הבלתי מנושפת במילים השאולות מיוונית; ראה מילר-קסלר, עמ' 50-51.

⁴ מייזר-שמול, עמ' 145; גיינאק, עמ' 76-86. העובדה שהתופעה מצויה ביוונית המצרית בלבד, והעובדה שבלשון
 הדיבור המצרית של התקופה הרומית, היא הקופטית, לא היה הבדל פונמטי בין הסדרה האטומה לקולית,
 הובילה את גיינאק להניח שמדובר בהשפעת השפה הקופטית על הקוינה. שמא ניתן להציע, שחוסר ההבחנה
 הפונמטי בין /k,p,t/ לבין /b,g,d/ בפי האוכלוסייה במצרים השפיעה גם היא על מילים שאולות מסוימות בעברית,
 לאור הקשרים התרבותיים, הכלכליים והמנהליים החזקים עם מצרים ועם הקהילה היהודית בארץ זו בתקופה
 הרלוונטית. בהקשר זה ניתן לציין לשם המדינה המצרית המופיע בצורה "גיבטוס" בקטע גניזה של פיוט
 ארצישראלי קדום (יהלום-סוקולוף, שירת בני מערבא, עמ' 226, שורה 38), ושואל מן המילה היוונית Αἰγυπτος.

והשווה G. Steindorff, *Koptische Grammatik*, 2nd ed., Berlin 1904, הערה 1 בעמ' 2.

⁵ כגון πέματος במקום πέματος "חמישי". ראה מייזר-שמול, עמ' 152, פיסקה d; ביוויל, א, עמ' 307.

⁶ סטורטונט, עמ' 85-86, 90; אלן, יוונית, עמ' 15; גיינאק, עמ' 64.

κίβαρος > קִבְיָא > κυβεία > קִוְטָלַת > κοτύλη > קוֹלָבוֹן > κόλлубον > קוֹלִיָּס > κολία > קוֹלִיָּת > κωλή > κωλέα > קוֹלְמוֹס > κάλαμος > קוֹלָן > κόλλα > קוֹלְסִי > καυλός > קוֹלָר > κολλάριον > קוֹמוֹס > κόμμι > קוֹמְפֹן > κάμπος > קוֹמְקוֹס > κουκούμιον > קוֹנְטֹס > κοντός > קוֹסְתוֹת > κίστη > קוֹפִיס > κοπίς > קוֹרְדִיָּקוֹס > καρδιακός > קְטִיגֹר > κατήγωρ > קְטֹרֶס > καταφερός > קִיטוֹנוֹת > κοιτών > קִילוֹן > קִהָלֹן > κήλων > קִימֹנִיָּה > κιμωλία > קִינוֹנִיָּא > κοινωνία > קִינוֹף > κωνωπεϊον > קִינְקִילֹן > καγκέλλιον > קִינְרֶס > κινάρα > קִיסוֹס > κισσός > קִירוֹס > καῖρος > קִיתוֹן > κῶθων > קִלֹרִית > καλλύριον > קִלְמֶרִין > καλαμάριον > קִלְנֶס > Καλένδαι > קִלְפִי > κάλπη > קִלְקֶנְתוֹס > γάλκανθος > קִלְתוֹת > κάλαθος > קִמְטָרָה > κάμπτρα > קִמְרוֹן > καμάριον > קִנְבֶּס > κάνναβις > קִנְתָל > κανθήλια > קִסְתֶּה > κασσός > קִלְצָא > κάψα > קִפְלוֹטוֹת > κεφαλωτόν > קִפְרֶס (פ) > κάππαρις > קִצְרָה > κάστρα > קִרוֹן > κάρρον > קִרְטִיסִים > κράτησις > קִרְתֶּרָה > καθέδρα > רוקני, רוקנה > ῥυκάνη > תורפייקין, תורפֶּיקִין > τροπαϊκόν > תִּיק > θήκη. סימון κ באמצעות קו"ף ולא באמצעות כ"ף נובע, לפי ההנחה הרווחת, מהסיבה שהכ"ף הפוצצת נהגתה בתקופת השאילה כהגה מנושף, ואילו הקו"ף הנחצית נתפסה באוזני הדוברים קרובה יותר לפוצץ היווני הבלתי מנושף.⁷

§7 במספר מקרים מקבילה כ"ף לאות κ: כִּלְנָא (כ"ף ללא חיריק) > κοιλία > קִרוֹב > κράμβη > פִּרְבֶּד > κερκίς > כוֹרְלִיר (כך פא ויתר הגרסאות, אצל ק התיבה נגרדה) > κοχλιάριον. וכן בשתי השאלות המסופקות: (א) קִלְנֶס > κλών > פִּילוֹן > cilo (על c הלטינית ראה להלן). על אלו יש להוסיף את כרקום > χαράκωμα המתועדת גם עם שתי כ"פין, כרכום (כך פט ובדפוס הבבלי, בשניהם רק במופע אחד). קשה לקבוע את הסיבה לחריגים אלו; ייתכן שנתקבעו בזמנים שבהם טרם החל הנישוף של כ"ף בשמית הצפון מערבית (כך אולי לגבי כרוב, המתועדת בכ"ף גם בסורית ובערבית), ואולי השפיע הכתיב של מילה עברית דומה בצורתה (כך אולי לגבי כרכום: השווה פִּרְכָּם, שה"ש ד, יד).

§8 במקרה אחד מקבילה כ"ף רפה לאות κ: פסכתר (כך בין היתר ל, פט, אר, קט"ג ועוד; אבל ק: פִּסְקֶתֶר) > ψυκτήρ. במקום פסקטר הצפוי. אין נראה שמדובר בחיכוך שנגרם עקב מיקומו של העיצור בסוף ההברה, כיוון שבמקרים דומים לא חל חיכוך כזה (השווה τρικλίνιον < טְרִיקְלִין ולא *טריכלִין, ἀνάκλιτον < נִיקְלֶטִים ולא ניכלֶטִים). את ההסבר לצורה זו יש למצוא לדעתי במעתק פנים יווני מתקופת הקוינה: κτ < χθ, כגון ἐκτός < ἑχθός "מחוץ, מעבר".⁸ דיטריך, שעמד בהרחבה על מעתק זה, מניח שתחילתו במאה השנייה לספירה לכל המאוחר.⁹ לפי הסבר זה פִּסְקֶתֶר היא

⁷ ראה קוטשר, מחקר השמית, עמ' 54-58; אליצור, שמות מקומות, עמ' 25, 353, המסביר כך את ייצוגה של κ באמצעות ק בשם המקום قيسارية > Καισάρεια.

⁸ דיטריך, מחקרים, עמ' 96-99; שווייצר, עמ' 210-211. מעתק דומה חל לגבי הפוצץ הדו-שפתי: πτ < φθ, וראה את הדוגמאות אצל גייניאק, עמ' 88-89. בעבר הלא רחוק סברו חוקרים שונים שצמד ההגיים המנושפים χθ אינו ניתן לביטוי ומכאן שאין לייחס לכתיבים אלו משמעות פונטית, אולם דעה זו הופרכה לחלוטין; ראה אלו, יוונית, עמ' 26-28.

⁹ דיטריך, שם, עמ' 99. בשלב מאוחר יותר חזר החלק השני בצמד ההגיים להגייתו הבלתי מנושפת (κθ < χθ).

צורה קדומה יותר מאשר פֶסְכָּתֶר; האחרונה משקפת את הצורה הבלתי מתועדת *ψυχή, אשר התקיימה במציאות הלשונית בקוינה של התקופה הרומית ולאחריה.¹⁰

§9 בשני מקרים אנו מוצאים שהאות κ מיוצגת בחלק מהגרסאות באמצעות קו"ף ובחלק אחר באמצעות גימ"ל: κλειστον < גְלוֹסְטָכָא / קְלוֹסְטָכָה,¹¹ κόλλιξ < קְלוֹסְקִין / גְלוֹסְקִין, בשני המקרים מדובר בצרור שהיסוד השני בו הוא ההגה הקולי /l/, ונראה שהצורות עם גימ"ל הן תוצאה של הידמות בקוליות. תופעה דומה של /g/ < /k/ מצויה זעיר שם זעיר שם בלשון הקוינה, בלשון המגילות, ובלשון חז"ל.¹² על אלו יש להוסיף שתי צורות שבהן מעבר /g/ < /k/ משקף בעיקר את הגירסה המזרחית (כתבי יד ודפוסים של הבבלי): κάστρα < גסטרא, ἐξώστρα < גוזטרא. מעבר זה עשוי להיות מושפע מן הניסיון לחקות את ה-κ הבלתי מנושפת היוונית.

§10 המקבילה בלטינית לאות κ היוונית היא האות c.¹³ אין זה מפתיע לפיכך שבמילים שנשאלו מלטינית, או במילים שלגביהן אין לנו תיעוד ביוונית אלא רק בלטינית, המקבילה של c בעברית היא האות קו"ף: קַטְלָה > catella, סְקוֹרְטִיָּה > scortea, קַפְנִדְרִיָּה > compendiaría, קרר (ל) > carrarius.

§11 הדיגרף הלטיני qu סימן עיצור "שפתי-וילוני" /kw/, כלומר /k/ הנהגה תוך עיגול השפתיים.¹⁴ קשה לסמן הגה זה במדויק בשפה שאינה כוללת אותו בין מצאי הגאיה. בקוינה הוא סומן באמצעות ku, kou או ko.¹⁵ נראה שקושי זה הוא שעומד ביסוד חוסר האחידות של גרסאות המילה quaestor בעברית – מחד גיסא עם וי"ו לאחר הקו"ף: קוסטור (ק, מסורת הסופר), קוסטור (ל), קוסדוד (אר), קוסטוד (קט"ג), קוסטור (בירושלמי); ומאידך ללא וי"ו: קֶסְטֹר (ק, מסורת המנקד), קֶסְטֹר (פא), קסטור (טפ), קסטור (בבלי-ע). לא מן הנמנע שהגרסאות ללא וי"ו משקפות את המילה הלטינית, בעוד הגרסאות עם וי"ו משקפות את המקבילה היוונית κυαίστωρ, שבה, אולי, חלה התפרקות לשני הגיים /kw/.

¹⁰ המקורות שבהם מתועדת הצורה העתיקה הם כ"י קאופמן, כ"י פארמה (אמנם לצד פסכתר), כ"י וטיקן של הספרא, כ"י ליידין של הירושלמי (ושם מתועדת הצורה הקדומה ביותר - פסקטר, עם טי"ת), והערוך, ויש כאן עדות לטיבם המעולה של מקורות אלו.

¹¹ גם אצל ק וגם אצל פא הגירסה בגימ"ל היא במסכת עירובין, והגירסה בקו"ף היא במסכת כלים.

¹² לקוינה של התקופה ההלניסטית ראה ראה מייזר-שמול, עמ' 155; של התקופה הרומית ראה גייניאק, עמ' 79; ללשון המגילות ראה קימרון, דקדוק, עמ' 27; ללשון חז"ל ראה הערת בר-אשר על מעבר כזיב < גזיב: בר-אשר, נשכחות, הערה 20 בעמ' 87.

¹³ סטורטוונט, עמ' 165-166; ביוול, ב, עמ' 212. ההגייה החוככת של c בלטינית לפני האותיות e ו-i לא התפתחה לפני המאה החמישית לספירה, ראה שטולץ, דקדוק היסטורי, עמ' 257; אלק, לטינית, עמ' 14.

¹⁴ סטורטוונט, 169-170, אלק, לטינית, עמ' 16. האות היוונית q (קופה), שממנה נשאלה האות הלטינית q, חדלה לשמש ביוונית בסוף המאה החמישית לפני הספירה; ראה אלק, יוונית, עמ' 17.

¹⁵ גייניאק, עמ' 225-226.

§12 האות τ שיקפה ביוונית הקלאסית פוצץ אטום בלתי מנושף /t/, והגייה זו נשמרה גם בלשון הקוינה.¹⁶ במילים השאולות משתקף העיצור בדרך כלל באמצעות האות טי'': אַטְלִס > ἀτελής, אַפִּיטְרוֹפּוֹס > ἐπίτροπος, הֶיִיט > ιδιώτης, לִיסְטִים > ληστής, טְרִיקְלִין > τρικλίνιον, לִיטְרָא > λίτρα, אִיסְטוֹר > στοά, אַסְטִס > ισάτις, פִּילִטוֹס > φολιῶτον, קְפִלוֹטוֹת > κεφαλῶτον, אַסְטְרוֹבִיל > στρόβιλος, אַמְבִּטִי > ἐμβατή, אַסְקוֹטְלָא > σκουτέλλῃ, אַסְטִלַת > στολή, קְלוֹסְטְרָה > κλειστρον, נִיקְלִטִים > ἀνάκλιτον, לונְטִיִּיות > λέντιον, אַסְטִיִּין > στάδιον, זוֹמְנִיִּצְטְרָא (א9) > ζωμάριστρον, קְמִטְרָה > κάμπτρα, אַסְטִיִּיות (א9) > στέγη, אִיסְקְרִיטִים > ἐσχαρίτης, גְּרוֹטִי > γρύτη, דְּלִמְטִיקִין > (א9) > Δαλματική, טְבִלָה > τάβλα, טִיסְנִי > τισάνη, טוֹרְבֵל > τρίβολος, טְרָגוֹס > τράγος, טְרִטִימָר > (א9) > ταρτημόρ-טְרִיגוֹן > τρίγωνος, טְרִיסִית (א9) > tressis, נוֹטְרִיקוֹן > νοταρικόν, סְטְרִנְלִיָה > Σατορνάλια, סִיטוֹן > σιτώνης, סְנִיטָר > σαλτάρיוס, פּוֹלִיטִיקִים > πολιτικ-, פְּטִילָא (א9) > πάτελλα, פְּלִטוֹרִין > πραιτώριον, פְּרִקְלִיט > παράκλητος, בְּקוֹטְלַת > κοτύλη, קְטִפְרִס > κατωφερής, קִיטוֹנוֹת > κοιτών, הֶקְנִיטָר > κοντάρיון, קְרִיטִיסִים > κράτησις. וכן הוא לגבי t במילים השאולות מלטינית: קְטִלָה > catella, סְקוֹרְטִיָה > scortea. סימון τ באמצעות טי'': ולא באמצעות תי'': נובע, לפי ההנחה הרווחת, מהסיבה שתי'': דגושה נהגתה בתקופת השאילה כהגה מנושף, ואילו הטי'': הנחצית נתפסה באוזני הדוברים קרובה יותר לפוצץ היווני הבלתי מנושף.¹⁷

§13 האות τ מיוצגת על ידי תי'': בחלק מן הגרסאות של המילים הבאות: 1. πῑττάκιον < פִּתְקִין (ט9), אֶפִּיתְקִין (קט"ג נ"ב) וכן בערוך, בדפוס הבבלי ובדפוס המושנה (אבל רוב הגרסאות הטובות עם טי''). 2. βῑτῑ < בִּיתָא בדפוס הבבלי והמושנה, וכאן נראה שהשפיע השם העברי של האות. 3. κίστη < קִיסְתוֹת אצל ק, ל, ט9, טפא ובערוך, ואילו קו(ס)טוֹת אצל פא, רק, פ9. אצל פיה"ג, ר"ש, מלא"ש מתועדים שני הכתיבים. 4. τύπος < פעם אחת אצל ק: תוֹפִי. 5. τροπαϊκόν < תורפייקין אצל ק במופע הראשון, אבל במופע השני הסמוך לו, וביתר כתבי היד, בטי'': 6. κοντός < קונתס (רק), קנתס (קט"ג, והוגה: קונטס). 7. κατηγορος < קתיגוֹר בהלכות פסוקות, כ"י ששון. 8. χρυστουμῑνος < קרוסטומלין בפירוש הר"ש. רוב הצורות הנזכרות הן מיעוט מקרב הגרסאות, ואין בהן כדי לטשטש את התמונה הכללית. על 9. ψυκτήρ < פִּסְכְּתָר ראה 85 לעיל. שני מקרים מיוחדים הם 10. מְרָגְלִית > μαργαρίτης ו-11. טְרִית > θρίττα, שבהם יש לראות את הסיומת בתי'': כאנלוגיה לשמות העצם בסיומת העברית-ארמית -ית.

§14 האות τ מיוצגת על ידי דל'': בעיקר בגרסאות מזרחיות: 1. τύπος < דפוס, כך בדפוס הבבלי. 2. κοντός < קוֹנְדוֹס (ת מועד, הגהה מן הֶקְנִתס) ובכתבי יד ודפוסים של הבבלי: קונדס. 3. κυαίστωρ < קוסדוד אצל אר, וגרסאות דומות בכ"י וינה של התוספתא ובגמרת הבבלי. מעבר ט < ד במילים אלו עשוי להיות מושפע מן הניסיון לחקות את ה-τ הבלתי מנושפת היוונית. אנו מוצאים דל'': גם בכל הגרסאות של 4. προστάς < פְּרוֹזְדוֹד, פרוזדור; את תפוצתו הרחבה של הכתיב בדל'':

¹⁶ סטורטוונט, עמ' 85-86, 90; אלן, יוונית, עמ' 15; גיינאק, עמ' 64.

¹⁷ ראה קוטשר, מחקר השמית, עמ' 54-58; אליצור, עמ' 353.

(ובסיומת רי"ש) במילה זו יש לייחס להשפעת האטימולוגיה העממית הקדומה, הרואה כאן צירוף של "פרוז" ו"דור".¹⁸

§15 בתוספתא כ"י וינה ובבלי כ"י מינכן ἡρώδης עם סמ"ך: טרמיסה, תורמיס', ונראה שיש כאן שיבושי סופרים עקב הדמיון הגרפי בין טי"ת לסמ"ך. על מילים שבהם מופיע הצרור στ (< צט, צ, ס) ראה סעיפים 56 עד 59 להלן.

¹⁸ ראה בערכה, סעיף האטימולוגיה.

§16 האות β סימנה ביוונית הקלאסית את הפוצץ הקולי /b/, ובימי הביניים את החוכך הקולי /v/, אבל אין ודאות לגבי השאלה אימתי חל המעתק /b/ < /v/.¹⁹ גייניאק סבור כי בתקופה הרומית-ביזנטית נהגתה האות β כהגה חוכך.²⁰ אלן זהיר יותר, ולדבריו: "ממצאים מן הפפירוסים הלא-רשמיים מרמזים על הגייה חוככת בערך מן המאה הראשונה לספירה, אבל רק בסביבות מסוימות (בעיקר במעמד בין תנועי); וכאן השפעה זרה עשויה להיות הגורם להתפתחות".²¹

§17 בכתבי היד של המשנה מיוצגת β ברוב המקרים באמצעות בי"ת, ודיגושה או ריפוייה נעשים בעיקרון על פי כללי הניקוד הטברניים: הבי"ת דגושה במילים אֶמְבָּטִי > ἐμβατή, בּוֹמְסִיּוֹת > βωμός, בּוֹרְסִי, הַבּוֹרְסִיקִי > βουρσεύς, בְּסִילָקִי > βασιλική, בְּסִיסִיּוֹת > βάσις, הַבּוֹרְגָנִין > βουργος, הַפִּיבְרִין > βιβάριον, הַפִּיבְרִיסִים > βίβρος, הַבֶּלֶן > βάλανεύς, הַפְּרָפְיִיר > βραχιάριον, טְרָבֶן > τρίβολος (לצד פ: שְׁלֹטְרָבֶן, וגם הוא "כדין"), בְּפָרֹמְבִיָּא > φορβεία. בי"ת רפה מופיעה במילים אֶסְטְרוֹבִיל > στρόβιλος, עוֹשִׁין לוֹ בִּימָא > βήμα, טַבָּלָה > τάβλα, כְּרוֹבָ > κράμβη, הַלְיִיס > λέβης, הַלִּיבָלָר > λιβλάριος, קוֹבִיָּא > κυβεία, קֶבֶר > κίβαρος.

§18 חילופים בין בי"ת רפה ודיגושה מוצאים בשתי מילים: 1. προσβολή, שאצל ק ו-פ מופיעה בדרך כלל בבי"ת רפה (פְּרוֹבֹל) אבל בכתובות ט, ט אצל שניהם בבי"ת דגושה, 2. ἔμβολον < עִנְבֹּל לצד עִנְבֹּל אצל ק, עִנְבֹּל לצד עִנְבֹּל אצל פ, עִנְבֹּל אבל הוגה: עִנְבֹּל, אצל פ. בשני מקרים נוספים ייתכן שהכפלת העיצור הקודם הביאה לריפוי הבי"ת בחלק מהגירסאות: 3. κόλλυβον < פ: קוֹלְבֹנוֹת וגם ללא דגש בלמ"ד: קוֹלְבֹן (אבל ק: קוֹלְבֹן). 4. κάββαβις < פ: הַקְנֶבֶס ואצל ק ללא דגש בנו"ן: הַקְנֶבֶס (אבל פ: קְנֶבֶס). שימור ההגייה הרפה גם ללא הדגש עשוי לכאורה להצביע על מסורת הגייה טובה, אבל יכול גם ללמד שהמנקד הכיר את המילה מלשון סביבתו.

§19 חילופים בין בי"ת לוי"ו מצויים בשלוש מילים: 1. σουβρίκιον < סוּרִיקִין אצל ק, פ, ו-פ, אבל בבי"ת אצל ל, רק, פ, ספרא, פיה"ג. 2. λέσβιον < ליזוויז אצל ל ו-קט"ג (בירנבאום, עמ' 105), אבל אצל ק, פ, בבי"ת. 3. βήλον < על פי רוב בוי"ו (וילן, וילון), אבל ל: בילן, וכן במשנת בבא בתרא ד, ו מוצאים את הגירסה ב(ל)ניות אצל ק, פ, ו-ל. מילה זו היא לטינית במקורה, /welum/ = velum. ביוונית לא היה הגה /w/, וכאשר נדרשה היוונית לייצג הגה זה במילים שאולות הברירה היתה בין ου, כלומר /u/, לבין β, כלומר /v/. בתחילה היה השימוש ב-ου נפוץ יותר, אולם ככל שבלטינית התפשטה ההגייה של האות v כ-/β/ במקום /u/,²² כך ביוונית הלך והתפשט השימוש באות β.²³

¹⁹ ראה הדיון אצל אלן, יוונית, עמ' 29-32.

²⁰ גייניאק, עמ' 69-70.

²¹ אלן, יוונית, עמ' 32 והערה 46. אלן עצמו מביא כ-terminus ante quem להגייה החוככת של β את התעתיקים הקיריליים מן המאה התשיעית לספירה.

²² על המעתק /w/ < /v/ (או /v/ < /w/) בהגיית ה-v הלטינית ראה למשל אלן, לטינית, עמ' 41.

תיאור זה נכון מן הסתם גם לגבי המילה velum שאנו מוצאים אותה הן בכתוב *oũḡlon* והן בכתוב *βῆλον*, וניתן לשער אם כן שזו גם סיבת הייצוג הכפול בעברית: הכתיב בוי"ו משקף את ההגייה היוונית *oũḡlon*, ואילו הכתיב בבי"ת משקף את ההגייה היוונית *βῆλον*, והוא לפי זה המאוחר מבין השניים.

§20 היות שבעברית האות בי"ת יכולה לציין גם הגה פוצץ וגם הגה חוכך, קשה להסיק מן החומר מסקנות לגבי מועד החיכוך של *β*. אולם נראה כי העובדה שחילופי ב-ו מועטים באופן יחסי, וכי ברוב רובן של הצורות האות *β* מיוצגת באמצעות בי"ת, יש בה כדי להצביע על הגיית *β* כעצור פוצץ בתקופה שבה נתקבע – ככל שאפשר לדבר על התקבעות בהקשר זה – הכתיב של המילים השאולות.

(ב) *γ*

§21 האות *γ* שיקפה ביוונית הקלאסית פוצץ וילוני קולי */g/*. בפפירוסים המצריים מוצאים כבר בתחילת התקופה ההלניסטית נשילה של *γ* כגון *ὀλίος* (= *ὀλίγος*), והוספה של *γ* לא-אטימולוגית כגון *ἀρχιερεὺς* (= *ἀρχιερεὺς*), תופעות שחכמי הלשון היוונית מפרשים כמצביעות על הגיית *γ* של אות זו כחוכך וילוני */x/*, ואולי אף כחצי התנועה */j/*, כביוונית המודרנית (בתנאים מסוימים); אבל גם כאן, כמו לגבי *β*, ייתכן שמדובר בייחודיות של הפפירוסים, ואין להסיק מכך שהאות *γ* נהגתה כחוכך כחלק מסטנדרט הדיבור של הקוונה.²⁴

§22 הוספת *γ* לא-אטימולוגית כפי שמצוי בפפירוסים היא תופעה הקיימת במילים בודדות גם בעברית, אמנם לא בקורפוס הנבדק. כך למשל אנו מוצאים טרוגיינוס *Trojanus*, בסילוגוס *βασίλειος*.²⁵ צורות אלו יש לראות כחיקוי של דרך הכתיבה היוונית.²⁶ כאמור, במילים השאולות שבמשנה לא נמצאו תופעות של נשילה או הוספה מסוג זה. האות *γ* מיוצגת ברובם המכריע של המקרים באמצעות גימ"ל כצפוי, וכמו לגבי בי"ת *β*, הדגשים והרפים מוטלים ככלל על פי חוקי הניקוד הטברני. כך אנו מוצאים גימ"ל דגושה במילים בורגנין *βοῦργος*, גניפסיס *γνῑψισ*, גניסיה *γνῑσία*, גצטרה *γάστρα*, הגרטי *γρύτι*, מרגלית *μαργαρίτης*, ואילו גימ"ל רפה במילים אנדרגניס *ἀνδρογύνος*, אטטגיות (א) *στέγη*, ביטא גמא *γάμμα*, ואיזו היא גצרה *γάστρα*, וגרדון *γράφος*, לדיגמא *δείγμα*, הגמונייה *ἡγεμονία*, זול *ζεύγος*, טרגוס *τράγος*, לגיונות *λεγεών*, לגין *λάγνος*, מגס *μαγίς*, מלוגמא *μάλagma*, סגוס *σάγος*, ספוג *σφόγγος*.

²³ סטורטוונט, עמ' 88.

²⁴ אלן, יוונית, עמ' 29-32; מייזר-שמול, עמ' 141-143; גיניאק, עמ' 71-75; דיטריך, מחקרים, עמ' 86-88. ראשית של התופעה כבר בדיאלקטים יווניים שונים במאה הרביעית לפני הספירה; ראה שווייצר, עמ' 209; סטורטוונט, עמ' 87; תריטי, עמ' 440-441.

²⁵ ירושלמי סוכה, נה ע"ב; בראשית רבה ח, ט, דפוס ונציה ש"ח (עיין מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 63, בחילופי הגירסאות); וראה קראוס, דקדוק, עמ' 37-38.

²⁶ כך שווייצר, עמ' 209.

פֶּרֶךְ־רִיגְמָה > παραχάραγμα, פֶּגֶם > πῆγμα, פִּיגְס > πήγανον, קְטִיגֹר > κατήγωρ. וכן לגבי g בלטינית: פֶּגִּיֹן > pugio.

§23 בשני מקרים הגימ"ל רפה בניגוד לכללים הרגילים: 1. παραγαυδῖς < פֶּרְגֹד (כך ק, פא, פט, אר, פר, אבל ת ירושלים: פֶּרְגֹד), 2. ἀσπάραγος < אֶסְפָּרְגֹס (כך ק, פא, פט, אבל בבלי-ע: אֶסְפָּרְגֹס). בשני מקרים אלו הגימ"ל באה לאחר רי"ש שוואה, ונראה שיש לתלות בה את הסיבה לכך שהגימ"ל רפה. ריפוי בגי'ד כפ"ת לאחר רי"ש היא תופעה מוכרת הן בלשון חז"ל (לדוגמא: עֶרְבִית), הן בלשון מקרא (לדוגמא: מֶרְבִּידים).²⁷

§24 במילה γλωσσόκομον מוצאים ייצוג חריג של γ: הן בקו"ף, מְקֹלֶסְקָמָא (לצד גלוסקמא, ובגימ"ל גם אצל פא ו-ל), הן בדל"ת, דלוסקמא (פיה"ג, והצורה נזכרת גם בערוך). לייצוג γ באמצעות דל"ת יש דוגמא נוספת בדמות πургисκος < פֶּרְדִּסְקִין, אם הצעת האטימולוגיה הזו אכן נכונה.

§25 ביוונית מסמנת האות γ בנוסף את העיצור האפי-וילוני /ɲ/, כאשר היא מופיעה לפני אחת האותיות α, χ, γ, כלומר /ɲk/ = γκ. וכו'.²⁸ במקרים אלו מקבילה לאות היוונית γ האות העברית נו"ן: קִינְקִילֶן > καγκέλλιον, לוֹנְכִיִּיֹת > λόγχι (פט: לִנְכִיִּיֹת), אִינְגְרִיָּא > ἀγγαρεία. חריג: σφόγγος < סְפֹנְגֶּ.

(ג) δ

§26 האות δ סימנה ביוונית הקלאסית את הפוצץ הקולי /d/, ובימי הביניים את החוכך הקולי /ð/, אבל אין ודאות לגבי השאלה אימתי חל המעתק /d/ < /ð/.²⁹ לדעת ג'יניאק תופעות אורתוגרפיות מסוימות בפפירוסים המצריים מצביעות על הגייה חוככת של δ לפני /i/ החל מהמאה הראשונה לספירה.³⁰

§27 בעברית δ מסומנת באמצעות דל"ת כמעט ללא יוצא מן הכלל. כמו לגבי בי"ת = β וגימ"ל = γ, גם כאן הדיגוש והריפוי נקבעים על פי הכללים הטברניים. אנו מוצאים דל"ת דגושה במילים דִּינְתָּקִי > διαθήκη, דִּימוֹסִיֹת > δημόσια, דִּינָר > δηνάριον, הַדְלִמְטִיקִיֹן > Δαλματικ-, דִּלְפִּקִי > δελφική, דִּפְתָּרָא > διφθέρα, הַדְרָקוֹן > δράκων, חַרְדָּלִית > χαράδρα, פוֹנְדָּה > φούνδα, פוֹנְדִּקִי > πανδοκείον, פֶּרְדִּלֶס > πάρδαλις, קוֹרְדִּיקוֹס > καρδιακός. וכן במקבילה הלטינית של δ, היא d: פוֹנְדִּיֹן > dipondium, קַפְנְדִּרְנָא > compendiaria. ואילו דל"ת רפה אנו מוצאים במילים אֶכְסִדְרָה > ἐξέδρα, אֶנְדִּרְגִּינֶס > ἀνδρόγυνος, אֶסְטִדִּין > στάδιον, וְגִרְדֹּן > γράδος (פט: וְגִרְדֹּן, וגם הוא "כדין"),

²⁷ ראה ילון, מבוא, עמ' 39; קוטשר, בשולי המילון, עמ' 18-21; בר-אשר, כ"י פרמה, עמ' 7 (=מחקרים, א, עמ' 140-141).

²⁸ מניחים שהסיבה לכך שההגה /ɲ/ סומן באמצעות γ נובעת מהגיית אות זו כ-ɲ/ לפני μ ו-ν. כך למשל בצורה ἔφεγμαי הרצף γμ נהגה לפי ההשערה /ɲm/. בעקבות צורות מסוג זה עבר השימוש גם לרצפים אחרים. ראה שווייצר, עמ' 214-215; סטורטוונט, עמ' 64; אלן, יוונית, עמ' 35-37.

²⁹ אלן, יוונית, עמ' 29-31.

³⁰ ג'יניאק, עמ' 75-76.

לְדִיגְמָא > δειγμα, דִּיגְמָאוֹת > διαδοχ-, בְּדִיגְמָא > δίαιτα, הִדִּיגְמָא > δίφορος, הִדִּיגְמָא > ιδιώτης, סוֹדִגְרִין > σουδάριον, סִנְדֵּל > σάνδαλον, סִנְדֵּגְרִין > συνέδριον, פְּרִגְדֵּן > παραγαυδῖς, פְּרִיגְדֵּן > προέδριον, קִסְיָא > κασσίδ-, וְעוֹד : קִסְיָא, וְגַם הוּא "כִּדִּין", קִתְּדֵרָה > καθέδρα.

§28 במילה Καλένδαι (לטינית Calendae) מציגה גירסת ק, והיא בלבד, טי"ת במקום דל"ת: קִלְנֵטס (הטי"ת ללא ניקוד). מקרה דומה, שגם בו לכאורה מעתק /d/ < /t/, הוא סִלְקוֹנְטִיָּת, (כך כל הגירסאות), אם האטימולוגיה sal conditum נכונה. מקרה נוסף הוא פִּנְטָקִית > πανδοκ- בקטע גניזה של משנה בניקוד בבלי. מקרים שבהם δ מיוצגת באמצעות τ אחרי ν מוכרים מן הפפירוסים המצריים, לדוגמא: ἀντρός (= ἀνδρός), κίντυνον (= κίνδυνον)³¹; ניתן לשער אם כן שהכתיב במילים אלו מבוסס על הגייה אותנטית, ואין הוא שיבוש מעתיקים גרידא.

³¹ ראה גיינאק, עמ' 81. גיינאק משייך חילופים אלו לסדרת החילופים בין הפוצצים האטומים לפוצצים הקוליים, שלדעתו נגרמה עקב העדר הבדלים פונמיים בין שתי סדרות אלו בלשון הדיבור הקופטית; השווה הערה 4 לעיל.

(א) φ

§29 האות φ סימנה ביוונית הקלאסית את הפוצץ המנושף $/p^h/$, ובימי הביניים את החוכך האטום $/f/$. העדות המוצקה הראשונה למעבר $/p^h/ < /f/$ היא מן המאה הראשונה לספירה, והחל מן המאה השנייה מתרבים התעתיקים של φ יוונית באמצעות f לטינית. בתקופה הביזנטית ההגייה החוככת של φ כבר הפכה לנורמה.³²

§30 האות φ מיוצגת בעברית ככלל באמצעות פ"א. בקורפוס הנבדק ברוב ההיקריות הפ"א רפה, אולם נראה שאין זה אלא צירוף מקרים הנובע ממקומה של הפ"א המחייב ריפוי על פי כללי הניקוד הטברניים, ולא עדות להגייה חוככת: $\delta\acute{\iota}\varphi\omicron\rho\omicron\varsigma > \delta\acute{\iota}\varphi\epsilon\tau\epsilon\rho\alpha$, $\sigma\phi\acute{o}\gamma\gamma\omicron\varsigma > \sigma\phi\acute{o}\gamma\gamma\omicron\varsigma$, $\psi\eta\phi\omicron\varsigma > \kappa\alpha\tau\omega\phi\epsilon\rho\acute{\eta}\varsigma$. בשני מקרים הפ"א רפה בתחילת הברה, במקום שהיינו מצפים לפ"א דגושה: 1. $\alpha\lambda\phi\alpha < \alpha\lambda\phi\alpha$ (ק, פא, פט, אר, בבלי-ע; אמנם פעם אחת, אצל ק, גם $\alpha\lambda\phi\alpha$), כנראה לאור היכרות עם שם האות היוונית, ואולי גם בהשפעת שם האות העברית. 2. $\delta\epsilon\lambda\phi\iota\kappa\acute{\eta} < \delta\epsilon\lambda\phi\iota\kappa\acute{\eta}$ $\delta\epsilon\lambda\phi\iota\kappa\acute{\eta}$ (ק, ספרא), אבל אר, פד בפ"א דגושה, ובכתבי יד של הבבלי לעתים אף עם ביי"ת. בנוסף על מילה זו, חילופי פ"א דגושה ורפה מתועדים גם בשני המקרים הבאים: 1. $\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\omega\tau\acute{o}\nu < \kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\omega\tau\acute{o}\nu$ (ק, ובחלק מגרסאות פא, פט) לצד $\eta\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\omega\tau\acute{o}\nu$ (ק2, וכן אר, פד). 2. $\sigma\acute{\upsilon}\mu\phi\omega\nu\omicron\nu < \sigma\acute{\upsilon}\mu\phi\omega\nu\omicron\nu$ (ק), סימפון (אר).

§31 בארבעה מקרים האות φ פותחת את המילה, ובארבעתם מתקיימים חילופים בגרסאות בין פ"א דגושה ורפה. בשניים מתוכם המילה באה לאחר "של": 1. $\phi\omicron\lambda\iota\alpha\tau\omicron\nu < \phi\omicron\lambda\iota\alpha\tau\omicron\nu$ לצד $\phi\alpha\sigma\kappa\acute{\iota}\alpha$. 2. שניהם אצל ק; אצל פא ו-פט הפ"א דגושה, אצל פד הפ"א רפה. 3. $\phi\acute{\iota}\alpha\lambda\eta < \phi\acute{\iota}\alpha\lambda\eta$ (ק, פד) לצד $\phi\acute{\iota}\alpha\lambda\eta$ (פט, אנט, בכל המקרים הטברניים, גירסה גירסה ודרך ניקודה.³³ 4. $\phi\omicron\upsilon\nu\delta\alpha$. מילה זו, שהיא לטינית במקורה (*funda*), מיוצגת "כדין" באמצעות פונדָה עם פ"א דגושה. אבל קיימת גם גירסה חלופית עם אל"ף פרוסתטית, $\alpha\phi\omicron\nu\delta\acute{\eta}\tau\omicron$ (ק, פא), והיות שסיבת ההגה הפרוסטטית כאן אינה להקל על הגיית צרור תחילי כנהוג, ייתכן שהוא הוסף כדי לשמר הגייה חוככת של פ"א.

³² אלן, עמ' 26-18, ובפרט עמ' 23 ואילך; שווייצר, עמ' 204-207; ת'ריטי, א, עמ' 469-470, סטורטוונט, עמ' 76-85; ביוויל, א, עמ' 189-199.

³³ העובדה שהלמ"ד שוואה אצל מנקד ק בצורות $\phi\omicron\lambda\iota\alpha\tau\omicron\nu$, $\phi\alpha\sigma\kappa\acute{\iota}\alpha$ היא בניגוד לשיטתו לנקדה בפתח, בין אם המילה מיודעת ובין אם לאו; ראה בירנבאום, ניקוד הלמ"ד במילת של (בירנבאום מזכיר את צורתו בין החרגים, בעמ' 71). שמא מסורת הגייתו השוואה נועדה במקורה לשמר את ההגייה בפ"א רפה?

§32 האות χ סימנה ביוונית הקלאסית את הפוצץ המנושף /k^h/, ובימי הביניים את החוכך האטום /x/. ישנן עדויות המצביעות על כך שהמעבר מפוצץ לחוכך /x/ < /k^h/ התרחש בסביבות המאה השנייה או השלישית לספירה, כנראה מעט מאוחר יותר מאשר המעתק /f/ < /p^h/.³⁴

§33 בעברית משתקפת האות χ ככלל באמצעות כ"ף. דיגושה או ריפויה נעשים על פי רוב לפי כללי הניקוד הטברניים, כפי שמציגה משנת גיטין ג, ד ביחס למילה χαράωμα: "עיר שהקיפה כְּדָקוּם... שכבשה כְּדָקוּם". כך מוצאים פ"א רפה במילים: κοχλιάριον < כּוֹלֵלִיר, < μηχανή < מִכְנָה, παραχάραγμα < פְּרַחֲרִיגְמָה, ופ"א דגושה במילים: < σχεδία < אֶסְפִּדִיָּה (וכן כ"ף דגושה אצל פט, אנט; ביתר הצורות המנוקדות חל שיכול בין כ"ף וסמ"ד), < ἐσχάρα < אֶסְפָּלָה, < βραχιάριον < בְּרַחֲרִיר (פט: בְּרַחֲרִיר), < χῖ < כמין פי (אבל אצל פא גם: כִּי).

§34 במספר מילים הכ"ף רפה בפתיחת הברה, ולא דגושה כצפוי, ונראה שהמנקדים מקיימים כאן את ההגייה החוככת שהכירו ממסורתם הלשונית (או מלשון סביבתם): ἀρχεῖον < אַרְכִּי, עֲרֵכְאוֹת, διαδοχ- < דִּיכְכְּאוֹת (כך פא, אבל מנקד ק הגיה וניקד: דִּיכְכְּאוֹת), < λόγχη < לוֹכְכִיּוֹת (אבל פט: לִנְכִיּוֹת).

§35 ייצוג חריג של χ באמצעות קו"ף ולא באמצעות כ"ף מתועד בשלושה מקרים. השניים הראשונים הם: 1. אִיסְקְרִיטִים > ἐσχαρίτης. 2. הֶקְרוֹסְטִמִּילִים > χρυστουμίνος. שני מקרים אלו ניתנים להסבר בקלות לאור מעתק ידוע מן הפפירוסים המצריים, לפיו הפוצצים המנושפים הפכו לפוצצים בלתי מנושפים כאשר הם באים מייד אחרי /s/ ובסביבת למנ"ר.³⁵ מעתק זה משתקף ביוונית בכך שהאותיות φ, χ, θ מתחלפות לעתים באותיות π, κ, τ בתנאים האמורים, כגון ἀπεσκακέναι (= ἀπεσχηκέναι), κέκρημα (= κέχημα). אין קושי להניח מעתק זה במילים הנ"ל, כלומר *איסקריטים < איסקריטים, *כרוסטמילים < קרוסטמילים. מקרה נוסף הוא 3. χάλκανθος < קַלְקַנְתוֹס. מעבר לסמיכות הקו"ף עם למ"ד, ניתן להניח השפעת הקו"ף השנייה, כלומר *כלקנתוס < קלקנתוס עקב הידמות.

§36 שאילה ייחודית היא המילה פְּחַרְדִּלִית > χαράδρα, ואם האטימולוגיה נכונה, ספק בעיניי אם המילה נכנסה ישירות מיוונית לעברית.³⁶

³⁴ ראה הספרות הנזכרת בהערה 32 לעיל, וכן ביוויל, א, עמ' 202-203.

³⁵ מייזר-שמול, עמ' 153-156; גיינאק, עמ' 86-90.

³⁶ בשל משמעותה ("נחל הררי, זרם מים שחצב את דרכו בצידי ההר") המילה היוונית מתועדת גם כשם של מספר מקומות גיאוגרפיים (ראה שנטרן, עמ' 1246), וייתכן שכשם מקום קיבלה ההגייה נופך שמי.

§37 האות θ סימנה ביוונית הקלאסית את הפוצץ המנושף /t^h/, ובימי הביניים את החוכך האטום /θ/. ישנן עדויות המצביעות על כך שהמעבר מפוצץ לחוכך /θ/ < /t^h/ התרחש בסביבות המאה השנייה או השלישית לספירה, כמו המעתק /k^h/ < /x/, וכנראה מעט מאוחר יותר מאשר המעתק /p^h/ < /f/.³⁷

§38 האות θ מיוצגת בעברית ככלל באמצעות תי"ו, ודיגושה או ריפויה נעשים בעיקרון על פי כללי הניקוד הטברניים: התי"ו רפה במילים אֶסְפָּתִי > σπάθη, אֶפְתִּיקִי > ὑποθήκη, אֶפְתִּיקִי > ἀποθήκη, דִּינִיתִיקִי > διαθήκη (אבל טפ: דִּיאֶתִּיקִי), זִיתֹם > ζῆθος, פִּיתֹם > πύθων, קֶתֶדְרָה > καθέδρα (אבל פא במקום אחד: קֶתֶדְרָא), קִיתֹן > κώθων, ואילו דגושה במילים: הֶדְדְרָא > διφθέρα, הַמִּינְתָה > μίνθα, מִלְתִּרְיוֹת > μέλαθρον, קֶנְתֶל > κανθήλια, תִּיק > θήκη, הַתֹרְמוֹס > θέρμος, תִּרְיִסִים > θυρεός. חילופי רפה ודגש יש במילה κάλαθος < קֶלְתוֹת (ק) לצד קֶלְתוֹת (פד, אד).

§39 בשלושה מקרים מוצאים תי"ו רפה בתחילת הברה במקום תי"ו דגושה כצפוי: 1. εὐθέως < אִיוֹתִיאֹס (אבל פד: אֶנְתִּיֹס), 2. ἐνθήκη < הֶאֱנְתִּיקִי, 3. χάλκανθος < קֶלְקֶנְתוֹס (פא גם: קֶלְקֶנְטוֹס), ונראה שבמקרים אלו השתמרה ההגייה החוככת של θ.

§40 בשני מקרים θ מיוצגת באמצעות טי"ת: 1. ἀσθενής < אֶסְטֶנֶס (לצד אֶסְתֶּנֶס, וחילופי ת-ט בעוד כתבי יד), 2. θρίσσα < טְרִית. במקרים אלו משתקף המעטק המוכר מן הפפירוסים, לפיו העיצורים המנושפים הפכו בלתי מנושפים אחרי /s/ ובסביבות למנ"ר, כגון ἔρρωσται במקום ἔρρωσθαι.³⁸ ייתכן שמעתק זה עומד ביסוד הגרסאות השונות של סופר ק למילה πίθος. בצורת היחיד, כאשר תנועה חוצצת בין θ לבין σ, θ נשאר מנושף (או חוכך) ומיוצג באמצעות תי"ו: הֶפִיתֶס, פִיתֹם, ואילו בצורת הרבים, כאשר שני העיצורים באים ללא חציצה, θ מאבד את הנישוף, ומיוצג באמצעות טי"ת או דל"ת: פוֹטְסוֹת, הַפִדְסִים. חלוקה קדומה זו של הגרסאות נשתמרה גם אצל ל, ובשינוי קל אצל פא.³⁹

³⁷ ראה הספרות הנזכרת בהערה 32 לעיל, וכן ביוויל, א, עמ' 199-202.

³⁸ ראה סעיף 35 לעיל.

³⁹ בכתב יד זה צורת הרבים פוטסות, הַפִדְסִים כצפוי, אבל רק אחת משתי צורות היחיד בתי"ו, השנייה בטי"ת. פרנקל, עמ' 73, ניסה להסביר את הטי"ת במילה זו כהשפעת הפ"א הבלתי מנושפת, אולם אין בהסבר זה כדי לפרש מדוע התי"ו נשתמרה בצורות היחיד.

§41 ביוונית מסמנת האות λ את העיצור הצדי /l/, והאות ρ את הרוטט המכתשי /r/.⁴⁰ מקבילות להן האותיות למ"ד ורי"ש בעברית. ביוונית של הפפירוסים עיצורים אלו נוטים להתחלף בינם לבין עצמם ועם העיצורים האפיים,⁴¹ אבל בכתבי היד של המשנה החילופים נדירים באופן יחסי. לצורך הצגת שיעור החילופים הנמוך נביא ראשית את המילים שבהם למ"ד מקבילה ל-λ ורי"ש ל-ρ כצפוי מכתובן של מילים אלו ביוונית הקלאסית:

§42 למ"ד מקבילה לאות λ במילים: אַטְלַס > ἀτελής, אַלְפָּא > ἄλφα, אַמִּילֶן > ἄμυλον, אַנְפִּילָא > ἐμπίλια, אַסְטָלֶת > στολή, אַסְל > ἄσιλλα, אַסְפָּלְנִית > σπλήνιον, אַסְקוּטָא > σκουτέλλ- , בְּאִזְמַל > σμίλη, בֹּלְמוֹס > βούλιμος, בֶּלֶן > βαλανεύς, בֶּלְנִיּוֹת > βήλον, בְּסִילְקִי > βασιλική, בְּלוֹסְקָמָא > γλωσσόκομον, דְּלִמְטִיקִיוֹן > Δαλματική, דְּלִדְקִי > δελφική, הַסְטְרוֹבִיל > στρόβιλος, הֶלְמִי > ἄλμη, ווִילֶן > βήλον, וסְטְרִנְלִיָּה > Σατορνάλια, חֶלְקָה > halica (ἅλιξ), טַבָּלָה > τάβλα, טורבל > κοχλιάριον, טְרִיקְלִין > τρικλίνιον, יַנְמִילִין > οἰνόμελι, יֶלֹנִס > κλών-, כּוֹבֶלֶיר (פ) > κοχλιάριον, כְּלִינָא (פ) > κοιλία, לֶבֶיס > λέβης, לֶבֶיּוֹנֹת > λεγεών, לֶגֶין > λάγηνος, לְוֹקֶן > λευκός, לוֹבָסֶן > λοξόν, לוֹנְטִיּוֹת > λέντιον, לוֹנְבִיּוֹת > λόγχη, לִיבֶלָר > λιבלάριος, לִינְבִין > λέσβιον, לִיטְרָא > λίτρα, לִיסְטִים > ληστής, לְמִילָה > μελία, לְפֶסֶן > λαψάνη, לְפֶס > λופάς, מִיל > μίλιον, מְלוֹגְמָא > μάλαγμα, מְלִייר > μιλιάριον, מְלֶפֶסֶן > μηλοπέπων, מְלֶתְרִיּוֹת (פ) > μέλαθρον, מְנֹבֶל > μονοπώλης, נִיקְלֶטִים > ἀνάκλιτον, נִקְלֶבֶס > Νικόλαος, סִילוֹן > σωλήν, סֶלָה > σέλλα, סֶנְדֶל > πόνδαλον, סֶדֶסֶל > συσέλλιον, סֶפֶק לְרִיָּה > σπεκלָριον, עֶנְבֹּל > ἔμβολον, פֹּלְמוֹס > πόλεμος, פִּינְלִי > φιάλη, פִּילוֹמָא > πήλωμα, פֶּלְגֶס > πάλλαξ, פֶּרְקֶלִיט > παράκλητος, פֹּלִיטִיקִים > πολιτικόν, פֹּלִיפֹּס > πολύπους, פֹּטְלִיָּא > πάτελλα, פִּילִטֹּס > φοιῶτον, פִּלִּיוֹן > πάλλιον, פֶּרְדֶּלֶס > κωλή, קוֹלְמוֹס > κάλαμος, קוֹלֶן > κόλλα, קוֹלְסִי > καυλός, קוֹלָר > κολλάριον, קִילוֹן > κήλων, קִילְקִים > κιλίκιον, קִינְקִילֶן > κάγκελλον, קְלוֹסְטֶרָה > κλειστον, קְלוֹסְקִין > κόλλιξ, קְלוֹרִית > χάλκανθος, קְלֶמְרִין > καλαμάριον, קְלֶנְסֶס > Καλένδαι, קְלֶפִּי > κάλπη, קְלֶקְנֶתֶס > γράδος, קְלֶתֶת > κάλαθος, קֶנְתֶל > κανθήλια, קְפֶלוֹטוֹת > κεφαλωτόν. על אלו יש להוסיף את המקבילות לאות l הלטינית במילים פִּילוֹן > cilo, סֶדֶלִיָּים > solea, קְטֶלָה > catella.

§43 רי"ש מקבילה לאות ρ במילים: אַוִּיר > ἄηρ, אוֹרֶז > ὄρυζα, אִינְגֶרִיָּא > ἀγγαρεία, אִיסְקְרִיטִים > ἐσχαρίτης, אִיסְר > ἄσσάριον, אִיצְרָה מִיטָה > στροφώματ-, אִירוֹס > ἴρις, אִכְסֶדְרָה > ἐξέδρα, אַנְדְרֶגֶנֶס > ἀνδρόγυνος, אַנְפּוֹרָא > ἐμπορία, אַסְטְרוֹבִיל > στρόβιλος, אַסְפֶּרְגֶּוֹס > ἀσπάραγος, אַסְפְּרִי > ἀσפרός, אַסְרֶטִיָּא > στρατιά, אַפִּיטְרוֹפֹס > ἐπίτροπος, אַרְפָּסֶס > ἄρπαξ, בּוֹרְגֶנִין > βουργος, בּוֹרְסְקִי > βυρσεύς, בִּיבֶרִין > βιβάριον, בִּרְפֶייר > βραχιάριον, גֶּרְדוֹן > γράδος, גֶּצְטְרָה >

⁴⁰ סטורטוונט, עמ' 60-63; אלן, לטינית, עמ' 39-41.

⁴¹ מייזר-שמול, עמ' 159-163; גיינאק, עמ' 102-110. גיינאק, שם, מניח לפיכך שבלשונם של סופרים רבים היתה רק פונמה שוטפת אחת, /l/, וכי סופרים רבים התקשו לבטא הגה שוטף לפני עיצור פוצץ (ראה בייחוד את דבריו בעמ' 106-107).

γᾶστρα, γρύτη > דִּינָר > δηνάριον, דִּיפְרָא > δίφορος, דִּיפְתָרָא > διφθέρα, דִּיפְרָקוֹן > δράκων, חֲרָדְלִית > χαράδρα, טורבל > τρίβολος, טוֹרְפֶּיקִין > τροπαϊκόν, טְרָגוֹס > τράγος, טְרִימָר > ταρτημόριον, טְרִיגוֹן > τρίγωνος, טְרִיקָלִין > τρικλίνιον, טְרִית > θρίττα, טְרִמִּיטוֹן > τρομητή, כּוֹכְלִיר > κοχλιάριον, פִּסוֹסְטָרָא > ἐξώστρα, כֶּכֶד > κερκίδ-, כֶּרוֹם > χαράκωμα, לִיטְרָא > λίτρα, מְלִיר > μιλίاریον, מִלְתְּרִיֹּת > μέλαθρον, מְרַצְפִּין > μαρσίππιον, נוֹטְרִיקוֹן > νοταρικόν, כֶּנֶז מְרוֹן > νούμερος, סוֹורִיקִין > σουβρίκιον, סְטְרִנְלִיָּה > Σατορνάλια, סִיקְרִיקוֹן > σικαρικόν*, סְנֶהֲדִרִין > συνέδριον, סְנִיטָר > σαλτάριος, סֶפֶק לְרִיָּה > σπεκלָριον, סְקוֹרְטִיָּה > scortea, עֲרָאֹת > ἀρχεῖον, פִּסְקָתָר > ψυκτήρ, פִּרְוִמְפִּיָּה > φορβεία, פֶּרְכֶּרִיָּמָה > παραχάραγμα, פֶּרְקָלִיט > παράκλητος, פּוֹרְנָה > φοῦρνος, פִּיקְרָסִין > ἐπικάρσιον, פִּירְזָאן פֶּרִים > φορειαφόροι, פֶּרְגוֹד > παραγαῦδִים, פֶּרְדִּלֶס > Περσικόν, פֶּרְהֲדִרִין > προέδριον, פֶּרוֹזְבּוֹל > προσβολή, פֶּרְסוֹף > πρόσωπον, פֶּרְסָקִים > Περσικόν, קֶבֶר > κίβαρος, קוֹלָר > κολλάριον, קוֹרְדִּיקוֹס > καρδιακός, קְטִיגֹור > κατήγωρ, קֶטְפֶּרֶס > κατωφερής, קִינָרָס > κινάρα, קִירוֹס > καῖρος, קְלוֹסְטָרָה > κλειστρον, קְלוֹרִית > κολλύριον, קְלָמְרִין > καλαμάριον, קְמָטָרָה > κάμπτρα, קְמָרוֹן > καμάρα, קְנִיטָר > κοντάριον, קֶפֶרֶס (א9) > κάππαρις, קֶצֶרָה > κάστρα, קָרוֹן > κάρρον, קְרוֹסְטִמִּילִים > χρυστουμῖνος, קְרִיטִסִים > κράτησις, קֶתְדֶּרָה > καθέδρα, תּוֹרְמוֹס > θερμός, תָּרִיס > θυρεός. על אלו יש להוסיף את המקבילות לאות r הלטינית במילים טְרִיסוֹת > tressis, מוֹרִיִּיס > muries.

§44 חילופי למ"ד ורי"ש מועטים ביחס. בשני מקרים מוצאים רי"ש כנגד λ יוונית: 1. < ὀλεάριος > אוריירין (כך רוב הגרסאות, פיה"ג, ערוך: אוליירין), 2. < Σατορνάλια > סטרנורא בדפוס הבבלי והמשנה (אבל ק, פא, ל, פט, אר כולם בלמ"ד). בחמישה מקרים מוצאים למ"ד כנגד ρ יוונית: 1. < ἐσχάρα > אֶסְכָּלָה, 2. < πραιτώριον > פֶּלְטוֹרִין, 3. < προέδρος, πάρεδρος > פֶּלְהֲדִרִין (ל, פט, אר, ירושלמי ועוד; אבל ק, פא, ערוך ועוד: פרהדריין). 4. בגרסה איסטובילו (וי"ו יתירה) שבפיה"ג < στρόβιλος > (יתר הגרסאות ברי"ש), ואולי גם במילה 5. פֶּלְטָר, אם האטימולוגיה πρατήρ נכונה. כמעט בכל הדוגמאות יש במילה למ"ד או רי"ש נוספים, ועל ניתן לפרש את המקרים הראשונים כהידמות ואת האחרונים כבידול.⁴² כאמור, חילופי /r/-/l/ הם תופעה ידועה ומוכרת ביוונית של הפפירוסים,⁴³ ויש להניח שהחילופים הנזכרים מקורם כבר ביוונית. הנחה זו מתחזקת באותם מקרים שבהם הצורות עצמן מתועדות בשפה היוונית; כך לִיבְלָר > λιβράριος / λιβλάριος, זומְלִיטָרָה (ל) > ζωμάριστον / λίστρον, מְרַגְלִית > μαργέλλιον, μαργαρίτης / μαργηλῖς.

§45 חילופי למ"ד-נו"ן: האות λ מסומנת באמצעות נו"ן במילה סְנִיטָר, אם האטימולוגיה σαλτάριος נכונה; אבל את רוב חילופי למ"ד ונו"ן מוצאים בתוך הגרסאות עצמן: 1. טורבל, טרבל > τρίβολος אצל ק (מסורת הסופר), פא, ל, פט, רק, אבל "טרבן" אצל ק (מסורת המנקד), פד, אנט, ערוך. 2. קמוליה > κιμωλία לצד קמוניה מוצאים אצל פא ו-ל; את הצורה הראשונה מוצאים אצל פיה"ג, ואילו את השנייה אצל ק, פט, רק, פד, אנט. 3. זומְלִיטָרָה > ζωμάριστον, λίστρον אצל ל, ובלמ"ד גם אצל פט, רק, פד, פיה"ג, אבל בנו"ן (זומָא נֶצְטָרָה) אצל ק ו-א. 4. "פרקלינים" > κάλυμμα- (אם האטימולוגיה נכונה) לצד "פרקנימין" (וגרסאות דומות) מצאנו אצל ק, פא, ל, פט.

⁴² השווה קראוס, דקדוק, עמ' 111.

⁴³ ראה הספרות הנזכרת לעיל, הערה 41.

5. קֶלְקֶנְתוֹס > χαλκανθος, בבבלי ובתוספתא, וכן בדפוס המושנה: קנקנתום. על אלו יש להוסיף גם שני מקרים שבהם חל שיכול בין למ"ד ונו"ן: 1. "למן" > λιμήν אצל ק, פא, ל, ירושלמי, ערוך לעומת "נמל" אצל פס, ת מועד, הלכות גדולות ובדפוס הבבלי והמושנה. 2. φεμινάλια < פִּמְלִיָּה, בסדר זה של העיצורים בכל הגירסאות.

§46 חילופים בין דל"ת לרי"ש במקרים הבאים מקורם, כפי הנראה, בשיבושים גרפיים גרידא: הַבְּדָסִים (פא ובדומה ל) > βίβρος, קֶטְפָּדָם (ק בלבד) > κατωφερής, קדר (כך כל הגירסאות למעט ל: קרר) > cartarius. וכן יש לראות כשיבוש את הרי"ש השנייה של פרוזדור > προστάδ- (כך בדפוסים, בכתבי יד בדל"ת בסוף), חרף ניסיונות הצדקה מאוחרים באמצעות אטימולוגיה עממית (ראה בערכו).

§47 ביוונית ρ בראש מילה היתה מנושפת.⁴⁴ נישוף זה הוא מקור הה"א שנוספה במילה הרדפני > ῥοδοδάφνη אצל ל, פס, אר, קט"ג, ערוך (ובצורה "הרדופני" בדפוס הבבלי והמושנה). ה"א לסימון הנישוף של ρ תחילית מוצאים מחוץ לקורפוס הנבדק גם בביטוי "יונים הרדסיות"⁴⁵ > ῥοδος (האי רודוס), ובארמית רהומיא ("הרומאים") > Ῥώμη, Ῥωμαῖος מתוך אגרות נחל חבר.⁴⁶ ה"א זו מופיעה כנראה גם בשם הפרטי "הרמליוס", שיהלום גוזר אותו מן Ῥωμύλος, בפיט עברי עתיק מן הגניזה,⁴⁷ ואולי גם במילה "רהיטני", שנוטים לראות בה מילה יוונית, אולם עד כה טרם הועלתה הצעה מניחה את הדעת.⁴⁸ מאידך אין סימון לנישוף במילה רוקני > ῥυκάνη (כך סופר ק; רֻקְנָה לגרסת מנקד ק, ובדומה פא, טפ), ושמה הה"א נבלעה בה"א הידיעה, המקדימה מילה זו במשנה (הרוקני > *ההרוקני). יש עוד לציין שנישוף של ρ התקיים גם באמצע מילה: בצמד ρρ העיצור השני היה מנושף, והיא הסיבה לה"א שבמילה פרהסיה > παρρησία, אף היא מחוץ לקורפוס הנבדק. במילים שבקורפוס אין עדות לנישוף במצב זה: בִּיבְסִים > βίβρος, קָרוֹן > κάρρον.

⁴⁴ על התופעה ועל הסיבות לקיומה ראה שווייצר, עמ' 212; סטורטוונט, עמ' 61-62; אלן, יוונית, עמ' 41-45; ראה גם ביוויל, א, עמ' 205-206.

⁴⁵ כגון תוספתא שבת יב, ד. לרשימת גרסאות ומראי מקום ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 27-29, וראה גם רוזנטל, למסורת גירסת המשנה, עמ' 44-46.

⁴⁶ למילים אלו ראה ראה קראוס, דקדוק, עמ' 62; קוטשר, קטעי גניזה למכילתא, עמ' 108-111; סוקולוף, מילון מדבר יהודה, עמ' 79; וכך גם בנבטית "ארהומיא" ובסורית ܐܪܗܘܡܝܐ (להפניות ראה סוקולוף, שם). נראה שכך יש לפרש גם את "ארחומו" (=ארהומי) במדרש שיר השירים זוטא; ראה ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 137-138.

⁴⁷ יהלום, על תוקפן של יצירות ספרות, עמ' 129.

⁴⁸ ראה קראוס, עמ' 575 ודברי לעף שם; קוטשר, קטעי גניזה למכילתא, עמ' 109-110.

§48 האותיות v ו-μ משקפות ביוונית את העיצורים האפיים /m/-ו-/n/, והם מסומנים בעברית באמצעות האותיות מ"ם ונו"ן בהתאמה. כמו לגבי למ"ד המקבילה לאות λ ורי"ש המקבילה לאות ρ, ראיתי לנכון גם כאן להביא ראשית את החומר במלואו על מנת להראות את השיעור הנמוך של החרגים.

§49 מ"ם מקבילה לאות μ במילים הלוקסוקמא > γλωσσόκομον, מילים > μίλιον, מרצפים > μάρσπος, נימה > νήμα, סימן > σήμα, קומוס > κόμμι, תורמוס > θερμός, מכנה > μηχανή, מרגלית > μαργαρίτης, אסימון > ἄσημον, מלפפון > μελοπέπων, דולמוס > πόλεμος, אצל > αἶμα, סמיל > σμίλη, פרקום > χαράκωμα, מכס > μαγίς, מלוקמא > μάλαγμα, קולמוס > κάλαμος, קלמרין > καλαμάριον, קרוסטמילים > χρυστουμίλος, בימה > βήμα, בומס > βωμός, דיגמא > δειγμα, הקמונייה > ήγεμονία, הקמי > ἄλμη, זומני צטרה > ζωμάριστρον, נמילין > οινόμελι, סימפונות > σύμφωνον, פגים > πηγμα, קומפון > κάμπος, קימונייה > κιμωλία, קמטרה > κάμπτρα, קמרון > καμάρα, איצרפה מיטה > στροφωμάτ-, בולמוס > βούλιμος, דימוסיות > δημόσια, כבנו מרון > νούμερος, דלמטיקיון > Δαλματική, טרטימר > ταρτημόριον, טרמיטן > τρομητή, מלייר > μυλιάριον, מילה > μελία, מלתריות > μέλαθρον, מינתה > μίνθα, נימוס > νόμος, סימיונות > σημεῖον, אמילן > ἄμυλον, דמלנייה > φεμινάλια, דרבריקמה > παραχάραγμα, דילומא > πήλωμα. על אלו יש להוסיף את המקבילות לאות m הלטינית במילה מוריסי > muries.

§50 נו"ן מקבילה לאות ν במילים אכסניים > ξένος, אנדרגניס > ἀνδρόγυνος, אנפיקינון > ὀμφάκινον, אנתיקי > ἐνθήκη, אסטנס > ἀσθενής, אספגלית > σπλήνιον, אספנייה > ὀψώνιον, בלן > βαλανεύς, גניסיה > γενέσια, דינר > δηνάριον, הקמונייה > ήγεμονία, זון > ζώνη, טיסני > τισάνη, טריקלין > τρικλίνιον, נמילין > οινόμελι, כלונס > κλών, לזין > λάγηνος, לונטייות > λέντιον, לףסן > λαψάνη, מכנה > μηχανή, נטרקיון > νοταρικόν, כבנו מרון > νούμερος, נימה > νήμα, נימוס > νόμος, ניקלטים > ἀνάκλιτον, ננס > νάννος, נקלבס > Νικόλαος, סטרנלייה > Σατορνάλια, סימפונות > σύμφωνον, סנדל > σάνδαλον, סנהדרין > συνέδριον, דמלנייה > φεμινάλια, פונדה > φοῦνδα, פונדק > πανδοκεῖον, פורנה > φοῦρνος, פינקס > πίναξ, פניס > φανός, קונטס > κοντός, קינונייה > κοινωνία, קינור > κωνωπέιον, קינרס > κινάρα, קלנטס, ל: קלנדיס > Καλένδαι, קלקנתות > compendiaría, קנבס > κάμβαβις, קנטר > κοντάριον, קנתל > κανθήλια, קפנדרייה > ἀμφικλίνιον, קרוסטמילין > χρυστουμίλος, רדגני > ῥοδοδάφνη, רוקני > ῥυκάνη. על אלו יש להוסיף את המקבילות לאות n הלטינית במילים פונדיון > dipondium, נפוס > napus.

§51 בארבעה מקרים חל מעבר n < m לפני פוצצים שפתיים, תופעה שיש לתלותה בבידול: ⁴⁹1. ענבול > ἔμβολον, ²2. באמפטי > ἐμβατή (כך בחלק מן הגרסאות של ק, פא, פס; ברוב הגרסאות: אמבטי), ³3. אנפיליה > ἐμπίλια (כך ק, פא, אבל ל: אמפיליה, ומ"ם גם אצל אצל אר, קס"ג), ואולי גם ⁴4.

⁴⁹ השווה קראוס, דקדוק, עמ' 112.

אַנְפּוֹרָיָא (כך ק, פא, פט, אר, ועוד אבל ל, קט"ג במ"ס), אם האטימולוגיה ἐμπορία נכונה. על אלו יש להוסיף את 5. אַנְפּוֹרָיָא > ὀμφάκινον.⁵⁰

§52 נשילה של מ מוצאים במילים כְּרֹבָ, כְּרֹבָ > κράμβη, קַפְנִדְרָיָא > compendiaria ובגירסאות אבטי, אבטה > ἐμβατή (גיליון פר, פיה"ג, ערוך). ביוונית של הפפירוסים קיימות תופעות מקבילות – קרי: השמטות הגיים אפיים לפני פוצצים – ולדעת המלומדים הם משקפים הידמות של ההגה האפי להגה הפוצץ, תוך אנפוף התנועה הקודמת.⁵¹ ניתן לפיכך לתאר את דרך היווצרות המילה העברית "כרוב" באופן הבא: נשילת הסופית, אנפוף, חיכוך /b/ < /v/ ומעתק /a/ < /o/ עקב הידמות לעיצור השפתי: /krov/ < /krāb/ < /krambe/.⁵²

⁵⁰ נראה שיש כאן עדות מסייעת לכך ש-φ סימנה בזמן שאילת המילה עיצור פוצץ ולא חוכך, לאור העובדה שבארבעת המקרים הקודמים מדובר בפוצצים.

⁵¹ מייזר-שמואל, פרק 39 (עמ' 163-168); גייניאק, עמ' 116-119. נראה שאין לקשור לכאן את המ"ם המוספת בהברה הראשונה של המילה קוֹמְקוֹם > κουκούμιον, הנראית כאנלוגיה למ"ם בהברה השנייה; וייתכן שתהליך זה כבר הושלם בלשון המשאילה, לאור העובדה שהערוך מביא כפירוש המילה את הלעו "קומקומא" (ערך קמקום).

⁵² באופן דומה תיאר את היווצרות הצורה מ' בר-אשר, "משקל פֶּעוּל בלשון המשנה ומה שמסתעף ממנו", לשוננו סו (תשס"ד), עמ' 65, אם כי הוא מדבר על התלכדות של העיצורים השפתיים, ולא על אנפוף.

§53 האות ס סימנה ביוונית הקלאסית ובקוינה את השורק /s/, אולם ביוונית הקלאסית המאוחרת ובקוינה היא נהגתה /z/ לפני עיצורים קוליים.⁵³ הגייה זו משתקפת גם בעברית, שבה ככלל ס מקבילה לסמ"ך, ואילו לפני עיצורים קוליים היא מקבילה לזי"ן.

§54 האות ס מקבילה לסמ"ך במילים איסקריטים > ἔσχαριτης, איסר > ἄσάριον, אסטיג > ἀσθενής, אסטס > ἰσάτις, אסימון > ἄσημον, אסכדיה > σχεδία, אספלה > ἐσχάρα, אסל > ἄσιλλα, אספליני > σπλήνιον, אספרגוס > ἀσπάραγος, אספרי > ἀσπρός, אספתי > σπάθη, אסקוטלא > σκουτέλλ-, בורסי > βυρσεύς, בסילקי > βασιλική, בסיסיות > βάσις, בלוסקמא > γλωσσόκομον, גניסיה > γενέσια, דימוסיות > δημόσια, טיסני > τισάνη, סגוס > σάγος, סוטרין > σουδάριον, סטרנלייה > Σατορνάλια, סיטונות > σιτώνης, סילון > σωλήν, סימיונות > σημεῖον, סימן > σῆμα, סימפונות > σύμφωνον, סיפונות > σίφων, סיקריקון > σικαρικόν, סלה > σέλλα (אבל ל: אצלה), סנדל > σάνδαλον, סנהדרין > συνέδριον, ספוג > σφόγγος, ספסל > συψέλλιον, ספק לרייה > σπεκλάριον, פיקרסין > ἐπικάρσιον, פסיקיא > φασκία, פרסקים > Περσικόν, קיסוס > κισσός, קסיא > κασσίδ-, קרטיסים > κράτησις. על אלו יש להוסיף את המקבילות לאות s הלטינית במילים טריסות > tressis, סדליים > solea, סקורטייה > scortea.

§55 לפני עיצורים קוליים ס מקבילה לזי"ן: פרוזבול > προσβολή, אַזמל > σμίλη (וכך כבר בפפירוסים: ζμιλάριν)⁵⁴ ליזביז > λέσβιος, וכאן הידמות גם בין שני השורקים: */lezbis/ < */lezbiz/. נראה שבאופן דומה יש לפרש את הזי"ן במילה פרוזדוד > -προστάδ-: ה-/t/ המקורית הפכה קולית עקב הידמות לעיצור האחרון, והביאה בתורה למעבר /s/ < /z/ בעיצור הקודם לה, כלומר: */prostod/ > */prozdod/. יש לציין עוד את כתיב המילה אטלס > ἀτελής, בסמ"ך כצפוי לאור העדרו של עיצור קולי, והוא הכתיב הארצישראלי המובהק; הכתיב אטליז בזי"ן מאפיין בעיקר את גרסאות התלמוד הבבלי.

§56 בחלק מהמילים ניכרים חילופים בין סמ"ך לצד"י. תופעה זו עולה במילים הכוללות את הרצף στ, כגון στρόβιλος < אַסְטְרֹבִּיל לצד אַסְטְרֹבִּיל. חוקרים משערים כי המעבר ס < צ חל עקב הידמות הסמ"ך לטי"ת הנחצית.⁵⁵ עוד נטען כי במקרים ממין זה הכתיב בסמ"ך מאפיין יותר את הענף

⁵³ כלומר כלומר חל כאן מעתק /s/ < /z/ עקב הידמות בקוליות. ראה שוייצר, עמ' 216-218; אלן, יוונית, עמ' 45-46; סטורטוונט, עמ' 73-76; מייזר-שמול, עמ' 176-178; גיינאק, עמ' 120.

⁵⁴ המילה ζμιλάριν מקורה σμιλάριον, צורת ההקטנה של σμίλη, בפפירוס מצרי מהמאה השנייה לספירה (מובא אצל גיינאק, עמ' 122).

⁵⁵ כך א' בנודיד, לשון מקרא ולשון חכמים, מהדורה שנייה, תל-אביב תשכ"ז, כרך א, עמ' 186; רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 14; ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 114; אליצור, שמות מקומות, עמ' 354.

הארצישראלי, ואילו הכתיב בצד"י מאפיין יותר את הענף הבבלי,⁵⁶ אולם גם בארץ ישראל התקיים הכתיב בצד"י, כפי שמלמדת הצורה ארצטון > Ἀρίστον מתעודות מדבר יהודה.⁵⁷

§57 מבדיקת החומר בכ"י קאופמן ניתן לדייק יותר בניסוח תנאי התופעה. להלן טבלת התפלגות הכתיבים המייצגים את הרצף στ בכתבי יד קאופמן, בחלוקה לפי מילים הכוללות רצף στ ולאחריו תנועה, ומילים הכוללות רצף στ ולאחריו ρ. המספרים מציינים את מספר התיבות שבהן מיוצג הכתיב הרלוונטי.

"ס"	"צ"	"צט"	"סט"		
			2	στάδιον	στ + V
			4	στοά	
			3	στολή	
			1	στέγη	
			3 (1 מהם אצל ק2)	χρυστουμῖνος	
			1	κυαίστωρ	
			14	ληστής	
			1	στάσις (?)	
			1	*ἡλιαστόν (?)	
			3	κλειῖστρον	στ + ρ
		2 (1 מהם על גרד)	1	στροβίλος	
		2		ζωμάριστρον	
	5 (1 מהם אצל ק2)	1	2	ἐξώστρα	
	4	1		γάστρα	
	1			στροφωμάτ-	
	1			κάστρα	
1				στρατιά	

§58 נקל לראות שבמילים הכוללות את הרצף στ ולאחריו תנועה הכתיב תמיד בסמ"ך, בעוד הכתיב בצד"י מתקיים רק במילים שבהן הרצף στ.⁵⁸ על סמך נתונים אלו ניתן להניח, שבלשון המשתקפת אצל סופר כ"י קאופמן נתפסה הגיית ה-/s/ ברצף /str/ באופן שונה מהגייתה ברצף /st/

⁵⁶ ראה דיונו של ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 115-116, ושם ספרות נוספת.

⁵⁷ ברויאר, שם; מור, דקדוק, עמ' 80.

⁵⁸ שני מקרים לא הובאו בטבלה בשל ייחודם: κίστη < קוסתות, עם תי"ו כנגד τ; προσάδ < פרוזוד, עם זי"ן כנגד σ (על מילה זו ראה לעיל בפרק זה). אולם הכללת מילים אלו עשויה היתה רק לחזק את הטעון, שכן בשתייהן הרצף הוא στ + תנועה, ובשתייהן, כצפוי, אין צד"י כנגד σ.

או הגייתה הרגילה; ייתכן שאצל דוברים שאינם מורגלים בהגיית פוצצים בלתי מנושפים הצריך הרצף /str/ היערכות שונה במקצת של אברי הדיבור, שנתפסה באוזן השומע כהגייה נחצית, ועל כן במילים הכוללות את הרצף str מסומנת ה-/s/ באמצעות צד"י. על פי זה מתפרשים גם כתיבים בצד"י כנגד σ בסביבת /r/ לפני הפוצץ /d/, ששימש כמקבילה עברית ל- τ הבלתי מנושפת היוונית (שלא בכתב יד קאופמן): קצדור, פרוצדור.⁵⁹ וכך מתפרש הכתיב בצד"י במילה ארצטון הנ"ל, שבה מתקיים רצף של שלושת העיצורים /s, t, r/ (אמנם לא באותו סדר של המילים מן המשנה).

§59 לעומת זאת, נראה שהעיצור הראשון ברצף /st/ לא נתפס כהגה שונה מן הרגיל באוזניהם של דוברי הלשון המשתקפת אצל סופר כ"י קאופמן, שכן אצלו תמיד סמ"ך כנגד σ ברצף זה. אולם ייתכן שעם הזמן ועם התפשטות המשנה בפי יהודים ממקומות שונים נתפשטה המקבילה הנחצית ל- σ גם במילים שכללו את הרצף /st/ בלבד. כך בכתבי יד של התלמוד הבבלי אנו מוצאים חוסר עקביות בסימון σ : מחד צד"י כנגד σ ברצף $\sigma\tau$ + תנועה, כאשר בכתב יד קאופמן יש סמ"ך, ומאידך סמ"ך כנגד σ ברצף $\sigma\tau$, כאשר בכתב יד קאופמן יש צד"י.

§60 קטגוריה נוספת שבה מתקיימים חילופים בין סמ"ך לצד"י היא בסביבת פ"א. בכ"י קאופמן מתועדת המילים: מַרְצָפִים > $\mu\acute{\alpha}\rho\sigma\upsilon\pi\omicron\varsigma$, קֶפְצָא (פ: קֶפְסָה) > $\kappa\acute{\alpha}\psi\alpha$. גם מעבר זה יש להסביר לאור סמיכות הסמ"ך ל- π היוונית הבלתי מנושפת, אשר נתפסה כנחצית.⁶⁰ יש להוסיף לכאן גם את פֶרְצוֹף > $\pi\rho\acute{o}\sigma\omega\pi\omicron\nu$ אצל פא (וכן אצל ג, אבל ק: פֶרְסוֹף), וכן קוֹפִיס > $\kappa\omicron\pi\acute{\iota}\varsigma$ אצל ק אבל קוֹפִיץ אצל פא ובמקורות אחרים.⁶¹

§61 יש עוד להעיר על מספר מילים, שבהן לכאורה כנגד σ יש נו"ן: 1. $\beta\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma$ < בְּסִיסְיוֹת לצד בֶּסִין, 2. $\lambda\acute{\epsilon}\sigma\beta\iota\omicron\varsigma$ < לִזְבִּיזִים לצד לִזְבִּין, 3. $\acute{\alpha}\tau\epsilon\lambda\eta\varsigma$ < אֶטְלֶס אצל ק, פא, ג לצד אטלין.⁶² ייתכן שעל אלו יש להוסיף את 4. הַסְגִין, אות אחרונה מחוקה ונראה שהיתה נו"ן, לצד סְגֹוס > $\sigma\acute{\alpha}\gamma\omicron\varsigma$. החילופים אטליז-אטלין הוסברו כחילופים גרפיים,⁶³ וניתן לטעון שגם ביתר המקרים נו"ן היא תוצאה של חילופים עם מ"ם סופית שנשתבשה מסמ"ך. אולם לא מן הנמנע שביסוד הצורות עם נו"ן עומדות צורות במין אחר או ביחסה אחרת, כלומר $\beta\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma$ לצד $\beta\acute{\alpha}\sigma\iota\nu$, $\lambda\acute{\epsilon}\sigma\beta\iota\omicron\varsigma$ לצד $\acute{\alpha}\tau\epsilon\lambda\eta\varsigma$ לצד $\acute{\alpha}\tau\epsilon\lambda\eta\nu$. ויש לציין שגם בפפירוסים המצריים קיימת תופעה של חילופים בין סיומת - ς לסיומת - ν .⁶⁴

⁵⁹ קצדור בכתב יד ארפורט לתוספתא ברכות ב, יג; פרוצדור בקטע גניזה של מסכת אבות; ראה שרביט, מסכת אבות, עמ' 250.

⁶⁰ כך גינזברג, איגרות, הערה 15 בעמ' 26-27 על הרעיון שה- π הבלתי מנושפת עשויה להביא לנחציות של עיצור קרוב עמד כבר פרנקל, עמ' 73, ושם בקשר למעבר ת < ט, ודעתו אומצה על ידי קראוס, דקדוק, עמ' 4 (אם כי במקרה הנדון שם, חילופי פטסין-פתסין, נראה שאין לקבל את דעת פרנקל וקראוס; ראה סעיף 40 לעיל).

⁶¹ יש להעיר לגבי ג שאצלו חילופי סמ"ך וצד"י רבים במיוחד, והנשקה הסבירה אותם כתוצאה של אובדן נחציותה של הצד"י בלשון הסופר; ראה הנשקה, העיצורים הנחציים.

⁶² כגון בתוספתא כ"י וינה, בכורות ג, יג; מכילתא כ"י מינכן, מהד' הורוביץ, עמ' 83; בבלי ביצה כח ע"א (לפי כ"י גטינגן 3).

⁶³ ראה הספרות שמציין טל, אטלין, הערה 20 בעמ' 157. טל עצמו פירש את "אטלין" שבמכילתא כמילה שמית משורש טל"ל.

⁶⁴ מייזר-שמול, עמ' 182-183; גיינאק, עמ' 131-132. על לזיבזי / לזבין ראה ערכו בחלק של א של עבודה זו.

§62 האות ζ סימנה בתקופה הקלאסית בעיקר את הרצף /zd/;⁶⁵ אולם במאה הרביעית לפני הספירה היא מתחילה לסמן גם את החוכך השורק הקולי /z/, וזהו, ככלל, ערכה הפונטי בקוינה.⁶⁶ הגייה זו משתקפת גם במילים השאולות, שבהן מקבילה לאות ζ האות זי"ן: אֹרְז > ὄρζα, זֹלְג > ζεῦγος, זֹמָא נְצִטְרָה > ζωμάριτρον, זֶון > ζώνη, זֵיתוֹם > ζῆθος.

⁶⁵ ערכה הפונטי של ζ היה שונה בזמנים ובדיאלקטים שונים: פרט ל-/zd/ היא סימנה גם את הרצף /dz/ וגם רצף מחוכך שאין ודאות לגבי מהותו; ראה שווייצר, עמ' 329-330; ביוויל, א, עמ' 98-99; סטורטוונט, עמ' 91-93; אלן, יוונית, עמ' 56-59.

⁶⁶ מייזר-שמול, עמ' 176; גיינאק, עמ' 120.

(א) ξ

§63 בפירוסיס היווניים אין עדות לכך שהאות ξ סימנה צרור אחר מאשר κσ, כלומר /ks/.⁶⁷ אף על פי כן, ξ מצעית מיוצגת באמצעות האותיות "כס" ולא "קס": ἐξέδρα < ἄξῃδρα, ἐξώστρα < ἄξῃστρα, כצורה,⁶⁸ λoξόν < λoξόν, ξένος < ἄξῃνος. מדוגמאות אלו ניתן להסיק שהראשון מבין צמד ההגיים המסומן על ידי ξ נהגה באופן שונה מאשר κ. ואכן, לאור קיומה של תופעה זוהי בתעתיקים ארמניים של מילים יווניות, שיערו חוקרים שההגה הפוצץ ב-ξ היה מנוף.⁶⁹

§64 לעומת זאת, כאשר ξ מופיעה בסוף המילה היוונית, מוצאים בגרסאות המשובחות "קס"/"גס", כצפוי: πίναξ < פִּינֶקס, κόλλιξ < *קלוקסין < קְלוֹסְקִין (לצד גלוסקין), πάλλαξ < פִּלְלֶס, ἄρπαξ < ארפקס (כך גרסת סופר ק בשני המופעים, אבל ברוב הגרסאות האחרות: ארפכס). ייתכן שאת הסיבה לשוני בין ξ מצעית וסופית יש למצוא בתהליך פנים-יווני, שבמסגרתו הוחלפה הסופית /ks/ בסופית /-kos/,⁷⁰ שבעברית הפכה ל-/kes, kas/.⁷¹ היות שרק הצמד /ks/ יוצג באמצעות "כס", סופיות /-kas, kes/ יוצגו, כצפוי, באמצעות "קס".

(ב) ψ

§65 האות ψ מיוצגת בעברית באמצעות האותיות "פס". במעמד מצעי הפ"א רפה: ἄψῃניא > ὁψώνιον, λῃψῃν > λῃψῃν, σῃψῃλ > σῃψῃλ. כאשר ψ באה במעמד תחילי הפ"א דגושה: ψῃφος < פִּסְפִּסִּין, ψῃκτίρ < פִּסְקִתִּר (פא).⁷² חריג לדרך הניקוד הטברנית מצאנו בספרא, כ"י וטיקן: כופין עליה פִּסְקִתִּר, כלומר פ"א דגושה במקום שהיינו מצפים לפ"א רפה (עקב התנועה הסופית במילה הקודמת); אולם בכתב יד זה, כעיקרון, אין מתקיים הכלל הטברני שעל פיו בא רפה לאחר מילה המסתיימת בתנועה, כך שאין בכך חריג של ממש.⁷³

⁶⁷ מייזר-שמול, עמ' 184-185; גיינאק, עמ' 139-141.

⁶⁸ כאן כס < כצ עקב ה-τ, ראה סעיף 56 לעיל.

⁶⁹ טומב, המילים השאולות מיוונית בארמנית, עמ' 414; קלאקסון, פפירוס ארמני, עמ' 254. סטורטונט, עמ' 91, מדבר על "נישוף חלש" של ההגה הראשון: "We cannot escape the conclusion that while the relatively strong aspiration of χ, θ and φ was reduced before σ, all mutes were in this position pronounced with a weak aspiration; ψ was [p's] and ξ was [k's]". אכן, יוונית, עמ' 60, התקשה לקבל השערה זו משום שהיא סותרת את חוק גראסמן; על בעייתיות זו ועל ניסיון לפתור אותה ראה קלאקסון, "כס" ו"פס".

⁷⁰ כלומר πίναξ < *πίνακος; תהליך זה קרוי "מטה-פלוס", כלומר מעבר של מילה מנטייה אחת לנטייה אחרת, כגון ἡλιξ במקום ἡλιξ (מייזר, כרך 2/א, עמ' 57); ראה על תהליך זה הספרות הרשומה בהערה 119 להלן.

⁷¹ ראה על כך סעיפים 97 עד 100 להלן.

⁷² לאחר אות שימוש או לאחר מילה המסתיימת בתנועה הפ"א רפה, הכול על פי כללי הניקוד הטברניים: וְפִסְקִתִּר (תמיד ה, ה), הוא פִּסְקִתִּס (נגעים יא, ז).

⁷³ ראה ייבין, עמ' 340-341.

§66 המילה γύψος בצורתה העברית מופיעה בארבע צורות: עם פ"א רפה, גִּיפְסָס; עם פ"א דגושה, גִּיפְסִיס; עם ביי"ת רפה: גִּבְסִים (פס), ועם ביי"ת דגושה: בְּגִיבְסָס (אנט). נראה לי שאת הצורות בפ"א דגושה ובבי"ת (הן רפה הן דגושה) ניתן לראות כהשפעה של הלטינית gybsum (צורה חלופית של gypsum, מקבילתה הלטינית של γύψος),⁷⁴ ולא דווקא כתהליך פונטי פנים-עברי $p < b$.⁷⁵

§67 על קֶפְצָא (פר: קֶפְסָה) > κάψα, שבה כנגד ψ עומדות בעבריות האותיות "פצ", ראה סעיף 60 לעיל.

⁷⁴ תל"ל, ערך gypsum, כך ו, חלק ב, עמ' 2383. המקום היחיד שהמילה מתועדת בו הוא רשימת מילים שאולות מיוונית ללטינית הכוללות את האות ψ, ועל כן עורך המילון חשד שקיומה מפוקפק (ראה הערתו בתחילת הערך); וראה עוד ביוויל, א, עמ' 291-292, המונה מספר מילים יווניות אשר נשאלו ללטינית כאשר ψ מיוצגת בהן באמצעות bs, בניגוד להגיון הפונטי, כגון: absida > ἄψις, obsonium > ὀψώνιον.

⁷⁵ עליו ראה סעיף 4 לעיל.

2. תנועות

2.1 α

§68 האות α סימנה ביוונית הקלאסית תנועה מרכזית נמוכה, כעין תנועת a בעברית בת ימינו. האות סימנה שתי פונמות נפרדות מבחינת אורכן, קצרה וארוכה (מסומנות בספרות לעתים ᾱ, ᾰ).⁷⁶ העדויות מצביעות על כך שהתנועה שמרה על איכותה גם בתקופה הרומית-ביזנטית,⁷⁷ אולם בטלה ההבחנה הכמותית בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.⁷⁸

§69 בכתבי יד מנוקדים ניקוד טברני מיוצגת האות α בעיקרון על ידי פתח או על ידי קמץ, על פי כללי הניקוד הטברני: פתח בהברה סגורה בלתי מוטעמת, וקמץ בהברה מוטעמת או בהברה פתוחה בלתי מוטעמת. להלן דוגמאות מכ"י ק: אִוִּיר > ᾰῖρ > אֵטֵלס > ἀτελής, אֵלֶפָא > ἄλφα, אֵמֶבְטִי, אֵמֶבְטִי > ἐμβατή, אֵנְדֶר־גֵּינֶס > ἄνδρόγυνος, אֵסֶטְסִיס > στάσις, אֵסֶפְרִי > ἄσπρος, אֵסֶרְטִיָא > στρατιά, אֵרְכִי > ἄρχεῖον, אֵרְפֶקס > ἄρπαξ, בִּיבֶרִין > βιβάριον, בֶּלֶן > βαλανεύς, בֶּסִילֶקִי, בֶּסִילֶקִי > βασιλική, בֶּסִיסִיוֹת > βάσις, גֶּמָה > γάμμα, גֶּצֶטְרָה > γάστρα, דִּינֶר > δηνάριον, וְקֶלְפִי > κάλπη, זֶמְנִי צֶטְרָה > ζωμάριστον, חֶרְדֶלִית > χαράδρα, טַבֶּלָה > τάβλα, טֶרְטִימֶר > τερτημόριον, לֶגִין > μαργαρίτης, לֵיבֶלֶר > λιβλάρיוס, לֶפֶסֶן > λαψάνη, לֶפֶסֶת > λופάς, מֶרְגֶלִית > μαργαρίτης, מֶרְצֶפִים > μάρσπος, נֶוֹטֶרִיקוֹן > νοταρικόν, נֶנֶס > νάννος, סָגֹוס > σάγος, סוֹדֶרִין > σουδάριον, סִנְדֶל > σάνδαλον, סִנְטֶר > σαλτάρיוס, סֶפֶק לֶרִייה > σπεκלָריון, וְשֶׁלֶפֶי־קֶרֶסִין > ἐπικάρσιον, פֶּרְדֶלֶס > φανός, פֶּרְדֶלֶס > πάρδαλις, קֶדֶר (ל: קרר) > carrarius, קוֹלֶר > κολλάρיון, קֶטִיגֶוֹר > κατήγορος, קֶלֶנֶס > Καλένδαι, קֶלֶקֶנֶתֹוס > γάλκανθος, קֶמֶטְרָה > κάμπτρα, קֶמֶרוֹן > καμάρα, קֶנֶתֶל > κανθήλια, קֶסִיָא, קֶסֶתָה > κασσίς, קָרוֹן > κάρρον, קֶתֶתֶרָה > καθέδρα, רֶתֶדֶנִי > ῥοδοδάφνη.

§70 בכתב יד ק האות α מיוצגת על ידי חטף-פתח בהברות פתוחות הנמצאות במקום השלישי מן הטעם, בהתאם לכללי הניקוד הטברני: אֵמִילֶן > ἄμυλον, אֵנְגֶלִים > ἀναλογεῖον, אֵסִימֹון > ἄσημιον, אֶפֹותֶק > ἀποθήκη, חֶלִיקָה > halica.⁷⁹ אבל מצינו גם חטף-פתח בהברה פריטונית: אֶסֶל > ἄσילλα, אִוִּיר > ᾰῖρ. מסתבר שבמקרים אלו אין לפרש את החטף כמשקף הגייה שונה מן החטף או הפתח, אלא כחלופה שוות משמעות פונטית, סממן של שיטת הניקוד הטברנית-ארצישראלית.

§71 כצפוי, כאשר כתב היד מנוקד בשיטה הטברנית-ארצישראלית אין סדירות בשימוש בקמץ ובפתח, כגון אֶסֶתֶרָא / אֶסֶתֶרָה בכ"י פ9, ועוד רבות כמותה. חוסר סדירות כזו מוצאים לעתים אף בכתב

⁷⁶ ראה אלן, יוונית, עמ' 62-63; סטורטוונט, עמ' 30.

⁷⁷ וכן תרשים האותיות היווניות על גבי טרפז התנועות אצל גייניאק, עמ' 331.

⁷⁸ ראה מיזור-שמול, עמ' 117-119; גייניאק, עמ' 325.

⁷⁹ אבל בכתבי יד המנוקדים בשיטה הטברנית-ארצישראלית אין הקפדה על ניקוד בחטף פתח דווקא, כך 09: עמילן, אד: אסימון.

יד ק: אָויר / אָויר, דִּינֶר / דִּינֶר, קוֹלֶר / קוֹלֶר, לֶפֶס / לֶפֶס, סַנְדֵּל / סַנְדֵּל, קֶבֶר / קֶבֶר. יש לציין גם את הצורה פֶּסִיקָא > φασκία, שבה פ"א בפתח בשתי היקרויות באותה משנה (שבת טו, ב).

§72 במקום תנועת a אנו מוצאים, בעיקר בהברות סגורות בלתי מוטעמות, תנועת i או תנועת e: ἀσπάραγος < אֶסְפָּרָגוֹס (אבל מסורת תימן: אֶסְפָּרָגוֹס), ἀνάκλιτον < נִקְלִיטִים (אבל מסורת תימן: נִקְלִיטִין), κάγκελλον < קִנְקִילֶן (סופר ק), קִנְקִילֶן (ספ) (אבל מסורת תימן: קִנְקִילֶן), ἀσάριον < אִיסָר (ק), אֶסָר (פ), ἄλμη < הֶלְמִי (ק), הֶלְמִי (ת חז"ל), παραχάραγμα < פֶּרְכָּרִיגְמָה, ושמה יש לצרף לכאן גם את מסורת הסופר של ק במילה אִינְגְּרִיא > ἄγγαρεία. דוגמאות נוספות שלא בכתב יד קאופמן הן: ἀσθενής < אֶסְתֶּנֶס (פ), אֶסְטֶנֶס (א), איסטנס (ירושלמי) (אבל ק ומסורת תימן בפתח), ἀσπρός < אֶסְפְּרִי (א), κάλπη < קֶלְפִי (ספ) (וכאן חיריק גם במסורת תימן), πάλλιον < פִּלִּיוֹס (פ), פִּלִּיוֹן (ספ), κάστρα < קֶצְרָה (א). נראה שיש לפרש מקרים אלו כחלק מתופעת ההידקקות, כלומר מעבר a < i בהברות סגורות בלתי מוטעמות, תופעה המוכרת ממסורת ההגייה הטברנית של המקרא.⁸⁰ במקרה זה הופעת התנועה המקורית בחלק מהגירסאות עשויה להיות "תיקון" מאוחר הנובע מהכרת המילה בשפה המקורית. בתופעת ההידקקות המקראית ישנם מקרים שבהם המסורת הבבלית שימרה את הפתח, וניתן לראות מקבילה גם במילים השאולות המנויות לעיל, כאשר צוין שהמסורת התימנית שימרה את הפתח. בעברית המקראית מוצאים לעתים רחוקות יותר מקרים הפוכים, שבהם דווקא המסורת הבבלית מציגה חיריק היכן שמסורת טבריה מציגה פתח,⁸¹ ואף תופעה זו מתקיימת במילים השאולות, כאשר מסורת תימן מציגה חיריק בעוד העדים הארצישראליים הטובים ביותר מציגים פתח או קמץ, כך ἀτελής < אִיטְלִיז (ק): אֶטְלֶס, פ: אֶטְלֶס, אֶטְלֶס < καμάριον < קֶמְרוֹן (ק): קֶמְרוֹן, פ: קֶמְרוֹן, פ: קֶמְרוֹן, פ: קֶמְרוֹן).

§73 תנועת i או e במקום תנועת a, שלא בהברה סגורה בלתי מוטעמת, מוצאים לעתים רחוקות: κοντάριον < קֶנְטֶר, ἄσילλα < אֶסֶל (ק), לצד אֶסֶל, אֶסֶל (פ), אֶסֶל (אנט), ואולי גם πᾶπυρος < פִּיפִּיאוֹרֹת, אם הזיהוי נכון.⁸² לגבי ὀμφάκινον < אֶנְפִּיקִינוֹן (פ) ראה סוף הפסקה הבאה.

§74 בסביבת עיצורי למנ"ר או בסביבת קו"ף מתרחש לעתים מעבר a < o או a < u.⁸³ דוגמאות: μάλαγμα < מְלוֹגְמָה (לצד מְלוֹגְמָא), πάλλιον < פוֹלִיוֹן (כך גורס מנקד ק; גרסת הסופר: פליון), פוליון (ל), בפולִיִּים (אנט), κάλαμος < קוֹלְמוֹס (פ): קוֹלְמוֹס, קט"ג נ"ב: קוֹלְמוֹס), κράμβη < פְּרוֹבָ, פְּרוֹבָ, κάμπος < קוֹמְפוֹן (פ): קוֹמְפוֹן), πανδοκεῖον < פוֹנְדֶּק (פ): פוֹנְדֶּק), χαράκωμα < כְּרִקוֹם (פ): כְּרִקוֹם, כורקום, παραγαῦδης < פורגוד (קט"ג), πᾶρδαλις < בְּרִדִּלֶס (א), κάψα < קוֹפְסָא (ס). ניתן

⁸⁰ ראה למשל ברגשטרסר, תורת ההגה, עמ' 146 (§26b); באואר-ליאנדר, עמ' 193-194 (§14v-y); בלאו, תורת ההגה והצורות, עמ' 112. והשווה למעתק דומה שחל בארמית שבקטעי התרגום מן הגניזה: פסברג, דקדוק, עמ' 66-67 (פסברג מבחין בין מעתק a < i קדום, שחל בכל ניבי הארמית, לבין מעתק e/i < a מאוחר, שאותו הוא קושר עם גם עם מעתק דומה המשתקף בתעתיקי העברית של אוריגנס והיררנימוס, והוא מקביל למעתק נשוא דיונו).

⁸¹ ראה הדוגמאות אצל ברגשטרסר, שם, תחת רשימה f.

⁸² לגבי הניקוד קֶנְטֶר יש להעיר, כי ביוונית של ימי הביניים – וכנראה כבר ביוונית של הקוינה – התקיים מעבר a < e לפני r (דיטריך, מחקרים, עמ' 9-4), וייתכן לקשר את הניקוד דן עם מעבר זה.

⁸³ תופעה זו מוכרת היטב בלשון חז"ל, ראה הספרות שריכוז בר-אשר, מחקרים, א, עמ' 251, בהערות 75-77; ודיונו של בירנבאום, עמ' 110, במילה מלוגמה.

לשייך לכאן גם את ἀγκύλη < אֶנְקֵלִי, אם הזיהוי נכון. ייתכן ששייך לכאן גם βιβλίον < בִּיבְלִיִּים (ק, והשווה ל: ביכורים), אם אין זו טעות גרידא. את המילה ὁμώκιον < אֶנְפִּיקִינוֹן, וכן בתוספתא ובבבלי: אנפוקינון, נראה לי לפרש כשיכול תנועות o-a < a-o, ולא כמעבר ⁸⁴.o < a.

⁸⁴ בגירסה אחרת, אֶנְפִּיקִינוֹן, ניתן לפרש את תנועת הפ"א כהידמות לתנועה של ההברה העוקבת.

§75 האות ε סימנה ביוונית הקלאסית תנועה קצרה, קדמית אמצעית /e/.⁸⁵ בתקופה הרומית והביזנטית האות המשיכה לסמן תנועה זו,⁸⁶ אולם בטל אפיונה כתנועה קצרה, בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.⁸⁷

§76 האות ε במילים השאולות מיוונית משתקפת ברוב המקרים דווקא באמצעות תנועת /a/. יש לציין שכמעט בכל המקרים נמצאת התנועה בהברה סגורה, ובכמחציתם מדובר בניקוד אל"ף הפותחת את המילה. להלן החומר: אֶסְדֶּרָה > ἑξέδρα, אֶסְנִיָּה > ξέν-, אֶמְבִּטִי > ἐμβατή, אֶנְפִּילָא > ἐμπίλια, הֶאֱנִתִּיקִי > ἐνθήκη, אֶסְפֶּלָה > ἐσχάρα, לֶנְטִידָת (לצד לונְטִיִּיות) > λέντιον, סֶלָה > σέλλα, סֶפֶק לֶרְיָה > σπεκλάριον, אֶפִּיטְרֹפֹס > ἐπίτροπος, כֶּרֶכֶד > κερκίς, מִלְתֶּרִיֹּת > μέλαθρον, פֶּרְסִקִּים > Περσικόν, הֶקְפִּלוֹטוֹת > κεφαλωτόν, קֶלְטֹס⁸⁸ > Καλένδαι, וכן אֶנְפֹּרָא > ἐμπορία, אֶסְפֶּרִּיָּה (ספ), כ"י וטיקן: אֶכְסֶדְרָא (אבל פיה"ג: איסקדיא) > σχεδία, קֶתֶדְרָה (כך אר, והשווה ספ: קֶתֶדְרָא, לצד קֶתִידְרָא), אֶפְקֶרְסִים > ἐπικάρσιον (כך פא, ק: שְׁפִיקֶרְסִין).

§77 מעברי ε < α קיימים גם בפפירוסים מן התקופה ההלניסטית ומן התקופה הרומית-ביזנטית, אולם החוקרים התקשו להסיק מהם מסקנות פונולוגיות חד משמעיות.⁸⁹ בכל הקשור למילים השאולות מיוונית, מסתבר בעיניי לתלות את ייצוג ε באמצעות תנועת /a/ בהגייה פתוחה של ε לעומת ה-/e/ העברית בתקופת השאילה, לכל הפחות בהברות סגורות.

§78 במיעוטם של המקרים האות ε משתקפת בעברית באמצעות /e/, /i/, /o/. ואלו המקרים: (א) ε מקבילה לצירי או סגול: סֶנְהֶדְרִין > συνέδριον, פֶּרְהֶדְרִין > προέδρος / πάρεδρος, גִּנְיֶסְיָה⁹⁰ > γενέσια, סֶפֶסֶל > συψέλλιον, קֶתֶדְרָה > καθέδρα, מִילָה > μελία, יִנְמִילִין > οἰνόμελι, קִינְקִילִין > καγκέλλιον.

⁸⁵ ראה אלן, עמ' 63-64. סטורטוונט, עמ' 34, סבור כי מדובר בתנועה סגורה למחצה, כצירי הטברני, אולם דעתו נדחתה על ידי אלן, שם; עם זאת, אין מחלוקת שבדיאלקטים מסוימים, ובמקרים פונטיים מסוימים, סימנה האות ε תנועה אמצעית-סגורה; ראה שוויצר, עמ' 146, 181.

⁸⁶ ראה תרשים האותיות היווניות על גבי טרפז התנועות אצל ג'יניאק, עמ' 331.

⁸⁷ ראה מייזר-שמול, עמ' 117-119; ג'יניאק, עמ' 325.

⁸⁸ מעבר ε < α במילה זו מתועד כבר בפפירוסים: καλάνδαι; ראה ג'יניאק, עמ' 283.

⁸⁹ השווה דברי מייזר: "הכתיבים של α במקום ε אינם ניתנים להסבר אחד כולל. רוב המקרים מקורם כפי הנראה בטעויות סופר עקב הידמות; עוד ייתכן שמקורם בחילופים תחביריים. במקרים אחדים אין ניתן לשלול חידושים מורפולוגיים" (מייזר-שמול, עמ' 44). ג'יניאק העלה את האפשרות שמדובר בשילוב של השפעת הקופטית עם חיטופי תנועות נרחבים (ג'יניאק, עמ' 283-285).

⁹⁰ על חיטוף התנועה בהברה הראשונה ראה פרק חיטוף התנועות.

(ב) ε מקבילה לחיריק: אִי־קָרִיטִים > ἐσχαρίτης, לְגִיוֹנוֹת > λεγιών, לִיזְבִּין > λέσβιον, פִּמְלָנִיָּה > φεμινάλια. על אלו יש להוסיף גם את פְּטִילָא > πάτελλα (כך פא ויתר הגירסאות, למעט ק שהאותיות הרלוונטיות בו נגרדו, ועל הגרד נוקדה הטי"ת בפתח).

(ג) ε מקבילה לחולם: לוֹנְטִיּוֹת > λέντιον, תוֹרְמוֹס > θέρμος. על אלו יש להוסיף את גִּרְסַת פס והדפוסים: גְּנוֹסָה > γενέσια.

נראה שהחומר דל מדי מכדי להעלות הסברים על מעתקים ספוראדיים אלו, שאינם בהכרח תלויי סביבה פונטית. כך אפשר למצוא ייצוגים שונים של ε באותה מילה באותו כתב יד: עֲנְבֹל, עֲנְבֹל, עֲנְבֹל, עֲנְבֹל > ἔμβολον (כתב יד ק).

§79 מקורה של האות η באות ח' השמית, ועד סוף המאה החמישית לפנה"ס שימשה אות זו באתונה לסימון העיצור /h/.⁹¹ ביוונית הקלאסית שימשה האות לסימון תנועה קדמית ארוכה, פתוחה למחצה, /ɛ:/ . במהלך התקופה ההלניסטית חלה סגירה של התנועה /ɛ:/ < /e:/ כפי שמלמדים, בין היתר, חילופים תכופים של η עם ε.⁹² לחילופים אלו תרמה העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.⁹³ תהליך סגירת התנועה המסומנת על ידי η המשיך לפעול במהלך התקופה הרומית בדמות מעתק /e/ < /i/, ובפי חלק מהדוברים במצרים הושלם עד תחילת המאה השנייה לספירה. עם זאת, בפפירוסים ניתן למצוא חילופי η-ε לכל אורך התקופה הרומית, עובדה המצביעה על כך שהמעטק /e/ < /i/ לא היה נחלת כל הדוברים. בתקופה הביזנטית, סביב המאות הרביעית והחמישית, הושלם המעטק, ו-η נהגתה /i/ בפי כול.⁹⁴

§80 האות η משתקפת במילים השאלות אצל ק' בדרך כלל באמצעות תנועת /e/, ובכך משמר כתב יד זה את ההגייה מן התקופה ההלניסטית והרומית. להלן החומר: אֶוִּיר > ἄηρ > אֶטֶלס > ἀτελής, אֶסְטִנֶּס > ἀσθενής, הֶיֶמֶוֹן > ἡγεμών, אֶפֹתֶק > ἀποθήκη, ווִילֶן (פעם אחת ווילון) > βῆλον, טֶפֶטֶן > -τάπητ, טֶרֶטִימֶר > ταρτημόριον, לֶבֶיס > λέβης, לֶמֶן > λιμήν, פֶסֶקֶתֶר > ψυκτήρ, פֶסֶסֶס > ψήφος, קֶטֶיגֶוֹר > κατήγορ, קֶטֶפֶרס > κατωφερής, קֶנֶתֶל > κανθήλια, קֶרֶטִיסִים > κράτησις, תֶיק > θήκη, פֶיגֶס (אמנם לצד פֶיגֶס, אבל בצירי ביתר הגרסאות: פא, פס, אר, פר, קט"ג נ"ב, ת ירושלים) > πῆγανον.

§81 ישנם מקרים שבהם η משתקפת בכתב יד ק' באמצעות /i/. לגבי אלו יש להבחין בין מקרים שבהם בכתבי יד אחרים (בעיקר המזרחיים) יש /e/, ואז יש לראות את תנועת /i/ כחלק ממסורת מאוחרת, שבה כבר η = /i/, לבין מקרים שבהם זו גירסת המילה גם ביתר הגרסאות (לרבות המזרחיים), ועל כן ייתכן להניח כי זו היתה צורתה כבר בתקופת הדיבור בלשון המשנה.

§82 לסוג הראשון שייכות המילים בֶימָא (אבל ל: בֶימָה, קט"ג: בֶימָה) > βῆμα, בֶיטָא (אבל ת מועד: בֶיתָא) > βῆτα, דֶינֶר (אבל פעמיים בצירי, וכן ברוב הגרסאות האחרות) > δηνάριον, טֶרֶמִיטֶן (אבל פא, אר, קט"ג בצירי) > τρομητή, פֶרֶקֶלִיט (וכן פס, אבל למ"ד צרויה אצל אר, ובספרא כ"י וטיקן) > παράκλητος.

§83 לסוג השני שייכות המילים אֶסִימוֹן > ἄσημον, דֶימִסִיוֹת > δημόσια, נֶימָה > νῆμα, סִימֶן > σῆμα, סִימִיוֹת > σήμεϊον, פֶילוֹמָא > πῆλωμα, קֶילוֹן > κήλων. בכל אלו ייתכן שתנועת /i/ מקורה בזמן

⁹¹ בשנת 402/3 לפנה"ס, עם כינונה מחדש של הדמוקרטיה באתונה, הוחלט על רפורמה בכתב. בין היתר בוטלו האותיות קופה (ϕ), דיגמה (ϕ) וסמפי (ϕ). שינוי נוסף היה אימוץ האות η לסימון תנועה ולא עיצור, על פי השיטה האיונית. אף על פי כן ניתן למצוא כתובות שבהן האות η משמשת עבור העיצור /h/ גם מן הזמן שלאחר הרפורמה. בספרות מקובל לסמן את האות η במקרים אלו באות הליטנית h, כגון [hupotoμά[δης] (בכתובת משנת 150 לסה"נ). על הכתב האטי הישן ראה ת'ריטי, א, עמ' 19-26, ועל אימוץ השיטה האיונית ראה שם, עמ' 26-27.

⁹² אלן, עמ' 69-75; סטורטוונט, עמ' 32-41; מייזר-שמול, עמ' 46.

⁹³ מייזר-שמול, עמ' 117-119; גייניאק, עמ' 325.

⁹⁴ ראה גייניאק, עמ' 235, 241-242, 248-249; אלן, עמ' 74.

המשנה ממש. על אלו יש להוסיף גם את דִּיִּתְיָקִי > διαθήκη, שבה תי"ו חרוקה וקו"ף צרויה, וכך היא גם גירסת פא, אר, ת מועד, בבלי-ע, והיא נראית הצורה הקדומה, חרף העובדה שב-ק מוצאים לצידה גם דִּיִּתְיָקִי. אמנם ברוב מקרים אלו η באה לפני העיצור /m/ או /l/, אולם ספק בעיניי אם בכך נעוצה הסיבה, ותן דעתך שבקוינה מוצאים דווקא מקרים הפוכים, של חילופי כתיב η < ε לפני עיצור אפי, כגון δημοσίων במקום δημοσίων, μετέρα במקום μητέρα.⁹⁵ נראה שאין למצוא לחיריק במילים אלו הסבר המבוסס על סביבה פונטית.

§84 בשני מקרים מקבילה סיומת -ης לסיומת עברית -ים: לִיִּסְטִים > ληστής, אִיסְקְרִיטִים > ἑσχαρίτης. בשניהן יש לראות את ניקוד הסיומת על פי צורת הרבים העברית, ניקוד שביטל את הסיומת המקורית /-es/.⁹⁶

§85 ביוונית משמשת η- כסופית הנקבה, כגון κόρη "נערה". כצפוי, במילים השאלות משתקפת הסיומת אצל ק ברוב המקרים באמצעות תנועת /e/: אֶנְתִּיקִי > ἐνθήκη, אֶסְפְּתִי > σπάθη, דִּיִּתְיָקִי > διαθήκη, הֶלְמִי > ἄλμη, מֶכְנָה > μηχανή, רִדְדָנִי > ῥοδοδάφνη, אֶמְבְּטִי > ἐμβατή (לצד אֶנְסְבְּטִי), בְּסִילְקִי > βασιλική (לצד בְּסִילְקִי), פְּיִילִי > φιάλη (לצד פְּיִילִי). על אלו יש להוסיף את אוֹנְקִלִי > ἀγκύλη, אם האטימולוגיה נכונה, וייתכן שגם את אֶסְטִילֶת > στολή (לצד אִיסְטִילֶתִי).

§86 השתקפות הסיומת η- בעברית באמצעות /e/ משותפת גם לרוב הגרסאות האחרות, הן הארצישראליות והן הבבליות. כך למשל "אמבטי" מופיעה בצירי אצל פא, אר, קט"ג, פד, אנט, קט"ג נ"ב, בבלי-ע. בכתבי יד בניקוד עליון זהו הכלל, ועל כך עמד כבר דלמן בצינו כי מדובר במסורת עתיקה, שעדיין לא הכירה את הגיית η כתנועת /i/.⁹⁷ עם זאת, בכתב יד קאופמן ישנם גם מקרים בהם הסיומת η- משתקפת באמצעות /i/: אֶפְוִתִּיקִי > ὑποθήκη, דִּלְדָקִי > ὑποθήκη, טִיסְנִי > τισάνη, קֶלְפִי > κάλπη. במקרים אלו ייתכן שהמנקד הכיר את הגיית המילים בלשון היוונית בת זמנו. ראויה לציון העובדה שבכתב יד פט תנועת /i/ עבור סיומת η- היא הכלל: אֶמְבְּטִי, אֶנְתִּיקִי, אֶסְפְּתִי, דִּאֶתִּיקִי, אֶפְוִתִּיקִי, בְּסִילְקִי, קֶלְפִי (אבל: מְכִנִי, טִיסְנִי).

§87 האות η מקבילה לתנועת /a/ במספר מועט של מקרים. בצורה פֶּלְטֶר > πατήρ (או > πωλητήρ) חלה הידמות לסיומת בעלי המקצוע (השווה סנדלר, נחתומר), וברוב הגרסאות שנבדקו השתמרה הסיומת המקורית /er/: אצל פא פֶּלְטֶר, ובדומה פט, אר, קט"ג, קט"ג נ"ב, וגם אצל ק פֶּלְטֶר לצד פֶּלְטֶר. הצורה בֶּלְנִיֹּת > βῆλον נבנתה על פי המשקל העברי קֶטֶל, וגם כאן מוצאים תיעוד לצורה בתנועת /e/ אצל אר: וִילְאוֹת, מלא"ש: בִּילְנִיֹּת. בעוד מספר צורות הסיבה אינה ברורה: אֶסְפְּלִנִית >

⁹⁵ גייניאק, עמ' 242.

⁹⁶ מורג העיר על כך, שבני תימן מקיימים את ההגייה בסיומת סמ"ך גם כאשר לפנייהם הכתיב במ"ם, כלומר קרי וכתב; ראה ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 37 הערה 4.

⁹⁷ ראה G. Dalman, "Aramäische Dialektproben", MGWJ 41 (1897), עמ' 327. והוא מביא שם, בהערה 2, את דעתו של נלדקה שבמאה הרביעית לספירה עדיין התהלכה במזרח הגיית η כתנועת /e/, לאור הכתיב הסורי באל"ף סופית עבור η סופית במילה המקבילה. לדעתי יש להסתפק אם ניתן לגזור מכתבים אלו את המסקנה הנוכרת, שכן אל"ף יכולה להצביע גם על ארמאזיציה בדמות סיומת /a/, הנפוצה בסורית במילים יווניות. השווה עברית טרמיטא (ל, אר, ובדפוסים) > τρομητή.

σπλήνιον, אֶלִירֶסֶטֶן > *ḡliastón (אבל פא : אֶלִיוֹסֶטֶן), פֶּגֶיוֹם > πῆγμα (בשתי המילים האחרונות האטימולוגיה מסופקת). למילה מֶלֶפֶפֶן > μηλοπέπων יש גרסה בתנועות /i/ אצל ל מֶלֶפֶפֶן, אבל מסתבר שזו גרסה מאוחרת של מנקד שהכיר את המילה היוונית. תנועת /a/ של מֶלֶפֶפֶן היא תמוהה, ושמא מדובר בתוצאה של חיטוף כפול: /milop-/ < /m^hl^hp-/ < /malp-/.⁹⁸ ייתכן שעל צורת הביניים מעידה ההגייה המתועדת אצל אד מֶלֶפֶפֶן ואצל פס מֶלֶפֶפֶן, וכך בעברית בת ימינו.

⁹⁸ תהליך זה, המכונה פירוק צרור שוואים נעים, אינו מקובל בדרך כלל במדע ההיסטורי של הלשון העברית. אולם לאחרונה הראה בלאו, שישנן סיבות להניח שתהליך כזה אכן התקיים, לפחות במילים מסוימות; ראה י' בלאו, "על שני שוואים נעים רצופים", משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, בעריכת מ' בר-אשר וח"א כהן, ירושלים תש"ע, עמ' 13-24.

§88 האות i סימנה ביוונית הקלאסית תנועה קדמית גבוהה /i/. האות סימנה שתי פונמות נפרדות מבחינת אורכן, קצרה וארוכה (מסומנות בספרות לעתים i, ī).⁹⁹ העדויות מצביעות על כך שהתנועה שמרה על איכותה גם בתקופה ההלניסטית ובתקופה הרומית-ביזנטית,¹⁰⁰ אולם בטלה ההבחנה הכמותית בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.¹⁰¹

§89 כצפוי, ברוב המקרים האות i משתקפת במילים השאלות באמצעות חיריק. להלן דוגמאות:
 אֶסְטְרוֹבִיל > στρόβιλος, אֶנְפִּיקִינוֹן > ὀμφάκινον, אִיסְקְרִיטִים > ἔσχαριτες, אֶפִּיטְרוֹפּוֹס > ἐπίτροπος, פִּיקְרָסִין > ἐπικάρσιον, בִּיבֶרִין > βιβάριον, בְּסִילְקִי > βασιλική, בְּסִיסְיוֹת > βάσις, דִּיפֶרָא > δίφορος, דֶּל-מְטִיקִיוֹן > Δαλματικάιον, דִּדְתֶרָא > διφθέρα, זֶמְנִי צֶטְרָה (לצד זֶמְנִי צֶטְרָה) > ζωμάριστρον, חֶלִיקָה > ἄλιξ, חָלִיקָה > halica, טִיסְנִי > (π)τισάνη, טְרִיגֶון > τρίγωνος, לִיבֶלָר > λιβάρριος, לִיטְרָא > λίτρα, מִיל > μίλιον, נְקֶלֶס > Νικόλαος, סִיטוֹן > σιτώνης, סִיפֶוֹנֹת > σίφων, פִּינְקֶס > πίναξ, פִּיטְקִים > πιτάκιον, קוֹפִיס > κοπίς, קִינְרֶס > κινάρα, קִיסוֹס > κισσός, קְרִיטִיסִים > κράτησις, קְרוֹסְטִמִילִין > χρυστουμίνοס.

§90 בהברות סגורות בלתי מוטעמות מוצאים i = /e/ במילים הִדְיוֹט > ιδιώτης, מִינְתָה > μίνθα, אֶסְטִס > ισάτις, אֶנְפִּילָא > ἐμπύλια, זֶמְנִי צֶטְרָה (לצד זֶמְנִי צֶטְרָה) > ζωμάριστρον. מקרים אלו הם חלק מתופעה רחבה יותר של ביצוע תנועת /i/ כ-/e/ בהברות סגורות בלתי מוטעמות, שקוטשר העמיד עליה בהרחבה.¹⁰²

§91 גם בהברות פתוחות בלתי מוטעמות מוצאים i = /e/, בעיקר מחוץ לכתב יד ק. אלו המקרים: נוֹטְרִיקוֹן > νοταρικόν, קֶבֶר > κίβαρος, אִירוֹס (לצד אֶרוֹס) > ἴρις, פֶּא : בִּיבֶרִים (וכן אר, קט"ג נ"ב, ת מועד, בבלי-ע) > βιβάριον, פֶּא : פּוֹלִיטִיקִיֶס (וכן פט, אר) > πολιτικ-, פֶּא : פִּיתוֹס (וכן פר ומסורת תימן) > πίθος, פֶּר : אֶצְטְרוֹבִילִין (וכן אר) > στρόβιλος, פֶּט : טְרִיגֶון (וכן פר) > τρίγωνος, קט"ג : אֶסְקְרִטִין > ἔσχαριτες. ייתכן שאת הצירי ברוב המילים שבפסקה זו יש לראות כחלופה לשווא נע שאיכותו /e/. לפי השערה זו תנועת /e/ היא תוצאה של חיטוף תנועת /i/ בהברה פתוחה בלתי מוטעמת: pitós < p^{ctós} = פִּיתוֹס. השווה ניקודים כגון מְתוּקָה, גְּבוּל, שְׁיָהָא, לְשׁוֹנִם, קִילְקֶלוּ בכתבי יד המנוקדים ניקוד א"י-טברני.¹⁰³

⁹⁹ אֶלן, עמ' 65. לדעת סטורטוונט, עמ' 30-31, היתה פתוחה יותר מאשר i, אולם דעה זו נדחתה על ידי אֶלן, שם.

¹⁰⁰ ראה מייזר-שמול, עמ' 65 ותרשים האותיות היווניות על גבי טרפז התנועות אצל ג'יניאק, עמ' 331.

¹⁰¹ ראה מייזר-שמול, עמ' 117-119; ג'יניאק, עמ' 325.

¹⁰² קוטשר, ביצוע. קוטשר מציין שם (עמ' 236) במפורש את המילים אסטס והדיוט.

¹⁰³ דוגמאות מתוך אלדר, מסורת הקריאה, א, עמ' 73; צורבל, אוטוגרף הרמב"ם, עמ' 36.

§92 בהברות סגורות מוטעמות מוצאים $\iota = e/$ במילים אֶזְמֶל > σμίλη ו-כֶּרֶךְ־דֶּ > κερκίς, ופרט לשתי אלו גם בשמות עצם שבמקורם מסתיימים בסיומת -ις : אֶסְטֶס > ἰσάτις, מֶגֶס > μαγίς, פֶּרְדָּלֶס > ¹⁰⁴πάρδαλις, קֶנֶבֶס > κάββαβις, קֶפֶרֶס (=קֶפֶרֶס) > κάππαρις, וכן בכתב יד א9 : בָּסִיֶס > βάσις.¹⁰⁴

§93 בשלוש מילים בכתב יד ק מוצאים $\iota = a/$: אֶסֶל > ἄσιλλα, פֶּלִיוֹן > πιλίον, בִּיֶרֶסִים (נגד הכתיב!) > βίρρος. המשותף לאלו הוא העיצור השוטף שלאחר התנועה, וייתכן שבו יש לתלות את התופעה. מחוץ לכתב יד ק יש $\iota = a/$ גם שלא לפני עיצור שוטף : לֶבְלָר > λιβλάριος (פט, אר, בבלי-ע), נֶקְלִיבס > Νικόλαος (אר, בבלי-ע).

§94 במקרים ספורים מוצאים $\iota = o/$ או $u/$: מֶלֶיֶר < μιλιάριον, פִּיה"ג : קוֹלִיקִין (וכן בדפוסים) > κιλίκιον, קֶט"ג נ"ב : הָאֶסְטֶרְבֹּל > στρόβιλος, קִסְתוֹת (לפי הכתיב) > κίστη. את התנועה במקרים אלו יש לתלות בסביבת העיצורים השפתיים והקו"ף. תנועת ההברה השנייה במילה אִירוֹס > ἴρις היא כפי הנראה תהליך מורפולוגי ולא פונטי, ראה בערכו.

¹⁰⁴ אבל אֶסְטֶסִיס > στάσις.

§95 האות o סימנה ביוונית הקלאסית תנועה קצרה, אחורית, סגורה למחצה /o/.¹⁰⁵ בתקופה הרומית והביזנטית האות המשיכה לסמן תנועה זו,¹⁰⁶ אולם בטל אפיונה כתנועה קצרה, בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.¹⁰⁷

§96 ברוב המילים השאולות מיוצגת o באמצעות וי' חלומה, הן בתוך המילה, והן בסופיות. בתוך המילה: אוֹרָז > ὄρζα, אֶסְטְרוֹבִיל > στρόβιλος, אֶפִּיטְרוֹפּוֹס > ἐπίτροπος, דִּימוֹסִיּוֹת > δημόσια, הֶגְמוֹנִיָּה > ἡγεμονία, לוֹנְגִיּוֹת > λόγχι, נוֹטְרִיקוֹן > νοταρικόν, סֶדֶג > σφόγγος, פּוֹלִיטִיקִים > πολιτικ[όν?], פּוֹלִיפּוֹס > πολύπους, פּוֹלֵמוֹס > πόλεμος, פְּרוֹזֶבּוֹל > προσβολή, פְּרוֹזֶדּוֹד > -προστάδ-, קוֹלִיָּס > κολίας, קוֹלָן > κόλλα, קוֹלָר > κολλάριον, קוֹמוֹס > (*κομμος), קוֹמֶפּוֹן > κάμπος, קוֹפִיס > κοπίς, קוֹלֶבּוֹן > κόλλυβον, וכך לגבי o במקבילות הלטיניות פוֹנְדִּיוֹן > dipondium, פּוֹגִיוֹן > pugion-. בסופיות שם העצם: אֶסְפֶּרְגֹּס > ἄσπαραγος, אֶסִּימֹן > ἄσημον, בּוֹלֵמוֹס > βούλιμος, בּוֹדִימוֹס > *γράδον, גֵּרָדוֹס > γράδος, זֵיתוֹם > ζῆθος, טְרָגוֹס > τράγος, סֶגּוֹס > (αφ) > σάγος, סִיקְרִיקוֹן > σικαρικόν, סִימִיוֹנוֹת > σημεῖον, פִּילִטוֹס > φολιᾶτον, קוֹלֵמוֹס > κάλαμος, קוֹרֶדִּיקוֹס > καρδιακός, קִיסוֹס > κισσός, קִירוֹס > καῖρος, קֶרוֹן > κάρβον, תוֹרֵמוֹס > θέρμος.

§97 במספר מילים מיוצגת o יוונית באמצעות תנועת /a/. בעברית. להלן החומר מן הקורפוס הנבדק, כאשר הוא מחולק לשתי קבוצות, לפי מקום התקיימותה של התופעה:

(1) בסופיות שם העצם (-on, -ος): אֶמִילָן > ἄμυλον, אֶנְדְּרוֹגִינָס > ἀνδρόγυνος, בּוֹמָס > βωμός, גֵּיפֶסֶס > γύψος, ווִילָן > βῆλον, טֶפֶס > τύπος, לוֹקוֹן > λευκόν, לוֹזֶסוֹן > λοξόν,¹⁰⁸ נָנָס > νάννος, קוֹנְטָס > κοντός.¹⁰⁹

(2) במעמד מצעי: טְרֶמֶיטָן > τρομητή, יֶנְמִילִין (לצד יִינוֹמִילִין) > οἰνόμελι, לֶפֶס > λопάς, טורבל (נוסח המנקד: טֶרֶבֶן) > τρίβολος, טְרִיטִימָר > τριτημόριον. וכן בשתי מילים לפני /m/: אֶנְפֶּקִינוֹן > ὀμφάκινον, קֶפְנֶדְרִיָּה, קֶפְנֶדְרִיָּא > compendiaria.

§98 בירנבאום הסביר תופעה זו כמימוש תנועת o יוונית כתנועת a בעברית, וקשר אותה אותה עם דוגמאות מן הפפירוסים, שבהן מופיעה α במקום o.¹¹⁰ אולם הסבר זה בעייתי, משום שמעבר a < o אינו מוכר בלשון חז"ל ואף לא בקוינה: בפפירוסים של התקופה ההלניסטית יש מעט מאוד

¹⁰⁵ ראה אלן, עמ' 63-64; סטורטוונט, עמ' 44-47.

¹⁰⁶ ראה תרשים האותיות היווניות על גבי טרפז התנועות אצל ג'יניאק, עמ' 331.

¹⁰⁷ ראה מיזר-שמול, עמ' 117-119; ג'יניאק, עמ' 325.

¹⁰⁸ בירנבאום, עמ' 261, רואה בתנועת /a/ שבמילה זו היקש לצורך האדורביאלי במילים כגון כיִן, ריקן.

¹⁰⁹ על תנועת /a/ בסופית היוונית -ος העמיד כבר א"ה וייס, משפט לשון המשנה, וינה תרכ"ז, עמ' 25. על הצורות המנויות כאן הוסף את השמות הפרטיים הנזכרים אצל בירנבאום, עמ' 326: אֶבְטֶלֶס, אֶרְפִּינָס, סוֹמְכָס, אֶנְטִיגֶנָס, ואת החומר מן הספרא כ"י וטיקן 66 שאסף ש' נאה, לשון התנאים בספרא על-פי כתב-יד וטיקן 66, עבודת ד"ר, האוניברסיטה העברית, תשמ"ט, עמ' 64-65.

¹¹⁰ בירנבאום, עמ' 140, 326-327. באשר ליוונית הוא מפנה (בעמ' 327, הערה 57) לג'יניאק, עמ' 287-288.

מקרים של α במקום o , ומיזור מציין שאין לגזור מהם מסקנות פונולוגיות;¹¹¹ בפירושים של התקופה הרומית והביזנטית אין מעבר מובהק של $a < o$, אלא חילופים של o ו- α בשני הכיוונים, וגיינאק מסביר במעמד הפונמי של $/o/$ בקופטית.¹¹² מעבר לכך, ניתן להניח, שאם תנועת $/o/$ היוונית היתה פתוחה במידה כזו שלאזנם של דוברי העברית היא נשמעה כתנועת a , דבר זה היה מוצא את ביטוי בהברות שונות במילה; אולם למעשה, למעלה ממחצית המקרים הם בהברות סופיות.

§99 נראה לי להציע את ההסבר הבא לתופעה. ביוונית של הפירושים מוצאים לעתים קרובות ε במקום o בסוף מילה לפני ς - ולפני v -, הן בהברות מוטעמות והן בעברות בלתי מוטעמות, למשל: $\rho\eta\tau\omicron\rho\epsilon\varsigma$ (= $\rho\eta\tau\omicron\rho\omicron$), $\delta\rho\upsilon\mu\acute{\epsilon}\nu$ (= $\delta\rho\upsilon\mu\acute{o}\nu$).¹¹³ תופעה זו פירש גיינאק כעדות לכך שבמקרים אלו o מומשה כתנועה המרכזית $/a/$, כלומר סופית $-o\varsigma$ נהגתה $/as/$, וסופית $-ov$ נהגתה $/an/$.¹¹⁴ קבלת השערתו של גיינאק מאפשר להסביר את המקבילות העבריות, משום שתנועה מרכזית זו עשויה להיתפס הן כתנועת $/a/$ הן כתנועת $/e/$.¹¹⁵ לפי הסבר זה הניקוד בפתח או בקמץ בהברה הסופית $-s$, $-ן$ של המילים הנזכרות לעיל אינו אלא קירוב להגייה $/as/$, $/an/$ ששמעו הדוברים. קבלת הנחה זו מאפשרת גם להסביר מדוע מוצאים במקרים אלו מספר בלתי מבוטל של חילופי סיומת $-es$ / $-as$, לעתים אפילו בגרסאות של אותו כתב יד:

- גִּינָסִס לצד גִּינָסִיס > $\gamma\acute{\iota}\nu\sigma\varsigma$
- טָפִס לצד טָפִיס (ולצידן הגירסה בשימור התנועה המקורית: טָפִיס) > $\tau\acute{\upsilon}\rho\omicron\varsigma$
- פָּנִיס (ק) לצד פָּנִס (פ) > $\phi\alpha\nu\acute{o}\varsigma$
- קוֹנָטִס (ק) לצד קוֹנָטִס (פ) > $\kappa\omicron\nu\tau\acute{o}\varsigma$
- דָּסָסִס (ק) לצד פָּסָסִס (פ) > $\psi\eta\phi\omicron\varsigma$
- טָרָגִס לצד טָרָגִיס (פ), טָרָגִיס (קט"ג) > $\tau\rho\acute{\alpha}\gamma\omicron\varsigma$
- הנפִיס (סופר ק) לצד הנָפִיס (סופר ומנקד ק) > $*\nu\alpha\pi\omicron\varsigma$ > $napus$

§100 מאלפת בהקשר זה ההשוואה עם שמות פרטיים יווניים בתדמורית שנמצאו בכתובות. גם באלו אנו מוצאים תופעה דומה, שבה סיומת $-o\varsigma$ משתקפת בכתב $-s$, וכן מתועדות סיומות $-is$ / $-us$:¹¹⁶

וּס-	יִס-	ס-	
		תיפִילס	$\Theta\epsilon\acute{o}\phi\iota\lambda\omicron\varsigma$
אנטיֹכוס	אנטיכִיס	אנטיכִס	$\text{A}\nu\tau\iota\omicron\chi\omicron\varsigma$
הלידֹרוס		הלידורִס	$\text{H}\lambda\iota\acute{o}\delta\omega\rho\omicron\varsigma$

¹¹¹ בלשונו: Die Beispiele zeigen nicht einen spontanen Lautwandel, sondern sind wahrscheinlich lautgesetzlich irrelevante

Schreibversehen (מיזור-שמו, עמ' 70).

¹¹² גיינאק, עמ' 288.

¹¹³ ראה גיינאק, עמ' 289-292.

¹¹⁴ ראה דיונו בעמ' 291-292.

¹¹⁵ תן דעתך שגם תנועה פרוסתטית, שהיא מעיקרה $/a/$, משתקפת בניקוד לעתים באמצעות פתח ולעתים באמצעות סגול (או חיריק), כגון אֶסְטָסִיס, אֶסְפִּינִי, אֶסְטָרִיִל.

¹¹⁶ החומר מתוך J. K. Stark, *Personal Names in Palmyrene Inscriptions*, Oxford 1971, עמ' 134-137.

§101 אולי את המקרים הנותרים, כלומר אלו שבהם $/a/ = o$ שלא בסופיות -ס/ן, ניתן לתלות בהנחה שתנועת $/a/$ מייצגת תנועת $/o/$ שנחטפה בתהליך חיטוף עברי או ארמי.¹¹⁷

§102 עניין מיוחד יש בחילופים של תנועת הרי"ש במילה אנדרוגינס. בכתבי היד משתקפת הגייה כפולה: $/androginas/$ לצד $/andraginas/$. התפלגות כתיבי המילה בכתבי היד השונים נבדקה על ידי י"צ פיינטוך,¹¹⁸ ואת מחקרו הוא מסכם במילים הבאות: "מרשימה זו עולה כדבר ודאי, שהצורה 'אנדרג'ינס' יש לה עיקר והיא קודמת, או לפחות אינה מאוחרת, מן הצורה 'אנדרוג'ינס'".¹¹⁹ נראה לי שהצדק עם פיינטוך, ואני מציע להסביר את כפילות ההגייה באופן הבא: ההגייה $/androginas/$ משקפת את ההגייה הקלאסית, התקנית, זו שרשומה במילונים בכתב $\alpha\nu\delta\rho\acute{o}\gamma\upsilon\nu\omicron\varsigma$. היסוד הראשון במילה זו הוא המילה $\alpha\nu\eta\rho$ "איש", שצורת הגנטיב שלה, $\alpha\nu\delta\rho\acute{o}\varsigma$, משמשת מקור לתנועת ה- $/o/$. ההגייה השנייה משקפת תהליך שהחל ביוונית של תקופת הקוינה, והגיע לשיאו ביוונית של ימי הביניים המוקדמים (וכך עד היום ביוונית בת ימינו), ולפיו מילים מן הנטייה השלישית עברו לשמש בנטייה ראשונה; המילה עבור "איש" הפכה $\alpha\nu\delta\rho\alpha\varsigma$, עם תנועת $/a/$, והיא המקור לתנועת $/a/$ שבהגייה $/andraginas/$.¹²⁰

§103 מקרים שבהם o מיוצגת בכתב יד κ באמצעות שורוק או קיבוץ מועטים: אולִיִּרין $> \delta\lambda\epsilon\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, סְקוֹרְטִיָּה (לצד סְקוֹרְטִיָּה) $> scortea$, ואולי גם אֶנְפִּוִּרְיָא $> \epsilon\mu\pi\omicron\pi\acute{\iota}\alpha$ אם האטימולוגיה נכונה.¹²¹

§104 במספר מקרים מוצאים o המיוצגת במילים השאולות באמצעות $/i/$: נִימוֹס $> \nu\acute{o}\mu\omicron\varsigma$, קְלוֹרִית $> \kappa\omicron\lambda\lambda\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\nu$.¹²² מקרים אלו יש לפרש כתוצאה של בידול: $/i-o/ < /o-o/$.

¹¹⁷ ראה להלן, פרק 4.3 על חיטוף תנועות בהברות פתוחות.

¹¹⁸ י"צ פיינטוך, "הכתיבים שבמלת אנדרוגינס בכתבי יד ומשמעותם לחקר ההעתקה", בתוך אסופת מחקרים שנערכה לאחר מותו: מסורות ונוסחאות בתלמוד, בעריכת ד' שפרבר, רמת גן תשמ"ה, עמ' 198-193.

¹¹⁹ שם, עמ' 198.

¹²⁰ התהליך מכונה "מטה-פלוס". ההסבר המקובל לתהליך זה הוא שצורות האקוזטיב של הנטייה השלישית, כגון $\tau\acute{o}\nu \alpha\nu\delta\rho\alpha$, קיבלו עקב אנלוגיה לצורות האקוזטיב של הנטייה הראשונה והשנייה תוספת בדמות העיצור $/n/$: $\tau\acute{o}\nu \alpha\nu\delta\rho\alpha\nu$. על סמך צורות אקוזטיב אלו נבנתה מחדש צורת נומינטיב $\alpha\nu\delta\rho\alpha\varsigma$, השייכת לנטייה הראשונה (השווה $\alpha\nu\delta\rho\alpha\varsigma$). לתיאור התופעה ראה למשל: R. Browning, *Medieval and Modern Greek*, 2nd. ed., Cambridge 1983, pp. 58-59; N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechischen Grammatik*, Leipzig 1892, pp. 376-377; S. B. Psaltis, *Grammatik der Byzantinischen Chroniken*, Göttingen 1913, pp. 177-178; E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, vol. 1/2, Berlin 1938, p. 46 and fn. 1; G. Horrocks, *Greek: A History of the Language and its Speakers*, 2nd. ed., Chichester 2010, pp. 120-121.

וראה גם דיטריך, עמ' 159-160; גיינאק, עמ' 46.

¹²¹ והשווה $/u/$ המקבילה אל ω , סעיף 112 להלן.

¹²² על אלו יש להוסיף כנראה גם את קימוס $> *$ קומוס $> \kappa\acute{o}\mu\mu\iota$ שבקטע גניזה של משנה (בירנבאום, עמ' 310).

§105 האות ו סימנה בתקופה הקדם קלאסית כפי הנראה את התנועה /u/, אבל בתקופה הקלאסית (ייתכן שכבר בזמנו של הרודוטוס, מאה ה' לפנה"ס) עברה לשמש עבור תנועה קדמית גבוהה מעוגלת /y/, בדומה להגיית האות ü בגרמנית והאות u בצרפתית.¹²³ האות ו סימנה שתי פונמות נפרדות מבחינת אורכן, קצרה וארוכה (מסומנות בספרות לעתים ü, ū). מעדות הפפירוסים המצריים עולה שבקוינה נשתמרה (לפחות במצרים) הגייתה הקלאסית;¹²⁴ אלא שההבחנה הכמותית בטלה בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.¹²⁵ במהלך ימי הביניים התמזגה הגייתה עם זו של ו נהגתה /i/ (וזו הגייתה גם ביוונית בת ימינו).¹²⁶

§106 בכתב יד ק יש שוויון מספרי כמעט מלא בין הצורות שבהן לאות ו מקבילה תנועת /i/, לבין הצורות שבהן מקבילות לה התנועת /o, u/. בתנועת /i/ מוצאים: ἀνδρογῆν > גִּיפְסִיס > ἄνδρῳ, ζωμάριον > לָגִין > λάγνος, σιμפώνη > סִימְפֹּנוֹת > σύμφωνον, πολύπους > פִּיתֹס > πύθων. ואילו בתנועות /o, u/ מוצאים: βούρξ > בּוּרְסִי > γρύτῃ > קוֹבְיָא (לצד קוֹבְיָא) > <κυβεία, κολύριον > קִלּוֹרִית > κροσσῶν > קְרוֹסְטִמִּילִים (ב-פא, אר, פר, קט"ג נ"ב מתועדות גם צורות בשורוק: קרו-) > χρυστούμινος, טִיִּיס (לצד טִפִּס, טִפֹּס) > τύπος. ושמה יש לצרף לאחרונות גם את זוג, אם מניחים שמוצאה מן ζυγόν ולא מן ζεύγος. העובדה שאין נטייה מובהקת לאיזו מן הדרכים מחזקת את השערת החוקרים כי בתקופה ההלניסטית והרומית ו עדיין נהגתה /y/.

§107 בארבעה מקרים ב-ק מוצאים שלאות ו מקבילה בעברית תנועת /e/: זִיתֹס > ζῆθος, אֶמִּילֹן > ἄμυλον, סִנְהֶדְרִין > συνέδριον, זִמְנִי צֶטְרָה > ζωμάριον (אמנם רוב הגרסאות בחיריק), אוֹרֹז > ὄρυζα.¹²⁷ נראה שיש לקשר תופעה זו עם חילופים ספוראדיים בין ו לבין ε בפפירוסים היווניים מן התקופה הרומית והביזנטית, כגון σεπτάξεως במקום συντάξεως, וחילופים דומים במילים שאולות מיוונית בלטינית, כגון ἀκόλυθος < acoletus < βούτυρον, buterum.¹²⁸ תופעה זו מצביעה כפי הנראה על כך שהאות ו נהגתה ביוונית במקרים מסוימים כ- /e/.¹²⁹ ייתכן שכך ניתן גם להסביר את התעתיק συμα עבור המילה העברית "שִׁמְעֵ" בקמע קדום.¹³⁰

¹²³ על כל פנים באטית וביוונית-מזרחית. בדיאלקטים אחרים נראה שהשתמרה ההגייה הקדם-קלאסית /u/. ראה אלן, יוונית, עמ' 65-69; סטורטוונט, עמ' 41-44.

¹²⁴ מייזר-שמול, עמ' 80; גיינאק, עמ' 266-267.

¹²⁵ מייזר-שמול, עמ' 117-119; גיינאק, עמ' 325.

¹²⁶ מקובל להניח שמיזוג ההגייה של ו ו-י הושלם סביב המאות ט-יא; ראה גיינאק, עמ' 267 והערה 1 באותו עמוד; אלן, עמ' 65.

¹²⁷ והוסף על שני אלו מכתב יד פא פוֹלִיפֹס > *pol'pos > πολύπους.

¹²⁸ ראה גיינאק, עמ' 273-274; ביוויל, ב, עמ' 299.

¹²⁹ ניתן להסביר זאת כך: האות ו נהגתה, כאמור, בפי חלק מהדוברים כתנועת /i/, ותנועה זו נפתחה במקרים ספוראדיים עד כדי /e/. זה הוא סברה של ביוויל, שם. הסבר אחר מציע גיינאק: לדעתו מדובר בתנועה שנחטפה, ועל כן האות ε משקפת תנועת /a/. ראה גיינאק, עמ' 275.

¹³⁰ ראה מ' בר-אשר, "הפסוק 'שמע ישראל' בתעתיק ליוונית בקמע קדום", בתוך אסופת מאמריו לשונות ראשונים: מחקרי לשון במקרא, במגילות ים המלח ובארמית, ירושלים תשע"ב, עמ' 67-72. בר-אשר מפרש את התעתיק ב-ו כשווא שמומש כתנועת /u/ עקב העיצור השפתי העוקב, ופירוש זה מסתבר אף הוא.

§108 במספר מקרים ט משתקפת בעברית באמצעות תנועת /a/: אֶפֹּתִיקִי > ὑποθήκη, אֶפֹּפֹדִין > ὑποπόδιον, סֶפֶסֶל > συψέλλιον, פֶּסֶקֶתֶר > ψακτήρ, מֶרְצָפִים > μαρσύπιον, ואולי גם פֶּרְדֶּסֶקִין > πυργίσκος, אם האטימולוגיה נכונה.¹³¹

§109 מקרה ייחודי הוא τύπος. מילה זו מתועדת אצל ק בגירסאות טָפֹס, טִפִּיס, טָפֶס, טָפֶס, ואצל פא גם בגירסה טוֹפֹס. למעשה אין מדובר אלא בשתי צורות: אחת שבה ט משתקפת באמצעות חולם: טִפִּיס, טוֹפֹס;¹³² ושנייה שבה התנועה הראשונה, הנמצאת בהברה פתוחה בלתי מוטעמת, נחטפה: טָפֶס, טָפֶס, וכן טָפֹס שבה יש לראות את תנועת /a/ כמימוש השווא הנע. נראה שמדובר בדובלטה (doublet), מילה שנכנסה פעמיים ללשון בשני אופני גזירה שונים.

¹³¹ לדעת בירנבאום, אם הבנתי אל-נכון את דבריו, ניתן להסביר את תנועת /a/ כניקוד שהוכנס בשל העדר ייצוג תנועה אחרת בכתב; ראה בירנבאום, עמ' 228. הסבר זה כמובן אינו אפשרי כאשר הניקוד הוכנס בניגוד לכתב, כמו במילה מֶרְצָפִים.

¹³² לגבי הסיומת -os שמקבילות אליה ההברות /es/, /as/, /os/ השווה הדיון לעיל, סעיפים 97 עד 100.

§110 ביוונית הקלאסית האות ω סימנה תנועה ארוכה, אחורית פתוחה-למחצה /o:/.¹³³ בלשון הקוינה, כנראה בתחילת התקופה הרומית, התנועות שסומנו באמצעות ω ו-o התלכדו ונהגו כתנועת /o/.¹³⁴ תהליך שמקורו באיבוד ההבחנה הפונמטית של אורך התנועות בסוף התקופה ההלניסטית.¹³⁵

§111 ברובם המכריע של המקרים, האות ω משתקפת בעברית באמצעות תנועת /o/. דוגמאות:
 ξῶστρα > לֹסְקָמָא > γλωσσόκομον, δῖρκον > הִדְמֹן > ἡγεμών, ἡδῖוט >
 ιδιότης, ζῶμα > נְצֻטָה > ζωμάριον, ζώνη > טְרִיגֹן > τρίγωνος, βῆρκος > לְגִינֹת >
 λεγίων, μῆλοπεν > סִיטֹנֹת > σιτώνης, σῖμפֹנֹת > סִיפֹנֹת > σίφων,
 πύθων > פִּיטֹרִין > πραιτώριον, κολίτη > קֹלִיטָה > κωλή, קִטִּיגֹר > κατήγορ, קִיטֹנֹת > κοιτών,
 κήλων > קִינֹנִיָא > κοινωνία, κῶסטור > κυαίστωρ, κῶלטוט > κεφαλωτόν.

§112 בשלושה מקרים בכתב יד ק האות ω משתקפת באמצעות /u/: מִנְפֹל > μονοπώλης, פְּרִסֹף >
 πρόσωπον, לִילֹמָא > πήλωμα. נראה שבשלושתם יש לייחס את התנועה לסביבת העיצורים
 השפתיים /p, m/.

§113 האות ω משתקפת בעברית באמצעות תנועת /i/ במילים קִינֹף > κωνωπειον, קִינֹן > κώνων,
 בִּימֹס, בִּימֹס (פס, אר, בבלי-ע, ערוך, ובדפוסים; אבל ק: בִּימֹס) > βωμός. את מעתק התנועות
 במקרים אלו יש לייחס לבידול /o-o/ < /i-o/. תנועת /i/ גם במילה סִילֹן > σωλήν וכאן עקב שיכול
 תנועות /solin/ < /silon/.¹³⁶

§114 מקרים מיוחדים: במילה אֶפְסֹנִיָא > ὀψώνιον משתקפת בכתב יד ק האות ω באמצעות /e/, בניגוד
 לרוב הגרסאות (פא: אפסוניא, ל: אפסוניא, פס: אֶפְסֹנִיָא, אר: אֶפְסֹנִיָה). בדפוסים נוסח המילה
 השתבש ל"אספניא", עקב הדמיון הגרפי בין שתי המילים. קשה לתלות בדמיון זה גם את הכתיב
 וגם את הניקוד של ק, וייתכן שלפנינו הגייה אותנטית. מקרה שני הוא פֶּלְטֹרִין > πραιτώριον. אצל
 ק משתקפת ω באמצעות /o/ כצפוי, אולם מן הגרסאות (ל, בבלי ע ובגרסאות מחוץ למשנה) עולה
 בבירור גם ההגייה /palterin/. בשני מקרים נוספים משתקפת ω באמצעות /a/: אִינְרָה מִיטָה >
 στρωφωμάτ- > קֶטְרָס > κατωφερής.

¹³³ אלה, עמ' 75-78; סטורטוונט, עמ' 44-47.

¹³⁴ מייזר-שמול, עמ' 75; גייניאק, עמ' 277.

¹³⁵ על איבוד ההבחנה הפונמטית של אורך התנועות ראה מייזר-שמול, עמ' 117-119; גייניאק, עמ' 325.

¹³⁶ השווה קראוס, דקדוק, עמ' 115.

3. דיפתונגים

3.1 α

§115 צמד האותיות α סימן בתקופה הקלאסית את הדיפתונג /aj/, והגייה זו נשתמרה ככלל גם בתקופה ההלניסטית.¹³⁷ החל מן המאה השנייה לספירה (וייתכן שמעט לפני כן) ישנן עדויות המצביעות על כיווץ דיפתונג, שבעקבותיו נהגו האותיות הללו /ε:/.¹³⁸ עם ביטול ההבחנה הפונמטית של אורך התנועות, נזדהתה ההגייה של צמד האותיות α עם הגיית האות ε.¹³⁹

§116 בעברית הגייה זו משתקפת באמצעות צירי בגרסאות המשובחות של המילה קִירוֹס > καῖρος, כך פא, וצירי גם אצל פר, קט"ג נ"ב, ת מועד. החיריק בצורה קִרוֹס אצל מנקדי ק, ת ירושלים, בבלי-ע לפיכך אינו אטימולוגי, וייתכן שהוא תוצאה של ניקוד על פי הכתיב.

§117 במקרה אחר מוצאים תנועת /a/ במקום /e/: פֶּלְטוֹרִין > πραιτώριον (והשווה פס : פֶּלְטוֹרִין). בקוינה, הן בתקופה ההלניסטית והן בתקופה הרומית, מוצאים לעתים שבמקום α נכתבת α בודדת, כגון χαῖριν במקום χαίριν. מייזר הציע להסביר תופעה זו כנשילת /j/ בהשפעת מקרים שבהם הדיפתונג /aj/ עמד לפני תנועה, תופעה הידועה מן היוונית הקלאסית.¹⁴⁰ גיינאק מעדיף לראות את רוב המקרים כטעויות סופר.¹⁴¹ לאור המילה העברית ייתכן שהצדק עם מייזר, ויש לראות כאן תופעה מוקדמת של נשילת /j/. ושמא יש לצרף לכאן גם את גרסת פא קֶסְטוֹר > κυαίστωρ.

3.2 ει

§118 צמד האותיות ει סימן בתקופה הקדם קלאסית דיפתונג של ממש, מעין /ej/, אבל ביוונית הקלאסית שימש לסימון תנועה קדמית ארוכה, סגורה למחצה, /e:/.¹⁴² בתחילת התקופה ההלניסטית התנועה עברה תהליך של סגירה: /e:/ < /i:/ עם איבוד ההבחנה הכמותית של התנועות בסוף התקופה ההלניסטית צמד האותיות ει נהגה /i/, ובכך השתוותה הגייתו להגיית האות ι.¹⁴³ עם זאת, ייתכן שלפני תנועה אחרת שימר צמד האותיות את איכותו /e/, אפילו בתקופה הרומית.¹⁴⁴

¹³⁷ אלן, עמ' 79; מייזר-שמול, עמ' 83.

¹³⁸ אלן, שם; גיינאק, עמ' 191 והספרות הנוכרת שם, בהערה 5.

¹³⁹

¹⁴⁰ מייזר-שמול, עמ' 83.

¹⁴¹ גיינאק, עמ' 195.

¹⁴² אלן, עמ' 69-75, 78; סטורטוונט, עמ' 41.

¹⁴³ ראה מייזר-שמול, עמ' 54; גיינאק, עמ' 189-191.

¹⁴⁴ כך לומדים משאילות של מילים יווניות ללטינית; ראה אלן עמ' 72-73.

§119 במילים השאולות בכתב יד ק' משתקף צמד האותיות *ει* באמצעות חיריק, כצפוי: *ῥιγῆμα > δειγμα*, *χει > פי* את שימור *ει* כתנועת /e/ לפני תנועה אחרת ייתכן למצוא בגרסאות התימניות פרייפריין (ת ירושלים), פרייפריין (בבלי-ע) *> φορειαφοροι*, בעוד אצל ק': פרייפריין פריים.

§120 תנועת /o/ או /u/ במילה קלוֹסְטְרָה (ק), קלוֹסְטְרָה (אר) מצביעות על כך שהיא נשאלה מלטינית *claustrum* ולא ממקבילתה היוונית *κλειστρον*.

3.3 *οι*

§121 צמד האותיות *οι* סימן ביוונית הקלאסית את הדיפתונג /oj/.¹⁴⁵ מהפפירוסים המצריים עולה שבתקופה ההלניסטית התכווץ הדיפתונג, ונהגה /y:/, בדומה לתנועה שסומנה על ידי האות *υ*.¹⁴⁶ זו היתה הגייתו גם בתקופה הרומית, אלא שהבחנה הכמותית בטלה בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.¹⁴⁷ התנועה /y/ שסומנה על ידי *υ* ו-*οι*, השתנתה במהלך התקופה הביזנטית ל-*/i/*, וזו הגיית אותיות אלו גם ביוונית בת ימינו.¹⁴⁸

§122 במילים השאולות צמד האותיות *οι* משתקף באמצעות תנועת /i/, כצפוי לאור הגיית *οι* בתקופה ההלניסטית והרומית: קינוניא *> κοινωνία*, קיטונוֹת *> κοιτών*, פילֶא (ק), כ"ף ללא חיריק), פֶלֶיא *> κοιλία* (אפ).

§123 במילה יִנְמִילִין *> οινόμηλι* מוצאים לצד יו"ד חרוקה גם גרסאות בצירי: יִנְמִילִין (ק), יִנְמִילִין (פא), וכן פס, אר, קט"ג, בבלי-ע. נראה שאת הצירי כאן יש להסביר כתוצאה של אטימולוגיה עממית, הרואה ברכיב הראשון את צורת הנסמך העברית יין.¹⁴⁹

3.4 *ευ, αυ*

§124 ביוונית הקלאסית סימנו הצמדים *ευ* ו-*αυ* את הדיפתונגים /au/ ו-*/eu/* בהתאמה.¹⁵⁰ בתקופה ההלניסטית מוצאים עדויות ראשונות להגייה */av/* ו-*/ev/*; סימנים אלו מתגברים בתקופה הרומית, אולם נראה שהמעטק לא הושלם אלא בתקופה הביזנטית.¹⁵¹

§125 עדות להגיית *ευ* מוצאים בשתי המילים אֵינוֹתִיאֹס *> εὐθέως*, לְוֹקֶן *> λευκόν*. הכתיב בוי"ו כפולה מרמז להגייה של התקופה הרומית-ביזנטית, וכן מרמזות עליה הגרסאות עם בי"ת: אביתוס (ל),

¹⁴⁵ אלן, עמ' 80-81; סטורטוונט, עמ' 50-52.

¹⁴⁶ אלן, שם; סטורטוונט, שם; מייזר-שמול, עמ' 87.

¹⁴⁷ גיינאק, עמ' 197-198. על איבוד ההבחנה הכמותית ראה מייזר-שמול, עמ' 117-119; גיינאק, עמ' 325.

¹⁴⁸ ראה למשל R. Browning, *Medieval and Modern Greek*, 2nd ed., Cambridge 1983, עמ' 56-57.

¹⁴⁹ השווה בבלי שבת, קמ ע"א: "אנומלין – יין ודבש".

¹⁵⁰ אלן, עמ' 79-80; סטורטוונט, עמ' 53-55.

¹⁵¹ מייזר-שמול, עמ' 92, 93-94; גיינאק, עמ' 226-229.

לבקן (ל, פס, ובדפוסים). גם את המילה נִקְלָבְס > Νικόλαος יש לשייך לכאן, אם מניחים צורת יסוד /nikolaus/ שנהגתה לאחר המעק האמור /nikolavs/, ולאחר פירוק הצרור וחיטוף בהברה השנייה /niklaves/.

§126 לעומת זאת, כיווץ /au/ < /o/, שאינו מתועד בקוינה, ניתן למצוא במילים שייתכן שנשאלו ישירות מלטינית ולא דרך היוונית: קְלוֹסְטֶרָה > claustrum¹⁵², וְקוֹלְסִי > καυλός, caulis > פְּרָגוֹד > παραγαῦδης, paragauda¹⁵³.

3.5 ou

§127 בתקופה הקדם קלאסית צמד האותיות ou סימן את הדיפתונג /ou/. בסביבות המאה החמישית לפנה"ס החל הצמד לשמש עבור תנועה אחורית ארוכה, סגורה למחצה /o:/, ובסביבות אמצע המאה הרביעית לפנה"ס התקבעה הגייתו כתנועת /u:/.¹⁵⁴ מעדות הפפירוסים המצריים עולה שבקוינה נשתמרה ככלל הגייה זו;¹⁵⁵ אלא שההבחנה הכמותית בטלה בשל העובדה שאורך התנועות חדל להיות פונמטי בסוף התקופה ההלניסטית.¹⁵⁶ כמו כן יש לציין שבפפירוסים מן התקופה הרומית-ביזנטית מתועדים חילופים ספוראדיים בין ou ו-o, המצביעים על כך שבפי חלק מהדוברים צמד האותיות ou נהגה לעתים כתנועת /o/.¹⁵⁷

§128 במילים השאולות מוצאים לעתים חילופים בין /u/ ו-/o/. להלן החומר מ-ק עם השוואה אל פא: בורְגִינִן (לצד בורְגִינִין, פא: בורְגִינִים) > βουργος, פוֹנְדָה (לצד פוֹנְדָה, פא: אֶפּוֹנְדָתוֹ) > φοῦνδα, קוֹמְקוֹם (לצד קוֹמְקוֹם, פא: קוֹמְקוֹם) > κουκούμιον, בּוֹלְמוֹס (פא: בּוֹלְמוֹס) > βούλιμος, קְרוֹסְטִמִילִין (פא: קְרוֹסְטִמִילִין) > crustuminus, פוֹרְנָה (וכן פא) > φοῦρνος, אֶסְקוֹיטְלָא (וכן פא) > σκούτλα-σκούτλο. החולם במילה כֶּבֶדוֹ מְרוֹן > νόμπερος הוא כפי הנראה השפעה של הצורה העברית בָּנוֹ.

§129 העובדה שמתקיימים חילופים באותה מילה, ואף באותו כתב יד, מקשה על מתן הסבר פשוט לחילופי /u/ עם /o/. הגיית /o/ עבור /u/ מצאנו, כאמור לעיל, כבר בפפירוסים מהתקופה הרומית והביזנטית, ומסתבר שמעתקי /u/ < /o/ ו-/o/ < /u/ בלשון הדיבור של המסרנים, המעתיקים והנקדנים במהלך הדורות השפיעו אף הם על הגיית המילה השאולה.¹⁵⁸ פיתוח נושא זה דורש עיון מעמיק בכל אחת מהצורות, עם השוואה להגיית הלשון הדבורה בפי הנקדנים – דיון החורג

¹⁵² השווה סעיף 120 לעיל.

¹⁵³ עדות על תפיסת /au/ < /o/ מוצאים כבר בתרגום השבעים בתעתיקים כגון Αὐνάν (אֶנָן), Γαυλόν (גוֹלָן); ראה קנקה, השמות בשבעים, עמ' 23.

¹⁵⁴ ראה אלן, עמ' 75-79; סטורטוונט, עמ' 44-46.

¹⁵⁵ מייזר-שמול, עמ' 77-79; גיינאק, עמ' 208-226.

¹⁵⁶ מייזר-שמול, עמ' 117-119; גיינאק, עמ' 325.

¹⁵⁷ גיינאק, עמ' 208. הוא מסביר חילופים אלו בהשפעת הקופטית; ראה שם, עמ' 213-214.

¹⁵⁸ ראה, דרך משל, את הדיון לגבי חילופי /o/-/u/ בארמית ארצ ישראלית של סוף העת העתיקה אצל פסברג, דקדוק, עמ' 39-46; בניקוד המשנה של כתב יד פס (איטליה, מאה טו) אצל בר-אשר, פרקים, עמ' 77-79; ובמחזוריים איטלקיים אצל ריזיק, מסורת לשון חכמים באיטליה, עמ' 67-68.

מתחומה של עבודה זו. אולם נראה לי, שלאור חוסר האחידות הבולט בגירסאות בין כתבי היד ובתוכם ניתן להניח שחילופי /u/ < /o/, לפחות בחלק מהמילים, מקורם כבר בתקופת קדומות, וייתכן שהם מגיעים עד תקופת השאילה עצמה.¹⁵⁹

§130 מקרים חריגים בקורפוס הנבדק הם $i/ = u$ במילה פֶּגִּיּוֹן $pugio > u$ ו- $a/ = u$ בהברה השנייה של המילה קְרוֹסְטָמִילִים $crustuminus >$.

3.6 ון

§131 עד סביבות 400 לפנה"ס ון היה דיפתונג של ממש, שנהגה על פי מרכיביו $e:i/$. במהלך התקופה שבין 400 ל-200 לפנה"ס נשלה התנועה השניה, והדיפתונג הפך ראשית לתנועת $e:/$, ולאחר מכן לתנועת $e:/$. מכאן ואילך תולדות הגיית ון ו-ן שוות: איבוד הפונמטיות של אורך התנועה בסוף התקופה ההלניסטית, ומעתק $e/ < i/$ שנמשך לאורך התקופה הרומית, והסתיים בתחילת התקופה הביזנטית.¹⁶⁰

§132 נשילת הרכיב השני של הדיפתונג בין המאות הרביעית והשנייה לפנה"ס הביא לכך שמילים, שנכתבו בתחילת התקופה הקלאסית עם ון, החלו להיכתב במידה הולכת וגוברת עם ון בלבד. במהלך ימי הביניים החלו המדקדקים הביזנטיים להחזיר באופן מלאכותי את היוטה שנשלה, והיא נכתבה מתחת לשורה: ון ("יוטה סוב-סקריפטוס"), אף על פי שהגיית הדיפתונג היתה בטלה מזה מאות בשנים.¹⁶¹ נוהג זה נשאר עד ימינו, אם כי ניתן למצוא כיום מהדורות של טקסטים קלאסיים שבהם היוטה של הדפיתונגים הארוכים α, η, ω נכתבת "אד-סקריפטוס", כלומר α, η, ω .

§133 במילים השאולות ון מתועד רק במילה ליסטיס/ליסטים $\lambda\iota\sigma\tau\acute{\iota}\varsigma >$ כצפוי, מוצאים מילה זו כתובה עם ון בפפירוס מצרי מן התקופה הרומית (סביב שנת 210), אבל עם ι בפפירוס מן התקופה הביזנטית (שנת 612).¹⁶² בעברית תנועת הלמ"ד לעתים $e/$, כהגייתה בתקופה ההלניסטית והרומית, ולעתים $i/$, כהגייתה בתקופה הביזנטית. תנועת $e/$ במילה זו מוצאים אצל ק, קט"ג, ספרא כ"י ותיקן, ופעם אחת (מתוך ארבע היקרויות מנוקדות) אצל פא, בעוד שתנועת $i/$ ביתר שלוש הפעמים אצל פא (שמא הכיר המנקד את המילה מלשון דיבורו?), והיא מאפיינת את מסורת תימן.

¹⁵⁹ ותן דעתך שכבר בתרגום השבעים מוצאים ω או σ כנגד שורוק טברני, כגון תִּנְבֵּל $\Theta\sigma\beta\acute{\epsilon}\lambda =$ אֶהוּד $\Lambda\acute{\omega}\delta =$ שׁוֹנָם $= \Sigma\omega\mu\acute{\alpha}\nu$; ראה קנקה, השמות בשבעים, עמ' 24.

¹⁶⁰ אלן, עמ' 84-86; סטורטוונט, עמ' 56-58; ת'ריטי, א, עמ' 353-383 (בעיקר עמ' 353-354, 359-360); מייזר-שמול, עמ' 99-108; ג'יניאק, עמ' 183-186. והשווה הפרק על ון לעיל.

¹⁶¹ כתיבת "יוטה סובסקריפטוס" הפכה לנוהג כללי סביב המאה ה"ב לספירה (בכתבי יד של הברית החדשה כבר במאה השביעית), ולצורך כך נעזרו הסופרים במילונים מיוחדים; ראה שווייצר, עמ' 203.

¹⁶² הצורות ($\lambda\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\varsigma, \lambda\iota\sigma\tau\acute{\omega}\nu$) מתוך ג'יניאק, עמ' 184, 236.

4. עניינים שונים

4.1 ספיריטוס לניס

§134 הסימן ספיריטוס לניס (') מסמן את העדרו של העיצור /h/ במילה הפותחת בתנועה, בשונה מהסימן ספיריטוס אספר (') שמסמן הגיית /h/ במצב זה (עליו בפרק הבא). אם כן /oros/ = ὅρος = "הר", אבל /horos/ = ὅρος נראה שספיריטוס לניס לא סימן פוצץ סדקי, כלומר ὅρος = /oros/ ולא /?oros/.¹⁶³

§135 בשל הכתב העיצורי הנוהג בעברית לא ניתן לסמן הברה הפותחת בתנועה, וספיריטוס לניס משתקף במילים השאולות בדרך כלל באמצעות אל"ף:

- ἄ : אֵויר > ἄηρ > אָסל > ἄσλλα, ἄσπργῶס > אֵספֶּרֶגֶס > ἄσפֶּרֶגֶס, ἄσפֶּרֶגֶס > אֵספֶּרֶגֶס, ἄσפֶּרֶגֶס > אֵספֶּרֶגֶס, ἄσפֶּרֶגֶס > אֵספֶּרֶגֶס.
- ἔ : אֵספֶּרֶגֶס > ἔσδρα > אֵספֶּרֶגֶס, ἔσδρα > אֵספֶּרֶגֶס, ἔσδρα > אֵספֶּרֶגֶס, ἔσδρα > אֵספֶּרֶגֶס, ἔσδρα > אֵספֶּרֶגֶס.
- ἰ : אֵספֶּרֶגֶס > ἰσάτις > אֵספֶּרֶגֶס, ἰσάτις > אֵספֶּרֶגֶס, ἰσάτις > אֵספֶּרֶגֶס.
- ὁ : אורירין > ὁλεάριος > אורז > ὁρζα, ὁρζα > אֵספֶּרֶגֶס, ὁρζα > אֵספֶּרֶגֶס, ὁρζα > אֵספֶּרֶגֶס.

§136 במספר מקרים מוצאים, בעיקר מחוץ לכתב יד ק, שספיריטוס לניס מיוצג באמצעות ה"א או עי"ן. ה"א מוצאים במילים הַדְיוּט (ערבית عديوط) > ἰδιώτης, הפתק (פא, פט, ערוך) > ἀποθήκη, הנתוקי (הלכות פסוקות, כ"י ששון) > ἐνθήκη, הויתאוס (ירושלמי), הותיס (רק) > εὐθέως, היטליסין (בראשית רבה, כ"י וטיקן 30) > ἀτελής. עי"ן מוצאים במילים עַבְדּוּל > ἔμβολον, עַמְלִין (פא, אר, דפוסים; ק: אַמְלִין) > ἄμυλον, עַסְקֶרִיטִין (קט"ג נ"ב) > ἔσχαρις, עטליזה [של עזה] (ערוך) > ἀτελής, וייתכן שיש לשייך לכאן גם את העי"ן של "ערכאות" (פא, ג ועוד באל"ף).¹⁶⁴ את סימון פתיחת ההברה באמצעות ה"א או עי"ן יש לקשור עם תופעת התערערות ההגייה של העיצורים הגרוניים בארץ ישראל ובבל בתקופת המשנה והתלמוד,¹⁶⁵ ועל כן אין להסיק בהכרח מכתב מילים אלו שהן נהגו עם העיצורים /h/ או /ʕ/; מסתבר שאל"ף, ה"א ועי"ן שימשו ללא הבחנה של ממש לסימון פתיחת הברה.¹⁶⁶

¹⁶³ ראה אלן, עמ' 55-56.

¹⁶⁴ קוטשר שער שהעי"ן עשויה להיות תוצאה של אטימולוגיה עממית; ראה בערך המילה בחלק א של עבודה זו.
¹⁶⁵ בתופעת התערערות העיצורים הגרוניים בארץ ישראל דן בהרחבה קוטשר, במאמרו "מחקרים בארמית הגלילית" (קושטר, מחקרים, עמ' קסט-רכו), עמ' רט ואילך; התופעה נדונה מאז רבות בספרות המחקר, ראה למשל את הסיכום המצוין אצל מור, דקדוק, עמ' 62 ואילך. על חילופי א-ה ראה בפרט ש' שרביט, פרקי מחקר בלשון חכמים, ירושלים תשס"ח, עמ' 110-108.

¹⁶⁶ התופעה ידועה גם ממילים שאולות בערבית, ו-וולרס הקדיש לה מאמר מקיף; הוא מכנה את התופעה "הדגשה" (Steigerung) שנועדה להקנות למילה צליל שמי; ראה K. Vollers, "Über die lautliche Steigerung bei Lehnwörtern im Arabischen", ZDMG 45 (1891), pp. 352-356.

§137 במקרים מסוימים מוצאים שאין כלל ייצוג במילים השאולות לתנועה הפותחת את המילה היוונית: נִקְלָטִים > ἀνάκλιτον, פִּיקְרָסִין > ἐπικάρσιον, כְּצוֹצְרָה > ἐξώστρα, סְטִיס (בבלי-ע; ק: אֶסְטִס) > ισάτις, סימון (במדרשי הלכה; ק: אֶסִימון) > ἄσημον. נראה לי שאין מדובר בנשילת תנועה, אלא בתפיסת התנועה הפותחת כתנועה פרוסתטית, שלא הורגש צורך לסמנה בכתב. על כך מעידים לא רק חילופי כתיבים (אסימון/סימון; אסטיס/סטִיס; למן/אלמן), אלא גם ניקודים כמו לָפֶס (אד פאה ח, ד, בפירוש), שלדעתי ניתן לראותו כמכוון להגייה (המתועדת) אֶלְפֶס,¹⁶⁷ במילים שמלכתחילה לא היתה בהן תנועה תחילית במקור היווני.

4.2 ספיריטוס אספר

§138 הסימן ספיריטוס אֶסְפֶר (') מציין את החוכך הסדקי /h/, שהתקיים ביוונית קלאסית ובקוינה. עד סוף המאה החמישית לפנה"ס שימשה האות η לסימון הגה זה.¹⁶⁸ סימן הספיריטוס אספר, שהחל לשמש בתקופה ההלניסטית, מקורו באות זו. במאות הראשונות לאחר הספירה התערערה הגייתו של החוכך הסדקי ביוונית, ובמאה הרביעית לספירה חדל להתקיים. ייתכן שהיאלמותו קשורה במעתק של הגיים פוצצים מנושפים להגיים חוככים במאות הראשונות לספירה.¹⁶⁹

§139 החוכך הסדקי של התקופה הקלאסית וההלניסטית משתקף במילים השאולות באמצעות אל"ף, ה"א וייתכן גם חי"ת. להלן החומר:

- אל"ף: אֶרְפֶס > ἄρπαξ, אֶפּוֹתִיקִי > ὑποθήκη, אֶפּוֹדִין > ὑποπόδιον, ואולי גם אֶלְרֶסֶן (פא): אֶלִיֶסֶטֶן > *ἡλιαστόν, אם האטימולוגיה נכונה.
- ה"א: הֶיָמֶון > ἡγεμών ונגזרתו הֶיָמוֹנִיָה > ἡγεμονία, הֶלְמִי > ἄλμη, ושלא בכתב יד ק: הפתק, הפותיקי (בערוך ובתוספתא) > ὑποθήκη, הליסטיון, הליסטון (בכתבי יד ובדפוסים של הבלל) > *ἡλιαστόν (אם האטימולוגיה נכונה).
- חי"ת: במילה חֶלִיקָה, ייתכן לראות את החי"ת כהשתקפות של h במילה הלטינית halica (אמנם ביוונית עם ספיריטוס לניס: ἁλιξ).

§140 חוסר אחידות בכתב בין אל"ף וה"א נובע מהתערערות הגיית החוכך הסדקי בתקופה הרומית, ומהיאלמותו בתקופה הביזנטית, כאמור לעיל; על כך יש להוסיף את העובדה שגם בהגיית העברית חלה התערערות בהגיית העיצורים הגרונים, כנזכר בפרק הקודם. האות הפותחת

¹⁶⁷ תופעת שווא נח בראש מילה, שקודמת לו תנועה פרוסתטית, היא תופעה המוכרת לנו מן הניקוד הטברני במקרא (שְׁתַּיִם = /əštayim/, וכך יש לדעתי לפרש שוואים "תמוהים" אחרים בראש מילה, כגון מֶלְפָסוּ = /əmlapso/, "מאלפסו" (בירנבאום, עמ' 262). וכך כבר הציע קורט לוי לגבי למ"ד השימוש הבאה עם שווא ורפה בניקוד הארצישראלי-טברני, שיש להגותה /əl/ ולא /la/; ראה P. Kahle, *Masoreten des Westens*, Stuttgart 1927, חלק ב, עמ' 57*, הערה 1.

¹⁶⁸ ראה סעיף 79 לעיל.

¹⁶⁹ שווייצר, עמ' 218-222; תריטי, א, עמ' 97-98 (על הסימן), 493-506 (על ההגייה); סטורטוונט, עמ' 69-73; אלן, יוונית, עמ' 52-56; מייזר-שמול, עמ' 173-177; גיניאק, עמ' 133-138. בפרסומים מדעיים מקובל לסמן את האות היוונית η באמצעות האות הלטינית h כאשר זו סימנה חוכך סדקי ולא תנועה.

במילים העבריות היא כפי הנראה תוצאה של נוהג כתיב שהשתרש, ואין לראותה כשיקוף הגייה בת הזמן.

§141 את הה"א שבמילים סְנֶהֶדְרִין > συνέδριον, פְּרֶהֶדְרִין > προέδρος / πρόεδρος יש לראות כשימור החוכך הסדקי שבהגייה היוונית. היסוד השני במילים אלו נגזר מן /hedra/ = ἔδρα, "מושב". בכתוב היווני אין סימון לחוכך סדקי במעמד מצעי, אף על פי שבתקופה הקלאסית נהגה לעתים קרובות.¹⁷⁰ על שימור הגיית החוכך הסדקי במילים הכוללות את ἔδρα כיסוד שני מעיד הכתיב πᾶρθεδος בכתובת יוונית מן המאה החמישית לפני הספירה,¹⁷¹ הכתיב exhedra (לצד exedra) במילה הלטינית השאולה מיוונית ἑξέδρα,¹⁷² והה"א במילה "פלהדרותא" שבכתובת יוונית-תדמורית מהמאה השנייה לספירה.¹⁷³ לאור ראיות אלו אין לקבל את הצעתו של וסרשטיין, שבשני מקרים אלו הה"א היא אם קריאה לתנועה /e/.¹⁷⁴

4.3 חיטוף תנועות

§142 במספר בלתי מבוטל של מילים שאולות מוצאים שווא כנגד תנועה במילה היוונית המקבילה. ברוב המקרים של המקרים החיטוף מתקיים בהברות פתוחות פריטוניות, לפי צורתה של המילה לאחר השאילה.¹⁷⁵ מהנתונים עולה שתנועת /a/ נוטה יותר להיחטף מיתר התנועות. להלן פירוט החומר.¹⁷⁶

(א) חיטוף בהברות פתוחות פריטוניות

(1) חיטוף תנועת /a/ :

§143 אֶסְטֶדִין > στάδιον, אֶסְפֶּתִי > σπάθη, מַגֵּס > μαγίς, פִּיטָקִים > πιττάκιον, פְּרֶדְלָס > πᾶρδαλις, קַנְבֵּס > κάναβις, ואולי גם פֶּרֶן > φάρος, אם האטימולוגיה נכונה. במקרה שבו המילה כוללת שתי

¹⁷⁰ סמית', דקדוק, עמ' 10, פיסקה 12; ראה גם אלן, עמ' 55.

¹⁷¹ ת'ריטי, א, עמ' 498; וראה ערך פלהדרין בחלק א של עבודה זו.

¹⁷² ראה תל"ל בערכו; והשווה סמית', שם.

¹⁷³ ראה ערך פלהדרין בעבודה זו, הערה 1681.

¹⁷⁴ ראה וסרשטיין, הערה לתנועות ביוונית, עמ' 206; אם כי יש להעיר, שהשימוש החז"לי באות ה"א לציון תנועת /e/ ייתכן ותורם להשתמרות הה"א בכתוב המילים אלו. ויוער שכבר קראוס פירש את הה"א במילים אלו כהשתקפות החוכך הסדקי ביוונית, אולם טענתו (דקדוק, עמ' 83, פיסקה 2) שיש למצוא את המקור של "פרהדרין" בדיאלקט הדורי אינה יכולה לעמוד עוד משעה שנתגלתה הצורה πᾶρθεδος בכתובת האטית הנזכרת לעיל.

¹⁷⁵ ודוק: לאחר השאילה, כיוון שבמעבר מיוונית לעברית (ולארמית) שינו המילים לעתים את המבנה ההברתי שלהן, כגון עקב נשילת הסופית (למשל: χαράκιμα < פֶּרֶקוֹם). הטעמת המילים השאולות היתה ככלל מלרעית, כפי שעולה מכתבי היד שיש בהם הטעמה (יוצאים: טופס, אורז).

¹⁷⁶ לא נכללו מילים המתועדות רק בצורת הרבים, ואשר החיטוף שבהן עשוי לפיכך להיות תוצאה של כללי ההגה הפנים-עבריים של נטיית השם, ולא בהכרח חיטוף בצורת היחיד; למשל קֶפְלוֹטוֹת > κεφαλῶτόν (יחיד קֶפְלוֹט?), אֶסְחָרִיטִין > ἐσχαρίτης (יחיד אסקריט?).

הברות פתוחות בלתי מוטעמות, מביאה ההיחטפות הפריטונית לסגירת ההברה השנייה לפני הטעם: אֶסְטָט > ισάτις, פֶּרְקוֹם > χαράκωμα, מְכִנָּה > μηχανή, פֶּרְגֹּד > παραγαῦδις, קוֹלְמוֹס > κάλαμος, קִינְרָס > κινάρα (אבל ק2: קִינְרָס), קִמְרוֹן¹⁷⁷ > καμάρα, רוֹקְנָה > ῥυκάνη, אֶסְפְּרִגֹּס > ἀσπάραγος. בצורה קֶטְפֶּרֶס > κατωφερής נמצא חיטוף כפול: בהברה הפריטונית ובהברה השלישית לפני הטעם. גם בצורת הרבים סִיקְרִין > σικάριος חל חיטוף בהברה פריטונית. אין מדובר כאן בתוצאה של כללי ההגה העבריים החלים במעבר מיחיד לרבים, שכן אין קמץ נחטף בצורת הרבים כאשר הוא מצוי בהברה הסמוכה לטעם.

§144 שלא בכתב יד ק מוצאים את המילים הבאות: אֶמְבָּטִי > ἐμβατή. כך פט, ושווא גם אצל אר, קט"ג, פר, קט"ג נ"ב, ת ירושלים, בבלי-ע; אבל ק, פא בשימור התנועה. – אֶסְפֶּלָה > ἐσχάρα. כך פא (לצד אֶסְפֶּלָה), אר, ת מועד, וכן בספרא כ"י ותיקן (אֶסְכֶּלָה), הלכות גדולות כ"י פריס (אֶסְכֶּלָה); אבל ק, פט בשימור התנועה. – טִפִּית > τάπη. כך פט, ת ירושלים; אבל ק: תִּפִּית, וכן פא, פר. – נָפֹס > naps. כך פר, וכן קט"ג נ"ב, ת ירושלים; אבל ק, פא, ל, פט, אר בשימור התנועה. – סָגוֹס > σάγος. כך פא, פט, פר, אנט, ת ירושלים, וכן בספרא כ"י ותיקן; אבל ק: סָגוֹס. – קִנְקֶלִין > καγκέλλιον. כך פט, אבל ק: קִנְקֶלֶן, ובדומה לכך פר. – טִיסָנִי > τισάνη. כך פר, ובדומה לכך אנט, קט"ג נ"ב, ת ירושלים; אבל אצל ק בשימור תנועת /a/: טִיסָנִי, וכן פט.

(2) חיטוף תנועת /e/:

§145 אֶסְטֶנֶס > ἀσθενής, דִּפְתָרָא > διφθέρα, לָבִיס > λέβης. חיטוף בהברה פריטונית במילים בעלות שתי הברות פתוחות בלתי מוטעמות: אֶטְלָס > ἀτελής, הִיגְמוֹן > ἡγεμών, כְּבִנוֹ מְרוֹן > νούμερος, פְּוֹלְמוֹס > πόλεμος. שלא בכתב יד ק: אֶסְלָה > ἐλλά (כך פר⁹, ת ירושלים, וכך בעברית בת ימינו; אבל ק, פא, פט, פר בתנועת /a/ במקום שווא).

(3) חיטוף תנועת /i/:

§146 דִּלְפִּקִי > δελφική (לצד דִּלְפִּקִי), לָמֶן > λιμήν, קֶסְדָּה > cassida (לצד קֶסִידָא). חיטוף בהברה פריטונית במילים בעלות שתי הברות פתוחות בלתי מוטעמות: בֹּלְמוֹס > βούλιμος, בְּסִילְקִי > βασιλική, קִילְקִים (צורת יחיד!) > κιλίκιον. שלא בכתב יד ק: אֶנְפֶּקְנוֹן > ὀμφάκινον (ת ירושלים, בבלי-ע⁹). חיטוף של תנועה המיוצגת ביוונית על ידי ט מוצאים במילים קוֹטְלָת > κοτύλη, טֶפֶס > τύπος (לצד טְפֹס, טִפִּים), תָּרִיס > θυρεός.

(4) חיטוף תנועת /o/:

§147 אֶסְטֶלָת > στολή, פּוֹנְדִּקִי > πανδοκεῖον. חיטוף בהברה פריטונית במילים בעלות שתי הברות פתוחות בלתי מוטעמות: דִּיפְרָא > δίφορος, הַמְנַפּוֹל > μονοπώλης, פִּירְיָאן פְּרִים > φορειαφόροι.

¹⁷⁷ לדגש במ"ם אין הצדקה מבחינה אטימולוגית. ייתכן שבהטלת הדגש ביקש מנקד ק (וכן מנקד ט) לסמן הגייה נעה של השווא (אולי בשל הקושי לבטא את הרצף /mr/).

אַנָלֹגִים > ἀναλογεῖον. נראה שיש לשייך לכאן גם את נִקְלָבֶס > Νικόλαος, שבה הסימות -לֶבֶס היא תוצאת פירוק של הדיפתונג הסופי λαυς / λας < /lavs/ < /laves/ ¹⁷⁸. שלא בכתב יד ק: הֶפְתֵּק > ἀποθήκη. כך פט, והשווה הלכות גדולות: הֶפְתֵּק. אצל בשימור תנועת /o/ אצל ק: אֶפְתֵּק, וכן ל, אר.

(ב) יוצאים מן הכלל: חיטוף בהברות שאינן פריטוניות

§148 בשש מילים בכתב יד ק קיים חיטוף בהברות פרו-פריטוניות, ובמחציתן התנועה הנחטפת היא /a/: מְלֹמְמָא > μάλαγμα, קְלֶמְרִין > καλαμάριον (לצד קְלֶמְרִין), קְטֶלָה > catella, גְּנִיסָיָה > γενέσια. בצורה מְלֶפְפֹן > μηλοπέπων יש חיטוף כפול, בהברה הפריטונית והפרו-פריטונית. ¹⁷⁹ המילה γλωσσόκομον מתועדת בכ"י ק בכמה צורות שהמשותף להן הוא סמ"ך בשווא, כלומר חיטוף בהברה פרו-פריטונית: בְּלֹסְקֶמָא, בְּלֹסְקֶמָא, מְקֹסְקֶמָא. במקרה אחד בכ"י ק נמצא חיטוף בהברה שלישית מן הטעם: דֶּל מְטִיקִיוֹן > *Δαλματικάϊον, אם אין רואים את הטרפריטונג כהברה אחת.

§149 שלא בכתב יד ק מוצאים עוד ארבעה מקרים של חיטוף פרו-פריטוני: קְטִיגֹור > κατήγορ (כך פט, ת ירושלים, אבל ק: קְטִיגֹור); פְּרֶקְלִיט > παράκλητος (כך פט, אר, ת ירושלים, ספרא כ"י וטיקן, אבל ק: פְּרֶקְלִיט). קְמֹלֶלָה > κίμωλία (כך פט ו-פט, ביתר הגרסאות המנוקדות הקו"ף בחיריק). בצורה פְּרֶפְרִיגְמָא > παραχάραγμα (כך פט; ק: פְּרֶפְרִיגְמָה) חיטוף כפול, בהברות השנייה והשלישית מן הטעם.

(ג) דיון

§150 תופעת חיטוף תנועות בין עיצורים מוכרת מן היוונית של התקופה הרומית והביזנטית, אולם היא מוגבלת בעיקרה לתנועות הבאות לפני או אחרי עיצורי למנ"ר. ¹⁸⁰ בעיקר ידועה תופעה של חיטוף תנועה לפני /l/ במילים יווניות השאולות מלטינית. תופעה זו משתקפת בקורפוס הנבדק במילים טְבֶלָה > τάβλα > tabula, (א)ספֶקְלָרִיא > σπεκλάριον > specularium, אֶסְקוּטָלָה > σκούτλιον > ¹⁸¹scutella.

§151 תופעה אחרת ביוונית היא נשילה דיסמילטורית: נשילה של התנועה השנייה מבין שתי תנועות זהות הבאות לפני ואחרי עיצור שוטף, כגון σκόροδον < σκόροδον "שום". ¹⁸² תופעה זו, המכונה על

¹⁷⁸ ראה סעיף 125 לעיל.

¹⁷⁹ להסבר אפשרי של צורה זו ראה סעיף 87 לעיל.

¹⁸⁰ ראה ג'יניאק, עמ' 306-310; מייזר-שמול, עמ' 123-124; דיטריך, מחקרים, עמ' 37-40. ראה גם ת'ריטי, א, עמ' 395-407. בפירושים קיימים חילופים נרחבים בין α ו-ε שאת חלקם הציע ג'יניאק, עמ' 285, לפרש כחיטופי תנועות; אולם חילופים אלו מופיעים הן בהברות מוטעמות והן בהברות לא מוטעמות (לאו דווקא פריטוניות), ונראה לפיכך כי אינם עניין לכאן.

¹⁸¹ לחיטוף בשתי המילים σπεκλάριον, τάβλα השווה ג'יניאק, עמ' 309; על σκούτλι ראה ערך אֶסְקוּטָלָה לעיל.

¹⁸² ראה ההפניות הנזכרות בהערה שלפני הקודמת, וראה עוד שווייצר, עמ' 259.

שם מנסחה "חוק קרטשמר", עשויה להסביר את החיטופים היוצאים מן הכלל שנזכרו לעיל בצורה קלמריין > καλαμάριον, ובהברה השנייה שבצורה פֶּרְכָּרִיגְמָא > παραχάριμα.

§152 אולם אין בתופעות החיטוף המוכרות ביוונית כדי להסביר את התופעה הנפוצה של חיטופים פריטוניים דווקא שבמילים השאלות. מה עוד שבמספר לא מבוטל של מילים נשלה דווקא התנועה שביוונית היתה מוטעמת, כגון: אֶסְטִס > ἰσάτις, פֶּרְקוֹם > χαράκιμα, רֹקְנָה > ῥυκάνη, מִלְפֶּפֹן > μηλοπέπων, קוֹטְלֶת > κοτύλη ועוד. מאידך, קשה גם להניח שמדובר בתופעה פנים עברית, שכן מהחומר עולה שמדובר בעיקר בחיטוף תנועת /a/ שבעברית נוטה להשתמר (ולהתאריך) במעמד פריטוני, וכידוע אין בלשון חכמים רמזים לתופעה של חיטוף פריטוני כללי.

§153 בארמית, לעומת זאת, ידועה היטב תופעת היחטפותן של תנועות קצרות בהברות פתוחות לפני הטעם. תהליך זה החל כפי הנראה בתקופת הארמית הממלכתית, כלומר בין המאה שביעית למאה השלישית לפנה"ס,¹⁸³ ומסתבר, אם כן, לתלות בארמית את מקור החיטוף הפריטוני במילים הנזכרות לעיל. המגע בין השפות בתקופת התנאים היה הדוק והשפעת הארמית על העברית, בפרט בתחום המילון, אבל גם בתחומים אחרים, היא מן המפורסמות.¹⁸⁴ לפי השערה זו הכירו התנאים את המילים השאלות מיוונית, לפחות בחלקן, לא מתוך ידיעת הלשון היוונית, אלא מתוך הארמית, לאחר שאלו נשתרשו בה והוכפפו לחוקי ההגה שלה.

§154 אפשרות אחרת, אמנם פחות מסתברת, היא לתלות את החיטוף בהגייה הארמית בפייהם של מעתיקים ונקדנים, אשר הגייתם נכפתה על הנוסח בשלב שלאחר חתימת המשנה, כאשר לשון הדיבור בפייהם היתה ארמית. אף על פי שהשפעה מעין זו מוכרת לנו,¹⁸⁵ העובדה שהחיטוף הפריטוני מתועד היטב גם בכתבי יד מטיפוס מזרחי, מאזורים גיאוגרפיים שבהם למעתיקים היתה ידיעה מצומצמת, אם בכלל, של מילים שאלות מיוונית, מרמזת על כך שעדיף לראות את החיטוף הפריטוני במילים אלו כתופעה שהתקיימה כבר בעת התגבשות נוסח המשנה.

¹⁸³ ראה S. Kaufman, *The Akkadan Influences on Aramaic*, Chicago 1974, עמ' 146-151. באייר ביקש לאחר את מועד תחילת התופעה, וטען שבמאה השלישית לספירה טרם נחטפו תנועות קצרות בהברות פתוחות; דעתו נדחתה על ידי קאופמן וכן על ידי מוראוקה בדקדוק הארמית של מסמכי יב ובדקדוק הארמית של תעודות מדבר יהודה; ראה K. Beyer, *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*, Göttingen 1984, pp. 128-136; S. Kaufman, "The History of Aramaic Vowel Reduction", in: M. Sokoloff (ed.), *Arameans, Aramaic and the Aramaic Literary tradition*, Ramat Gan 1983, pp. 47-55; T. Muraoka and B. Porten, *A Grammar of Egyptian Aramaic*, 2nd ed., Leiden 2003, pp. 38-40; T. Muraoka, *A Grammar of Qumran Aramaic*, Leuven 2011, pp. 31-33.

¹⁸⁴ ראה בעיקר י' גלוסקא, השפעת הארמית על לשון המשנה, עבודת ד"ר, אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ח, וההפניות לעבודותיהם של קוטשר ושל מורשת שמביא בר-אשר במאמרו הנזכר בהערה הבאה, עמ' 18, הערות 8-7.

¹⁸⁵ ראה מ' בר-אשר, "סוגיות בתצורת לשון המשנה", בתוך: לשון חכמים והתחומים הנושקים לה: מבחר מאמרים לכבוד שמעון שרביט, בעריכת א' חזן וז' לבנת, רמת גן תש"ע, עמ' 17-25.

§155 במספר מילים שאולות כנגד הרצף עיצור-תנועה במילה היוונית מוצאים את הרצף תנועה-עיצור. התופעה מתקיימת תמיד כשהעיצור הוא /t/, ובדרך כלל כשהתנועה היא /a/. להלן החומר:

- βραχιάριον > בְּרַחְיָר
- τρίβολος > טורבל, טרֶבֶן
- κράσις > קְרַטִּיסִים
- τροπαϊκόν > תורפִּיקִין, תֹּרְפִּיקִין
- πάρεδρος, אם המילה נשאלה מן προέδρος ולא מן πάρεδρος

על אלו יש להוסיף מספר מקרים שבהם מופיע שיכול בכתבי יד אחרים, אבל אצל ק הגירסה ללא שיכול:

- γράδος (בבלי-ע), גִּרְדֹּן (טפ) > γράδος (אבל ק: גִּרְדֹּן)
- δράκων (בבלי-ע) > דְּרַקֹּן (אד), דְּרַקֹּן (טפ), דְּרַקֹּן (אד), דְּרַקֹּן (בבלי-ע) > דְּרַקֹּן (אבל ק: דְּרַקֹּן)
- τράγος (אד), טְרָגֹס (טפ), טְרָגִיס (ת ירושלים) > τράγος (אבל ק: טְרָגֹס)
- τρῆμιτῶν (אד), טְרִמִּטֹּן (קט"ג נ"ב), טְרִמִּטָּא (בבלי-ע) > τρῆμιτῶν (אבל ק: טְרִמִּטֹּן)
- τρικλίνιον (ק: טְרִיקְלִין) > לצד טְרִיקְלִין
- πραιτώριον (בבלי-ע, והשווה ק: פְּלַטֹּרִין) > פְּלַטֹּרִין
- ἀστρόβιλος (קט"ג נ"ב), אֶסְטְרֹבִילִין (בגלוסר למילות המשנה) > στρόβιλος (אבל ק: אֶסְטְרֹבִיל)

וכן, אם האטימולוגיה נכונה:

- πλάττω (פס, לצד פְּלַטֹּר), הֶפְלַטֹּר (קט"ג נ"ב), פְּלַטֹּר (בבלי-ע) > πλάττω (ק: פְּלַטֹּר)
- σούβριקιον (טפ), סוֹבְרִיקִין (ספרא) > σουβρίκιον (ק ללא ניקוד: סוּרִיקִין, פא: סוּרִיקִין)

§156 בפירוסיים המצריים מן התקופה הרומית והביזנטית מוצאים תופעה דומה, למשל: κορκοδῖλος במקום ὑδαγωγός, במקום ὑδαγωγός, θέματα במקום θέματα ועוד,¹⁸⁶ ועל כן מסתבר להניח כי שיכול זה במילים השאולות משקף תופעה שחלה כבר בלשון הדיבור היוונית. מאידך מוצאים תופעה הפוכה (תיקון יתר?) במילה פְּרֹמְבִּיא > φορβεία, וכן בגרסה אֶפְקֶרְסִים (טפ) > ἐπικάρσιον.

¹⁸⁶ גיינאק, עמ' 314-315. התופעה מתועדת גם במילים שאולות מיוונית בלטינית, ראה ביוויל, א, עמ' 353-356. על התופעה במילים השאולות העיר שפרבר, מילון, עמ' 78.

§157 ביוונית הקלאסית משמשת הסיומת -ioy לעתים קרובות כסיומת הקטנה, כגון παῖδιον "ילד קטן" > παῖς "ילד".¹⁸⁷ בקוינה, שבה נפוצה סיומת זו,¹⁸⁸ היא מתחילה להופיע בצורה -iv במקום -ioy.¹⁸⁹ נראה שאין מדובר כאן בתהליך פונטי, אולם הסבר מניח את הדעת לתופעה טרם ניתן.¹⁹⁰

§158 במילים השאולות מופיעה הסיומת הזו בצורת -ין, אולם עקב תופעת חילופי -ם/-ן בלשון חז"ל ניתן למצוא בין כתבי היד ובתוכם חילופי צורות עם סיומת -ים. דוגמאות: > ὑποπόδιον, אֶפּוֹדִין > > ἐπικάρσιον, אֶסְטִין > > στάδιον, בִּיבֶדִים > > βιβάριον, סוֹדִין > > σουδάριον, סְנֶדֶרִין (אצל פא גם: סנהדרים) > > συνέδριον, פֶּלְטוֹרִין > > πραιτώριον, פִּיטְקִים > > τιτάκιον, קֶלְמֶרִין > > καλαμάριον, ואולי גם סוֹרִיקִין > > σουβρίκιον אם האטימולוגיה נכונה. על אלו יש לדעתי להוסיף גם את לִיזְבִּין > > λέσβιον, עיין בערכו.

¹⁸⁷ לצד משמעותה כסיומת הקטנה יש לסיומת זו גם משמעות קיבוצית, משמעות של מקום או של כלי עבודה; ראה שווייצר, עמ' 470-471.

¹⁸⁸ ראה פאלמר, מוספיות, עמ' 84-86.

¹⁸⁹ תיעוד ראשון לתופעה נמצא בפפירוס משנת 258 לפנה"ס; התופעה משותפת גם לסיומת -ioy שמופיעה בצורת -is. ראה E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, vol. 1/2, Berlin 1938, עמ' 15-16; גייניאק, כרך ב, עמ' 28-29.

¹⁹⁰ ראה R. Browning, *Medieval and Modern Greek*, 2nd ed., Cambridge 1983, p. 38; D. J. Georgacas, "On the Nominal Endings -is, -iv in Later Greek", *Classical Philology* 43 (1948), pp. 243-260.

סיכום

מטרת העבודה היתה לתאר את דרך שאילות המילים היווניות והלטיניות ללשון המשנה. בחלק הראשון של העבודה הועמד לקסיקון של מילים שאולות, ונערך בירור באשר למידת הוודאות של האטימולוגיה שהוצעה להן במחקר. בחלק השני של העבודה נדונו ההקבלות שבהגיית העיצורים, התנועות והדו-תנועות במילים השאולות בעברית לעומת שפת המקור. להלן סיכום המסקנות העיקריות שעלו בשני פרקי העבודה.

חלק א: לקסיקון

התרומה העיקרית של החלק הלקסיקאלי היא הדיון האטימולוגי בכל מילה והמסקנות באשר לוודאות של הזיהוי האטימולוגי. סיכומן של מסקנות אלו מופיע ברשימה הנספחת לעבודה, ואין עניין להביאן שוב כאן. אולם מעבר למסקנות עיקריות אלו נתבררו במהלך הדיונים האטימולוגיים פרטים קטנים שאף בהם ניתן לראות תרומה למחקר. להלן דוגמאות:

- אירוס (ἴρις, iris): את התנועה התמוהה בהברה השנייה של הצורה העברית הצעתי לפתור באמצעות ההנחה שהמילה המשאילה היתה הלטינית ireos (והיא בעצמה שאילה מטה-פלסטית מיוונית ἴρις). לפי זה, חל כיווץ תנועות בהברה השנייה, שכתוצאה ממנו המילה נהגתה /iros/.
- דלמטיקון: על בסיס הכתיב והניקוד בכתבי יד טובים יש לזהות את המילה כשאולה מן היוונית צורה Δαλματικάιον.*
- טיסני (πτισάνη): העיצור הראשון, /p/, כבר נשל ביוונית ועל כן נשילתו אינה חלק מתהליך השאילה.
- בנוסח הפירוש המסורתי למילים השאולות נקרות לא פעם מילים קשות. אגב הבירורים המילוניים הצעתי הסבר לאחדות מהן, שלמיטב בדיקתי טרם הוצע הסבר קודם, למשל: מלושי > μαλλός (ערך ברסין); דִּידִין > δίδιος, δίδος (ערך בני מרון); טילסאן > طيلسان (ערך כוליארי); אלקרץ > قرظ (ערך פלסלוס); טראמה > طارمة (ערך קינוף); אלאבכר > أبلخر (ערך פוליפוס); נקאל > نقال (ערך קנתל); נמודג > פרסית نموذج (ערך דוגמא).

חלק ב: פונולוגיה

עיצורים

- האותיות π, τ, κ נהגו /p, t, k/ הן ביוונית קלאסית והן בקוינה. במילים השאולות הן מיוצגות באמצעות האותיות פ"א, טי"ת, קו"ף בהתאמה (קו"ף קרובה יותר ל-κ הבלתי מנושפת מאשר כ"ף), לדוגמא: אֶסְפְּלִיִּית > σπλήνιον, בְּסִילְקִי > βασιλική, אֶסְטִס > ἰσάτις. במספר מקרים אנו מוצאים מעתק /p/ < /b/, כגון אצבתי > σπάθη, ברדלס > πάρδαλις, גִּיבְסָס > γύψος, תופעה הידועה לנו גם בלשון חז"ל וגם בקוינה. במילה פסכתר > ψυκτήρ אנו מוצאים כ"ף במקום קו"ף, תופעה המעידה על מעתק χθ > κτ שחל ביוונית מאוחרת. במספר מקרים, בעיקר בכתבי

- יד מזרחיים, מוצאים דל"ת במקום במקום טי"ת, כגון דפוס > τύπος, תופעה שאותה ניתן להסביר כמשקפת τ בלתי מנושפת.
- האותיות β, γ, δ נהגו /β/ (< /v/ ?), /ð/ , /ɣ/ (< /j/ ?) בקוינה, אך בעברית הדגש בבי"ת, בגימ"ל ובדל"ת מוטל על פי הכללים הטברניים: גְּנִיסָה > γενέσια, אבל טְכָלוֹס > τράγος; כפי הנראה תוצאת יישום ההגייה הארצישראלית על המילים הזרות.
 - העיצורים המיוצגים באמצעות האותיות φ, χ, θ שינו את ההגייה המנושפת שלהם /p^h, k^h, t^h/ להגייה חוככת /f, x, θ/ כנראה במהלך התקופה הרומית. אבל גם כאן הדגש באותיות העבריות המקבילות, פ"א, כ"ף ותי"ו, מוטל על פי הכללים הטברניים.
 - חילופים בין ρ ל-λ נפוצים ביוונית של הקוינה, ומתועדים גם במילים השאולות, למשל: אוריירין > ὀλεάριος, פְּלִטוֹרִין > πραιτώριον. עדות לנישוף התחילי של ρ ניתן לראות במילה הֶדְפָּנִי > ῥοδοδάφνη.
 - מקרים בודדים של /n/ < /m/ לפני פוצצים שפתיים, כמו עֲנָבּוֹל > ἔμβολον, ניתנים להסבר כבידול.
 - המעטק /z/ < /s/ לפני עיצורים קוליים, המתועד בקוינה, משתקף גם במילים השאולות, למשל: פְּרוֹזֶבּוֹל > προσβολή. ההגה /s/ מיוצג באמצעות צד"י בעברית לפני הצרור /tʃ/, למשל: גצטרה > γάστρα או בקרבת /p/, למשל: פְּרָצוֹן > πρόσωπον.
 - בד"כ ξ משתקפת במילים השאולות באמצעות 'כס', למשל: אֶכְסֶדֶרָה > ἑξέδρα, ולא באמצעות 'קס' כצפוי. יש להסביר תופעה זו כמשקפת הגייה מנושפת של העיצור הראשון בצמד העיצורים המיוצג על ידי ξ בתקופת הקוינה, כלומר לא /ks/ אלא /k^hs/; תופעה דומה ניתן למצוא במילים השאולות מיוונית בארמנית. בסופי מילים ξ נהגית /-CVs/, כגון פֶּלֶס > πάλλαξ, תופעה המשקפת כפי הנראה מטה-פלאזם מן הדקלינציה השלישית לראשונה בקוינה וביוונית ימי-ביניימית. כתוצאה מכך ξ בסופי מילים מיוצגת על ידי 'קס', משום שהעיצורים /k/ ו-/s/ כבר אינם באים ברצף (שאם לא כן היינו מצפים ל-'כס' כנאמר לעיל).

תנועות

- האות α מיוצגת במילים השאולות באמצעות קמץ או פתח. את המקרים של /a/ < /i/ בהברות סגורות בלתי מוטעמות, כגון פְּרִכְרִיגָמָה > παραχάραγμα ניתן לייחס להידקקות.
- האות ε מיוצגת בדרך כלל על ידי קמץ ופתח ולא על ידי סגול או צירי כצפוי, למשל: אֶפִּיטְרוֹפּוֹס > ἐπίτροπος, כְּרִכֶּד > κερκίς. ייצוג זה משקף כפי הנראה הגייה פתוחה של ε בתקופת הקוינה. קיימים גם מקרים שבהם ε מיוצגת על ידי /i/ , /e/ ו-/o/ , אולם החומר מועט מדי מכדי שניתן יהיה לגבש מסקנות לגביו.
- האות η שיקפה ביוונית ההלניסטית את האיכות /e/ , והפכה ל-/i/ לקראת סוף התקופה הרומית ותחילת התקופה הביזנטית. בכתבי יד טובים המשקפים מסורת ארצישראלית, ובכתבי יד תימניים, ההגייה ההלניסטית-רומית נשמרה, ובמילים השאולות משתקפת תנועת /e/ עבור האות η, למשל: קְרִיטִיסִיס > κράτησις. בכתבי יד אחרים יש /i/ במקום זה (למשל כ"י פאריס: קְרִיטִיסִין), תופעה המשקפת הגייה מאוחרת של המילה, שהיתה מוכרת למנקדים, או ניקוד מכניסטי שהושפע מהכתיב ביו"ד.

- האות ι משתקפת במילים השאולות בדרך כלל באמצעות חיריק. בהברות סגורות בלתי מוטעמות הניקוד משקף מעתק $/e/ < /i/$, למשל: הִדְיוֹט > idíōtēs , תופעה מוכרת בלשון חז"ל. בהברות פתוחות הופעתה של $/e/$ באותו מקום עשוי לשקף חיטוף.
- האות \omicron משתקפת בדרך כלל במילים השאולות באמצעות חולם. בסוף מילה הסימונות היווניות $-\omicron\varsigma, -ov$ משתקפות במילים העבריות באמצעות $/-as, -an/$ ו- $/-es, -en/$, למשל: גִּיפָס, גִּיפָסִיס > $\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{o}\nu$, לְיוֹקָן > $\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{o}\nu$. תופעה זו הוסברה בעבודה כמשקפת את ההגייה $/-əs, -ən/$ של הסופיות $-\omicron\varsigma, -ov$. הגייה מסוג זה הוצעה על ידי גיינאק בדקדוקו לפפירוסים הרומיים והבזינטיים על סמך חילופי אותיות ביוונית עצמה.
- האות υ משתקפת במילים השאולות לעתים באמצעות יו"ד לעתים באמצעות וי"ו, למשל: בּוֹרְסִי > $\beta\upsilon\rho\sigma\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$, אֶנְדְּרוֹגֵינִס > $\acute{\alpha}\nu\delta\rho\acute{o}\gamma\upsilon\nu\omicron\varsigma$. ייצוג זה משקף את ההגייה של υ כ- $/y/$ במהלך התקופה ההלניסטית והרומית.
- האות ω משתקפת במילים השאולות בדרך כלל באמצעות חולם. במספר מקרים מוצאים בידול של $/o-o/ < /i-o/$, למשל: קִיתוֹן > $\kappa\acute{\omega}\theta\omega\nu$.

דו-תנועות

- הדו-תנועה $\alpha\iota$, אשר נהגה $/ε/$ לקראת סוף התקופה הרומית, משתקף בעברית כ- $/e/$ במילה קִירוֹס > $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$.
- הדיגראף $/ε\iota/$, אשר נהגה $/i/$ בתקופה ההלניסטית ואילך, משתקף כתנועת $/i/$ במילה דִּיגְמָא > $\delta\epsilon\iota\gamma\mu\alpha$.
- הדיגראף $\omicron\iota$, אשר נהגה $/y/$ בתקופה ההלניסטית והרומית, משתקף במילים השאולות באמצעות חיריק, למשל: קִיטוֹנוֹת > $\kappa\omicron\iota\tau\acute{o}\nu$.
- הדיגראף $\epsilon\upsilon$, אשר נהגה $/ev/$ בתקופה הרומית, משתקף כ- av/ev במילים אִינוֹתִיאֹס > $\acute{\epsilon}\nu\theta\acute{\epsilon}\omega\varsigma$, לְיוֹקָן > $\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{o}\nu$. את הבי"ת במילה נִקְלָבִיס יש לייחס להגייה $/av/$ של $\alpha\omicron$ במילה Νικόλαος (Nicolau=).
- הדיגראף $\omicron\upsilon$, אשר איכותו היתה $/u/$ מאז אמצע המאה הרביעית לפנה"ס, משתקף במילים השאולות על ידי $/u/$ וגם ידי $/o/$. חילופי $/o-u/$ מסוג זה מתועדים בקוינה, אבל גם בלשון דיבורם של יהודים בקהילות ימי ביניים מוקדמות (בארמית ארצישראלית ובשפות הרומניות), כך שאין ניתן להסיק מסקנות ברורות מחילופים אלו.
- הדיגראף $\eta\iota$ (החל מן התקופה הביזנטית נכתב בצורה η), אשר בתקופה הקלאסית ייצג דו תנועה, קיבל את האיכות $/e/$ במהלך התקופה שבין 400 ל-200 לפנה"ס. בתקופה הרומית נהגה $/i/$. הדיגראף מתועד במילה שאולה אחת, לסטס > $\lambda\eta\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$. הוא משתקף בכתבי יד הן באמצעות $/e/$ הן באמצעות $/i/$, אך ההגייה הראשונה מאפיינת את כתבי היד הטובים יותר, ומעידה על ההגייה בתקופה ההלניסטית-רומית.

עניינים שונים

- ספיריטוס לניס מיוצג בד"כ באמצעות אל"ף, אך גם באמצעות עי"ן או ה"א, כגון: הפתק > $\acute{\alpha}\pi\omicron\theta\eta\kappa\eta$, עִמְלִין > $\acute{\alpha}\mu\upsilon\lambda\omicron\nu$. את המקור לחילופים אלו בייצוג הספיריטוס יש למצוא בהתערערות הגיית העיצורים הגרוניים בעברית, ולא בהגייה ממשית של $/h/$ או $/ʕ/$.

- ספיריטוס אספר מיוצג על ידי אל"ף ועל ידי ה"א, למשל: אֶפּוֹדִין > ὑποπόδιον, הַיָּמֶן > ἡγεμών. אף זו תוצאה על ההתערערות הנזכרת בסעיף הקודם.
- חיטוף תנועות היא תופעה נפוצה במילים השאולות. בחלק מהמקרים החיטוף חל כבר בשפה המשאילה, למשל: ספקלריא > σπεκλάριον > specularium (חיטוף u במילים שאולות מלטינית ביוונית) או קלמָרין > καλαμάριον (חיטוף על פי "חוק קרטשמר"). אולם ברוב המקרים החיטוף מופיע בהברות פריטוניות, כגון רוֹקְנָה > ῥοκάνη, אֶטְלִס > ἀτελής, בּוֹלְמוֹס > βούλιμος, ויש לפרשו, לדעתי, כעדות לכך שהמילים הגיעו לעברית מן הארמית ולא ישירות מן היוונית או הלטינית.
- שיכול עיצור-תנועה מתועד במספר מקרים. במקרים אלו העיצור הוא /t/ והתנועה בדרך-כלל /a/, למשל בֶּרְכָּיִר > βραχιάριον, קְרִיטִיסִים > κράτησις. שיכול דומה נמצא גם בקוינה של התקופה הרומית, למשל: < κροκοδῖλος < κορκοδῖλος < ὕδραγωγός < ὕδαργωγός.

נספח: רשימת המילים שנדונו בעבודה

להלן פירוט המילים שנדונו בעבודה זו, מחלוקות לשלוש רשימות משנה לפי רמת הוודאות של האטימולוגיה שלהן. **רשימה א** כוללת את המילים שהמקור האטימולוגי שלהן זוהה ברמה גבוהה של ודאות. מילים אלו שימשו כקורפוס עבור חלק ב של העבודה. **רשימה ב** כוללת את המילים שהמקור האטימולוגי שלהן זוהה ברמה בינונית של ודאות. מילים אלו נכללו בחלק ב של העבודה, אבל צורפה להן הסתייגות ("אם הזיהוי נכון"). **רשימה ג** כוללת את המילים שהמקור האטימולוגי שלהן זוהה ברמה נמוכה של ודאות או לא זוהה כלל. מילים אלו לא נכללו בחלק ב של העבודה.

רשימה א

ασθενής	אסטניס	ὀλεάριος (olearius)	אודיארין
στρατιά	אסטרטיא	ἀήρ (αὐήρ, ἄβήρ)	אור
ἄσημον	אסימון	ὄρυζα	אורז
ἐσχάρα	אסכלא	εὐθέως	אותיום
ἄσιλλα	אסל	σμίλη	איזמל
σέλλα (sella)	אסלה	ἀτελής	אטליו
ὀψώνιον, ὀψωνία	אספניא	στάσις	איסטסית
σπεκλάριον (specularium)	אספקלריא	σπλήνιον (splenium)	איספלנית
ἄσπρος	אספרי (-כסף)	ἀσπάραγος	איספרגוס
σπάθη	אספתי	ἀσσάριον (as, assarius)	איסר
σκουτέλλ-, σκουτλ-	אסקוטלא	στοά	איצטבא
σχεδία	אסקריא	στροφωμάτ-	איצטרמיטה
ἐσχαρίτης	אסקריטין	ἐξέδρα	אכסדרה
ἐπίτροπος	אפוטרופוס	ξένος	אכסנאין
ὑποθήκη	אפותיקי	λέντιον (linteum)	אלונטית
ὑποπόδιον	אפיפורין	ἄλφα	אלפ"א
ἐπικάρσιον	פרקסים,	ἐμβατή	אמבטיא
	אפקרסין	ἀναλογεῖον	אנגלין
ἄρπαξ	אפרכס, ארפכס	ἄγγαρεία	אנגריא
στάδιον (stadium)	אצטדין, אצטדיא	ἀνδρόγυνος	אנדרוגינוס
στολή (stola)	אצטלית	ἐμπιλία (impilia, inpilia)	אנפילין, אמפליא
ἶρις (iris)	ארוס, אירוס	ὀμφάκτιον (omphacium)	אנפיקנון
βούλιμος	בולמוס	ἐνθήκη	אנתיקי
βοῦργος, βούργον (burgus)	בורגנין	στέγη	אסטגיות
		ἰσάτις (isatis)	אסטס

ἡγεμών	הגמון	βυρσεύς	בורסי
ἡγεμονία	הגמוניה	βυρσ-	בורסקי
ιδιότης	הדיוט	βιβάριον (vivarium)	ביברין
ἄλμη	הילמי	βῆμα	בימה
ἀποθήκη	הפתק	βωμός	בימוס,
ρόδοδάφνη	הרדופני		בימוסיאות
βῆλον (velum)	וילאות	δημόσια	בימוסיאות
βῆλον (velum), οὐῆλον	וילון	βῆτα	בית"א
ζεῦγος (ζυγόν?)	זוג	βαλανεύς	בלן
ζωμάριστρον,	זומאלסטר,א	νούμερος (numerus)	בני מרון
ζωμάρυστρον	זומא ליסטר	βασילική (basilica)	בסילקי
ζώνη (zona)	זון	βάσις	בסיס, בססיות
ζῦθος (zythus, zythum)	זיתום	πάρδαλις (pardalus)	ברדלס
halica, alica, ἄλιξ (gen:	חילקה	βραχιάριον (bra(c)chiale)	ברכיר
ἄλικος)		βίρρος	ברסין
χαράδρα	חרדלית	ἐξώστρα	גזוזטרא
τάβλα	טבלא	κλειστρον (claustrum)	גלוסטר,א
(π)τισάνη (ptisana)	טסגי		קלוסטר
τύπος (typus)	טפוס	κόλλιξ (gen: κόλλικος)	גלוסקן
τάπης (gen: τάπητος; lat:	טפיטן	γάμμα	גמלא
tapete)		γενέσια	גנוסיא
τριβόλος (tribulum)	טרבל	γάστρα	גסטר
τράγος	טרגיס	γύψος	גפסיס, גפסים
ταρτημόριον,	טרטימר	γράφος (gradus)	גרדום
ταρτήμορον		γρύτη	גרוטים
τρίγωνος, τρίγωνον	טריגון	δεῖγμα	דוגמא
tressis	טריסית	δελφική	דלפקי
θρίσσα/θρίττα	טרית	δίφορος	דופרה, דופרא
τρομητή	טרמיטא	δίαιτα (diaeta)	דיוטא, דיוטאות
τροπαϊκόν, τροπαϊκος,	טרפעיקין	διαθήκη	דייתיקי
τροπαιεικος		δηνάριον (denarius)	דינר
τρικλίνιον, τρικλίνιον	טרקלין	γλωσσόκομον,	גלוסקמא
(triclinium)		γλωσσοκομεῖον	
οἰνόμελι	יינומלים,	*Δαλματικάιον,	דלמטיקיון
	אנומלין	Δαλματική	
κοχλιάριον,	כוליאר	διφθέρα	דפתרא
χεῖ, χῖ	כי	διαδοχ-	דרכיות
κοιλία	כליא	δράκων (draco)	דרקון

napus	נפוח, נפוס	κράμβη	כרוב
Νικόλαος (Nicolaus)	נקליבס	χαράκωμα	כרכום, כרקום
ἀνάκλιτον	נקליטי (המטח),	κερκίς (gen: κερκίδος)	כרכר
	נקליטין	λιβλάριος (λιβράριος)	לבלי
σάγος (sagum, sagus)	סגוס	λευκός, λευκόν	לבקן
σουδάριον	סודר, סודרים/ין	λεγεών (legio)	לגיונות
solea (gen pl. soleas)	סולים	λάγυνος, λάγηνος	לגין
Saturnalia (Σατορνάλια,	סטרנורא	λοξόν	לוכסן
Σατουρνάλια)		λόγχη	לונביות
σιτώνης	סיטון	λέσβιον	לזבו, לזביו, לזבין
σωλήν	סילון		
σῆμα (σημεῖον?)	סימן	λίτρα	ליטרא
*σικαρικόν	סיקריקון	ληστής	לסטים
σημεῖον	סממניות	λοπάς	(1) לפס, אילפס,
σύμφωνον	סמפונות (1)		אלפס
σίφων	סמפונות (2)	λέβης	(2) לפס
σάνδαλον	סנדל	λαψάνη	לפסן
*σανδαλάριος	סנדלר	μαγίς	מגיס
συνέδριον	סנהדרין	μηχανή	מוכני
σαλτάρיו (salt(u)arius)	סנטר	μυλιάρיו (miliarium)	מוליאר
σφόγγος (σπόγγος)	ספוג	muries	מורייס
συσέλλιον (subsellium)	ספסל	μίλιον (mille)	מיל
scortea	סקורטיא	μελία	מילת
ἔμβολον	עינבל, ענבל	μάλαγμα (malagma)	מלוגמא
ἄμυλον (amylum)	עמילן	μηλοπέπων	מלפפון
ἀρχεῖον	ערכאות, ערכי	μέλαθρον	מלתראות
pugio (gen: pugionis)	פגיון, פיגיון	μονοπώλης	מנפול
πολιτικ- (politic-)	פוליטיקין	μαργαρίτ- (margarita);	מרגלית
πολύπους (polypus)	פוליפוס	μαργηλίσ, μαργέλλιον	
πόλεμος	פולמוס	μάρσυπος, μάρσιππος,	מרצופים
φοῦνδα, ποῦνδα (funda)	פונדא	μαρσίππιον	
dipondium, -s,	פונדיון	μίνθα, μίνθη (menta,	מתנא
διπούντιον		mentha)	
πανδοκεῖον, πανδόκιον	פונדקי, פונדקית	νοταρικόν	נוטריקון
(πανδοχεῖον?)		νῆμα	נימא
φούρνος (furnus)	פורנה	νόμος	נימוס
πάτελλα (patella)	פטיליה	λιμήν	נמל
πήλωμα	פילומא	νά(ν)νος	נס

κολλάριον (collarium, collare)	קולר	πήγανον	פיגם, פיגום
κόμμι (cummis, gummi)	קומוס	πίθος	פיטם
κάμπος (campus)	קומפון, קונפון	φιάλη (phiala)	פיילי
κουκούμιον (cucuma)	קומקום	πύθων	פיתום
κοντός, contus	קונדס	πάλλαξ	פלגס
κοπίς (copis)	קופיץ	προέδρος / πάρεδρος	פלהדרין
καρδιακός	קורדייקוס	πραιτώριον (praetorium)	פלטרין
κατήγωρ	קטיגור	πάλλιον (pallium)	פליום
catella	קטלא	πιλίον	פליון
κοτύλη	קטלית	φολιᾶτον, φουλιᾶτον (foliatum)	פלייטון
κατωφερής	קטפרס	φεμινάλια (feminalia)	פמוליניא
κίβαρος, cibarius	קיבר	φανός	פנס
κοιτών	קיטונות	πίναξ	פנקס
κήλων	קילון	φασκία (fascia)	פסיקיא
κολλύριον, collyrium	קילור	ψυκτήρ	פסכתר
κωνωπεϊον, conopeum	קינף	ψηφος	פספס
κινάρα, κυνάρα	קינרס, קונרס	παραγαῦδις, παραγαῦδιον	פרגוד
κισσός	קיסום	(paragauda)	
καῖρος	קירוס	προσβολή	פרוזבול
κώθων	קיתון	προστάς, (gen: -άδος)	פרוזדור
κόλλυβον, -ς	קלבון	φορβεία	פרומביא
καλίγα (caliga), καλιγᾶτος (caligatus)	קלגסין	φορειαφόροι (-ος)	פרייפרין
καλαμάριον (calamarium)	קלמרין	παραχάραγμα	פרכדיגמא
Καλένδαι, Calendae	קלנדא	Περσικόν (persicum)	פרסקים,
κάλη, κάλπις	קלפי	πρόσωπον	אפרסקים
κάλαθος (calathus)	קלתות	παράκλητος	פרצוף
κάμπτρα	קמטרא	πιττάκιον (pittacium)	פרקליט
καμάρα (camera), καμάριον	קמרון	carrarius	פתקין
κάνναβις, κάνναβος (cannabis)	(1) קנבס, קנבוס	κυβεία	קדר
κοινωνία	קונייא	κολίας - Ἰσπανία	קוביא
κοντάριον	קנטר	κωλῆ, κωλέα	קוליס האספנין
καγκέλλιον	קנקילין	κάλαμος (calamus)	קולית
χάλκανθος	קנקנתום	κόλλα	קולמוס
		καυλός (caulis)	קולן
		κιλίκιον, cilicium	קולסי (-כרוב)
			קולקין

κάρρον (carrus, carrum)	קרון	κανθήλια	קנתל
κράτησις	קרטסים	κασσίς, gen: κασσίδ-,	קסדא
χρυστουμῖνος	קרטתומליו,	cassida	
(crustuminus)	קרוסטומליו,	κυαίστωρ (quaestor)	קסדור
	קרוסטמליו	κίστη (cista)	קסטות
καθέδρα (cathedra)	קתדרא	κεφαλωτόν	קפלוטות
ρύκάνη (rucina)	רוקני	compendiaria	קפנדריא
θέρμος	תורמוס	κάψα (capsa)	קפסא
θήκη	תיק	κάππαρις (capparis)	קפרס
θυρεός	(1) תריס, תריסין	κάστρα (castra)	קצרה

רשימה ב

φάσηλος, πάσωλος,	פלסלוס	ἀγκύλη	(1) אונקלי
φασίολος		*ἡλιαστόν	אליוסטן
πυργίσκος	פרדסקים, פרדסקין	ἐμπορία	אנפוריא
φάρος	פרן	πάπυρος	אפיירות
περικάλυμμα,	פרקילינין,	γεωμετρία	גמטריאות
προκάλυμμα	פרקליימין	cilo (gen: cilonis)	כילון
καταβολή	קטבוליא	κλών, gen.: κλώνός	כלונס
cincinnus (κίκιννος)	קלקי	νίκων	ניקון
κιμωλία (cimolia)	קמוניא	σουβρίκιον	סובריקין
κανοῦν	קנון	sal conditum	סלקונטית
τάπης	תפית	πήγμα (pegma)	פגוס
		πρατήρ	פלטר

רשימה ג

קלבקרין	טרסקל	אקון	(2) אונקלי
קלוסטר	כן	ברדסין	(3) אונקליות
(2) קנבוס	סבלונות	גלוסקאות	אכסרה
קנס	עוגין	(2) דוגמא	אנדיפי
(2) תריסין	פינון	דורקטי	אנטיכי
	פלצור	דיומדין	אנקטמין,
	פרגול	דיוסטר	ניקטמון
	קוליגריפון	הינומא	אפיפירות
	קורנס	זומן	אפיקומן
	קיטא	טיטרוס	אפיקטוזין

ביבליוגרפיה

- ח"צ טויבש, אוצר הגאונים למסכת סנהדרין, ירושלים תשכ"ז
- A Digest of Commentaries on the Tractates Babha Kamma, Babha Mesia and Babha Bathera of the Babylonian Talmud compiled by Zachariah Ben Judah Aghmati, reproduced in facsimile..., edited with introduction by J. Leveen, London 1961*
- ספר הנר לרבינו זכריה ב"ר יהודה אגמאתי על מסכת שבת... יו"ל על פי שני כתבי יד... על ידי ש' אידנסון, ירושלים תשי"ע
- א"א אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם, חיבוריהם ושיטתם, ירושלים תשט"ו
- ח"צ אלבוים, מסורת הזיהוי של צמחי משנת כלאים, עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ח.
- ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תש"ך
- ח' אלבק, ששה סדרי משנה מפורשים בידי ח' אלבק ומנוקדים בידי ח' ילון, א-ו, ירושלים תשמ"ט
- א' אלדר, "ניקוד ההגדה של פסח במחזור ויטרי (כ"י ששון 535)", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 192-216
- א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם אשכנזית: מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, א-ב (עדה ולשון, ד-ה), ירושלים תשל"ט
- ג' אלון, "פראירתין: לתולדות הכהונה הגדולה בסוף ימי בית שני", תרביץ יג (תש"ב), עמ' 1-24
- י' אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל: השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט
- W. S. Allen, *Vox Graeca: A Guide to the Pronunciation of Classical Greek*, 3rd ed., Cambridge 1987
- W. S. Allen, *Vox Latina: A Guide to the Pronunciation of Classical Latin*, 2nd ed., Cambridge 1978
- ש' אסף, "פירוש ששה סדרי משנה לרבינו נתן אב הישיבה", קרית ספר י (תרצ"ג-תרצ"ד), עמ' 381-388; 515-545
- י"נ אפשטיין, "ללקסיקון התלמודי: יוונית", תרביץ א (תר"ץ), עמ' 125-127
- י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, מהד' שלישית, ירושלים תש"ס
- י"נ אפשטיין, "מי ששנה זו לא שנה זו", תרביץ ז (תרצ"ו), עמ' 143-158, 245
- י"נ אפשטיין, "משנית וארמית בבלי", לשוננו טו (תש"ז), עמ' 103-107
- פירוש הגאונים לסדר טהרות, מהדורה שנייה, ירושלים תשמ"ב
- מערך המערכות... חברו וכווננו... פיליפ דאקיאן, פריז 1629
- נ' אקון, העברית שבפי יהודי מרוקו: תורת ההגה (קהילות תאפילאלת, מראקש ומכנאס), עבודת ד"ר, האוניברסיטה העברית, תשי"ע
- W. Bauer and F. W. Danker, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 3rd ed., Chicago 2000
- G. W. Bowersock, *Studies on the Eastern Roman Empire*, Goldbach 1994
- W. Bacher, Review of *Aruch Completum* by A. Kohut, *ZDMG* 47 (1893), pp. 487-514
- י' בהט, המרכיב העברי בערבית הכתובה של יהודי מרוקו, ירושלים תשס"ב
- D. M. Bunis, *A Lexicon of the Hebrew and Aramaic Elements in Modern Judezmo*, Jerusalem 1993
- J. Buxtorf, *Lexicon Chaladaicum, Talmudicum et Rabbinicum*, denuo edidit et annotatis auxit Bernardus Fischerus, Leipzig 1875
- F. Biville, *Les emprunts du latin au grec: Approche phonétique*, tome 1: Introduction et consonantisme, Louvain 1990; tome 2: Vocalisme et conclusions, Louvain 1995
- ג' בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר, ירושלים תשס"ח
- ג' בירנבאום, "ניקוד הלמ"ד במילת של- במשנה במסורתו של מנקד כ"י קאופמן", משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, בעריכת מ' בר-אשר וח"א כהן,
- טויבש, אוצה"ג לסנהדרין
- אגמאתי, ספר הנר לבבות
- אגמאתי, ספר הנר לשבת
- אורבך, בעלי התוספות
- אלבוים, צמחי כלאים
- אלבק, מבוא
- אלבק, פירוש המשנה
- אלדר, מחזור ויטרי
- אלדר, מסורת הקריאה
- אלון, פראירתין
- אליצור, שמות מקומות
- אלן, יוונית
- אלן, לטינית
- אסף רב נתן
- אפשטיין, יוונית
- אפשטיין, מבוא
- אפשטיין, מי ששנה
- אפשטיין, משנית וארמית בבלי
- אפשטיין, פיה"ג
- אקווינס, מעריך המערכות
- אקון, העברית שבפי יהודי מרוקו
- בואר-דנקר
- בוארסוק, מחקרים
- באכר, ביקורת ערוך השלם
- בהט, המרכיב העברי
- בוניס, לקסיקון
- בוקסטורף
- ביוויל
- בירנבאום
- בירנבאום, ניקוד הלמ"ד במילת של

בלאו, מילון	י' בלאו, מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים תשס"ו
בלאו, פרוזבול	L. Blau, "Prosbul im Lichte der Griechischen Papyri und der Rechtsgeschichte", <i>Festschrift zum 50 Jährigen Bestehen der Franz-Josef-Landesrabbinerschule in Budapest</i> , ed. L. Blau, Budapest 1927, pp. 96-151
בלאופוס, חגים רומיים	H. Blaufuss, <i>Römische Feste und Feiertage nach den Traktaten über fremden Dienst</i> , Nürnberg 1909
בלאופוס, עבודה זרה	H. Blaufuss, <i>Aboda Zara: Mischna und Tosefta</i> , Nürnberg 1916
בלאס-דבורנר-רנקופף	F. Blass, A. Debrunner, <i>Grammatik des neutestamentlichen Griechisch</i> , 14. Auflage, bearbeitet von F. Rehnkopf, Göttingen 1976
בלומנר, טכנולוגיה	H. Blümner, <i>Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern</i> , vol. 1, 2nd ed. Leipzig 1912, vols. 2-4 Leipzig 1879-1887 (reprint vols. 1-4, Hildesheim 1969)
בן-דוד, טרטימר	A. Ben-David, "The 'Tartimar'", <i>Palestine Exploration Journal</i> 101 (1969), pp. 117-121
בר, הוספות	B. Beer et al., "Beiträge zur thalmudischen Sprachforschung und Altertumskunde", <i>Ben-Chananja</i> 3 (1860), pp. 237-240
בר-אשר, הטיפוסים השונים	מ' בר-אשר, "הטיפוסים השונים של לשון המשנה", <i>תרביץ</i> נג (תשמ"ד), עמ' 187-220 (=הנ"ל, מחקרים, א, עמ' 76-108)
בר-אשר, כ"י פרמה	מ' בר-אשר, "דברי מבוא למשנה כתב יד פרמה ב", <i>מבוא למהדורה הפקסימילית, ירושלים תשל"א</i> (=הנ"ל, מחקרים, א, עמ' 131-161)
בר-אשר, מחקרים	מ' בר-אשר, <i>מחקרים בלשון חכמים, א-ב, ירושלים תשס"ט</i>
בר-אשר, נשכחות	מ' בר-אשר, <i>נשכחות בלשון התנאים, מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, בעריכת מ' בר-אשר ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 83-110</i> (=הנ"ל, מחקרים בלשון חכמים, א, עמ' 195-222)
בר-אשר, פרקים	מ' בר-אשר, <i>פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה (עדה ולשון ו), ירושלים תש"ס</i>
בר-אשר, צורות נדירות	מ' בר-אשר, <i>צורות נדירות בלשון התנאים, לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 83-102</i> (=הנ"ל, מחקרים, ב, עמ' 102-144)
בר-אשר, צפון אפריקה	מ' בר-אשר, <i>מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשנ"ח</i>
בר-אשר, רשב"ץ	מ' בר אשר, "פירוש ההגדה 'אפיקומן' לרשב"ץ", <i>לשוננו לעם נא-נב (תש"ס-תשס"א), עמ' 55-61</i>
ברגר, מילון למשפט רומאי	A. Berger, <i>Encyclopedic Dictionary of Roman Law</i> , Philadelphia 1953
ברודי, תשובות רב נטרונאי גאון	י' ברודי, <i>תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, ירושלים תשע"א</i>
ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי	י' ברויאר, <i>העברית בתלמוד הבבלי: לפי כתבי יד של מסכת פסחים, ירושלים תשס"ב</i>
ברוק, היוונית בבשורות	S. P. Brock, "Greek Words in the Syriac Gospels (Vet and Pe)", <i>Le Muséon</i> 80 (1967), pp. 389-426
ברוקלמן-סוקולוף	M. Sokoloff, <i>A Syriac Lexicon: A Translation from the Latin, Correction, Expansion and Update of C. Brockelmann's Lexicon Syriacum</i> , Winona Lake 2009
בריל, בגדי היהודים	A. Brüll, <i>Trachten der Juden im nachbiblischen Alterthume: Ein Beitrag zur allgemeinen Kostümkunde</i> , Frankfurt 1873
בריל, ביקורת	N. Brüll, Rezension von J. Levy: <i>Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim</i> , Leipzig 1876-1886, <i>Jahrbücher für Jüdische Geschichte und Literatur</i> 4 (1879), pp. 106-119; 5-6 (1883), pp. 125-129; 7 (1885), pp. 57-62; 8 (1887), 66-73
בריל, מילים זרות	N. Brüll, "Fremdsprachliche Wörter in den Talmuden und Midraschim", <i>Jahrbücher für jüdische Geschichte und Literatur</i> 1 (1874), pp. 123-220
ברנד, כלי חרס	י' בראנד, <i>כלי החרס בספרות התלמוד, ירושלים תשי"ג</i>
גאגין, כתר שם-טוב	ש' גאגין, <i>כתר שם-טוב, א-ב, קידאן תרצ"ד; ג-ה, לונדון תש"ח-תשט"ז</i>
גוגנהיימר, קלוסטא	ח' גוגנהיימר וח' גוגנהיימר, "למילון התלמודי (3)", <i>לשוננו</i> לו (תשל"ג), עמ' 23-25
גולדברג, אהלות	א' גולדברג, <i>מסכת אהלות: מהדורה ביקורתית, ירושלים תשט"ו</i>
גולדברג, עירובין	א' גולדברג, <i>פירוש למשנה: מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו</i>

גולדברג, שבת	א' גולדברג, פירוש למשנה : מסכת שבת, ירושלים תשל"ו
גייגר, הערות קטנות	א' גייגר, "הערות קטנות בחכמת הלשון", החלוץ ג (תרי"ז), עמ' 158-160
גייגר, ללשון התלמוד	A. Geiger, "Zur Sprache des Thalmud", <i>Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben</i> 8 (1870), pp. 177-192
גייגר, מכילתא וספרי	A. Geiger, "Mechilta und Sifre", <i>Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben</i> 4 (1866), pp. 96-126
גייגר, מכתבים	A. Geiger, "Aus Briefen", <i>Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben</i> 6 (1868), pp. 67-77
גינזברג, איגרות	H. L. Ginsberg, "Notes on the Two Published Letters to Jeshua Ben Galgolah", <i>BASOR</i> 131 (1953), pp. 25-27
גיניאק	F. Th. Gignac, <i>A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods</i> , vol. 1: <i>Phonology</i> , Milano [1976]
גיניאק, תורת הצורות	F. Th. Gignac, <i>A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods</i> , vol. 2: <i>Morphology</i> , Milano 1981
גינצבורג, גאוניקה	L. Ginzberg, <i>Geonica</i> , 1-2, New York 1909
גינצבורג, ללקיסקון הארמי	L. Ginzberg, "Beiträge zur Lexikographie des Aramäischen", in: S. Krauss (ed.), <i>Festschrift Adolf Schwarz zum siebzigsten Geburtstage</i> , Berlin 1917, pp. 329-360
גינצבורג, שרידי הירושלמי	ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי מן הגניזה אשר במצרים, ניו יורק תרס"ט
גינצל, כרונולוגיה	F. K. Ginzel, <i>Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie</i> , 1-3, Leipzig 1906-1914
גראף	G. Graf, <i>Verzeichnis arabischer kirchlicher Termini</i> , 2nd ed., Louvain 1954 (repr. 1964)
גרץ, פירוש עניינים במשנה	H. Graetz, "Beiträge zur Sacherklärung der Mischnah", <i>MGWJ</i> 20 (1871), pp. 228-232; 264-271; 494-501; 530-542
דודי, זכר צדיק	ע' דודי, "ניקוד ההגדה בסידור 'זכר צדיק' מתקופת הגירוש מספרד", בתוך : זכר צדיק... לר' יוסף ב"ר צדיק, יוצא לאור על פי כתב יד... מאת א' שושנה וייש שפיגל, ירושלים תשנ"ד, עמ' מט-נט
דוזי	R. Dozy, <i>Supplément aux dictionnaires Arabes</i> , 2nd ed., 1-2, Leiden 1927
דו-קאנז', יוונית	C. Du Cange, <i>Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis</i> , 1-2, Lion 1688
דו-קאנז', לטינית	C. Du Cange, <i>Glossarium mediae et infimae latinitatis</i> , editio nova a L. Favre, 1-10, Niort 1883-1887
די לארא, כתר כהונה	ספר כתר כהונה... חברו... דוד כהן די לארא, אמסטרדם 1668
די לארא, עיר דוד	דוד <i>sive de convenientia vocabulorum rebbinorum...</i> auctore David Cohen de Lara, Amsterdam 1648
דיטרך, מחקרים	K. Dieterich, <i>Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.</i> , Leipzig 1898
דייגי-מנדלס, בשמים ותמרוקים	מ' דייגי-מנדלס, בשמים ותמרוקים בימי קדם, ירושלים תש"ן
דייסמן, אור מן המזרח	A. Deissman, <i>Light from the Ancient East</i> , London 1910
דלמן	G. Dalman, <i>Aramäisch-neuhebräisches Handwörterbuch zu Targum, Talmud, und Midrasch</i> , 3. Aufl., Göttingen 1938
דראואר-מצוך	E. S. Drower and R. Macuch, <i>A Mandaic dictionary</i> , Oxford 1963
האץ'-רדפאת'	E. Hatch and H. A. Redpath, <i>A Concordance to the Septuagint and the other Greek Versions of the Old Testament</i> , 1-3, Oxford 1897-1906
הופטייזר-יונגלינג	J. Hoftijzer and K. Jongeling, <i>Dictionary of the North-West Semitic Inscriptions</i> , Leiden 1995
הופמן, בר הבראוס	G. Hofmann, Review of <i>Gregorii bar Ebhraya...</i> by R. Schwartz and <i>Gregorii Abulfaragii...</i> by M. Klamroth, <i>ZDMG</i> 32 (1878), pp. 763-738
הופקינס, פירוש הרמב"ם	ס' הופקינס, פירוש הרמב"ם למסכת שבת : טיוטת הפירוש לפי קטעים אוטוגרפיים מגניזת קהיר, ירושלים תשס"א
היטנמייסטר, שבת	F. G. Hüttenmeister, <i>Shabbat</i> (Übersetzung des Talmud Yerushalmi, II/1), Tübingen 2004
הילרז-קוסיני	D. R. Hillers and E. Cussini, <i>Palmyrene Aramaic Texts</i> , Baltimore 1996
הנמן, תורת הצורות	ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב-יד פרמה (דה-רוסי 138), תל-אביב תש"ם

הנשקה, העיצורים הנחציים	י' הנשקה, העיצורים הנחציים בכתב יד קיימבריג' של המשנה, לשוננו עב (תש"ע), עמ' 450-421
הנשקה, לשון עברי	י' הנשקה, לשון עברי בדיבור ערבי: אוצר המילים העברי בערבית המדוברת של יהודי תוניסיה, ירושלים תשס"ז
הרץ, מועדי הקיסרים	P. Herz, "Kaiserfeste der Prinzipatszeit", <i>Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt</i> (ed. H. Temporini & W. Haase), vol. 16.2, Berlin 1978, pp. 1135-1200
וולף, המשפט בפרוביניקה	H. J. Wolff, "Römisches Provinzialrecht in der Provinz Arabia", in: <i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> , vol. II.13, Berlin 1980
וולרס, ערבית מצרית	K. Vollers, "Beiträge zur Kenntniss der lebenden arabischen Sprache in Ägypten", <i>ZDMG</i> 41 (1887), pp. 365-403; <i>ZDMG</i> 50 (1896), pp. 607-657; <i>ZDMG</i> 51 (1897), pp. 291-326
וייס, שרידים מהגניזה	מ"צ וייס, שרידים מהגניזה: מכ"י המנוח דוד קויפמאן, בודפסט תרפ"ב
וסרטיין, הערה לתנועות ביוונית	A. Wasserstein, "A Note on the Phonetic and Graphic Representation of Greek Vowels and of the Spiritus Asper in the Aramaic Transcription of Greek Loanwords", <i>Scripta Classica Israelica</i> 12 (1993), pp. 200-208
זאלפלד	G. A. Saalfeld, <i>Tensaurus Italograecus: Ausführliches historisch-kritisches Wörterbuch der griechischen Lehnwörter und Fremdwörter im Lateinischen</i> , Wien 1884 (repr. Hildesheim 1964)
זוסמן, כתובת	י' זוסמן, "כתובת הלכתית מעמק בית-שאן", תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 158-88
זק"ש, ריבמ"ץ	פירוש הריבמ"ץ לרבנו יצחק ב"ר מלכי צדק מסימפונט למשנה זרעים, יו"ל עפ"י כתי"י לונדון וכת"י אוקספורד... מאת נ' זק"ש, ירושלים תשל"ה
זקש, תוספות	M. Sachs, <i>Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung</i> , 1-2, Berlin 1852-1854
חסידה, קרובה לשבת הגדול	ש' חסידה, "קרובה לשבת הגדול לרבנו חננאל ברבי אמנון", מוריה 16 (תשמ"ט), גליון ט-י, עמ' ה-טז
טאובנשלאג, המשפט בפפירוסים	Taubenschlag, <i>The Law of Greco-Roman Egypt in the light of the Papyri</i> , Warsaw 1955
טומב, המילים השאולות מיוונית בארמנית	A. Thumb, "Die griechischen Lehnwörter im Armenischen", <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 9 (1900), pp. 388-452
טל	A. Tal, <i>A Dictionary of Samaritan Aramaic</i> , Leiden 2000
טל, אטלין	א' טל, "אטלין", בתוך: מחקרים במדעי היהדות, בעריכת מ"ע פרידמן ואחרים (תעודה ז), תל אביב תשנ"א
טל, תרגום אסתר	א' טל, "קטעי תרגום אסתר מן הגניזה והעדות שהם מעידים", משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, בעריכת מ' בר אשר וח"א כהן, ירושלים תש"ס, עמ' 171-139
יהלום, על תוקפן של יצירות ספרות	י' יהלום, "על תוקפן של יצירות ספרות כמקור לבירור שאלות היסטוריות", קתדרה יא (תשל"ט), עמ' 130-125
יהלום-סוקולוף, שירת בני מערבא	י' יהלום ומ' סוקולוף, שירת בני מערבא: שירים ארמיים של יהודי ארץ-ישראל בתקופה הביזנטית, ירושלים תשנ"ט
יוטי, סובריקון	H. C. Youtie, "P. Cornell Inv. I 11: σουβρικόν", <i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> 22 (1976), pp. 53-56
ייבין	י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה
ילון, מבוא	ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד
יסטרוב	M. Jastrow, <i>A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature</i> , London 1903
כ"ץ, גירבה	ק' כ"ץ, מסורת הקריאה של קהילת גירבה במקרא ובמשנה: תורת ההגה והפועל (עדה ולשון, ב), ירושלים תשל"ח
כהן, דקדוקי לשון התפילה	ח"א כהן, "דקדוקי לשון התפילה ומסורות אשכנזיות בלשון חז"ל העולות מהם", לשוננו סב (תשנ"ט), 283-257
לאמפ	G. W. H. Lampe, <i>A Patristic Greek Lexicon</i> , Oxford 1961
לואיס, תעודות מדבר יהודה	N. Lewis (ed.), <i>The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of the Letters: Greek Papyri</i> , Judean Desert Studies, vol. 2, Jerusalem 1989
לואיס-שורט	C. T. Lewis and C. Short, <i>A Latin Dictionary</i> , Oxford 1879
לובצקי, למן	M. Lubetski, "The early Bronze Age Origin of Greek and Hebrew Limen, 'Harbor'", <i>JQR</i> 69 (1979), pp. 158-180

J. Levy, <i>Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim</i> , 2. Aufl. mit Nachträgen und Berichtigungen von L. Goldschmidt, 1-4, Berlin 1924	לוי
J. Levy, <i>Chaladäisches Wörterbuch über die Targumim</i> , 1-2, Leipzig 1867	לוי, מילון לתרגומים
M. Leumann, <i>Lateinische Laut- und Formenlehre</i> , München 1963	לוימן
ב"מ לוי, אוצר הגאונים, א-יג, חיפה וירושלים תרפ"ח-תש"ד	לוי, אוצה"ג
מערך... חברו מנחם די לונזאנו... הובא עתה על מכבש הדפוס... ומוגה ע"י אהרן יללינק, לייפציג תר"ג	לונזאנו, ספר המערך
J. Lust, E. Eynikel and K. Hauspie, <i>A Greek-English Lexicon of the Septuagint</i> , Stuttgart 1992	לוסט
ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ניו-יורק תשס"ח	ליברמן, הירושלמי כפשוטו
ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג	ליברמן, יוונית ויוונית
ש' ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תשנ"א	ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל
ש' ליברמן, "עשר מילין", אשכולות ג (תשי"ט), עמ' 73-89 (=ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 440-456)	ליברמן, עשר מילין
ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: באור ארוך לתוספתא, א-י, ניו-יורק תשט"ו-תשמ"ח	ליברמן, תוספתא כפשוטה
H. G. Liddell and R. Scott, <i>A Greek-English Lexicon</i> , 9th ed., revised and augmented by H. S. Jones, Oxford 1996	לידל-סקוט
E. W. Lane, <i>An Arabic-English Lexicon</i> , 1-8, London 1863-1893	ליין
A. Lehnardt, <i>Rosh ha-Shana</i> (Übersetzung des Talmud Yerushalmi, II/7), Tübingen 2000	לינדט, ראש השנה
מ' הלוי לנדא, ערוך, א-ה, פראג תקע"ט-תקפ"ד	לנדא, ערוך
I. Löw, Review of <i>Talmud Babylonicum</i> by H. Strack, <i>ZDMG</i> 68 (1914), pp. 417-420	לעף, ביקורת על שטראק
L. Löw, <i>Die Lebensalter in der jüdischen Literatur</i> , Szeged 1875	לעף, הגיל בספרות היהודית
L. Löw, "Beiträge zur Thalmudischen Sprachforschung und Alterthumskunde", <i>Ben Chananja</i> 2 (1859), pp. 218-220	לעף, לחקר לשון התלמוד
I. Löw, <i>Die Flora der Juden</i> , 1-4, Wien 1924-1934 (repr. Hildesheim 1967)	לעף, צמחי היהודים
I. Löw, "Aramäische Fischnamen", <i>Orientalische Studien Theodor Nöldeke zum siebzigsten Geburtstag</i> , ed. C. Bezold, Gießen 1906, vol. 1, pp. 549-570 (=I. Löw, <i>Fauna und Mineralien der Juden</i> , Hildesheim 1969, pp. 3-24)	לעף, שמות דגים
I. Löw, <i>Aramäische Pflanzennamen</i> , Leipzig 1881	לעף, שמות צמחים
<i>Oxford Latin Dictionary</i> , Oxford 1968	מא"ל
האקדמיה ללשון העברית, המאגר המקוון של מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית (http://hebrew-treasures.huji.ac.il)	מאגרים
J. Mann, <i>Texts and Studies in Jewish History and Literature</i> , Cincinnati 1935	מאן, תעודות ומחקרים
W. Muss-Arnolt, "On Semitic Words in Greek and Latin", <i>Transactions of the American Philological Association</i> 23 (1892), pp. 35-156	מוס-ארנולט, מילים שמיות ביוונית ולטינית
הערות ב' מוספיא לערכי ספר הערוך, נדפסו במהדורת הערוך, אמסטרדם 1655 (חזור ונדפסו במהד' קוהוט, כשלפניהן הציון א"ב)	מוספיא, מוסף הערוך
א' מור, דקדוק העברית של תעודות מדבר יהודה בין המרד הגדול למרד בר כוכבא, עבודת ד"ר, אוניברסיטת בן-גוריון, תש"ע	מור, דקדוק
ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג	מורג, העברית שבפי יהודי תימן
S. Mitchell, <i>Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II: The Ankara District, The Inscriptions of North Galatia</i> , Oxford 1982	מיטשל, צפון גלטיה
E. Mayser, <i>Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit</i> , 1. Bd: <i>Einleitung und Lautlehre</i> , 2. Aufl. bearbeitet von H. Schmoll, Berlin 1970	מייזר-שמול
A. Müller, "Semitische Lehnworte im älteren Griechisch", <i>Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen</i> 1 (1877), pp. 273-301	מילר, המילים השאלות משמית
Ch. Müller-Kessler and Michael Sokoloff, <i>A Corpus of Christian Palestinian Aramaic</i> , vol. 1: <i>The Christian Palestinian Aramaic Old Testament and Apocrypha Version from the Early Period</i> , Groningen 1997; vol. 2: <i>The Christian Palestinian Aramaic New Testament version from the early period</i> , Part a: <i>Gospels</i> , Groningen 1998; Part b: <i>Acts of the Apostles and</i>	מילר-קסלר-סוקולוף, קורפוס

<i>Epistles</i> , Groningen 1998; vol 3: <i>The Forty Martyrs of the Sinai Desert, Eulogios, the Stone-Cutter and Anastasia</i> , Groningen 1996	
ע"צ מלמד, "מחלוקת תנאים בפירוש המשנה שלפניהם ובנוסחתה", תרביץ (תשי"ז), עמ' 136-163	מלמד, מחלוקת תנאים
דוד מצגר (עורך), פירושי רבינו חננאל בר חושאל לתלמוד, א-ח, ירושלים, תש"ן-תשנ"ו	מצגר, פירוש הר"ח
J. Marquardt, <i>Das Privatleben der Römer</i> (Handbuch der Römischen Alterthümer, 7), 2. Aufl., Leipzig 1886	מרקוורט, חיי יום יום
J. F. Niermeyer, <i>Mediae Latinitatis Lexicon Minus</i> , Leiden 1954-1976	נירמאייך
Th. Nöldeke, Review of <i>Etymologische Studien</i> by J. Perles, <i>Göttingische gelehrte Anzeigen</i> 133 (1871), pp. 139-157	נלדקה, ביקורת על פרלס
Th. Nöldeke, <i>Mandäische Grammatik</i> , Halle 1875	נלדקה, דקדוק מנדאי
Th. Nöldeke, <i>Compendious Syriac Grammar</i> , trans. by J.A. Crichton, Winona Lake 2001	נלדקה, דקדוק סורי
E. A. Sophocles, <i>Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods</i> , Cambridge 1914	סופוקלס
מ' סוקולוף, "העברית של בראשית רבה לפי כתב יד ואטיקן 30", לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 25-42, 135-149, 270-279	סוקולוף, העברית של בראשית רבה
M. Sokoloff, <i>A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic</i> , Ramat-Gan 2002	סוקולוף, מילון א"ב
M. Sokoloff, <i>A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period</i> , 2nd ed., Ramat Gan 2002	סוקולוף, מילון אא"י
M. Sokoloff, <i>A Dictionary of Judean Aramaic</i> , Ramat Gan 2003	סוקולוף, מילון מדבר יהודה
A. Souter, <i>A Glossary of Later Latin</i> , Oxford 1957	סותר
J. Starr, "A Fragment of a Greek Mishnaic Glossary", <i>Proceedings of the American Academy for Jewish Research</i> 6 (1935), pp. 353-367	סטאר, גלוסר
E. H. Sturtevant, <i>The Pronunciation of Greek and Latin</i> , 2nd ed., Philadelphia 1940 (repr. Groningen 1968)	סטורטוונט
H. W. Smyth, <i>Greek Grammar</i> , Cambridge 1956	סמית', דקדוק
י' ספיר, "איריס או אירוס?", על אתר ו (תש"ס), עמ' 7-12	ספיר, איריס או אירוס
אליהו הלוי, ספר התשבתי, איזנא ש"א	ספר התשבתי
סדור... מה"ר שבתי סופר, יוצא לאור... על ידי י' סץ ואחרים, א-ג, בלטימור תשמ"ז-תשס"ג	סץ, סידור רש"ס
ז' עמר, "האירוס כ-Iris", על אתר יג-יד (תשס"ו), עמ' 221-229	עמר, האירוס כ-Iris
<i>Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> , Neue bearbeitung von G. Wissowa, 1. Reihe: 1-24, 2. Reihe: 1-10, Suppl.: 1-15, Stuttgart 1894-1978	פאולי-ויסובה
L. R. Palmer, <i>A Grammar of the Post-Ptolemaic Papyri</i> , London 1946	פאלמר, מוספיות
F. Passow, <i>Handwörterbuch der griechischen Sprache</i> , 5. Aufl., neu bearbeitet... von V. Ch. F. Rost, 1-2, Leipzig 1841-1852	פאסו
W. Pape, <i>Griechisch-Deutsches Handwörterbuch</i> , 3. Aufl. bearbeitet von M. Sengebusch, 1-3, Braunschweig 1880	פאפה
M. T. Feghali, <i>Étude sur les emprunts syriaques dans les parlers arabes du Liban</i> , Paris 1918	פגאלי, מילים סוריות בערבית לבנונית
M. B. Poliakov, "πῆλωμα and κῆρωμα: Refinement of the Greco-Roman Gymnasium", <i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> 79 (1989), pp. 289-291	פוליאקוף, פילומה
U. Fortis, <i>La parlata degli ebrei di Venezia</i> , Firenze 2006	פורטיס, לשון היהודים בוונציה
י' פורסטנברג, "הסוטה שהשקוה 'דיכמה': לפתרונה של מילה", תרביץ עג (תשס"ד), עמ' 407-415	פורסטנברג, דיכמה
ש"י פין, האוצר: אוצר לשון המקרא והמשנה, ורשה תרמ"ח-תרע"ג	פין, אוצר
J. Fürst, <i>Glossarium graeco-hebraeoum</i> , Strassburg 1890	פירסט, גלוסר
J. Fürst, "Zur Erklärung schwieriger Stellen in Talmud und Midrasch", <i>MGWJ</i> 38 (1892-93), pp. 498-506	פירסט, פירוש
י' פליקס, החקלאות בארץ-ישראל בימי המקרא, המשנה והתלמוד: הלכה ומעשה	פליקס, החקלאות בארץ-

ישראל	בעבודות יסוד חקלאיות, ירושלים תש"ן
פסברג, דקדוק	S. E. Fassberg, <i>A Grammar of the Palestinian Targum Fragments from the Cairo Genizah</i> , Atlanta 1990
פסלס, יוונית ביונטית	S. B. Psaltes, <i>Grammatik der byzantinischen Chroniken</i> , Göttingen 1913
פרייס, מבוא	י' פרייס, פרק המבוא מתוך: תולדות מלחמת היהודים ברומאים, תרגמה מיוונית ל' אולמן, ירושלים תשי"ע, עמ' 76-21
פרייסיקה, מילון הפפירוסים	F. Preisigke, <i>Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden</i> , 1-5, Berlin 1925-1971
פרייסיקה, מילות מקצועיות	F. Preisigke, <i>Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens</i> , Göttingen 1915
פריסק	H. Frisk, <i>Griechisches etymologisches Wörterbuch</i> , 1-3, Heidelberg 1960-1972
פרלס, למילון התלמודי	F. Perles, "Nachlese zum neuhebräischen und aramäischen Wörterbuch", in: S. Krauss (ed.), <i>Festschrift Adolf Schwarz zum siebzigsten Geburtstag</i> , Berlin 1917, pp. 293-310
פרלס, הערוך הקצר	J. Perles, "Die Berner Handschrift des kleinen Aruch", <i>Jubelschrift zum siebzigsten geburtstage des Prof. Dr. H. Graetz</i> , Breslau 1887, pp. 1-38
פרלס, למילון כתר כהונה	J. Perles, "David Cohen de Lara's rabbinisches Lexicon Kheter Khehunnah", <i>MGWJ</i> 17 (1868), pp. 224-232; 255-264.
פרלס, מחקרים אטימולוגיים	J. Perles, <i>Etymologische Studien zur Kunde der rabbinischen Sprache und Alterthümer</i> , Breslau 1871
פרלס, תוספות	J. Perles, <i>Beiträge zur Geschichte der Hebräischen und Aramäischen Studien</i> , München 1884
פרלס, תוספות לשון חז"ל	J. Perles, "Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde", <i>MGWJ</i> 37 (1893), pp. 6-14; 64-68; 111-116; 174-179; 356-378.
פרנק, אנטונין	H. Frank, <i>Mischna mit arabischen Glossen</i> , Berlin 1937
פרנקל	S. Fraenkel, <i>Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen</i> , Leiden 1886
פרנקל, ביקורת	S. Fraenkel, Review of <i>Griechische und Lateinische Lehnwörter</i> by S. Krauss, <i>ZDMG</i> 55 (1901), pp. 353-358
פרנקל, נוספות למילון הארמי	S. Fraenkel, "Beiträge zum aramäischen Wörterbuch", <i>Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete</i> 9 (1894), pp. 1-10
ציאנקליני, מילים פרסיות בסורית	C. A. Ciancaglini, <i>Iranian Loanords in Syriac</i> , Wiesbaden 2008
צוקרמן, על מטבעות ומשקלות	B. Zuckermann, <i>Über talmudische Münzen und Gewichte</i> , Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars, Breslau 1862
צורבל	ת' צורבל, מסורת הלשון של הרמב"ם לפי האוטוגרף של פירושו למשנה: תורת ההגה ומערכת הפועל (עדה ולשון כה), ירושלים תשס"ד
צמח דוד	צמח דוד... חברו דוד... מעיר ספולטי, ונציה 1587
קאופמן, השפעות האכדית	S. A. Kaufman, <i>The Akkadian Influences on Aramaic</i> , Chicago 1974
קאפח	י' קאפח, משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, מקור ותרגום, א-ו, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ט
קאפח, רב נתן	פירוש ששה סדרי משנה שפירש רבינו נתן אב הישיבה, יוצא לאור מכתב יד יחיד בעולם, תורגם מערבית על ידי הרב יוסף קאפח (נספח למדורת המשנה בהוצאת אל המקורות, ירושלים תשט"ו)
קואומו, לעזי הערוך	L. Cuomo, <i>Le glosse volgari dell'Aruch di R. Nathan Ben Jehj'el da Roma</i> , PhD dissertation, Hebrew University of Jerusalem, 1974
קוהוט	ספר ערוך השלם... מאת רבנו נתן בן רבנו יחיאל, ערך ח"י קאהוט, א-ח, וינה תרל"ח-תרנ"ב
קוטשר, ביצוע	י' קוטשר, "ביצוע התנועות u, i, u בתעתיקי העברית המקראית, בארמית הגלילית ובלשון חז"ל", ספר זכרון לבנימין דה-פריס, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים תשכ"ט, עמ' 251-218 (= הני"ל, מחקרים, עמ' קלה-קסח)
קוטשר, בשולי המילון	י' קוטשר, "בשולי המילון המקראי", לשוננו ל (תשכ"ח), עמ' 24-18 (= הני"ל, מחקרים, עמ' שמב-שנח)
קוטשר, לכל אריגה	י' קוטשר, "לכלי אריגה", תרביץ טז (תשי"ה), עמ' 48-44 (= הני"ל, מחקרים, עמ' תיב-תטז)
קוטשר, מחקר השמית	י' קוטשר, "מחקר השמית הצפונית-מערבית בימינו", לשוננו כט (תשכ"ה), עמ' 58-47, 128-115 (= הני"ל, מחקרים, עמ' רעט-שד)

קוטשר, מילים ותולדותיהן	י קוטשר, מילים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"ה
קוטשר, מצב המחקר	י קוטשר, "מצב המחקר של לשון חז"ל (בעיקר במילונות) ותפקידיו", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, עמ' 28-3
קוטשר, מחקרים	י קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, בעריכת ז' בן-חיים ואחרים, ירושלים תשי"ז
קוטשר, קטעי גניזה למכילתא	י קוטשר, "קטעי גניזה למכילתא דר' ישמעאל – אבות-טקסטים", לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 116-103 (= הנ"ל, מחקרים, עמ' תנה-תסח)
קון, אטלס	J. Cohn, "Die Marktbezeichnungen und יריד und ihr Verhältnis zueinander", in: <i>Festschrift zum 75 jährigen Bestehen des jüdische-theologischen Seminars Fraenckelscher Stiftung</i> , Berlin 1929, pp. 11-44
קוק, כתובות	G. A. Cook, <i>A Text-book of North-Semitic Inscriptions</i> , Oxford 1903
קזימירסקי	A. de Biberstein Kazimirski, <i>Dictionnaire Arabe-Français</i> , 1-2, Paris 1860
קטן, לעזי רש"י	מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, חלק ב: המילים הצרפתיות שבפירושי רש"י על התלמוד, ירושלים תשס"ו
קימרון, דקדוק	E. Qimron, <i>The Hebrew of the Dead Sea Scrolls</i> , Atlanta 1986
קלאקסון, "כס" ו"פס"	J. Clackson, "The writing of χσ and φσ for ξ and ψ", <i>Glotta</i> 78 (2002), pp. 22-35.
קלאקסון, פפירוס ארמני	J. Clackson, "A Greek Papyrus in Armenian Script", <i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> , 129 (2000), pp. 223-258
קינגסברגר, רגמ"ה	B. Koenigsberger, <i>Fremdsprachliche Glossen bei jüdischen Commentatoren des Mittelalters</i> , Pasewalk 1896
קנקה, השמות בשבעים	C. Könnicke, <i>Die Behandlung der hebräischen Namen in der Septuaginta</i> , Stargard 1895
קסל, תשובות גאונים	ד' קסל, תשובות גאונים, ברלין תר"ח
קראוס	S. Krauss, <i>Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum</i> , vol. 2: Wörterbuch, Berlin 1899
קראוס, א"ת	S. Krauss, <i>Talmudische Archäologie</i> , 1-3, Leipzig 1910-12
קראוס, דקדוק	S. Krauss, <i>Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum</i> , vol. 1: Grammatik, Berlin 1898
קראוס, כ"י קאופמן	S. Krauss, "Die Kaufmann'sche Mischna-Handschrift", <i>MGWJ</i> 51 (1907), pp. 54-66, 142-163, 323-333; 445-461
קראוס, לקסיקוגרפיה	S. Krauss, "Zur griechischen und lateinischen Lexicographie", <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 2 (1893), pp. 494-548
קראוס, תוספות עה"ש	ספר תוספות הערוך השלם להרב חנוך יהודה קהוט, חברן וערכן ש' קרויס בעזרת ד' גייגר, ל' גינצבורג, ע' לעף, ב' מורמלשטיין, וינה תרצ"ז
קרנגל, כלי בית	J. Krenzel, <i>Das Hausgerät in der Mišnah</i> , Frankfurt 1899
רוזן, הלשונות בארץ ישראל	H. B. Rosén, "Die Sprachsituation in römischen Palästina" in: <i>Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit</i> , Beihefte der Bonner Jahrbücher, vol. 40, Köln 1980
רוזנטל, למסורת גירסת המשנה	א' רוזנטל, "למסורת גירסת המשנה", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, בעריכת ש"י פרידמן, ניו יורק תשנ"ג, עמ' 47-30
רוזנטל, עבודה זרה	ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה: מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, א-ב, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשמ"א
ריז"ק, מסורת לשון חכמים באיטליה	מ' ריז"ק, מסורות לשון חכמים באיטליה על פי מחזורים מימי הביניים, ירושלים תשס"ט
ריץ'	A. Rich, <i>A Dictionary of Roman and Greek Antiquities</i> , 5th ed., London 1884
רפפורט, ערך מלין	ש"י רפפורט, ספר ערך מלין, פראג תרי"ב
שובה, כתובת הבורגוס	מ' שובה, "כתובת הבורגוס (βοῦργος) מקיסריה שבארץ-ישראל", תרביץ כ (תש"ט), עמ' 283-273
שובל-דודאי, עשה אזנך כאפרכסת	נ' שובל-דודאי, "עשה אזנך כאפרכסת", לשוננו עב (תש"ע), עמ' 351-343
שוואלי, אידיויטיקון	F. Schwally, <i>Idioticon des Christlich palästinischen Aramäisch</i> , Giessen 1893
שוויצר	E. Schwyzer, <i>Griechische Grammatik</i> , 1. Band: <i>Allgemeiner Teil, Lautlehre, Wortbildung, Flexion</i> , 2. Aufl., München 1953
שולטס	F. Schulthess, <i>Lexicon Syropalaestinum</i> , Berlin 1903
שורצולד, מילון ההגדות	א' (רודריג) שורצולד, מילון ההגדות של פסח בלאדינו (עדה ולשון, כז), ירושלים

תשס"ח	בלאדינו
F. Stolz, <i>Historische Grammatik der Lateinischen Sprache</i> , 1. Band, 1. Hälfte: <i>Einleitung und Lautlehre</i> , Leipzig 1894	שטולץ, דקדוק היסטורי
F. J. Steingass, <i>A Comprehensive Persian-English Dictionary</i> , London 1892	שטיינגס, מילון
ר"ש שטיינר, "הפ"א הנחצית במלה אפדנו (דניאל יא, מה)", חקרי עבר וערב מוגשים ליהושע בלאו, בעריכת ח' בן-שמאי, תל אביב תשנ"ג, עמ' 563-551.	שטיינר, אפדנו
אלמרשד אלכאפי (המדריך המספיק): מילונו של תנחום הירושלמי למשנה תורה לרמב"ם, ההדירה לפי כתבי יד, תרגמה לעברית והוסיפה הקדמה ומראי מקומות הדסה שי, ירושלים תשס"ה	שי, מרשד אלכאפי
י' שיינהאק, המשביר או ערוך החדש, א-ב, ורשה תרי"ז-תרי"ח	שיינהאק, המשביר
J. F. Schleusner, <i>Novus Thesaurus Philologico-criticus, sive Lexicon in LXX</i> , 1-3, London 1829	שלויסנר
א' שלוסברג, המילים הערביות בפירושו של ר' יצחק ב"ר מלכי צדק מסימפונט לסדר זרעים", לשוננו נז (תשנ"ד), עמ' 155-147.	שלוסברג, המילים הערביות
P. Chantraine, <i>Dictionnaire étymologique de la langue grecque</i> , 1-4, Paris 1968-1980	שנטרן
ד' שפרבר, "חקרי מילים וגרסאות", בתוך: ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, בעריכת י' קוטשר, רמת-גן תשל"ד	שפרבר, חקרי מילים
D. Sperber, <i>A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms in Rabbinic Literature</i> , Ramat Gan 1984	שפרבר, מילון
ד' שפרבר, "מלילות – ג", ציון פב (תשל"ח), עמ' קסב-קע	שפרבר, מלילות ג
ד' שפרבר, "מלילות: פיבליה, טבלא, אונקלי, ניקלי", סיני צא (תשמ"ב), עמ' רע-רעה	שפרבר, מלילות ה
D. Sperber, <i>Nautica Talmudica</i> , Ramat Gan 1986	שפרבר, ספנות
D. Sperber, "Studies in Greek and Latin Loanwords in Rabbinic Literature", <i>Scripta Classica Israelica</i> 2 (1975), 163-174	שפרבר, קרר
ד' שפרבר, תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד, כך א, ירושלים תשנ"ד;	שפרבר, תרבות חומרית
ש' שרביט, "חילופי העיצורים ב-פ בלשון חכמים", משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, בעריכת מ' בר-אשר וח"א כהן, ירושלים תש"ע, עמ' 243-218	שרביט, חילופי ב-פ
י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה, א-ב, ירושלים תשנ"ט-תש"ס	תא-שמע, הספרות הפרשנית
המאגר המקוון של פרויקט Thesaurus Lingua Graeca (באתר האינטרנט http://tlg/uci.edu)	תל"ג
<i>Thesaurus Linguae Latinae</i> , Leipzig 1900–	תל"ל
L. Threaght, <i>The Grammar of Attic Inscriptions</i> , vol. 1: <i>Phonology</i> , Berlin 1980; vol. 2: <i>Morphology</i> , Berlin 1996	תריטי

Tel-Aviv University
Faculty of Humanities – The Rosenberg School of Jewish Studies
Department of Hebrew Language

**Greek and Latin Loanwords in Mishnaic Hebrew:
Lexicon and Phonology**

Thesis submitted for the degree of
Doctor of Philosophy

by
Shai Heijmans

under the supervision of
Prof. Chaim E. Cohen

Submitted to the Senate of Tel-Aviv University
July 2013

CONTENTS

Introduction	1
Part A: Lexicon	19
Part B: Phonology	
1. Consonants	
1.1 π, κ, τ	235
1.2 β, γ, δ	241
1.3 φ, χ, θ	245
1.4 λ, ρ	248
1.5 μ, ν	251
1.6 σ, ζ	253
1.7 ξ, ψ	257
2. Vowels	
2.1 α	259
2.2 ε	262
2.3 η	264
2.4 ι	267
2.5 ο	269
2.6 υ	272
2.7 ω	274
3. Diphthongs	
3.1 αι	275
3.2 ει	275
3.3 οι	276
3.4 αυ, ευ	276
3.5 ου	277
3.6 ηι	278

4. Additional topics	
4.1 Spiritus lenis	279
4.2 Spiritus asper	280
4.3 Vowel syncope	281
4.4 Consonant-vowel metathesis	285
4.5 The shift -tov > -tv	286
Summary	287
Appendix: List of the discussed words	291
Bibliography	297
English abstract.	i

ABSTRACT

1. Goal of research

The goal of this research is to examine the phonology of Greek and Latin loanwords in Mishnaic Hebrew, in comparison to the original Greek and Latin words. It is surmised that the loanwords are closer to their Greek and Latin counterparts than has previously been thought, provided that the comparison is made based on good manuscripts of the Mishna, and on the pronunciation of the words in Hellenistic and Roman times (the *koine*), which differed from the pronunciation in Classical times.

2. Method of research

The first stage of the research was to create a corpus of Greek and Latin loanwords in the Mishna, on which the phonological analysis will be based. For this purpose, 323 words were collected, all considered – at least by some scholars – as derived from Greek or Latin. Next, all etymologies had to be examined for determining their certainty according to modern philological standards. This examination constitutes the first part of the work, the Lexicon (Part A).

The criteria for determining the certainty of the suggested etymologies were: (1) whether the Greek word did in fact exist in Greek (many suggestion being hypothetical); (2) whether there is a close phonetic similarity between the Hebrew word (according to its spelling and vocalization in excellent manuscripts) and the Greek form of the word (according to *koine* pronunciation); (3) whether the meaning of the Hebrew word, as it is stated by early authorities, overlaps the meaning of the word in Greek, according to modern dictionaries. A list of the etymologies which were accepted according to these criteria (266 out of 323) can be found at the end of the work.

The second stage constitutes the phonological analysis, which is based on the accepted etymologies. This is the second part of the work (Part B). In this part the pronunciation of the Hebrew words is compared with that of the Greek words, and their similarities and differences analyzed. This part of the work is divided to three

chapters, dealing with consonants, vowels, and diphthongs. A fourth chapter deals with various matters (*spiritus lenis*, *spiritus asper*, vowel syncope, consonant-vowel metathesis, and a note on the shift -tov > -iv).

3. Previous research

The only comprehensive work dealing with the phonology of Greek and Latin loanwords is the first part of Samuel Krauss' *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, published in 1898. This work, quite innovative for its time, was criticized by eminent scholars for its inclusion of many highly doubtful etymologies. The work suffers from three more methodological defects: The form of the words, on which Krauss has based his Phonology, is taken from printed editions of Mishna, Talmud and Midrash, which, besides being unvocalized, are known to include many corruptions, especially in foreign words. Another defect is that Krauss treated all loanwords in the same way, without making any chronological or geographical distinction between them. Today we know that linguistic differences exist between manuscripts of western and eastern origin, and between texts from *Tannaitic* and *Amoraic* period. A third methodological defect arises from the fact that the research of *koine* phonology was in its infancy when Krauss wrote his work. The Greek papyri from Egypt, which constitute a corner stone in the phonetic description of the *koine*, were just starting to be discovered, and their systematic linguistic descriptions (Mayser, Gignac) not yet written. It is these defects that the present research hopes to correct.

4. Contribution to existing research

This work aspires to make three main contributions to the philological research of Rabbinic Hebrew: (1) Assessment of the suggested etymologies for the words discussed; (2) Enhancement of the ability to evaluate different versions from different manuscripts; (3) A methodological description of the characteristics of the loanwords, which might be helpful for future etymological suggestions of Greek and Latin loanwords in Hebrew.

5. Part A: Lexicon

The lexical entries are ordered alphabetically. The entries contain the following information: (1) where and how many times the loanword occurs in the Mishna; (2) the version of the loanword in the different manuscripts; (3) the meaning of the loanword according to early authorities; (4) the etymology or etymologies proposed in modern literature; (5) parallel words in other language: Jewish Aramaic, Syriac, Mandaic, and Arabic.

5.1 Versions

The different versions of the loanwords were collected from the following sources: MS Kaufman (shortened: ק), MS Parma A (פא), MS Cambridge – Low's edition (ל), MS Paris (פס), the autograph of Maimonides' interpretation to the Mishna (אר), Geniza fragments with sublinear vocalization – according to Birnbaum's book (קט"ג), MS Parma B (פר), MS Antonin (אנט), Geniza fragments with Babylonian vocalization – according to Yeivin's book (קט"ג ני"ב), Order *Moed* with Yemenite vocalization (ת מועד), Orders *Nezikin*, *Qodashim*, *Tohorot* with Yemenite vocalization (ת ירושלים), the *editio princeps* of the Mishna – Naples, 1492 (ד"ר), the *mishnayot* in the printed edition of the Babylonian Talmud, with Yemenite vocalization of Joseph Amar (בבלי-ע), the *mishnayot* in the Jerusalem Talmud, MS Leiden (ירושלמי), the version of the word in *Perush ha-Geonim le-Seder Tohorot*, MS Or. 4° 683 (פיה"ג), the version of the word in the *Aruch* (ערוך), and in the Mishna commentaries of Samson of Sens (ר"ש) and Shelomo Adani (מלא"ש). I have often included additional material from rabbinic literature, chiefly from the *Talmudim* and the *Sifra*, MS Vat. 66.

5.2 Early interpretations

During the Middle Ages, reliable traditions concerning the meaning of words, including foreign words, were handed from one generation to the next, sometimes in written form, and sometimes orally. This is the reason that early commentaries on the Mishna and the Talmud, as well as early lexicographical works, contain valuable material on the meaning of Greek and Latin loanwords. In this work, interpretations of the words were collected from the following sources: *Perush ha-Geonim le-Seder*

Tohorot, the commentary of R. Hananel ben Hushiel, the Aruch of R. Nathan ben Yehiel, the commentary to the Order *Zraim* of R. Isaac ben Melchizedek of Siponto, the commentary to the Orders *Zraim* and *Tohotot* of R. Shimshon of Sens, the commentary attributed to R. Gershom 'Maor ha-Gola', the commentary of R. Shelomo ben Isaac (Rashi) to the Babylonian Talmud, the commentary to the Mishna of Maimonides, and the commentary to the Mishna attributed to Rav Nathan 'Av ha-Yeshiva'.

5.3 Contribution of Part A to research

The main contribution of the lexical part is the etymological discussion of each word, and the conclusion as to the certainty of the etymological identification. The summary of these conclusions may be found in the Appendix. However, some details which emerged in the course of the discussion also contribute to our knowledge in this field, e.g.:

- אִירוֹס – ἴρις, *iris*: it has been suggested that this peculiar form is the result of */iros/, a syncopated form of Latin *ireos* (itself a metaplastic loan from Greek).
- טִיסְנִי – πτισάνη: elision of initial /p/ has been shown to exist already in Greek, and therefore isn't a part of the phonological process of the loan.
- דְּלִמְטִיקוֹן – based on the spelling and vocalization in manuscripts, the word should be seen as loaned from *Δαλματικάιον.
- Within the traditional interpretations of the loanwords many difficult words occur, some of them were explained for the first time in this work, e.g. מְלוּשִׁי < μαλλός (s.v. בְּרִסִּין), דִּידִין < δίδος, διόδος (s.v. בְּנֵי מְרוֹן), טִילְסָאן < طيلسان (s.v. כּוֹלִיאָר), אֵבֶיחַר < أبيض (s.v. פּוֹלִיפּוֹס), אֶלְקָרַץ < قرظ (s.v. פִּלְסִלוֹס), טָרַמְמָה < طارمة (s.v. קִינוֹף), אֶלְאֶבְכֶר < أبلحدر (s.v. פּוֹלִיפּוֹס), נִמּוּדַג < نمودج persian (s.v. דּוּגְמָא), נִקְאָל < نقال (s.v. קִנְתָּל).

6. Part B: Phonology

Here follows a summary of the more important issues discussed in the second part of the work, which is dedicated to the phonological adaptations of Greek and Latin words in Hebrew.

6.1 Consonants

- The letters π , τ , κ were pronounced /p/, /t/, /k/ both in Classical Greek and in the *koine*. In the loanwords they are represented by *pe*, *tet*, *qof* respectively (*qof* being closer to the unaspirated κ than *kaf*), e.g. $\text{תַּפְּלִינִיּוֹן} < \sigma\pi\lambda\eta\gamma\iota\omicron\nu\omicron$, $\text{בַּסִּילִיקָה} < \beta\alpha\sigma\iota\lambda\iota\kappa\eta$, $\text{אִסְטִיץ} < \iota\sigma\acute{\alpha}\tau\iota\varsigma$. In several cases we find a shift of /p/ > /b/, as in $\text{אֶצְבָּתִי} < \sigma\acute{\alpha}\theta\eta$, $\text{בְּרִדְלָה} < \pi\acute{\alpha}\rho\delta\alpha\lambda\iota\varsigma$, $\text{גִּיּוֹשׁ} < \gamma\acute{\upsilon}\psi\omicron\varsigma$, a phenomenon which can be found elsewhere in rabbinic literature and in *koine* Greek. In the word $\text{פִּסְכָּתֶר} < \psi\upsilon\kappa\tau\eta\rho$ we find *kaf* instead of *qof*, a phenomenon which can be seen as reflecting the $\kappa\tau > \chi\theta$ shift in later Greek. In several cases, mainly in oriental manuscripts, we find *daled* instead of *tet*, e.g. $\text{סְדוּס} < \tau\acute{\upsilon}\pi\omicron\varsigma$, which can be explained as an attempt to imitate the unaspirated τ .
- The letters β , γ , δ were pronounced /β/ (>/v/?), /ð/, /ɣ/ (>/j/?), sometime during the *koine*, but in the Hebrew loanwords the *dagesh* in *bet*, *gimel*, *daled* is usually placed according to the Tiberian rules: $\text{גִּיּוֹשִׁיָּה} < \gamma\epsilon\nu\acute{\epsilon}\sigma\iota\alpha$, but $\text{סְדוּס} < \tau\rho\acute{\alpha}\gamma\omicron\varsigma$, perhaps reflecting the imposition of the Palestinian pronunciation of *bgdkpt* on the foreign words.
- The letters ϕ , χ , θ changed their aspirated quality /p^h, k^h, t^h/ to a fricative one /f, x, θ/ probably during the Roman period, but here too, the *dagesh* in *pe*, *kaf*, *tav* is placed according to the Tiberian practice.
- Interchanges of ρ and λ are common in *koine* Greek, and are documented also in the loanwords, e.g. $\text{אורִיירִין} < \omicron\lambda\epsilon\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\varsigma$, $\text{פְּלִטוֹרִין} < \pi\rho\alpha\iota\tau\acute{\omega}\rho\iota\omicron\nu$. Aspiration of initial ρ can be seen in $\text{הַרְדָּפְנִי} < \rho\omicron\delta\omicron\delta\acute{\alpha}\phi\eta$.
- Some cases of *mem* > *nun* interchange before labial stops, e.g. $\text{עֲבֹבֵל} < \epsilon\mu\beta\omicron\lambda\omicron\nu$, should probably be explained as dissimilation.
- The shift /s/ > /z/ before voiced consonants, documented in the *koine*, can be seen in loanwords, e.g. $\text{פְּרוֹזֵבֹל} < \pi\rho\omicron\sigma\beta\omicron\lambda\eta$. We also see emphatic pronunciation of /s/ (=צ) immediately before /tr/, e.g. $\text{גִּצְטֵרָה} < \gamma\acute{\alpha}\sigma\tau\rho\alpha$, or in the vicinity of /p/, e.g. $\text{פְּרָצוֹן} < \pi\rho\acute{\omicron}\sigma\omega\pi\omicron\nu$.
- Usually ξ is rendered by כס, e.g. $\text{אֶזְדָּרָה} < \epsilon\acute{\xi}\acute{\epsilon}\delta\rho\alpha$, and not by קס as would be expected. This phenomenon should be explained as reflecting an aspirated pronunciation of the first element of ξ during the *koine*, i.e. not /ks/ but /k^hs/. A similar phenomenon is found in Greek loanwords in Armenian. At the end of words, ξ is rendered as /-CVs/, e.g. $\text{סִלְלָה} < \pi\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\xi$, which might reflect the

metaplasm of 3rd to 1st declension in *koine* and Medieval Greek. In consequence, ξ at the end of words is rendered קס, since the consonants /k/, /s/ no longer stand together.

6.2 Vowels

- The letter α is usually reflected by *qamats* or *patah*. Cases of /a/ > /i/ in closed unstressed syllables, e.g. פִּרְרִימָה < παραχάραγμα, are probably the result of attenuation.
- Usually ε is reflected by *qamats* or *patah*, not by *tsere* or *segol*, e.g. אֶפִּיטְרוֹפּוֹס < ἐπίτροπος, פֶּרְכִּי < περκίς. This might be explained as the result of the open quality of ε during the *koine*. Several cases exist in which ε is reflected by /e/, /i/, /o/, but the material is too scarce for any phonological conclusions.
- The letter η had the quality /e/ during the Hellenistic period, becoming /i/ towards the end of the Roman period and early Byzantine period. In good manuscripts of the western type, and in Yemenite manuscripts, the Hellenistic pronunciation has been preserved, and the loanwords show /e/ where Greek has η, e.g. קֶרְטִיסִיס < κρῆτισις (MS Kaufmann). Other manuscripts show /i/ in this position, e.g. קֶרְטִיסִין (MS Paris), which could either reflect the shift /e/ > /i/ in words the vocalizers recognized from their vernacular, or automatic vocalization according to the spelling with *yod* that they found before them.
- The letter ι is usually reflected in the loanwords by *hirik*. In closed unstressed syllables the vocalization shows in some cases a shift /i/ > /e/, e.g. הֶדְיוֹט < ἰδιώτης, which is common in Rabbinic Hebrew. In open unstressed syllables /i/ > /e/ might reflect vowel reduction.
- The letter ο is usually reflected in the loanwords by *holam*. At the end of words the Greek terminations -ος, -ον are reflected in Hebrew by /-as, -an/, and /-es, -en/, e.g. גִּפְסִיס, גִּפְסִיס < γύψος, לֵוֹקֶן < λευκόν. This phenomenon is interpreted as reflecting the pronunciation /-əs, -ən/ of -ος, -ον, which Gignac proposes after analyzing the material in the Egyptian papyri.
- The letter υ is reflected in the loanwords sometimes by *yod*, sometimes by *waw*, e.g. בּוֹרְסִי < βυρσεύς, אֲנְדְּרוֹגֵינִס < ἀνδρόγυνος. This reflects the pronunciation of υ as /y/ during the Hellenistic and Roman periods.

- The letter ω is usually reflected in the loanwords by *holam*. In few cases we find dissimilation of /o-o/ to /i-o/, e.g. קִיתִּי < κώθων.

6.3 Diphthongs

- The digraph $\alpha\iota$, which was pronounced /ε/ towards the end of the Roman period, is found as /e/ in קִירוֹס < καῖρος.
- The digraph $\epsilon\iota$, which was pronounced /i/ from the Hellenistic period, is found as /i/ in דִּימָגֶה < δεῖγμα.
- The digraph $\omicron\iota$, which was pronounced /y/ during the Hellenistic and Roman periods, is reflected in the loanwords by *hiriq*, e.g. קִיטִּוֹנִי < κοιτών.
- The digraph $\epsilon\upsilon$, which was pronounced /ev/ in the Roman period, is found as /ev, av/ in אֶינִיחִי < ἐνθέως, לֵוִקֶן < λευκόν. The ב in נִקְלָבֶס should be attributed to the pronunciation /-av/ of $\alpha\omicron$ in Νικόλαος, Nicolaus.
- The digraph $\omicron\upsilon$, which had the quality of /u/ since the middle of the 4th century B.C., is reflected in Hebrew both by /u/ and by /o/. This u-o interchange is well documented in the *koine*, but also in the vernaculars of early medieval Jewish communities (Palestinian Aramaic and the Romance languages), so no definitive conclusions could be drawn from this interchange in the loanwords.
- The digraph $\eta\iota$ (from the Byzantine period written η), which in the early Classical period was pronounced as a real diphthong, developed the quality /e/ during the period of 400-200 B.C. During the Roman period it began to be pronounced /i/. The digraph, which is found in one loanword (סִטִּס < ληστής), is reflected in manuscripts both by /e/ and by /i/, though the former vocalization characterizes the better manuscripts, reflecting the Hellenistic-Roman pronunciation.

6.4 Additional topics

- The *spiritus lenis* is usually reflected by *alef*, but in several cases also by *he* or *ayin*, e.g. הפֶּתַח < ἀποθήκη, אֵינִיחִי < ἄμυλον. This phenomenon should be seen as resulting from the weakening of pronunciation of gutturals in Hebrew, and not as reflecting the pronunciation /h/ or /ʕ/.

- The *spiritus asper* is usually reflected by both *alef* and *he*, e.g. אַפּוֹפּוֹדִין < ὑποπόδιον, הֶיְמֹן < ἡγεμών. This is also the result of the aforementioned weakening of the pronunciation of gutturals.
- Vowel syncope is frequent in the Greek and Latin loanwords. In some cases the syncope is attested in the original language, e.g. ספֿקלרִיא < σπεκκλάριον < specularium (elision of *u* in Latin loanwords in Greek) or קלמָרִין < καλαμάριον (Kretschmer's law). In most cases, however, the syncope appears in pretonic syllables, e.g. רוֹקֶנָה < ῥοκάνη, אֶטֶלֶס < ἀτελής, בּוֹלִימוֹס < βούλιμος, and should be seen, in my opinion, as evidence that the Greek and Latin loanwords entered into Hebrew from Aramaic, not directly from Greek or Latin.
- Consonant-vowel metathesis is attested in several cases. In those cases the consonant is /r/ and the vowel usually /a/, e.g. בְּרַחֲיָר < βραχιάριον, קֶרֶטִּיסִים < κράτησις. A similar metathesis is also found in *koinē* Greek of the Roman period, e.g. κροκοδίλος > κορκοδίλος, ὕδραγωγός > ὕδαργωγός.